

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

**ARAP BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU VE
KUR'AN MEÂLLERİNİN HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ**

(DOKTORA TEZİ)

Osman ARPAÇUKURU

**Danışman:
Prof. Dr. Mehmet YALAR**

BURSA - 2019

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, **Arap Dili ve Belâgatı Bilim Dalı**'nda 711223002 numaralı **Osman ARPAÇUKURU**'nun hazırladığı "Arap Belâgatında Hasr Üslûbu ve Kur'an Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi" konulu Doktora Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 26.07.2019 günü **10.00-13.00** saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **başarılı** (başarılı/başarısız) olduğuna **oybirliği** (oybirliği / oy çokluğu) ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Mehmet YALAR
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Adem APAK
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. İsmail GÜLER
Bursa Uludağ Üniversitesi

Üye
Prof. Dr. Ramazan DEMİR
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

26.07.2019

**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU**

**T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA**

Tarih: 20.06.2019

Tez Başlığı/ Konusu: “Arap Belâgatında Hasr Üslûbu ve Kur’an Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi”

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 418 sayfalık kısmına ilişkin, 20.06.2019 tarihinde şahsım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6’dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1) Kaynakça hariç
- 2) Alıntılar hariç/dâhil
- 3) 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Adı Soyadı: **Osman ARPAÇUKURU**

Öğrenci No: **711223002**

Anabilim Dalı: **Temel İslam Bilimleri**

Programı: **Doktora**

Statüsü: Yüksek Lisans **Doktora**

20.06.2019

İmza

Tez Danışmanı:

Prof. Dr. Mehmet YALAR

20.06.2019

İmza

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum “**Arap Belâgatında Hasr Üslûbu ve Kur’an Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi**” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

26.07.2019

Adı Soyadı: **Osman ARPAÇUKURU**
Öğrenci No: **711223002**
Anabilim Dalı: **Temel İşlam Bilimleri**
Programı: **Doktora**
Statüsü: Yüksek Lisans **Doktora**

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı	: Osman ARPAÇUKURU
Üniversite	: Bursa Uludağ Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	: Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	: Arap Dili ve Belâgatı
Tezin Niteliği	: Doktora
Sayfa Sayısı	: XVIII + 420
Mezuniyet Tarihi	: 26.07.2019
Tez Danışmanı	: Prof. Dr. Mehmet YALAR

ARAP BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU VE KUR'AN MEÂLLERİNİN HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Kur'an, mesajlarını muhataplarına farklı üslûplarla iletmiştir. Bu üslûplardan hasr sanatı (kasr), aynı meselede iki zıt yargıyı tek bir söz içinde kaynaştırarak, sıfatı mevsûfa veya mevsûfu sığara tahsîs etmekle gerçekleşmektedir. Ne var ki, âyetlerde hasr ile vurgulanan anlam, meâllerde her zaman yansıtılmamıştır. Ayrıca âyetin hasr için tercih ettiği üslûba denk veya yakın bir üslûp da kullanılmamıştır. Böylece önemli anlam kayıplarının yanında ilahî hikmet ve maksattan da uzaklaşmıştır. Bu hipotezin doğruluk ve yanlışlığının ortaya konması ve meâllerde görülen hasrı yansıtma problemlerine çözümlerin üretilmesi kaçınılmazdır. Araştırma bu amacı gerçekleştirmek üzere yapılmıştır.

Bu çerçevede önce, âyetlerdeki hasr ifadelerini ayırt edebilmek ve anlayabilmek için “Arap Belâgatında hasr üslûbu” ayrıntılı şekilde incelendi. Ardından, hasr ifadelerinin meâllerdeki tercümelelerinin hasrı yansıtıp yansıtmadığının tespitinde yani meâl kritiğinde delil ve ölçüt olması için “Türk Belâgatında hasr üslûbu” incelendi. Böylece “özüleme”, “özgüleyiş” ve “daraltma” olarak da anılan Türk Dilinde hasr üslûbu, ilk defa ilmi bir sistemle hasrın bütün konu ve meselelerini kapsayıcı biçimde yazıldı. Yazılanlar çerçevesinde otuz âyetin yirmi meâldeki tercümeleleri, hasr üslûbu açısından değerlendirildi. Her bir tercümenin yanlışları ve doğruları gösterildi. Her değerlendirmenin sonunda, âyetin hasr üslûbuna Türk Dilinde denk veya yakın bir üslûpla meydana getirilmiş bir meâl teklif edildi. Âyetlerdeki hasrı yansıtmadaki isabetleri ve üslûpları yönüyle meâllerin durumu ve kendi içlerindeki sıralamaları, Sosyal Bilimler İçin İstatistik Programı SPSS'ten faydalanılarak oluşturulan tablolarda sayısal değerler ve yüzdelik oranlar hâlinde gösterildi.

Araştırmanın neticesinde, âyetlerdeki hasr anlamının meâllerin birçoğunda ihmal ve terk edildiği ve âyetteki hasr üslûbunun dikkate alınmadığı görüldü. Bu itibarla, çalışmada problemin çözümüne ve yeni araştırmalara yönelik önerilerde de bulunuldu.

Anahtar Sözcükler:

Hasr üslûbu, hasr sanatı, kasr üslûbu, kasr sanatı, Arap Belâgatında kasr, Türk Dilinde hasr üslûbu, özüleme, özgüleyiş, daraltma, tahsîs, meâllerde anlatım sorunları, meâl tenkidi.

ABSTRACT

Name and Surname : **Osman ARPAÇUKURU**
University : **Bursa Uludağ University**
Institution : **Social Science Institution**
Field : **Basic Islamic Sciences**
Branch : **Arabic Language and Literature**
Degree Awarded : **Doctorate (PhD)**
Page Number : **XVIII + 420**
Degree Date : **26.07.2019**
Supervisor : **Prof. Dr. Mehmet YALAR**

THE HASR (RESTRICTION) STYLE IN ARABIC RHETORIC AND EVALUATION OF THE TURKISH TRANSLATIONS OF THE HOLY QURAN MEANINGS IN THE HASR STYLE

The hasr (kasr) style emerges from styles by merging the two opposing judgments into a single expression style and limiting the qualification to qualified or the qualified to qualification. However, most of the translations did not reflect the meaning of hasr in the Holy Quran to the Turkish language in an appropriate manner. The divine message and purpose that necessitated the choice of hasr in the speech was lost or diminished. It is inevitable to prove the accuracy and inaccuracy of this hypothesis and to provide solutions to the problems of expression in the Quran translations.

For this purpose, firstly, in order to understand the hasr expressions in the Quran, was studied comprehensively the hasr in Arabic rhetoric. Then, in the determination of whether these hasr expressions reflect in the Quran translations the style of the hasr in the Turkish language was widely discussed in order to provide evidence and criteria. Errors and truths of each Quran translations in reflecting the hasr style into Turkish was shown. At the end of each evaluation, was suggested a translation of the Quran that was produced in the appropriate Turkish language way for the hasr way of the Quran. The status of the Quran translations was presented in terms of the expression of the meaning of hasr in Turkish verses and the ways of the hasr they used for this purpose were shown as numerical values and percentages in the tables created in the SPSS program for social sciences.

Keywords:

Hasr style, kasr style, restriction style, hasr in Arabic rhetoric, hasr in Turkish rhetoric, narration problems in Quran translations, criticism of the Turkish translations of the Quran.

ÖNSÖZ

Hasr, meânî ilminde belirtilen yollarla bir şeyin bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını, öz ve kesin bir dille bildirmektir. Kur'an'da bine yakın âyette bu üslûba başvurulmuştur. Bu çalışmada “*Kur'an meâlleri, âyetlerdeki hasrı yansıtmakta mıdır? Meâllerin hasr ifade yolları, Kur'an'ın hasr ifade yollarıyla ne oranda örtüşmektedir?*” sorularının cevaplanması amaçlanmıştır. Bu maksatla yirmi meâl, âyetlerdeki hasrı yansıtımları bakımından incelenmiştir.

Bu çalışmayla, âyetlerdeki hasr üslûbunun Türk Dilinde yansıtılmasında öne çıkan belli başlı hatalar gösterilmiş ve dil ve üslûp temelinde birtakım çözüm önerileri sunulmuştur. Buradaki bilgi ve öneriler hayata geçirildiğinde, âyetlerde hasr ile vurgulanan anlamların Türk Diline aktarılmasında ortaya çıkan hataların belli oranda azalacağı düşünülmektedir. Yine bu çalışma sayesinde meâllerin, hasrı ifade etmede tekdüzelikten kurtulup, dil ve üslûp bakımından gözle görülür bir çeşitlilik ve zenginliğe kavuşacakları ümit edilmektedir. Böylece araştırmanın, âyetlerdeki hasrı yansıtma açısından meâllerin niteliğini artırması beklenmektedir.

Araştırma çeşitli kısım ve bölümlere ayrılmıştır. “*Giriş*” kısmında, araştırmanın problematiği, amacı, önemi, kaynakları, yöntem ve prensipleri olmak üzere araştırma projesine dair genel bilgiler verilmiştir. “*Hasrın Anlamsal Çerçevesi*” başlığını taşıyan birinci bölümde hasrın ve onunla ilişkili kasr, ihtisâs ve tahsîs kavramlarının sözlük anlamları, hasrın terim anlamı ve hasrın terimleşme süreci incelenmiştir. İkinci bölüm, “*Arap Belâgatında Hasr Üslûbu*” başlığını taşımakta olup, hasr üslûbunun özelliği, yapısı ve işlevi, hasrın öğeleri, çeşitleri ve yolları hakkında bilgiler yer almaktadır. “*Türk Belâgatında Hasr Üslûbu*” başlıklı üçüncü bölümde Türk Belâgatında hasr üslûbu etraflica ele alınmakta ve hasr üslûbu Arap ve Türk belâgatları temelinde mukayese edilmektedir. “*Kur'an Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi*” başlığını taşıyan dördüncü bölümde Kur'an meâlleri hasr üslûbu açısından kritik edilmiştir. Ayrıca tercüme ve meâlin farkı, meâle duyulan ihtiyaç, Kur'an'ın tercümesinin imkânı ve meâl geleneğimiz konularında bilgiler verilmiştir. “*Sonuç ve Öneriler*” kısmında, araştırmadan elde edilen bulgular ve bunlardan çıkarılan ana sonuçlar ortaya konmuş ve hataların çözümüne yönelik önerilerde bulunulmuştur. “*Ekler*” kısmında, meâllerin, âyetlerdeki hasrı yansıtma açısından durumlarını gösteren ve âyetlerdeki hasr ifade yollarıyla meâllerdeki hasr ifade yollarını karşılaştıran istatistiksel tablolar bulunmaktadır. “*Kaynakça*”, araştırmanın son kısmı olup, burada başından itibaren çalışmaya dayanak ve referans teşkil etmiş kaynaklar, yazar soyadına veya nisbesine göre sıralanmıştır.

Hazırlanan bu çalışmada başlangıcından itibaren pek çok kişinin maddî ve manevî katkısı bulunuyor. Öncelikle, bana bu konuyu çalışma imkânı veren ve planlanmasında, araştırılmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda bilgilendirme ve yönlendirmeleriyle çalışmamı bilimsel temeller ışığında şekillendiren Danışman hocam Prof. Dr. Mehmet YALAR Bey'e teşekkür ediyorum. Tez izleme komitemde yer alarak, çalışmamın hazırlanma, oluşum ve olgunlaşma süreçlerinin her aşamasında bana bilgi, tecrübe ve katkılarıyla yardımcı olan değerli hocalarım Prof. Dr. İsmail GÜLER ve Prof. Dr. Adem APAK Beylere teşekkürlerimi sunuyorum. Kıymetli zamanlarını hazırladığım bu araştırma projesine ayırıp, onu okuyup değerlendirdikleri, tenkit ve tavsiyeleriyle geliştirdikleri için tez jürisinin diğer üyeleri Prof. Dr. Ramazan DEMİR ve Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ Beylere de teşekkür ediyorum.

Ayrıca, bu araştırmada incelediğim meâllerin yazarları başta olmak üzere eserlerinden istifade ettiğim hocalarımızdan vefat etmiş olanlara dua, yaşayanlara da minnet borçluyum. Yine araştırmanın üzerine kurulduğu en önemli kaynaklara ulaşma konusunda yardımcı olan Dr. Mehmet APAYDIN Bey'e teşekkür ediyorum. Büyük bir sabır ve özveriyle çalışmamı defalarca okuyan, her okumada tenkit ve teklifleriyle olgunlaşmasına katkı sağlayan Dr. Öğr. Üyesi Hızır YAĞCI Bey'e ve ciltleme aşaması öncesinde son okumayı gerçekleştirip, onu imla bakımından düzelten Öğr. Gör. Hikmet ÇADIR Bey'e teşekkür ediyorum. Sonra, araştırmanın çeşitli aşamalarında fikir işçilikleriyle tezime sağladıkları katkılardan dolayı Dr. Öğr. Üyeleri Özkan ÖZTÜRK, Muzaffer ÜZÜMCÜ ve Öğr. Gör. Mahmoud Saad Eddin SHABAN Beylere şükranlarımı arz ediyorum. Bunlardan başka, bu zorlu süreçte beni motive eden, isimlerini burada anamadığım bütün hocalarıma ve dostlarıma da minnettirim.

Ayrı olarak, tezimin çeşitli aşamalarında heyecan ve kaygılarıma ortak olan, bilgisayar ve kitaplar başında geçirdiğim uzun yıllar boyunca evde bedenem varlığıma, ruhen yokluğuma sabreden, yardıma ihtiyacım olduğu her anda yanımda bulduğum, vefakâr, fedakâr yol arkadaşım, kıymetli eşim Fatma ARPAÇUKURU Hanımefendi'ye teşekkür ediyorum. Çalışmalarım sebebiyle kendilerine yeterince zaman ayıramadığım, haklarını hiçbir zaman ödeyemeyeceğim, çeşitli aşamalarda çalışmaya sundukları katkılarıyla kendilerine gönül borcumun arttığı, anlayışlı, hürmetli çocuklarım Ömer Faruk, Atıf ve Furkan'ıma teşekkür ediyorum. Ziyaret edemediğimde sabır gösteren ve benim için duasını dilinden düşürmeyen muhterem annem Döndü Hanımefendi'ye de şükranlarımı sunuyorum.

Her tez gibi doğrulanabilir ve yanlışlanabilir kısımları olan bu araştırmanın yapıcı eleştiri ve katkılarla gelişeceğini ve amacını daha iyi şekilde yerine getireceğini umuyorum. Çalışmak kuldân, başarı Allah'tandır.

Tekirdağ, Temmuz 2019

Osman ARPAÇUKURU

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	I
DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	II
YEMİN METNİ.....	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	V
ÖNSÖZ	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
TABLolar	XIII
ŞEKİLLER	XV
EKLER	XVI
KISALTMALAR.....	XVII
TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ	XVIII

GİRİŞ

1. PROBLEMATİK	1
2. AMAÇ	2
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ	3
4. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	3
4.1. KAYNAKLAR	3
4.2. HASR KONUSUNDA YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR	5
4.3. KRİTİK EDİLECEK MEÂLLER	8
5. YÖNTEM VE PRENSİPLER	9
5.1. YÖNTEM	9
5.2. PRENSİPLER	11
5.2.1. Yazımda Dikkate Alınan Prensipler	11
5.2.2. Âyetlerin Seçiminde Dikkate Alınan Prensipler	12
5.2.3. Meâllerin Seçiminde Dikkate Alınan Prensipler	14
5.2.4. Meâlleri Değerlendirmede Dikkate Alınan Prensipler	15

BİRİNCİ BÖLÜM

HASRIN ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

1. HASR VE HASRILA İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	17
1.1. HASR KAVRAMI.....	17
1.1.1. Hasrın Sözlük Anlamı.....	18
1.1.1.1. Kasrın Sözlük Anlamı.....	21
1.1.2. Hasrın Terim Anlamı	24

1.1.3. Hasrın Sözlük ve Terim Anlamları Arasındaki İlişki	31
1.1.4. Hasrın Terimleşme Süreci	32
1.2. HASRLA İLİŞKİLİ KAVRAMLAR	46
1.2.1. İhtisâs ve Tahsîs Kavramları.....	46
1.2.2. İhtisâs ve Tahsîsin Hasr İlişkisi	47

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU

1. HASR ÜSLÛBUNUN ÖZELLİĞİ	52
2. HASR ÜSLÛBUNUN YAPISI VE İŞLEVİ.....	55
2.1. HASRIN ÖĞELERİ	55
2.1.1. Hasrın Öğeleri.....	55
2.2. HASRIN ÇEŞİTLERİ	59
2.2.1. Mahsûr Bakımından Hasrın Çeşitleri	59
2.2.1.1. Mevsûfun Sıfata Hasrı	60
2.2.1.2. Sıfatın Mevsûfa Hasrı	61
2.2.2. Mahsûrun Anh Bakımından Hasrın Çeşitleri.....	63
2.2.2.1. Hakîkî Hasr	64
2.2.2.2. İzâfî Hasr.....	67
2.2.3. Muhatap Bakımından Hasrın Çeşitleri	70
2.2.3.1. İfrâd hasrı	72
2.2.3.2. Kalb Hasrı	75
2.2.3.3. Ta'yîn Hasrı	78
2.2.3.4. İ'lâmî İbtidâî Hasr.....	79
2.2.4. Hakikat ve Vakiya Uygunluk Bakımından Hasrın Çeşitleri.....	81
2.2.4.1. Tahkîkî Hasr	82
2.2.4.1.1. Hakîkî tahkîkî hasr	82
2.2.4.1.2. İzâfî tahkîkî hasr	84
2.2.4.2. İddiâî Hasr (Mübalâğalı Hakîkî Hasr)	86
2.2.4.2.1. Hakîkî iddiâî hasr	87
2.2.4.2.2. İzâfî iddiâî hasr	89
2.2.5. Kuruluş Bakımından Hasrın Çeşitleri	93
2.2.5.1. Vaz'î Hasr	93
2.2.5.2. Zevkî Hasr	94
2.3. HASRIN YOLLARI	95
2.3.1. Arap Dilinde Hasrın Yolları	96
2.3.2. Arap Belâgatında Hasrın Yolları	97
2.3.2.1. Arap Belâgatında Hasrın Meşhur Yolları	98
2.3.2.1.1. Nefiy + İstisna Yoluyla Hasr	99
2.3.2.1.2. Hasr Edatı إِنَّمَا Yoluyla Hasr.....	117

2.3.2.1.3. Atf Yoluyla Hasr	123
2.3.2.1.4. Takdîm Yoluyla Hasr	143
2.3.2.2. Arap Belâgatında Hasrın Meşhur Olmayan Yolları	150
2.3.2.2.1. Fasl Zamiri Yoluyla Hasr	152
2.3.2.2.2. Harf-i Ta'rif Yoluyla Hasr	159

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM TÜRK BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU

1. HASRIN ANLAMSAL ÇERÇEVESİ.....	172
1.1. HASR KAVRAMI.....	172
1.1.1. Hasrın Sözlük Anlamı.....	172
1.1.2. Hasrın Terim Anlamı	176
2. HASR ÜSLÛBUNUN YAPISI VE İŞLEVİ.....	178
2.1. HASRIN ÖĞELERİ	178
2.1.1. Hasrın Öğeleri.....	178
2.1.2. Hasrın Öğelerinin Cümledeki Yerleri.....	179
2.2. HASRIN ÇEŞİTLERİ	179
2.2.1. Mahsûr Bakımından Hasrın Çeşitleri	179
2.2.1.1. Mevsûfun Sıfata Hasrı	180
2.2.1.2. Sıfatın Mevsûfa Hasrı	181
2.2.2. Mahsûrun Anh Bakımından Hasrın Çeşitleri.....	183
2.2.2.1. Hakîkî Hasr	183
2.2.2.2. İzâfî Hasr.....	185
2.2.3. Muhatap Bakımından Hasrın Çeşitleri	187
2.2.3.1. İfrâd Hasrı	188
2.2.3.2. Kalb Hasrı	190
2.2.3.3. Ta'yîn Hasrı	191
2.2.3.4. İ'lâmî İbtidâî Hasr.....	192
2.2.4. Hakikat ve Vakiyaya Uygunluk Bakımından Hasrın Çeşitleri	194
2.2.4.1. Tahkîkî Hasr	194
2.2.4.2. İddiâî Hasr	195
2.2.5. Kuruluşu Bakımından Hasrın Çeşitleri	196
2.2.5.1. Vaz'î Hasr	197
2.2.5.2. Zevkî Hasr	197
2.3. HASRIN YOLLARI	198
2.3.1. Türk Dilinde Hasrın Yolları.....	199
2.3.2. Türk Belâgatında Hasrın Yolları.....	200
2.3.2.1. Türk Belâgatında Hasrın Meşhur Yolları	200
2.3.2.1.1. İstisna edatı + olumsuz yüklem yoluyla hasr.....	200
2.3.2.1.2. Hasra delâlet eden edatlar yoluyla hasr	201
2.3.2.1.3. Bağlaçlar yoluyla hasr	202

2.3.2.1.4. Olumlu ve olumsuz yüklemeleri bir arada getirme yoluyla hasr	204
2.3.2.1.5. Özneyi sıfat, yüklemi somut isim olarak getirme yoluyla hasr	204
2.3.2.1.6. Yüklemi şahıs veya işaret zamiri yahut sıfatı olarak getirme yoluyla hasr	205
2.3.2.1.7. Sözdiziminde öğeleri takdîm-tehir yoluyla hasr	206
2.3.2.1.8. Sözüün parçalarından birini tekrar etme yoluyla hasr	210
2.3.2.2. Türk Belâgatında Hasrın Meşhur Olmayan Yolları.....	210
2.3.2.2.1. Yüklemi özel isim veya unvan grubu olarak getirme yoluyla hasr	210
2.3.2.2.2. Yüklemi sıfat-fiil olarak getirme yoluyla hasr.....	211
2.3.2.2.3. Özneyi belirtisiz kelime olarak getirme yoluyla hasr	211
2.3.2.2.4. Yüklemi isim veya sıfat tamlaması yahut belirtme grubu olarak getirme yoluyla hasr.....	211
2.3.2.2.5. Zarfın cümleinin başında getirilmesi yoluyla hasr.....	212
2.3.2.2.6. Cümleyi edilgen çatıda kurma yoluyla hasr	212
2.3.2.2.7. Fiil cümlesinde öznenin yüklemden önce getirilmesi yoluyla hasr	213
2.3.2.2.8. Birinci şahıs zamiri kipini nefiy edatına dönüştürme yoluyla hasr	214

3. TÜRK BELÂGATI HASR ÜSLÛBUNUN ARAP BELÂGATI HASR ÜSLÛBUyla MUKAYESESİ 214

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM KUR'AN MEÂLLERİNİN HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1. MEÂL VE KUR'AN TERCÜMESİ.....	218
1.1. TERCÜME VE MEÂL.....	218
1.1.1. Tercüme	219
1.1.2. Meâl	221
1.1.3. Kur'an Tercümesi ve Kur'an Meâli.....	221
1.2. MEÂLE DUYULAN İHTİYAÇ	222
1.3. KUR'AN'IN TERCÜMESİNİN İMKÂNI VE DİNÎ HÜKMÜ.....	223
1.4. MEÂL GELENEĞİMİZ	225
2. KUR'AN'DA HASR	230

3. HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN KUR'AN MEÂLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	233
3.1. Nefiy + İstisnâ Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri	233
3.2. İnnema (إِنَّمَا) Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri	304
3.3. Takdîm Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri	326
3.4. Atıf Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri	340
3.5. Fasl Zamiri Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri	340
3.6. Harf-i Ta'rif Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri.....	350
SONUÇ VE ÖNERİLER	361
EKLER	367
KAYNAKÇA	387
ÖZGEÇMİŞ	419
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU	420

TABLULAR

Tablo 1: Hasr yollarına göre meâl kritiğine esas teşkil eden âyetler	13
Tablo 2: Mevsûfun sifata hasrı ve hasrın öğeleri.....	61
Tablo 3: Sıfatın mevsûfa hasrı ve hasrın öğeleri	62
Tablo 4: Mevsûfun sifata hasrı ile sıfatın mevsûfa hasrının karşılaştırılması	63
Tablo 5: Mahsûrun anh -nefyin genel veya özel olması- bakımından hasrın çeşitleri.....	70
Tablo 6: Muhatabın inanç ve tavrı bakımından hasrın çeşitleri.....	81
Tablo 7: Hakikat ve vakiya uygunluk bakımından hasrın çeşitleri.....	92
Tablo 8: Kuruluşu bakımından hasrın çeşitleri.....	95
Tablo 9: Arap Dilinde nefiy.....	102
Tablo 10: İstisna çeşitlerinin hasra delâleti.....	110
Tablo 11: Nefiy + istisna yolunun mantûk ve mefhumla hasra delâleti	112
Tablo 12: <i>إِنَّمَا</i> edatı yoluyla hasrda muhatabın durumu.....	123
Tablo 13: Takdîmin hasra delâleti	148
Tablo 14: Hasr yollarına göre mahsûr ve mahsûrun fihin cümledeki yerleri ...	168
Tablo 15: Mevsûfun sifata hasrı ile sıfatın mevsûfa hasrının karşılaştırılması	182
Tablo 16: Arap Belâgatı hasr üslûplarına Türk Belâgatından denk veya yakın karşılıklar	217
Tablo 17: el-Bakara, 2/143. âyetin hasr çözümlemesi.....	234
Tablo 18: Âl-i İmrân, 3/19. âyetin hasr çözümlemesi	239
Tablo 19: en-Nisâ, 4/64. âyetin hasr çözümlemesi	243
Tablo 20: el-A'râf, 7/20. âyetin hasr çözümlemesi	248
Tablo 21: Yâsîn, 36/15. âyetin hasr çözümlemesi	252
Tablo 22: el-Mü'min (el-Gâfir), 40/37. âyetin hasr çözümlemesi.....	256
Tablo 23: ez-Zuhruf, 43/7. âyetin hasr çözümlemesi	259
Tablo 24: el-Beyyine, 98/5. âyetin hasr çözümlemesi.....	263
Tablo 25: el-A'râf, 7/187. âyetin hasr çözümlemesi	269
Tablo 26: et-Tevbe, 9/54. âyetin hasr çözümlemesi	271
Tablo 27: Yûsuf, 12/37. âyetin hasr çözümlemesi.....	275
Tablo 28: el-Ahzâb, 33/18. âyetin hasr çözümlemesi.....	279
Tablo 29: el-Kasas, 28/19. âyetin hasr çözümlemesi.....	282
Tablo 30: Sâd, 38/14. âyetin hasr çözümlemesi	287

Tablo 31: el-Mülk, 67/20. âyetin hasr çözümlemesi	291
Tablo 32: el-Bakara, 2/210. âyetin hasr çözümlemesi	294
Tablo 33: el-Furkân, 25/50. âyetin hasr çözümlemesi	299
Tablo 34: Kur'an'da innema ve ennema yoluyla gelen hasr ifadeleri	304
Tablo 35: Âl-i İmrân, 3/155. âyetin hasr çözümlemesi	304
Tablo 36: Âl-i İmrân, 3/185. âyetin hasr çözümlemesi	309
Tablo 37: ez-Zümer, 39/10. âyetin hasr çözümlemesi	312
Tablo 38: el-Fatır, 35/6. âyetin hasr çözümlemesi	316
Tablo 39: el-Mümtehine, 60/9. âyetin hasr çözümlemesi	320
Tablo 40: Kur'an'da takdîm yoluyla gelmiş hasr ifadelerinin dağılımı	326
Tablo 41: eş-Şûrâ, 42/53. âyetin hasr çözümlemesi	326
Tablo 42: en-Nahl, 16/114. âyetin hasr çözümlemesi	330
Tablo 43: es-Saffât, 37/47. âyetin hasr çözümlemesi	333
Tablo 44: el-Ankebût, 29/62. âyetin hasr çözümlemesi	337
Tablo 45: et-Tevbe, 9/104. âyetin hasr çözümlemesi	341
Tablo 46: ez-Zuhruf, 43/64. âyetin hasr çözümlemesi	346
Tablo 47: el-İhlâs, 112/2. âyetin hasr çözümlemesi	350
Tablo 48: el-Fâtır, 35/15. âyetin hasr çözümlemesi	355

ŞEKİLLER

Şekil 1: Hasır tabirinin terim olma süreci.....	46
---	----

EKLER

Ek 1: Meâllerin âyetlerdeki hasrı yansıtmadaki isabet değerleri.....	367
Ek 2: Meâllerin âyetlerdeki hasrı Türk Diline yansıtm durumu (Alfabetik liste)	368
Ek 3: Âyetlerdeki hasrı isabetle yansıtm açısından meâllerin sıralaması (Hasr isabetliye göre sıralama)	369
Ek 4: Âyetlerdeki hasrı yansıtmama bakımından meâllerin durumu (Hasr yok'a göre sıralama).....	370
Ek 5: Meâllerin âyetteki hasrı yansıtm durumu (Hasr isabetsize göre sıralama)	371
Ek 6: Meâllerin âyetteki hasrı yansıtm durumu (Hasrın yeri belirsiz göre sıralama).....	372
Ek 7: Meâllerin âyetteki hasrı yansıtm durumu (Hasr müphememe göre sıralama)	373
Ek 8: Kur'an'ın hasr üslûbu ile meâllerin hasr üslûbunun mukayesesi.....	374
Ek 9: Âyetteki hasrı yansıtm bakımından her bir meâlin ayrıntılı durumu (alfabetik sıralama)	375
Ek 10: Meâllerin Kur'an'da nefiy + istisna yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi	382
Ek 11: Meâllerin Kur'an'da innema yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi	383
Ek 12: Meâllerin Kur'an'da takdîm yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi	384
Ek 13: Meâllerin Kur'an'da fasl zamiri yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi	385
Ek 14: Meâllerin Kur'an'da harf-i ta'rif yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi	386

KISALTMALAR

a.g.b.	: Adı geçen kitap bölümü
a.g.e.	: Adı geçen eser, kitap
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen ansiklopedi maddesi
a.g.t.	: Adı geçen tez
a.g.w.	: Adı geçen web sayfası
a.mlf.	: Aynı müellif, aynı yazar
a.yer	: Aynı yer, önceki dipnottaki belirtilen eser, cilt ve sayfa
as	: Aleyhisselâm
b.	: Bin, ibn (oğlu)
bk.	: Bakınız
bs.	: Baskı, basım
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren, tercüme eden
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ed.	: Editör
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan, hazırlayanlar
Hz.	: Hazreti (saygı ifadesi)
İSAM	: İslâm Araştırmaları Merkezi
krş.	: Karşılaştırınız
nşr.	: Neşreden, tahkik eden
öl.	: Ölüm yılı
öl.m.	: Miladi takvime göre ölüm yılı
R	: Rumi
Rah.a.	: Rahmetullahi aleyh/aleyhim/aleyhâ = Allah rahmet etsin
s.	: Sayfa
sav	: Sallallahu aleyhi vesellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
ss.	: Sıralı, ardarda sayfalar
t.y.	: Yayın tarihi yok
trc.	: Tercüme eden
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
v.dğr.	: ve diğerleri
vr.	: Yazma eserlerde varak no
y.y.	: Yayın yeri yok, yayınevi yok

TRANSKRİPSİYON İŞARETLERİ

ض d	غ ğ	ح ḥ	خ ḫ	ق q	ك ñ	ث ṯ	ص ṣ
ط ṭ	ذ z̤	ض ṣ̣	ظ ṣ̣	ع ʿ	ء ʾ	^ İnceltme uzatma işareti	- Kalın seslerde uzatma işareti

GİRİŞ

Bu başlık altında, araştırmanın problematiği, amacı, yöntem ve prensipleri ile kaynak ve araştırmaları hakkında bilgi verilecektir.

1. PROBLEMATİK

Kur'an, muhataplarının inanç ve tavırlarını dikkate almış ve hitaplarında onlara uygun üslûplarla seslenmeye özen göstermiştir. Aynı şekilde bazen muhataplarını, çeşitli itibarlarla inanç ve tavırlarından farklı şekillerde konumlandırmıştır. İnkâr etmedikleri hâlde inkâr eden, inkâr ettikleri hâlde inkâr etmeyen gibi, olduklarından farklı kimseler yerine konmuşlardır. Doğal olarak hitap da muktezâ-yı hâlin hilafında getirilmiştir. Neticede, muhatapların inanç ve tutumlarındaki farklılıklar, sözü çeşitli üslûplarda söylemeyi gerektirmiştir. Hasr, bu üslûplardan biridir.

“Meânî ilminde hasra delâlet ettiği bildirilen yollardan biriyle gerçekleştirilen tahsîs” anlamında “hasr”, aynı meselede biri olumsuz, diğeri olumlu olan iki zıt yargıyı içerir. Hasr, zıt yargıların bir arada bulunmasından meydana gelir. Bu suretle, sözün maksadı olan anlamın sadece bir tek şeyde bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı ifade edilmiş olur.

Hasr, sözde, tekdüze bir anlatımla gerçekleşmez. Anlamı hasr ile bildirmenin birden çok yolu vardır. Bu yolların kullanımı, keyfi ve gelişmiş güzel değildir, nahiv ve belâgat ilimlerinde konmuş belli kural ve esaslara bağlıdır. Ayrıca hasrın ifade biçiminin belirlenmesinde muhatapın inanç ve tavır da önemlidir. Buna göre, bir muhataba karşı uygun olan bir hasr üslûbu başkasına karşı uygun olmayabilmektedir. Bu sebeple Kur'an'da hasr, çeşitli ifade biçimleriyle gelmiştir. Böylece muhatapların akıl ve gönül dünyaları derinden etkilenerek, yanlış inanç ve davranışları, başkasına imkân bırakmayacak şekilde düzeltilmek istenmiştir.

Bununla beraber, Kur'an'ın, çeşitli ilahî hikmet ve maksatlarla anlatımlarında başvurduğu hasr üslûbunun meâllerde çoğunlukla terk edildiği zaman zaman dile getirilmektedir. Doğru olma ihtimali bulunmakla birlikte, şüphe uyandıran, kesin olmayan bu meselenin araştırılıp, çözümlenmesi ve bir sonuca bağlanması gerekmektedir. Zira anlam kayıplarının ve yanlış anlayışların ortaya çıktığı metin, sıradan bir metin değildir. İnsanın

dünya üzerindeki varlık sebebini bildiren ve bu varlık sebebini gerçekleştirmenin yollarını gösteren Kur'an'ın mesajıdır.

2. AMAÇ

Bu araştırmada, âyetlerdeki hasrın meâllerde genellikle terk edildiği şeklindeki problematiğin araştırılıp, çözümlenmesi ve bir sonuca bağlanması amaçlanmıştır. Bu maksatla, Türkçe meâller, âyetlerdeki hasrı yansıtma yönüyle kritik edip değerlendirilecek ve çözüm önerilerinde bulunulacaktır. Araştırmada bu amaçları gerçekleştirmek üzere aşağıdaki soruların cevaplanması hedeflenmiştir:

1. Hasr nasıl bir üslûptur, mahiyeti ve özelliği nelerdir?
2. Kur'an-ı Kerîm, anlatımlarında hasr üslûbuna ne oranda başvurmuştur?
3. Kur'an-ı Kerîm, anlamları hasr ile bildirirken nasıl bir yol izlemiştir? Hasrı tek bir ifade biçimiyle mi yoksa farklı ifade biçimleriyle mi gerçekleştirmiştir?
4. Genel olarak meâllerin hasrı yansıtma açısından durumu nedir? Hasrı yansıtmadaki isabet veya isabetsizlik oranları nedir?
5. Meâller, âyetlerde hasrın farklı ifade yollarını göz önünde bulundurmakta ve Kur'an'ın hasr yollarına Türk Dilinde denk veya yakın karşılıklar getirmekte midirler?
6. Meâllerin hasrı yansıtmadaki hata ve eksikliklerinin sebepleri nelerdir?
7. Bu problemi daha önce araştırıp, inceleyen olmuş mudur? Önceki araştırmaların olumlu ve olumsuz yönleri, varsa sundukları çözüm önerileri nelerdir?
8. Hasrın başta meâller olmak üzere Türk Diline aktarımında görülen dil ve üslûp problemlerine dair ne tür çözümler sunulabilir?
9. Kur'an'ın üslûplarının Türk Dilinde aktarımı konusunda yapılacak yeni çalışmalara ışık tutmak üzere neler söylenebilir?

Araştırmanın amaçlarından söz edildiği bu bağlamda bir hususa değinmek yerinde olacaktır. Bu araştırma, adları aşağıda gelecek meâl yazarlarından hiçbirinin şahsını veya eserini hedef almamış; onlardan bazısını üstün ve değerli, bazısını düşük ve değersiz göstermeyi amaçlamamıştır. Araştırmanın yegâne amacı, meâllerde var olduğu öne sürülen söz konusu anlatım problemini araştırıp incelemek ve dil ve üslûp temelinde çözüm önerilerinde bulunmaktır.

3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ

Bu araştırma, âyetlerdeki hasrın Türkçe meâllere aktarımında görülen anlatım problemini, tezahürleri, sebepleri ve dil ve üslûp temelindeki çözüm önerileriyle kapsamlı şekilde incelemektedir. Âyetlerdeki hasrın Türk Diline yansıtılmasında görülen dil ve üslûp sorunlarını sayısal değerlerle kesin biçimde ortaya koymakta ve Kur'an'ın hasr üslûplarına Türk Dilinde denk veya yakın karşılıklar önermektedir. Böylece meâllerdeki anlatım hatalarını belli oranda azaltması ve onları dil ve üslûp bakımından zenginleştirilmesi beklenmektedir. Bu niteliğiyle özellikle meâl yazarları için bir referans kitabı olması ümit edilmektedir.

Yine bu araştırmanın, ilahiyat alanı için olduğu kadar Türk Dili ve Edebiyatı alanı için de önemli olduğu varsayılmaktadır. Zira edebiyatımızın bilimsel yazımda ihmal edilmiş bir söz sanatına akademik düzeyde dikkat çekmekte ve önemine vurgu yapmaktadır. Bu suretle bu araştırmanın, Türk Dili ve Edebiyatının gelişimine de olumlu katkı sağlanması beklenmektedir.

4. KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

Araştırma, Arap Dili ve Belâgatı alanında yapılmış olmakla beraber konusu Arap Dili, Türk Dili, Kur'an ilimleri ve tefsir alanları ile doğrudan ilgili olduğundan multidisipliner bir niteliğe sahiptir. Bu nedenle geniş bir literatür üzerinden yürütülmüş, pek çok kaynağı kendine dayanak ve referans almıştır. Bunların öne çıkan belli başlıcaları aşağıda söz konusu edilmektedir.

4.1. KAYNAKLAR

Çalışmada başta belâgat kitapları olmak üzere tefsir, i'râbü'l-Kur'ân, meâni'l-Kur'ân, ulûmü'l-Kur'ân, dil bilgisi ve sözlük kitapları olmak üzere yüzlerce eserden faydalanılmıştır. Bunlardan öne çıkanların belli başlıcaları şunlardır:

Araştırmanın birinci bölümü, hasrın anlamsal çerçevesini ortaya koymaya yönelik olduğundan bu bölümün hazırlanmasında genel olarak Arap Dilinin ana sözlüklerinden ve bazı Arap şairlerin divanlarından faydalanılmıştır. Bu çerçevede özellikle etimolojik açıklamalarda İbn Fâris'in (öl.395/1004) "*Mu'cemü mekâyisi'l-lüğa*", kelimelerin anlamlarının tespitinde İbn Manzûr'un (öl.711/1311) "*Lisânü'l-Arab*" ve Zebîdî'nin (öl.1205/1791)

“*Tâcü’l- ‘arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*” adlı eserleri çokça başvurulan sözlükler olmuştur. Aynı şekilde İmruülkays (öl.m.540), Şenferâ (öl.m.525-550 arası) ve Cerîr’in (öl.110/728) divanları da anlamların tespiti esnasında dilden şahitlerin getirilmesinde başvurulan dil ve edebiyat kaynaklarından birkaçıdır.

İkinci bölümde Arap Belâgatında hasr üslûbu incelendiğinden bölümün hazırlanmasında genellikle Arap Belâgatı kitapları, bunların şerh ve haşiyeleri ile nahiv kitaplarından faydalanılmıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî’nin (öl.471/1078-79), “*Delâilü’l-i ‘câz*”, Ebû Ya’kûb es-Sekkâkî’nin (öl.626/1229) “*Miftâhu’l- ‘ulûm*”, İbnü’n-Nâzım’ın (öl.686/1287) “*el-Mişbâh fi’l-me ‘ânî ve’l-beyân ve’l-bedî*”, Hatîb el-Kazvînî’nin (öl.739/1338), “*el-Îzâh fi ‘ulûmi’l-belâga*” adlı eserleri ile bunların şerh ve haşiyeleri içerdikleri bilgilerle bölümün hazırlanmasında çokça başvurulan temel kaynaklarımız olmuştur. Bahâüddîn es-Sübki’nin (öl.773/1372), “*‘Arûsü’l-efrâh*”, Teftâzânî’nin (öl.792/1390) “*el-Muṭavvel*”, Cürcânî’nin (öl.816/1413) “*el-Mişbâh fi şerhi’l-Miftâh*”, İbn Ya’kûb el-Mağribî’nin (öl.1168/1754) “*Mevâhibü’l-fettâh*” ve Desûkî’nin (ö.1230/1815) “*Hâşiye ‘alâ Şerhi’s-Sa ‘d*” adlı eserleri söz konusu şerh ve haşiyelerden bazılarıdır. Aynı şekilde Sîbeveyhi’nin (öl.180/796) “*el-Kitâb*”, İbnü’s-Serrâc’ın (öl.316/929) “*el-Usûl fi’n-nahv*”, İbn Cinnî’nin (öl.392/1002) “*el-Haşâ ‘iş*”, İbn Mâlik et-Tâî’nin (öl.672/1274) “*Şerhu’t-Teshîl*”, İbn Hişâm en-Nahvî’nin (öl.761/1360) “*Muğni’l-lebîb*”, İbn Yaîş’in (öl.643/ 1245) “*Şerhu’l-Mufaşşal*”, Ezherî’nin (öl.905/1499) “*Şerhu’t-Taşrih*” ve Süyûtî’nin (öl.911/1505) “*Hem ‘u’l-hevâmi*” adlı kitapları müracaat edilen nahiv kitaplarından bazılarıdır.

Üçüncü bölüm, Türk Belâgatında hasr üslûbunu incelediğinden bu bölümde genellikle Osmanlı ve Türkiye Türkçeleriyle yazılmış belâgat kitaplarına müracaat edilmiştir. Hacı İbrâhim Efendi’nin (öl.1888) “*Şerh-i Belâgat*” ile “*Edebiyyât-i Osmâniyye*”, Ahmed Hamdî Şirvânî’nin (öl.1890) “*Belâgat-i Lisân-i Osmânî*”, Mehmed Abdurrahman İbnü’l-kâmil’in (öl.1894) “*Belâgat-ı Osmâniyye*”, Ahmed Cevdet Paşa’nın (öl.1895) “*Belâgat-i Osmâniyye*”, Mehmed Rifat’in (öl.1907) “*Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye*” ile Mehmet Kaya Bilgegil’in (öl.1987) “*Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*” ve M.A. Yekta Saraç’ın “*Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*” kitapları öne çıkan başlıca kaynaklardır.

Dördüncü bölüm, Türkçe Kur’an meâllerinin hasr üslûbu açısından kritik edilmesini konu edinmektedir. Bölümün hazırlanmasında tefsir, i’râbü’l-Kur’ân, meâni’l-Kur’ân ve ‘ulûmü’l-Kur’ân türünden Arapça kaynakların yanında Türk Dili ve Belâgatına

dair pek çok kaynağa müracaat edilmiştir. Taberî'nin “*Câmi 'u 'l-beyân*”, Zemahşerî'nin (öl.538/ 1144) “*el-Keşşâf*”, İbn 'Atiyye'nin (öl.541/1147) “*el-Muharrerü 'l-vecîz*”, Fahrüddîn er-Râzî'nin (öl.606/1210) “*Mefâtîhu 'l-gayb*”, Ebû Hayyân'ın (öl.745/ 1344) “*el-Bahrü 'l-muĥîf*”, Ebüssuûd Efendi'nin (öl.982/1574) “*İrşâdü 'l- 'akli 's-selîm*”, Âlûsî'nin (öl.1270/1854) “*Rûhu 'l-me 'ânî*” ve İbn 'Âşûr'un (öl.1973) “*et-Tahrîr ve 't-tenvîr*”i ifade ettiğimiz tefsirlerin bir kısmıdır. Aynı şekilde, Ferrâ'nın (öl.207/822) “*Me 'âni 'l-Ķur 'ân*”, Zeccâc'ın (öl.311/923) “*Me 'âni 'l-Ķur 'ân ve i 'râbüh*”, Mekkî b. Ebû Tâlib'in (öl.437/1045) “*Müşkilü i 'râbi 'l-Ķur 'ân*” ve Ukberî'nin (öl.616/1219) “*et-Tibyân fi i 'râbi 'l-Ķur 'ân*” adlı kitapları da bölümün yazımında başvurduğumuz meâni'l-Kur'ân ve i'râbü'l-Kur'ân'a dair bazı kaynaklardır.

Meâller hasr üslûbu temelinde dil ve anlatım yönüyle kritik edilirken Mehmet Kaya Bilgegil'in (öl.1987) “*Türkçe Dilbilgisi*”, Zeynep Korkmaz'ın “*Türkiye Türkçesi Grameri*”, Fuat Bozkurt'un “*Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*”, Tufan Demir'in “*Türkçe Dilbilgisi*”, Feyza Hepçilingirler'in “*Türkçe Dilbilgisi*”, Necmettin Hacıeminoğlu'nun “*Türk Dilinde Edatlar*” kitapları faydalanılan başlıca Türk grameri kaynaklarıdır. Yine bu bölümün incelenmesinde Şemseddin Sami'nin (öl.1904) “*Kâmûs-ı Türkî*”, Türk Dil Kurumu'nun “*Türkçe Sözlük*” ve İlhan Ayverdi'nin (öl.2009) “*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*” adlı kitapları da başvuru kaynaklarımızdan bazılarıdır.

4.2. HASR KONUSUNDA YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Araştırmalarımız süresince, Türkçe meâlleri hasr üslûbu açısından değerlendiren sadece iki eser gördük.

Söz konusu çalışmalardan biri, Mustafa Mücahit tarafından hazırlanmış olan “*Arap Dilinde Hasr Belâgatı ve Kur'an'da Manaya Etkisi*”¹ başlıklı yüksek lisans tezidir. Üç bölüm ve sonuçtan meydana gelen araştırmada birinci ve ikinci bölümlerde hasr üslubu ele alınmıştır. Ardından “*Hasrın İşlevi ve Kur'anda Anlama Yansıması*” adlı üçüncü bölümde âyetlerdeki hasr anlamının Türkçe meâllerde nasıl ifade edildiği incelenmiştir.

¹ Mustafa Mücahit, *Arap Dilinde Hasr Belâgatı ve Kur'an'da Manaya Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Yirmi dokuz âyetin yirmi dördünün innema (إِنَّمَا) edatıyla² hasra örnek olarak getirildiği bölümde, meâllerin hasr açısından durumuna dair dair izah ve değerlendirmelere çok az yer verilmiştir. “Sonuç”ta âyetlerdeki hasr anlamının meâllerde yansıtılmasına dikkat edilmesinin gereği dile getirilmiş, hasrın doğru yansıtılabilmesi için de Arap Dilini ve Belâgatını iyi bilmek gerektiği; aksi hâlde inceliklerin kaybolup gideceği ifade edilmiştir.³

Araştırmacının, âyetlerdeki hasr anlamının Tük Diline doğru yansıtılabilmesi için Arap Dilinin ve Belâgatının iyi derecede bilinmesi gerektiği yönündeki tespitine katılmıyoruz. Zira Arap Dili ve Belâgatı bilgisi, Kur’an metnindeki hasrı ayırt edebilmek ve anlayabilmek için gereklidir. Meâller Türkçe metinler olduğundan bunların inşasının, Arap Dili ve Belâgatı bilgisiyle değil, Türk Dili ve Belâgatında hasr üslûbuna dair yeterli bilgiyle mümkün olacağı malumdur. Diğer yandan, anılan tezde birtakım bilgi ve çeviri hatalarının bulunduğu da görülmektedir. Örneğin, hakîkî hasrın “*Hakîkî hasr, bir şeyi başka bir şeye göre tahsîs etmedir*”⁴ şeklinde tarif edilmesi⁵ ve kalb hasrının, “*Ahmed’in şair olduğuna inanıp ancak başka bir şairin de bulunduğunu iddia eden kimseye karşı kullanılacağı*”nın⁶ söylenmesi bu hatalardan⁷ bazısıdır.⁸ Bazı hataların da kaynaklardaki metinlerin eksik veya yanlış anlaşılmasından ileri geldiği görülmektedir. Sekkâkî’nin sözünün başlangıç ve bitiş yerlerinin iyi tespit edilemeyip, ifrâd ve ardından kalb hasrı için söylediklerinin⁹ ifrâd hasrı için söylenmiş olarak alıntılanması, buna örnektir.¹⁰

² Araştırmacı, âyetlerin seçiminde büyük oranda Ali Sayı’nın “Kur’an’da (إِنَّمَا) Edatı Üzerine” başlıklı makalesini temel almıştır. Innema 29 âyetin 22’si oradan alınmıştır. Bk. Alî Sayı, “Kur’an’da (إِنَّمَا) Edatı Üzerine”, *İslami Araştırmalar Dergisi*, cilt: 2, sayı: 6, yıl: 1988, ss. 75-84, s. 77-78.

³ Bk. Mücahit, *a.g.e.*, s. 101-102.

⁴ Bk. Mücahit, *a.g.e.*, s. 14.

⁵ Araştırmada kaynaktan bilgi aktarımında yeterince dikkatli davranılmadığı görülmektedir. Yazarın referans verdiği kaynaklarda metinde geçen tarif, hakîkî hasr için değil, gayri hakîkî hasr için yapılmıştır. Bk. yazarın referans verdiği kaynaklar.

⁶ Bk. Mücahit, *a.g.e.*, s. 17.

⁷ Doğrusu, “*Ahmed’in şair olmadığına inanıp*” veya “*Ahmed’in şair olduğuna inanmayıp*” şeklinde olmalıdır. Zira hem Ahmed’in hem de başkasının şair olduğuna inanan kimseye karşı kullanılan hasrın türü, kalb değil, ifrâd hasrıdır.

⁸ Diğer bazı bilgi ve çeviri hataları için bk. Mücahit, *a.g.e.*, s. 18, 67.

⁹ Bk. Ebû Ya’kûb Yûsuf b. Ebî Bekr es-Sekkâkî, *Miftâhu’l-’ulûm*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 2. bs., Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 2011, s. 288.

¹⁰ Bk. Mücahit, *a.g.e.*, s. 18.

Türkçe meâlleri hasr üslûbu bakımından ele alıp inceleyen diğer çalışma, Galip Yavuz' tarafından kaleme alınmış olan “Türkçe Meâllerde Hasr Üslubunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları”¹¹ başlıklı sempozyum tebliğ metnidir.¹² Adı geçen tebliğ metninde, hasr üslûbu hakkında kısaca bilgi verildikten sonra “Arap Dilinde Kasrı İfade Etme Yolları” başlığı altında örnekleme kabilinden yirmi iki âyetin sekiz meâldeki tercümeleri hasrı yansıtma yönüyle incelenmiştir. Meâl kritiğinde sadece meâllerin hatalı tercümelerine yer verilmiş, hatanın kaynağı ve doğru çevirinin nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Sonuç itibariyle, hasr üslûbunun Türk Diline aktarılması konusunda birçok yanlış yapıldığı, maksadın dışına çıkan, maksadı taşımayan hatta maksadı aşan meâllerin ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Yavuz, tebliğinin sonunda ilahiyat fakülteleri ve Diyanet temelinde kurumsal ölçekte bazı çözüm önerileri de teklif etmiştir.¹³

Bizim bu araştırmamıza gelince, onu söz konusu geçmiş çalışmalardan farklı kılan, meâllerin hasr üslûbu açısından problemleri tespit etmesi değildir. Bu tespit, adı geçen çalışmalarda da dile getirilmiştir. Araştırmamızın onlardan en belirgin ve en önemli farkı, aynı problemi daha geniş ve derin düzlemde, rakamlarla somut olarak ortaya koyması ve problemin çözüme dair dil ve üslûp temelinde çözümler önermesidir.

Hasr üslûbu açısından Türkçe meâlleri inceleyen çalışmalar yok denecek kadar azdır. Bununla beraber, hasr üslûbunu inceleyen birçok çalışma bulunmaktadır. Çoğu Arapça olan bu çalışmalardan bazısı genel olup, Arap Belâgatında hasr üslûbuna, bazısı özel olup, Kur'an ve hadislerde hasr üslûbuna ilişkindir. Sabbâh Abîd ed-Derrâz'ın “*Esâlîbü'l-kaşr fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm ve esrâruha'l-belâgiyye*”, Nesrîn Tâhir'in “*Zâhiratü'l-ḥaşr ve'l-kaşr mefhûmen ve belâgaten fi içârî'l-Ḳur'âni'l-kerîm*”, Semîr Muhsin Müsennâ Ahmed'in “*el-Ḥaşr ve'l-kaşr fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm*”, İsmâîl Sîbûker'in

¹¹ Galip Yavuz, “Türkçe Meâllerde Hasr Üslubunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları”, *Kur'an Meâlleri Sempozyumu -eleştiriler ve öneriler-*, I-II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, I, ss. 251-264.

¹² Bu konuda yapılmış başka bir çalışma da Necmiye Saltık tarafından Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde 2000 yılında hazırlanmış olan “*Türkçe Kur'an Meâllerinde Hasr Edatının Yanılgıları*” başlıklı 63 sayfadaki lisans bitirme tezidir.

¹³ Yavuz, *a.g.b.*, I, ss. 251-264.

“Üslûbü'l-kaşri fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm ve âşâruhü'n-naḥviyye”, Âmir b. Abdullah es-Sebeytî'nin “Esâlîbü'l-kaşr fi eḥâdîsi's-Şaḥîḥayn ve delâletühe'l-belâgiyye” adlı eserleri bu konuda öne çıkan belli başlı çalışmalardır.

Bunların yanı sıra Kur'an'da hasr konusunu, hasrı ifade biçimleri bakımından ele alan çalışmalar da yapılmıştır. Muhammed Recâî Ahmed el-Cibâlî'nin “el-Ḳaşr bi'l-edevâti fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm”, Münîr Mahmûd el-Mesîrî'nin “Delâlâtü't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm” adlı çalışmaları bunların birkaçıdır. Hasr üslûbuna dair birçok makale de kaleme alınmıştır. Cihad Muhammed en-Nasîrât'ın “Üslûbu'l-kaşr bi-innemâ ve el-istiḡnâ ba'de'n-nef'yi fi'l-âyatî'l-Ḳur'âniyye” ve Mübârek Necmüddin'in “Üslûbü'l-kaşr ve belâgatüh fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm” adlı makaleleri bunlardan bazılarıdır.

4.3. KRİTİK EDİLECEK MEÂLLER

Çalışmada kritik edilecek meâller, yazarlarının soyadlarına ve araştırmada gösterildiği kısa adlarına göre alfabetik olarak şunlardır:

1. AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'an*.
2. ATAY, Hüseyin, *Kur'an: Türkçe Çeviri*.
3. ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerim'in Yüce Meâli*.
4. AYINTABÎ, Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsiri: Kur'ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, I-IV.
5. BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII.
6. ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'ân-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*.
7. DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, nşr. Halil Altuntaş, Muzaffer Şahin.
8. DÖNDÜREN, Hamdi, *Evrensel Çağrı: Kur'ân-ı Kerîm (Yüce Meâl ve Tefsiri)*.
9. ELMALI, Hüseyin, DURLU, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meâl)*.
10. ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili: Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*.
11. FEYİZLİ, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkân: Tefsirli Kur'ân-ı Kerîm Meâli*.
12. İSLAMOĞLU, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meâl-Tefsir*.

13. KUR'AN YOLU: Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu Meâli*.
14. ÖZTÜRK, Mustafa, *Kur'an-ı Kerim Meâli: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*.
15. ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*.
16. SÜLÜN, Murat, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*.
17. ŞİMŞEK, Mehmet Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, I-V.
18. TDV: Türkiye Diyanet Vakfı, *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, nşr. Hayrettin Karaman v.dğr.
19. TOPTAŞ, Mahmut, *Kurân-ı Kerim Türkçe Meâli*.
20. USTAOSMANOĞLU, Mahmud, *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl'i Âlisi*.

5. YÖNTEM VE PRENSİPLER

Bu başlık altında, araştırmanın yürütülmesi, yazımı, âyetler ile meâllerin seçimi ve meâllerin değerlendirilmesinde izlenen yöntem ve prensiplerin bilgisi verilecektir.

5.1. YÖNTEM

Araştırma, âyetlerdeki hasrı Türk Diline yansıtılmaları açısından Türkçe meâlleri incelemeyi amaçladığından öncelikle bu maksadı gerçekleştirmeyi sağlayacak plan üzerinde çalışılmıştır. Yapılan birçok düzeltme ve değişiklikler sonunda araştırmanın, başlangıcından sonucuna kadar bütün aşamalarını gösteren mevcut planı (içindekiler listesi) oluşturulmuştur.

Bu plana göre, bir yandan çalışmaya dayanak ve referans olacak temel literatür oluşturulup ve zenginleştirilirken, diğer yandan literatürü oluşturan eserlerin ilgili bölüm ve konuları okunmuş ve çalışmaya malzeme olacak notlar alınmıştır. Araştırma ve incelemeler sayesinde literatür günden güne genişlemiş ve yüzlerce kaynaktan oluşan mevcut duruma ulaşmıştır.

Meâllerin hasr üslûbu açısından kritiği iki temel üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, meâlleri kritik etmeden önce, onlara esas teşkil eden âyetlerdeki hasrın ayırt edilip anlaşılabilmesi için gerekli olan bilgi temelidir. “Arap Dilinde Hasr Üslûbu” başlıklı ikinci bölüm bu gereği karşılamak üzere yazıldı. İkincisi, meâllerdeki tercümelemlerin hasra delâlet edip etmediklerini ayırt edebilecek yeterlilikte Türk Dilinde hasr üslûbu bilgisi temelidir.

“Türk belâgatında Hasr Üslûbu” başlıklı üçüncü bölüm bu bilgiyi sağlamak üzere hazırlandı. Üçüncü aşama da bu iki aşamadaki bilgileri referans alarak meâlleri hasr üslûbu açısından kritik etme sürecidir. Bu suretle, ikinci ve üçüncü bölümler, meâl kritiği aşaması için doğru ve güvenilir bilgi temelini oluşturmak, değerlendirmelerde bilimsel verilere dayanmak üzere hazırlanmıştır.

Meâllerin hasra delâlet edip etmediğini tespit etmek çalışmanın en zor aşaması olarak nitelenebilir. Zira meâllerdeki tercümelemlerin hasra delâleti, kullanılan dil ve üslûp sebebiyle her zaman açık ve belirgin değildir. Bu tercümelemler üzerinde, gerekli bilginin ötesinde uzun zaman fikir işçiliği yapmak gerekmiştir. Bu çerçevede, meâllerdeki tercümelemleri zaman zaman meslektaşlarımıza da okuttuk ve metinden ne anladıklarına dair görüşlerini aldık. Üçüncü bölümde sunulan bilgilerin rehberliğinde yaptığımız yoğun fikir işçiliğinin sonunda ulaştığımız kanaati sonuç olarak yazıya geçirdik.

Bir diğer husus, çalışmamızın sınırlılıklarıdır. Kur’an’da hasr üslûbuyla gelen bine yakın âyet bulunmaktadır.¹⁴ Bu âyetlerin tümünün incelenmesi bu tezin sınırlarını ve maksadını aşan bir durumdur. Ayrıca örneklerin benzerliği sebebiyle değerlendirmelerde tekrara düşülme ihtimali yüksektir. Bu sebeple, farklı hasr yollarından gelen âyetlerden yeterli miktarda örnek seçilmiş ve bunlar, meâllerdeki tercümelemleri kritik edilecek âyetler olarak araştırmaya dâhil edilmiştir.

Meâllerin kritik edilmesinde her âyette bütün meâllerin tercümelemlerine yer verildi. Bu suretle, çalışmadaki meâl kritiklerini incelemek ve değerlendirmek daha kolay hâle gelmiş oldu. Bununla, yapıcı tenkitler sayesinde hasr üslûbunun Türk Diline yansıtılmasında görülen ihmal ve hataların belli oranda azalacağı ve meâllerin dil ve üslûp kalitesinin artacağı ümit edildi.

¹⁴ Âyet sayıları için bk. bu çalışmanın dördüncü bölümündeki “Kur’an’da Hasr” başlığı altındaki sayısal veriler. Ayrıca bk. İsmâil Sîbûker, *Üslûbü'l-Şaşı fi'l-Şur'âni'l-kerîm ve âsâruhü'n-naşviyye*, (Doktora Tezi), Cezayir: Câmi'atü Kasdi Merbah -Ouargla-, 2013, s. 262; Muhammed Recâi Ahmed el-Cibâlî, *el-Şaşı bi'l-edevâti fi'l-Şur'âni'l-kerîm: Dirâse ihşâiyye belâgiyye tefsîriyye*, (Yüksek Lisan Tezi), Malezya: Câmi'atü Malaya, 2008, s. 98.

5.2. PRENSİPLER

Araştırmanın yazımı, âyetlerin ve meâllerin seçimi ve meâllerin değerlendirilmesine yönelik çeşitli prensipler belirlenmiş ve çalışma süresince bunlar göz önünde tutulmuştur. Aşağıda bu prensipler hakkında bilgi verilmektedir.

5.2.1. Yazımda Dikkate Alınan Prensipler

Bu araştırmanın yazımı ve formatında, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün 2017 yılında yayımladığı “*Tez Yazım Kılavuzu*” esas alındı. Orada bulunmayan hususlarda ve terminolojinin yazımında, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin (DİA) ve diğer yazımlarda da Türk Dil Kurumu'nun imlası belirleyici oldu.

Âyetlerin meâllerdeki anlamları, meâl kitaplarından doğrudan alıntı yapıldı ve alıntılanan metnin imlası ve noktalama işaretleri aynen muhafaza edildi. Böylece meâllerde bazen benzer kelimeler aynı bağlam içinde farklı imlalarla gelmiş oldu.

Arapça yazar ve eser isimlerinin yazımında DİA'nın imlası esas alındı. Bu çerçevede yazar adlarında ve nisbelerde bulunan belirlilik takıları (harf-i ta'rifler), isimler tek başlarına kullanıldıklarında kelimededen düşürüldü. Örneğin, “Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî” ismi, “Sekkâkî” ve “Seyyid Şerîf el-Cürcânî” ismi de “Cürcânî” şeklinde geldi. Bu yazım biçimi, özellikle dipnotlarda ve kaynakçada alfabetik sıralamada görülmektedir.

Yazar adları Arapça kaynaklarda farklı şekillerde geldiğinde isimlerin yazımında bütünlüğü sağlamak ve aynı yazarın farklı kişiler olarak algılanmasının önüne geçmek için DİA'nın bibliyografya, madde başlığı ve künyedeki imlası esas alındı. Yazar adı, buralarda bulunamamışsa, DİA metni içindeki imlası uygulandı ve bu suretle yazar adlarında standarda gidildi.

Metin içinde ilk geçtiği yerde yazarların isimlerinin hemen ardından vefat tarihleri verildi. Önceki asırlarda yaşamış olanların vefat tarihi hicri/miladi; son dönemde yaşamış olanların vefat tarihleri sadece miladi yıl olarak belirtildi. Hayatta olan yazarlar hakkında ise herhangi bir bilgi verilmedi: Abdülkâhir el-Cürcânî (öl.471/1078); Tâhirülmevlevî (öl.1951) gibi.

Aynı soyadlı birden fazla yazar varsa, karışıklığı önlemek için bu yazarların ad ve soyadları her defasında yazıldı: Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169; Candemir Doğan, *a.g.e.*, s. 378 gibi.

Yazarların adlarının ve eserlerinin kısaltılmasında DİA'nın imlası belirleyici oldu. Abdülkâhir el-Cürcânî, “*Delâilü 'l-i'câz*”; Cürcânî, “*Ta 'rifât*” ve Fahrüddîn er-Râzî, “*Mefâtîhu 'l-ğayb*” gibi.

Aynı esere ikinci defa başvurulduğunda yazarın soyadı ve başka eseri kullanılmıyorsa, “*a.g.e.*” vb. bir kısaltma; başka bir eseri daha kullanılmışsa, DİA'da geldiği şekliyle yazarın soyadı veya nisbesi ve eserin kısa adı kullanıldı: Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 337; Cürcânî, “*el-Mişbâh*”, s. 231 gibi.

Arapça kaynakların imlasında DİA transkripsiyon işaretleri uygulandı. Aynı imlaya uyularak, bütün yazar adlarında söz konusu transkripsiyon işaretleri uygulanmakla beraber kimi isimlerde bazı istisnalar uygulandı. Kaf (ق) harfinden sonra gelen elif (ل) uzatmasının Türkçe yazımda “*ā, ī ve ū*” şeklinde gösterilmesi, buna örnektir: Abdülkâhir, Desûkî ve Ya'kûb gibi.

İsim tek başına yazıldığında, sesin gereği olan uzatma işareti kullanıldı, fakat tamlama hâlinde veya başka bir kelimeyle bitişik hâlde geldiğinde aynı uzatma işareti kullanılmadı. Aksi durum da söz konusudur. Mesela, “Kur'an” kelimesi, tek başına kullanıldığında bu şekilde; tamlama hâlinde ise örneğin, “Kur'ân-ı Kerîm” şeklinde geldi. Bu yazım tarzı “Ebû”, “fî” kelimelerinde çokça görülmektedir. *Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî, Ebû'l-Bekâ; el-Îzâh fî 'ulûmi 'l-belâğa, Telhîşü 'l-Miftâh fî 'l-me 'ânî ve 'l-beyân ve 'l-bedî'* gibi.

5.2.2. Âyetlerin Seçiminde Dikkate Alınan Prensipler

Âyetlerin seçiminde aşağıdaki prensipler göz önünde tutuldu:

1. Âyetlerin miktarının belirlenmesinde, hasrın meşhur yollarına göre sayısal dağılımları esas alındı. Hasrın meşhur olmayan yollarından gelen âyetlerde ise miktar eşit tutuldu.
2. Hasrın, meânî ilminde belirtilen ve çalışmada incelenen bütün ifadelerinden âyetlerin bulunmasına özen gösterildi.

3. Hasr yolunun farklı formlarının bulunması durumunda bu formlardan âyetlerin olmasına dikkat edildi. Bu çerçevede örneğin, nefîy + istisnânın beş, takdîmin dört ve fasl zamirinin iki farklı formundan âyetler çalışmaya alındı. Aynı şekilde hasr ifadelerinin on sekizi fiil, on ikisi isim cümlesinden getirildi.

Çalışmada meâl kritiğine esas teşkil eden âyetler, bunların hasr yolları, formları ve sayıları aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 1: Hasr yollarına göre meâl kritiğine esas teşkil eden âyetler

NEFİY + İSTİSNA	İNNEMÂ	TAKDİM	FASL ZAMİRİ	HARF-İ TA'RİF
إِلاَّ + مَا formu	Fiil cümlesinden önce	Harf-i cerrin fiiline takdîmi	Fasl zamirinden sonra fiil	Harf-i ta'rifle marife haber
el-Bakara, 2/143	Âl-i İmrân, 3/155	eş-Şûrâ, 42/53	et-Tevbe, 9/104	el-Fâtır, 35/15
Âl-i İmrân, 3/19	Âl-i İmrân, 3/185	Mef'ûlün bihin fiiline takdîmi	Fasl zamirinden sonra isim	el-İhlâs, 112/2
en-Nisâ, 4/64	el-Fâtır, 35/6	en-Nahl, 16/114	ez-Zuhruf, 43/64	
el-A'râf, 7/20	ez-Zümer, 39/10	Müsnedin müsnedün ileyhe takdîmi		
Yâsîn, 36/15	el-Mümtehine, 60/9	es-Saffât, 37/47		
el-Mü'min, 40/37		Müsnedün ileyhin müsnede takdîmi		
ez-Zuhruf, 43/7		el-Ankebût, 29/62		
el-Beyyine, 98/5				
إِلاَّ + لَ formu				
el-A'râf, 7/187				
et-Tevbe, 9/54				
Yûsuf, 12/37				
el-Ahzâb, 33/18				
إِلاَّ + إِنَّ formu				
el-Kasas, 28/19				
Sâd, 38/14				
el-Mülk, 67/20				
إِلاَّ + هَلْ formu				
el-Bakara, 2/210				
Anlamca olumsuz kelimedenden sonra istisna				
el-Furkân, 25/50				
17	5	4	2	2

5.2.3. Meâllerin Seçiminde Dikkate Alınan Prensipler

Sayısı iki yüzün üzerinde olan meâllerin¹⁵ hepsinin bir tez çalışmasında değerlendirilmeye alınması mümkün olmadığından bunlar arasında da bir seçim yapmak gerektiği. Meâllerin seçiminde aşağıdaki prensipler göz önünde tutuldu:

1. *Kendilerinden sonraki meâllere esas teşkil etme ve kaynak olma*: Klasikleştirmeyi söyleyebileceğimiz Ayıntabî, Elmalılı, Çantay ve Bilmen'e ait meâllerin seçimi bu prensip gereğince oldu.
2. *Devletin dinî kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılmış olma*: Toplumun dinî anlayış ve yaşantısını düzeltme, geliştirme ve yönlendirme konusunda bulunan, devletin resmi kurumu Diyanet İşleri Başkanlığı ve ona bağlı Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayımlanan meâller bu kriterle çalışmaya alındılar.
3. *Arap Dili ve Belâgatı veya Tefsir bilim dallarında çalışan akademisyenlere ait olma*: Bu iki alanda çalışan akademisyenlere ait meâllerin diğerlerinden genellikle daha nitelikli olduğu kabul edilir.¹⁶ Akdemir, Ateş, Elmalı-Dumlu, Öztürk(M), Sülün ve Şimşek'e ait meâller bu prensibe göre seçildiler.
4. *İlahiyat fakültelerinde çalışan akademisyenlere ait olma*: Arap Dili ve Belâgatı veya Tefsir bilim dallarında çalışan akademisyenlere ait meâllerin diğerlerinden genellikle daha nitelikli olduğu söylenir.¹⁷ Bu sebeple, meâllerin bir kısmının özellikle bu iki alanda çalışan akademisyenlere ait olmasına özen gösterildi. Akdemir, Ateş, Elmalı-Dumlu, Öztürk(M), Sülün ve Şimşek'e ait meâller bu prensibe göre seçildi. Hüseyin Atay ve Yaşar Nuri Öztürk'e (ö.2016) ait

¹⁵ Diyanet İşleri Başkanlığı, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, I-V, nşr. Hayrettin Karaman v.dğr., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006, I, 9; Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008, s. 34; Mustafa Öztürk, *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meal ve Tefsirin Serencamı*, 3. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 13; Muhsin Demirci, *Kur'ân Tarihi*, 8. bs., İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vakfı (İFAV) Yayınları, 2015, s. 268.

¹⁶ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, s. 34.

¹⁷ Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, s. 34.

meâllerin tercihi de yazarlarının ilahiyat alanında çalışan akademisyenler olmasıdır. Yaşar Nuri Öztürk'e (ö.2016) ait meâlin çalışmaya dâhil edilmesinde, kitabın yüzlerce baskı¹⁸ yapmış olması da bir diğer etken oldu.

5. *Sosyolojik tabanı niteliğiyle öne çıkma*: Birtakım İslamî grup ve cemaatlerin hazırlayıp veya mevcutlardan tercih edip, zamanla grubun veya cemaatin adıyla anılmaya başlayan bazı meâller¹⁹ bu prensip sayesinde çalışmaya alındı. Feyizli, İslamoğlu, Toptaş, Döndüren ve Ustaosmanoğlu'na ait meâller, bu özellikleri sebebiyle çalışma konusuna dâhil edildiler.

5.2.4. Meâlleri Değerlendirmede Dikkate Alınan Prensipler

Meâller, âyetlerdeki hasr anlamını Türk Diline yansıtılmaları açısından kritik edilirken aşağıdaki prensipler göz önünde bulundurulmuştur:

1. Çalışmaya, âyetin tamamı değil, sadece hasr üslûbuyla gelmiş bölümü alındı.
2. Âyette birden fazla hasr varsa, bir defada bunlardan sadece biri çalışmaya dâhil edildi.
3. Her âyette, hasrın ifade biçimi ve cümlede gerçekleştiği yer gösterildi.
4. Âyetteki hasr vurgusunun cümleye kazandırdığı anlamın incelenmesinde lügavî tefsirler, i'râbü'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân kitapları ile dirâyet tefsirleri referans alındı.
5. Âyetlerdeki hasr ifadelerinin yirmi meâldeki Türkçe anlamları her defasında eksiksiz yazıldı.
6. Âyetin tam meâli alınmayıp, (1) maddesine uygun şekilde, sadece hasr üslûbuyla gelmiş olan bölümünün meâli alındı.
7. Âyet lafızlarının Türkçe anlamları, araştırmanın konu ve maksadı dışında olduğundan değerlendirmede hasr dışında lafızlara yüklenen anlamlar dikkate alınmadı.
8. Âyetteki hasr anlamının incelenmesinde özellikle lügavî ve dirayet tefsirleri, i'râbü'l-Kur'ân ve meâni'l-Kur'ân kitapları referans alındı.
9. Meâllerin ifade ettiği anlam ve maksat, (8) maddesinde belirtilen kaynaklarda

¹⁸ Bu meâlin 01.03.2018 tarihinde 146. baskısı yayımlanmıştır. Bk. "https://www.kitapyurdu.com/kitap/kurani-kerim-meali-turkceceviri/5043.html&filter_name=yaşar%20nuri%20Öztürk%20meâl". (09.06.2019).

¹⁹ Bazı İslamî cemaatler ve okudukları meâller hakkında bk. Mustafa Öztürk, Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencamı, 3. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 39-41.

bildirilen anlam ve maksat ile mukayese edildi. Meâller, bu anlam ve maksadı ifade etmeleri bakımından kritik edildi.

10. Meâl kritiğinde, üçüncü bölümde incelenen Türk Belâgatında hasr üslûbu yollarına dair bilgi ve açıklamalar esas alındı. Orada belirtilen hasr yollarından herhangi birine uygun olarak gelmeyen meâlin, âyetteki hasrı yansıtmadığına karar verildi.
11. Meâllerdeki anlamlar hasr üslûbu açısından kritik edilirken, Türkçenin söz diziminin yanında kelimelerin anlam ve bağlam yönleri de dikkate alındı. Bu çerçevede kelimelere yüklenen anlamların, toplumsal bağlamda üzerinde uzlaşmış manalar olmasına dikkat edildi.²⁰
12. Her meâl kritiği sonunda, âyette başvurulmuş hasr yolunun Türk Dilinde denk veya yakın karşılığıyla yapılmış yeni bir meâl teklifinde bulunuldu.
13. Araştırmanın sonunda, meâllerin âyetlerdeki hasrı yansıtmadaki isabet durumları ve âyetin hasr üslûbu ile meâllerin hasr üslûplarının mukayesesi, sayısal değerler ve yüzdeler oranlar hâlinde tablolarda gösterildi (Bk. Ekler'deki tablolar).

²⁰ Dil incelemelerinde biçimsel yönün yanı sıra anlam ve bağlam yönünün de göz önünde bulundurulması hakkında bk. İsmail Güler, "Dil Öğretimi, Dilbilgisi ve Arapça", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 2, yıl: 2004, ss. 169-182, s. 170-173.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASRIN ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

“Hasr” (الْحَضْرُ), belâgat ilminin meânî bölümüne ait bir terimdir ve bu ilim dalıyla ilgili özel ve belirli bir anlamı karşılar. Bu bölümde, hasr teriminin ve onunla ilişkili tabirlerin anlamları ve bu anlamlar arasındaki ilişkiler incelenecektir.

1. HASR VE HASRLA İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Bu başlık altında “hasr” terimi ve ardından onunla ilişkili olarak ve “kasr”, “ihtisâs” (الإختصاص) ve “tahsîs” (التخصيص) tabirleri ele alınacaktır.

1.1. HASR KAVRAMI

Kaynaklarda hasr üslûbu genellikle “kasr” (القَصْر),¹ bazen “hasr” (الْحَضْر)² başlığı altında ele alınmıştır. Bu konunun iki farklı kelimeyle ele alınmasının sebebi, bu tabirlerin aynı veya birbirine yakın anlamlı ıstılahlar olmasıdır. Nitekim bazı eserlerde, hasrın kasr ile aynı olduğu³ bildirilmiştir. Bu sebeple meânî ilminde “hasr” ve “kasr” tabirleri

¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Bedrüddîn Muhammed b. Cemâlüddîn b. Mâlik İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. Hüsnî Abdülcelîl, Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1409/1989, s. 155; Muhammed b. Ali el-Cürçânî, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi 'ilmi'l-belâğa*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1432/2011, s. 78; Muhammed b. Abdurrahmân Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh fi 'ulûmi'l-belâğa: el-Me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, 4. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003, s. 98.

² Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Kahire: Dârü İhyâ'i'l-kütübi'l-Arabiyye, 1376/1957, II, 414; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, I-IV, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhîm, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'amme li'l-küttâb, 1394/1974, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'an*, I-III, nşr. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1408/1988, I, 136.

³ Ahmed b. Ali Bahâüddîn es-Sübkî, *Arûsü'l-efrâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (Şürûhu't-Telhîs" içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, t.y., II, 166; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; Muhammed A'lâ b. Ali Tehânevî, *Mevsû'atü Keşşâfi işlâhâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, I-II, nşr. Refik el-'Acem v.dğr., Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996, I, 680; II, 1320.

arasında ayırım yapılmamış; bazen biri diğerinin yerine, bazen her ikisi bir arada kullanılmıştır.⁴ Hasr üslûbuna dair bu yazım tarzı geçmişten günümüze devam edegelmiştir.⁵

1.1.1. Hasrın Sözlük Anlamı

“Hasr” (حَضَرَ) kelimesi, “h-s-r” (ح . ص . ر) kök maddesinden meydana gelen⁶ sülâsî حَضَرَ fiilinin birinci ve ikinci baktan mastarıdır.⁷

“H-s-r” (ح . ص . ر) kök maddesi sözlükte, “bir araya getirmek, hapsetmek ve engel olmak” anlamlarına gelmektedir.⁸ “Hasr” kelimesi, حَضَرْتُ أَصْدِقَائِي الْقَدَمَاءَ فِي الْمَقْهَى “Eski dostlarımı kafede bir araya getirdim” cümlesinde “bir araya getirmek”, حَكَمَ الْقَاضِي عَلَى حَضِرِ الرَّجُلِ فِي الْبَيْتِ “Hâkim, adamı ev hapsine mahkum etti” cümlesinde “hapsetmek” ve حَضَرَهُ الْمَرَضُ عَنِ السَّفَرِ “Hastalık, yolculuk yapmasına engel oldu” cümlesinde de “engel olmak” anlamındadır.

“Hasr”ın, “kuşatmak, sınırlamak, daraltıp sıkıştırmak, hepsini içine almak, tek tek saymak ve hasretmek” gibi başka anlamları da vardır.⁹ Nitekim “Hasr” kelimesi, حَضَرَ الْجَيْشُ الْمَدِينَةَ “Ordu, şehri kuşattı” cümlesinde “kuşatmak”, حَضَرَ الْإِتِّصَالَ الْهَاتِفِي بِثَلَاثِينَ دَقِيقَةً “Telefon görüşmesini günde otuz dakikayla sınırladı” cümlesinde “sınırlamak” ve

⁴ Örneğin bk. Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, ‘Umdetü’l-huffâz fi tefsîri eşrefi’l-elfâz, I-IV, nşr. Muhammed Bâsil ‘Uyûnussûd, Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-‘ilmiyye, 1417/1996, I, 417; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166-167; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 136-137.

⁵ Örneğin bk. Semîr Muhsin Müsennâ Ahmed, *el-Hasr ve’l-kaşr fi’l-Ḳur’âni’l-kerîm: Dirâse belâğîyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Yemen: Câmî’atu’l-Îmân, 1429/2008; Nesrîn Tâhir, *Zâhiratü’l-ḥaşr ve’l-kaşr mefhûmen ve belâğaten fi iḥâri’l-Ḳur’âni’l-kerîm*, (Doktora Tezi), İslamabad: el-Câmî’atü’l-vataniyye li’l-lügâti’l-hadîse ve’l-‘ulûm, 2007; Tuncay Yazar, *Dil-Zihin Bağlamında Kasr Üslubu*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018; İsmail Durmuş, “Hasr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, XVI,392-393, 392-393.

⁶ Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyisül-lüğa*, I-VI, nşr. ‘Abdusselâm M. Hârûn, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1399/1979, II, 72; Alî b. İsmâîl ed-Darîr İbn Sîde, *el-Muḥkem ve’l-muḥîṭü’l-a’zam*, I-XI, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1421/2000, III, 143; Muhammed Murtaẓâ ez-Zebîdî, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ḳāmûs*, I-XL, nşr. Abdülazîz ‘Itr, Kuveyt: Devletü’l-Kuveyt, 1392-1422/1972-2001, XI, 24.

⁷ Muhammed b. Hasan İbn Düreyd, *Cemheretü’l-lüğa*, I-III, nşr. Remzî Münîr el-Ba’lebekkî, Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-melâyîn, 1987, I, 514; Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, I-XV, 3. bs., Beyrut: Dârü Sâdir, 1414/1993, IV, 193, 196; Zebîdî, *a.g.e.*, XI, 24.

⁸ İbn Fâris, *Meḳâyis*, II, 72.

⁹ İbn Düreyd, *a.g.e.*, I, 514; İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh: Tâcü’l-lüğa ve şihâhu’l-‘Arabiyye*, I-VI, 4. bs., Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-melâyîn, 1407/1987, II, 630; İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 194-196.

حَصْرَهُ فِي زَاوِيَةِ الْعُرْفَةِ “Onu odanın köşesinde sıkıştırdı” cümlesinde “sıkıştırmak” anlamında gelmiştir. Aynı şekilde حَصْرْتُ الْمَوْضُوعَ فَلَمْ أَعْقَلْ مِنْهُ شَيْئًا “Konuyu tamamıyla kavradım, ondan hiçbir şeyi kaçırmadım” cümlesinde “hepsini içine almak”, حَصَرَ دَرَاهِمَهُ “Paralarını tek tek saydı” cümlesinde “tek tek saymak” ve حَصْرْتُ بَحْثِي فِي أُسْلُوبِ الْحَصْرِ “Araştırmamı hasr üslûbuna hasrettim” cümlesinde de “hasretmek” anlamındadır.

“H-s-r” maddesinden isim ve fiiller, klasik Arap şiiri, Kur’ân-ı Kerîm ve hadiste de kullanılmıştır. “Hasr” lafzının şiirdeki şahitlerinden biri, Sâ’ide b. Cüeyye el-Hüzelî’nin (öl.15/636), bir gencin başına gelen üzücü bir olayı anlattığı aşağıdaki beytidir:

وَقَالُوا عَهْدَنَا الْقَوْمَ وَقَدْ حَصَرُوا بِهِ وَلَا رَبَّ أَنْ قَدْ كَانَ تَمَّ لِحِيمِ

“Dediler: İnsanların onu çepeçevre kuşattıklarını gördük. Orada muhakkak öldürülmüştür.”¹⁰

Beyitte “hasr” lafzı, حَصَرُوا şeklinde mazi fiil formunda gelmiştir, “kuşatmak”¹¹ anlamındadır.¹²

“H-s-r” kök maddesinden kelimeler Kur’an’da, dördünde fiil, ikisinde isim olmak üzere toplam altı yerde¹³ “daralmak,¹⁴ hapsedmek, engel olmak¹⁵; engel olan, alıkoyan¹⁶

¹⁰ Sâ’ide b. Cüeyye el-Hüzelî, “Şi’ru Sâ’ide b. Cüeyye”, *Dîvânü’l-Hüzelîyyîn*, I-III, Kahire: ed-Dârü’l-Kavmiyye, 1385/1965, I, 232; Meysa Katlân, *Şi’ru Sâ’ide b. Cüeyye el-Hüzelî*, (Yüksek Lisans Tezi), Dimaşk: Câmi’atü Dimaşk, 1424/2003, s. 85.

¹¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luğa*, I-XV, nşr. Abdülkerîm el-‘İzbâvî, Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire: ed-Dârü’l-Mısriyye li’t-te’lif ve’t-terceme, 1967, IV, 234; İbn Manzûr, *a.g.e.*, IV, 196; Zebîdî, *a.g.e.*, XI, 34.

¹² “Hasr” lafzının şiirdeki başka şahitleri için bk. Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa el-Âmirî Lebîd b. Rebîa, *Dîvan*, nşr. Hamdû Tammâs, Beyrut: Dârü’l-Marife, 1425/2004, s. 114; Humeyd b. Sevr, *Dîvânü Humeyd b. Sevr el-Hilâlî*, nşr. Muhammed Şefîk el-Baytâr, Abu Dabi: Dârü’l-Kütübil-vataniyye, 1431/2010, s. 156; Cerîr b. Atyyye, *Dîvânü Cerîr*, nşr. Kerem el-Bustânî, Beyrut: Dârü Beyrut, 1406/1986, s. 476; Ebü’l-Cahhâf Rû’be b. Abdullâh Rû’be b. Accâc, “Dîvânü erâcîzi Rû’be b. el-‘Accâc”, *Mecmû’u eş’ârî’l-‘Arab*, nşr. Velîm b. Verd, Kuveyt: Dârü İbn Kuteybe, t.y., s. 174; Remmâh b. Ebred İbn Meyyâde, *Şi’ru İbn Meyyâde*, nşr. Hanâ Cemîl Haddâd, Dimaşk: Mecmauü’l-Lügati’l-‘Arabiyye, 1402/1982, s. 187.

¹³ el-Bakara, 2/196, 273; Âl-i İmrân, 3/39; en-Nisâ, 4/90; et-Tevbe, 9/5; el-İsrâ, 17/8. Bk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-‘Kur’âni’l-Kerîm*, Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1364/1945, s. 205-206.

¹⁴ en-Nisâ, 4/90.

¹⁵ el-Bakara, 2/196, 273; et-Tevbe, 9/5.

¹⁶ Âl-i İmrân, 3/39.

ve hapseden, hapishane¹⁷” anlamlarında gelmiştir. “Hasr”ın Kur’an’daki şahitlerinden biri *إِذَا انْسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرْمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْضُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ* “Haram aylar çıkınca bu Allah'a ortak koşanları artık bulduğunuz yerde öldürün, onları yakalayıp hapsedin ve her gözetleme yerine oturup onları gözetleyin”¹⁸ âyetidir. Âyette “hasr”, *احضروا* lafzıyla emir fiil formunda gelmiştir, “hapsetmek” ve bir başka tefsire göre (serbestçe dolaşmalarına) “engel olmak”¹⁹ anlamındadır.

“H-s-r” kök maddesinden isim ve fiiller Hadis’te kullanılmıştır. Mesela, bu kelimeler Kütüb-i Tis’a’da²⁰ on biri fiil, on ikisi isim olmak üzere yirmi üç farklı biçimde²¹ “kuşatmak, hapsetmek, engel olmak; engellenmiş, hapsedilmiş ve hasır” anlamlarında gelmiştir. Hz. Peygamber’in (sav), Hz. İsa ve ashabının Deccal ile mücadelesini anlattığı hadisinde geçen *وَيُحْضِرُ نَبِيَّ اللَّهِ عِيسَى وَأَصْحَابَهُ* “Allah’ın peygamberi İsa ve ashabı da hapsedilir/alıkonur”²² cümlesi “hasr” lafzının hadisteki şahitlerinden biridir. Hadiste “hasr” lafzı, *يُحْضِرُ* şeklinde meçhul muzari fiil formunda gelmiştir, “hapsetmek, alıkoymak”²³ anlamındadır.²⁴

¹⁷ el-İsrâ, 17/8.

¹⁸ et-Tevbe, 9/5.

¹⁹ Hüseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ el-Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl fî tefsîri’l-Kur’ân*, I-V, nşr. Abdurrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dârü ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1420, II, 318; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf ‘an hakâ’iki gâvâmi’zi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-ekâvil fî vücûhi’t-te’vîl*, I-IV, 3. bs., Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1407/1987, II, 247; Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb: et-Tefsîrû’l-kebîr*, I-XXXII, 3. bs., Beyrut: Dârü ihyâi’t-türâsi’l-Arabî, 1420/1999, XV, 528.

²⁰ Bunlar; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Muvatta’, Dârimî’nin es-Sünen’i ve Ahmed b. Hanbel’in *el-Müsned*’idir.

²¹ Bk. Arent Jan Wensinck, *el-Mu‘cemü’l-müfehres li-elfâzi’l-ğadîsi’n-nebevî*, I-VII, Leiden: E. J. Brill, 1936, I, 472-473.

²² Müslim, "Fiten", 110 (2937).

²³ Muhammedü’l-emîn b. Abdullah el-Herevî, *el-Kevkebü’l-vehhâc Şerhu Şahîhi Müslim: el-Kevkebü’l-vehhâc ve ‘ravzü’l-behhâc fî Şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc*, I-XXVI, nşr. Hâşim M. Alî Mehdî v.dğr., Mekke: Dârü’l-Minhâc, 1430/2009, XXVI, 257.

²⁴ “Hasr” lafzının hadisteki diğer bazı şahitleri için bk. A. J. Wensinck, *a.g.e.*, I, 472-473.

1.1.1.1. Kasrın Sözlük Anlamı

“Kasr” (قَصْر) tabiri, “k-s-r” (ق . ص . ر) kök maddesinden meydana gelmiş,²⁵ birinci,²⁶ ikinci²⁷ ve beşinci²⁸ baptan mastardır.²⁹ “k-s-r” (ق . ص . ر) kök maddesi sözlükte “kısa olmak” ve “hapsetmek, alıkoymak” anlamlarına gelmektedir ve bunlar, birbirine yakın manalardır.³⁰ “Kısa olma”; bir şeyin, normal şartlarda ulaşması gereken nitelik ve nicelik sınırlarına ulaşmaması demektir. Âdeta bir sebep onu hapsetmiş, varabileceği son noktaya ulaşmasına engel olmuştur. Diğer yandan, bir şey, varabileceği son noktaya ulaştığında artık daha ötesi olmadığından oradan ileriye gidemez, âdeta orada hapsolür.³¹ “Kısaltmak” da böyledir. Bir şeyi kısalttığında onu o noktada hapsetmiş olursun. “Kısa olma/kısaltma” ile “hapsetme” anlamları arasında bu yönlerden alaka ve münasebet vardır.

Nitekim “kasr” kelimesi, قَصَرَ النَّهَارُ فِي فَضْلِ الشِّتَاءِ “Kış mevsiminde gün kısaldı” cümlesinde “kısaltmak”, قَصَرَ الصَّلَاةَ فِي السَّفَرِ “Yolculukta namazı kısalttı” cümlesinde “kısaltmak” ve قَصَرَ فَلَانًا فِي بَيْتِهِ “Falanı evinde hapsetti” cümlesinde ise “hapsetmek, alıkoymak” anlamında kullanılmıştır.

“Kasr” kelimesinin, bu kök anlamlarının yanında başka anlamları da vardır. “Hasretmek, hava kararmaya başlamak, perdeyi indirmek, evi duvarla sağlamlaştırmak, köşk, saray ve bir işin varabileceği son nokta” kasrın sözlüklerde öne çıkan manalarıdır.³² Mesela “kasr”, قَصَرَ نَشَاطَهُ عَلَى السِّيَاسَةِ “Faaliyetlerini siyasete hasretti” cümlesinde “hasretmek”; دَخَلَ الْبَيْتَ قَصْرًا “Hava kararmaya başladığı zaman eve girdi” cümlesinde “hava

²⁵ İbn Fâris, *Meḳâyis*, V, 96; İbn Sîde, *a.g.e.*, VI, 192.

²⁶ Ezherî, *a.g.e.*, VIII, 358; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 95, 97, 98, 102.

²⁷ Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâdî, *el-Ḳâmûsü'l-muhîṭ*, Kahire: Daru'l-Hadis, 1429/2008, s. 1329.

²⁸ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhîṭ Tercümesi: el-Okyânüsü'l-Basîṭ fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhîṭ*, I-VI, nşr. Ahmet Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015, III, 2281.

²⁹ Cevherî, *a.g.e.*, II, 794; Zebîdî, *a.g.e.*, XIII, 421, 440.

³⁰ İbn Fâris, *Meḳâyis*, V, 96; Cevherî, *a.g.e.*, II, 794; Zebîdî, *a.g.e.*, XIII, 421, 424.

³¹ İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 97; Zebîdî, *a.g.e.*, XIII, 433.

³² İbn Düreyd, *a.g.e.*, II, 743; Ezherî, *a.g.e.*, VIII, 358; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 97-101; Zebîdî, *a.g.e.*, XIII, 421-440.

kararmaya başlamak”; فَصَرَ السِّتَارَ “Perdeyi indirdi” cümlesinde “perdeyi indirmek” ve فَصَرَ الدَّارَ “Evi duvarla sağlamlaştırdı” cümlesinde “evi duvarla sağlamlaştırmak” anlamında gelmiştir. Aynı şekilde؛ هَلْ رُزْتِ فَصَرَ طُوبَ قَائِي؟ “Topkapı sarayını gezdin mi?” cümlesinde “saray” ve فَصَرَكَ أَنْ تَفْعَلَ كَذَا “Yapacağın en fazla şundan ibarettir” cümlesinde de “bir işin varabileceği son nokta” anlamındadır. Bunlar, kök anlamlarıyla bağlantılı manalardır. Örneğin, havanın kararmaya başlamasının “kasr” kelimesiyle ifadesi, karanlığın insanı bulunduğu yerde hareketten alıkoyup âdeta hapsetmesi sebebiyledir.³³ Yine kayadan yapılmış muhkem köşke, saraya “kasr” denmesi de bu yerlerin, erkeğin, mahremlerini içinde âdeta hapsedip alıkoyduğu mekanlar olmasından dolayıdır.³⁴

“K-s-r” kök maddesinden kelimeler, kadim Arap şiiri, Kur’ân-ı Kerîm ve hadiste de kullanılmıştır. “Kasr”ın şiirdeki şahitlerinden biri, Cahiliye şairlerinden Sa‘lebe b. Su‘ayr el-Mâzinî’nin (öl.136h/490m) aşağıdaki beytidir:

فَقَصْرْتُ يَوْمَهُمْ بَرْنَةَ شَارِفٍ وَسَمَاعٍ مُدَجِّنَةٍ وَجَدَوَى جَاوِرٍ

“Boğazlanmakta olan yaşlı devenin böğürtüsü, / çok bulutlu bir gecede şarkı söyleyen kadının sesi ve kasabın sunduğu et yemekleriyle onların günlerini kısalttım.”³⁵

Beyitte “kasr” kelimesi, فَصْرْتُ şeklinde fiil olarak gelmiştir, “kısaltmak”³⁶ anlamındadır.³⁷

³³ İbn Fâris, *Mekâyis*, V, 97.

³⁴ İbn Sîde, *a.g.e.*, VI, 195-196; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 100; Zebîdî, *a.g.e.*, XIII, 423.

³⁵ Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed Mufaddal ed-Dabbî, *el-Mufađđaliyyât*, nşr. Ahmed M. Şâkir, Abdüsselâm M. Hârûn, 6. bs., Kahire: Dârü'l-Meârif, 1361/1942, s. 130; Ebü'l-Kâsım Mahmûd el-Gaznevî, *Bâhirü'l-bürhân fî me‘ânî müşkilâti'l-Kur‘ân*, nşr. Suâd b. Sâlih b. Sa‘id Bâbekî, Mekke: Câmi‘atü Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998, s. 434; Abdülhamîd Mahmûd el-Mu‘înî, *Şi‘ru Benî Temîm fî l-‘aşri l-câhilî*, 7. bs., Büreyde: Nâdî el-Kasîm el-Edebî, 1402/1982, s. 383.

³⁶ Hatîb et-Tebrîzî, *Şerhu İhtiyârâti'l-Mufađđal*, I-IV, nşr. Fahreddin Kabâve, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1407/1987, II, 624.

³⁷ “K-s-r” kök maddesinden kelimelerin Arap şiirinde başka örnek ve şahitleri için bk. Huveylid b. Hâlid Ebü Züeyb el-Hüzelî, “Şi‘ru Ebî Züeyb”, *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, nşr. Edîtor, I-III, Kahire: ed-Dârü'l-Kavmiyye, 1385/1965, I, 16; İbn Abdurrahmân Küseyyir el-Huzâî, *Dîvân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1391/1971, s. 503; Mufaddal ed-Dabbî, *a.g.e.*, s. 279; Amr b. Mâlik eş-Şenferâ, *Dîvân*, nşr. Emîl Bedî‘ Ya‘küb, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-‘Arabî, 1417/1996, s. 35; Ebü Vehb Hunduc b. Hucr İmrüülkays b. Hucr, *Dîvân*, nşr. ‘Abdurrahman el-Mustâvî, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1425/2004, s. 97; Ebü Züheyr Sâbit b. Câbir Teebbeta Şerran, *Dîvânü Teebbeta Şerran ve aḥbâruhu*, nşr. Ali Zülfikar Şâkir, Beyrut: Dârü'l-Garbi’-İslâmî, 1404/1984, s. 88.

“K-s-r” kök maddesinden kelimeler Kur’an’da ikisi fiil, beşi isim olmak üzere yedi farklı biçimde on bir yerde³⁸ “kısaltmak,³⁹ geri durmak⁴⁰; hapsedilmiş,⁴¹ engellenen,⁴² kısaltan⁴³ ve saray/köşk⁴⁴ anlamlarında gelmiştir. Bu yerlerden biri, yolculukta dört rekâtlı farz namazların iki rekâtlı kılınabileceğini bildiren فَالَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ “*Namazı kısaltmanızdan ötürü size bir günah yoktur*”⁴⁵ âyetidir. Âyette تَقْصُرُوا fiili, “namazların rekât sayısını *azaltmak*”⁴⁶ veya “namazda rükû ve secdeleri kısa tutmak”⁴⁷ anlamındadır.

“K-s-r” kök maddesinden isim ve fiillerin hadiste birçok örnek ve şahidi bulunmaktadır. Mesela, Kütüb-i Tis’a’da 97’si fiil ve 79’u isim olmak üzere 179 ifadede “kısaltmak, kısaltmak, kısa bulmak, sınırlamak, tahsîs etmek; kısa, saray ve birine mahsus mekân” anlamlarında gelmiştir.⁴⁸ “Kasr”ın hadisteki şahitlerinden biri, Ebû Hüreyre’den (öl.58/678) rivâyet edilen, öğle -veya ikindi- namazını iki rekât kıldırıp selam verince Zülyedeyn lakaplı sahabî ile Hz. Peygamber ile arasında geçen şu konuşmadır: يَا رَسُولَ اللَّهِ أَنْسَيْتَ الصَّلَاةَ أَمْ قُصِرَتْ؟ فَقَالَ: مَا نَسَيْتُ وَلَا قُصِرَتْ الصَّلَاةُ “*Yâ Rasulallah, namaz kısaltıldı mı yoksa unuttun mu? Dedi ki: Ne ben unuttum ne de namaz kısatıldı.*”⁴⁹ Görüldüğü üzere, hem Hz. Peygamber’in hem sahabînin ifadesinde “kasr” lafzı, قُصِرَتْ şeklinde meçhul fiil formunda “kısaltmak” anlamında gelmiştir.⁵⁰

³⁸ Bk. M. Fuâd Abdülbâkî, *a.g.e.*, s. 546.

³⁹ en-Nisâ, 4/101.

⁴⁰ el-A’râf, 7/202.

⁴¹ er-Rahmân, 55/72.

⁴² es-Saffât, 37/48; Sa’d, 38/52; er-Rahmân, 55/56.

⁴³ el-Feth, 48/27.

⁴⁴ el-A’râf, 7/74; el-Hacc, 22/45; el-Furkân, 25/10; el-Mürselât, 77/32.

⁴⁵ en-Nisâ, 4/101.

⁴⁶ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi ‘u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-‘Kur’ân*, I-XXIV, nşr. Ahmed M. Şâkir, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1420/2000, IX, 123; Ezherî, *a.g.e.*, VIII, 358; İbn Manzûr, *a.g.e.*, V, 102.

⁴⁷ Taberî, *a.g.e.*, IX, 160.

⁴⁸ “Kasr”ın Hadis’teki bazı örnek ve şahitleri için bk. A. J. Wensinck, *a.g.e.*, V, 396-401.

⁴⁹ Abdullah b. Abdurrahman ed-Dârimî, *el-Müsned: es-Sünen*, I-IV, nşr. Hüseyin Selîm ed-Dârânî, Riyad: Dârü’l-Mugnî, 1421/2000, "Salât", 175 (hadis: 1537).

⁵⁰ “Kasr”ın Hadis’teki bazı örnek ve şahitleri için bk. A. J. Wensinck, *a.g.e.*, V, 396-401.

1.1.2. Hasrın Terim Anlamı

“Hasr”ın meânî ilminde birbirinden farklı ve birbirine benzer birçok tanımı yapılmıştır. Burada bu tanımlar ele alınacak, klasik mantık ilminin hadd-i tâm (tam özsel tanım)⁵¹ teorisi temelinde değerlendirilecektir.

Hasr üslûbuna hakkında ilmî disiplin niteliğinde sistemli bilgiyi ilk defa *Miftâhu'l-'ulûm* adlı kitabında Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin (öl.626/1229) ortaya koyduğu görülür. Bununla birlikte o, hasrı tanımlamaz, bunun yerine örnek cümlelerle hasrın bazı türlerini izah eder.

İstılahî anlamda hasrı ilk defa tanımlayan Kutbüddîn-i Şîrâzî'dir (öl.710/1311). O, Sekkâkî'nin adı geçen kitabının meânî ve beyâna dair üçüncü bölümünü şerhettiği *Miftâhu'l-Miftâh* adlı kitabında hasrı şöyle tanımlar: وَهُوَ عِبَارَةٌ عَنْ تَخْصِيسِ أَحَدِ الْأَمْرَيْنِ بِالْأَخْرِ وَحَضْرِهِ فِيهِ “O (kasr); iki şeyden birini diğerine tahsis ve hasretmekten ibarettir.”⁵² Şîrâzî'nin bu tanımı, kendinden sonraki hasr tanımlarına temel teşkil etmiştir. Ardından gelenler bu tanımı ya olduğu gibi almışlar⁵³ veya ona, hasrın ifade biçimlerini sınırlayan bazı kayıtlar ilave etmekle yetinmişlerdir. Bu tanım, efrâdını câmi, ağıyârını mâni (hadd-i tâm) nitelikte olmamakla beraber hasrı açık ve belirgin şekilde bildirmesi sebebiyle bu niteliğe yakın kabul edilebilir.⁵⁴

“Hasr”ın bir diğer tanımı Şerefüddîn et-Tîbî (öl.743/1343) tarafından yapılmış olup şöyledir: “*Hasr; muhatap nezdinde, mevsûfu, ikincisi olmayan -ikincinin ortaklığına son verdiğiinden buna ifrâd hasrı denir- veya diğerinin yerindeki bir vasfa -muhatapın hükmünü tersine çevirdiğinden buna kalb hasrı denir- yahut vasfi, ifrâd veya kalb hasrı*

⁵¹ Tam özsel tanım (hadd-i tâm) için bk. Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 387-392; Semerkandî, *a.g.e.*, s. 150; Mehmed Çelebi, *a.g.e.*, s. 78; İstanbûlî, *a.g.e.*, s. 163; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 83; İsmâil Ferruh Efendi, *a.g.e.*, s. 102.

⁵² Mahmûd b. Mes'ûd Kutbüddîn-i Şîrâzî, *Miftâhu'l-Miftâh*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu, No. 34 Sü-Hü 394, vr. 150b.

⁵³ Bk. Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, *Tahkîku'l-Fevâ'idî'l-Gıyâşiyye*, I-II, nşr. Ali b. Dahîlullah el-'Avfî, Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1424, I, 491; Muhammed b. Muzaffer el-Halhâlî, *Miftâhu Telhîsi'l-Miftâh*, I-II, nşr. Hâşim Muhammed Hâşim, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2007, I, 311; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, nşr. M. Mustafa Ramazan, Trablus: el-Münşe'etü'l-'âmme, 1983, s. 321; Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, nşr. M. Sıddîk el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l-Fazîle, t.y., s. 147.

⁵⁴ Kirmânî, *a.g.e.*, I, 491, dipnot: 491.

üzere bir mevsûfa tahsîs etmektir.”⁵⁵ Tîbî'nin Sekkâkî'den kısalttığı bu tanım, hasrın bazı türlerini içermesi sebebiyle hâlâ uzundur ve kolayca anlaşılmamaktadır. Semîn el-Halebî (öl.756/1355) tanımı biraz daha kısaltarak, “*Hasr, sıfatı mevsûfa veya mevsûfu sıfata kasr etmektir*”⁵⁶ şeklinde daha kısa ve anlaşılır bir biçime kavuşturmuştur. Hasrı öncekinden daha açık ifade eden bu tanımın da beraberinde yakın ayrımını (fasl-ı karib) içermemesinden dolayı hadd-i tâm niteliğine sahip değildir.

Meânî ilminde hasrın, yakın ayrımını içeren tanımları da yapılmıştır. Bahâeddin es-Sübki'nin meânî âlimlerinin tanımı olarak kaydettiği “*Dört yoldan biriyle bir şeyi başkasına tahsis etmek*” biçimindeki tanım bunlardan biridir. Tanımda “*dört yoldan biriyle*” kaydının yakın ayrım olarak getirildiği anlaşılmaktadır. Bu tanım, muhtemelen hasrın yollarını dört ile sınırlandırmasından dolayı sonraki dönemlerde fazla rağbet görmemiştir.⁵⁷ Ancak bu tanımın da uzak ayrımıyla (tahsis) gelmiş olmasından dolayı hadd-i tâm niteliğinde olmadığı görülmektedir.

Teftâzânî aynı tanımı, herhangi bir sayıyla kayıtlamadan⁵⁸ “*Malum/özel bir yolla*⁵⁹ *bir şeye bir şeyi*⁶⁰ *tahsîs etmek*”⁶¹ şeklinde farklı bir kalıba dökmüş; böylece hasrın tanımına yeni bir form ve içerik kazandırmıştır.⁶² Hasrın, efrâdını câmi, ağıyârını mâni

⁵⁵ Şerefüddin Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Letâ'ifu't-tibyân fi 'ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, (*el-Kâşif 'an haqâ'iki's-sünen* içinde), I-XIII, Mekke-Riyad: Mektebetü Nezar Mustafa el-Bâz, 1417/1997, I, 90. Krş. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400.

⁵⁶ Semîn el-Halebî, *Umdetü'l-huffâz*, I, 417.

⁵⁷ Bahâüddin es-Sübki, âlimlerin hasrı bu şekilde tanımladıklarını söyledikten sonra haşr yollarının sayısının dörtle sınırlı olmadığını belirtmiş ve fasl zamiriyle ve harf-i tarifile hasrı da ekleyerek sayıyı altıya çıkarmıştır. (Bk. Bahâüddin es-Sübki, *a.g.e.*, II, 166.) Bu altı yol, hasrın yolları konusunda ele alınacaktır.

⁵⁸ O da daha sonra hasrın yollarını aynı şekilde altı olarak açıklamıştır. Bk. Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Muṭavvel Şerhu Telhîsi Miftâhi'l-'ulûm*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1434/2013, s. 381; Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer et-Teftâzânî, *Muḥtaşarü'l-me'ânî*, (*Şürûhu't-Telhîs* içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, t.y., II, 166.

⁵⁹ “Malum/özel yol”dan maksat, ileride genişçe ele alacağımız, hasrın meânî ilminde tespit edilen yolları ve üslûplarıdır. Bk. Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Hâşîye 'ale'l-Muṭavvel Şerhi Telhîsi'l-Miftâhi'l-'ulûm*, nşr. Reşîd E'radî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2007, s. 236; Ahmed b. Muhammed İbn Ya'kûb el-Mağribî, *Mevâhibü'l-fettâh fi şerhi Telhîsi'l-Miftâh*, (*Şürûhu't-Telhîs* içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, II, 166; Muhammed b. Ahmed ed-Desûkî, *Hâşîye 'alâ Şerhi's-Sa'd*, (*Şürûhu't-Telhîs* içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, t.y., II, 166.

⁶⁰ Desûkî, “*bir şeye bir şeyi tahsîs etmek*” sözünden maksadın, “*ikinci şeyin birinci şeyde sabit olduğunu, ondan başkasında sabit olmadığını haber vermek*” olduğunu bildirmiştir. Bk. Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁶¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; a.mlf., *Muḥtaşar*, II, 166.

⁶² *Telhîşü'l-Miftâh*'ın elimizdeki baskılarından birinde hasrın “*Özel bir yolla bir şeyi bir şeye tahsîs etmek*” şeklinde bir tanımı bulunmaktadır. (Bk. Muhammed b. Abdurrahmân Hatîb el-Kazvîni, *Telhîşü'l-*

tanımı (hadd-i tâm) niteliğini taşıdığı bildirilmişse de bize göre bu tanım da uzak ayrımla geldiğinden hadd-i tâm niteliğine sahip değildir. Bununla beraber bu tarifin,⁶³ hasrın tercih edilen,⁶⁴ meşhur, en iyi⁶⁵ tanımı olduğu söylenmiştir.

İbn Ya'küb el-Mağribî (öl.1168/1755) ve Desûkî (öl.1230/1815) geçen tariflerden, “*Hususî dört yoldan biriyle / üzerinde uzlaşmış muayyen, bilinen yollardan biriyle mevsûfu sıfata veya sıfatı mevsûfa tahsîs etmek*” şeklinde başka bir tanım elde etmişlerdir.⁶⁶ Aynı şekilde bu tanım da aynı sebeple hadd-i tâm niteliğine sahip değildir.

Hasrın bu benzer tanımlarının yanında farklı tanımları da yapılmıştır. Bunlardan biri Süyûtî'ye ait olup, “*Hükümü, zikredilen için sabit kılıp onun dışındakilerden nefyetmek*”⁶⁷ şeklindedir. Bu tanımın, ıstılahî anlamda hasrın kapsamına giren bazı şeyleri dışarıda bırakırken, kapsamına girmeyen bazı şeyleri de kapsamına dâhil ettiği görülmektedir. Malum olduğu üzere, atıf yoluyla gelen hasr ifadelerinde müsbet ve menfi hüküm

Miftâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî', nşr. Yâsîn Eyyûbî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1432/2011, s. 93.) Ancak kitabın mezkûr baskısında bulunan bu hasr tanımı, diğer baskılarında bulunmamaktadır. Bu önemli bilginin diğer baskılarda neden bulunmadığını araştırdığımızda bu tanımın *Telhîş*'in asıl metninde bulunmadığını, dışarıdan doğrudan metnin içine katıştırıldığını gördük. Dışarıdan birçok izah ve şerh, asıl metnin içine doğrudan katıştırılmış; bu ilaveler asıl metinle bütünleşecek şekilde cümleler yeniden düzenlenmiştir. Dolayısıyla adı geçen baskıda *Telhîş* metnini şerhinden ayırt edebilmek kolay değildir. Kitap, *Telhîşü'l-Miftâh* adıyla basılmış olduğundan ve farkedilecek şekilde kapakta veya jenerikte “asıl metinle katışık bir şerh” olduğuna dair herhangi bir bilgi notunun bulunmaması, kitabın *Telhîş* metninden ibaret olduğu intibâmı bırakmaktadır. Kitabı neşreden Yâsîn Eyyûbî'nin, bu durumu önsözde bildirmesine, şarihi ağır bir şekilde eleştirmesine ve kitabın gerçek adını *Şerhu't- Telhîş fi 'ulûmi'l-belâga* olarak belirtmesine (s. 5-6) rağmen kitabın, Hatîb el-Hatîb el-Kazvînî'nin (öl.739/1338) telifi olarak *Telhîşü'l-Miftâh* adıyla yayımlanmış olmasını bilim ahlakına sığdırmak mümkün değildir. İçine nitelik ve özgünlüğünü değiştirecek başka bir şey katıştırılmış olduğundan adı geçen baskının içeriği, *Telhîş* metninden ibaret değildir; yararlanırken bu hususa dikkat edilmelidir.

⁶³ M. Edip Çağmar, bu tanımı, efrâdını câmi ağıyarını mâni bir tanım olarak değerlendirmekte ve bu görüşünü şöyle gerekçelendirmektedir: “*Zira bu tanımda “bir şeyin diğer şeye tahsîsi” ifadesi, kasrın bütün efradı için cami olmakta; “tahsîsin özel bir yolla yapılması” ifadesi ise, ağıyarı için mâni olmaktadır.*” Bk. M. Edip Çağmar, *Arap Belâgatinde Te'kid*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s. 151-152.

⁶⁴ Fazl Hasan Abbas, *el-Belâga fümûnüha ve efnânühâ: 'İlmü'l-me'ânî*, 12. bs., Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1429/2009, s. 372 (dipnot: 1).

⁶⁵ Hâlid b. Sâlih et-Tevâtî, *Mefhûmü'l-ḥaşr ve âşâruhü'l-fıkhiyye ve'l-uşûliyye*, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1435/2014, s. 62.

⁶⁶ İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 166; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁶⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

bir arada bulunmaktadır. Dolayısıyla bu yolla gelen hasr ifadelerinde hüküm, zikredilmeyenden değil, zikredilenden nefyedilmektedir.⁶⁸ Netice olarak, bu tanıma göre atıf yolu, ıstılahî manada hasrın kapsamı dışında kalmaktadır. Halbuki bizzat Süyûtî de belâgat âlimleri gibi, atfın hasr yollarından biri olduğunda hemfikirdir.⁶⁹ Diğer yandan, bu tanım, ağyârını mâni olmadığından hasrın dildeki ve meânî ilmindeki bütün ifade yollarını kapsamaktadır. Halbuki âlimler, meânî ilminin konusu olan hasrı tahsisin bazı ifade biçimleriyle sınırlamışlar ve bunlardan başkasını terim anlamda hasr kabul etmemişlerdir.⁷⁰

Hasrın farklı bir başka tanımı Cürçânî tarafından yapılmış olup, şu şekildedir: “*Bi-linen yollarla, sözdeki isnâdî veya başka türden nisbetin iki tarafından birini diğerine, mutlak olarak veya izafeten başkasına geçmeyecek şekilde özgü yapmaktır.*”⁷¹ Tanım, hasrın çeşitlerine dair bilgiler de içerdiğinden uzamıştır, kolayca anlaşılmamaktadır. İsâmüddîn el-İsferâyînî (öl.945/1538) bu tanımı, “*Sözün parçalarından bir kısmını diğer bir kısmına, onları aşmayacak ve onlardan başkasına nisbet edilmeyecek şekilde özgü yapmaktır*”⁷² şeklinde daha anlaşılır bir forma sokmuştur. Her iki tanım da uzak ayrımıyla geldiğinden ve ayrıca bu tanım yakın ayrımını içermediğinden hadd-i tâm niteliğini taşımamaktadırlar. Yine ikinci tanımda, sözü oluşturan öğelerin veya kelimelerin birbirine özgü kılınmasından (hasredilmesinden) söz edilmektedir. Oysa sözde asıl olan ve onun

⁶⁸ Örneğin, “*مَا رَأَيْتُ حَسَنًا بَلْ عَلِيًّا*” “*Ali’yi gördüm, Hasan’ı değil*”, “*رَأَيْتُ عَلِيًّا لَا حَسَنًا*” “*Hasan’ı görmedim, aksine Ali’yi (gördüm)*” ve “*مَا رَأَيْتُ حَسَنًا لَكِنْ عَلِيًّا*” “*Hasan’ı görmedim, lakin Ali’yi (gördüm)*” vb. hasr ifadelerinde “görme” sıfatı, sözde zikredilmeyenden değil bilakis zikredilenden nefyedilmektedir.

⁶⁹ Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 155; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 100; Tîbî, *Leṭâ’ifü’t-tibyân*, I, 90; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 170; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 139. Bu konuda sadece Bahâüddîn es-Sübkî’nin bir itirazı söz konusudur. Bk. Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁷⁰ Belâgat âlimleri, *وَحَدَهُ، فَحَقُّهُ، مَحْضُورٌ، حَضْرٌ، مَقْضُورٌ، فَصْرٌ، مَقْضُورٌ، مَحْضُورٌ، مَحْضُورٌ، مَحْضُورٌ، مَحْضُورٌ* vb. kelimelerle gelen ifadeleri, dilde haşr anlamı ifade etmekle beraber, incelemeye değer edebî bir estetik ve özellik taşımadıkları kabulüyle inceleme konusu yapmamışlar, haşr üslûbunu meânî ilminde açıklanmış belli yollarla sınırlandırmışlardır. Bk. Tehânevî, *a.g.e.*, I, 1320; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 166; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166; Muhammed Muhammed Ebû Mûsâ, *Delâlatü’t-terâkib*, 2. bs., Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1987, s. 35-37.

⁷¹ Seyyid Şerîf el-Cürçânî, *el-Mişbâh fi şerhi’l-Miftâh*, nşr. Yüksel Çelik, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 404.

⁷² İsâmüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh el-İsferâyînî, *el-Aṭvel: Şerhu Telhîşi’l-Miftâh*, I-II, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-ilmiyye, 1422/2001, I, 533.

söylenmesini gerektiren sebep, ögelerin ve lafızların kendileri (dâll) değil, gösterdikleridir (medlûl). Şu hâlde hasr lafızlarda değil, onların gösterdikleri anlamlarda gerçekleşmektedir.

Belâgat tarihinin modern döneminde kaleme alınmış eserler incelendiğinde bunlarda genellikle hasr üslûbunun geçmiş tanımlarından bazısının -özellikle Teftâzânî'nin tanımının- tercih edildiği görülmektedir.⁷³ Bununla beraber öncekilerden tamamen farklı yeni tanımlar da yapılmıştır. Burada, bu dönemde Türk Dilinde kaleme alınmış belâgat kitaplarında yer alan değişik bazı hasr tanımlarına yer vermek ve onları da hadd-i tâm temelinde kısaca değerlendirmek istiyoruz.

Bu tanımlardan ilki, Tâhirülmevlevî'ye (öl.1951) ait olup, “*Bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeyde bulunduğunu söylemek*”⁷⁴ biçimindedir. Bu tanımın, Desûkî'nin, “*ikinci şeyin birinci şeyde sabit olduğunu, ondan başkasında sabit olmadığını haber vermek*”⁷⁵ şeklindeki sözüne benzerliği ortadadır. Diğer yandan, “*bir şeyin sadece bir şeyde bulunduğunu söyleme*”nin dilde birçok yolu vardır. Tanım, hasrın dildeki ifade biçimlerinin hepsini kapsayacak şekilde mutlak bir ifadeyle gelmiştir. Bu hâliyle efrâdını câmi olmakla beraber ağıyarını mâni olmadığından hadd-i tâm niteliğine sahip değildir.

Hasrın tanımlarından bir diğeri de “*Bir lafız veya lafızlar kümesi kavramını, diğer bir lafız veya lafızlar kümesi kavramına tahsîs etmek*” şeklindedir.⁷⁶ M. Kaya Bilgegil'e

⁷³ Ahmed b. İbrâhîm el-Hâşimî, *Cevâhirü'l-belâga: fî edebiyâtı ve inşâi lügati'l-'Arab*, I-II, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, 1429/2008, I, 123; Abdurrahman H. Habenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye: üsûsühâ ve 'ulûmühâ ve fûnûnühâ*, I-II, Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1416/1996, I, 523; Fazl Abbas, *İlmü'l-me'ânî*, s. 372; Mehmed Abdurrahman İbnülkâmil, *Belâgat-ı Osmâniyye*, nşr. Şamil Yeşilyurt, Osmanlıca Belagat, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017, s. 88-89; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, 2. bs., İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299 (1882), s. 82; Mehmet Kaya Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*, 2. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76; Nusrettin Bolelli, *Belâgat: Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri*, 6. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 311; Ali Bulut, *Belâgat: Meâni-Beyân-Bedî'*, 4. bs., İstanbul: M.Ü İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 136; Durmuş, “Hasr”, XVI, 392.

⁷⁴ Tâhir-ül Mevlevî, *Edebiyat Lügati*, nşr. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 87.

⁷⁵ Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁷⁶ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99.

(öl.1987) ait bu tanımın İsmâüddin el-İsferâyînî'nin yukarıda geçen tanımına benzemektedir. Bununla birlikte Bilgegil'in bu tanımı, kendisinden sonrakilere ilham kaynağı olmuş, olduğu gibi veya farklı lafızlarla tekrar edilmiştir.⁷⁷ Ne var ki, İsferâyînî'nin tanımı için dile getirilen, hasrın manalarda değil, lafızlarda gerçekleştirildiği yönündeki eleştiri bu tanımlar için de geçerlidir.

TDV İslam Ansiklopedisi'nin, İsmail Durmuş tarafından yazılmış, “Hasr” maddesinde biri künyede, diğeri metin içinde olmak üzere iki ayrı yerde hasrı tanımlamıştır. Künyede hasr, “*Bir ifade içinde bir lafzın veya lafızlar kümesinin diğerlerine özel şekilde tahsis edilmesi anlamında meânî terimi*”⁷⁸ biçiminde tanımlamıştır. Metin içindeki tanım da yaklaşık aynı lafızlarla gelmiştir, fakat onda “*meânî terimi*” ifadesi bulunmamaktadır. İsferâyînî ve Bilgegil'in tanımlarıyla benzerlik göstermekle beraber bu tanımı öncekilerden farklı ve özgün kılan, ondaki “*meânî terimi*” ifadesidir. Bu ifade, hasrı, başlıca nitelikleri aynı olan ve aralarında çok yakın benzerlikler bulunan başka terimlerle bir araya getiren yakın cinsi yerinde kullanılmış görünüyor. Tanımda göze çarpan bir başka husus, *tahsisin özel şekilde yapılacağını* bildirmesidir ki bu da hadd-i tâm da yakın ayrıma karşılık gelmektedir. Yakın cins ve yakın ayırımından oluşan, dolayısıyla efrâdını câmi, ağıyârını mâni olan bu tanımın hadd-i tâm niteliği taşıdığı söylenebilir. Bununla birlikte, lafızların ve lafızlar kümesinin birbirlerine tahsisini bildirmesiyle maluldür.

Hasrın “*Bir şeyi kendine tahsis etmek, özgeleştirmek*”⁷⁹ şeklinde Osman Ertuğrul tarafından yapılmış bir tanımı daha bulunmaktadır. Bu tanım, tahsis ve hasrı, “kendine” ifadesiyle kayıtlamış olduğundan hatalıdır. Zira tahsis, “kendine” yapıldığı gibi kendi dışında başka bir şeye de yapılabilir ve bunun dilde birçok örneği vardır. Nitekim konuşan, “*Bunu söyleyen sadece benim*” dediğinde “söyleme” fiilini kendine tahsis ederken; “*Ahmet'ten başkası gelmedi*” dediğinde “gelme” fiilini kendisine değil, Ahmet'e tahsis etmiştir.

⁷⁷ Örneğin bk. Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76; Bahadır Güneş, *Belâgat Ekseninde Retorik/Dil Bilimi Terimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009, s. 49.

⁷⁸ Durmuş, “Hasr”, XVI, s. 392.

⁷⁹ Osman Ertuğrul, “Belâgatta Meânî İlmi”, *Iğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, yıl: 2015, ss. 155-180, s. 173.

Sonuç olarak, “hasr”, meânî ilmine ait bir kavramdır ve bu durum, onu adsal (ismî/lafzî)⁸⁰ olarak istenildiği gibi tanımlama imkânı vermektedir. Dolayısıyla hasrın tanımlarından herhangi birini, tanımlananı doğru şekilde gösterdiği sürece yanlış olarak nitelemek mümkün görünmemektedir. Bu şekildeki bir değerlendirme nesnel olmaktan çok, öznel olacaktır. Öte yandan, yukarıda geçen tanımlardan bazıları hadd-i tâm niteliğini taşımaktadır veya bu niteliğe çok yakın durumdadır. Bununla beraber biz, hasrın bir meânî terimi olmasını göz önünde bulundurarak, onu yakın cins olarak alacak ve buradan hareketle mantığın hadd-i tâm teorisine uygun nitelikte iki tanım teklif edeceğiz.

Hasr üslûbu için önerdiğimiz tanımlardan ilki şöyledir:

“Hasr, tahsis bildiren meânî terimidir.”

Bu tanımda, “meânî terimi” ifadesi, yakın cins ve “tahsis bildiren” ifadesi de hasrı meânî ilminin diğer terimlerinden ayıran yakın ayırmadır. Bu tanımın diğerlerinden farkı, diğerleri hasrı, uzak cins (tahsis) ve yakın ayırım (belli yollar) temelinde tanımlarken, bu tanım yakın cins (meânî terimi) ve yakın ayırım (tahsis bildiren) temelinde tanımlamaktadır. Bu özelliğiyle hadd-i tâm niteliğini hâiz bu tanımın, hasrın ilimler terminolojisindeki yerini ve anlamını çok kısa ve belirgin biçimde gösterdiği söylenebilir.

Hasr üslûbu için teklif ettiğimiz diğer tanım ise şudur:

“Hasr; hasra delâlet ettiği belirtilen üslûplardan biriyle, bir şeyin bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirme anlamında bir meânî terimidir.”

Bu tanımda da “meânî terimi” yakın cins, “hasra delâlet ettiği belirtilen üslûplardan biriyle, bir şeyin bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirme”

⁸⁰ Adsal (ismî/lafzî) tanım: Bir lafzı, onun manasını gösteren başka bir lafızla tarif etmektir. Diğer bir söyleyişle, adsal tanım, bir adın açıklanmasından meydana gelen tanımdır. Bir adı açıklamak, kapalı bir sözü ondan daha açık bir sözle tanımlamaktır. “Beşer” kelimesini “insan” kelimesi ile, “müsavat” kelimesini “eşitlik” kelimesi ile açıklamak gibi. Adsal tanımlar, tanımı yapanlara bağlı olduğundan bunlarda bir ismi, istenildiği gibi tanımlama özgürlüğü ve keyfiliği vardır. İlimlere ait kavramların tanımı bu adsal tanımlardır. Daha fazlası için bk. Ahmed Nazîf b. Mehmed, *Mefhûm-ı Velediyye Mine'l-Âdâb*, (Mantık Risaleleri içinde), ed. İbrahim Çapak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 199; Necati Öner, *Klasik Mantık*, 5. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986, s. 40-41; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 84; Abdullah Demir, “Mantıkta Tanım ve Hukuk Açısından Önemi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 3, yıl: 2016, ss. 3219-3229, s. 3223.

ifadesi de yakın ayırmadır. Yakın cins ve yakın ayırmadan meydana gelen bu tanımın da hadd-i tām niteliğine sahip olduğu görülmektedir.

1.1.3. Hasrın Sözlük ve Terim Anlamları Arasındaki İlişki

Hasr (kasr) tabirinin sözlük ve terim anlamları bir arada değerlendirildiğinde bu iki anlam arasında köklü, güçlü bir anlamsal bağ ve ilişkinin olduğu; sözlük anlamlarının terim anlamın temelinin oluşturduğu görülmektedir.

Hatırlanacağı üzere, “hasr” ve “kasr” tabirlerinin öne çıkan belli başlı sözlük anlamları “*çepeçevre kuşatma, tümünü kapsayıp içine alma, hapsetme, engel olma, daraltıp sıkıştırma, kısal(t)ma ve havanın kararmaya başlaması*”dır.

“Hasr”ın hakikatine baktığımızda, onun normal konuşma dilinde iki cümleyle dile getirilebilecek biri olumsuz diğeri olumlu iki zıt yargının tek bir cümleyle ifade edilmesinden ibaret olduğunu görüyoruz. Âdeta iki cümlenin bildirdiği zıt anlamlar, daraltılarak, sıkıştırılarak tek bir cümleye sığdırılmaktadır. Bu durumun, hasrın “*daraltmak, sıkıştırmak ve kısaltmak*” gibi söz anlamlarıyla münasebeti ortadadır.

Diğerk yandan, iki cümlede dile getirilen zıt anlamların tek bir hasr cümlesiyle ifade edilmesi esnasında cümle ve kelimelerin sayısındaki belirgin azalmaya rağmen anlamda en küçük bir daralma ve kayıp meydana gelmemektedir. Hasr cümlesi, bu anlamları eksiksiz, üstelik daha vurgulu olarak bildirmektedir. Hasrın bu özelliğini, hasr tabirinin “*kuşatmak, toplamak, bir araya getirmek, tümünü içine almak*” şeklindeki sözlük anlamlarıyla ilişkilendirmek mümkündür.

Yine hasr üslûbunda olumsuz ve olumlu iki zıt yargının, birbirinin içine girmiş hâlde bir arada bulunmasının, kasrın “*havanın kararmaya başlaması*” şeklindeki sözlük anlamıyla ilgisinin olduğu düşünülebilir. Malum olduğu üzere, hava kararmaya başladığında iki zıt zaman dilimi olan gündüz ile gece, iç içe girmiş hâlde bir aradadır.⁸¹

Sonra hasr üslûbunda, mevsûfun bir sıfatla nitelenip ondan başkasıyla nitelenmesi veya sıfatın bir mevsûfu niteleyip ondan başkasını nitelememesi söz konusudur. Bu ise, mevsûfun bir sıfatta veya sıfatın bir mevsûfta hapsedilip, ondan başkasına geçmesinin

⁸¹ İsferyâinî, *a.g.e.*, I, 533.

ve başkasında bulunmasının engellenmesi demektir. Bu ıstılahî mananın da “hasr, kasr” tabirlerinin “*hapsetmek, engellemek*” sözlük anlamlarıyla ilgili olduğu söylenebilir.

1.1.4. Hasrın Terimleşme Süreci

Bu başlık altında, “hasr (kasr)” tabirinin herkesin bildiği anlamları dışında, meânî ilmîne özel, belirli bir manaya sahip bir terim oluncaya kadar geçirdiği tarihsel gelişim süreci ele alınacaktır. Böylece insanlık tarihinde bir üslûp şeklinde ortaya çıkmayla başlayıp bir meânî terimi olmakla neticelenen yolda “hasr”ın doğma, olgunlaşma, gelişme gibi bazı aşamalarını görebilme ve onun mahiyet ve hakikatini daha iyi anlama imkânı da verecektir.

Arap edebiyatının günümüzdeki en eski ürünleri miladi 5. yüzyıla kadar giden Cahiliye devri şiiridir.⁸² Araplar, bir sanat dalı olarak şiiri dışarıdan ithal etmemişler, berak ve masmavi göğün altında, büyük mahrumiyetlerle dolu, uçsuz bucaksız çöl ortamında kendileri vücuda getirmişlerdir.⁸³ Hem biçim hem de içerik bakımından son derece olgunlaşmış olmaları, bu şiirlerin uzun bir zaman diliminde gelişmiş bir sanat geleneğinin ürünleri olduğunu göstermektedir.⁸⁴ Cahiliye devri şiirleri, dil ve üslûp bakımından değerlendirildiğinde dizelerinde hasr üslûbunun pek çok örneğini barındırdıkları görülmektedir. Oldukça eski bir maziye sahip oldukları ve hasr üslûbuna dair pek çok örnek barındırdıkları dikkate alındığında hasrın Arapçanın köklü üslûplarından biri olduğu söylenebilir. Bazı araştırmacılar buradan yola çıkarak, hasr üslûbunun, Araplarda sözün ortaya çıkmasından itibaren var olduğunu söylemişlerdir. Onlara göre, Araplar en başından beri bütün yönleriyle hasr üslûbunu bilmekteydiler ve onun ifade ettiği anlamların ve ondaki edebî zevkin farkındaydılar.⁸⁵

⁸² M. Nihad Çetin, “Arap (Yazı, Dil, Edebiyat)”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, III,276-309, s. 286.

⁸³ Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 185-186 {Apak, 2014 #2069s. 185-186}

⁸⁴ Mehmet Yalar, “Arap Şiiri”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, Editör: İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 311; Çetin, *a.g.mad.*, III, s. 286.

⁸⁵ Abdürrahim Muhammed Hübeyl, “Tecelliyâtü'l-cemâl fi üslûbi'l-kaşr”, *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, cilt: IX, sayı: 2, yıl: 2011, ss. 973-990, s. 974.

İmruülkays b. Hucr'un (öl.540 dolayları) muallakasında yer alan aşağıdaki beyit, Araplarda hasr üslûbunun mazisinin oldukça eski olduğunu göstermektedir.

وَمَا ذَرَفْتُ عَيْنَاكَ إِلَّا لِتَضْرِبِي بِسَهْمَيْكَ فِي أَعْشَارِ قَلْبٍ مُّقْتَلٍ

“Gözlerin, ancak aşkınla param parça olmuş kalbime oklarını saplamak için yaş dökmekte.”⁸⁶

Hasr, beytin ilk dizesinde مَا ve إِلَّا harfleri kullanılmak suretiyle nefiy + istisna yoluyla meydana gelmiştir.

Hasr üslûbunun Cahiliye devrinde edebiyat çevresinde kullanıldığını gösteren bir başka örnek, Hâris b. Hillize'nin (öl.570 [?]) muallakasındaki şu beyittir:

وَصَيِّتٍ مِنَ الْعَوَاتِكِ لَا تَدَّ هَاهُ إِلَّا مُبَيَّضَةً رَعْلَاءُ

“Diğer topluluk, hür anaların doğurduğu yiğitlerdi; onları ancak tepeden tırnağa zırhlı, uzun kılıçlı olanlar alıkoyabilirdi.”⁸⁷

Bu beyitte de hasr anlamının, لَا ve إِلَّا harfleri kullanmak suretiyle nefiy + istisna yolu sayesinde elde edildiği görülmektedir.

Cahiliye devrinin sadece şiirinde değil, hatiplerinin konuşmalarında da hasr üslûbunun birçok örneği bulunmaktadır. Bu hatiplerden biri, devrin önde gelen hatiplerinden Züheyr b. Cenâb'ın (öl.564), oğullarına yaptığı öğüt esnasında söylemiş olduğu şu sözdür: “Aslında insan, dünyada avcılarının peşinden koştuğu bir hedeften başka bir şey değildir.”⁸⁸ Görüldüğü üzere cümlede hasr, إِنَّمَا harfi yoluyla gerçekleşmiştir.

⁸⁶ İmruülkays b. Hucr, *a.g.e.*, s. 34; Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, *Şerhu Mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut: Dârü İhyâi't-turâsi'l-'Arabî, 1423/2002, s. 43; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, *Fethu'l-kebiri'l-müte'âl: İ'râbü'l-Mu'allakâti'l-'aşri't-ıvâl*, I-II, 2. bs., Riyad: Mektebetü's-Sevâd, 1409/1989, I, 77. Beytin Türkçe çevirisi için bk. Kenan Demirayak, *Arap Edebiyatı Tarihi-I: Cahiliye Dönemi*, 3. bs., Kayseri: Fenomen Yayınları, s. 188.

⁸⁷ Hâris b. Hillize, *Dîvânu'l-Hâris ibni Hillizete'l-Yeşkürî*, nşr. Mervân el-'Atiyye, Dımaşk: Dârü'l-İmâmi'n-Nevevî, 1415/1994, s. 90.

⁸⁸ Ahmet Zeki Safvet, *Cemheretü hutabi'l-'Arab fi 'usûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, I-III, Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, t.y., I, 126. Cümlelerin Türkçe çevirisi için bk. Demirayak, *a.g.e.*, s. 262.

Devrin bir başka hatibi Eksem b. Sayfi'nin (öl.612), Arap hükümdarlarından Amr b. Hind'e başsağlığı dilerken⁸⁹ söylemiş olduğu عَقَدَ لَا يَحِلُّونَ هَذِهِ الدَّارَ سَفَرًا لَا يَحِلُّونَ عَقَدَ “*Ey hükümdar, bu dünyada yaşayanlar yüklerini ancak başka bir yurttan çözecek olan yolculardan başkası değildir*”⁹⁰ sözü de hasr anlamı ifade eden sözlerin Cahiliye devrindeki başka bir örneğidir. Bu cümlede de hasr, لَ ve لِ harfleri kullanılmak sûretiyle nefiy-istisna yoluyla elde edilmiştir.

Cahiliye döneminin şiiri gibi hitabeti de devrin dil ve edebiyatının özelliklerini gösteren edebî ürünlerdir.⁹¹ Dolayısıyla yukarıdaki hitabet örnekleri, hasr üslûbunun Cahiliye devrinin ikinci döneminden⁹² itibaren gelişmiş bir dil ve anlatım melekesi olarak Araplarda bulunduğunu ve devrin insanının, onun ifade ettiği anlamların ve ondaki edebî zevkin farkında olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in nazil olmaya başlaması, hasr üslûbu açısından yeni bir dönem de başlangıcı olmuştur. Kur'an, bine yakın ifadesinde Arap muhataplarına, bu edebî, güçlü üslûpla seslenmiştir. Kur'an'da hasr üslûbuna çokça baş vurulmuş olması da, o dönemde Arapların hasr üslûbunun ifade ettiği anlamları ve ondaki edebî zevki çok iyi bildiklerini gösteren bir delildir. Aksi takdirde, muhataplara anlamadıkları bir dille hitap edilmiş olurdu. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz”⁹³ âyeti, Kur'an'ın hasr üslûbuyla gelmiş ifadelerinden biri olup, hasr mefûlün, fiiline takdimi yoluyla elde edilmiştir. وَلَا تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ إِلَّا الْحَقَّ. إِنَّمَا الْمَسِيحُ عِيسَى. اِبْنُ مَرْيَمَ رَسُولُ اللَّهِ “Allah hakkında hak olandan başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa

⁸⁹ Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1404/1984, III, 260.

⁹⁰ İbn Abdürabbih, *a.g.e.*, III, 260. Cümlenin Türkçe çevirisi için bk. Demirayak, *a.g.e.*, s. 262.

⁹¹ Apak, *a.g.e.*, s. 194.

⁹² “Cahiliye dönemi” kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Arapların tarih sahnesine çıkışlarıyla başlayıp miladi V. yüzyıla kadar devam eden döneme “I. Cahiliye dönemi” denir. Bu dönem karanlık olup, edebî ürünleriyle ilgili herhangi bir bilgi ve belge bulunmamaktadır. V. yüzyılda başlayıp yaklaşık İslam'ın başlangıcına veya hicrete kadar devam eden döneme de “II. Cahiliye dönemi” adı verilir. “Cahiliye şiiri” adı verilen Arap şiiri bu II. dönemin ürünleridir. Ancak bu döneme ait şiir ve hitabet örneklerinin hem biçim hem de içerik bakımından olgunlaşmış olması, bu ürünlere ilişkin çalışmaların I. Cahiliye döneminden itibaren başlamış olduğunu düşündürmektedir. Bk. Yalar, *Arap Şiiri*, s. 311-312.

⁹³ el-Fâtiha, 1/5.

Mesih, ancak Allah'ın peygamberidir.”⁹⁴ âyetinde ise, iki hasr ifadesi bulunmakta olup, ilki لَ ve لَّا harfleri; ikincisi de إِنَّمَا harfi yoluyla meydana gelmiştir.

İlahî hitabın birinci muhatabı Allah'ın elçisiydi. Kur'an seçkin, etkileyici dil ve üslûplarıyla öncelikle ona seslenmiştir. Bu hitap, onun hasr üslûbuna önceden aşina olduğunu ve iyi derecede bildiğini göstermektedir. Gerçekten hadis külliyyatımızda, bu anlatış yeteneğinin Arapların en fasihi olan⁹⁵ Hz. Peygamber'de en üst seviyede bulunduğunu ve onun da bu üslûba çokça başvurduğunu gösteren sayısız şahit ve örnek vardır. *“Ameller ancak niyetlere göredir ve herkese sadece niyet ettiği vardır”*⁹⁶ cümleleri, hasrın hadisteki şahitlerinden ikisidir. Hadiste hasr, her iki cümlede de إِنَّمَا harfiyle elde edilmiştir. Hz. Peygamber'in teheccüd namazlarında yaptığı aşağıdaki duanın neredeyse tamamı hasr üslûbundan oluşmaktadır:

اللَّهُمَّ لَكَ أَسَلْتُ، وَبِكَ آمَنْتُ، وَعَلَيْكَ تَوَكَّلْتُ، وَإِلَيْكَ أَنْبْتُ، وَبِكَ خَاصَمْتُ، وَإِلَيْكَ حَاكَمْتُ، فَاعْفِرْ لِي مَا قَدَّمْتُ وَمَا أَخَّرْتُ، وَمَا أَسْرَرْتُ وَمَا أَعْلَنْتُ، أَنْتَ الْمُقَدِّمُ، وَأَنْتَ الْمُؤَخِّرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ.

*“Allah'ım, sadece sana teslim oldum. Sadece sana iman ettim. Sadece sana güvenip dayandım. Sadece sana yöneldim. Sadece senin uğrunda mücadele ettim. Sadece seni hakem kabul ettim. Benim, işlediğim ve henüz işlemediğim; gizli ve aşikâr yaptığım günahlarımı bana bağışla. Öne alan ancak sensin, geri bırakan da ancak sensin. Senden başka ilah yoktur.”*⁹⁷

Bu duasında Hz. Peygamber'in, hasr üslûbunun nefiy + istisna, takdîm ve harf-i ta'rif yollarını kullanarak Allah'a yakarışına büyük bir anlatım zenginliği ve güç kattığı görülüyor.⁹⁸ Bu dua, onun, günlük hayatının yanı sıra ibadet hayatında da hasr üslûbuna çokça başvurduğunu göstermektedir.

⁹⁴ en-Nisâ, 4/171.

⁹⁵ Abdülkâhir el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 25; Mustafa Sâdık er-Râfi'î, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut: Dârü İbni Hazm, 1429/2008, s. 340.

⁹⁶ Buhârî, “Bed'ü'l-Vahiy”, 1; Müslim, “İmâret” 155 (1907). Hadisin metni Buhârî'ye aittir.

⁹⁷ Buhârî, “Teheccüd”, 1.

⁹⁸ Hasr üslûbunun hadisteki başka örnek ve şahitlerini topluca görmek için bk. Âmir b. Abdillâh es-Sebeytî, *Esâlîbü'l-kaşr fî eḥâdîsi's-Şahîḥayn ve delâletühe'l-belâğiyye*, I-II, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425.

Bilindiği üzere, bir dili konuşan kişiler, o dilin kurallarını teorik anlamda bilmeseler bile uygulamada kuralcıdırlar. Söyleyen ile dinleyen birbirlerinin söylediklerini anlayabiliyorlarsa, bu durum onların dile dair birtakım kurallarda anlaştıklarını ve bunlara uyduklarını gösterir.⁹⁹ Böylece, kuramsal anlamda kurallarının tespit edilmediği dönemlerde hasr, toplumsal bağlamda üzerinde uzlaşmış belli sözdizimlerine ve kurallara tâbi bir üslûp olarak var olagelmiştir. Belâgatın kurallarını tespit eden dil ve edebiyat âlimleri, Cahiliye dönemi şiiri başta olmak üzere geçmiş edebiyat ürünlerinde toplumsal düzlemde uyulduğunu gördükleri düzenlilikleri hasrın kuralları ve yolları olarak tespit edip kayda geçirmişlerdir.

Hasr üslûbu, ilmî yazım faaliyetlerinin başladığı hicri II. yüzyıla kadar, çokça başvurulan, güçlü ve etkileyici bir anlatım biçimi olarak var olagelmiş; ancak hakkında konuşulan bir konu olmamıştır. Bu sebeple hasrın hakikat ve mahiyetine dair o dönemden günümüze ulaşmış herhangi bir bilgi ve açıklama bulunmamaktadır. Bu konudaki yazılı ilk bilgiler, ancak Kur'an'ın garip kelimelerini açıklama, üslûp ve edebî güzelliklerini ortaya koyma gibi maksatlarla kitapların kaleme alınmaya başlandığı döneme aittir.

Mevcut dil ve edebiyat kaynakları incelendiğinde hasr üslûbu hakkında ilk defa yazan kişinin, Sîbeveyhi (öl.180/796) olduğu görülmektedir. O, Arap gramerinin günümüze ulaşan en eski eseri “*el-Kitâb*”ında nahiv konularıyla bağlantılı olarak hasr üslûbuna dair bilgiler de vermiştir. Hasr üslûbuna dair ilk yazılı bilgiler olarak kabul edilen söz konusu açıklamalar, dağınık hâlde ve çok az olup, bazı yerlerde bir iki satırı geçmemektedir. Örneğin, istisna konusunu anlatırken hasr üslûbuna dair şu bilgileri vermektedir: “*İsmin, başına اِلْ harfi gelmeden önceki hâlde bulunmasına (irabı almasına) gelince, bu durum, ismi bir şeye dâhil edip onun dışındakilerde bulunmadığını ifade ettiğinde söz konusudur. مَا أَتَانِي إِلَّا زَيْدٌ “Bana Zeyd’den başkası gelmedi”, مَا لَقَيْتُ إِلَّا زَيْدًا “Zeyd’den başkasıyla karşılaşmadım” ve مَا مَرَزْتُ إِلَّا بِرَيْدٍ “Zeyd’den başkasına rastlamadım” cümleleri buna örnektir. (...) İsimlerin başına اِلْ harfini, söz konusu fiilleri onlarda var kılıp, onlardan başkasında yok saymak maksadıyla getirdin.”¹⁰⁰ Geçen açıklamasında*

⁹⁹ Güler, *a.g.m.*, s. 171-172.

¹⁰⁰ Ebû Bişr Amr b. Osmân Sîbeveyhi, *Kitâbu Sîbeveyhi (el-Kitâb)*, I-V, nşr. Abdüsselam M. Hârûn, 3. bs., Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988, II, 310.

Sîbeveyhi'nin hasra dair ıstılahlar kullanmamakla beraber, nefiy ve istisna yoluyla hasr-
dan söz ettiği görülmektedir.¹⁰¹

Hasr üslûbuna dair yazılı bilgiler ilk olarak Sîbeveyhi'nin kitabında bulunmakla
beraber bunlar daha önce hiç kimsenin bilmediği ve ilim çevrelerinde hiç konuşulmamış
bilgiler değildir. Zira onun bu bilgileri aktardığı “*el-Kitâb*”ın, birkaç neslin âlimlerinin
yaklaşık bir buçuk asırlık süre boyunca süregelen çalışmaları sonunda kararlaştırılmış
bilgilerin ve itibar edilen fikirlerin düzenli bir özeti olduğu¹⁰² bilinmektedir. Dolayısıyla
hasr üslûbunun, Sîbeveyhi'den çok önce, dil ve edebiyat çevrelerinde bilinip, konuşuldu-
ğunu söylemek mümkündür.

Sîbeveyhi'nin kitabı sayesinde ilmî nitelik kazanan hasr üslûbu sonraki dönem-
lerde de âlimlerin ilgi odağı olmaya ve çalışmalarında yer almaya devam etti. Yahyâ b.
Ziyâd el-Ferrâ (öl.207/822), Zeccâc (öl.311/923), İbnü's-Serrâc (öl.316/929) eserlerinde
hasra işaret eden bilgiler bulunan âlimlerden birkaçıdır.¹⁰³ Hasr üslûbunun, ilmî nitelik
kazanmasının üzerinden geçen yaklaşık 140 yıllık süreçte ilimler henüz birbirinden tam
olarak ayrılıp bağımsız kimliklerini kazanmadıklarından hasra dair bilgi ve açıklamalar
nahiv konuları bağlamında ele alınmıştır. Şekilden ziyade anlamın öne çıktığı ve henüz
kendine özgü kavram ve terimlerin oluşmadığı bu dönemde hasr, çoğu defa anlamlar ara-
sındaki ince farklar ve edebî zevk boyutuyla incelenmiştir. Bununla beraber bu üslûba
dair bilgilerin nitelik ve nicelik olarak artmaya ve buna bağlı olarak hasrın mahiyet ve
keyfiyetinin yavaş yavaş belirmeye başladığı söylenebilir. Hasra dair bu yazım tarzı, yak-
laşık olarak hicri IV. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir.

¹⁰¹ Sîbeveyhi'nin hasr hakkındaki diğer bazı açıklamaları için bk. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, I, 430, 435.

¹⁰² Bk. Mehmet Reşit Özbalıkcı, “Sîbeveyhi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009, XXXVII,130-134, s. 130.

¹⁰³ Bu âlimlerin hasra işaret eden bazı açıklamaları için bk. Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris İbn Fâris, *eş-Şâhibî fi fıkhi'l-lügati'l-'Arabiyyeti ve mesâlihâ ve süneni'l-'Arabi ve kelâmihâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1418/1997, s. 93; Ebü Bekr Muhammed b. es-Serî İbnü's-Serrâc, *el-Usûl fi'n-nahv*, I-III, nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996, I, 300; Abdülkâhir el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 328; el-Müeyyed-Billâh Yahyâ b. Hamza, *eş-Şîrâzü'l-müteżammîn li-esrâri'l-belâğa*, I-III, nşr. Abdulhamîd Hindâvî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1423/2002, II, 107.

“Kasr” kelimesinin bir belâgat terimi olması ancak hicri IV. yüzyılın sonunda mümkün olmuştur. Rummânî (öl.384/994), “*en-Nüket fi i‘câzi‘l-Kur‘ân*” adlı kitabında “kasr”ı bir belâgat terimi olarak kullanmıştır. Ne var ki o, “kasr” terimi ile hasr üslûbunu değil, îcâzın bir türü olan “îcâz-ı kasr”ı kastetmiştir. Fakat îcâz-ı kasra örnek olarak getirdiği âyetlerin bir kısmı aynı zamanda hasr ifade etmektedir.¹⁰⁴ Rummânî, kasrı hasr üslûbunu gösteren bir terim olarak kullanmamakla beraber çeşitli münasebetlerle hasr üslûbunun mahiyeti hakkında da bazı bilgiler vermiştir. Onun bu konudaki açıklamalarından biri şöyledir: “إِلاَّ edatının zorunlu anlamı, bir şeyi başkalarına değil, sadece belli bir şeye tahsîs etmektir. جَاءَنِي الْقَوْمُ إِلاَّ زَيْدًا “Bana Zeyd’den başka herkes geldi” dediğinde gelmeme fiilini Zeyd’e hasretmiş olursun. مَا جَاءَنِي إِلاَّ زَيْدٌ “Bana Zeyd’den başkası gelmedi” dediğinde de gelme fiilini ona hasretmiş olursun. مَا جَاءَنِي زَيْدٌ إِلاَّ رَاكِبًا “Zeyd bana bineğe binmiş olması dışında bir hâlde gelmedi” dediğinde ise yürüme ve koşma gibi binme fiilinden başka hiçbir fiilin onun tarafından işlenmediğini bildirmiş ve Zeyd’i bineğe binmiş hâlde gelme hâline hasretmiş olursun.”¹⁰⁵ Onun hasra dair bu verdiği bu bilginin, meânî âlimlerinin açıklamalarıyla benzer olduğu görülüyor.

Bu dönemde eserlerinde hasr üslûbuna dair bilgiler verenlerden bir diğeri de İbn Cinnî’dir (öl.392/1002). O, “*el-Hasâis*” adlı kitabında takdîmin hasra delâleti, takdimin nefiy + istisnayla mukayesesini, hasr ifadelerinin edebî zevk yönü gibi çeşitli konularda bilgiler vermiştir.¹⁰⁶

Bu dönem, ilimler yavaş yavaş birbirinden ayrılmaya, bağımsızlaşmaya doğru gittiği ve farklı ilim dallarında eser yazma faaliyetlerinin görülmeye başlandığı bir dönemdir. Bu çerçevede dil ve edebiyat da hazırlık evresini büyük oranda tamamlamıştır. Bu sebeple, hasr üslûbuna ilişkin bilgi ve açıklamalar, nahvin yanında başka ilim dallarına ait eserlerde de görülür olmuştur. “Fıkhü’l-luga” (Dilbilim) türünde yazılan ilk eserlerden

¹⁰⁴ Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâ‘îl er-Rummânî, *en-Nüket fi i‘câzi‘l-Kur‘ân*, nşr. Muhammed Halefullah, Muhammed Zağlûl Sellâm, (*Selâsü resâil fi i‘câzi‘l-Kur‘ân* içinde), Kahire: Dâru’l-me‘ârif, 1976, s. 76-77.

¹⁰⁵ Bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, IV, 241; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 190; a.mlf., *Mu‘terekü‘l-akrân*, II, 60.

¹⁰⁶ Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Hasâ‘iş*, I-III, nşr. M. Ali en-Neccâr, Kahire: el-Mektebetü’l-‘ilmiyye, 1372/1952, I, 319.

olan “*es-Sâhibî fî fikhi ’l-luga*” adlı kitap bunlardan biridir. İbn Fâris (öl.) adı geçen kitabında ٱلْإِدَاتِ edatının işlevinden söz ederken hasra ilişkin bilgiler de vermiştir.¹⁰⁷ Aynı şekilde Ebû Hilâl el-Askerî (öl.400/1009) de nazım ve nesrin usul ve kaidelerini incelediği “*Kitâbü’s-Sînâateyn*” adlı kitabında hasr konusunda kendine Rummânî’yi örnek almıştır. Rummânî gibi, “kasr” tabirini bir meânî ıstılahı olarak “îcâz-ı kasr” anlamında kullanmış ve konuyu onun getirdiği âyetlerle örneklemiştir.¹⁰⁸ Benzer bir tutumla İbn Sinan Hafâcî (öl.466/1073) de Ebû Hilâl el-Askerî gibi hasr konusunda kendine Rummânî’yi örnek almış, “kasr”dan îcâzın bir çeşidi olarak söz etmiştir.¹⁰⁹ Her iki âlim de hasr konusunda Rummânî’nin anlattıklarının üzerine bir şey ilave etmemişlerdir.

Hasr üslûbu hakkında derli toplu ve ayrıntılı bilgi veren ilk kişi, Abdülkâhir el-Cürcânî’dir (öl.471/1078). O, “*Delâilü’l-i’câz*” adlı kitabında nefiy-istisna, اِنْمَا, atıf harfi ۷ ve takdîm-tehir, fasıl zamiri ve haberin elif-lam ile marife getirilmesi gibi çeşitli konularda hasra dair açıklamalar yapmıştır. Hasrın hakikat ve mahiyeti, yöntem ve yolları, hasr ile gelen ifadelerin delâletleri ve aralarındaki anlam farklarına dair önemli bilgiler vermiştir. Açıklamalarında hasr üslûbunu bilimsel sistematik bir yapıya kavuşturma maksadı gütmemiş; hasrı tanımlamamış, onun kavram ve terimlerini belirlememiş ve yeterince bölüm ve başlık koymamıştır. Konuyu edebî estetik boyut üzerinde temellendirerek, hasr üslûbunun etkileyici sanatsal yönüne vurgu yapmış, insandaki edebî haz duygusunu harekete geçirmiştir.¹¹⁰ O, hasra dair açıklamalarından birinde şöyle demektedir: “رَجُلٌ جَاءَنِي “Bana bir adam geldi” dediğinde maksadın, gelenin kadın değil, erkek olduğunu bildirmek olmalıdır. Ayrıca muhatabının sana birinin geldiğini biliyor olması da gerekir. Aksi takdirde bu, yerinde söylenmemiş bir söz olur. Şayet böyle bir maksadın yoksa, fiili öne alarak, جَاءَنِي رَجُلٌ “Bir adam bana geldi” demelisin.”¹¹¹

¹⁰⁷ İbn Fâris, *eş-Sâhibî*, s. 94.

¹⁰⁸ Hasen b. Abdullâh Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitâbü’s-Sînâ’ateyn: el-Kitâbe ve’s-Şi’r*, nşr. Ali M. el-Becâvî, M. Ebû’l-Fazl İbrahim, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, 1419, s. 175-176.

¹⁰⁹ Abdullah b. Muhammed İbn Sinân el-Hafâcî, *Sırrü’l-feşâha*, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1402/1982, s. 211; Rummânî, *a.g.e.*, s. 76.

¹¹⁰ Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 106-145, 177-182, 335.

¹¹¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143.

Abdülkâhir el-Cürcânî, belâgatın teorisyeni olarak ilim çevrelerini derinden etkilemiştir. Onun öne çıkan takipçilerinden biri Zemahşerî'dir (öl.538/1144).¹¹² O, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgata dair teorilerini “*el-Keşşâf*” adlı tefsirinde uygulamıştır. Hasrın âyetler üzerindeki uygulamalarını göstermiş, hasra dair çeşitli açıklamalar yapmıştır.¹¹³ Bu açıklamalarından biri, *إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ تَنْزِيلًا* “*Şüphesiz biz Kur'an'ı sana elbette biz indirdik biz*”¹¹⁴ âyetinin tefsirinde gelmiş olup, şöyle der: “*Âyette İ'nin açık ismi olarak geldikten sonra zamirin ayrıca tekrarlanması, Kur'an'ı indirme fiilinin Allah'a hasredilmesini tekit üstüne tekit ederek bildirmektedir. (...) Bu âyetin anlamı âdeti şöyledir: “Kur'an'ı sana peyderpey indiren, Ben'im; Ben'den başkası değil.”*”¹¹⁵ Zemahşerî'nin hasr üslûbuna dair açıklamalarına bakıldığında Abdülkâhir el-Cürcânî'nin belâgat teorilerinin sağlam bir uygulayıcısı olmanın yanında hasrın mahiyetine dair edebî his ve zevk temelinde açıklamalar yaptığı da görülmektedir.

Abdülkâhir el-Cürcânî ve Zemahşerî döneminde hasr üslûbu, estetik duygu ile algılanabilen bir anlatım sanatı ve zevkiselikle anlaşılabilen bir edebî güzellik olarak ele alınmıştır. Ne var ki, sonraki dönemlerde mantık ve felsefenin etkisine maruz bırakılarak, edebî his ve zevkten soyut hâle getirilmiştir. Dilsel estetik boyuta dair açıklamalara ve edebî tahlillere yer verilmeyerek, ruhsuz, kuru bilgiler yığına dönüştürülmüştür.¹¹⁶

Hasrın aleyhine olan bu dönüşümde en büyük payın çoğunlukla, zevkiselime ve edebî hisse sahip olmayan belâgatçılara ait olduğu söylenir.¹¹⁷ Onlar metinlerdeki edebî güzelliği tadamadıkları için meseleleri, sahip oldukları felsefi kültürün veya kelimeler ve mantığın etkisinde ele almışlardır. Böylelikle örnek olarak seçilen metinler edebî ruh taşımayan metinlerden ibaret olmuş, yapılan açıklamalar da okuyucuya edebî haz vermek

¹¹² Hasan Taşdelen, “Belâgat İlmi ve Tarihi”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, Editör: İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015, s. 291.

¹¹³ Zemahşerî'nin hasra dair bazı açıklamaları için bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 46, 62; IV, 662.

¹¹⁴ el-İnsân, 76/23.

¹¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 674.

¹¹⁶ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974; Taşdelen, *a.g.b.*, s. 272, 273.

¹¹⁷ Fazl Hasan Abbas bir hatırasında şöyle der: “Hocalarımın hocaları (rah.a.) arasında öylelerini tanıdım ki onlar tam manasıyla hocaydılar. *Telhîş* kitabını, onun şerhlerini, haşiyelerini öğrencilerine defalarca okutmuş olmalarına rağmen yine de kendilerinde edebî meleke gelişmemişti.” Bk. Fazl Hasan Abbas, *el-Belâgatü'l-müfterâ 'aleyhâ beyne'l-aşâle ve't-tebe'iyye*, Amman: Dârü'n-Nefâis, 1432/2011, s. 137.

yerine daha çok felsefi münakaşalara dönüşmüştür. Yazılan kitaplar, çoğu zaman, eskinin yeni bir tasnif ve tertibi olmanın, mevcut bir kavramın daha inceden ince bir tarifini yapmanın, özetleyip, şerh etmenin ötesine geçememiştir.¹¹⁸

Belâgatın belirtilen mecrasından çıkmaya başladığı bu dönemin öne çıkan şahsiyetlerinden birisi Abdülkâhir el-Cürcânî'nin, Zemaşerî'den sonraki en önemli takipçisi Fahrüddîn er-Râzî'dir (öl.606/1210). O, “*Nihâyetü'l-îcâz*” adlı eserinde, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin eserlerini kelâmî ve felsefi yöntemle ihtisar ve yeniden tasnif etmiştir.¹¹⁹ Bu tutumu sebebiyle, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin eserlerini edebî his ve zevkten soyutlayarak neredeyse tamamen tariflerden ve kurallardan ibaret bir özete dönüştürdüğü iddiasıyla bazı çağdaş araştırmacılar tarafından eleştirilmiştir.¹²⁰ Belâgat, edebî duygu ile algılanabilen bir anlatım sanatı iken onu ruhsuz, kuru bilgiler yığımına dönüştüren ilk şahsiyet olarak kabul edilmiş,¹²¹ belâgatın aleyhine olan bu dönüşümde en büyük payın ona ait olduğu söylenmiştir.¹²² Bu eleştirilere karşın Fahrüddîn er-Râzî'yi haklı bulanlar da vardır. Bunlardan biri olan Hacımuftüoğlu'na göre, Fahrüddîn er-Râzî, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin eserlerinde dağınık hâlde bulunan kuralları ve konuları bir çerçeve içine almış, alt kavramları da dikkatli bir şekilde sınıflandırmıştır.¹²³

Hasr üslûbu, edebî estetik ve hazdan soyutlanarak tarif ve kurallara doğru evril-diği bu dönemde henüz kavramları ve terimleri tam olarak oluşmuş bir ilmî disiplin görünümünde değildir. Hasrın, sistematik ilmî disiplin kimliğini elde etmesi, hicri VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî (öl. 626/1229) eliyle olmuştur. O, “*Miftâhu'l-'ulûm*” adlı kitabında فِي بَيَانِ الْقَضْرِ “Kasrın Beyanı”¹²⁴ başlığı altında hasrı incelemiştir. Kelâm, felsefe ve mantığın akılcı yöntemini ve bilimsel üslûbunu uygulayarak,¹²⁵ hasr

¹¹⁸ Mâzin el-Mübarek, *el-Mûcez fi târihi'l-belâga*, 7. bs., Dımaşk: Dârü'l-fikr, 1435/2014, s. 100; Taşdelen, *a.g.b.*, s. 272, 273.

¹¹⁹ İsmail Durmuş, “Sekkâkî, Ebû Ya'kûb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, XXXVI, 332-334, s. 333.

¹²⁰ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 274.

¹²¹ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 275.

¹²² Taşdelen, *a.g.b.*, s. 273.

¹²³ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 274.

¹²⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400.

¹²⁵ Durmuş, *Sekkâkî, Ebû Ya'kûb*, XXXVI, s. 333.

meseleleri ile ilgili tanımlar yapmış, terimler koymuş, kurallar belirlemiştir. Hasrın edatlarını, yöntemlerini, çeşitlerini belirtmiş ve bölümlerini oluşturup, düzenlemiştir. Böylece hasr üslûbu Sekkâkî'nin gayretleri sonucunda gelişimini önemli ölçüde tamamlamış ve bağımsız bir ilmî disiplin olmuştur. Onun belâgat ilmine kazandırdığı sistematik yapı ve içerik çok beğenilmiş ve adı geçen eserin belâgata ayrılmış olan üçüncü bölümü günümüze kadar gelen belâgat kitaplarının değişmez ana iskeletini oluşturmuştur.¹²⁶ Bu kitap, alanında bir asıl kaynak ve dayanak olarak kalmaya devam etmiş ve üzerine birçok şerh, izah, telhis, ihtisar ve tehzip çalışması yapılmıştır.¹²⁷

Kitabı büyük kabul görmeye beraber Sekkâkî de belâgatı, edebî estetikten soyutlayarak, mantıkî tarifler ve tasnifler arasına sıkıştırılmış kuru bilgilere dönüştürdüğü eleştirisine maruz kalmıştır. Bazı belâgat tarihçileri, Abdülkâhir el-Cürcânî ekolünün bir uzantısı olmasına rağmen onun, belâgatın ruhunu öldürdüğü ve çerçevesini oldukça daralttığı görüşündedirler.¹²⁸

Sekkâkî'nin, belâgatı ve kaçınılmaz olarak hasr üslûbunu, edebî zevk ve estetik duygu boyutundan soyutlayarak salt tanım ve kurallara dönüştürdüğü doğrudur. Ne var ki, bu üslûbun gelişimini tamamlaması ve özgün bir ilmî disiplin hâlini alması için kavram ve terimlerinin tam olarak konulması, konu ve meselelerinin birbirinden ayrılıp sınıflandırılması da bir zorunluluktur. İlimlerin birbirlerinden ayrılarak bilimsel niteliklerini elde ettikleri bir dönemde her ilimde yapılmakta olan bu işin, belâgatta da mutlaka yapılması gerekiyordu ve Sekkâkî de bunu yapmıştır. Onu eleştirirken, belâgat ilminde gerçekleştirdiği değişim ve gelişmenin olumsuz yönlerinin yanı sıra olumlu yönlerinin de görülmesi gerekmektedir.

Sekkâkî'nin “*Miftâhu'l-'ulûm*”unun belâgata dair üçüncü bölümünü ihtisar edenler arasında “*Telhîşü'l-Miftâh*”ıyla Hatîb el-Kazvîni (öl.739/1338) en önemli isim olarak hâlâ değerini korumaktadır.¹²⁹ O, “*Telhîşü'l-Miftâh*” ve “*el-Îzâh*” adlı kitaplarında

¹²⁶ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 274-275.

¹²⁷ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 275.

¹²⁸ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 293-294; İsmail Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, XXV, ss. 156-157, s. 157.

¹²⁹ Mehmet Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni ve Belâgat İlmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997, s. 112-114.

Sekkâkî'nin eserini özetlemek ve açıklamakla yetinmemiş, aynı zamanda kendine özgü bir belâgat anlayışı geliştirmiştir.¹³⁰ Kazvîni, hasrı ilk defa “hakîkî hasr” ve “izâfî hasr” şeklinde kısımlara ayırmış, ifrâd ve kalb hasrlarına “ta'yîn hasrı”nı eklemiştir. Ayrıca mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrında sıfatların birbirine zıt olmamasını, kalb olarak hasrında ise, iki sıfatın birbirine zıt olmasını şart koşmuştur.¹³¹ Böylece hasr üslûbu belirli tanım, ilke ve kuralları bulunan ve bunlar yoluyla başkalarına da kolaylıkla anlatılabilir öğretilen ilmî bir disipline dönüşmüştür. Ancak o, Sekkâkî'nin açtığı yolda yürümüş ve dolayısıyla hasr üslûbuna edebî duyuş ve zevki kazandıracak bir katkı ortaya koymamıştır.¹³² Bu sebeple ufuk açıcı yeni bir şey sunmayıp, geçmişi tekrar etmek ve hasr üslûbunu anlaşılabilirliğe, şerh, ihtisar ve tekrara boğmakla eleştirilmektedir.¹³³ Ona yöneltilen eleştirilerden biri de Abdülkâhir el-Cürçânî ve Zemahşerî'nin görüşlerine itiraz etmekle birlikte, onların eriştiği inceliği ve dilsel estetiği yakalayamadığı şeklindedir.¹³⁴

Fahrüddîn er-Râzî ile şekillenen hasr üslûbu, önce Sekkâkî ve ardından Kazvîni ile son biçimini almış ve bu form Teftâzânî'nin şerhleri sayesinde bütün İslam âlemine yayılmıştır. Kazvîni'nin “*Telhîşü'l-Miftâh*” ve “*el-Îzâh*” adlı kitapları, hicri VII. asırdan hicri XIII. asra kadar geçen süreçte yazılan belâgat kitaplarına esas ve model olmuş,¹³⁵ bu kitapların belirlediği formun dışına fazla çıkılmamıştır. Bunun sonucunda hasr üslûbu, edebî zevk ve heyecandan yoksun kuru bir edebiyat bilgisine dönüşmüştür.¹³⁶

Hicri XIII. (miladi XIX.) yüzyıldan itibaren Avrupa'yla temasların başlamasıyla birlikte Arap edebiyatçıları, Batı edebiyatını okuma ve inceleme imkânı buldular. Bu

¹³⁰ Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni*, s. 66-67, 75, 98; Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, XXV, 157.

¹³¹ Krş. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400-412; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîşü'l-Miftâh*, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010, s. 46-47; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 98-100. Ayrıca bk. Yalar, *el-Hatîb el-Kazvîni*, s. 112-113; İsmail Durmuş, “Meânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, XXVIII, 204-206, s. 205.

¹³² Durmuş, *Kazvîni, Hatîb*, XXV, s. 156.

¹³³ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹³⁴ Şevkî Dayf, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Ta'avvürün ve târîh*, 13. bs., Kahire: Dârü'l-me'ârif, 2011, s. 351; Durmuş, *Kazvîni, Hatîb*, XXV, s. 157.

¹³⁵ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 275-276.

¹³⁶ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 295.

imkân, beraberinde Batı edebiyatından etkilenmeyi getirdi ve Batı edebiyatının kavramları Arap edebiyatı çevresinde etkili oldu.¹³⁷ Bunun neticesinde belâgat yazarları Kazvînî çizgisiyle ortaya çıkan klasik tarzı devam ettirenler ile belâgatın edebî zevk ve estetik duyusuyla iç içe olması gerektiğini savunanlar olmak üzere ikiye ayrıldılar.¹³⁸ Bu ayrılış, geleneğin aynen devamı veya benzeri olan çalışmaların yanı sıra yeni yaklaşımla kaleme alınan modern belâgat tarzı denen eserlerin ortaya çıkmasını sağladı.

Klasik tarzı sürdürenler, hasr üslûbuna yeni bir açılım ve etkileyici canlılık getirmek yerine çoğu defa konu ve meseleleri daha basit bir dille anlatmayı tercih ettiler. Edebî ve ilmî bakımdan fazla derinliği olmayan bu kitapların bir kısmı özellikle öğrenciler için kaleme alınmıştır. Ahmed Mustafa el-Merâgî'nin “*Ulûmu'l-belâga*”sı¹³⁹, Ahmed el-Hâşimî'nin “*Cevâhirü'l-belâga*”sı¹⁴⁰, Ali el-Cârim ve Mustafa Emîn'in ortak çalışmaları “*el-Belâgatü'l-vâdîha*”¹⁴¹ ders kitabı formatında yazılmış, klasik tarzı sürdüren belâgat kitaplarına örnektir.¹⁴² Bekrî Şeyh Emîn'in “*el-Belâga fî şevbihe'l-cedîd*”¹⁴³ isimli kitabı gibi modern tarzda bazı çalışmalar kaleme alınmışsa da bunlar, isimlerine yakışır bir açılım ortaya koyamamışlardır.¹⁴⁴

Klasik tarzı benimseyen çalışmalarda hasr üslûbu, meânî ilmi çerçevesinde çoğunlukla kısaca işlenirken, modern tarzdaki bazı çalışmalarda uzunca ele alınmakta ve meseleleri etraflıca tartışılmaktadır. Muhammed Ebû Mûsâ'nın “*Delâlâtü't-terâkîb*”¹⁴⁵ adlı kitabı bu özelliğiyle öne çıkan, modern tarzda çalışmalarındandır. Muhammed Ebû Mûsâ, kitabında hasr üslûbuna uzunca bir bölüm ayırmış, orada hasrı derinlemesine ele almış, geçmiş ve çağdaş âlimlerin bazı görüşlerini tartışmıştır.

¹³⁷ Taşdelen, *a.g.b.*, s. 273.

¹³⁸ M. Edip Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2013, s. 19-20.

¹³⁹ Ahmed Mustafa el-Merâgî, ‘*Ulûmü'l-belâga: el-Beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî*’, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-‘ilmiyye, 1414/1993, s. 150-161.

¹⁴⁰ Hâşimî, *a.g.e.*, s. 165-178.

¹⁴¹ Ali el-Cârim, Mustafa el-Emîn, *el-Belâgatü'l-vâdîha: el-Beyân - el-Bedî' - el-Me'ânî*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1999, s. 216-226.

¹⁴² Tâhir, *a.g.t.*, s. 43.

¹⁴³ Bekrî Şeyh Emîn, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye fî şevbih'l-cedîd*, I-III, Beyrut: Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 1399/1979.

¹⁴⁴ Tâhir, *a.g.t.*, s. 44.

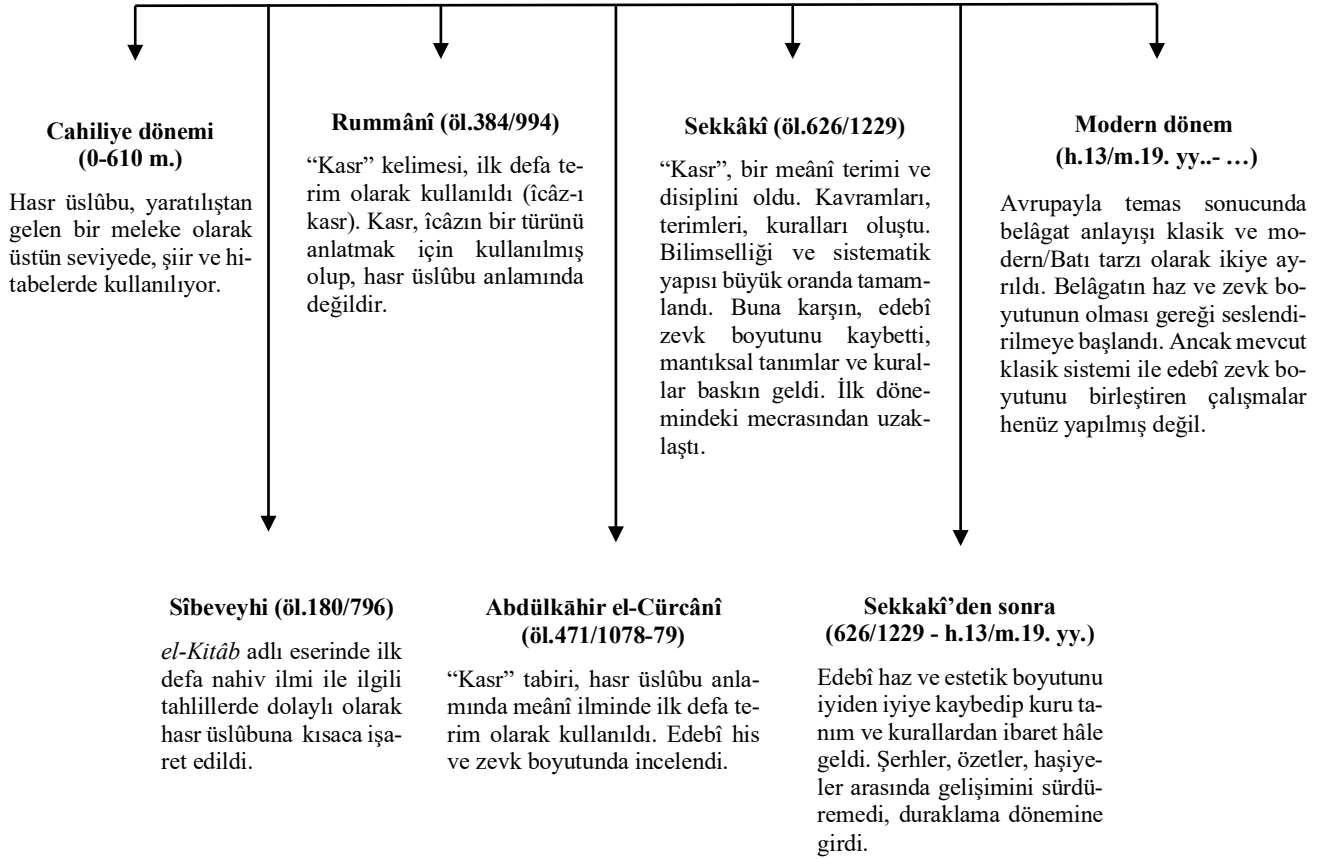
¹⁴⁵ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 31-184.

Günümüzde hasr üslûbu, akademik camiada yüksek lisans ve doktora tez çalışmaları ile çeşitli makale ve tebliğlerde de incelenmeye başlamıştır. Sabbâh Abîd ed-Derrâz'ın, fakülte ders notlarından oluşan “*Esâlîbu'l-kasr fi'l-Kur'ân'i'l-Kerîm*”i, Hâlid b. Sâlih et-Tevâtî'nin “*Mefhûmü'l-ḥasr ve âşâruhü'l-fikhiyye ve'l-uşûliyye*”, Nesrîn Tâhir'in “*Zâhiratü'l-ḥasr ve'l-ḳasr mefhûmen ve belâgaten fi itâri'l-Ḳur'âni'l-kerîm*” ve İsmâîl Sîbûker'in “*Üslûbü'l-ḳasr fi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm ve âşâruhü'n-naḥviyye*” isimli doktora çalışmaları ve Mustafa Mücahid'in “*Arap Dilinde Hasr Belâgati ve Kur'an'da Manaya Etkisi*” ile Tuncay Azar'ın “*Dil-Zihin Bağlamında Kasr Üslubu*” adlı yüksek lisans tezleri bu türden çalışmalardır. Aynı şekilde Galip Yavuz'un “*Türkçe Meâllerde Hasr Üslûbunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları*”¹⁴⁶ başlıklı tebliği de hasr üslûbuna dair bilimsel tebliğlerdendir.

Günümüzde belâgat araştırmacılarını önemli bir görev beklemektedir. Bu, Sekkâkî'nin kıymetli ilmî sistematik yaklaşımı ile Abdülkâhir el-Cürcânî'nin vazgeçilemez edebî zevk ve estetik duygu boyutunu, birini diğerine feda etmeden buluşturmak, bütünleştirmektir.¹⁴⁷ Bu anlayışla belâgati, çağın akıl ve ruhuna uygun bir dil ve formda yeniden yazmak ve üretmektir. Belâgati, akılla anlaşılıp bilinen ve ruhla hissedilip yaşanan sanat” kimliğini yeniden kazandırmaktır.

¹⁴⁶ Yavuz, *a.g.b.*, I, 251-264.

¹⁴⁷ Fazl Abbas, *el-Belâgati'l-müfterâ 'aleyhâ*, s. 136-137.

Şekil 1: Hasr tabirinin terim olma süreci

1.2. HASRLA İLİŞKİLİ KAVRAMLAR

Meânî ilminde hasr üslûbuyla ilişkili olarak iki tabirin çokça kullanıldığı görülmektedir. Bunlar, “ihtisâs” ve “tahsîs”tir. Bu başlık altında bu iki tabir ve hasrla ilişkileri incelenecektir.

1.2.1. İhtisâs ve Tahsîs Kavramları

“İhtisâs”, خَصَّ يَخْصُ خُصُوصًا kök maddesinden meydana gelen fiilin¹⁴⁸ iftiâl babından, “tahsîs” de aynı fiilin tef’îl babından mastardır. Aynı kökten gelen

¹⁴⁸ İbn Sîde, *a.g.e.*, IV, 498; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 24; Zebîdî, *a.g.e.*, XVII, 550, 555.

“ihtisâs” ve “tahsîs” eşanlamlı kelimeler olup,¹⁴⁹ sözlükte, *bütünüyle bir şeye ayrılmak, ona hâs, özgü olmak, ondan başkasında bulunmamak; bir şeyi bütünüyle bir şeye ayırmak, ona özgü kılmak, tahsîs ve hasretmek* vb. anlamlara gelmektedir.¹⁵⁰ Mesela, خَصَّصَ فَرَاقَهُ لِلْقِرَاءَةِ “Boş vakitlerini okumaya tahsîs etti” cümlesinde “tahsîs” (خَصَّصَ) ve وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ “Allah, rahmetini dilediğine tahsîs eder”¹⁵¹ âyetinde de “ihtisâs” (يَخْتَصُّ), *bir şeyi bütünüyle bir şeye ayırmak, ona özgü kılmak, tahsîs ve hasretmek*¹⁵² anlamındadır.

1.2.2. İhtisâs ve Tahsîsin Hasırla İlişkisi

“İhtisâs” ve “tahsîs” tabirleri, geçen sözlük anlamlarının yanı sıra çeşitli ilim ve sanat dallarında da özel manalarda kullanılmaktadır.¹⁵³ Meânî, bu ilim dallarından biridir.

Meânî âlimlerinin ıstılahında ihtisâs, “*bir şeyin bir şeyle ilgi ve bağını isbat ve ondan başkasıyla nefy etmek*”¹⁵⁴ ve tahsîs de “*tahsîs edilenin, belli bir şeyde sübutuna ve*

¹⁴⁹ Cevherî, *a.g.e.*, III, 1037; İbn Sîde, *a.g.e.*, IV, 498; Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-belâğa*, I-II, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnussûd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998, I, 250; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 24; Firûzâbâdî, *el-Kâmûsü'l-muhtâ*, s. 617; Zebidî, *a.g.e.*, XVII, 555.

¹⁵⁰ İbn Sîde, *a.g.e.*, IV, 498; Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî, Dımaşk - Beyrut: Dârü'l-Kalem - ed-Dârü's-Şâmiyye, 1412, s. 284; İbn Manzûr, *a.g.e.*, VII, 24; Zebidî, *a.g.e.*, XVII, 550, 553, 555; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 422; Tehânevî, *a.g.e.*, I, 115.

¹⁵¹ el-Bakara, 2/105.

¹⁵² Taberî, *a.g.e.*, II, 471; Ebü Mansûr Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü Ehli's-sünne*, I-X, nşr. Mecdî Bâsellûm, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1426/2005, I, 530; Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî el-Vâhidî, *el-Vasîfî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, I-IV, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994, I, 187.

¹⁵³ “İhtisâs”ın nahiv ilmindeki anlamı için bk. Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn İbn Yaîş, *Şerhu'l-Mufaşşal li'z-Zemahşerî*, I-VI, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001, I, 369; Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, nşr. Yûsuf eş-Şeyh M. el-Bikâ'î, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y., IV, 66.

“Tahsîs”ın nahiv ilmindeki anlamı için bk. Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen Radî el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Radî 'alâ'l-Kâfiyyeti li İbni'l-Hâcib*, I-IV, nşr. Yûsuf Hasen 'Omer, Libya: Câmi'atü Kar Yûnus, 1398/1978.II, 287; Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb 'an kütübi'l-e'ârib*, nşr. Mâzin el-Mübârek, M. Ali Hamdullâh, Dımaşk: Dârü'l-Fikr, 1985.s. 663

“Tahsîs”ın fıkıh ve usulündeki anlamı için bk. Ebü Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî el-Cessâs, *el-Füüsûl fi'l-uşûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. bs., Kuveyt: Vezâretü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994, I, 143; Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *el-Maḥşûl fi 'ilmi 'uşûli'l-fikh*, I-VI, nşr. Tâhâ Câbir el-Alvânî, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992, III, 7.

¹⁵⁴ Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 231.

ondan başkasında nefyine hükmetmek”¹⁵⁵ şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlarda, “ihtisâs” ve “tahsîs” lafızlarının aynı veya çok yakın manalarda olduğu görülmektedir. Bu manaları, “bir şeyin bir şeyde bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını haber vermek” şeklinde birleştirmek mümkündür. İsbat ve nefiyden oluşan bu ifadenin, hasrın manası olduğu ortadadır. Nitekim İbnü’l-İrâkî (öl.826/1423), ihtisâstan anlaşılan ilk mananın hasr olduğunu söylemiş,¹⁵⁶ bazı âlimler de tahsîs ve ihtisâsın hasr(kasr)la aynı anlamda olduğunu belirtmişlerdir.¹⁵⁷ Meânî âlimlerinin, hasra dair meseleleri ele alırken bu iki tabiri hasr anlamında kullanmış olmaları bu görüşü pekiştirmektedir.¹⁵⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî bu âlimlerden biri olup, “ihtisâs” lafzını hasr anlamında şöyle kullanmıştır: “Bil ki, fail ve mef’ûlün her ikisini birden ^{لَا} edatından sonra getirdiğin zaman ihtisâs, edatın hemen ardından gelen kelimedeyse meydana gelir. Buna göre, مَا ضَرَبَ إِلَّا عَمْرُو زَيْدًا “Zeyd’i Amr’dan başkası darbetmemiştir” dediğin zaman ihtisâs, faildedir. Senin bu sözünün manası, ‘Darbeden Amr’dır, ondan başkası değildir’ demenle aynıdır. مَا ضَرَبَ إِلَّا زَيْدًا عَمْرُو “Amr, Zeyd’den başkasını darbetmemiştir” dediğinde ise, ihtisâs mef’ûldedir. Bu sözünün manası da ‘Darbedilen Zeyd’dir, ondan başkası değildir’ demenle aynıdır.”¹⁵⁹

Meânî âlimlerinin ihtisâsın hasr ile aynı veya yakın manalı olduğu yönündeki görüş birliğine karşın Takıyyüddîn es-Sübkî (öl.756/1355) “*el-İktinâş fi’l-farkî beyne’l-ħaşri*

¹⁵⁵ Ebü’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 284.

¹⁵⁶ Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nevâhidü’l-ebkâr ve şevâridü’l-efkâr: Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî*, I-III, Mekke: Câmi’atu Ummi’l-Kurâ, 1424/2005, I, 223.

¹⁵⁷ Sübkî, *a.g.e.*, I, 12; Alî b. Süleymân el-Merdâvî, *et-Taħbîr Şerhu’t-Tahrîr*, I-VIII, nşr. ‘Abdurrahman el-Cebrîn, ‘İvad el-Karnî, Ahmed es-Serrâh, Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1421/2000, VI, 2964, 2967; Ebü’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 59; Tehânevî, *a.g.e.*, I, 115; el-Kâdî ‘Abdü’n-Nebî b. ‘Abdu’r-Resûl Ahmed Nekerî, *Düstûrü’l-‘ulemâ’*: *Câmi’u’l-‘ulûm fi işlâhâti’l-fünûn*, I-IV, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-ilmîyye, 1421/2000, I, 190.

¹⁵⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 337, 339, 340, 345, 346; Muhammed b. Ömer Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz fi dirâyeti’l-i’câz*, nşr. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, Beyrut: Dârü Sâdir, 1424/2004, s. 229-233; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 234, 235, 294, 326, 339, 341, 400, 404; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 74-75, 82, 85; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 94-95, 99, 107; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 37; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 350, 372-376.

¹⁵⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 344. Benzer kullanımlar için bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 337, 339, 340, 345, 346.

ve'l-ihtisâş" adlı eserinde¹⁶⁰ ihtisâsın manasının hasrdan farklı olduğunu savunmuştur.¹⁶¹ Oğlu Bahâüddîn es-Sübkî (öl.773/1372), onun bu görüşünü 'Arûsü'l-efrâh adlı eserinde nakletmiştir.¹⁶² Böylece fıkıh usulünde uzunca bir süreden beri tartışılmakta olan,¹⁶³ "hasr ve ihtisâsın farklı kavramlar olduğu" meselesi meânî ilmine girmiştir.

Sübkî'nin görüş ve açıklamaları, Bahâüddîn es-Sübkî'den başka âlimler tarafından da nakledilmiştir. Süyûtî,¹⁶⁴ Tehânevî (öl.1158/1745),¹⁶⁵ Ebü'l-Bekâ el-Kefevî (öl.1095/1684) Sübkî'nin açıklamalarını ya olduğu gibi nakletmişler veya esas almışlardır.¹⁶⁶ Taşköprizâde Ahmed Efendi de (öl.968/1561) de hasrı, "*Mücerred ihtisâs değil, bilakis başkasından nefiyle birlikte ihtisâs*" şeklinde tarif ederek, böylece meânî ilminde hasr ile ihtisâsın farklı olduğu görüşünü benimsemiştir.¹⁶⁷

¹⁶⁰ Söz konusu esere yazma veya matbu olarak ulaşamadık. Kitabın, İbn Kemal Paşa'ya isnad edilen bir el yazması şerhi bulunmaktadır. Ne var ki, bu yazma nüshanın, müellif kaydı dâhil baştan ve sondan eksik sayfaları bulunduğundan İbn Kemal Paşa'ya aidiyetini teyit edemedik. Ayrıca adında "Şerh" ibaresi bulunmakla beraber eser, Sübkî'nin "*Fetâvâ*" adlı kitabındaki metinden ibarettir, beraberinde şerh bulunmamaktadır. Yazma nüsha için bk. İbn Kemal Paşa, *Şerhu'l-İktinâş fi'l-farqi beyne'l-haşri ve'l-ihtisâş*, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, No. 43 Ze 1020/18, vr. 92b-93b+11, vr.

¹⁶¹ Sübkî, *a.g.e.*, I, 12-16.

¹⁶² Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 154-159.

¹⁶³ Fıkıh âlimlerinin bu meseledeki görüş ve açıklamaları için bk. Ebü Amr Osman b. Ömer İbnü'l-Hâcib, *Muhtaşarü Müntehe's-sül ve'l-emel fi ilmeyi'l-uşül ve'l-cedel*, I-II, nşr. Nezîr Hamâdû, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1427/2006, II, 955; Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdillâh İbnü'ş-Şât, *İdrârü'ş-şurûk 'alâ envâ'i'l-furûk*, nşr. Halîl el-Mansûr, (*el-Furûk* ile birlikte), I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418/1998, II, 77; Mahmûd b. Abdurrahman el-İsfahânî, *Beyânu'l-Muhtaşar Şerhu Muhtaşari İbni'l-Hâcib*, I-III, nşr. Muhammed Mazhar Bekâ, Suudi Arabistan: Dârü'l-Medenî, 1406/1986, II, 460; Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-İcî, *Şerhu Muhtaşari'l-Müntehâ*, I-III, nşr. M. Hasan İsmail, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2004, III, 175; Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bâbertî, *en-Nükkûd ve'r-rüdûd Şerhu Muhtaşari İbn Hâcib*, I-II, nşr. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Umerî (c.1), Terhîb b. Rubey'ân ed-Dûsirî (c.2), Beyrut: Mektebetü'r-Rüşd Nâşirûn, 1426/2005, II, 374; Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fi uşûli'l-fikh*, I-IV, nşr. Muhammed M. Tâmir, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421/2000, III, 141.

¹⁶⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 175-178; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 143-146.

¹⁶⁵ Tehânevî, *a.g.e.*, I, 1322.

¹⁶⁶ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 59.

¹⁶⁷ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Şerhu'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye fi ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet: 1312, s. 131.

Bazı âlimler, Sübkî'nin, ihtisâsın manasının hasırdan başka olduğu görüşüne itiraz etmişlerdir. Onlardan biri olan Desûkî, bu görüşün, meânî âlimlerinin ortak kanaatine aykırı olduğunu söylemiş ve ihtisâsın hasırla aynı anlamda olduğunu savunmuştur.¹⁶⁸

Sübkî'nin, açıklamalarında özellikle Zemahşerî'yi kendine delil aldığı görülmektedir.¹⁶⁹ Zemahşerî'nin, takdîmle gelen bazı âyetlerde “ihtisâs” lafzını kullanıp “hasır” lafzını kullanmamasını, iddiasının doğruluğuna kanıt olarak sunmuştur. Ne var ki, Zemahşerî, tefsirinde “ihtisâs” lafzını “tahsîs” ve “hasır” manasında da kullanmıştır.¹⁷⁰ Mesela, وَأَنْفُسُهُمْ كَانُوا يَظْلِمُونَ “*Ve sadece kendilerine zulmediyorlardı*”¹⁷¹ âyetinin tefsirinde “*Mef'ûlün bihin takdîmi ihtisâs içindir*” demiş ve âyetin بِالْتَّكْذِيبِ أَنْفُسَهُمْ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ “*Onlar, yalanlamakla, kendilerinden başkasına zulmetmediler*” şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁷² Onun, bu ifadesinde “ihtisâs” lafzını “hasır” manasında kullandığı görülmektedir. Süyûtî de Zemahşerî'nin, “hasır”ı “ihtisâs” kelimesiyle ifade ettiğini söylemektedir. Dolayısıyla takdîmle gelmiş bazı âyetlerde Zemahşerî'nin “hasır” lafzını kullanmayıp “ihtisâs” lafzını kullanması, o âyetlerde “ihtisâs” lafzı ile hususiliğin kastedildiğine delil olsa da her halükârda ihtisâsın hasırdan başka bir şey olduğunun delili olmaz.

Sonra Bahâüddîn es-Sübkî de her ne kadar ihtisâsın manasının hasırdan başka bir şey olduğu düşüncesini babasından naklen meânî ilmüne sokmuş olsa da kendisi “ihtisâs” lafzını “hasır” manasında da kullanmıştır. إِخْتَصَّ زَيْدٌ بِالْمَالِ “*Mal, Zeyd'e mahsûs oldu*” diyen kimsenin bu sözle حَصْرْتُ الْمَالَ فِي زَيْدٍ “*Malı Zeyd'e hasrettim*” anlamını kastettiğini söylemesi ve bu esnada “ihtisâs” lafzını “hasır” lafzıyla karşılaması buna örnektir.¹⁷³ Buna göre, onun bu meselede babasıyla aynı kanaatte olmadığı söylenebilir. Onun, kitabında babasının görüşünü nakletmesi, meseleye farklı bir bakış ve açılım kazandırmak için olsa gerektir. Babasından yaptığı iktibasın ardından benimseyici veya destekleyici herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmamış olması bu ihtimali akla getirmektedir.

¹⁶⁸ Desûkî, *a.g.e.*, II, 153.

¹⁶⁹ Sübkî, *a.g.e.*, I, 12-16.

¹⁷⁰ Örneğin bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 345-346; II, 282; IV, 393, 643, 662.

¹⁷¹ el-A'râf, 7/177.

¹⁷² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 179.

¹⁷³ Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 255. Başka örnekler için bk. Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 145-154.

Süyûtî de yaptığı iktibasta benzer tutumu sergilemiştir. “Hasr ve İhtisâs” başlığı altında mamulün takdîminin meânî âlimlerince hasra delâlet ettiğini anlatırken, “ihtisâs” lafzını “hasr” manasında kullanmıştır. Ardından Sübkî’nin bu meseledeki düşünce ve kanaatini onun “*el-İktinâs*”¹⁷⁴ adlı kitabından nakletmiş, ancak ardından herhangi bir yorum ve değerlendirmede bulunmamıştır.¹⁷⁵

“Tahsîs” ve “ihtisâs” lafızlarının meânî ilmindeki kullanımları incelendiğinde bu lafızların bir tek manada gelmediği görülmektedir. “Tahsîs” lafzı meânî âlimlerinin kullanımlarında ihtisâs (hususileştirmek, hükmü isbat), tahsîs ve hasr anlamlarında gelmiştir. Aynı şekilde “ihtisâs” lafzı da mücerret ihtisâs, tahsîs ve hasr anlamlarında kullanılmıştır.¹⁷⁶

Diğer yandan, ihtisâsın manasının hasrdan farklı olduğu görüşü, mamulün, amiline takdîmi çerçevesine dile getirilmiştir. Dolayısıyla bu kapsamı genelleştirerek, mutlak olarak ihtisâsın hasrdan farklı olduğunu söylemek isabetli değildir. Nitekim bu tabirlerin kullanım yerleri incelendiğinde, “hasr” ve “kasr” tabirlerinin genellikle “hasr” veya “kasr” başlığı altında; “tahsîs” ve “ihtisâs” tabirlerinin ise daha çok “takdîm” gibi hasr ile ilgili diğer meselelerde geldiği görülmektedir.¹⁷⁷ Şu hâlde, meânî ilminde “tahsîs” ve “ihtisâs” kavramlarını tek bir manayla sınırlamak, yanlış anlamalara yol açabilecektir. Bunun yerine, bu kavramların geçen manalardan hangisini karşıladığını, sözün bağlam ve maksadı ile hâl ve lafız karineleri desteğinde belirlemek daha isabetli olacaktır.

¹⁷⁴ *Mu‘terekü’l-akrân*’da kitabın adı “*el-İktisâş beyne’l-ħasri ve’l-iħtişâş*” şeklinde gelmiştir (*a.g.e.*, I, 143). *el-İktisâş* şeklindeki yazım yanlıştır, doğrusu *el-İktisâş*’tır.

¹⁷⁵ Süyûtî, Sübkî’nin görüşünü, *el-İtkân* ve *Mu‘terekü’l-akrân*’da doğrudan *el-İktinâs*’tan aktarıırken, *Nevâhidü’l-ebkâr*’da ise dolaylı yoldan, Bahâüddîn es-Sübkî’den nakil yapmıştır. Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, III, 175; a.mlf., *Mu‘terekü’l-akrân*, I, 143; a.mlf., *Nevâhidü’l-ebkâr*, I, 223.

¹⁷⁶ Örneğin bk. Abdülkâhir el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 337, 344; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 350, 381; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 534.

¹⁷⁷ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 339-341, 400-413; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 127-128, 155-158; Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 74-75, 78-85; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 94-95, 98-107; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 372-377, 381-405.

İKİNCİ BÖLÜM

ARAP BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU

Bu bölümde hasr üslûbu çeşitli yönleriyle incelenecektir. Bu bölümün hedefi, âyetlerdeki hasrı ayırt edebilmeyi ve hasrın cümleye kattığı anlamı kavramayı sağlayacak Arap Belâgatında hasr üslûbu bilgi temelini oluşturmaktır.

1. HASR ÜSLÛBUNUN ÖZELLİĞİ

Hasr, sıradan bir üslûp değildir. Kendisini diğer üslûplardan ayıran bazı hususiyetlere sahiptir. Bu hususiyetlerden öne çıkan belli başlıcaları şunlardır:

a) Hasr, îcâz özelliğine sahip bir anlatımdır¹ ve bu özellik, hasrın ayrılmaz niteliklerinden biridir.² Hasrın îcâz özelliği, basit iki cümlenin bildirdiği iki zıt yargıyı tek cümlede ifade etmesidir.

Hasr vurgusu taşımayan basit cümle, olumlu veya olumsuz bir tek yargı bildirirken, hasr ile kurulmuş cümle, biri olumlu diğeri olumsuz iki zıt yargı (nefiy + isbat) bildirir.³ Bu sebeple bir hasr cümlesi, basit iki cümle yerinde ve kuvvetindedir.⁴ Hasrdaki îcâzın bir diğer özelliği şudur: Hasrda kelimelerin ve cümlelerin sayısı azalmakla birlikte anlamda hiçbir azalma meydana gelmemektedir. Hasr cümlesi, basit iki cümlenin ifade ettiği olumlu ve olumsuz yargıların tamamını hiçbir anlam kaybı olmaksızın ifade eder. Dolayısıyla, “مَا جَاءَنِي غَيْرُ زَيْدٍ إِلَّا زَيْدٌ” *“Bana Zeyd’den başkası gelmedi”* cümlesi,

¹ Abdülmüteâl es-Saîdî, *el-Belâgatü'l-‘âliye: ‘İlmü'l-me‘ânî*, 2. bs., Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1411/1991, s. 47-48; Abdülazîz Abdülmü‘tî Arefe, *min Belâgati'n-nazmi'l-'Arabî: Dirâse taḥlîliyye li-mesâili 'ilmi'l-me‘ânî*, I-II, 2. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405/1984, s. 9-10; Durmuş, “Hasr”, XVI, s. 392.

² Abdülmüteâl es-Saîdî, *el-Belâgatü'l-‘âliye*, s. 48.

³ Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed es-Siyâlkûtî, *Hâşiyetü's-Siyâlkûtî 'alâ Kitâbi'l-Muṭavvel*, I-II, nşr. Muhammed es-Seyyid Osman, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1433/2012, II, 138; Muhammed Fâzîlî, *Dirâse ve naḥd fi mesâile belâgiyye hâmmе*, Tahran: Müessese-i mütâle‘ât ve tahkîkât Ferhengî, 1986, s. 146; Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

⁴ Rabî‘atü'l-ka‘bî, *et-Terkîbü'l-istisnâi fi'l-Ḳur‘âni'l-kerîm: Dirâse naḥviyye belâgiyye*, Beyrut: Dârü'l-garb el-İslâmî, 1993, s. 81.

“Bana Zeyd’in gayrı gelmedi” ve جَاءَنِي زَيْدٌ “Bana Zeyd geldi” cümleleri yerindedir. Cümlelerin sayısı azaltılmış ve iki cümle tek cümle hâline getirilmiştir.”⁵ Tek cümlenin iki cümleden daha kısa ve veciz bir anlatım olduğu malumdur.⁶

b) Hasr, basit iki cümlenin bildirdiği anlamı tek cümlede daha sağlam ve kuvvetli olarak (tekitle) bildirir.⁷

Hasr üslûbundaki tekit, hasr cümlesinin iki zıt yargıyı bir araya getirmesinden ileri gelmektedir.⁸ Bu sebeple, hasr cümleleri basit cümlelerden daha sağlam ve güçlü anlamlardır.⁹ Bu yüzden hasr ile kurulmuş olan وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir”¹⁰ âyetinde fark edilen sağlam ve kuvvetli anlam, مُحَمَّدٌ رَسُولٌ “Muhammed peygamberdir” ve إِنَّ مُحَمَّدًا رَسُولٌ “Elbette Muhammed peygamberdir” cümlelerinde yoktur.¹¹

Bu sebeple, hasr üslûbundaki tekit, إِنَّ harfî ile yapılan tekitten farklıdır. Hasrdaki tekit, إِنَّ harfî gibi yalnızca akla ve mantığa seslenmez; aynı zamanda gönle ve ruha da seslenir. Akli ikna etmenin yanında gönlü de harekete geçirip coşturur.¹² Diğer taraftan, إِنَّ harfiyle sadece, bir şeyin bir şeyde bulunduğunu tekitle haber vermek (isbat) söz konusudur. O, bulunduğu bildirilenden başkasının yokluğunu belirtmez, yani onda (nefiy) yoktur. Hasr üslûbu ise, nefiy + isbat özelliği sayesinde, muhatabın yanlış inanç ve tutumunu aşamalı olarak düzeltmeyi ve muhatabı doğruya döndürmeyi hedefler.

Diğer yandan, إِنَّ harfiyle yapılan tekit söz başında gelir ve önceden meydana gelen aykırı bir görüş veya tutuma cevap olarak söylenmiş değildir. Bu harfle, muhatapta

⁵ Seyyid Şerîf el-Cürcânî, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Kâfiye fi’n-naḥvi li-Muḥammed ibni’l-Ḥasan er-Raḏî el-Esterâbâdî*, 2. bs., Tahran: Menşûrâtü’l-Mektebeti’l-Murtazıyye, 1366/1947, s. 226.

⁶ Arefe, *a.g.e.*, s. 48.

⁷ Muhammed Hüseyin Ebü’l-Fütüh, *Üslûbü’t-tevkîdi fi’l-Ḳur’âni’l-kerîm*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995, s. 177-185; Sabbâh Abîd ed-Derrâz, *Esâlibü’l-kaşr fi’l-Ḳur’âni’l-kerîm ve esrâruha’l-belâğîyye*, Mısır: Matbaatü’l-Emâne, 1406/1986, s. 10; Abdülmüteâl es-Saîdî, *Buğyetü’l-İzâh li-Telḥîsi’l-Miftâh*, I-IV, 8. bs., Kahire: Matbaatü ve Mektebetü Muhammed Ali Subhî, 1353/1935, II. 3; Durmuş, “Hasr”, XVI, s. 392.

⁸ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 166; Derrâz, *a.g.e.*, s. 22.

⁹ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

¹¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 354; Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹² Derrâz, *a.g.e.*, s. 10.

oluşabilecek bir kuşku ve tereddüdün veya konuşanın kastetmediği bir zannın giderilmesi amaçlanır. Hasr üslûbunda ise durum farklıdır. Onda tekit söz başında gelmez. Yanlış bir inanç ve tutum içinde olan veya böyle olmadığı hâlde bu konuma konan muhatabın benimsediği tutumun yanlışlığını bildirmek maksadıyla getirilir. Bu suretle, hasr ifadesindeki zıtlık durumu, kanaat ve inanç düzeyinde kalmaz, konuşan ile muhatap arasındaki ilişkiyi de kapsar.

Diğer yandan, birbirine uzak ve zıt yargıların aynı sözde bir araya gelmesi, hasr üslûbuna sanatsal bir yaratıcılık ve estetik boyutu da kazandırır.¹³ Hasrdaki sanat ve estetik boyutu, konuşanın, söz söylemedeki üstün yeteneğini ve yaratıcılığını gösterir.¹⁴ Bu yetenek ve yaratıcılık, sadece zıt yargıları ahenkli biçimde bir araya getirme şeklinde ortaya çıkmaz. Aynı zamanda kendi zatı ile muhatabın zatını aynı sözde bir araya getirme becerisiyle de kendini gösterir.¹⁵

Bazı araştırmacılar, anlam ve yargıyı sağlam ve kuvvetli bir şekilde ifade eden üslûpların en zayıfından en güçlüsüne doğru sıralanmaları hâlinde bu özellikleri sayesinde hasr üslûbunun kesinlikle zirvede olacağı kanaatindedirler.¹⁶

c) Hasr üslûbu bazen konuşanın ve muhatabın inanç ve tutumunu anlamaya imkân verir. Bu, hasrın ifade biçimlerinden her birinin belirli bir durumdaki muhataba karşı kullanılmasından ve bu ifade biçimlerinin birbirinin yerine kullanılamamasından ileri gelmektedir.¹⁷ Söz gelimi, *إِنَّمَا* harfi, muhatabın söyleneni önceden bildiği ve kabul ettiği veya bilmiyor ve karşı çıkıyor olsa bile, bilen ve kabul eden kimse konumuna konduğu durumlarda kullanılır.¹⁸ Genellikle, bir şeyin gereği olan işlerin ve delilinin bilindiği durumları hatırlatmak içindir.¹⁹ Buna göre, bir söz *إِنَّمَا* harfi ile getirilmişse bu, konuşanın,

¹³ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹⁴ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹⁵ Hübeyl, *a.g.m.*, s. 974.

¹⁶ Derrâz, *a.g.e.*, s. 9.

¹⁷ Mesela, nefiy + istisna ve *إِنَّمَا* edatının kullanım yerleri ve anlam farkları için bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 328-358.

¹⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 330, 351; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 406; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 104; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397.

¹⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 351.

söylediği şeyin herkesçe bilinen ve doğruluğuna karşı çıkılamayan bir husus olduğu iddiasında olduğunu gösterir.²⁰ Nefiy + istisna yoluyla gelen ifadelerde ise, durum bunun tersinedir. Bu ifade biçimi, muhatabın önceden haberdar olup da doğruluğunda kuşku duyduğu, kabul etmediği veya inandığı ve kabul ettiği hâlde kuşku duyan, kabul etmeyen kimse konuma konduğu durumlarda kullanılır.²¹ Buna göre, *إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ* “Ben ancak sizin gibi insanım”²² ile *وَمَا أَنْتَ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا* “Sen bizim gibi insandan başkası değilsin”²³ âyetlerinde hasrın farklı ifade biçimlerinin kullanılmış olması, muhatapların hakikaten veya takdiren farklı psikolojilerdeki kişiler olduğunu düşündürmektedir.²⁴

d) Hasrın kurulmuş cümleler, Kur’ân-ı Kerîm ve Hadis-i Şeriflerde çokça bulunmaktadır ve bu durum Müslümanlar nezdinde bu üslûbun önem ve değerini artırmıştır.

2. HASR ÜSLÛBUNUN YAPISI VE İŞLEVİ

Bu bölümde Arap Belâgatında hasr üslûbunun yapısı; hasrın öğeleri ve bunların hasr ifadelerindeki yerleri, hasrın ifade biçimleri ve çeşitli bakımlardan türleri vb. konular incelenecektir.

2.1. HASRIN ÖĞELERİ

Hasr, meânî ilminde belirtilen üslûplardan biriyle yapılan bir tahsîstir ve tahsis olması hasebiyle birden fazla öğeden oluşur. Bu başlık altında, hasr üslûbunu meydana getiren öğelerin neler olduğu ve bunların cümlelerde nerede konumlandıkları incelenecektir.

2.1.1. Hasrın Öğeleri

Hasrın öğeleri; hasrı meydana getiren, birinin eksik olması durumunda hasrın gerçekleşmediği öğelerdir.

²⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 351, 357.

²¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 332-334; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 406; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397.

²² el-Fussilet, 41/6.

²³ eş-Şuarâ’, 26/186.

²⁴ Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 333.

Belâgata dair eserlerde hasrın iki temel ögesinin bulunduğu bildirilmiştir. Bunlar da kendilerinden “hasrın rükünleri”²⁵, “hasrın iki tarafı”²⁶ veya “hasrın tarafları”²⁷ diye bahsedilen “*mahsûr (maksûr)*” ve “*mahsûrun fih (maksûrun aleyh)*” olarak belirtilmiştir.²⁸

“Mahsûr” ve “mahsûrun fih”, hasrı meydana getiren aslî ögeler olduğundan her hasr cümlesinde mutlaka bulunmak zorundadırlar.²⁹ “*Mahsûr*”, başkasına tahsîs edilen; “*mahsûrun fih*” de başkasının kendisine tahsîs edildiğidir.³⁰ Yine “mahsûrun fih”, hasr ifadesinde tahsîsin gerçekleştiği, diğer bir söyleyişle, nefiy + isbat işleminde isbatın meydana geldiği taraftır.

Hasr, ancak yargı bildiren sözlerde meydana geldiğinden mahsûr ve mahsûrun fihten her biri, sözün ya yargıyı bildiren veya o yargıyı taşıyan, onunla nitelenen tarafıdır. Meânî ilminde, sözdeki yargıyı bildiren tarafa “*sıfat*”; yargıyı taşıyan, yargının ifade ettiği anlamla nitelenen tarafa da “*mevsûf*” adı verilir.³¹ Dolayısıyla hasr ifadelerinde mahsûr ve mahsûrun fihten her biri, sıfat veya mevsûftan biri olmak zorundadır. İkisi birden sıfat

²⁵ Meydânî, *a.g.e.*, I, 526; Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 373; Karamollaoğlu, *Meânî*, s. 264-265.

²⁶ Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 374; Mücahit, *a.g.t.*, s. 8.

²⁷ Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, s. 99; Durmuş, “Hasr”, XVI, s. 392.

²⁸ Cürçânî, *Mu’cemü’t-ta’rîfât*, s. 147; Desûkî, *a.g.e.*, I, 580-582; Meydânî, *a.g.e.*, I, 526; Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 374.

²⁹ Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 374; Mücahit, *a.g.t.*, s. 8.

³⁰ Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, *a.g.e.s.* 311 Bolelli, *Belâgat*, s. 311; M. Sadi Çöğenli, *Âyet ve Hadis Örnekli Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî*, Erzurum: Eser Ofset Matbaası, 2012, s. 51.

³¹ Hasr üslûbu terminolojisinde “sıfat” ve “mevsûf” ile kastedilen, nahiv ilminin konularından olan sıfat-mevsûf olmadığı gibi, sıfat-mevsûf uyumu kuralları da geçerli değildir. Burada “sıfat”tan maksat manevî sıfattır yani vasıf olarak taşınabilecek bütün anlamlardır. Diğer bir söyleyişle sıfat; özellik, durum, fiil, oluş veya hareket; mevsûf da bu özellik, durum, fiil, oluş veya hareketi taşıyan, gerçekleştiren varlık demektir. Buna göre sıfat; mübtedânın haberi, fiil, masdar, türetilmiş (müştak) kelime, hâl, zarf, harf-i cer ve mecrûru; mevsûf da mübtedâ, fail, naibu’l-fail şekillerinde gelebilir. Örneğin, *إِلْمٌ نَافِعٌ* “*İlim faydalıdır.*” cümlesinde *إِلْمٌ* “ilim” -faydalı olma özelliğini taşıdığı için- mevsûf; *نَافِعٌ* “faydalı olmak” da -ilmin taşıdığı özellik olduğundan- sıfattır. Aynı şekilde *ذَهَبَ أَحْمَدٌ* “*Ahmet gitti*” cümlesinde *ذَهَبَ* “gitmek” fiili sıfat, *أَحْمَدٌ* “Ahmet” faili de mevsûftur. Görüldüğü üzere bu cümlede sıfat, mevsûftan önce gelmiştir. Aynı şekilde, hasr anlamı bildiren, *إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ* “*Müminler sadece kardeşler*” (el-Hucurât, 49/10) âyetinde de *إِخْوَةٌ* kelimesinin anlattığı “kardeş olma” bir özellik ve durumdur, bundan dolayı sıfattır. Bu sıfatın taşıyıcıları olan *الْمُؤْمِنُونَ* “müminler” de mevsûftur. Görüldüğü üzere, bu cümlelerin hiçbirinde nahiv ilmine göre bir sıfat-mevsûf söz konusu değildir (Bk. Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 98; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, I, 525; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 237; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 169-171.

veya mevsûf olamaz. Mahsûr sıfat ise, mahsûrun fih mevsûf; mahsûr mevsûf ise, mahsûrun fih sıfattır.

Hasrı anlatan eserlerde “hasrın öğeleri” olarak genellikle sadece bu ikisi sayılmakla³² beraber hasrın yapısı ve işleyişi üzerinde düşünüldüğünde, meânî ilmindeki şekliyle hasrın oluşması için sadece mahsûr ve mahsûrun fihin yeterli olmadığı anlaşılmaktadır. Tahsîsin meânî ilminde açıklanan yollardan biriyle meydana gelmiş olması da gereklidir. Aksi takdirde tahsîse, terim anlamda “hasr” denilemez. Aynı şekilde hasrın nefiy + isbattan meydana gelen karakteri, en az bir nefyedilenin bulunmasını zorunlu kılar. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda hasr üslûbunda mahsûr ve mahsûrun fihin yanı sıra başka iki temel ögenin daha bulunduğu söylenebilir. Bunlar, “*mahsûrun bih (maksûrun bih)*” ile “*mahsûrun anh (maksûrun anh)*”tır. Böylece hasr, *mahsûr*, *mahsûrun fih*, *mahsûrun bih* ve *mahsûrun anh* şeklinde adlandırılan dört öğeden meydana gelir.

“*Mahsûrun bih*”³³ ile kastedilen, “*hasrın yolları*”³⁴ olup, bunlar, meânî ilminde hasra delâlet ettiği bildirilen özel anlatım biçimleridir. Mahsûrun bihi, “*hasr edatı*” olarak belirleyen ve sadece hasrın vaz’î türünde bulunduğunu söyleyen araştırmacılar³⁵ bulunmakla beraber bu meselede onlara katılmıyoruz. Zira “*hasr edatı*” ifadesi, maksadı tam olarak karşılamamaktadır. “Edat” kaydı, edatın bulunmadığı ve sadece edebî zevk ile anlaşılan “zevkî hasr” çeşidini kapsam dışında bırakmaktadır. Halbuki “*hasr yolu*” ifadesi hasrın edatlı ve edatsız bütün çeşitlerini kapsamaktadır. Dolayısıyla, hasr üslûbunun bu öğesinin “*hasr edatı*” değil, “*hasr yolu*” şeklinde belirlenmesi daha isabetli olacaktır.

Hasr ifadelerinde bulunması zorunlu dördüncü öge, “*mahsûrun anh*”tır.³⁶ “*Mahsûrun anh*”, mahsûrun fihin kapsamı dışında tutulan yani mahsûrun fihte bulunduğu kabul edilen anlamın, kendisinde yok sayıldığı veya olmadığı bildirildiği taraftır. Diğer bir

³² Cürcânî, *Mu‘cemü’t-ta‘rîfât*, s. 147; Desûkî, *a.g.e.*, II, 167; Çağmar, *Alıştırmalarla Belâgat*, s. 99; Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, *a.g.e.*, s. 311-312; Ali Bulut, *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015, s. 255.

³³ Meydânî, *a.g.e.*, I, 527.

³⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 100.

³⁵ Mücahit, *a.g.t.*, s. 9; Durmuş, “Hasr”, XVI, XVI, 392.

³⁶ Meydânî, *a.g.e.*, I, 526.

söyleyişle, hasrda nefyedilen, bulunmadığı söylenen veya yok sayılandır. Hasr cümlelerinde çoğu defa lafzen yer almayan bu öge, sıfat veya mevsûftan biri olmakta mahsûrun fihe tâbidir. Mahsûrun fih sıfat ise, sıfat; mevsûf ise, mevsûftur.

Bir ifadenin hasra delâlet etmesi için mahsûrun fih tek başına yeterli değildir, mahsûrun anı da mutlaka bulunmalıdır. Zira mahsûrun fih, nefiy + isbattan meydana gelen hasr ifadelerinde sadece isbatı göstermektedir. Halbuki hasrda bir de kendisinden mahsûrun nefyedildiği taraf vardır. Aksi takdirde hasr gerçekleşmez. Bu sebeple, mahsûrun fihe alternatif veya ona ortak olan ve kendisinden mahsûrun nefyedildiği başka bir veya brden çok ögenin daha bulunması zorunludur. Bu ögeler hakikaten hariçte bulunabileceği gibi sadece muhatabın zihninde; onun düşünce ve inancında da bulunabilir. Önemli olan, anlamın bazı şeylerden nefyedilip, diğer bazı şeylere tahsîs edilmesidir. Hasr üslûbunda “mahsûrun anı” tabiri, nefyedilen ögeleri anlatmaktadır.

Şu var ki, mahsûrun anı, atıf dışındaki hasr ifadelerinde çoğu zaman lafzen yer almaz. Lafzen bulunmadığı durumlarda mukadder olarak bulunur.

Netice olarak, kaynaklarda hasrın ögelerinin sadece mahsûr ve mahsûrun fih olarak belirtilmesi, diğer ögeler ihmal veya inkâr edildiğinden dolayı değildir. Belki hasr ifadelerinde bu iki ögenin her zaman lafzen bulunuyor, diğerlerinin ise bulunmuyor olmasından dolayıdır. Ayrıca mahsûr ve mahsûrun fih, hasrın doğru anlaşılabilmesi için öncelikle gerekli ögelerdir. Böylece “hasrın ögeleri” ifadesiyle “hasr ifadelerinde her zaman lafzen bulunan ögeler” kastedilmiş görünüyor.

Mevsûfun sıfata hasredildiği, وَمَا عَبَّاسٌ إِلَّا جَوَادٌ “*Abbas, cömertten başkası değildir*” cümlesinde *mahsûr*, istisna edatının önünde عَبَّاسٌ “*Abbas*” kişisi; *mahsûrun fih* de edatın hemen ardından gelen جَوَادٌ (cömertlik) vasfıdır. *Mahsûrun bih*, مَا + إِلَّا şeklinde gelmiş olan nefiy + istisna formu, *mahsûrun anı* da cümlede açıkça yer almayan, cümlenin bağlamından ve muhatabın hâl ve tavrından bilinen, “cimrilik” vasfıdır. Böylece Abbas’ın, cömert birisi olduğu, cimri birisi olmadığı haber verilmiştir. Sıfatın mevsûfa hasredildiği, زُرْتُ بُورِصَةَ لَا أَنْقَرَةَ “*Bursa’yı gezdim, Ankara’yı değil*” cümlesinde ise *mahsûr*, زُرْتُ (gezmek) fiili; *mahsûrun fih* de بُورِصَةَ “*Bursa*” şehridir. *Mahsûrun anı*, “gezme” fiilinin kendisinden nefyedildiği أَنْقَرَةَ “*Ankara*” şehridir. Hasrın kendisiyle gerçekleştirildiği *mahsûrun bih* de لَ harfiyle atıftır. Böylece konuşan, kendisi tarafından işlenen

“gezme” fiilini Ankara’dan nefyederek Bursa’ya hasretmiştir. Bursa’yı gezdiğini, Ankara’yı gezmediğini hasrıyla haber vermiştir.³⁷

2.2. HASRIN ÇEŞİTLERİ

Belâgat âlimleri, hasrı, mahsurun mevsûf veya sıfat, nefyin genel veya özel olması, muhatabın inanç ve tavrı, hasrın ifade biçimi vb. yönlerden incelemişler ve çeşitli kategorilere ayırmışlardır. Aşağıda hasr bu yönlerden ele alınmaktadır.

2.2.1. Mahsûr Bakımından Hasrın Çeşitleri

Bu ayırım, “*hasrın, taraflarına göre çeşitleri*” olarak da bilinir. Bu ayırımı mahsûr ile mahsûrun fihi arasında isnadî veya taallukî bir nisbet/ilişki³⁸ kurulmakta ve bu ilişki bağlamında mahsûr, mahsûrun fihiye nisbet edilmektedir. Bu çerçevede mahsûr, mensûb (başkasına nisbet edilen) ve mahsûrun fihi de mensûbun ileyh (başkası kendisine nisbet edilen) konumundaki öğeye karşılık gelmektedir.³⁹

Hasrın öğeleri incelenirken görüldüğü üzere, mahsûr ve mahsûrun fihten her biri ya sıfat veya mevsûf olmakta; fakat her ikisi birden sıfat veya mevsûf olmamaktadır. Mahsûr, sıfat olduğunda mahsûrun fihi, mevsûf; mahsûr, mevsûf olduğunda ise, mahsûrun fihi sıfattır.⁴⁰ Buna göre, hasr, “*mevsûfun sıfata hasrı*” veya “*sıfatın mevsûfa hasrı*” şeklinde meydana gelir.⁴¹

³⁷ Hasr cümlelerinde mahsûr ve mahsûrun fihin yerleri, “Arap Belâgatında Hasrın Yolları” konusunda ayrıntılı olarak incelenecektir.

³⁸ Kelam, “umde” adı verilen “müsned” ve “müsned-i ileyh” gibi zorunlu ve “kayıt” veya “fudla” adı verilen kelamı yer, zaman, hâl vb. bakımlardan tamamlayan, zorunlu olmayan öğelerden oluşur. Bu öğeler söz içinde bir bağ (nisbet, ilişki) ile birbirlerine bağlanırlar. Müsned ve müsned-i ileyh arasındaki bağa “isnadî nisbet”, bu öğeler ile diğerleri (kayıt/fudla) arasındaki bağa da “taallukî nisbet” adı verilir.

³⁹ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 237; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 534-535.

⁴⁰ İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 166.

⁴¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 98; Süyûtî, *Mu’terekü’l-akrân*, I, 136.

2.2.1.1. Mevsûfun Sıfata Hasrı

“Mevsûfun sıfata hasrı”, mevsûfu, muhatabın onda bulunduğuna inandığı birçok sıfattan sadece birine, inandığı sıfatın yerine başkasına yahut kararsız kaldığı iki sıfattan birine hasretmektir.⁴² Bu hasrla, mevsûfun belirtilen sıfatla nitelendiği, ondan başka bir sıfatla nitelenmediği ifade edilir.⁴³

Mevsûfun bir sıfata hasredilmesi, mevsûfta mezkûr sıfattan başkasının bulunmasına mâni iken; aynı sıfatın başka mevsûflarda bulunmasına mâni değildir, aynı sıfat başka mevsûflarda da bulunabilir.⁴⁴

Mevsûfun hakikaten tek bir sıfata hasredilmesi ancak onun bütün sıfatlarının bilinmesinden sonra mümkün olacağından ve bunun da imkânsız olmasından dolayı bu hasrın dilde örneği neredeyse yoktur.⁴⁵ Bundan dolayı mevsûfun sıfata hasrı hakikatte ancak iddia olarak mümkündür.⁴⁶

Mevsûfun sıfata hasrı, muhatap ancak şu üç durumdan birinde bulunduğu uygun olur. Muhatap,

- 1) Mevsûfta iki ya da daha fazla sıfatın bulunduğuna inanmaktadır.
- 2) Mevsûfta, o sıfatın yerine ona zıt başka bir sıfatın bulunduğuna inanmaktadır.
- 3) Mevsûfta sıfatlardan birinin bulunduğunu bilmekte ancak hangisinin bulunduğu karar verememektedir.⁴⁷

Mevsûfun sıfata hasrıyla, muhatabın, mevsûfu niteleyen sıfat hakkındaki yanlış kanaatinin düzeltilmesi, tereddüt ve kararsızlığının giderilmesi amaçlanır.

⁴² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168; Desûkî, *a.g.e.*, II, 167.

⁴³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; a.mlf., *Muḥtaşar*, II, 169; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁴⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁴⁵ Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs*, s. 46; a.mlf., *el-İzâh*, s. 99; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382-383; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 536.

⁴⁶ İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

⁴⁷ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 172-179; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 384-385; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179-182.

Tablo 2: Mevsûfun sıfata hasrı ve hasrın öğeleri

Hasr Cümlesi	Mevsûf	Sıfat	Mahsûr	Mahsûrun Fih	Mahsûrun Anh	Mahsûrun Bih
مَا أَحْمَدُ إِلَّا كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	غَيْرُ الْكِتَابَةِ	Nefiy+İstisna
إِنَّمَا أَحْمَدُ كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	غَيْرُ الْكِتَابَةِ	إِنَّمَا
مَا أَحْمَدُ شَاعِرٌ بَلْ كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	شَاعِرٌ	لَكِنْ / بَلْ
أَحْمَدُ كَاتِبٌ لَا شَاعِرٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	شَاعِرٌ	لَا
كَاتِبٌ أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	غَيْرُ الْكِتَابَةِ	Takdîm
الْكَاتِبُ هُوَ أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	غَيْرُ الْكِتَابَةِ	Fasıl zamiri
الْكَاتِبُ أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	غَيْرُ الْكِتَابَةِ	Harf-i ta'rif

2.2.1.2. Sıfatın Mevsûfa Hasrı

“Sıfatın mevsûfa hasrı”, sıfatı, muhatabın, bulunduğu inandığı birçok mevsûftan sadece birine, inandığı mevsûfun yerine başkasına yahut kararsız kaldığı iki mevsûftan birine hasretmektir. Bu hasrıyla, sıfatın belirtilen mevsûfta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı bildirilir.⁴⁸

Sıfatın mevsûfa hasrı, aynı sıfatın başka mevsûflarda bulunmasına mâni iken, mevsûfta ondan başka sıfatların bulunmasına mâni değildir. Bu yüzden, anılan sıfat mezkûr mevsûftan başkasında bulunmazken, mevsûfta o sıfattan başkası bulunabilir.⁴⁹

Sıfatın mevsûfa hakikaten hasrı mümkün olduğundan bu hasr çeşidinin dilde örnekleri çokça görülür.⁵⁰

⁴⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1321; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 169.

⁴⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382.

⁵⁰ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 169; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 173.

Sıfatın mevsûfa hasrı, muhatap ancak şu üç durumdan birinde bulunduğu zaman uygun olur. Muhatap,

- 1) Sıfatın aynı anda iki ya da daha fazla mevsûfta bulunduğuna inanmaktadır.
- 2) Sıfatın sözü edilen mevsûf yerine başka bir mevsûfta bulunduğuna inanmaktadır.
- 3) Sıfatın akla gelen mevsûflardan birinde bulunduğunu bilmekte, ancak hangisinde olduğuna karar verememekte ve birini tercih edememektedir.⁵¹

Bu hasrıyla muhatabın, sıfatı taşıyan mevsûf hakkındaki yanlış inancı düzeltmekte, kararsızlığı ve tereddüdü giderilmektedir.

Tablo 3: Sıfatın mevsûfa hasrı ve hasrın öğeleri

Hasr Cümlesi	Mevsûf	Sıfat	Mahsûr	Mahsûrun Fih	Mahsûrun Anh	Mahsûrun Bih
لا كَاتِبٌ إِلَّا أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	غَيْرُ أَحْمَدَ	Nefiy+İstisna
إِنَّمَا الْكَاتِبُ أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	غَيْرُ أَحْمَدَ	إِنَّمَا
مَا الْكَاتِبُ مُحَمَّدٌ بَلْ أَحْمَدُ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	مُحَمَّدٌ	لَكِنَّ / بَلْ
الْكَاتِبُ أَحْمَدُ لَا مُحَمَّدٌ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	مُحَمَّدٌ	لَا
أَحْمَدُ الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	كَاتِبٌ	كَاتِبٌ	أَحْمَدُ	غَيْرُ أَحْمَدَ	Takdîm
أَحْمَدُ هُوَ الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	غَيْرُ أَحْمَدَ	Fasıl zamiri
أَحْمَدُ الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	الْكَاتِبُ	الْكَاتِبُ	أَحْمَدُ	غَيْرُ أَحْمَدَ	Harf-i ta'rif

Mevsûfun sıfata ve sıfatın mevsûfa hasrıları aşağıdaki tabloda karşılaştırılmakta ve ortak ve farklı özellikleri gösterilmektedir.

⁵¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 172-179; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 384-385; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179-182.

Tablo 4: Mevsûfun sîfata hasrî ile sîfatın mevsûfa hasrının karşılaştırılması

Hasr Türü	Mevsûf	Sîfat
Mevsûfun Sîfata Hasrî	Mevsûfta anılandan başka sîfat yok	Sîfat başka mevsûfta bulunabilir
Sîfatın Mevsûfa Hasrî	Mevsûfta başka sîfatlar bulunabilir	Sîfat başka mevsûfta bulunamaz

2.2.2. Mahsûrun Anı Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr üslûbu, mahsûrun anı bakımından incelendiğinde mahsûrun anının aşağıdakilerden biri olduğu görülmektedir.

a) Mahsûrun anı, mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların tamamıdır.

Konuşan, mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların hepsini kapsayacak şekilde olumsuzluğu genelleştirmekte ve böylece mahsûrun bunların hiçbirleriyle nisbetinin bulunmadığını; hasredilen anlamın bunların hiçbirinde olmadığını söylemektedir.

b) Mahsûrun anı, mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların tamamı değil onlardan bilinen, belli bazılarıdır.

Konuşan, mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların sadece belli bazıları kapsayacak şekilde olumsuzluğu özelleştirmekte ve mahsûrun yalnızca bunlarla nisbetinin bulunmadığını, hasredilen anlamın sadece bunlarda olmadığını söylemektedir. Mahsûrun anının dışında kalan diğer sîfatlar veya mevsûflar, sözün maksadının dışında olduğundan görmezden gelinmekte, haklarında olumlu (isbat) veya olumsuz (nefiy) bir yargıda bulunulmamaktadır.

“Mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların tamamı” ifadesinde geçen “tamamı” kastedilenin ne olduğu hakkında iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre, bundan maksat, hiçbir kayıt olmaksızın mahsûrun fıhin dışındaki sîfatların veya mevsûfların tümüdür.⁵² Diğer görüşe göre ise, “tamamı” sözüyle kastedilen, dilsel geleneğin ve delâleti

⁵² İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 172.

belirleyen esasların onayladığı ve sözün maksadı bağlamında akla gelebilecek olan sıfatların veya mevsûfların tümüdür. Buna göre, sözün maksadıyla ilgisi olmayan, dilsel geleneğin ve delâleti belirleyen esasların onaylamadığı sıfatlar veya mevsûflar mahsûrun anının kapsamına dâhil değildir.⁵³ Dolayısıyla mahsûrun anıyla, mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümü değil, bilinen, belli bazıları kastedilir. Bu görüşün önemli temsilcilerinden Abdülkâhir el-Cürcânî bunu şöyle açıklamıştır:

“*Sen مَا زَيْدٌ إِلَّا قَائِمٌ “Zeyd ayakta durandan başkası değildir” dediğinde sadece “oturma”, “yatma” ve “yaslanma” gibi “ayakta durma” fiili çelişen davranışların onda bulunmadığını söylemiş olursun. Ayakta durmayla ilgisi olmayan, sözün maksadına girmeyen davranışları kastetmezsin. Zira مَا هُوَ إِلَّا قَائِمٌ “O ayakta durandan başkası değildir” dediğimiz zaman onun “siyah, beyaz”, “uzun, kısa” veya “bilgili, cahil” olmadığını kastetmeyiz. Yine مَا زَيْدٌ إِلَّا زَيْدٌ “Ayakta Zeyd’den başka kimse yok” dediğimiz zaman da “dünyada” ondan başka ayakta duran hiç kimsenin olmadığını değil; meclisimiz, bulunduğumuz ortam gibi belli, bilinen yerlerde ondan başka ayakta duran kimsenin olmadığını kastederiz.”*⁵⁴

Mahsûrun anı ile mahsûrun fihin dışında kalan sıfatların veya mevsûfların tümünün veya bilinen, belli bazılarının kastedilmiş olmasına göre hasr “*hakîkî hasr*” ve “*izâfî hasr*” şeklinde ikiye ayrılır.

2.2.2.1. *Hakîkî Hasr*

“*Hakîkî hasr*”, mahsûrun anı ile mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümünün kastedildiği hasrdır. Mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümünü hakikaten yok sayılır veya olmadığı bildirilir.⁵⁵ Böylece hasr ile vurgulanan anlam ve yargının, kendisine hasredilenden başkasında bulunmadığı kastedilir.⁵⁶

⁵³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁵⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 346; İbn Hatîb Zemelkân Kemâlüddîn Abdülvâhid ez-Zemelkânî, *el-Mecîd fi i‘câzi'l-Ķur‘âni'l-mecîd*, nşr. Şa‘bân Salâh, Kahire: Dâru’s-sekâfeti'l-‘Arabiyye, 1410/1989, s. 104-105.

⁵⁵ Cürcânî, *Hâşiye ‘ale'l-Mu‘avvel*, s. 236; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 717; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁵⁶ Yalar, *Arap Şiiri*, s. 112.

Hakîkî hasrda mevsûf sığata, onun dışındaki sıfatların tamamına kıyasla hasredilir; bilinen, belli bir sıfata veya sıfatlara kıyasla hasredilmez. Aynı şekilde sıfat da mevsûfa, onun dışındaki bütün mevsûflara kıyasla hasredilir; belli bir mevsûfa veya mevsûflara kıyasla hasredilmez.⁵⁷ Bu yüzden hakîkî hasrda muhatabın inancı ve tavrı dikkate alınmaz.⁵⁸

Hakîkî hasr, mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre, “mevsûfun sıfata hakîkî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa hakîkî hasrı” şeklinde ikiye ayrılır.⁵⁹

“*Mevsûfun sıfata hakîkî hasrı*”, konuşanın, mevsûfta sadece bir tek sıfatın bulunduğunu, ondan başka hiçbir sıfatın bulunmadığını kastettiği hasrdır.⁶⁰ Böylece mevsûfta bulunandan başka bütün sıfatlar yok sayılır, hiçbirinin mevsûfta bulunmadığı söylenir.⁶¹

Mevsûfta sadece bir tek sıfatın olduğunu söylemek, söz konusu sıfatın yalnızca o mevsûfa özgü olduğu, başka mevsûflarda olmadığı anlamına gelmez. Mevsûfun sıfata hakîkî hasrı, aynı sıfatın başka mevsûflarda bulunmasına mâni olmadığından mezkûr sıfat başka mevsûflarda da bulunabilir. Bu hasrda, mevsûfta, anılan sıfattan başkasının bulunmasının imknsızlığı kastedilir.⁶²

Mevsûfun sıfata hakîkî hasrının dilde örneğinin yok denecek kadar az olduğu bildirilmiştir.⁶³ Buradan hareketle Süyûtî, mevsûfun sıfata hakîkî hasrının Kur’an’da örneğinin bulunmadığını söylemiştir.⁶⁴ Ne var ki, *“O’nun katındadır gaybın anahtarları”*⁶⁵ âyetinde mevsûfun sıfata hakîkî olarak hasredildiği görülmektedir. yet,

⁵⁷ Halhli, *a.g.e.*, s. 311; Bâbertî, *şerhu’t-Telhîs*, s. 321.

⁵⁸ İsferyn, *a.g.e.*, I, 538.

⁵⁹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 98; Bahddn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 166; Bâbertî, *şerhu’t-Telhîs*, s. 321; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁶⁰ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Halhli, *a.g.e.*, s. 312; Bbert, *şerhu’t-Telhs*, s. 321; Teftzn, *el-Muşavvel*, s. 381, 383-384; Syt, *el-İtkn*, III, 166; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrn*, I, 136; İbn Ya’kb, *a.g.e.*, II, 168, 172.

⁶¹ Muhammed el-Crcn, *a.g.e.*, s. 78; Hatb el-Kazvn, *el-İzh*, s. 99; Bbert, *şerhu’t-Telhs*, s. 323-324; İbn Ya’kb, *a.g.e.*, II, 168, 172.

⁶² Hatb el-Kazvn, *el-İzh*, s. 99; Bbert, *şerhu’t-Telhs*, s. 322; Teftzn, *el-Muşavvel*, s. 381; İbn Ya’kb, *a.g.e.*, II, 168.

⁶³ Hatb el-Kazvn, *el-İzh*, s. 99; Halhli, *a.g.e.*, s. 312; Bahddn es-Sbk, *a.g.e.*, II, 168; Bbert, *şerhu’t-Telhs*, s. 321; Teftzn, *el-Muşavvel*, s. 382-383; Crcn, *el-Mişbh*, s. 406; Syt, *el-İtkn*, III, 166; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrn*, I, 136.

⁶⁴ Syt, *el-İtkn*, III, 166; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 136.

⁶⁵ el-En’âm, 6/59.

مَا مَفَاتِيحِ الْغَيْبِ إِلَّا عِنْدَهُ “Gaybın anahtarları O’ndan başkasının katında değildir” takdirindedir. Âyette mahsûr, مَفَاتِيحِ الْغَيْبِ “gaybın anahtarları” şeklinde mevsûf ve mahsûrun fih de عِنْدَهُ “Allah’ın katında olma” şeklinde sıfat olduğundan hasr, mevsufun sıfata hasrı şeklinde gerçekleşmiştir. Mahsûrun anı da كُلُّ مَا عَدَاهُ “Allah’tan başka her şey”⁶⁶ ifadeyle mahsûrun fihin dışındakilerin tümü olduğundan hasr hakîkidir. Böylece gaybın anahtarlarının, Allah’tan başkasının katında olmadığı (nefiy), Allah’ın katında olduğu (isbat) bildirilmiştir.

“Sıfatın mevsûfa hakîkî hasrı”na gelince, bu, konuşanın, sıfatın sadece bir tek mevsûfta olduğuna, ondan başka hiçbir mevsûfta bulunmadığına hükmettiği hasrdır.⁶⁷

Sıfatın mevsûfa hakîkî hasrında sıfat bir tek mevsûfa hasredildiğinden başka bir mevsûfta daha bulunması mümkün değildir.⁶⁸ Fakat bu hasr, mevsûfta, anılan sıfattan başkasının bulunmasına mâni değildir.⁶⁹

Belâgat âlimleri, hakikat ve vakiada aynen söylendiği gibi bulunması mümkün olduğundan⁷⁰ sıfatın mevsûfa hakîkî hasrının dilde örneklerinin çokça bulunduğunu söylemişlerdir.⁷¹ Çoğunluğun bu görüşünü isabetli bulmayan Seyyid Şerif el-Cürcânî, sıfatın mevsûfa hakîkî hasrının da dilde örneklerinin az bulunduğunu ileri sürmüştür.⁷²

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur”⁷³ âyetinde mahsûr, إِلَهٌ (ilah olma) lafzıyla sıfat; mahsûrun fih de اللَّهُ lafz-ı celaliyle mevsûf olarak gelmiştir. Cümlede nefiy genel olduğundan; Allah’tan başka bütün mevsûflar kastedildiğinden hasr hakîkidir. Bu suretle âyette, ilahlık sıfatı, mevsûf olan Allah’a hakîkî olarak hasredilmiştir.⁷⁴

⁶⁶ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 39.

⁶⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 169.

⁶⁸ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 322.

⁶⁹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 169.

⁷⁰ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168.

⁷¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383.

⁷² Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 406.

⁷³ es-Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19.

⁷⁴ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 136.

2.2.2.2. İzâfi Hasr

“İzâfi hasr”, hakîkî olmayan (gayri hakîkî) hasırdır. Hakîkî olmayan hasr, mahsûrun fihin dışındakilerin tümüne değil bilinen, belli bazısına kıyasla kurulduğundan “izâfi hasr”⁷⁵ denmiştir.⁷⁶ Yine bu hasr, sıfat veya mevsûflarda başkasının ortaklığına imkân vermesi sebebiyle hakîkî hasr olmadığı ifade edilmek üzere “mecâzî hasr” olarak da anılır.⁷⁷

“İzâfi hasr” olumsuzluğun (nefyn), belli bazı sıfatlar veya mevsuflarla sınırlanacak şekilde özelleştirildiği hasırdır.⁷⁸ Diğer bir söyleyişle, mahsûrun anıyla mahsûrun fihin dışındaki sıfat veya mevsûfların hepsinin değil, bilinen, belli bazılarının kastedildiği hasırdır.⁷⁹ Konuşan, mevsûfu sıfata hasrederken bütün sıfatları değil, belli bazılarını; sıfatı mevsûfa hasrederken de bütün mevsûfları değil, belli bazılarını kasteder ve hasrı, bu belli bazılarına kıyasla kurar.⁸⁰

İzâfi hasrda muhatapın inancı ve tavrı önemlidir ve hasr bunlara uygun şekilde gelir. Zira bu hasrda nefyedilenler (mahsurun anı), muhatapın inanç ve tutumuna bakılarak bilinir. Örneğin, *حَالِدٌ لَيْسَ مَشْغُولًا إِلَّا بِالْأَدَبِ* “Halit, edebiyattan başkasıyla meşgul değildir” ifadesinde nefyedilenin ne olduğu ancak muhatapın kanaat ve tutumundan anlaşılır. Şayet muhatap, Halit’in edebiyat ve tefsirle⁸¹ veya edebiyatın yerine tefsirle meşgul olduğu kanaatindeyse, bu takdirde nefyedilen tefsirdir. Eğer muhatap, Halit’in edebiyatın yanı sıra tefsir, hadis, fıkıh, kelâm ile de meşgul olduğu kanaatindeyse, bu takdirde mahsûrun anı tefsir, hadis, fıkıh ve kelâmdır.

İzâfi hasrda mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümünün değil bilinen, belli bir kısmının bulunmadığı söylenir. Dolayısıyla geride, hasrın kapsamına

⁷⁵ “İzâfi hasr” ifadesi daha yaygın bir kullanım olduğundan araştırmada da aynısı kullanılacaktır.

⁷⁶ Bk. Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; Bâbertî, *Şerḥu't-Telḥîs*, s. 321; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 166; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 717; Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1320.

⁷⁷ Bahâüddîn es-Sübî, *a.g.e.*, II, 166; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 534; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166-167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; Tehânevî, *a.g.e.*, II, 1320.

⁷⁸ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 38.

⁷⁹ Cürçânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 236; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 717; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁸⁰ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 311; Bâbertî, *Şerḥu't-Telḥîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁸¹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 55.

girmeyen ve nefyedilmeyen bazı sıfatlar veya mevsûflar bulunmaktadır. Bunlar, hasrın maksadı dışında kaldıklarından haklarında olumlu (isbat) veya olumsuz (nefiy) bir yargı söz konusu değildir.⁸² Dolayısıyla nefyedilen anlam, haklarında sükût edilmiş bu sıfatlarda/mevsûflarda bulunabilir. Ne var ki, bu sıfatlar/mevsûflar, sözün maksadı dışında olduklarından hasrda dikkate alınmazlar.

İzâfî hasr, mahsurun, mevsûf veya sıfat oluşuna göre, “mevsûfun sıfata izâfî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa izâfî hasrı” olmak üzere iki şekilde meydana gelir.⁸³ “*Mevsûfun sıfata izâfî hasrı*”, mevsûfu sıfata, onun dışındaki sıfatların tümüne kıyasla değil, belirli bazılarına kıyasla hasretmektir.⁸⁴ Bu hasrta mevsûfta anılan sıfattan başka sadece belli bazı sıfatların bulunmadığına hükmedilir.⁸⁵

Mevsûfun sıfata izâfî hasrı şu üç şekilden biri olarak gerçekleşir:

a) Konuşan, muhatabın, mevsûfta bulunduğu inandığı belli bazı sıfatlardan birinin onda bulunup diğerlerinin bulunmadığına hükmeder.⁸⁶

b) Konuşan, muhatabın, mevsûfta bulunduğu inandığı sıfatın mevsûfta bulunmadığına; mevsûfta bulunmadığına inandığı sıfatın da mevsûfta bulunduğu hükmeder.⁸⁷

c) Konuşan, muhatabın, mevsûfta iki sıfattan hangisinin bulunduğu kararsız kalıp birini belirleyemediğini görerek, mevsûfu sıfatlardan birine hasreder.⁸⁸

Böylece konuşan, mevsûfta, anılan sıfatın bulunduğunu, bilinen, belli bazı sıfatların bulunmadığını bildirir.⁸⁹

⁸² Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 55.

⁸³ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 311; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 166.

⁸⁴ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁸⁵ İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁸⁶ Bu ifrâd hasrıdır.

⁸⁷ Bu kalb hasrıdır.

⁸⁸ Bu ta‘yîn hasrıdır.

⁸⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 313; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 171; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 322; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 381-382.

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “*Muhammed peygamberden başkası değildir*”⁹⁰ âyetinde mahsûrun anh mahzûf olup, “ölümsüz olma” şeklinde sıfat olarak takdir edilir. Âyette, mahsûr görevindeki مُحَمَّدٌ “Muhammed”, mevsûf; رَسُولٌ (risalet, peygamberlik) de sıfattır. Allah Resûlü’nün (sav) peygamberlikten başka vasfının olmadığı bildirilmesi, diğer bütün vasıflarına kıyasla değil, ölümsüzlük sıfatına kıyasladır.⁹¹ Mevsûf, anılan vasfa, belli bir sıfata kıyasla hasredildiğinden hasr izâfidir. Diğer yandan, âyetin hasr ifadesi, sadece “ölümsüzlük” ve “peygamberlik” vasıfları hakkında konuşmakta olup, bu ikisi dışında kalan babalık, aile reisliği, komutanlık, boyunun uzunluğu-kısalığı, ten-saç rengi gibi diğer vasıfları hakkında olumlu veya olumsuz bir söz söylememektedir.

“*Sıfatın mevsûfa izâfi hasrı*”na gelince bu, sıfatı mevsûfa, bilinen başka bir mevsûfa veya mevsûflara kıyasla hasretmektir.⁹² Bu hasrda, mahsûrun fihin dışındaki bütün mevsûflar dikkate alınmaz, sadece belli bazıları dikkate alınır. Böylece sıfatın anılan mevsufta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı ifade edilir.⁹³

Sıfatın mevsûfa izâfi hasrı şu üçünden biri şeklinde gerçekleşir:

a) Konuşan, muhatabın, sıfatın, kendilerinde bulunduğu inandığı belli bazı mevsuflardan sadece birinde bulunup, diğerlerinde bulunmadığına hükmeder.

b) Konuşan, muhatabın, sıfatın, kendisinde bulunduğu inandığı mevsufta bulunmadığına; bulunmadığına inandığı mevsufta ise bulunduğu hükmeder.

c) Konuşan, muhatabın, sıfatın bilinen, belli iki mevsuftan hangisinde bulunduğu kararsız kalıp birini tercih edemediğini görerek, sıfatı kendi kanaat ettiği mevsûfa hasreder.

Böylece konuşan, bu hasrla, sıfatın bir tek mevsufta bulunduğunu, onun dışındaki bilinen, belli mevsuflarda bulunmadığını bildirmiş olur.⁹⁴

⁹⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

⁹¹ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

⁹² Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁹³ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 311; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 169; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁹⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 313; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 171; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381-383.

“Oysa kendilerinden başkasını aldatmazlar”⁹⁵ âyeti, sıfatın mevsûfa izâfî olarak hasrına örnektir. Âyette, mahsûr, يَخْدَعُونَ (aldatma) fiili; mahsûrun fihi أَنفُسَهُمْ “kendilerini” diye söz edilen münafıklardır. Mahsûrun anı da münafıkların aldatmasının kendilerinden nefyedildiği, belli bir insan topluluğu yani müminlerdir.⁹⁶ Münafıkların, nifaklarıyla, kendilerinden başkasını aldatmadıkları, dünyadaki bütün insanlara kıyasla değil müminlere kıyasla dile getirildiğinden sıfatın mevsûfa hasrı izâfîdir.

Tablo 5: Mahsûrun anı -nefiy genel veya özel olması- bakımından hasrın çeşitleri

Hasr Çeşidi	Hasrın Özelliği	Mevsûfun Sıfata Hasrı	Sıfatın Mevsûfa Hasrı
Hakîkî Hasr	Nefiy genel olup, mahsûrun fihi dışındaki sıfatların veya mevsufların tümünü kapsar.	إِنَّمَا اللَّهُ إِلَهٌ وَاحِدٌ <i>Allah ancak bir tek ilahdır.</i> (en-Nisâ, 4/171)	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ <i>Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur.</i> (es-Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19)
İzâfî Hasr	Nefiy özel olup, mahsûrun fihi dışındaki bilinen, belli bazı sıfatları veya mevsufları kapsar.	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ <i>Muhammed peygamberden başkası değildir.</i> (Âl-i İmrân, 3/144)	وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنفُسَهُمْ <i>Oysa kendilerinden başkasını aldatmazlar.</i> (el-Bakara, 2/9)

2.2.3. Muhatap Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr üslûbunda, kendisine hasr sözünün söylendiği kimsenin inanç ve tavrı önemlidir. Bu kimsenin inanç ve tavrı aşağıdakilerden biridir:

a) Konuşanın isbat ettiğinin sübutuna inanmakla beraber, onun nefyettiğinin de sübutuna inanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, muhatap, konuşanın, var dediğinin varlığına inanmakla birlikte, onun yok dediğinin de varlığına inanmaktadır.

⁹⁵ el-Bakara, 2/9.

⁹⁶ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 58.

b) Konuşanın isbat ettiğinin nefyine, onun nefyettiğinin de sübutuna inanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, muhatap, konuşanın, var dediğinin yokluğuna, yok dediğinin ise varlığına inanmaktadır.

c) Muhatap, isbat ile nefiy arasında kararsızdır, ikisinden birini tercih edememektedir.⁹⁷ Muhatap, iki sıfattan veya iki mevsûftan birinin bulunduğuna inanmakla beraber, hangisi olduğunu kesinleştirememektedir.

جَاءَ مُحَمَّدٌ لَا عَلِيٍّ “*Muhammed geldi, Ali değil*” sözüne muhatap olan kimse, inanç ve tutum bakımından değerlendirildiğinde şu üç hâlden biri üzere olduğu görülür:

a) Muhammed ve Ali'nin gelme fiilinde ortak olduklarına yani fiilin her ikisi tarafından işlendiğine, her ikisinin de geldiğine inanmaktadır.

b) Muhammed'in gelmediğine, Ali'nin geldiğine inanmaktadır.

c) Muhammed ve Ali'den birinin geldiğini bilmekle beraber, hangisinin gelip hangisinin gelmediğini kesin bilemediğinden, gelenin hangisi olduğunu kesinleştirememektedir.⁹⁸

Muhatabın yukarıda geçen üç durumu temelinde izâfî hasr üçe ayrılır: İlk durumdaki muhataba karşı kullanılan hasra “*ifrâd hasrı*”, ikincisine “*kalb hasrı*” ve üçüncüsüne de “*ta'yîn hasrı*” adı verilir.⁹⁹ Bununla beraber, muhatabın söz konusu durumunu ve buna bağlı olarak izâfî hasrın çeşitlerini bu üçüyle sınırlamanın isabetli olmadığı görüşünde olanlar da vardır.¹⁰⁰

Abdurrahman Habenneke'ye göre, muhatabın, kendisine söylenen hasr ifadesi hakkında zihin ve gönlünün tamamen boş olduğu dördüncü bir durum daha vardır. Bu hasrla, muhatabın boş zihnine belli bir düşünce ve inancın iyice yerleştirilmesi amaçlanır. Bu durumdaki muhataba karşı kullanılan hasra “*i'lâmî ibtidâi hasrı*” adı verilir.¹⁰¹

⁹⁷ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57.

⁹⁸ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57.

⁹⁹ Süyûtî, *el-İtîkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹⁰⁰ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 317; Meydânî, *a.g.e.*, I, 527, 529; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 71.

¹⁰¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 527-528.

İfrâd, kalb, ta'yîn ve i'lâmî-ibtidâi hasrlar izâfi hasrın çeşitleridir, hakîkî hasrda bulunmazlar.¹⁰² Zira hiçbir muhatap, bir mevsûfun sıfatların tümüne sahip olduğuna veya bir sıfatın mevsûfların hepsinde bulunduğuna inanmaz ve bu konuda tereddüt etmez.¹⁰³ Dolayısıyla hakîkî hasrda, nefiy genelleştirilip mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların hepsinin hakikaten yokluğuna hükmedildiğinden, hasredilen anlama mahsûrun fihten başkasının ortaklığına inanılması veya bu konuda tereddüt edilmesi mümkün değildir.¹⁰⁴ Bu sebeple, muhatapların inanç ve tutumları dikkate alınmaksızın mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümünün yok olduğuna hükmedilir.¹⁰⁵ Halbuki ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrları, muhatabın, hasredilen anlama başkasının da ortak olduğuna dair inancından veya sıfatı/mevsûfu yanlış belirlemesinden yahut bu ikisinden birini belirlemedeki tereddüdünden elde edilmektedir. Bu da ortaklığına inanılanın, yanlış belirlenenin veya hakkında tereddüt edilenin; bilinen, belli sıfatlar veya mevsûflar olmasını gerektirir. Mahsûrun anının bilinen, belli bazı sıfatlar veya mevsûflar olduğu hasr ise, izâfi hasrdır.

Diğer yandan hasrın çeşidinin ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrlarından hangisi olduğunu belirleyen de muhatabın inanç ve tavrıdır.¹⁰⁶ Muhatabın inanç ve tavrının doğru tespit edilmesi, hasrın doğru anlaşılması için çok önemlidir.

Muhatabın inanç ve tavrına göre hasrın çeşitleri aşağıda incelenmektedir.

2.2.3.1. İfrâd hasrı

“İfrâd hasrı”, hasredilen anlama başkasının ortaklığına inanan¹⁰⁷ muhataba karşı kullanılan ve ortaklığa son verip mahsûru, mahsûrun fihe tahsîs eden hasrdır.¹⁰⁸ Bu hasrda muhatap, mevsûfta birden fazla sıfatın olduğuna veya sıfatın birden fazla mevsûfta

¹⁰² Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 407; Desûkî, *a.g.e.*, II, 175.

¹⁰³ Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 384; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 405; Desûkî, *a.g.e.*, II, 175.

¹⁰⁴ Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 405.

¹⁰⁵ Cürçânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 238.

¹⁰⁶ Meydânî, *a.g.e.*, I, 529.

¹⁰⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137.

¹⁰⁸ Fâzilî, *a.g.e.*, s. 155.

bulduğuna inanmaktadır.¹⁰⁹ Ortaklığa konu olan sıfatların veya mevsûfların sayısı iki olabileceği gibi daha fazla da olabilir.¹¹⁰

İfrâd hasrıyla, mevsûfta iki sıfatın olduğu veya sıfatın iki mevsûfta bulunduğu şeklindeki ortaklık düşüncesine son verilir¹¹¹ ve mevsûf sadece bir sıfata veya sıfat sadece bir mevsûfa hasredilir. Bu suretle sıfatların veya mevsûfların sayısı tekleştirildiği¹¹² için bu hasra “*ifrâd hasrı*” (tekleştirme hasrı) denmiştir.

İfrâd hasrı, mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrı ve sıfatın mevsûfa ifrâd olarak hasrı olmak üzere iki şekilde meydana gelir. “*Mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrı*”, hem anılan sıfatın hem de ondan başka bir veya birçok sıfatın mevsûfta bulunduğu inanan muhataba karşı kullanılır ve mevsûfu, muhatabın zihnindeki sıfatlardan birine hasreder.¹¹³

Bu hasrda, muhatabın, mevsûfta birden fazla sıfatın bulunduğunu düşünebilmesi için¹¹⁴ nefyedilen ve isbat edilen sıfatların hakikaten veya muhatabın inancında¹¹⁵ birbirine zıt olmaması şarttır.¹¹⁶ Böylece konuşan, biri hariç diğer bütün sıfatları nefyeder ve mevsûfu tek bir sıfata hasreder.¹¹⁷ Şayet sıfatlar birbirine zıt olduğu takdirde onların aynı mevsûfta bir arada bulunması düşünülemez. Buna göre, “*Zeyd şairden başkası değildir*” sözünde yokluğu bildirilen sıfat “yazarlık, astrologluk” vb. olabilir ama şairliğin zıddı olan “şiir söyleyememe ve yazamama” olamaz.¹¹⁸ Zira “şairlik” ve “şiir söyleyememe ve yazamama” birbirine zıt iki vasıf olup,

¹⁰⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*; Halhâlî, *a.g.e.*; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 172; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 179.

¹¹⁰ İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179.

¹¹¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*; Halhâlî, *a.g.e.*; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 172; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 179.

¹¹² İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179.

¹¹³ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 384-385; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 495.

¹¹⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 182; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 182.

¹¹⁵ İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 182.

¹¹⁶ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 182.

¹¹⁷ Arefe, *a.g.e.*, s. 18.

¹¹⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 182; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 182.

aynı mevsûfta bir araya gelmeleri mümkün değildir. Bu sebeple ifrâd hasrı kastedilerek رِضْوَانٌ شَاعِرٌ لَا مُفَجِّمٌ “Rıdvan şairdir, şiir söyleyemez ve yazamaz biri değildir” dene-
mez.¹¹⁹

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir”¹²⁰ âyetinde mevsûf sifata ifrâd olarak hasredilmiştir. Âyette, “ölümsüzlük ve peygamberlik” sıfatları teke indirilerek; Hz. Peygamber’de “ölümsüzlük” sıfatının bulunmadığı, “peygamberlik” sıfatının bulunduğu haber verilmiştir. Bu hasrıyla “ölümsüz peygamber” şeklindeki sıfatlar, “peygamber” şeklinde teke indirildiğinden hasrın çeşidi ifrâddır.¹²¹

“Sıfatın mevsûfa ifrâd olarak hasrı” ise, sıfatın hem anılan mevsûfta hem de on-
dan başka bir veya birçok mevsûfta bulunduğu inanan muhataba karşı kullanılan ve
mevsûfların sayısını birle sınırlayan hasrdır.¹²²

Sıfatın mevsûfa ifrâd olarak hasredilebilmesi için hem anılan mevsûfun hem de
ondan başkasının aynı sıfatla nitelenebilmeleri mümkün olmalıdır.¹²³ Aksi takdirde mu-
hatabın, aynı sıfatın iki ayrı mevsûfta birden bulunduğu inanası söz konusu olmayaca-
ğından ifrâd hasrı meydana gelmez. Örneğin, لَا أَبَ لِحَلِيلٍ إِلَّا إِبْرَاهِيمُ “Halil’in babası İb-
rahim’den başkası değildir” cümlesindeki “Halil’in babası olma” sıfatı böyledir. Bu sı-
fatın iki farklı mevsûfta birden bulunması imkânsız olduğundan ifrâd hasrı kastedilerek,
bu sözün söylenmesi doğru değildir.¹²⁴

لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur”¹²⁵ âyeti, birden çok ilahın bulun-
duğuna inanan müşriklere hitap etmekte ve onları İslâm’ın tevhid ilkesine çağırmaktadır.
Âyette, ilahlık vasfında Allah’ın ortaklarının bulunup, birden fazla ilahın olduğu inancı

¹¹⁹ Arefe, a.g.e., s. 18.

¹²⁰ Âl-i İmrân, 3/144.

¹²¹ Kirmânî, a.g.e., I, 494.

¹²² Muhammed el-Cürcânî, a.g.e., s. 78; Hatîb el-Kazvînî, el-İzâh, s. 99; Tefâtânî, el-Muṭavvel, s. 384-
385; Kirmânî, a.g.e., I, 495; Bâbertî, Şerhu’t-Telhîs, s. 323.

¹²³ Fâzîlî, a.g.e., s. 156.

¹²⁴ Desûkî, a.g.e., II, 182.

¹²⁵ es-Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19.

reddedilmekte ve ilahın sadece Allah olduğu vurgulanmaktadır. İlahlık sıfatına sahip olduğu düşünülen mevsûfların sayısını teke indirmesi sebebiyle bu hasrın türü, ifrâddır.¹²⁶

2.2.3.2. *Kalb Hasrı*

“*Kalb hasrı*”, konuşanın, muhatabın nefyettiğini isbat, isbat ettiğini de nefyettiği ve böylece onun inancını tersine çevirdiği hasırdır. Diğer bir söyleyişle, “*kalb hasrı*”, mevsûfta, anılan sıfatın yerine başka bir sıfatın bulunduğu veya sıfatın anılan mevsûfun yerine başka bir mevsûfta bulunduğu inanan muhatabın bu yanlış düşüncesini tersine döndürerek, düzelten hasırdır.¹²⁷ Muhatap, konuşanın dile getirdiği yargının aksine inanmakta,¹²⁸ onun var dediğinin yok, yok dediğinin de var olduğuna inanmaktadır.¹²⁹ Muhatabın bu kanaat ve inancı tersine çevirildiğinden bu hasra “*kalb hasrı*” denmiştir.¹³⁰ Kalb hasrında, muhatabın kanaat ve inancı tümüyle değiştirilmektedir.¹³¹

Kalb hasrı, mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre, mevsûfun sifata kalb olarak hasrı ve sıfatın mevsûfa kalb olarak hasrı olmak üzere iki şekilde meydana gelir. “*Mevsûfun sifata kalb olarak hasrı*”nda muhatap, mevsûfun anılan sıfatın yerine başka sıfatla nitelendiğine inanmakta olup,¹³² konuşan, onun bu yanlış düşüncesini hasırla düzeltmeyi amaçlamaktadır.

¹²⁶ Bk. Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179.

¹²⁷ Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-aqrân*, I, 137.

¹²⁸ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹²⁹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57-58.

¹³⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 496.

¹³¹ Hatîb el-Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 180.

¹³² Bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323.

Belâgat âlimleri, mevsûfun sifata kalb olarak hasrında, sıfatlardan birinin varlığının diğerinin yokluğunu akla getirmesi için¹³³ nefyedilen ve isbat edilen iki sıfatın vakı-ada¹³⁴ veya muhatabın inancında¹³⁵ birbirine zıt olmasını şart koşturmuşur.¹³⁶ مَا يُوسُفُ إِلَّا فَائِمٌ “Yusuf, ayakta durandan başkası değildir” denildiğinde nefyedilen sıfatlar; oturma, uzanma gibi ayakta olmaya zıt davranışlardır.¹³⁷ Yusuf’un siyah-beyaz tenli veya şair-yazar olması gibi nitelikler değildir. Çünkü bu nitelikler ile ayakta olma fiili arasında zıtlık söz konusu değildir.¹³⁸ Bazıları, nefyedilen ve isbat edilen iki sıfatın birbirine zıt olmasının şart olmadığını savunmuşlardır.¹³⁹ Onlara göre, mevsûfun sifata kalb olarak hasrında sıfatların zıt olmasını şart kılan bir delil ve gerekçe yoktur.¹⁴⁰ Birbirine zıt olmadığı hâlde birinin varlığından diğerinin yokluğunun anlaşıldığı hasr örnekleri bulunmaktadır.¹⁴¹ Nefyedilen ve isbat edilen iki sıfat arasında bazen zıtlık bulunmayabilmektedir, dolayısıyla kalb hasrının böyle bir şarta bağlanması doğru değildir.¹⁴² Kimileri de sıfatların birbirine zıt olmasının, kalb hasrının geçerlilik şartı değil, estetik şartı olduğunu, bu koşul sağlandığında hasrın güzel olduğunu, aksi takdirde güzel olmadığını söyleyerek¹⁴³ orta yol bulmaya çalışmışlardır. Bunların yanı sıra, zıtlığın bulunmasının veya bulunmamasının önemli olmadığını dile getirenler de vardır.¹⁴⁴

Netice olarak, mevsûfun sifata kalb olarak hasrında nefyedilen ve isbat edilen iki sıfatın birbirine zıt olmasının şart olmadığı, ancak böyle bir zıtlığın bulunması durumunda hasrın kesinlikle kalb hasrı olduğu söylenebilir.¹⁴⁵ Yani her kalb hasrında sıfatlar

¹³³ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315, 317; Desûkî, *a.g.e.*, II, 183.

¹³⁴ Desûkî, *a.g.e.*, II, 183.

¹³⁵ Desûkî, *a.g.e.*, II, 184.

¹³⁶ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Tefâtânî, *Muhtaşar*, II, 183.

¹³⁷ Tefâtânî, *Muhtaşar*, II, 183; Desûkî, *a.g.e.*, II, 183.

¹³⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 183; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323-324; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 184; Desûkî, *a.g.e.*, II, 183.

¹³⁹ Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 325-326; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 183-184.

¹⁴⁰ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 316.

¹⁴¹ Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁴² Halhâlî, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁴³ Desûkî, *a.g.e.*, II, 184.

¹⁴⁴ Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 157.

¹⁴⁵ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 61.

birbirine zıt olmayabilir, ama sıfatları birbirine zıt olan her hasr, kalb hasrıdır. Örneğin, *يُوسُفُ شَاعِرٌ لَا مُهَنْدِسٌ* “Yusuf şairdir, mühendis değil” veya *مَا يُوسُفُ إِلَّا شَاعِرٌ* “Yusuf şairden başkası değildir” sözü, Yusuf’un şair değil, mühendis olduğuna inanan muhataba söylendiğinde kalb hasrına örnek olur. Görüldüğü üzere, bu sözlerde anılan şairlik ve mühendislik birbirine zıt vasıflar değildir.¹⁴⁶ Aynı şekilde İbrahim’in ayakta değil oturmakta olduğuna inanan muhataba söylenen *مَا إِبْرَاهِيمُ إِلَّا قَائِمٌ* “İbrahim ayakta durandan başkası değildir” sözü de kalb hasrının bir başka örneğidir.¹⁴⁷ Öncekilerin aksine, bu hasrda İbrahim’in işlediği söylenen ayakta durma ile işlemediği söylenen oturma fiilleri birbirine zıt sıfatlar olarak gelmiştir

“Sıfatın mevsûfa kalb olarak hasrı”na gelince, bu, sıfatın anılan mevsûfta bulunmadığına, ondan başkasında bulunduğuna inanan muhataba söylenen¹⁴⁸ ve onun bu yanlış inancını tersine çevirerek düzeltmeyi amaçlayan hasrıdır. Hasrın bu çeşidinde mevsûfların zıtlığı şart koşulmamıştır; kaldı ki bu çoğu defa mümkün de değildir.

وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ “Oysa kendilerinden başkasını aldatmıyorlar”¹⁴⁹ âyetinde sözü edilenler, iman etmedikleri hâlde iman ettiklerini söyleyen ve böylece müminleri aldattıklarına inanan münafıklardır. Onlar yalan sözleri ve ikiyüzlülükleriyle müminleri değil, kendilerini aldatmış olabileceklerini akıllarından dahi geçirmiyorlardı. Âyette münafıkların, müminleri kandırdıkları inancı tersine çevrilmekte ve sanılanın aksine, gerçekte aldananların müminler değil, sadece kendileri oldukları bildirilmektedir. Münafıkların inançlarını tersine çeviren bu hasr, kalb hasrıdır.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 317.

¹⁴⁷ Bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 180.

¹⁴⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-aqrân*, I, 137.

¹⁴⁹ el-Bakara, 2/9.

¹⁵⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 58.

2.2.3.3. Ta'yîn Hasrı

“*Ta'yîn hasrı*”, sıfatı mevsûflardan hangisine veya mevsûfa sıfatlardan hangisini nispet edeceğini bilemeyip kararsız kalan muhataba söylenen ve mevsûflardan veya sıfatlardan birini tayin ederek, onun şüphe ve tereddüdünü gidermeyi amaçlayan hasırdır.¹⁵¹ Tereddüt edilen mevsûfların veya sıfatların sayısı, iki veya daha fazla da olabilir ve bunlardan biri veya birden fazlası¹⁵² kesinleştirilmek sûretiyle ta'yîn hasrı gerçekleştirilir. Bu hasır, muhatap nezdinde belirsiz olanı belirli hâle getirdiği için “*ta'yîn hasrı*” diye adlandırılmıştır.¹⁵³

Bu hasır çeşidinde söz, nefiy ile isbatı eşit seviyede mümkün gören muhataba söylenmektedir.¹⁵⁴ Muhatap, mevsûfta, anılan sıfatın ve başkasının bulunmasını yahut sıfatın, anılan mevsûfta ve başkasında olmasını aynı oranda mümkün görmekte ve sıfatlardan veya mevsûflardan birini tayin edip kesinleştirememektedir.¹⁵⁵

Ta'yîn hasrında nefyedilen ve isbat edilen iki sıfat birbirine zıt olabileceği gibi zıt olmayabilir de. Bu iki durumun, hasrın gerçekleşmesi yönünden etkisi yoktur. Ta'yîn hasrı, sıfatların birbirine zıt olup olmamasından daha genel bir çerçeveye sahiptir.¹⁵⁶ Bu sebeple, bu hasırda sıfatların veya vasıflanmaların birbirlerine zıt olması veya zıt olmaması şart koşulmamıştır.¹⁵⁷

Ta'yîn hasrı da mahsurun, mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sıfata ta'yîn olarak hasrı” ve “sıfatın mevsûfa ta'yîn olarak hasrı” olmak üzere iki şekilde meydana gelir. “*Mevsûfun sıfata ta'yîn olarak hasrı*”, anılan sıfatın ve ondan başkasının

¹⁵¹ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323-324; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 181.

¹⁵² Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 181.

¹⁵³ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 181.

¹⁵⁴ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323-324; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 180.

¹⁵⁵ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹⁵⁶ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315.

¹⁵⁷ Fâzilî, *a.g.e.*, s. 157.

mevsûfta bulunması ihtimallerini eşit görüp de mevsûfta sıfatlardan hangisinin bulunduğunu kesin olarak belirleyemeyen, kararsız muhataba söylenen ve sıfatı tayin etmek suretiyle tereddüdü gideren hasırdır.¹⁵⁸

“*Ömer ayakta durandan başkası değildir*” sözü, Ömer’in “ayakta durma” veya “oturma” fiillerinden birini işlemekte olduğunu bilen, fakat hangisini işlediğini kesinleştiremeyen, tereddütlü muhataba söylenmiştir. Muhatap bakımından belirsiz olan, mevsûfun işlediği fiil belirlenip kesinleştirildiğinden bu hasır sözünüle, mevsûf sıfata ta’yîn olarak hasredilmiştir.¹⁵⁹

“*Sıfatın mevsûfa ta’yîn olarak hasrı*”na gelince, bu, sıfatın anılan mevsûfta ve başka mevsûflarda bulunması ihtimallerini eşit gören ve mevsûflardan birini kesinleştiremeyen, kararsız muhataba söylenen hasırdır. Bu hasırla, mevsûflardan biri tayin edilerek, muhatabın şüphe ve tereddüdü giderilir.¹⁶⁰

“*Ayakta duran Hüseyin’den başkası değildir*” sözü, Hüseyin ve Hasan’dan birinin ayakta olduğunu bilen, fakat hangisinin ayakta olduğunu kesin olarak belirleyemeyen muhataba söylendiğinde, sıfatın mevsûfa ta’yîn olarak hasrına örnek olur. Bu hasırla, mevsûf kesinleştirilmiş ve muhatabın tereddüdüne son verilmiş olur.¹⁶¹

2.2.3.4. *İ’lâmî İbtidâî Hasır*

“*İ’lâmî ibtidâî hasır*”, konuşanla arasında anlaşmazlık konusu olan meselede olumlu veya olumsuz herhangi bir kanaat ve düşüncesi; kabul, ret veya tereddüdü olmayan muhataba söylenen hasırdır. Bu hasır sayesinde, konuşan, kendi düşünce ve inancını paylaşmayı, duyurmayı veya yaymayı hedefler.¹⁶²

Bilindiği üzere hasırdan maksat, muhatabın yanlış inanç ve davranışını düzelterek onu doğruya döndürmektir. Söylenecekler hakkında zihni tamamen boş olan muhataba

¹⁵⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹⁵⁹ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 181; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 180.

¹⁶⁰ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹⁶¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385

¹⁶² Meydânî, *a.g.e.*, I, 528.

sözün hasrıyla söylenmesi, belâgatın muktezâ-yı hâl prensibine ters düşer. Dolayısıyla bu durumdaki muhataba karşı hasr, mukteza-yı hâlin dışına çıkılarak söylenmektedir. Muhatap, bir sıfat veya mevsûfa hasredilen anlama başka sıfat veya mevsûfun da ortak olduğuna veya anlamın anılan sıfat veya mevsûfta değil ondan başkasında bulunduğuna inanan yahut söz konusu anlamın tam olarak hangi sıfat veya mevsûfta bulunduğuna karar veremeyen kimse yerine konur. Böylece sözün ona hasrıyla söylenmesi uygun ve güzel olur.¹⁶³

İ‘lâmî ibtidâî hasr da mahsûrun, mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sıfata i‘lâmî ibtidâî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa i‘lâmî ibtidâî hasrı” olmak üzere iki şekilde meydana gelir. “*Mevsûfun sıfata i‘lâmî ibtidâî hasrı*”, mevsûfta bulunan sıfata dair zihni tamamen boş olan muhataba söylenen ve mevsûfu sıfata hasreden sözdür. Mahmut’un ayakta durduğu veya oturduğu hakkında hiçbir bilgisi ve kanaati olmayan muhataba söylenen *مَا مَحْمُودٌ إِلَّا قَائِمٌ* “*Mahmut, ayakta durandan başkası değildir*” sözü, mevsûfun sıfata i‘lâmî ibtidâî hasrına örnektir. Böylece konuşan, muhataba, bu hasrıyla, Mahmut’un oturmadığını, ayakta durduğunu, aksini düşündürmeyecek bir kesinlikle bildirmiş olur.

“*Sıfatın mevsûfa i‘lâmî ibtidâî hasrı*” ise, anılan sıfatın mevsûflardan hangisinde bulunduğu dair hiçbir kanaat ve düşüncesi olmayan, mesele hakkında zihni tamamen boş muhataba söylenen ve sıfatı mevsûfa hasreden sözdür. Belli bir bölgedeki cerrah doktorlar hakkında hiçbir bilgiye sahip olmayan, bu konuda zihni tamamen boş olan muhataba söylenen *لَا جَرَّاحَ إِلَّا السَّيِّدُ عَدْنَانُ* “*Adnan Beyden başka cerrah yoktur*” sözü, sıfatın mevsûfa i‘lâmî ibtidâî hasrına örnektir. Bu sözle, cerrahlık sıfatı, Adnan Bey mevsûfuna i‘lâmî ibtidâî olarak hasredilmiştir.

¹⁶³ Bu konu belâgata dair eserlerde *خُرُوجُ الْكَلَامِ عَلَى خِلَافِ مُقْتَضَى الظَّاهِرِ* “Sözün muktezâ-yı zahirin tersine söylenmesi” vb. başlıklar altında incelenmektedir. Bk. Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 29-31; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 9-11; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 174-177; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 21; Meydânî, *a.g.e.*, I, 182-185.

Tablo 6: Muhatabın inanç ve tavrı bakımından hasrın çeşitleri

Hasrın Çeşidi	Hasrın Özelliği	Mevsûfun Sıfata Hasrı	Sıfatın Mevsûfa Hasrı
İFRÂD HASRI	Muhatabın, sıfatlarda veya mevsûflarda ortaklık inancına son verir. Sıfatların veya mevsûfların sayısını teke indirir, biri hariç diğerlerini yok sayar.	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir” (Âl-i İmrân, 3/144)	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “İlah, Allah'tan başkası değildir” (es-Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19)
KALB HASRI	Muhatabın inancını tersine çevirir. Muhatabın nefyettiğini isbat, isbat ettiğini de nefyeder.	يُوسُفُ شَاعِرٌ لَا مُهَنْدِسَ “Yusuf şairdir, mühendis değildir”	وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ “Oysa kendilerinden başkasını aldatmıyorlar” (el-Bakara, 2/9)
TA'YÎN HASRI	Sıfatların veya mevsûfların birini tayin etmede kararsız muhataba söylenir. Onlardan birini belirleyerek tereddüde son verir.	مَا عَمْرٌ إِلَّا قَائِمٌ “Ömer, ayakta durandan başkası değildir”	مَا قَائِمٌ إِلَّا الْحُسَيْنُ “Ayakta duran Hüseyin'den başkası değildir”
İ'LÂMÎ İBTİDÂÎ HASR	Konu hakkında hiçbir kanaat ve bilgisi olmayan muhataba söylenir. Mevsûfta bulunan sıfat veya sıfata sahip mevsûf, hasr ifadeyle bildirilir.	مَا مَحْمُودٌ إِلَّا قَائِمٌ “Mahmut, ayakta durandan başkası değildir”	لَا جِرَاحَ إِلَّا السَّيِّدُ عَدْنَانُ “Adnan Beyden başka cerrah yoktur”

2.2.4. Hakikat ve Vakıya Uygunluk Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr ifadeleri, hakikat ve vakıya uygunluk yönünden incelendiğinde bunların bazılarının hakikat ve vakıya bütünüyle uygun olduğu, bazılarının ise böyle olmadığı hâlde çeşitli itibarlarla uygunluğunun iddia edildiği görülmektedir.

Belâgata dair kaynaklarda hasrın hakikat ve vakıya uygunluğu sadece hakîkî hasr temelinde ele alınmıştır. İzâfî hasr bu açıdan incelenmemiştir.¹⁶⁴ Ne var ki, hasr ile haber

¹⁶⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; Cürçânî, *el-Mişbâh*, s. 407; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

verilen anlam, belli öğelerle sınırlı da olsa, nihayetinde bir yargı olduğundan vakıaya uygun olup olmama nitelemesinin dışında kalamaz. Dolayısıyla hakikat ve vakıaya uygunluk, hakîkî hasr için söz konusu olduğu gibi izâfî hasr içinde söz konusudur.

Hasr üslûbu, hakikat ve vakıaya uygunluğu bakımından “tahkîkî hasr” ve “iddiâî hasr” olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁶⁵

2.2.4.1. Tahkîkî Hasr

“*Tahkîkî hasr*”, hasr ifadesinin bildirdiği anlamın, hakikat ve vakıayla ne eksik ne fazla olmaksızın tam olarak örtüşmesi ve bu yönde bir iddia da içermemesidir.¹⁶⁶

Tahkîkî hasr, hasrın hakîkî veya izâfî olmasına göre “hakîkî-tahkîkî” ve “izâfî-tahkîkî” olmak üzere iki şekilde gerçekleşir.¹⁶⁷

2.2.4.1.1. Hakîkî tahkîkî hasr

“*Hakîkî tahkîkî hasr*”, mübalağa ve iddia kastetmeden mahsûrun hakikat ve vakıada mahsûrun fihten başkasında bulunmadığına hükmedildiği hasrdır.¹⁶⁸ Bu hasrda nefiy, mahsûrun fihten dışındaki sıfatların veya mevsufların tümünü kapsayacak şekilde genelleştirilir ve hakikaten mahsûrun mahsûrun fihten başkasında bulunmadığı ifade edilir.¹⁶⁹ Hasrın “hakîkî” olmasından maksat, mahsûrun, hakikat ve vakıada, mahsûrun fihten başkasında bulunmadığının ifade edilmesi; “tahkîkî” olmasından maksat da sözle bildirilen anlamın hakikat ve vakıada da aynen söylendiği gibi olması,¹⁷⁰ söylenenden hiçbir şekilde eksik veya fazla olmamasıdır.

“Hakîkî tahkîkî hasr” mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sıfata hakîkî-tahkîkî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa hakîkî tahkîkî hasrı” olmak üzere ikiye ayrılır.

¹⁶⁵ Arefe, *a.g.e.*, s. 14-16; Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 153-154.

¹⁶⁶ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶⁷ Arefe, *a.g.e.*, s. 14-16; Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 153-154.

¹⁶⁸ Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 153.

¹⁶⁹ Arefe, *a.g.e.*, s. 14.

¹⁷⁰ Arefe, *a.g.e.*, s. 14.

“*Mevsûfun sıfata hakîkî tahkîkî hasrı*”, mevsûfta sadece bir tek sıfatın bulunduğu, ondan başka hiçbir sıfatın bulunmadığının söylendiği ve bu sözün de hakikat ve vakiya ne eksik ne fazla, bütünüyle uygun olduğu hasrıdır.¹⁷¹

Mevsûfun sıfata hakîkî tahkîkî hasrı, abartı ve iddia dışında mümkün değildir,¹⁷² asla hakikat kastıyla gelmez¹⁷³ ve bu yüzden dilde örneği neredeyse hiç bulunmaz.¹⁷⁴ Zira mevsûfun bütün sıfatlarını bilmek çok zor hatta imkânsızdır. Sıfatların tamamını bilmeden bunların tümünün bulunmadığını söylemek de mümkün değildir.¹⁷⁵ Ayrıca mevsûfların sadece birer sıfatlarının olması da akıl ve mantığa uygun değildir,¹⁷⁶ üstelik böyle bir durum neredeyse olanaksızdır.¹⁷⁷ Bilakis mevsûfun, zikredilenden başka sıfatları mutlaka vardır ve akli başında hiçbir insan bu hususta tereddüt ve şüphe etmez.¹⁷⁸ Ayrıca biri hariç sıfatların tamamının yokluğunu söylemek, hem sıfatların hem zıtlarının olmadığını söylemektir ki, bu şekilde bir olumsuzlama imkânsızdır.¹⁷⁹

Kaldı ki, mevsûfun sıfata hakîkî tahkîkî olarak hasrının dilde örneğinin yok denecek kadar az olduğunu söylemek için mevsûfun bütün sıfatlarını bilmek şart ve gerekli değildir. Mevsûfun, anılandan başka bir sıfatla daha nitelendiğinin bilinmesi durumunda mevsûfun sıfata hakîkî olarak hasrı geçersiz olur.¹⁸⁰

¹⁷¹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

¹⁷² Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

¹⁷³ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 51.

¹⁷⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 32; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 406; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

¹⁷⁵ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

¹⁷⁶ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 384; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

¹⁷⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

¹⁷⁸ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 384.

¹⁷⁹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

¹⁸⁰ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322.

Mevsûfun sîfata hakîkî tahkîkî olarak hasrının Kur'an'da örneğinin bulunmadığı söylenmişse¹⁸¹ de el-En'âm sûresinin *وَعِنْدَهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ* “O'nun katındadır gaybın anahtarları”¹⁸² âyetinde mevsûfun sîfata hakîkî tahkîkî olarak hasredildiği görülmektedir.¹⁸³ Bu ifade *مَا عَدَاهُ كَلِّ مَا عِنْدَ اللَّهِ لَا عِنْدَ اللَّهِ* “Gaybın anahtarları Allah'ın katındadır, O'ndan başka hiçbir şeyin katında değildir” takdirindedir. Nefiy genel olup, mahsûrun anı, Allah'tan başka akla gelebilecek varlıkların tümünü kapsadığından hasır hakîkîdir. Gaybın anahtarlarının Allah'ın katında olduğu, O'ndan başkasının katında olmadığı anlamı, hakikat ve vakıya ne eksik ne fazla, tamamen uygun olduğundan hasır aynı zamanda tahkîkîdir.

“Sıfatın mevsûfa hakîkî tahkîkî hasrı” ise, konuşanın, sıfatın sadece bir tek mevsûfta bulunduğu, ondan başka hiçbir mevsûfta bulunmadığına hükmettiği ve bu anlamın da hakikat ve vakıya tamamen uygun olduğu hasırdır. *لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ* “Onları (gaybı) O'ndan başkası bilmez”¹⁸⁴ âyeti sıfatın mevsûfa hakîkî-tahkîkî hasrın Kur'an'daki örneklerinden biridir. Âyette nefiy genel olup, Allah'tan başka akla gelebilecek mevsûfların tümünü kapsadığından hasır hakîkîdir. Aynı şekilde, gaybı Allah'ın bildiği, O'ndan başkasının bilmediği anlamı, hakikat ve vakıya tamamen örtüştüğünden hasır tahkîkîdir.¹⁸⁵

2.2.4.1.2. İzâfî tahkîkî hasır

“İzâfî tahkîkî hasır”, mübalağa ve iddia kastetmeden, mahsûru mahsûrun fihe sıfatların veya mevsûfların tümüne değil, belli bazılarını kıyasla hasretmektir. Bu hasırla, mahsûrun, mahsûrun fihte bulunduğu, ondan başka belli bazı sıfatlarda veya mevsûflarda bulunmadığı bildirilir.¹⁸⁶ Hakikat ve vakıadaki gerçekliği dile getirmek amaçlandığından hasırla söylenen anlam, hakikat ve vakıya bütünüyle uygundur.

İzâfî tahkîkî hasır, mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sîfata izâfî tahkîkî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa izâfî tahkîkî hasrı” olmak üzere ikiye ayrılır.

¹⁸¹ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136.

¹⁸² el-En'âm, 6/59.

¹⁸³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 39, 46.

¹⁸⁴ el-En'âm, 6/59.

¹⁸⁵ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 39, 46.

¹⁸⁶ Fâzılî, *a.g.e.*, s. 153.

“*Mevsûfun sıfata izâfî tahkîkî hasrı*”, mevsûfun, sıfata mutlak olarak yani bütün sıfatlara kıyasla değil, bilinen, belli bazı sıfatlara kıyasla hasredildiği ve bu anlamın hakikat ve vakıaya tam olarak uygun olduğu hasırdır. Konuşan, belli bir sıfatı veya sıfatları dikkate alarak, mevsûfta sadece anılan sıfatın olduğuna, sözün maksadına uygun olarak ondan başka akla gelen belli bazı sıfatların ise olmadığına hükmeder. Hasırla ifade edilen anlam, hakikatte ne eksik ne fazla, aynen söylendiği gibidir.

“*Muhammed peygamberden başkası değildir*”¹⁸⁷ âyetinde Hz. Muhammed’in “peygamber” olduğu, diğer bütün bireysel ve sosyal vasıflarına kıyasla değil, “ölümsüzlük” sıfatına kıyasla bildirilmiştir. Buna göre hasır, izâfidir. Onun ölümlü bir peygamber olduğu yargısı, hakikat ve vakıaya tamamen uygun olduğundan dolayı da hasır tahkîkidir. Böylece Hz. Muhammed, peygamberlik sıfatına izâfî tahkîkî olarak hasredilmiştir.

“*Sıfatın mevsûfa gayri hakîkî tahkîkî hasrı*”na gelince, bu, sıfatın mevsûfa, mevsufların tümüne kıyasla değil, onların bilinen, belli bazılarını kıyasla hasredildiği ve bu anlamın da hakikat ve vakıaya ne eksik ne fazla, tam olarak uygun olduğu hasırdır.¹⁸⁸ Konuşan, belli bir mevsûfu veya bazı mevsûfları göz önünde bulundurarak anılan sıfatın bunlarda bulunmadığına hükmeder ve sözü hasırla söyler.¹⁸⁹ Bildirilen anlam da hakikat ve vakıaya ne eksik ne fazla olmaksızın, tümüyle uygundur.

“*Oysa kendilerinden başkasını aldatmazlar*”¹⁹⁰ âyetinde aldatma sıfatı, “kendileri” mevsûfuna, diğer bütün mevsûflara kıyasla değil, belli bazılarını (müminlere) kıyasla hasredilmiştir. Bu sebeple, hasır izâfidir. Ayrıca hasırla bildirilen anlam, hakikat ve vakıaya tam olarak uygun olduğundan dolayı da hasır tahkîkidir.

¹⁸⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

¹⁸⁸ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

¹⁸⁹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 169.

¹⁹⁰ el-Bakara, 2/9.

2.2.4.2. İddiâî Hasr (Mübalağalı Hakîkî Hasr)

Kur'an çalışmalarında, âyetler hakkında mübalağa¹⁹¹ veya iddia nitelemelerini kullanmamak için bu hasra “*mecâzî hasr*” da denmiştir.¹⁹²

“*İddiâî hasr*”, hakikat ve vakıaya uygunluğun değil, mübalağanın amaçlandığı hakîkî ya da izâfî hasrdır.¹⁹³ Bu hasrda bir şeyin bir şeyde bulunduğu ve onun dışındaki-lerin tamamında veya belli bir kısmında bulunmadığı abartı kastıyla söylenir.¹⁹⁴ Burada “tamamında” ifadesi hakîkî hasrı, “belli bir kısmında” ifadesi de izâfî hasrı göstermektedir.

Hasrı “iddiâî” yapan, mahsûrun fihte bir yönden abartıya gidilerek onun dışındakilerin tamamının veya belli bir kısmının vakıada var oldukları hâlde görmezden gelinmesi, yok hükmünde kabul edilmesidir.¹⁹⁵ Nefyin genel veya özel olmasının hasrın iddiâî olmasında etkisi yoktur. Hasr ifadesinde anılandan başka bütün sıfatların veya mevsûfların yokluğu söylenebileceği gibi belli bir kısmının yokluğu da söylenebilir. Her iki durumda da mübalağa ve iddia mümkündür.

Hakikatte var olan sıfatlar, konuşana göre, faydasının hiç olmaması veya az olması,¹⁹⁶ anılan mevsûfta mükemmel surette bulunurken, ondan başkasında daha düşük seviyede bulunması¹⁹⁷ gibi sebeplerle yok hükmünde kabul edilirler ve dikkate alınmazlar. Hasrda yokluğu söylenen, sıfatın kendisi değil, kemalidir. Sıfatın anılan mevsûftan başkasında aslen bulunmadığı değil, mükemmel surette bulunmadığı kastedilir.

Hasr, mübalağa ve iddia üzerine kurulduğundan anlam, her zaman hakikat ve vakıadan az veya çok farklı olur, ona hiçbir zaman tam olarak uygun olmaz. Bu hasrda,

¹⁹¹ *Mübalağa*: “Bir sıfatın bir kimsede eksiksiz, mükemmel olarak bulunduğunu ifade etmektir.” Bulut, *Belâgat*, s. 84.

¹⁹² Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹³ Arefe, *a.g.e.*, s. 152-153.

¹⁹⁴ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁹⁵ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 169; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383.

¹⁹⁶ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322.

¹⁹⁷ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 174.

sözün hakikate uygunluğunun kastedilmediği, mübalağanın amaçlandığı daima göz önünde bulundurulmalıdır.

Mustafa'dan başka âlimlerin de bulunduğunu bilen bir kimsenin مَا الْعَالِمُ إِلَّا الْمُصْطَفَى “Mustafa'dan başka âlim yoktur” sözü, iddiâ hasra örnektir. Konuşan, âlimlik vasfının Mustafa'da mükemmel surette, diğer âlimlerde ise daha düşük seviyede ve az bulunduğu inanmaktadır. Bu inançla sözünü, zihnindeki bu anlam ve yargıya uygun olarak, مَا الْعَالِمُ الْكَامِلُ فِي الْعِلْمِ غَيْرَ الْمُصْطَفَى “Mustafa'dan başka ilimde mükemmel âlim yoktur” şeklinde getirmek yerine Mustafa'dan başka âlimin olmadığını bildirecek tarzda söylemiştir.¹⁹⁸

İddiâ hasr, nefyin genel veya özel olmasına göre “hakîkî iddiâ” ve “izâfî iddiâ” olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.4.2.1. Hakîkî iddiâ hasr

“Hakîkî iddiâ hasr”, mübalağa kastıyla, hasredilenin, kendisine hasredilenden başka hiçbir şeyde hakikaten bulunmadığını iddia etmektir.¹⁹⁹ Hasredilen anlam, hakikatte ondan başkasında da bulunmakla beraber onlar dikkate alınmaz ve söz, hasredilen anlamın, sadece kendisine hasredilende bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirecek surette getirilir.²⁰⁰

Hakîkî iddiâ hasr, mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sıfata hakîkî iddiâ hasrı” ve “sıfatın mevsûfa hakîkî iddiâ hasrı” olmak üzere iki şekilde meydana gelir. “Mevsûfun sıfata hakîkî iddiâ hasrı”, hakikatte mevsûfta birden fazla sıfat bulunduğu hâlde anılanın dışındaki sıfatların hiçbiri dikkate alınmayıp, mevsûfta sadece bir tek sıfatın bulunduğunu, ondan başkasının bulunmadığını söylemektir.²⁰¹ Bu hasrda, mevsûfta bulunan sıfatlardan biri, diğerlerinden daha önemli, büyük veya çok, diğerleri de ona kıyasla önemsiz, küçük veya az görülür. Bu sıfatlar görmezden gelinir, âdeta yok

¹⁹⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78.

¹⁹⁹ Arefe, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰⁰ Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 153.

²⁰¹ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 169; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383.

hükümünde sayılır ve söz, mevsûfta sadece bir tek sıfatın bulunduğunu ifade edecek tarzda söylenir.²⁰²

“*Allah’a ortak koşanlar ancak pisliklerdir*”²⁰³ âyetinde müşrikler, نَجَسٌ (pislik olma) sıfatına mübalağa kastıyla hasredilmişler ve bu suretle, pisliğin bizatihi ta kendisi oldukları bildirilmiştir.²⁰⁴ Müşriklerin pisliğe bulaşmış olmaları hakikat ve vakıya uygun bir durum olmakla beraber onların pisliğin ta kendisi olmaları, bu durumlarının mübalağa yoluyla ifadesidir. Böylece mevsûfun sığata hasrıyla, hakikat ve vakıya uygunluk değil, mübalağa amaçlanmıştır.²⁰⁵

“*Sıfatın mevsûfa hakikî iddiâ hasrı*” ise, sözün konusu olan sıfat, hakikat ve vakıda birden fazla mevsûfta bulunduğú hâlde birisi hariç mevsûfların hiçbirini dikkate almayarak, sıfatın sadece o mevsûfta bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını söylemektir. Bu hasrda, konuşan, sıfatın anılan mevsûfta tam ve mükemmel surette, onun dışındaki mevsûflarda ise, daha düşük ve az seviyede bulunduğuna inanan biridir. Fakat sözünü, bu kanaatine uygun surette getirmek yerine, sıfatın zikredilen mevsûfta bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını bildirecek tarzda söylemiştir.²⁰⁶

“*Allah’a ancak, kulları içinden âlim olanlar haşyet duyarlar*”²⁰⁷ âyetinde يَحْشَى اللَّهَ “*Allah’a haşyet duyma*” sıfatının âlimlere hakikî iddiâ olarak hasredildiğú görülmektedir. Bilindiğú üzere, âlimler, Allah’ın evrendeki delillerinden sonuçlar çıkarmada diğér insanlardan daha ileri ve üstün konumdadırlar. Bu niteliklerinin bir kazanımı olarak Allah’a karşı duydukları haşyet de daha fazla ve derindir. Ancak Allah’a karşı haşyet duyanlar sadece âlimler değildir, aynı haşyete sahip başka insanlar da vardır. Fakat âlimlere kıyasla bu vasıf onlarda daha aşağı seviyede olduğundan onların haşyetleri dikkate alınmamış, âdeta yok hükümünde kabul edilmiştir. Böylece Allah’a haşyet duyma sıfatının sadece âlimlerde bulunduğú, onlardan başkasında bulunmadığı bildirilmiştir. Hakikat ve vakıda birden fazla mevsûfta bulunan “haşyet” sıfatını

²⁰² Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 174.

²⁰³ et-Tevbe, 9/28.

²⁰⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 261.

²⁰⁵ Tâhir, *a.g.e.*, s. 143-145.

²⁰⁶ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 174.

²⁰⁷ el-Fâtır, 35/28.

onların tümünde yok hükmünde kabul ettiğinden ve tek bir mevsûfa tahsis ettiğinden dolayı hasr iddiâidir.

2.2.4.2.2. *İzâfi iddiâi hasr*

“*İzâfi iddiâi hasr*”, mübalağa kastıyla, hasredilenin, kendisine hasredilenden başka bilinen, belli bazı şeylerde bulunmadığını iddia etmektir. Bu hasrda, mahsûr, hakikat ve vakıada mahsûrun fihten başka belli bazı sıfatlarda veya mevsûflarda da bulunur. Bununla beraber bunlar dikkate alınmaz ve mahsûrun sadece mahsûrun fihte bulunduğu, ondan başka belli sıfatlarda veya mevsûflarda bulunmadığı iddia edilir.²⁰⁸

İzâfi iddiâi hasr, mahsûrun türüne göre “mevsûfun sıfata izâfi iddiâi hasrı” ve “sıfatın mevsûfa izâfi iddiâi hasrı” şeklinde ikiye ayrılır. “*Mevsûfun sıfata izâfi iddiâi hasrı*”, mevsûfta, anılan sıfattan başka belli bazı sıfatlar daha bulunduğu²⁰⁹ hâlde mübalağa kastıyla bunları dikkate almayarak, mevsûfta sadece anılan sıfatın bulunduğunu, ondan başka belli bazı sıfatların bulunmadığını iddia etmektir.

İzâfi iddiâi hasrda, mevsûfta bulunduğu bildirilen sıfat önemli, büyük veya çok kabul edilirken, onun dışındaki belli bazı sıfatlar ona kıyasla önemsiz ve zayıf sayılır. Söz, vasıflardaki kemal ve noksanı bildirecek tarzda getirilmek yerine, zayıf bulunup, önemsiz sayılan sıfatların mevsûfta aslen hiç bulunmadığını bildirecek tarzda getirilir. Böylece mevsûfta, anılan sıfatın bulunduğu, ondan başka belli bazı sıfatların bulunmadığı söylenir.

Ramazan’ın gerçekten şair ve yazar olduğunu bilen ve مَا رَمَضَانُ إِلَّا كَاتِبٌ “*Ramazan yazardan başkası değildir*” diyen kimse, bu sözüyle, Ramazan’daki yazarlık vasfının mükemmel, şairlik vasfının ise daha düşük seviyede olduğunu kastetmektedir. Ramazan’ın sadece yazar olduğunun, şair olmadığının iddia edilmesi, şairlik yeteneğinin onda hiç bulunmaması sebebiyle değil, yazarlık yeteneğine kıyasla bu yeteneğin zayıf görülüp önemsiz sayılmasından dolayıdır. Söz, vasıflardaki kemal ve noksanı bildirecek bir ifade tar-

²⁰⁸ Fâzılî, *a.g.e.*, s. 153.

²⁰⁹ Fâzılî, *a.g.e.*, s. 153.

zıyla getirilmeyip, şairlik yeteneğinin onda aslen bulunmadığını bildirecek bir tarzda getirilmiştir. Bu hasırla, sıfatların kendileri değil, onlardaki kemal ve noksanlık kastedilmiştir.

“*Dünya hayatı, aldatıcı metadan*²¹⁰ *başka bir şey değildir*”²¹¹ âyetinde dünya hayatının, “meta olma” ve “aldatıcı meta olma” sıfatlarından “aldatıcı meta olma” sıfatına hasredilmesi, onda bu sıfatın daha baskın ve güçlü ve dünyaya aldanmaların sayıca daha fazla olmasından dolayıdır. Âyette dünya hayatının aldatıcı bir metadan ibaret olduğu söylenirken, onda, aldatıcılıktan başka vasfın aslen bulunmadığı değil, vasıfların kemal ve noksanlığı kastedilmiştir. Fakat söz, bu duruma uygun olarak gelmemiş, dünya hayatının aldatıcılıktan başka hiçbir vasfının olmadığını bildirecek tarzda gelmiştir. Bu hasırla, hakikat ve vakıya uygunluk değil, mübalağa amaçlanmıştır.

“*Sıfatın mevsûfa izâfi iddiâi hasrı*” ise, sıfatın, anılan mevsûfta belli bazı mevsûflardan daha fazla miktar ve mükemmel seviyede bulunduğu hükmederek, sıfatın sadece bu mevsûfta bulunduğunu, diğerlerinde bulunmadığını ifade etmektir.

Bu hasırdan maksat, hakikat ve vakıya uygunluğu haber vermek değil, mübalağadır. Hakikatte sıfat, anılan mevsûftan başka belli bazı mevsûflarda da bulunduğu hâlde sıfatın anılan mevsûfta mükemmel veya çok; diğer belli bazı mevsûflarda ise noksan ve az olduğuna hükmedilir. Azımsanıp önemsenmeyen sıfatın, belli mevsûflarda aslen bulunmadığı kabul edilir. Son olarak, sıfatın kendilerinde bulunmadığı kabul edilen bu mevsûfların kendileri de yok hükmünde kabul edilir. Nihayet söz, sıfatın belli bazı mevsûflardaki kemal ve noksanlığını ifade edecek tarzda getirilmeyip, mevsûfların aslen yokluğunu iddia edecek tarzda getirilir.

“*Aralarında*” İْنَا مَا كَانَ قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ إِذَا دُعُوا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ أَنْ يَقُولُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا *hüküm vermesi için Allah'a ve Resulüne davet edildiklerinde müminlerin söyleyeceği söz*

²¹⁰ *Meta*: Maddî mânevî sermâye, varlık, servet.

²¹¹ Âl-i İmrân, 3/185.

ancak, “işittik ve itaat ettik” demeleriymi²¹² âyetinde قَوْلَ الْمُؤْمِنِينَ “müminlerin söyleyeceği söz” ifadesi, nâkıs fiilin mansup haberi²¹³ olarak sıfattır. Buna göre mahsur, إِنَّمَا كَانَ “Müminlerin söyleyeceği söz... olmalıydı”²¹⁴ şeklinde takdir edilir. Allah’ın ve Resulünün hükmüne çağrıldıklarında müminlerin sözünün, “işittik ve itaat ettik” ifadesinden ibaret olduğu haber verilmekle beraber bu haberle hakikat ve vakıya uygunluk değil, mübalağa kastedilmiştir. Zira böyle bir durumda müminlerin söyleyebilecekleri “baş üstüne, emrini yerine getirmeye hazırım, buyur, emret” gibi aynı veya yakın anlamda başka birçok söz vardır. Allah’a ve Resulüne çağrıldıklarında icabet etmekten kaçınan münafıkların ileri sürdükleri bahanelere ve وَأَطَعْنَا وَبِاللَّهِ وَالرَّسُولِ وَأَطَعْنَا “Allah’a ve Resulüne iman ve itaat ettik”²¹⁵ gibi kaçamaklı sözlerine kıyas edilerek, mümin kimselerin sadece bu sözü söyleyecekleri bildirilmiştir. Hasr, bilinen, belli bir söze kıyasla kurulduğundan izâfîdir.²¹⁶ Diğer yandan hasr, vakıya uygun şekilde getirilmeyip, Allah’a ve Resulüne çağrıldıklarında müminlerin belirtilenden başka hiçbir söz söylemeyeceklerini ifade eden bir tarzda getirilmiştir. Hakikat ve vakıya uygunluk gözetilmediği hâlde bunu ima eder bir ifade tarzıyla geldiğinden dolayı da hasr iddiâîdir.

“Hakîkî iddiâî” hasr ile “izâfî tahkîkî” hasrı birbirinden ayırt etmek her zaman kolay değildir. Bu iki hasr türü bazı hususiyetleriyle birbirinden ayrılmaktadır. Bu hususiyetlerden öne çıkan belli başlıcaları şunlardır.

²¹² en-Nûr, 24/51.

²¹³ Ebû Ca‘fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *İ‘râbü’l-Kur‘ân*, I-V, nşr. Abdül Mün‘im Halîl İbrâhîm, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1421, III, 100; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 249; Begavî, *a.g.e.*, III, 424; Şehâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh el-Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî fi tefsîri’l-Kur‘âni’l-‘azîm ve’s-seb‘i’l-meşânî*, I-XVI, nşr. Ali Abdülbârî Atıyye, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-‘ilmiyye, 1415, IX, 389.

²¹⁴ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ, *Me‘ânî’l-Kur‘ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî, M. Ali en-Neccâr, Kahire: Dârü’l-Mısriyye, 1955, II, 258; Taberî, *a.g.e.*, XIX, 205; Alî b. Ahmed en-Nisâbüri el-Vâhidî, *el-Basîf fi tefsîri’l-Kur‘ân*, I-XXIV, nşr. Abdülaziz b. Sitâm Âl Su‘ûd, Türkî b. Sehv el-‘Uteybî, Silsiletü’r-resâilî’l-câmi‘iyye, Riyad: Câmi‘atü’l-İmam Muhammed b. Su‘ûd el-İslâmiyye - ‘İmâdetü’l-bahsi’l-‘ilmî, 1430/2009, XVI, 335.

²¹⁵ Âlûsî, *a.g.e.*, IX, 389.

²¹⁶ Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî İbn ‘Âşûr, *et-Taḥrîr ve’t-tenvîr*, I-XXX, Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye li’n-neşr, 1984, XVIII, 273-275; Tâhir, *a.g.t.*, s. 154.

a) *Nefyin kapsamı*: Olumsuzluk, hakîkî iddiâî hasrda mahsûrun fihin dışında kalanların tümünü kapsar ve hepsinin yokluğunu bildirir. Mahsûrun fihten başkasının itibara alınmamasını gerektirir. İzâfî tahkîkî hasrdaki olumsuzluk ise, mahsûrun fihin dışında kalanların hepsini değil, onların belli bazılarını kapsar ve sadece bunların yokluğunu bildirir.²¹⁷ Mahsûrun anının belli bir kısmı hakkında yargıda bulunulurken, geri kalan kısmı hakkında olumlu veya olumsuz herhangi bir yargıda bulunulmaz.²¹⁸

b) *Muhatabın kanaat ve inancı*: Hakîkî iddiâî hasrda, muhatabın inanç ve tavrı önemli değildir ve hasrın kuruluşunda dikkate alınmaz. İzâfî tahkîkî hasrda ise, muhatabın inanç ve tavrı hasrın şartıdır ve hasr buna uygun şekilde kurulur.²¹⁹

c) *Vakıya uygunluk*: Hakîkî iddiâî hasrda anlamın hakikat ve vakıya tamamen uygun olması mümkün değildir. Hasr ile bildirilen anlamla hakikat ve vakıya arasında mutlaka az veya çok farklılıklar bulunur. Bu sebeple hakîkî iddiâî hasr ifadeleri, yalan değil mecâz olarak kabul edilir. İzâfî tahkîkî hasrın, hakikat ve vakıya ne eksik ne fazla, tamamıyla uygun olması mümkündür. Dolayısıyla, gerçeğe uygun olmayan izâfî tahkîkî hasr ifadelerini, tevil etme imkânı yoktur ve bu sözler, yalan olarak nitelenirler.²²⁰

d) *Mevsûfta hasredilenden başka sıfatın olması*: Bu durum, her iki hasrın ortak özelliğidir. Hakîkî iddiâî ve izâfî tahkîkî hasrın her birinde, belli bir sığata hasredilen mevsûfta başka sıfatların da bulunabileceğı kabul edilir.²²¹

Tablo 7: Hakikat ve vakıya uygunluk bakımından hasrın çeşitleri

HASR ÇEŞİDİ	HASRIN ÖZELLİĞİ	HAKİKİ HASR	İZÂFİ HASR
Tahkîkî	Mahsûrun fihin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tümünün (hakîkî hasr) veya onların bilinen belli bazılarının (izâfî hasr) yokluğı söylenir. Hasr ile bildirilen anlam, hakikat ve vakıya tamamen uygundur.	لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ “Allah’tan başka ilah yoktur.” (es-Sâffât, 37/35; Muhammed, 47/19)	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir.” (Âl-i İmrân, 3/144)

²¹⁷ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 238; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 154; Arefe, *a.g.e.*, s. 17.

²¹⁸ Arefe, *a.g.e.*, s. 17.

²¹⁹ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 238; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 154; Arefe, *a.g.e.*, s. 17.

²²⁰ Fâzılî, *a.g.e.*, s. 154;

²²¹ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 238; Arefe, *a.g.e.*, s. 17; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 154.

İddiâi	Mahsûrun fihin dışında kalan sıfatların veya mevsûfların tamamının (hakikî hasr) veya onların bilinen belli bazılarının (izâfi hasr) yokluğu söylenir. Hakikat ve vakıya tamamen uygun olmamakla beraber, mübalağa kastıyla, uygunluğu iddia edilir.	إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ “Allah’a ortak koşanlar ancak pislikler.” (et-Tevbe, 9/28)	مَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ “Dünya hayatı, aldatici meta- dan başka bir şey değildir.” (Âl-i İmrân, 3/185)
---------------	--	---	---

2.2.5. Kuruluş Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr, kuruluş bakımından “vaz’î hasr” ve “zevkî hasr” olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.5.1. Vaz’î Hasr

“Vaz’î hasr”, dilde en başından itibaren hasr vurgusu için konulmuş edatlarla kurulan hasrdır.²²² Bu edatlar, dilde hasr maksadıyla konmuştur.²²³

Nefiy + istisna formu, *إِنَّمَا* harfi ve *لَا*, *لَيْسَ* ve *بَلْ* atıf harfleri dilde hasr maksadıyla kullanılmaktadır.²²⁴ Hasr edatlarıyla kurulan hasrlar vaz’î hasrdır.²²⁵ Akıl, bu edatlarla kurulan söz üzerinde düşündüğünde onun hasr bildirdiğine kesin kanaat getirir.²²⁶

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir”²²⁷ âyetinde hasr, nefiy (ما) + istisna (إلا) yoluyla kurulmuş olduğundan vaz’îdir. Aynı şekilde *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ* *إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ* “Allah’a ancak, kulları içinden âlim olanlar derin saygı duyarlar”²²⁸ âyetinde de hasr, *إِنَّمَا* yoluyla kurulmuştur, bu sebeple vaz’îdir.

²²² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 102; Durmuş, “Hasr”, XVI, 393.

²²³ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Arefe, *a.g.e.*, s. 51; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 72.

²²⁴ Atıf harflerinden *لَا* isbattan sonra nefiy için; *بَلْ* ve *لَيْسَ* nefiyden sonra isbat için konulmuştur. Nefiy harfinin nefiyetmek ve istisna harfinin de nefiyin hükmünden çıkarmak için konmuştur. *إِنَّمَا* harfi de nefiy + istisna anlamı içermektedir. Bu şekilde nefiy + istisnanın aynı cümlede biraraya gelmesiyle *hasr* meydana gelmektedir. Bk. Âkûb - Şetivâ, *a.g.e.*, s. 234.

²²⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 102; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Arefe, *a.g.e.*, s. 51.

²²⁶ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322.

²²⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

²²⁸ el-Fâtır, 35/28.

2.2.5.2. Zevkî Hasr

“Zevkî hasr”, hasra delâlet eden bir edat içermeyen,²²⁹ ancak dil zevkine sahip olanların sözün anlamından²³⁰ bağlam ve karineler yardımıyla²³¹ anlayabildikleri hasırdır. Bu bakımdan zevkî hasr, lafzî değil, aklî bir anlamdır.²³²

Sözde sonra gelmesi gerekenin önce getirilmesi (takdîm),²³³ isnadın iki tarafından birinin yahut her ikisinin birden cins için olan harf-i ta‘rifle marife yapılması ve fasl zamiri yollarından biriyle kurulan hasırlar, zevkî hasırdır.²³⁴

Zevkî hasrda hasrı bildiren bir edat bulunmadığından hasr ancak cümlenin anlamından edebî zevk yardımıyla anlaşılır.²³⁵ Akıl, böyle bir sözün anlamı üzerinde düşündüğünde edebî zevk, ondan hasrın kastedildiğini anlar. Burada hasrı fark edip anlayan, edebî zevk yardımıyla akıl değil, akıl yardımıyla edebî zevktir.²³⁶

Böylece zevkiselim sahibi kişi, yukarıdaki yollardan biriyle hasr bildiren bir sözle karşılaşır ve anlamı üzerinde düşündüğü zaman belâgatçılarının hasra dair açıklamalarından habersiz olsa dahi ondaki hasr anlamını fark eder.²³⁷ Edebî zevkten yoksun kişi ise, naklî ve aklî bilgileri kavramadaki üstün yeteneğine rağmen o sözdeki hasrı kavrayamayabilir ve reddedebilir.²³⁸ Bazen bu tür hasırları anlamakta zevkiselim sahibi kişi de zorlanabilir. Mesela, takdîm yoluyla kurulmuş hasrı anlamak edebî zevke bağlı olmakla beraber, her edebî zevk sahibi insan bu hasrı kolayca fark edip anlayamaz.²³⁹

²²⁹ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 203-204; Fazıl Abbas, *el-Belâğa*, s. 383.

²³⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 97; Abbas, *el-Belâğa*, s. 383; Durmuş, “Hasr”, XVI, 393.

²³¹ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 204; Desûkî, *a.g.e.*, II, 204.

²³² Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 204.

²³³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, 97; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 518; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 203; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324, 332; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 417; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 203-204.

²³⁴ Arefe, *a.g.e.*, s. 50-51.

²³⁵ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 518.

²³⁶ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 332.

²³⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 203-204; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 204; Desûkî, *a.g.e.*, II, 204; Arefe, *a.g.e.*, s. 50-51.

²³⁸ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 417.

²³⁹ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 551.

“Allah’ındır Doğu da Batı da”²⁴⁰ وَ اللَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ âyetinde hasr, hasr edatı kullanılmadan, sözdiziminde kural gereği sonra gelmesi gereken haberin (اللَّهُ), mübtedâdan (الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ) önce getirilmesi (takdîm) suretiyle kurulmuştur. Bu sebeple hasr, zevkîdir. Aynı şekilde إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “Münafıklar, işte onlar, kesinlikle fasıkların ta kendileridir”²⁴¹ âyetinde de hasr, fasl zamiri yoluyla gerçekleştirilmiştir. Kuruluşunda hasr edatı kullanılmadığından dolayı bu hasr da zevkîdir.

Tablo 8: Kuruluşu bakımından hasrın çeşitleri

HASRIN ÇEŞİDİ	HASRIN ÖZELLİĞİ	MEVSÛFUN SIFATA HASRI	SIFATIN MEVSÛFA HASRI
Vaz’î Hasr	Hasra delâlet eden edatlar yoluyla kurulur.	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “Muhammed peygamberden başkası değildir.” (Âl-i İmrân, 3/144)	إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ “Kulları içinde Allah’tan sadece âlimler korkarlar” (el-Fâtır, 35/28)
Zevkî Hasr	Hasr, edat kullanılmadan sözdiziminde değişiklikler yapılarak kurulur. Hasr, edebî zevk ve karineler yardımıyla sözdiziminden ve anlamından anlaşılır.	وَاللَّهُ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ “Doğu da Batı da Allah’ındır.” (el-Bakara, 2/115)	إِنَّ الْمُنَافِقِينَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “Münafıklar, işte onlar, kesinlikle fasıkların ta kendileridir” (et-Tevbe, 9/67)

2.3. HASRIN YOLLARI

Arap Dilinde anlamı hasr ile ifade etmenin pek çok yolu vardır.²⁴² Bu ifade yollarını “Arap Dilinde Hasrın Yolları” ve “Belâgat İlminde Hasrın Yolları” şeklinde iki başlık altında toplamak mümkündür.

²⁴⁰ el-Bakara, 2/115.

²⁴¹ et-Tevbe, 9/67.

²⁴² Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 186.

بَلْ ve لَكِنَّ atıf harfleriyle yapılan hasırlar bu gruba girer.²⁵³ Bunlar en başından itibaren hasır maksadıyla konulmuştur.²⁵⁴ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ “O’ndan başka hiçbir ilah yoktur”,²⁵⁵ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ “Müminler ancak kardeşler”²⁵⁶ âyetlerinde hasır bu yolla gerçekleşmiştir.

d) Ancak edebî zevkle anlaşılan birtakım işaretler yardımıyla hasır: Bunlar, sözdiziminde kural gereği sonra gelmesi gereken ögenin önce getirilmesi (takdîm), mübteda ile haberin arasına fasıl zamirinin girmesi, mübtedâ ve haberin her ikisinin veya birinin cins için olan harf-i ta’rifle marife yapılması gibi biçimsel söz formlarıdır. Cümlede müsnedün ileyhin lafzen bulunması, mamulün amilinden önce gelmesi ve kelimenin bazı harflerinin yerinin değiştirilmesi gibi ifade yolları da bu gruba dahildir.²⁵⁷ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ “Şüphesiz O, işte Odur, güldürür ve ağlatır”²⁵⁸ وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى, “Sana ederiz kulluğu ve Senden isteriz yardımı”²⁵⁹ أَنَا سَعَيْتُ فِي حَاجَتِكَ “Senin ihtiyacına ben cevap verdim” cümleleri bu gruba giren hasır örnekleridir.

2.3.2. Arap Belâgatında Hasrın Yolları

Arap Dilinde sözü hasırla ifade etmenin birçok yolunun olması sebebiyle bunların hepsini belli bir başlık altında toplayıp belirli kurallara bağlamak zordur. Ayrıca bunların çoğu, incelenmeye değer edebî estetiği ve anlam inceliklerini ya hiç taşımamakta veya çok az taşımaktadır. Bu sebeple belâgat ilminde hasrın yolları, edebî estetik ve anlam incelikleri yönüyle incelenmeye değer bulunan belli ifade biçimleriyle sınırlandırılmıştır.²⁶⁰ Bu ifade biçimlerinin dışında kalan tahsîs kalıpları terim anlamda hasra dâhil edilmemiştir. Belâgat ilminin konusu olan hasır, dildeki genel tahsîsten ayırmak için hasrın meânî ilmindeki tanımına بِطَرِيقٍ مَّخْصُوصٍ “özel/belirli bir yolla” kaydı eklenmiştir.²⁶¹

²⁵³ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 201; Meydânî, *a.g.e.*, I, 531.

²⁵⁴ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393.

²⁵⁵ el-En’âm 6/102, 106.

²⁵⁶ el-Hucurât, 49/10.

²⁵⁷ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 197-203; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 171-173; a.mlf., *Mu’terekü’l-aḳrân*, I, 140-142; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 186; Meydânî, *a.g.e.*, I, 536.

²⁵⁸ el-Fâtiha 1/5.

²⁵⁹ en-Necm, 53/43.

²⁶⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 36-37.

²⁶¹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 33-35.

Bazı muâsır araştırmacılar, tahsîsin “*özel/belirli bir yolla*” yapılması kaydının anlamsız ve gereksiz olduğunu söylemişlerse de onların bu itirazının elle tutulur bir tarafı yoktur.²⁶² Zira bu kayıt, herhangi bir edebî estetik ve anlamsal incelik taşımayan tahsîs ifadelerini belâgat ilminin dışında tutmaktadır. Ayrıca hasrî, ilmî bir disiplin hâlinde araştırma ve inceleme imkânı vermektedir.²⁶³

Belâgat âlimlerinin çoğuna göre, hasrın ifade yollarını dörttür.²⁶⁴ Bununla beraber, hasrın yollarından “*takdîm*”i kendi içinde alt başlıklara ayırma ve her birini bağımsız birer hasr yolu kabul etme gibi çeşitli itibarlarla ve tahsîsin bazı ifade biçimlerinin ilavesiyle hasrın yollarının sayısını artıranlar da vardır. Bunlardan Bahâüddîn es-Sübkî, hasrın yollarının sayısını on altı,²⁶⁵ Süyûtî de on dört²⁶⁶ olarak belirtmiştir.

Âlimler, hasrî, kısaca “*dört yoldan biriyle gerçekleştirilen tahsîs*” olarak tanımlamışlardır. Artık bu konuda tartışmanın bir faydası yoktur.²⁶⁷ Bu itibarla, bu konudaki ihtilaflar göz önünde bulundurularak, hasrın ifade biçimleri “*hasrın meşhur yolları*” ve “*hasrın meşhur olmayan yolları*” şeklinde iki ayrı kategoride ele alınacaktır.

2.3.2.1. Arap Belâgatında Hasrın Meşhur Yolları

Meânî ilminde hasrın yollarının bir kısmı “*Hasr (Kasr)*” konusunda, bazıları da “*Müsned ve Müsnedün İleyhin Hâlleri*” konusunda incelenmiştir. “*Hasrın meşhur yolları*” ifadesinden maksat, meânî ilminde “*Hasr (Kasr)*” konusunda ele alınan hasr üslûplarıdır. Bunlar, nefiy + istisna formu, *إِنَّمَا* harfi, atıf ve takdîmdir.²⁶⁸

Hasrın meşhur yollarının bir kısmı, nahiv ilmine ait sanatsal yapılardır. Örneğin; nefiy + istisnâ formu, nahivde “*istisnâ*” veya “*müstesna*” başlıkları altında ele alınır. *إِنَّمَا*

²⁶² Bk. Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 34-35; Tâhir, *a.g.e.*, s. 23.

²⁶³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 37.

²⁶⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400-402; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94-97; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79-81; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 100-102; Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî, *el-Fevâ'idü'l-Giyâşiyye*, nşr. Ali b. Dahîlullah el-'Avfî, (*Tahkîku'l-el-Fevâ'idü'l-Giyâşiyye* ile birlikte), I-II, Medine: Mektebetü'l-'ulûmi ve'l-hikem, 1424, I, 497-503.

²⁶⁵ Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 186-203.

²⁶⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167-173; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137-142.

²⁶⁷ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 717.

²⁶⁸ Durmuş, “*Hasr*”, XVI, 392-393.

edatı, nahivde نَّ harfi ile te'kid konusudur. “Atıf”, nahiv ilminde “tevâbi” (i'rabta kendisinden öncekine uyanlar) diye bilinir. “Taktîm” de münedin müteallaklarıyla ilgili bir belâgat konusudur. Dolayısıyla hasr, gelişigüzel bir üslûp olmayıp, doğruluğu ve usulüne uygunluğu, belâgat ilminin kurallarının yanı sıra nahiv ilminin koyduğu kural ve yapıların kontrolündedir.

Arap Belâgatında hasrın meşhur yolları aşağıda etraflıca incelenecektir.

2.3.2.1.1. Nefiy + İstisna Yoluyla Hasr

Nefiy + istisna formu, hasrın en meşhur ve en güçlü yoludur.²⁶⁹ Bu sebeple diğer yolların hasra delâletleri onun üzerinden izah edilmiştir.

Nefiy + istisna formu, “nefiy” ve “istisna”nın birleşiminden meydana geldiğinden bu iki konu ne kadar iyi bilinirse, bu yolla gelen hasr ifadelerinin daha iyi anlaşılacağı malumdur. Bunun için sırayla “nefiy” ve “istisna” konuları ele alınacaktır.

2.3.2.1.1.1. Arap Dilinde nefiy

“Nefiy”; sözü, “yokluk” anlamı bildirecek şekilde yapılandırmaktır.²⁷⁰ Diğer bir söyleyişle, cümleyi işin, oluşun gerçekleşmediğini, durumun var olmadığını haber verecek biçimde kurmaktır.²⁷¹ Bu şekildeki söze “*menfi cümle (olumsuz cümle)*” denir.²⁷²

Arap Dilinde sözü olumsuz yapmanın çeşitli yolları vardır.²⁷³ Bunların belli başlıları şunlardır:

a) Harfle nefiy: Cümle, nefiy harfiyle başladığında olumsuz olur. “*Nefiy harfleri*” altı tane olup, bunlar مَا, لَا, لَمْ, لَمَّا, لَنْ ve إِنَّ'dir.²⁷⁴ Nefiy harflerinden biriyle kurulan cümleler, biçim ve anlamca olumsuzdurlar. وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ “*Muhammed peygamberden*

²⁶⁹ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 38; Durmuş, “Hasr”, XVI, 392.

²⁷⁰ Mehmet Kaya Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, 3. bs., Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2009, s. 60.

²⁷¹ Cürcânî, *Mu'cemü't-ta'rifât*, s. 245.

²⁷² Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 60.

²⁷³ Bk. Kadir Zeyrek, *Arap Dilinde Olumsuzluk Bildiren Yapılar*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

²⁷⁴ Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fî şimâ'ati'l-i'râb*, nşr. Alî bû-Mülahham, Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993, s. 405; Mecdüddin Mübârek b. Esirüddin Muhammed eş-Şeybânî, *el-Bedî' fî*

başkası değildir”²⁷⁵ âyetinde مَا nefiy harfidir.²⁷⁶ Allah Resülü’nde peygamberlikten başka belli bazı vasıfların bulunmadığını bildirmektedir.²⁷⁷

b) İsimle nefiy: Cümlede, manası olumsuz olan bir isim, yüklem görevinde bulunduğunda cümle olumsuz olur. Bu tür cümleler, biçimce olumlu, anlamca olumsuzdurlar. “*Şüphesiz o (namaz), Allah’a huşû duyanlardan başkasına kesinlikle büyük bir iştir*”²⁷⁸ âyetinde كَبِيرَةٌ “büyük” ismi, لَا تَسْهَلُ “kolay değildir” manasında olup²⁷⁹ cümlenin anlamını olumsuz yapmıştır.²⁸⁰

c) Fiille nefiy: Manası olumsuz olan bir fiili kullanmak da cümleyi olumsuz yapar. Bu tür fiillerle²⁸¹ kurulan cümleler biçimce olumlu, anlamca olumsuzdurlar. وَيَأْتِي اللَّهُ وَإِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورُهُ “Allah ise, nurunu tamamlamaktan başka bir şey istemiyor”²⁸² âyeti, bu türden olumsuz cümlelere bir örnektir. Âyette يَأْتِي fiili, لَا يُرِيدُ “istemiyor” manasında olup,²⁸³ cümleyi olumsuz yapmıştır.

²⁷⁵ ‘ilmi’l-‘Arabîyye, I-II, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddîn, Mekke: Câmî’atü Umî’l-kurâ, 1420, II, 424; İbn Yaîş, a.g.e., V, 31; Ebü’l-Fidâ İmâdüddin İsmâil b. Ali, *el-Künnâş fi fenneyi’n-naḥv ve’s-şarf*, I-II, nşr. Riyâz b. Hasan el-Havvâm, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘asriyye, 1425/2004, II, 147.

²⁷⁶ Âl-i İmrân, 3/144.

²⁷⁷ Ebü Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’ li-ahkâmî’l-Kur’ân*, I-XX (10 ciltte), nşr. Ahmed el-Berdûnî, İbrâhîm Eттаfeyyîş, 2. bs., Kahire: Dârü’l-Kütübî’l-Mısriyye, 1384/1964, IV, 222; Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn fi ‘ulûmi’l-kitâbi’l-meknûn*, I-XI, nşr. Ahmed M. el-Harrât, Dımaşk: Dârü’l-Kalem, t.y., III, 414.

²⁷⁸ İbn Ya’kûb, a.g.e., II, 216; Desûkî, a.g.e., II, 215.

²⁷⁹ el-Bakara, 2/45.

²⁸⁰ Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, I-V, nşr. Abdülmün’im Ahmed Herîdî, Mekke: Dârü’l-me’mûn li’t-turâs, 1402/1982, II, 708; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb*, s. 886; Ebü’l-İrfân Muhammed b. Alî es-Sabbân, *Hâşiye ‘alâ Şerhi’l-Üşmûnî li-Elfiyeti İbn Mâlik*, I-III, Beyrut: Dârü’l-Kutubî’l-‘ilmiyye, 1417/1997, II, 212.

²⁸¹ Başka örnekler için bk. Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu’t-Teshîl*, I-IV, nşr. Abdurrahman es-Seyyid, Muhammed Bedevî el-Mahtûn, Kahire: Hecl, 1410/1990, II, 270; Ebü Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *İrtişâfî’z-zarab min lisâni’l-‘Arab*, I-V, nşr. Receb Osman Muhammed, Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1418/1998, III, 1502.

²⁸² لَيْسَ “Olmadı, değildir”, تَعَيَّرَ, “mevcut durumu üzere kalmadı”, anlamına gelen غَابَ “bir yerde hazır bulunmadı” ve nefiy harfi مَا yerinde gelen قُلْ, buldukları cümlelere olumsuzluk anlamı katan fiillerden bazılarıdır. Bk. Sîbeveyhi, a.g.e., II, 314; İbnü’s-Serrâc, a.g.e., II, 169; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu’t-Teshîl*, II, 281, 405; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, II, 225.

²⁸³ et-Tevbe, 9/32.

²⁸⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb*, s. 886; Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasriḥ ‘ale’t-Tavzîh*, I-III, nşr. M.Bâsil Uyûn es-Sûd, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1421/2000, I, 540; Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. İsâ el-Üşmûnî, *Şerḥ ‘alâ Elfiyeti İbn Mâlik*, I-IV, Beyrut: Dârü’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 1419/1998, I, 509-510.

d) Nefiy maksatlı söz yapıları (şibh-i nefiy): Bundan maksat; nehiy, soru, temenni, teşbih gibi bazı söz yapılarını kendi asıl mana ve maksatları dışında, olumsuzluk anlamı kastederek kullanmaktır.²⁸⁴ Bu tür cümleler de biçimce olumlu, anlamca olumsuzdurlar. “Allah hakkında haktan başka bir şey söylemeyiniz”²⁸⁵ âyetinde nehiy ve “فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ”²⁸⁶ âyetinde de soru cümlesi, asıl mana ve maksatları dışında, nefiy (olumsuzluk) anlamında²⁸⁷ gelmiştir.

“Nefiy edatlarından birinin, anlamı olumsuz bir müsnedin başında getirilmesi” biçiminde bir nefiy yolu daha bulunmaktadır. “Nefyin nefyi” olarak adlandırılan bu yolla kurulan cümleler, biçimce olumsuz, anlamca olumludurlar.²⁸⁸

Belâgata dair eserlerde hasr konusu incelenirken nefyin her çeşidinden örnek getirilmemiştir. Hasra dair örnekler daha çok مَا، لَا، لَيْسَ ve إِنَّ harfleriyle kurulan cümlelerden oluşmuştur.²⁸⁹ Bununla beraber, cümleyi olumsuz yapmak için, nefiy anlamı veren başka kelimelerin de kullanılabileceği belirtilmiştir.²⁹⁰

²⁸⁴ İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, II, 182; İbn Yaîş, *a.g.e.*, I, 217; Bedrüddîn Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *Tavzihu'l-mekâşid bi-şerhi Elfıyyeti İbni Mâlik*, I-VI, nşr. Abdurrahman Ali Süleyman, Kahire: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1422/2001, II, 669-670, 750; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu'l-mesâlik*, II, 222; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâḥ ve'n-nezâ'ir fi'n-nahv*, I-IV, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, Dimaşk: Mecma'u'l-lügati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk, 1407/1987, II, 193.

²⁸⁵ en-Nisâ, 4/171.

²⁸⁶ el-Ahkâf, 46/35.

²⁸⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu'l-mesâlik*, II, 222-223; Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşriḥ*, I, 539-540; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, II, 269; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *İrtisâfû'z-zarab*, III, 1502.

²⁸⁸ İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, II, 184; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ'îş*, II, 464; Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh Ebü'l-Berakât el-Enbârî, *el-İnşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-nahviyyine'l-Başriyyîn ve'l-Küfiyyîn*, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1424/2003, I, 156; II, 639-640; İbn Yaîş, *a.g.e.*, V, 66; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, s. 25.

²⁸⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 392-394, 398, 400, 401, 404, 412; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401-402; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâḥ*, s. 95; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78-79; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâḥ*, 100, Kirmânî, *a.g.e.*, I, 499; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-aqrân*, I, 137; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

²⁹⁰ Kirmânî, *a.g.e.*, I, 499; Tefîzânî, *Muhtaşar*, II, 194; Cürcânî, *el-Mişbâḥ*, s. 408; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-aqrân*, 137; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191, 194.

Tablo 9: Arap Dilinde nefiy

HARFLE NEFİY	İSİMLE NEFİY	FİİLLE NEFİY	ŞİBH-İ NEFİY
Harfle nefiy	Olumsuz anlamlı isimle nefiy	Olumsuz anlamlı fiille nefiy	Yasaklama veya sorunun olumsuz manada kullanımıyla nefiy
وَلَمَّا يَدْخُلِ الْإِيمَانُ فِي قُلُوبِكُمْ	وَأَنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ	وَيَأْتِي اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورَهُ	فَهَلْ يُهْلِكُ إِلَّا الْقَوْمَ الْفَاسِقُونَ

2.3.2.1.1.2. Arap Dilinde İstisna

“İstisna”, bir istisna edatı vasıtasıyla edatın sonrasını öncesinin hükmünün dışında tutmak, sonrasına öncesindeki hükmün zıddını vermektir.²⁹¹ Kendisinden bazı fertlerinin istisna edildiği lafza “*müstesna minh*”, istisna edilen fertleri gösteren lafza da “*müstesna*” denir. Cümlede müstesna minh istisna edatından önce, müstesna da istisna edatından hemen sonra gelir.²⁹²

İstisna yapmak için kullanılan edat ve ifadeler sekiz tane olup, bunlar خَلَا, عَدَا, لَيْسَ, حَاشَا سَوَى, غَيْرُ, إِلَّا, edatları ve لَا يَكُونُ ifadesidir.²⁹³ إِلَّا, istisnanın asıl edatıdır; diğerleri ona tâbidir.²⁹⁴ إِلَّا harfinde asıl olan, onun istisna için olmasıdır; غَيْرُ isminde asıl olan ise, sıfat olmasıdır. Bazen bu ikisi birbirinin yerine kullanılmakta ve إِلَّا ile vasfedilip, غَيْرُ ile istisna edilmektedir. إِلَّا edatının غَيْرُ yerinde sıfat olarak gelmesinin koşulu, إِلَّا ile istisnanın doğru ve mümkün olmaması ve إِلَّا ’nın sıfat olduğunda mevsûfunun mahzûf olmaması, mevsûfun cemi münekker veya cemi manasında nekire olması ve إِلَّا ’dan sonrasının cümle değil, müfred olmasıdır. Nitekim “Eğer ikisinde (yerde لَوْ كَانَ فِيهِمَا آلِهَةٌ إِلَّا اللَّهُ لَفَسَدَتَا

²⁹¹ Mer’î b. Yûsuf el-Kermî, *Delîlû’t-tâlibîn li-keîâmî’n-nahviyyîn*, Kuveyt: İdâretü’l-mahtûtât ve’l-mektebâtî’l-İslâmiyye, 1430/2009, s. 64; Ebü’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 92; Mustafâ b. Muhammed Selîm el-Galâyînî, *Câmi’u’d-dürûsî’l-‘Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘Asriyye, 1414/1993, III, 127.

²⁹² Galâyînî, *a.g.e.*, III, 127.

²⁹³ Sîbeveyhi, *a.g.e.*, II, 309, 347; Muhammed b. Yezîd el-Müberred, *el-Muktezâb*, I-IV, nşr. M. Abdülhâlık Udayme, Beyrut: Alemü’l-kütüb, t.y., IV, 391; Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî İbn Cinnî, *el-Lüma’ fi’l-‘Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris, Kuveyt: Dârü’l-kütübî’s-sekâfiyye, t.y., s. 66; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzahü’l-mesâlik*, II, 219-222; Hâlid el-Ezherî, *Şerhu’t-Tasrih*, I, 537-539.

²⁹⁴ Sîbeveyhi, *a.g.e.*, II, 309, 347; Müberred, *a.g.e.*, IV, 390-391.

ve gökte) *Allah'tan başka ilahlar olsaydı kesinlikle ikisinin de düzeni bozulurdu.*²⁹⁵ âyetinde لَّا harfi sıfattır. Dolayısıyla, إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ifadesi, آلِهَةٌ غَيْرُ اللَّهِ “Allah'tan başka ilahlar” anlamındadır.²⁹⁶ لَّا cümlede sıfat olarak geldiğinden tahsîs değil, tekit bildirmektedir.²⁹⁷

Diğer yandan istisna, “muttasıl” ve “münkatı” olmak üzere ikiye ayrılır. Müstesna, müstesna minhin cinsinden ve onun fertlerinden ise istisna “*muttasıl*”dır.²⁹⁸ Gerçek istisna budur²⁹⁹ ve istisna dendiğinde ilk akla gelen ve dilde en çok kullanılan da bu istisnadır. Müstesna, müstesna minhin cinsinden olmayıp,³⁰⁰ onun fertlerinden değilse, istisna “*münkatı*”dır.³⁰¹ Münkatı istisna, gerçek anlamda istisna değildir; zira istisna cinslerin farklı olması³⁰² durumunda gerçekleşmez.³⁰³

²⁹⁵ el-Enbiyâ, 21/22.

²⁹⁶ Sîbeveyhi, *a.g.e.*, II, 331-332; Müberred, *a.g.e.*, IV, 408; İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, I, 285; Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 99; Muhammed b. Yûsuf et-Teymî Nâzirü'l-ceyş, *Şerhu't-Teshîl: Temhîdu'l-kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-fevâ'id*, I-XI, nşr. Ali Muhammed Fâhir v.dğr., Kahire: Dârü's-Selâm, 1428, V, 2186; Üşmûnî, *a.g.e.*, I, 514; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi fi şerhi Cem'i'l-cevâmi*, I-III, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikîyye, t.y., II, 240.

²⁹⁷ İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu't-Teshîl*, II, 298.

²⁹⁸ Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih*, I, 542; Galâyînî, *a.g.e.*, III, 127; Sâlih Fâdıl es-Sâmerrâî, *Me'âni'n-naḥv*, I-IV, 2. bs., Kahire: Şeriketu'l-Âtik li-smâ'ati'l-kitâb, 1423/2003, II, 246-247; Muhammed Semîr Necîb el-Lebedî, *Mu'cemü'l-muştalahâti'n-naḥviyye ve's-şarfiyye*, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985, s. 38.

²⁹⁹ Galâyînî, *a.g.e.*, III, 127.

³⁰⁰ İbn Teymiyye, bu koşulun genel kullanıma bakılarak konulduğunu, zira müstesnanın müstesna minhin cinsinden olduğu münkatı istisnaların da bulunduğunu ifade eder. Ona göre, münkatı istisna “müstesnanın müstesna minhin bazı yönden benzeri olduğu istisna”dır. Müstesna, müstesna minhin sözde yer almayan cinsindedir, sözde yer alan cinsinden değildir. Bundan dolayı münkatı istisna, müferrağ istisnanın uygun olduğu yerlerde uygun olmaktadır. مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ “Bu hususta zanna uymak dışında hiçbir (sağlam) bilgileri yoktur.” (en-Nisâ, 4/157) âyeti مَا لَهُمْ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ “Sadece zanna uyuyorlar” şeklinde müferrağ gelebilir. Hâdî Ahmed Ferhân eş-Şüceyrî, *ed-Dirâsâtü'l-lügaviyye ve'n-naḥviyye fi müellefâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ve eserühâ fi istinbâti'l-aḥkâmi's-şer'iyye*, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2001, s. 446-447.

³⁰¹ Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih*, I, 546; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi*, II, 248, 249; Galâyînî, *a.g.e.* III, 127; Sâmerrâî, *a.g.e.*, II, 246-247.

³⁰² Cinslerin ayrılığı, cinslerin zatlarında (ayniyet) veya manalarında (maneviyet) olmak üzere iki şekilde meydana gelir. قَامَ الْقَوْمُ إِلَّا فَرَسًا “Topluluk ayağa kalktı, sadece at ayağa kalkmadı” cümlesinde cinslerin ayrılığı zatlardadır; biyolojik olarak insan bir cins, at ayrı bir cins canlıdır. Fakat إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ مِنْ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ “Şüphesiz, sapmışlardan sana uyacak olanlar dışında kullarım üzerinde senin hâkimiyetin olmayacaktır.” (el-Hicr, 15/42) âyetinde ise cins ayrılığı anlam itibarıyledir, zatlarla ilgili bir durum değildir. Âyette anlam yönüyle müminler bir cins, mümin olmayanlar başka bir cins kabul edilmiştir. (Bk. Muhammed b. Sâlih el-Useymin, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, 9. bs., Riyad: Mektebetü Rüşd, 1435/2014, s. 458.)

³⁰³ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 93.

Münkâtı‘ istisnaya, cinsinden ve fertlerinden olmayan müstesnanın, müstesna minhin hükmüyle vasıflandığı zannedilmesin diye³⁰⁴ mecâzen “istisna” denmiştir.

İstisna, edattan öncesinin olumlu veya olumsuz olmasına göre de ikiye ayrılır. Edattan öncesi olumlu ise, yani istisna olumludan yapılıyorsa “*müsbet (mûceb) istisna*”; edattan öncesi olumsuz ise yani istisna olumsuzdan yapılıyorsa “*menfi (gayri mûceb) istisna*” adı verilir.

Yine istisna, müstesna minhin cümlede lafzen yer alıp almamasına göre de “tam istisna” ve “müferrağ (nâkıs) istisna” olmak üzere ikiye ayrılır. Müstesnâ minhin lafzen bulunduğu istisnaya “*tam istisna*”, müstesna minhin lafzen bulunmayıp takdir edildiği istisnaya da “*müferrağ (nakıs) istisna*” denir.³⁰⁵

Tam istisnada edattan öncesi müsbet veya menfi ve buna göre istisna “*tam menfi*” ve “*tam müsbet*” olabiliyorken, müferrağ istisnada edattan öncesi her zaman menfidir, müsbet olarak gelmez.³⁰⁶ Ayrıca tam istisnanın aksine müferrağ istisnâ sadece muttasıl olur, münkâtı‘ olmaz.³⁰⁷

Belâgata dair kaynaklarda istisna hakkında bilgi verilmemiş ve bu konudaki örneklerin neredeyse tamamı ٱ harfiyle gelmiştir.³⁰⁸ Bununla beraber, istisnanın aynı anlamda başka edatlarla da yapılabileceği bildirilmiştir.³⁰⁹

³⁰⁴ Galâyîni, *a.g.e.*, s. 580.

³⁰⁵ Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih*, I, 539; Durmuş, “İstisna”, XXIII, 388.

³⁰⁶ Hâlid el-Ezherî, *Şerhu't-Taşrih*, I, 539-540; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu'l-mesâlik*, II, 222.

³⁰⁷ Durmuş, “İstisna”, XXIII, 388.

³⁰⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401-402; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 95-96; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78-79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99-100.

³⁰⁹ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79, Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 408; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

2.3.2.1.1.3. Nefiy + istisnanın hasra delâleti

Nefiy + istisnanın, hasr yolu olduğunda ittifak vardır.³¹⁰ *إِنَّمَا* harfinin³¹¹ ve takdîmin³¹² hasra delâletleri, bunların nefiy + istisna anlamı içermeleriyle açıklanmış ve yine mahsûr ile mahsûrun fihin yerleri onun üzerinden izah edilmiştir.³¹³ Nihayet nefiy + istisna, hasrın en meşhur, sağlam³¹⁴ ve asıl yolu³¹⁵ olup, diğer yollar onun fer'i mesabesindedir.³¹⁶

Nefiy + istisnanın hasr yolu olduğunda görüş birliği bulunmakla beraber istisnanın hangi çeşitlerinin hasr yolu olduğu konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bilindiği üzere “nefiy + istisna” ifadesi, menfiden yapılan istisna türleri olan “müferrağ” ve “tam menfi” istisnaların her ikisini de kapsamaktadır. Ayrıca bazı âlimler tarafından her istisnada nefiyin bulunduğu bildirilmiş, böylece konunun çerçevesi müsbetten yapılan istisnayı da kapsayacak şekilde genişletilmiştir.³¹⁷ Durum böyle olunca, istisnanın hangi

³¹⁰ İbrahim Enîs, nefiy + istisnanın hasr yolu olmadığı savunmuştur. Ona göre, nefiy + istisna üslûbunda, bir şeyin başka bir şeyden nefyedilmesi ve başkasına isbatı söz konusu değildir. Bu üslûp, öncesindeki sözün pekiştirilmesi, anlamın mübalağalı bir şekilde iletilmesi ve zihne yerleştirilmesine hizmet etmektedir. (Bk. İbrahim Enîs, *Min Esrâri'l-lüga*, 6. bs., Kahire: Mektebetü Anglo el-Misriyye., 1978, s. 190-194.). Ancak o bu görüşünde tek kalmıştır.

³¹¹ Örneğin, nahiv âlimleri ve müfessirler, *إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ* “Size ancak leşi haram kıldı” (el-Bakara, 2/173) âyetindeki hasrı *مَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ إِلَّا الْمَيْتَةَ* “Size leşten başkasını haram kılmadı” ve *إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّيَ* *مَا حَرَّمَ* *رَبِّيَ إِلَّا الْفَوَاحِشَ* “Rabbim ancak son derece çirkin işleri haram kıldı” (el-A'raf, 7/33) âyetindeki hasrı da *مَا حَرَّمَ رَبِّيَ إِلَّا الْفَوَاحِشَ* “Rabbim son derece çirkin işlerden başkasını haram kılmadı” şeklinde izah etmişlerdir. Bk. Zeccâc, *Me'ânî'l-Kur'ân*, I, 243; Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 328. s. 328; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 402-403; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 96; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 101; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 107; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 194; 499; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 390-391; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 413; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 547; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 196.196.

³¹² Örneğin, failin, filinden önce getirildiği *شَرُّ أَهْرَ دَا نَابَ* “Köpeği bir şer hırlattı” sözünün hasra delâletinin *مَا أَهْرَ دَا نَابَ إِلَّا شَرُّ* “Köpeği şerden başkası hırlatmamıştır” şeklindeki takdiri için bk. Hasen b. Ahmed Ebû Âlî el-Fârisî, *el-Mesâ'ilü's-Şirâziyyât*, I-II, nşr. Hasan Hindâvî, Riyad: Künûzü İşbilyâ, 1424/2004, I, 255; Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 546.

³¹³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 328-329, 332; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 402; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 96; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 101; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 319; İcî, *el-Fevâ'id*, I, 499; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 107; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 233; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 328; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 390; Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 241; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 546; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 140.

³¹⁴ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 38; Durmuş, “Hasr”, XVI, 392.

³¹⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 412; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 431; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 120; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 39.

³¹⁶ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 412; İcî, *el-Fevâ'id*, I, 517; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 517; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 413; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s.120; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 38.

³¹⁷ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 92.

çeşitlerinin hasrın yolu olduğu meselesinin incelenmesi zorunluluk olmuştur. Bu sebeple nefiy + istisnanın hasra delâleti, istisnanın türleri temelinde ele alınacaktır.

2.3.2.1.1.3.1. Müferrağ istisnanın hasra delâleti

Âlimler, müferrağ istisnanın terim anlamda hasr yolu olduğunda hemfikirdirler.³¹⁸ Bu yüzden nefiy + istisna yoluyla hasr konusunda örneklerin neredeyse tamamına yakını müferrağ istisna olarak getirmişlerdir.³¹⁹

Müferrağ istisnada, istisnanın zorunlu temel öğelerinden müstesna minh sözde lafzen bulunmadığından istisnanın gerçekleşmesi için bir müstesna minhin takdir edilmesi gerekmektedir.³²⁰ Hakîkî hasrda âmm³²¹ ve gayri hakîkî hasrda hâs³²² olarak takdir edilecek³²³ müstesna minh, cinsinde ve sıfatında da müstesnaya uygun³²⁴ olmak durumundadır. Söz konusu uygunluktan maksat, müstesna minhin müstesnaya örfen cins olması³²⁵ yani müstesnanın müstesna minhin fertlerinden bazısı olmasıdır.³²⁶ Sıfattaki uygunluk da müstesna minhin irapta³²⁷ yani fail, mef'ûl, zilhâl, hâl vb. olmakta müstesnaya

³¹⁸ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 41; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 41; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 74; Tâhir, *a.g.e.*, s. 97.

³¹⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 332-334; Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz* s. 226-227; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400-402, 404-406; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 101-104; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 95-99; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78-79; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, 98-107; Tibî, *Le'tâifü't-tibyân*, I, 91-94.

³²⁰ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 84; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 93. Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, s. 403; Süyûtî, *el-Îtkân*, III, 168; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566; Desûkî, *a.g.e.*, II, 231.

³²¹ Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, s. 403; Süyûtî, *el-Îtkân*, III, 168; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566; Desûkî, *a.g.e.*, II, 231.

³²² Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Mu'tavvel*, s. 241.

³²³ Müstesna minhin âmm veya hâs lafız olması, hasrın hakîkî veya gayri hakîkî olmasıyla ilgili bir durumdur. Hasr hakîkî olduğunda müstesna minh âmm; hasr gayri hakîkî olduğunda müstesna minh hâs olmaktadır. Müferrağ istisnada müstesna minhin sadece âmm lafız geldiğini söylemek, bu istisnanın gayri hakîkî ve dolayısıyla ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrları için uygun olmadığı anlamına gelir ki belâgata dair eserlerdeki ifrâd ve kalb hasrlarından örnekler, bunun böyle olmadığını göstermektedir.

³²⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 409-410; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 99; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 84; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 106; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 231; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 515; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, s. 403; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 341-342; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 154; Desûkî, *a.g.e.*, II, 230.

³²⁵ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566.

³²⁶ Desûkî, *a.g.e.*, II, 231.

³²⁷ Süyûtî, *el-Îtkân*, III, 168; a.mlf. *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137.

tâbi olmasıdır.³²⁸ Buna göre, مَا كَسَوْتُهُ إِلَّا جُبَّةً “Ona cübbeden başkasını giydirmedim” cümlesinde müstesna olan جُبَّةً “cübbe”, bir giysi çeşidi olduğundan müstesna minh ona uygun olarak “giysi” anlamına gelen مَلْبَسًا veya كِسْوَةً veya لِبَاسًا gibi âmm bir kelime olarak takdir edilir. Cübbeye “şey” denmesi mümkün olmakla beraber burada müstesna minh شَيْئًا olarak takdir edilmez, çünkü kastedilen ondan daha özeldir.³²⁹

2.3.2.1.1.3.2. Tam menfi istisnanın hasra delâleti

Tam menfi istisnanın hasr yolu olup olmadığı meselesinde iki farklı görüş vardır. Bir görüşe göre, tam menfi istisnada edattan önceki menfi bölüm tam bir yargı bildirir. İstisna, bu menfi sözün anlaşılmasında ortaya çıkabilecek yanlış düşünceyi düzelten bir kayıttır. Buna göre, tam menfi istisna hasr yolu değildir. مَا جَاءَنِي أَحَدٌ إِلَّا الْقُدُّوسِيَّ “Bana Kuddûsî’den başka hiç kimse gelmedi” sözünde istisna edatından önce gelen مَا جَاءَنِي أَحَدٌ “Bana hiç kimse gelmedi” olumsuz cümlesi, konuşanın susmasının uygun ve güzel karşılanacağı tam bir yargı bildirmektedir. Ancak bu söz, أَحَدٌ “hiç kimse” kapsamının fertlerinden biri olan Kuddûsî’yi de akla getirdiğinden onun bu kapsamın dışında tutulması ve gelmeme fiilinin Kuddûsî dışındakilerle sınırlandırılması gerekmiştir. İşte إِلَّا الْقُدُّوسِيَّ “Kuddûsî’den başka” istisnası, bu yersiz ve yanlış düşünceyi düzeltmek amacıyla gelmiş bir kayıttır. Dolayısıyla bu ifade, dilde hasr bildirmekle beraber terim anlamda hasr yolu değildir.³³⁰

Tam menfi istisnanın hasr yolu olup olmadığı meselesinde diğer görüş, âlimlerin geneline ait olup, bu görüşe göre ise, tam menfi istisna, temel kurala aykırı olarak gelen bir hasr yoludur.³³¹ Nefiy + istisna yoluyla hasrda asıl olan, sözün, lafız (mantûk) olarak sadece müsbeti içermesi,³³² menfiyi anlam (mefhûm) olarak bildirmesidir.³³³ Ne var ki,

³²⁸ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 106; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 515; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 404; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566.

³²⁹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 404; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 566; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 232.

³³⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 125; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 41; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 40-41.

³³¹ İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 207; Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

³³² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs*, s. 49; a.mlf. *el-Îzâh*, s. 102; Tibî, *Letâifü’t-tibyân*, I, 92; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 507; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 394; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 206; Desûkî, *a.g.e.*, II, 206.

³³³ Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

tam menfi istisna cümlelerinde, müsbetin yanı sıra menfi anlam da lafzen bulunur.³³⁴ Menfi anlamın lafzen bulunması, tam menfi istisnanın hasr yolu olduğu hakikatini ortadan kaldırmaz. Zaten kimi âlimler de tam menfi istisnanın hasr yolu olduğunda hiçbir şüphenin bulunmadığını, bu sebeple bu meseleyi incelemeye ve tartışmaya gerek olmadığını söylemişlerdir.³³⁵

Abdülkâhir el-Cürcânî'den itibaren âlimler, nefiy + istisna yoluyla kurulan hasra dair örnekleri genellikle müferrağ istisnadan getirmişler, tam menfi istisnadan getirmişlerdir. Bunun muhtemel bazı sebepleri, müferrağ istisnanın hasrın asıl yolu olması,³³⁶ dilde örneklerinin daha fazla bulunması³³⁷ ve müstesna minhin söz içinde açıkça geçmemesi sebebiyle anlamın kapalı olup üzerinde daha fazla durulmaya ihtiyaç duyulmasıdır.³³⁸ Örneklere bakarak, tam menfi istisnanın hasr yolu olmadığını ileri sürmek isabetli olmaz. Diğer yandan, müstesna minhin takdiri dışında, müferrağ istisnada aranan diğer iki şart,³³⁹ tam menfi istisnada da tamamıyla sağlanmaktadır. Müstesna minhin, müferrağ istisnadan farklı olarak tam menfi istisnada mukadder değil, açıkça gelmesi, tam menfi istisnanın hasrın yollarından biri olmasını engelleyici bir durum olmamalıdır.³⁴⁰

2.3.2.1.1.3.3. Tam müsbet istisnanın hasra delâleti

Bahâüddîn es-Sübki ve Ebü'l-Bekâ, tam müceb istisnayı hasr yolu kabul etmişlerdir. Onlara göre, müsbetten yapılan istisna, nefyin hasrı, menfiden yapılan istisna da isbatın hasrı içindir.³⁴¹ “كُلُّ شَيْءٍ هَالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ”³⁴² “Onun zatından başka her şey yok olacaktır”³⁴² âyeti nefyin hasrına örnektir. Âyette “helakin nefyi = yok olmama” Allah’a hasredilmiştir.³⁴³

³³⁴ Muhammed Ebü Müsâ, *a.g.e.*, s. 124-126; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33-34.

³³⁵ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 191, 207; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 429; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191, 207; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 152; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191, 207, 230.

³³⁶ İsferyînî, *a.g.e.*, I, 544; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³³⁷ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 429.

³³⁸ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 431; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 152; Desûkî, *a.g.e.*, II, 230.

³³⁹ Bunlar, müstesna minhin âmm lafız olması ile cins ve sıfatında müstesnaya uymasındır.

³⁴⁰ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 40-41.

³⁴¹ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 191; Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 92.

³⁴² el-Kasas, 28/88.

³⁴³ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 93

Âlimlerin geneli ise, tam müsbet istisnanın hasr yolu olmadığı kanaatindedirler.³⁴⁴ Onlara göre; müsbet istisnadan maksat, hasr değil, isbattır. İstisna, öncesindeki olumlu hükmün yanlış anlaşılması için getirilmiş bir kayıttır.³⁴⁵ Dolayısıyla جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا بِأَلَا بِإِلَالٍ “Bilal’den başka topluluk geldi” cümlesi جَاءَ الْقَوْمُ الْمَغَايِرُونَ لِإِلَالٍ “Bilal olmayan topluluk geldi” anlamındadır. Buna göre, bu cümlenin maksadı, topluluğun geldiğini haber vermektir, gelmemeyi Bilal’e hasretmek değildir. Cümledeki istisna, Bilal’in de geldiği yönünde oluşabilecek yanlış düşüncenin önüne geçmek içindir.³⁴⁶

Nefiy + istisna yolu, muhatabın bilmediği, şüphe ve inkârla karşıladığı durumlarda kullanılırken, tam müceb istisna bu maksatla kullanılmaya uygun değildir.³⁴⁷ Ayrıca nefiy + istisnanın hasra delâleti, nefyin önce, istisnanın sonra gelmesiyle tahakkuk etmektedir.³⁴⁸ Tam müsbet istisnada ise, durum tersine olup, isbat önce, nefiy sonra gelmektedir.

Netice olarak, bu konuda Sübkî’nin ve onunla aynı görüşte olanların sözüne itibar edilemez. Çünkü, قَامَ النَّاسُ إِلَّا دَاوُدَ “Davut’tan başka herkes ayağa kalktı” şeklindeki tam müsbet istisna cümlesinde “ayağa kalkmama” fiili olumsuzdur, fiilin gerçekleşmediğini bildirir. Gerçekleşmeyen şey, yok hükmündedir ve yok olan, var olana hasredilemez.³⁴⁹ Bu meselede en isabetli görüş, tam müceb istisnanın dilde hasr ifade etmekle beraber terim anlamda hasr yolu olmadığı şeklindeki, çoğunluk âlimlerin görüşüdür.³⁵⁰

2.3.2.1.1.3.4. Münkâtı’ istisnanın hasra delâleti

Münkâtı’ istisna, müstesnanın müstesna minhin cinsinden yani onun fertlerinden biri olmaması sebebiyle gerçek bir istisna değildir; bu sebeple hasra delâlet etmez.³⁵¹ Münkâtı’ istisnadan maksat, hasr değil, muhatabın aklına gelebilecek yanlış ve yersiz bir

³⁴⁴ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 408; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 544; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³⁴⁵ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 408; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 219, 544; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 139; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³⁴⁶ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 219, 544; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 139; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³⁴⁷ İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 191-191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³⁴⁸ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 544; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 191-192; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191.

³⁴⁹ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 38-39.

³⁵⁰ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 41.

³⁵¹ Galâyînî, *a.g.e.*, III, 128.

düşünceyi en başından itibaren düzeltmektir (istidrak).³⁵² Bu sebeple, münkatı‘ istisnada لَكِنَّ , لَكِنَّ veya لَكِنَّ harfi, istisna anlamında değil, nefiyden sonra istidrak maksadıyla gelen لَكِنَّ veya لَكِنَّ manasındadır.³⁵³ Desûkî bu konuda farklı düşünmekte olup, ona göre, münkatı‘ istisna da hasr bildirir. مَا جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا الْحَمِيرَ “Topluluk gelmedi, lakin eşekler” sözünün maksadı, “gelme” fiilini eşeklerle sınırlamak ve fiilin topluluk tarafından gerçekleştirilmediğini haber vermektir.³⁵⁴

Tablo 10: İstisna çeşitlerinin hasra delâleti

İSTİSNA TÜRÜ	HASRA DELÂLET DURUMU
Müferrağ İstisna	İttifakla hasr yoludur.
Tam Menfi İstisna	Temel kurala aykırı olarak gelmekle beraber hasr yoludur.
Tam Müceb İstisna	Dilde hasr bildirmekle beraber terim anlamda hasr yolu değildir.
Münkatı‘ İstisna	Gerçek bir istisna olmadığı için hasr yolu değildir.

2.3.2.1.1.4. Nefiy + istisnanın hasra mantûk veya mefhumla delâleti

Nefiy + istisna yolunun hasra mantûk ve mefhumdan hangisiyle delâlet ettiği konusunda iki farklı görüş vardır. Âlimlerin çoğunluğuna göre, nefiy + istisnayla kurulan hasrlarda, asıl olarak, lafız (mantûk) müsbet anlamı bildirir,³⁵⁵ menfi anlama dolaylı olarak (mefhumla) işaret eder.³⁵⁶ Tam menfi istisna ile kurulan hasrlar, asıla aykırı olarak gelir ve müsbetin yanı sıra menfiyi de lafzen bildirir.³⁵⁷ Bununla birlikte bunlar da ittifakla asıl yerindedir.³⁵⁸ Desûkî’ye göre, sözde lafzen yer almaktan maksat, kendisiyle neyin kastedildiğinin açık ve belli olmasıdır. Halbuki tam menfi istisnayla kurulan hasrlarda menfi müstesna minh ile neyin kastedildiği açık ve belli değildir. Dolayısıyla bunlarda da

³⁵² İbn Yaîş, *a.g.e.*, II, 81; Süyûtî, *el-Eşbâh ve’n-nezâ’ir*, II, 191.

³⁵³ Sîbeveyhi, *a.g.e.*, II, 325; İbnü’s-Serrâc, *a.g.e.*, I, 291; Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi’*, II, 250, 253.

³⁵⁴ Desûkî, *a.g.e.*, II, 230.

³⁵⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 49; a.mlf., *el-İzâh*, s. 102; Tîbî, *Letâifü’t-tibyân* I, 92; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 507; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 206; Desûkî, *a.g.e.*, II, 206-207.

³⁵⁶ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 553; Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

³⁵⁷ Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

³⁵⁸ İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 207; Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

menfi anlamın mefhum olarak, müsbet anlamın da lafzen geldiği kabul edilir.³⁵⁹ Netice olarak, nefiy + istisnayla kurulan hasrlarda lafız (mantûk) müsbet anlamı doğrudan gösterir; menfi anlam, lafızlardan ve muhtevadan dolaylı olarak (mefhum) elde edilir.

Bahâüddîn es-Sübki ve Süyûtî gibi bazı âlimler, cumhurun aksine, nefiy + istisnada lafzın menfiyi, mefhumun da müsbeti bildirdiği kanaatindedirler.³⁶⁰ Onlara göre, nefiy + istisna yoluyla kurulan sözler duyulduğunda onlardan ilk anlaşılan anlam nefiydir, isbat daha sonra anlaşılan bir manadır.³⁶¹ Zihne ilk ulaşan, olumsuz anlam olduğundan bu tür ifadelerde asıl olan, nefiydir, bu sebeple lafız, nefye delâlet etmektedir.³⁶² Kaldı ki, nefiy + istisnayla kurulan hasrlarda lafzın, müsbet anlamı gösterdiğini söylemek, zorlama bir yorumdur. Bu yolla gelen hasrlarda asıl olan, lafzın menfi anlamı bildirmesidir.³⁶³

Âlimlerin çoğunluğu, nefiy + istisna yoluyla gelen hasrlarda sözün bütününe dikkate aldıklarından³⁶⁴ onların meseleye bütüncül yaklaşımları, daha kuşatıcıdır ve dolayısıyla doğruya daha yakın duruyor. Ayrıca nefiy + istisna yolu, bilmeyen ve inkâr eden muhataba karşı isbat maksadıyla kullanılmaktadır. Nefiy + istisnanın lafız olarak müsbeti bildirmesi, bu maksadı gerçekleştirmeye daha uygundur.

“*Abdurrahman'dan başka hiç kimse ayağa kalkmadı*” ve “*Abdurrahman'dan başkası ayağa kalkmadı*” cümleleri âlimlerin çoğunluğuna göre, lafız olarak Abdurrahman'ın ayağa kalktığını, mefhum olarak da ondan başka hiç kimsenin ayağa kalmadığını bildirmektedir. Bahâüddîn es-Sübki ve Süyûtî gibi, lafzın menfiyi gösterdiği,³⁶⁵ müsbetin mefhumdan anlaşıldığı görüşünde olan âlimlere göre ise, bu cümleler lafız olarak Abdurrahman'dan başka hiç kimsenin ayağa kalkmadığını, bunun bir iktizası olarak da mefhum yoluyla Abdurrahman'ın ayağa kalktığını haber

³⁵⁹ Desûkî, *a.g.e.*, II, 207.

³⁶⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 121.

³⁶¹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 121, 122; Hüseyin, *a.g.e.*, s. 163.

³⁶² Besyûnî, *a.g.e.*, II, 40.

³⁶³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 132.

³⁶⁴ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 40.

³⁶⁵ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 204-205.

vermektedir.³⁶⁶ Sonuç olarak, bu meseledeki ihtilafın, anlama değil, daha çok lafza yönelik olduğu görülüyor. Bütün âlimler, hasrdan nefiy + isbatı anlamışlardır. İhtilaf, nefyin mi yoksa isbatın mı önce anlaşıldığı meselesindedir.

Tablo 11: Nefiy + istisna yolunun mantûk ve mefhumla hasra delâleti

Nefiy + İstisna Yoluyla Kurulan Hasrda Delâlet	Mantûkun Delâleti	Mefhumun Delâleti
		Müsbet anlama

2.3.2.1.1.5. Nefiy + istisna yoluyla hasrda mevsûfun veya sıfatın nefyedilmesi

“Nefiy” ve “isbat”, zatların ve vasıfların bizatihi kendilerine ilişkin değil, onlar arasında duyu veya akılla kurulan bağ ve ilişkilere dair durumlardır.³⁶⁷ Mevsûfun sığata hasredildiği cümlede, mevsûf olan kelimenin başına nefiy harfi geldiğinde bundan maksat, mevsûfun bizatihi zatını nefyetmek yani onun var olmadığını ifade etmek değildir. Muhatabın, mevsûfta bulunduğuna inandığı,³⁶⁸ nefyedilmesi mümkün olan sıfatları nefyetmek, bunların mevsûfta bulunmadığını bildirmektir.³⁶⁹ “*Abdullah değildir*” denildiğinde, bundan maksat, sözün maksadıyla hiçbir ilgisi bulunmayan, konuşma esnasında akla gelmeyen ve muhatapla anlaşmazlık konusu olmayan, boyunun uzunluğu-kısalığı, tenin beyazlığı-siyahlığı gibi vasıflarını nefyetmek değildir. Bilakis şairlik, yazarlık gibi muhatapla konuşan arasında ihtilaf konusu olan vasıfları veya hallerini nefyetmek ve Abdullah’ın bu niteliklere sahip olmadığını haber vermektir.³⁷⁰ Mevsûfta bulunmadığı bildirilen (nefyedilen) sıfatların neler olduğu, muhatapın hâl ve tavrından ve karinelere bilinir.³⁷¹

³⁶⁶ Tefâtânî, *el-Muavvel*, s. 394; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 177; a.mlf. *Mu‘terekü’l-akrân*, I, 145; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 206-207; Desûkî, *a.g.e.*, II, 206-207.

³⁶⁷ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 411.

³⁶⁸ Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327.

³⁶⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 402; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 95; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, 100; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 411-412.

³⁷⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 346.

³⁷¹ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 412.

Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede, sıfatın başına getirilen nefiy harfiyle, sıfatın bizatihi varlığı nefyedilmez, ona sahipliği anlaşmazlık konusu olan mevsûflarla olan nispet ve ilişkisi nefyedilir.³⁷² Böylece aklın hükmünce, o mevsûflarda, anılan sıfatın bulunmadığı kastedilir.³⁷³ Sıfatla nispet ve bağı kesilen mevsûfların kimler olduğu da muhatabın hâlimden ve karinelere bilindir.³⁷⁴ “*Şair yoktur*” denildiğinde, bu sözle, varlığında tartışma olmayan “şairlik” sıfatının, sözün maksadıyla ilgili olarak akla gelen ve anılan sıfata sahip olduğu iddia edilen mevsûfların hiçbirinde bulunmadığı kastedilir.³⁷⁵

2.3.2.1.1.6. Nefiy + istisna yoluyla hasrda muhatabın durumu

Nefiy + istisna yolu, asıl olarak, muhatabın bilmediği ve inkâr ettiği hususlarda onu söz konusu yanlışından doğruya döndürmek için kullanılır.³⁷⁶ Bunda muhatabın inkâr eden biri olması asıl olduğu için tereddüt edene karşı kullanılması aslın dışına çıkan bir durumdur.³⁷⁷ Tereddüt edene karşı kullanılması da ancak ta’yîn hasrında söz konusu olur. Zira ta’yîn hasrında muhatap, mesele hakkında bir kanaat ve fikri bulunmayan, şüphe ve tereddüt eden biridir,³⁷⁸ inkâr eden biri değildir.³⁷⁹ Dolayısıyla ta’yîn hasrında aslın dışına çıkılır ve muhatabın inkâr eden biri olması şart koşulmaz.³⁸⁰

Sözün nefiy + istisnayla söylenmesi için muhatabın “bilmemesi ve inkâr etmesi” şarttır,³⁸¹ sadece inkâr etmesi yeterli değildir. Muhatap bildiği hâlde inkâr ediyorsa ona

³⁷² Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 411-412.

³⁷³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401-402; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 95; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327.

³⁷⁴ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 412.

³⁷⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 346; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 402; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 95; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 411-412.

³⁷⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 332; Râzî, *Nihâyetü’l-İcâz*, s. 226; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 405-406; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 97; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 49; a.mlf. *el-İzâh*, s. 102; Tîbî, *Leâifü’t-tibyân*, I, 93; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 325; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 213; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 510; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 336; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 397; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 558; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 214; Desûkî, *a.g.e.*, II, 214.

³⁷⁷ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 420.

³⁷⁸ Desûkî, *a.g.e.*, II, 203.

³⁷⁹ Desûkî, *a.g.e.*, II, 214.

³⁸⁰ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 325; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 558.

³⁸¹ İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 214.

nefiy + istisnayla söz söylemek doğru olmaz.³⁸² Şayet “bilen ve inkâr eden” birine söz nefiy + istisna yoluyla söylenmişse bu durum, o kimsenin, “bilmeyen ve inkâr eden” kişi konumuna konduğunu gösterir.³⁸³ Aynı şekilde muhatap bilen ve kabul eden biri olduğu hâlde söz ona nefiy + istisnayla söylenmişse bu, uygun bir itibarla,³⁸⁴ onun bilmeyen, şüphe ve inkâr eden kimse yerine konduğu anlamına gelir.³⁸⁵ Nitekim mevsûfun sifata ifrâd olarak hasredildiği³⁸⁶ *إِنَّا نَذِيرٌ* “*Sen uyarıcıdan başkası değilsin*”³⁸⁷ âyetinde muhatapın durumu budur. Hz. Peygamber, uyarıp sakındırmanın ötesinde yapabileceği hiçbir şeyin olmadığını bilmeyen, kendinde insanları hidayete erdirebilecek gücün olduğuna inanan ve bu yanlışı ısrar eden kimse yerine konmuştur. Böylece söz, muktezâyı zahirin (aslın) dışına çıkararak, bilmeyen ve inkâr eden birine hitap ediliyormuş gibi gelmiştir.³⁸⁸

2.3.2.1.1.7. Nefiy + istisnayla kurulmuş hasrda mahsûrun fihin yeri

Hasrda kurulmuş bir cümleyi doğru anlayabilmek için öncelikle mahsûr ve mahsûrun fihin doğru tespit edilmesi gerekiyor. Bu ikisinin birbirine karıştırılmasının, hasrın maksadının yanlış anlaşılmasına veya maksadını aşan bir anlama yol açacağı malumdur. Bu sebeple, mahsûr ve mahsûrun fihin cümle içindeki yerinin bilinmesi gereklidir.

Nefiy + istisna yoluyla kurulmuş hasrlarda *mahsûr*, nefiy harfinden sonra; *mahsûrun fih* de istisna edatının hemen ardından gelir³⁸⁹ ve hasr, onda gerçekleşir.³⁹⁰ İstisna

³⁸² İsferyânî, *a.g.e.*, I, 558.

³⁸³ İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 214.

³⁸⁴ “*Uygun itibar*”dan maksat, muktezâyı hâle uygunluktur. Bk. Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 337; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 215; Desûkî, *a.g.e.*, II, 215.

³⁸⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 334; Râzî, *Nihâyetü’l-İcâz*, s. 226; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 103; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 325; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 213; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 337; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397-399; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 558; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 215; Desûkî, *a.g.e.*, II, 215.

³⁸⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 103; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 422.

³⁸⁷ el-Fâtır, 35/23.

³⁸⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 334; Râzî, *Nihâyetü’l-İcâz*, s. 227; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 406-407; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 103; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 513; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 422.

³⁸⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 339, 340, 344; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 105, 107; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 225; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 340, 341; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 401; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 425; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 563; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 225, 232; Desûkî, *a.g.e.*, II, 225-226.

³⁹⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 340, 343; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 102; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 107; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 114-115; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 517; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 341; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 405; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 563, 564; Desûkî, *a.g.e.*, II, 227.

edatı cümlenin neresinde gelmiş olursa olsun, mahsûrun fih her hâlükârda edattan hemen sonraki kelimedir.³⁹¹ Mahsûru gösteren kelime, nahiv ilmindeki müstesna minh, mahsûrun fihi gösteren kelime de müstesna yerindedir. Bu yolla kurulan hasrlarda mahsûr, mahsûrun fihten önce yer alır. Mahsûrun fih ve istisna edatı, yerlerinde sabit kalmaları şartıyla, mahsûrun mahsûrun fihten sonra gelmesi de mümkündür. Ancak bu kullanım, nadir görülen bir durumdur.³⁹² Mahsûrun fihin istisna edatından önce gelmesi de mümkün değildir. Aksi takdirde istisna tamamlanmadan istisna edilenden söz edilmiş olur ki, bu aklen ve hakikaten mümkün değildir. Hasr, istisnanın sonucudur, istisna gerçekleşmeden onun eserinin ortaya çıkması mümkün değildir.³⁹³ Öte yandan mahsûrun fihin edattan önce gelmesi, cümlenin anlam ve maksadında karışıklığa yol açar³⁹⁴ ve bazen anlamı tersine çevirir.³⁹⁵ Nefy + istisnayla gelen ifadelerde hasrın öğeleri genellikle şu sırayla gelir: Mahsûr → mahzûf mahsûrun anh (müstesna minh) → istisna edatı → mahsûrun fih (müstesna) → kayıtlayıcı veya tamamlayıcı öğeler.³⁹⁶

“*Muhammed peygamberden başkası değildir*”³⁹⁷ âyetinde *mahsûr*, istisna edatı (لَا) ’nın önünde gelen ve müstesna minh konumundaki مُحَمَّدٌ (Muhammed (sav)); *mahsûrun fih* de edatın hemen peşinden gelen ve müstesna konumundaki رَسُولٌ (peygamberlik) vasfıdır. *Mahsûrun bih*, لَّا + مَا harfleriyle gelmiş olan nefy + istisna formudur. *Mahsûrun anh* da cümlede lafzen yer almayan fakat âyetin bağlamından anlaşılan “ölümsüzlük” sıfatıdır.³⁹⁸ Böylece Muhammed (sav), “ölümsüzlük + peygamberlik” sıfatlarından “peygamberlik” sıfatına hasredilmiş; kendisinde peygamberlik sıfatının bulunduğu, ölümsüzlük sıfatının bulunmadığı bildirilmiştir.

³⁹¹ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 232; Cürçânî, *el-Mişbâh*, s. 425.

³⁹² Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 106; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 226-227; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 340; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 401; İsferyîni, *a.g.e.*, I, 563; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 225-227; Desûkî, *a.g.e.*, II, 226.

³⁹³ Abdülkâhir el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 340; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 102; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 115; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 225; Desûkî, *a.g.e.*, II, 225.

³⁹⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 107.

³⁹⁵ İsferyîni, *a.g.e.*, I, 563.

³⁹⁶ Bk. Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs*, s. 51; a.mlf., *el-İzâh*, s. 105; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 329; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 225; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 340; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 401; İsferyîni, *a.g.e.*, I, 563; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 225; Desûkî, *a.g.e.*, II, 225.

³⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/144.

³⁹⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 153; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397-398; Siyâlkûtî, *a.g.e.*, II, 145.

“Günahları Allah’tan başka kim bağışlayabilir ki?!”³⁹⁹ âyetinde de يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ (günahları bağışlama) fiili, mahsûr; müstesna konumundaki اللَّهُ “Allah” lafz-ı celâli de mahsûrun fihtir. “Günahları bağışlama” fiilinin nefyedildiği kimseleri gösteren mahsûrun anh mahzûf olup, أَحَدٌ “hiç kimse” şeklinde âmm lafız olarak takdir edilir.⁴⁰⁰ Âyette مَنْ “kim” soru ismi, asıl soru anlamı dışında nefiy manasında gelmiştir. Buna göre âyet, لَا يَغْفِرُ الذُّنُوبَ أَحَدٌ إِلَّا اللَّهُ “Günahları Allah’tan başka hiç kimse bağışlayamaz” takdirindedir. اللَّهُ “Allah” lafz-ı celâli istisna edatından hemen sonra getirilmek sûretiyle يَغْفِرُ الذُّنُوبَ (günahları bağışlama) fiili, akla gelebilecek bütün mevsûflar arasından Allah’a isnad edilmiş, günahları bağışlayanın başka hiç kimse değil, sadece Allah olduğu bildirilmiştir. Âyetteki hasrdan, günahların Allah’ın dışında bir başkası tarafından daha bağışlanması olasılığının kesinlikle bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁰¹

2.3.2.1.1.8. Müstesna minhin atfedilen cümleler hâlinde gelmesi durumunda hasrın kapsamı

İstisnanın, birbirine atfedilen cümlelerden sonra geldiğinde hangi cümleye kadar döneceği konusu nahiv âlimleri arasında ihtilafli bir meseledir. Süyûtî tarafından dile getirilen, istisnanın, öncesindeki atfı cümlelerin hepsine döndüğü, bazısına dönmesi için bir delilin bulunması gerektiği şeklindeki görüş, bu konudaki en doğru görüştür.⁴⁰²

وَالَّذِينَ يَزْمُونَ الْمُحْصَنَاتِ ثُمَّ لَمْ يَأْتُوا بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَاجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ “Ve iffetli kadınlara, zina suçu iftirasında bulunan sonra da dört şahit getiremeyenlere, o taktirde seksen celde⁴⁰³ vurun. Ve onların şahitliğini ebediyen kabul etmeyin. İşte onlar, fasıkların ta kendileridir. Bundan sonra tövbe edip islah olanlar hariçtir. Muhakkak ki Allah, Gafur’dur, Rahîm’dir”⁴⁰⁴ âyeti, istisnanın atfedilen cümlelerden sonra geldiği hasra örnektir. Bu âyette istisna, وَلَا تَقْبَلُوا لَهُمْ شَهَادَةً أَبَدًا وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ “Ve onların şahitliğini ebediyen

³⁹⁹ Âl-i İmrân, 3/135.

⁴⁰⁰ Bahâüddîn es-Sübki, a.g.e., II, 225.

⁴⁰¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 350; Râzî, Nihâyetü’l-îcâz, s. 230; Sekkâkî, a.g.e., s. 409; Zemelkânî, a.g.e., s. 104. Cürcânî, el-Mișbâh, s. 429.

⁴⁰² Süyûtî, Hem ‘u’l-hevâmi’, II, 263.

⁴⁰³ İnsanın sadece derisine tesir edecek sopa cezası.

⁴⁰⁴ en-Nûr, 24/4-5.

kabul etmeyin. İşte onlar, fasıkların ta kendileri” cümlelerine kadar dönmektedir. *فَأَجْلِدُوهُمْ ثَمَانِينَ جَلْدَةً* “o taktirde seksen celde vurun” cümlesine istisnanın kapsamına girmekle beraber bu konudaki delil sebebiyle bu cümle istisnanın ve dolayısıyla hasrın kapsamı dışında bırakılmıştır.⁴⁰⁵ Böylece âyetin nefiy + istisna yoluyla gelen hasr ifadesinden, iffetli kadınlara zina suçu iftirasında bulunan sonra da dört şahit getirmeyen kimse-lerden fasıklık vasfının sadece tövbe edip ıslah olanlardan kaldırıldığı ve bunların şehadetlerinin de kabul edileceği anlaşılmaktadır. Ancak seksen celde vurma cezası, istisnayla kaldırılmış değildir.

2.3.2.1.1.9. Nefiy + istisna yolunun uygun olduğu hasrlar

Nefiy + istisna yoluyla kurulan hasrlarda, daha önce de ifade edildiği üzere, müstesna minh âmm lafız olarak geldiğinde hasr hakîkî; hâs lafız olarak geldiğinde ise, hasr izâfîdir. Müferrağ istisnada müstesna minh âmm olarak takdir edildiğinden izâfî hasrda âmm lafızla hâs anlam kastedilir. Yani müferrağ istisnayla gerçekleşen hakîkî hasrda müstesna minh âmm lafız takdir edilip, onunla âmm anlam kastedilirken; izâfî hasrda âmm lafız takdir edilip, onunla hâs anlam kastedilir.⁴⁰⁶ Hasrın bunlardan hangisi olduğu, muhatabın inanç ve durumunu gösteren lafız ve hâl karinelerinden bilinir.⁴⁰⁷ Buna göre, nefiy + istisna formu, hasrın hakîkî-izâfî, tahkiki-iddiâî ve ifrâd-kalb-ta‘yin olarak bütün çeşitlerinde kullanılabilir.

2.3.2.1.2. Hasr Edatı *إِنَّمَا* Yoluyla Hasr

إِنَّمَا edatının hasra delâlet etmediği kanaatinde olanlar⁴⁰⁸ bulunmakla beraber âlimlerin geneli *إِنَّمَا* edatının hasra delâlet ettiğinde hemfikirdirler. Bu âlimlere göre, *إِنَّمَا* edatı

⁴⁰⁵ Süyûtî, *Hem ‘u ‘l-hevâmi*, II, 263.

⁴⁰⁶ Desûkî, *a.g.e.*, II, 231.

⁴⁰⁷ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, 100; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; a.mlf., *Muḥtaşar*, II, 190, 192; Cürcânî, *Hâşiye ‘ale ‘l-Muṭavvel*, s. 241; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 545; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 192.

⁴⁰⁸ Mesela, Ebû Hayyân el-Endelüsî, Murâdî ve İbn Hişâm *إِنَّمَا* edatının hasr bildirmediği kanaatindedirler. Bk. Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî, *el-Baḥrû ‘l-muḥîṭ fi ‘t-tefsîr*, nşr. Sıdkî M. Cemîl, I-X, Beyrut: Dârü‘l-Fikr, 1420, VII, 473; Hasan b. Kâsım el-Murâdî, *el-Cene ‘d-dâni fi hurûfi ‘l-me ‘âni*, nşr. Fahreddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl, Beyrut: Dârü‘l-kütübi‘l-ilmiyye, 1413/1992, s. 395-396; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni ‘l-lebîb*, s. 405-406.

cümlede, kendisinden sonra zikredilene isbat, zikredilmeyeni de nefyetmek için gelmektedir.⁴⁰⁹

إِنَّمَا edatının hasra delâlet etmesi, onun özellikle hasr için vazedilmiş olmasından⁴¹⁰ ve hasrın asıl yolu olan nefiy + istisna anlamını içermesinden dolayıdır.⁴¹¹ Hasra delâlet bakımından nefiy + istisna ile إِنَّمَا edatı arasında fark yoktur.⁴¹² Bununla beraber, إِنَّمَا ile nefiy + istisna her yönüyle aynı değıllerdir. Nefiy + istisnanın kullanıldığı her yerde onun yerine إِنَّمَا edatını; إِنَّمَا edatının kullanıldığı her yerde de bu edatın yerine nefiy + istisna formunu kullanmak mümkün değildir. Örneğin, “وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ، *Allah'tan başka hiçbir ilâh yoktur*”⁴¹³ yerine إِنَّمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ denemez; zira bu söz bu lafızla anlamsızdır.⁴¹⁴

إِنَّمَا edatının bir benzeri أَنَّمَا edatıdır. أَنَّمَا da cümlede hasr maksadıyla gelir⁴¹⁵ ve hasr bildirme bakımından إِنَّمَا edatından farkı yoktur.⁴¹⁶ Nitekim, قُلْ إِنَّمَا يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ، *De ki: “Bana ancak, ilahınızın yalnızca bir tek ilah olduğu vahyolunuyor*”⁴¹⁷ âyetinde iki adet hasr vardır ve bunlardan ilki إِنَّمَا ve diğeri de أَنَّمَا edatıyla gerçekleşmiştir.⁴¹⁸

⁴⁰⁹ Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Me`âni'l-Kur`ân ve i`râbüh*, I-V, nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, Beyrut: `Âlemu'l-kutub, 1408/1988, I, 243; Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 328, 335; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 403; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 96; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 101; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 195; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 329; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 391; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 413.

⁴¹⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 92; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102; Tîbî, *Leṭâ'ifü't-tibyân*, s. 92; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 203; Bâbertî, *Şerhu't-Teshîl*, s. 332; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393, 400; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 416-417.

⁴¹¹ Âlimlerin innemâ edatının hasra delâletini nefiy + istisna yoluyla izah sadedinde getirdikleri bazı örnekler için bk. “Nefiy+İstisnanın Hasrın Yolu Olması” başlıklı konu, s. 142.

⁴¹² Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 85.

⁴¹³ Âl-i İmrân, 3/62.

⁴¹⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 329; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 93; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 107; İbn Ya`küb, *a.g.e.*, II, 195.

⁴¹⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 139; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 232; Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve haḳâ'iku't-te`vil*, I-III, nşr. Yusuf Ali Bedevî, Muhyiddin Dîb Mistû, Beyrut: Dâru'l-Kelimi't-tayyib, 1419/1998, II, 424; Abdullah b. Ömer el-Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te`vil*, I-V, nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar`aşlî, Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1421/2000, II, 43; İbn `Aşûr, *a.g.e.*, XVII, 171. Ayrıca bk. Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 201; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 169-170; a.mlf., *Mu`terekü'l-akrân*, I, 139;

⁴¹⁶ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 169-170; a.mlf. *Mu`terekü'l-akrân*, I, 139; Desûkî, *a.g.e.*, II, 193; İbn `Aşûr, *a.g.e.*, XVII, 171.

⁴¹⁷ el-Enbiyâ, 21/108.

⁴¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 139; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXII, 232; Nesefî, *a.g.e.*, II, 424; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 43; İbn `Aşûr, *a.g.e.*, XVII, 171.

إِنَّمَا edatındaki مَا ism-i mevsûl olarak da gelir ve bu durumda إِنَّمَا edatı hasra delâlet etmez. Hasr bildiren إِنَّمَا edatı, tek bir harftir. مَا harfî, الَّذِي anlamında ism-i mevsul olduğunda edat مَا إِنَّ şeklinde iki ayrı⁴¹⁹ harften ibarettir.⁴²⁰ “Size vaad olunan şey elbette doğrudur”⁴²¹ âyetinde إِنَّمَا edatı مَا إِنَّ takdirindedir. Dolayısıyla إِنَّ الَّذِي anlamında olup, hasr bildirmez.⁴²²

إِنَّمَا edatının kullanımında asıl olan, muhatabın bildiği ve doğruluğunu reddetmediği haberlerin başında gelmesidir.⁴²³ Bunun yanı sıra bazen muhatabın (bilmediği ve reddettiği hâlde) bu konuma konduğu haberlerin başında da gelir.⁴²⁴ إِنَّمَا edatının en güzel ve en yaygın kullanımı, hasrla birlikte⁴²⁵ ta‘riz anlamının kastedildiği durumlardır.⁴²⁶

إِنَّمَا yoluyla gelmiş hasrlarda “mahsur”, cümlede إِنَّمَا edatından hemen sonra gelen kelime veya kelime grubudur.⁴²⁷ *Mahsûrun fih* de en sona tehir edilmiş kayıtlayıcı öge⁴²⁸

⁴¹⁹ مَا ism-i mevsûl olduğunda مَا إِنَّ şeklinde ayrık veya إِنَّمَا şeklinde bitişik olarak yazılabilmektedir.

⁴²⁰ Ferrâ, *a.g.e.*, s. 100-101.

⁴²¹ ez-Zâriyât, 51/5.

⁴²² Neseî, *a.g.e.*, III, 371; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 321; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, IX, 548; İbn ‘Aşûr, *a.g.e.*, XXVI, 339. Başka örnekler için bk. Ali Sayı, “Kur’an’da (إِنَّمَا) Edatı Üzerine”, *İslami Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 6, yıl: 1988, ss. s. 77-78.

⁴²³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 330-331, 351; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 93; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 96; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 103; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 107; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 326; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 214; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 214.

⁴²⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 330; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 103; Tîbî, *Leṭâ’ifü’t-tibyân*, I, 93; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 107; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 327; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 214; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 399; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 221.

⁴²⁵ Fazl Abbas, *’İlmü’l-me‘ânî*, s. 391.

⁴²⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 354; Zemelkânî, *a.g.e.*, 96; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 104; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 328; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 218-219; Bâbertî, *Şerhu’t-Telḥîs*, s. 340; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 400; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 223.

⁴²⁷ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 397; Meydânî, *a.g.e.*, I, 531.

⁴²⁸ Fiili çeşitli bakımlardan kayıtlayan ve cümlede tehir edilmiş olan fail, mef‘ûl gibi ögeler. Bk. Teftâzânî, *Muḥtaşar*, II, 232; Siyâlkûtî, *a.g.e.*, II, 156; Desûkî, *a.g.e.*, II, 232, 233.

olarak cümlenin bağımsız⁴²⁹ en son parçasıdır.⁴³⁰ Diğer bir söyleyişle, *إِنَّمَا* edatıyla kurulmuş bir hasr cümlesinde mahsûrun *fih*, cümlenin devamına atıf harfi *لَا* getirildiğinde *ma'tûfun aleyh* konumundaki kelimedir.⁴³¹ *إِنَّمَا* edatının nefiy + istisna anlamını içerdiği göz önüne alındığında mahsûrun *fih* konumundaki son ifade, nefiy + istisna üslûbunda *إِلَّا*'dan sonra gelen ifade yerindedir.⁴³² “*Cafer, Amr'ı cuma günü ancak çarşıda darbetti*” cümlesi, *مَا ضَرَبَ جَعْفَرُ عَمْرًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ إِلَّا فِي السُّوقِ* “*Cafer, Amr'ı cuma günü çarşıdan başka bir yerde darbetmedi*” takdirindedir. Hasr, cümlenin son parçası olan *فِي السُّوقِ* “*çarşıda*” ifadesinde gerçekleşmiştir.⁴³³ Aynı şekilde *إِنَّمَا* *جَاءَنِي رَجُلٌ عَالِمٌ* “*Bana sadece âlim adam geldi*” cümlesinde de mahsûrun *fih*, sıfatıyla birlikte mevsûf olup, *رَجُلٌ عَالِمٌ* “*âlim adam*”dır.⁴³⁴

إِنَّمَا edatıyla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun *fih*, mahsûrdan sonra gelir, mahsûrun *fihin* bu yeri sabittir.⁴³⁵ Mahsûrun *fihin* mahsûrdan önce gelmesi mümkün olmakla beraber nadir görülen bir durumdur.⁴³⁶ Özellikle bu iki ögenin birbirinden ayırt edilmesi güç bir hâl alacak ve anlamda karışıklığa yol açacaksa, mahsûrun *fihin* mahsûrdan önce getirilmesi caiz değildir.⁴³⁷

⁴²⁹ Mahsûrun *fih*, cümlede umdedir, fudla değildir. Mahsûrun *fihi* belirleyen, onun sadece cümlenin en sonunda yer alması değildir; aynı zamanda bağımsız ögesi olmasıdır. Buna göre, sıla cümlesi *ism-i mevsûlden*, sıfat mevsûftan ve muzâfun ileyh de muzâftan bağımsız olmadıklarından bunlar tamamlayıcılarıyla beraber tek parça olarak değerlendirilir. *إِنَّمَا جَاءَنِي مَنْ أَكْرَمْتُهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ* “*Bana ancak, cuma günü emirin huzurunda kendisine ikramda bulunduğum kimse geldi*” cümlesinde mahsûrun *fih*, *ism-i mevsûl* ve sılasından oluşan *أَمَامَ الْأَمِيرِ* “*Cuma günü emirin huzurunda kendisine ikramda bulunduğum kimse*” ifadesidir; hasr bu söz parçasında meydana gelmiştir. Bk. Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 430.

⁴³⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 340, 345; Zemelkânî, *a.g.e.*, 95; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 84; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 51; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 107; Tîbî, *Letâ'ifü't-tibyân*, I, 94; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 333-334; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 191, 195, 232-233; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 517; Bâbertî, *Şerhu't-Teshîl*, s. 342; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 405; Siyâlkütî, *a.g.e.*, II, 156; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 232-233; Desûkî, *a.g.e.*, II, 232-233.

⁴³¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 345.

⁴³² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 411; Tîbî, *Letâ'ifü't-tibyân*, I, 94; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 517.

⁴³³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 412; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 107; Desûkî, *Hâşiye*, II, 231-232.

⁴³⁴ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 430-431; Desûkî, *Hâşiye*, II, 232.

⁴³⁵ Mücahit, *a.g.t.*, s. 9.

⁴³⁶ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 405.

⁴³⁷ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 412; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 100; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 51; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 106; Tîbî, *Letâ'ifü't-tibyân*, I, 94; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 334; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 233; Kirmânî,

إِنَّمَا edatıyla kurulan hasrlarda asıl olan sadece müsbetin gelmesi ve menfinin, sözün anlamından dolayı olarak elde edilmesidir. Bu da cümlede müsbetin lafzen bulunup, menfinin lafzen bulunmamasıyla gerçekleşir.⁴³⁸ إِنَّمَا جَاءَنِي طَلْحَةُ “Bana sadece Talha geldi” sözü, lafız olarak, Talha’nın geldiğini bildirirken, bu anlamın bir gereği olarak Talha’dan başkasının gelmediğini de ifade etmektedir.⁴³⁹ Bu yolla gelen hasr ifadelerinde bazen müsbetin yanında menfi de gelebilmekte ve nefiy, إِنَّمَا edatından önce veya sonra yer alabilmektedir.⁴⁴⁰ فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكَّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ “Öyleyse öğüt ver! Zira sen ancak öğüt vericisin. Sen asla onların başında bir zorba değilsin”⁴⁴¹ âyetinde nefiy, إِنَّمَا edatından sonra gelmiştir. مَا جَاءَنِي عُمَرُ إِنَّمَا جَاءَنِي الْحَسَنُ “Bana Ömer gelmedi, bana sadece Hasan geldi” sözünde ise nefiy, إِنَّمَا edatından önce gelmiştir.⁴⁴²

Bazen إِنَّمَا edatının, لْ atıf harfi ve takdîm gibi diğer bazı hasr yollarıyla bir arada geldiği görülmektedir. إِنَّمَا edatı, لْ harfiyle birlikte geldiğinde⁴⁴³ atıf hangi kelime üzerine yapılacaksa, mahsûrun fih odur, hasr onda meydana gelmiştir.⁴⁴⁴ Ancak bu durumda da إِنَّمَا edatından sonra gelen fiilin yani mahsurun sadece anılan mevsûf tarafından yapılabilen, başkası tarafından yapılamayan bir fiil olmaması gerekir.⁴⁴⁵ Aksi takdirde bu, yerinde yapılmamış, hoş olmayan bir atıf olur.⁴⁴⁶ Bu sebeple, “anlamak” fiili ancak akıl sahipleri tarafından yapılabilen, başkasından yapması beklenmeyen bir davranış olduğundan إِنَّمَا

a.g.e., I, 517; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 342, s. 342; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 405; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 233; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 431; İbn Ya'kûb, a.g.e., II, 233.

⁴³⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 336; Sekkâkî, a.g.e., s. 404; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102; Tibî, *Letâ'ifu't-tibyân*, I, 92; Halhâlî, a.g.e., s. 322; Bahâüddîn es-Sübki, a.g.e., II, 204; Kirmânî, a.g.e., I, 507; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 333; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 394; İsferyânî, a.g.e., I, 553; İbn Ya'kûb, a.g.e., II, 206-207.

⁴³⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 336; Bahâüddîn es-Sübki, a.g.e., II, 204.

⁴⁴⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 353; Muhammed el-Cürcânî, a.g.e., s. 80; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 397.

⁴⁴¹ el-Gâşiye, 88/21-22.

⁴⁴² Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 353-354; Muhammed el-Cürcânî, a.g.e., s. 80; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102.

⁴⁴³ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 395; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 417.

⁴⁴⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 345.

⁴⁴⁵ Sekkâkî, a.g.e., s. 405; Tibî, *Letâ'ifu't-tibyân*, I, 92; Halhâlî, a.g.e., s. 323; Kirmânî, a.g.e., I, 509; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 396; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 419.

⁴⁴⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 353; Kirmânî, a.g.e., I, 510.

يَتَذَكَّرُ أُولُوا الْأَلْبَابِ لَا الْجُهَّالُ “*Bunu ancak akıl sahipleri anlar, akli ermeyen cahiller değil*” şeklindeki bir atıf güzel değildir.⁴⁴⁷

إنَّمَا edatıyla takdîm bir arada bulunduğu hasrın إنَّمَا edatı veya takdîm yollarından hangisiyle meydana geldiği karineden anlaşılır ve mahsûrun fih de ona göre takdir edilir. Şayet takdîmin hasra delâleti tevile ihtiyaç duyuyor ve hasr إنَّمَا edatıyla sağlanıyorsa, hasr yolu edattır. Hasr, edatın yanı sıra takdîmden de elde ediliyorsa, hasr yolu takdîmdir, edat, hasrı pekiştirmek içindir. *“Şair ancak Necip Fazıl’dır”* cümlesinde شَاعِرٌ شَاعِرٌ “şair” lafzı, mübtedâsının önüne geçirilmiş haberdir. Bu takdîmin sebebi, haberi mübtedâyaya hasretmektir. Cümle, مَا شَاعِرٌ إِلَّا نُجَيْبٌ فَاضِلٌ “*Necip Fazıl’dan başka şair yoktur*” takdirindedir. *“Sadece Ali’yi gördüm”* cümlesinde de مَفْعُولٌ, fiiline takdîm edilmiştir. Mamulün, amiline bu takdîmi fiili مَفْعُولٌ hasretmek içindir. Cümlede إنَّمَا edatı hasrı pekiştirmektedir. Cümle مَا رَأَيْتُ إِلَّا عَلِيًّا “*Ali’den başkasını görmedim*” takdirindedir.⁴⁴⁸ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ “*Senin üzerine düşen sadece tebliğ etmektir. Bize düşen de ancak hesap görmektir.*”⁴⁴⁹ âyetinde de hasr, öne geçirilmiş haber konumundaki عَلَيْكَ ve عَلَيْنَا lafızlarında değil, mübtedâ konumundaki الْبَلَاغُ ve الْحِسَابُ lafızlarında meydana gelmiştir.⁴⁵⁰ Buna göre, âyet, مَا عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا الْحِسَابُ “*Senin üzerine düşen tebliğ etmekten başkası değildir. Bize düşen de hesap görmekten başkası değildir*” takdirindedir.⁴⁵¹ Böylece Hz. Peygamberin tebliğ etmek dı-

⁴⁴⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 353.

⁴⁴⁸ Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 345; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 405; Cürcânî, *el-Miṣbâh*, s. 419, 431; Desûkî, *a.g.e.*, II, 232.

⁴⁴⁹ er-Ra’d, 13/40.

⁴⁵⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 345; Ahmed b. Abdülvehhâb en-Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî funûni’l-edeb*, I-XXXIII, Kahire: Dârü’l-kütüb ve’l-vesâiku’l-kavmiyye, 1423, VII, 85.

⁴⁵¹ Bazı müfessirler, atıf فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ cümlesine yaparak, ikinci cümlede hasrı sadece takdîmden elde etmişlerdir. Böylece haber konumundaki عَلَيْنَا ifadesini, mahsûrun fih yapıp, mübtedâ konumundaki عَلَيْكَ الْبَلَاغُ لَا غَيْرَهُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ لَا عَلَيْكَ ifadesine hasretmişlerdir. Buna göre âyet, مَا عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاغُ وَمَا عَلَيْكَ إِلَّا الْحِسَابُ “*Senin üzerine düşen tebliğ etmektir, ondan başka bir şey değil. Hesap görmek de sana değil Bize aittir.*” anlamındadır. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 534; Beyzâvî, *a.g.e.*, III, 190; Nesefî, *a.g.e.*, II- 158-159; Ahmed b. Muhammed Şihâbüddîn el-Hafâcî, *Hâşiyetü’ş-Şihâb ‘alâ’l-Beyzâvî: İnâyetü’l-Kâzî ve Kifâyetü’r-Râzî ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî*, I-VIII, Beyrut: Dârü Sâdir, t.y., V, 246.

şında mucize göstermek, azabı derhal getirmek ve onları hidayete getirmek gibi görevlerinin bulunmadığı; Allah'ın da hesaplarını görmek dışında onların taleplerine cevap vermek durumunda olmadığı haber verilmiştir.⁴⁵²

Abdülkâhir el-Cürcânî, bu üslûbun ifrâd hasrî için uygun olmayıp, sadece kalb hasrında kullanıldığını belirtmekle⁴⁵³ beraber, ondan sonra gelenler, *إِنَّمَا* edatının, hakîkî-izâfî, tahkîkî-iddiâî⁴⁵⁴ ve ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrları olmak üzere hasrın bütün çeşitleri için uygun olduğunu söylemişlerdir.⁴⁵⁵

Sonuç olarak, *إِنَّمَا* ve *أَنَّ* edatlarının, muhatabın önceden bildiği ve kabul ettiği haberlerde onu yanlışından döndürmek için kullanıldığı, bu edatlarla gelen ifadelerde sözün lafzının sadece olumlu anlamı içerdiği, hasrın cümlelerin en son bağımsız parçasında meydana geldiği ve hasrın bütün türleri için uygun olduğu görülmektedir.

Tablo 12: *إِنَّمَا* edatı yoluyla hasrda muhatabın durumu

Kullanıldığı Durumlar	Mantûk ve Mefhumun Delâleti	Hasrın Gerçekleştiği Yer (Mahsûrun Fih)	Başka Bir Hasr Yolu ile Birlikte Geldiğinde	Uygun Olduğu Hasr Çeşitleri
Muhatabın önceden bildiği ve kabul ettiği haberlerde kullanılır.	Lafız müsbet anlamı gösterir, menfi anlam, mefhumdan anlaşılır.	Mahsûrun fih, cümlelerin, sonuna tehir edilmiş bağımsız, kayıtlayıcı öğedir.	Hasr yolu, bazen <i>إِنَّمَا</i> edatı, bazen diğeridir. Karine belirleyicidir.	Hasrın bütün çeşitleri için uygundur.

2.3.2.1.3. Atf Yoluyla Hasr

“Atf yoluyla hasr”dan maksat, hasrın *بَلْ*, *لَا* ve *لَكِنْ* atf harflerinden biriyle kurulmasıdır.⁴⁵⁶ Söz konusu atf harflerinin hasr bildirmesi, hasrın esasını oluşturan isbat ve nefyin, bu harflerle atf yapılmış sözde lafzen bulunmasındandır. Bu harfler, öncesindeki (ma'tûfun aleyhteki) hükmü olduğu gibi bırakmakta ve bu hükmün zıddını sonrasına

⁴⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XIII, 170.

⁴⁵³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 335-336. Ayrıca bk. Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 389.

⁴⁵⁴ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 138; Arefe, *a.g.e.*, s. 39-40; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 76.

⁴⁵⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 402; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78, Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 101; Tîbî, *Leṭâ'ifu't-tibyân*, I, 91; Bâbertî, *Şerhu't-Teshîl*, s. 328; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 389, 405; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 545, İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 193.

⁴⁵⁶ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186; Meydânî, *a.g.e.*, I, 533; Abbas, *el-Belâğa*, II, 367; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 49; Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 158.

(ma'tûfa) aktarmaktadır.⁴⁵⁷ Böylece cümlede nefiy ve isbat birlikte bulunmakta ve hasır meydana gelmektedir. Basit cümle olarak kurulan الْجَاهِدُ شَاعِرٌ “Cahit şairdir” sözü, şairlik sıfatının Cahit’te bulunduğunu bildirmekle (isbat) beraber, şairliğin yanı sıra bulunabilecek veya onun yerini alabilecek başka sıfatların onda bulunmadığını (nefiy) bildirmediği için hasır ifade etmez. الْجَاهِدُ شَاعِرٌ لَا كَاتِبٌ “Cahit şairdir, yazar değil” denildiğinde isbat ve nefiy birlikte bulunmuş ve böylece hasır meydana gelmiş olur.⁴⁵⁸ Nefiy ve isbatın her ikisi de atıf yoluyla yapılan hasırda lafzen yer alır. Bazı âlimler buna dayanarak atfî, hasırın en güçlü yolu kabul etmişler⁴⁵⁹ ve sıralamada öne koymuşlardır.⁴⁶⁰

Belâgat kitaplarının genelinde atıfla hasıra sadece ل ve ب harflerinden örnekler getirilmiş, fakat ك harfinden örnek getirilmemiştir. Bu durum, hasır anlamı bildiren atıf harflerinin sadece ل ve ب olduğu, diğer atıf harflerinin hasır için kullanılmadığı yönünde bir işaret taşıyorsa da Teftâzânî, Sekkâkî’nin “*Miftâhu’l-‘ulûm*” ve Kazvînî’nin de “*el-Îzâh*” adlı kitaplarındaki açıklamalarına dayanarak ك atıf harfinin de hasır yolu olmaya uygun nitelikte olduğunu söylemiştir.⁴⁶¹ Nitekim bazı belâgat eserlerinde atıf yoluyla hasırın bu üç harfle meydana geldiği kaydedilmiştir.⁴⁶²

Muhammed el-Cürcânî ve Bahâüddîn es-Sübkî, atıfın hasıra delâleti meselesinde bazı itirazlar ileri sürmüşlerse de açıklamalarından, itirazlarının atıfın hasıra delâletine değil, bu çerçevede bazı meselelere yönelik olduğu, atıfı hasır yollarından biri olarak kabul ettikleri görülmektedir. Nitekim Bahâüddîn es-Sübkî bir açıklamasında bunu şöyle dile getirmiştir: “*Hasır, atıfla ve başka yollarla olur. (...) Hasırın yollarından biri de atıftır.*”⁴⁶³

Atıf yolu, çoğunlukla izâfî hasır için kullanılmakla beraber hakîkî hasır için de uygun bir yoldur. Nitekim atıf, عُثْمَانُ شَاعِرٌ لَا غَيْرُ “Osman şairdir, başkası değildir” cümlesinde olduğu üzere, mahsûrun anıyla mahsûrun fihin dışındakilerin tümünün kastedildiği

⁴⁵⁷ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186; Fâzilî, *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁵⁸ Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327

⁴⁵⁹ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186; Arefe, *a.g.e.*, s. 22; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 95; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 29.

⁴⁶⁰ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁴⁶¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388.

⁴⁶² Desûkî, *a.g.e.*, II, 186; Meydânî, *a.g.e.*, I, 533; Abbas, *el-Belâğa*, II, 367; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 49; Fâzilî, *a.g.e.*, s. 158.

⁴⁶³ Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 186-187.

yani nefyin genelleştirildiği hakîkî hasrda gelmiştir.⁴⁶⁴ Atfın, hakîkî ve izâfî hasrlarda kullanılmasından onun, tahkîkî iddiâ⁴⁶⁵ ve ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrları için de uygun bir yol olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.2.1.3.1. Lâ (ل) atf harfiyle hasr

Lâ (ل) atf harfi, öncesinde (ma'tûfun aleyhte) sabit olan hükmü, sonrasında (ma'tûftan) nefyetmek⁴⁶⁶ ve bu suretle mahsûru, ma'tûfun aleyhe hasretmek için kullanılır.⁴⁶⁷ Lâ (ل) harfinin hasra delâleti, onunla kurulan hasrın nefiy ve isbatın her ikisini de lafzen içermesi⁴⁶⁸ sebebiyle mantûk yani lafız yoluyla⁴⁶⁹

Lâ (ل) atf harfiyle kurulan hasrlarda mahsûr ve mahsûrun fih cümlede atf harfinden önce gelir.⁴⁷⁰ *Mahsûr*, cümlenin ilk ögesidir, mahsûrun fih ondan sonradır.⁴⁷¹ *Mahsûrun fih*, ma'tûfun aleyh konumundaki ögedir.⁴⁷² Cümlede atf harfinden önce gelir⁴⁷³ ve atf harfinden sonrakine karşılık olan lafızdır.⁴⁷⁴ Bazıları mahsûrun fihin atf harfinin hemen öncesinde gelen kelime olduğunu söylemişse⁴⁷⁵ de bu her zaman böyle değildir. *Mahsûrun anh*, atf harfinden hemen sonra gelen, ma'tûf konumundaki ögedir.⁴⁷⁶

⁴⁶⁴ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁴⁶⁵ Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 158-159.

⁴⁶⁶ Bedrüddîn Muhammed b. Cemâlüddîn İbn Mâlik İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. M. Bâsil 'Uyûnu's-sûd, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1420/2000, s. 303; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 248-249; Abbas Hasan, *en-Nahvu'l-vâfi: me'a rabṭihi bi'l-esâlibi'r-refṭ'a ve'l-hayâti'l-lügaviyyeti'l-cedîde*, I-IV, 3. bs., Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1966, III, 618; Galâyînî, *a.g.e.*, III, 249.

⁴⁶⁷ Abdullah b. Sâlih el-Fevzân, *Delîlü's-sâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-III, Büreyde: Dârü'l-müslim, 1416, II, 226.

⁴⁶⁸ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186

⁴⁶⁹ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 204; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 92.

⁴⁷⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 533.

⁴⁷¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 533-534.

⁴⁷² Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 345; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 51; Arefe, *a.g.e.*, s. 23; Meydânî, *a.g.e.*, I, 534; İsa Alî el-Âkûb, *el-Mufaṣṣal fî 'ulûmi'l-belâgati'l-'Arabiyye: el-Me'ânî - el-Beyân - el-Bedî'*, Haleb: Menşûrâtü Câmî'ati Haleb, 1421/2000, s. 233.

⁴⁷³ Hâşimî, *a.g.e.*, I, 125; Fazl Abbas, *İlmü'l-me'ânî*, s. 382; Bulut, *Belâgat Terimleri*, s. 260, 265; Çağmar, *Alışturmalarla Belâgat*, s. 98.

⁴⁷⁴ Hâşimî, *a.g.e.*, I, 125; Abdülaziz Kalkîle, *el-Belâgati'l-istûlâhiyye*, 3. bs., Kahire: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1412/1992, s. 240; Âkûb - Şetivâ, *a.g.e.*, I, 235; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 51; Arefe, *a.g.e.*, s. 23; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 87.

⁴⁷⁵ Kalkîle, *a.g.e.*, s. 240.

⁴⁷⁶ Meydânî, *a.g.e.*, I, 534.

رُزْتُ بُوْرَصَةَ لَا أَنْقَرَةَ “Bursa’yı gezdim, Ankara’yı değil” cümlesinde mahsûr, رُزْتُ (gezmek) fiili; mahsûrun fihi de hemen onun önünde gelen ve ma’tûfun aleyh konumundaki بُوْرَصَةَ “Bursa” şehridir. Mahsûrun anı, atıf harfinin sonrasında ma’tûf konumunda bulunan ve “gezme” fiilinin kendisinden olumsuzlandığı أَنْقَرَةَ “Ankara” şehridir. Şairlik vasfının Cahit’e hasredildiği عَبْدُ اللَّهِ “Cahit şairdir, Abdullah değil” sözünde de عَبْدُ اللَّهِ “Abdullah” ma’tûf ve ona karşılık olan الْجَاهِدُ “Cahit” ma’tûfun aleyh ve mahsûrun fihtir. Bu cümlede mahsûrun fihin, atıf harfinin hemen öncesinde değil daha önce geldiği görülmektedir.

Âlimler, Lâ (لَا) atıf harfinin hasra delâleti için aşağıdaki şartların tümünün sağlanmış olması gerektiğini söylemişlerdir:

a) Ma’tûf müfred olmalıdır.⁴⁷⁷ Ma’tûf, cümle olursa لَ harfi, atıf harfi olmaz, nefiy harfi olur⁴⁷⁸ ve bu durumda hasr bildirmez.

b) لَ harfinden önceki bölüm, olumlu cümle veya emir cümlesi olmalıdır;⁴⁷⁹ nefiy veya nehiy cümlesi olmamalıdır.

c) Ma’tûfun aleyh, ma’tûfu kapsamamalı, ma’tûfun aleyhte ma’tûfun manası bulunmamalıdır.⁴⁸⁰ Aksine ma’tûfun aleyh, ma’tûfun nefyini içeren bir anlama sahip olmalıdır.⁴⁸¹ رَجُلٌ “Mehmet”, مُحَمَّدٌ “Bana adam geldi, Mehmet değil” جَاءَنِي رَجُلٌ لَا مُحَمَّدٌ “adam” kapsamına girip, onun fertlerinden olduğundan bu cümlenin yapısı doğru değildir.⁴⁸² Diğer taraftan, رَجُلٌ بِأَحْمَدَ لَا “Bana adam geldi, kadın değil”, جَاءَنِي رَجُلٌ لَا امْرَأَةً “Ahmet’e rastladım, Ali’ye değil” ve قَامَ كَاتِبٌ لَا شَاعِرٌ “Yazar ayağa kalktı, şair değil” عَلِيٍّ

⁴⁷⁷ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, III, 388; Murâdî, *el-Cene’d-dâni*, s. 295; Fevzân, *a.g.e.*, II, 226; Abbas Hasan, *a.g.e.*, III, 618; Galâyîni, *a.g.e.*, III, 249.

⁴⁷⁸ Abbas Hasan, *a.g.e.*, III, 618-619.

⁴⁷⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, III, 388; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb*, s. 318; Abdurrahmân b. Abdillâh es-Süheylî, *Netâ’icü’l-fiker fi’n-naḥv*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Mu’avvad, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-’ilmiyye, 1412/1992 s. 202; Süyûtî, *a.g.e., el-Eşbâh*, II, 238. Murâdî, *a.g.e., el-Cene’d-dâni*, s. 294.

⁴⁸⁰ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, III, 388; a.mlf., *Muğni’l-lebîb*, s. 318; İbnü’n-Nâzım, *Şerḥu Elfiye*, s. 383; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187, 189-190; Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, III, 215.

⁴⁸¹ Süheylî, *Netâ’icü’l-fiker*, s. 202; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187.

⁴⁸² İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, III, 388; a.mlf., *Muğni’l-lebîb*, s. 318; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187; Abbas Hasan, *a.g.e.*, III, 619.

cümleleri ise, birinci isimlerin manaları ikinci isimleri kapsamadığından hasr bildirmektedir.⁴⁸³

d) ﻻ harfinin beraberinde başka bir atıf harfi bulunmamalıdır. Aksi durumda ﻻ, atıf harfi olmaktan çıkıp, nefiy harfi olur⁴⁸⁴ ve hasra delâlet etmez.

e) ﻻ harfi, öncesindeki mevsûfa sıfat, haber veya hâl olmaya uygun bir kelimenin başında gelmemelidir. Aksi takdirde ﻻ, atıf harfi değil, nefiy harfidir.⁴⁸⁵

Belâgat âlimlerinin geneli, lâ (ﻻ) atıf harfinin hasr bildirdiğinde hemfikirdir.⁴⁸⁶ Muhammed el-Cürcânî ve Bahâüddîn es-Sübki, hasrda nefyin genel, atıfla hasrda ise nefyin özel olduğunu söyleyerek, bu harfin hasra delâletine itiraz etmişlerdir.⁴⁸⁷ Bahâüddîn es-Sübki'nin, “*Netice olarak, hasr tümüyle mantûk veya mefhum olarak adlandırılmaz. زَيْدٌ قَائِمٌ لَا قَاعِدٌ “Zeyd ayakta, oturmamaktadır” cümlesinde olduğu üzere hasr bazen tümüyle mantûktan ibaret olur, bazen bir bölümü mantûk, diğer bölümü mefhum olur*”⁴⁸⁸ şeklindeki açıklamasına bakıldığında onun, ﻻ harfinin hasra delâleti meselesinde belâgat âlimlerinin geneli ile aynı görüşte olduğunu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere, onun itirazı, bu harfin hasra delâletine değil, delâletinin biçimine yöneliktir.⁴⁸⁹ Bazıları Bahâüddîn es-Sübki'nin, hasrda nefyin genel olması gerektiğine dair görüşüne itiraz ederek hasrın nefiy ve isbattan ibaret olduğunu, bir tek sıfatın nefyedilip bir tek sıfatın isbat

⁴⁸³ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 189-190.

⁴⁸⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb*, s. 318; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 191; Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, *'Uddetü 's-sâlik ilâ tahkiki Evzahî 'l-mesâlik*, (*Evzahü 'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik ile birlikte*), I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y., III, 388; Candemir Doğan, *a.g.e.*, s. 378; Ahmet Yüksel, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999, s. 156.

⁴⁸⁵ Muhyiddîn Abdülhamîd, *a.g.e.*, III, 388; Yüksel, *a.g.e.*, 157; Candemir Doğan, *a.g.e.*, s. 379.

⁴⁸⁶ Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs*, s. 47; a.mlf. *el-İzâh*, s. 100; Bâbertî, *Şerhu 't-Telhîs*, s. 323-324, 326; İcî, *el-Fevâ'id*, I, 497; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 186; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 170; a.mlf., *Mu'terekü 'l-akrân*, I, 136; İsferyînî, *a.g.e.*, I, 542; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁴⁸⁷ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187.

⁴⁸⁸ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 204.

⁴⁸⁹ Tevâtî, *a.g.e.*, s. 91-92.

edilmesiyle hasrın gerçekleşeceğini bildirmişlerdir.⁴⁹⁰ Sübkî'nin ʿĀ harfinin hasr bildirmediği yönündeki görüşünü savunan araştırmacılar da vardır. Bunlara göre, hasr üslûbunun ilk defa ayrıntılı bir şekilde ve edebî zevk boyutuyla ele alındığı “*Delâilü'l-i'câz*”da ʿĀ harfinden sadece اِنَّمَا harfi bağlamında kısaca söz edilmiş⁴⁹¹ olması, bu harfin hasrın yollarından biri olmadığını göstermektedir. Onların kendilerine dayanak aldıkları Abdülkâhir el-Cürcânî'nin, adı geçen eserinde ʿĀ harfinin kalb ve ta'yîn hasrlarında kullanılabileceğine dair getirdiği açıklama malumdur.⁴⁹² Dolayısıyla Abdülkâhir el-Cürcânî'nin, ʿĀ atıf harfinin hasra delâlet etmediği kanaatinde olduğunu söylemek zordur.

Muhammed el-Cürcânî'ye gelince, onun da زَيْدٌ شَاعِرٌ لَا غَيْرُ “*Zeyd şairdir, başkası değildir*” denilmiş olsaydı bu söz hasr bildirecekti⁴⁹³ dediği malumdur. Dolayısıyla o da ʿĀ atıf harfinin hasra delâletini kabul etmiştir. Bahâüddîn es-Sübkî gibi onun da itirazı, atfın yalnızca izâfî hasr için uygun olduğu görüşüne yöneliktir.

Netice olarak söylenebilir ki, Bahâüddîn es-Sübkî ve Muhammed el-Cürcânî, ʿĀ harfinin hasra delâlet ettiği hususunda belâgat âlimleriyle hemfikirdirler. Onların itirazları, bu harfin sadece izâfî hasr için uygun olduğu şeklindeki meşhur görüşe yöneliktir. ʿĀ atıf harfinin, hakîkî ve izâfî hasrlardan hangisine uygun düştüğü meselesindeki meşhur görüş, bu yolla kurulan hasrda isbat, atıfla nefyedilene kıyasla geldiğinden bu yolun sadece izâfî hasr için uygun olduğu şeklindedir.⁴⁹⁴ Ancak İbn Ya'kûb el-Mağribî buna itiraz ederek, bunun her zaman değil, çoğunlukla böyle olduğunu, nefyin genel olması durumunda atıf yolunun hakîkî hasr için de uygun olduğunu söylemiştir.⁴⁹⁵ Bu yolla kurulan hasrın, hakîkî veya izâfîden hangisi olduğunu belirleyecek kriter, ma'tûfun (nefyin) özel veya genel olmasıdır. Buna göre,

⁴⁹⁰ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 55.

⁴⁹¹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 101-103.

⁴⁹² Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 335-336.

⁴⁹³ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 82.

⁴⁹⁴ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191.

⁴⁹⁵ İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191.

a) Atıf yoluyla kurulan hasırda ma'tûf genel ise hasır hakîkîdir.⁴⁹⁶ Sıfatın mevsûfa hasırının kastedildiği أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا غَيْرَ “Ahmet şairdir, başkası değil” cümlesi⁴⁹⁷ لَا غَيْرَ أَحْمَدُ “Ahmet şairdir, Ahmet'ten başkası değil” yerindedir.⁴⁹⁸ Bunlarda nefiy genel olduğundan yani ma'tûf, Ahmet'ten başka hatıra gelebilecek bütün şairleri kapsadığından⁴⁹⁹ hasır hakîkîdir.⁵⁰⁰ Aynı şekilde mevsûfun sığata hasırının kastedildiği أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا غَيْرَ “Ahmet şairdir, başkası değil” cümlesi de أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا غَيْرَ شَاعِرٌ “Ahmet şairdir, şairden başkası değildir” takdirindedir. Bu cümlede de nefiy genel olup, ma'tûf, şairlik dışında akla gelebilecek bütün vasıfları içerdiğinden hasır hakîkîdir.⁵⁰¹

b) Ma'tûf genel değil özelse, yani ma'tûfun aleyh dışında akla gelebilecek sıfatların veya mevsufların tümünü değil de onlardan bilinen, belli bazılarını kapsıyorsa, bu durumda hasır izâfidir. Sıfatın mevsûfa hasredildiği أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا حَسَانَ “Ahmet şairdir, Hasan değil” ve mevsûfun sığata hasredildiği أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا كَاتِبَ “Ahmet şairdir, yazar değil” cümlelerinde, ma'tûf konumundaki حَسَانٌ “Hasan” ve كَاتِبٌ “yazar” özel yani bilinen, belli bir mevsûf ve sıfat olduğundan bu cümlelerde hasır izâfidir.

Ş harfinin ifrâd, kalb ve ta'yîn hasırlarından hangisi için uygun olduğu hususunda belâgat âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Abdülkâhir el-Cürcânî, Ş harfinin ifrâd hasırında kullanılmayacağını, kalb ve ta'yîn hasırlarında kullanılabileceği kanaatindeydi.⁵⁰² Sekkâkî,⁵⁰³

⁴⁹⁶ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁴⁹⁷ Mevsûfun sığata hasırında sıfatların yahut sıfatın mevsûfa hasırında mevsûfların sayısı çok olduğunda bunlar tek tek sayılmayıp, hepsinin yerine geçmek üzere kısaca لَا غَيْرَ denir. Mevsûfun sığata hasırında شَاعِرٌ لَا غَيْرَ شَاعِرٌ ve sıfatın mevsûfa hasırında da لَا غَيْرَ زَيْدٌ şeklinde muzafun ileyi gösteren hâlin işareti ve karinesiyle muzafun ileyih terkedilir. Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İcî, *el-Fevâ'id*, I, 497-498; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 498; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407.

⁴⁹⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 100; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497.

⁴⁹⁹ Kirmânî, *a.g.e.*, I, 498.

⁵⁰⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁵⁰¹ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407.

⁵⁰² Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 335-336.

⁵⁰³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400-401.

Hatîb el-Kazvîni,⁵⁰⁴ Bahâüddîn es-Sübki,⁵⁰⁵ Kirmânî,⁵⁰⁶ Bâbertî,⁵⁰⁷ Tefâtânî,⁵⁰⁸ Seyyid Şerîf el-Cürcânî,⁵⁰⁹ İsferyîni,⁵¹⁰ İbn Ya'kûb el-Mağribî⁵¹¹ ve Desûkî⁵¹² gibi birçok âlim de 'Y atıf harfi yoluyla kurulan hasra dair verdikleri örnekleri sadece ifrâd ve kalb hasrından getirmişlerdir. Ancak âlimlerin, kalb ve ifrâd hasrı için uygun olan her bir örneğin ta'yîn hasrı için de uygun olmasından dolayı ayrıca ta'yîn hasrı için örnek vermeye ihtiyaç duymadıkları bilinmektedir.⁵¹³ Dolayısıyla onların bu yazım tarzlarından hareketle, 'Y harfinin ta'yîn hasrı için uygun olmadığı söylenemez.⁵¹⁴ Kaldı ki, Desûkî, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin açıklamalarından 'Y harfinin ta'yîn hasrı için de uygun olduğu sonucunu çıkarmıştır.⁵¹⁵

Netice olarak, 'Y atıf harfinin ifrâd, kalb ve ta'yîn hasrlarının hepsi için uygundur. Söz konusu hasr türünün hangisi olduğu, muhatabın inanç ve tavrından elde edilir.⁵¹⁶ Diğer yandan, 'Y atıf harfinin hakikat ve vâkıya uygunluk bakımından tahkîkî ve iddiâî hasr türleri için uygun olduğu da söylenebilir. Hasrın, tahkîkî yahut iddiâîden hangisi olduğunu belirleyecek olan da hasrta söylenen anlamın hakikat ve vâkıya uygunluk durumudur.

Hatîb el-Kazvîni, mevsûfun sîfata ifrâd olarak hasrında iki sıfatın birbirine zıt olmasını ve mevsûfun sîfata kalb olarak hasrında da iki vasfın birbirine zıt olmasını şart

⁵⁰⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 100.

⁵⁰⁵ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187.

⁵⁰⁶ Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497.

⁵⁰⁷ Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, 327.

⁵⁰⁸ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 388-389; a.mlf., *Muḥtaşar*, II, 187-190.

⁵⁰⁹ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 147.

⁵¹⁰ İsferyîni, *a.g.e.*, I, 543.

⁵¹¹ İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 187-190.

⁵¹² Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵¹³ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhis*, s. 323-324; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191.

⁵¹⁴ Desûkî, *a.g.e.*, II, 188.

⁵¹⁵ Desûkî, *a.g.e.*, II, 188.

⁵¹⁶ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407.

koşmuştur. Fakat ta'yîn hasrında bunlardan herhangi birini şart koşmamıştır.⁵¹⁷ Aynı şekilde sıfatın mevsûfa ifrâd, kalb ve ta'yîn olarak hasrında da herhangi bir şart koşmamıştır.⁵¹⁸

Mevsûfun sifata hasredildiği *أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا كَاتِبٌ* “Ahmet şairdir, yazar değil”⁵¹⁹ sözünde ma'tûf özel yani bilinen, belli bir sıfat olduğundan hasr izâfidir. Bu söz, Ahmet'in şair ve yazar olduğuna inanan muhataba söylendiğinde ifrâd hasrına örnek olur.⁵²⁰ Aynı şekilde *عَدْنَانُ قَائِمٌ لَا قَاعِدٌ* “Adnan ayaktadır, oturmamaktadır”⁵²¹ sözünde de ma'tûf belli bir sıfat olduğundan hasr izâfidir. Bu söz, Adnan'ın ayakta durmadığına aksine oturduğuna inanan muhataba söylendiğinde kalb hasrına örnek teşkil eder. Bu cümleler, Ahmet'te şairlik ve yazarlık, Adnan'da ayakta durma ve oturma vasıflarından birinin bulunduğu bilen fakat hangisinin bulunduğunu tam olarak belirleyemeyen, kararsız muhataba söylendiğinde de ta'yîn hasrına örnek olurlar.⁵²²

أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا غَيْرُ شَاعِرٍ “Ahmet şairdir, şairden başkası değil”⁵²³ sözünde ma'tûf genel olduğundan ve böylelikle şairlikten başka belli bir sıfat veya sıfatlar kastedilmeyip, bu anlamla ilgili akla gelebilecek sıfatların tümü birden kastedildiğinden hasr hakîkîdir. Bu cümlelerin bildirdiği yargı, hakikat ve vakiya tam olarak uygun ise, hasr tahkîkîdir. Vakiya uygun olmadığı takdirde bu sözle, mübalağa yoluyla, vakiya uygunluk kastedilmişse, hasr iddiâîdir.

⁵¹⁷ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100. Ayrıca bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 188.

⁵¹⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78-79; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 90-191.

⁵¹⁹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵²⁰ Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵²¹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99-100; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 188; Desûkî, *a.g.e.*, II, 188.

⁵²² Bu üç hasrın başka örnekleri için bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99-100; İcî, *el-Fevâ'id*, I, 497-498; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 188; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187-188.

⁵²³ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

Sıfatın mevsûfa hasredildiği *أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا حَسَانٌ* “Ahmet şairdir, Hasan değil”⁵²⁴ sözünde ma‘tûf özel olduğundan hasr izâfî; ⁵²⁵ *أَحْمَدُ شَاعِرٌ لَا غَيْرَ أَحْمَدَ* “Ahmet şairdir, Ahmet’ten başkası değil” sözünde de ma‘tûf genel olduğundan yani Ahmet’ten başka hatıra gelebilecek şairlerin hepsi⁵²⁶ kastedildiğinden hasr hakîkîdir. Diğer taraftan, ilk cümle, Ahmet’in ve Hasan’ın her ikisinin de şairlik vasfına sahip olduğuna inanan muhataba söylendiğinde ifrâd hasrına; şairin Ahmet değil, Hasan olduğuna inanan muhataba söylendiğinde kalb hasrına yahut ikisinden birinin şair olduğuna inanan fakat şairin Ahmet mi Hasan mı olduğunu tam olarak kestiremeyen, kararsız muhataba söylendiğinde de ta‘yîn hasrına örnek olur. Her ikisinde de söylenen anlamlar, hakikat ve vakıaya tam olarak uygun ise, hasr tahkîkî; uygun değilse, mübalağa yoluyla, vakıaya uygunluk kastedilmişse, hasr iddiâîdir.

2.3.2.1.3.2. Bel (بَل) Atıf harfiyle hasr

Hasr vurgusu için kullanılan atıf harflerinden bir diğeri بَل harfidir. Belâgat âlimleri, بَل atıf harfinin hasrın yollarından biri olduğunda hemfikirdir.⁵²⁷ Bu konuda Muhammed el-Cürçânî ve Bahâüddîn es-Sübki’den bazı itirazlar nakledilmişse de söz konusu itirazlar, harfin hasra delâletine yönelik değil, hasra delâletinin biçimine yöneliktir.

Bel (بَل) atıf harfinin hasra delâlet etmesi için aşağıdaki şartların sağlanmış olması gerekir. Bu şartlardan biri eksik olduğunda بَل harfi hasra delâlet etmez:

a) Atıf kelimeler düzeyinde kalmalı, cümleler düzeyinde olmamalıdır. Bu da ma‘tûfun müfred olup, cümle olmamasıyla gerçekleşir.⁵²⁸ Ma‘tûf cümle olduğunda بَل,

⁵²⁴ Bâbertî *زَيْدٌ شَاعِرٌ لَا عَمْرُو* “Zeyd şairdir, Amr değil” cümlesini mevsûfun sifata hasrına örnek olarak getirmiştir (Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327). Ne var ki, cümle sıfatın mevsûfa hasrına örnektir. Nitekim Sekkâkî, İbnü’n-Nâzım, Hatîb el-Kazvîni, İcî, Bahâüddîn es-Sübki, Kirmânî ve Teftâzânî aynı cümleyi sıfatın mevsûfa hasrına örnek vermişlerdir. Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 47; İcî, *el-Fevâ’id*, I, 498; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389.

⁵²⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497.

⁵²⁶ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401.

⁵²⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 170; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, I, 139.

⁵²⁸ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu’Elfiyye*, s. 383; Murâdî, *el-Cene’d-dânî*, s. 236; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, III, 386; a.mlf., *Muğni’l-lebîb*, II, 184; Fevzân, *a.g.e.*, II, 227.

atıf harfi olmaz, idrâb harfi olur ve hasr bildirmez. Bu durumda öncesindeki hükmün geçersiz olduğunu (idrâb ibtâlî) veya sonrasında öncekinden bağımsız yeni bir cümle başladığını bildirir (idrâb intikâlî).⁵²⁹

b) Harften önceki bölüm nefiy (olumsuz) veya nehiy (yasaklama) bildirmelidir.⁵³⁰ Şayet جُ harfinin öncesi olumlu veya emir cümlesi ise, bu takdirde جُ harfiyle sadece öncesindeki olumlu hüküm sonrasına taşır. Fakat öncesi hakkında sükût edilir,⁵³¹ olumsuz (nefiy) veya olumlu (isbat) herhangi bir hüküm verilmez.⁵³² Bu durumda cümlelerin tamamı sadece isbat bildirip, nefiy bildirmediğinden hasr gerçekleşmez.⁵³³ Zira جُ harfinin hasr bildirmesi için cümlede nefiy ve isbat bir arada bulunmalıdır.⁵³⁴ Aynı şekilde soru cümlesinde gelen جُ harfi de atıf harfi görevinde olmadığından⁵³⁵ hasr bildirmez.

Bu iki şart birlikte oluştuğunda جُ harfi, sonrasındaki olumlu anlam ile öncesindeki olumsuz anlam arasında bağ kurar; öncesindeki olumsuz anlamı olduğu gibi bırakır,⁵³⁶ o anlamın zıddını sonrasına olumlu olarak taşır.⁵³⁷ Böylece nefiy ve isbatın aynı cümlede bir arada bulunmasıyla hasr gerçekleşir.

⁵²⁹ Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, s. 236; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, II, 184; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, III, 212; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187; Muhyiddîn Abdülhamîd, *a.g.e.*, III, 386.

⁵³⁰ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, s. 383; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, II, 152; a.mlf., *Evzaḥu'l-mesâlik*, III, 386-387; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, III, 211; Muhammed b. Ali İbn Tûlûn, *Şerhu İbn Tûlûn 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-II, nşr. Abdülhamîd Câsim M. Feyyâz, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002, II, 92.

⁵³¹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu'l-mesâlik*, III, 388.

⁵³² Abdullâh b. Yûsuf İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, nşr. M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-hayr, 1410/1990, s. 307-308.

⁵³³ Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁵³⁴ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 148.

⁵³⁵ Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, III, 211; Galâyînî, *a.g.e.*, III, 250.

⁵³⁶ Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, s. 236; Fevzân, *a.g.e.*, II, 227.

⁵³⁷ İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, s. 383; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, s. 236; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu't-Taşriḥ*, II, 154; a.mlf., *Muğni'l-lebîb*, II, 184; Süyûtî, *Hem'u'l-hevâmi'*, III, 211; İbn Tûlûn, *a.g.e.*, II, 92; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 187.

Bu harflerle gelen hasr ifadelerinde *mahsûr*, nefiy harfinden hemen ardından, *mahsûrun fih* de atıf harfinin hemen akabinde gelir.⁵³⁸ Diğer bir söyleyişle, *mahsûrun fih*, ma‘tûf konumundaki ögedir. Ona karşılık gelen ma‘tûfun aleyh de *mahsûrun anhtır*.⁵³⁹

مَا رَأَيْتُ حَسَنًا بَلْ طَارِقًا “*Hasan’ı görmedim, bilakis Tarık’i*” cümlesinde mahsûr, hemen nefiy harfinin ardından gelmiş olan رَأَيْتُ (görmek) fiilidir. Mahsûrun fih de atıf harfinin akabinden gelen ve ma‘tûf konumundaki طَارِقًا “*Tarık*” kişidir. *Mahsûrun anhtır* ise, fiilin kendisinden nefyedilip, görülmediği bildirilen ve ma‘tûfun aleyh konumundaki حَسَنًا “*Hasan*” şahsıdır. Aynı şekilde مَا أَحْمَدُ كَاتِبًا بَلْ شَاعِرٌ “*Ahmet yazar değil, bilakis şair*”⁵⁴⁰ cümlesinde de mahsûr, nefiy harfinden sonra gelen أَحْمَدُ “*Ahmet*” kişisidir. Mahsûrun fih de atıf harfinden sonra gelen شَاعِرٌ (şairlik) vasfıdır.⁵⁴¹ بَلْ harfî, öncesindeki olumsuz anlamı aynen bırakıp, Ahmet’te yazarlık vasfının bulunmadığını bildirirken; sonrasındaki bölümde, onda şairlik vasfının bulunduğunu bildirmektedir. Böylece Ahmet’in yazar olmadığı, şair olduğu bildirilmektedir.⁵⁴² Aynı şekilde مَا حَسَانٌ شَاعِرًا بَلْ أَحْمَدٌ “*Hasan şair değildir, bilakis Ahmet*”⁵⁴³ cümlesinde de mahsûr شَاعِرًا (şairlik) vasfı; mahsûrun fih, atıf harfinin peşinden gelen أَحْمَدُ “*Ahmet*”tir. بَلْ atıf harfî, öncesindeki olumsuz anlamı aynen bırakıp, Hasan’da şairlik vasfının bulunmadığını bildirirken; sonrasına bulunma anlamını olumlu olarak aktarıp, Ahmet’te şairlik vasfının bulunduğunu bildirmektedir. Böylece şairin Hasan değil, Ahmet olduğu söylenmektedir.

بَلْ atıf harfinin hakîkî ve izâfî hasrlarda kullanılması hakkında iki görüş vardır. Belâgat âlimlerinin geneli, بَلْ harfiyle kurulan hasrda nefyin her zaman özel olduğunu ve

⁵³⁸ Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me‘ânî*, s. 382-383; Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536; Cârîm - Emîn, *a.g.e.*, s. 217; Arefe, *a.g.e.*, s. 25; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 88; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 51; Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536; Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me‘ânî*, s. 382-383; İsa Alî el-Âkûb, Alî Sa‘d eş-Şetivâ, *el-Kâfî fî ‘ulûmi’l-belâgati’l-‘Arabiyye: el-Me‘ânî - el-Beyân - el-Bedî’*, Mısır: el-Câmiâtü’l-meftûha, 1993, s. 233; Bulut, *Belâgat Terimleri*, s. 262, 265; Durmuş, “Hasr”, XVI, 393.

⁵³⁹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536.

⁵⁴⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99-100; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵⁴¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 191.

⁵⁴² Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵⁴³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-327; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 190.

bu sebeple بَلْ harfinin hakîkî hasr için uygun olmadığını bildirmişlerdir.⁵⁴⁴ Nefyin genel olması durumunda da harfin öncesi hakkında sükût edilmiş olunmakta ve böylece hakkında nefiy veya isbat olarak herhangi bir yargıda bulunulmamaktadır.⁵⁴⁵ Bu durumda da söz, atıf harfinden sonrası itibariyle sadece isbat anlamı içermekte, nefiy anlamı içermektedir. Nefiy ve isbat bir arada bulunmadığından hasr gerçekleşmemektedir. Kaldı ki, بَلْ atıf harfiyle gelen hasr ifadelerinde nefiy her zaman özeldir, nefyin genel geldiği herhangi bir örnek bulunmamaktadır.⁵⁴⁶

Bu konudaki diğer görüş, çağdaş bazı belâgatçılar tarafından dile getirilmiş olup, بَلْ harfinin hakîkî hasr için de uygun olduğu şeklindedir.⁵⁴⁷ Onlara göre; بَلْ harfinin öncesi hakkında sükût edilmiş olmasının, hasrın gerçekleşmesi bakımından bir önemi yoktur. بَلْ harfi izâfî ve hakîkî hasrda kullanılır. Bu, bilinen bir şey olup, bunu ret ve inkâr etmek mümkün değildir. مَا جَاءَنِي أَحَدٌ بَلْ حَمْرَةٌ “Bana kimse gelmedi, bilakis Hamza” cümlesi, بَلْ atıf harfi yoluyla kurulan hakîkî hasra örnektir.⁵⁴⁸ Hasrın, hakîkî veya izâfiden hangisi olduğunu belirleyen kriter, ma‘tûfun aleyhin⁵⁴⁹ genel veya özel olmasıdır.⁵⁵⁰

بَلْ atıf harfinin, izâfî hasrın hangi türlerinde kullanıldığı konusunda da farklı görüşler bildirilmiştir. Sekkâkî, Kazvîni, Bâbertî, Teftâzânî gibi âlimler eserlerinde, bu harfin ifrâd ve kalb hasrlarında kullanıldığı örnekler getirmişlerdir.⁵⁵¹ Mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasredildiği مَا أَحْمَدُ كَاتِبًا بَلْ شَاعِرٌ “Ahmet yazar değil, bilakis şair” cümlesinde Ahmet’in yazar olmadığı söylendikten sonra ardından onun şair olduğu söylenmiştir. Sıfatların sayısını bire indiren bu tahsîs, ifrâd hasrıdır.⁵⁵² Adnan’ın ayakta olduğuna inanan

⁵⁴⁴ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 31; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 56; Arefe, *a.g.e.*, s. 25.

⁵⁴⁵ Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 190.

⁵⁴⁶ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 56.

⁵⁴⁷ Hâmid Avnî, *el-Minhâcü'l-vâzih li'l-belâğa*, I-V, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y., II, 78; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 31-32; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁴⁸ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 31-32; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 89.

⁵⁴⁹ *el-Minhâcü'l-vâzih*'in elimizdeki baskısında bu kriter ma‘tûf olarak yer almıştır (Bk. *a.g.e.*, II, 78). Bu yanlıştır; doğrusu, bu yolla gelen hasr ifadelerinde hakîkî ve izâfî hasrı birbirinden ayırt etmeyi sağlayan kriter, ma‘tûfun aleyhtir. Zira بَلْ atıf harfi hasrda ma‘tûf, mahsûrun fihtir ve onun belirli olması asıldır. Hasrın hakîkî veya gayri hakîkî olması, daha önce anlattığımız üzere, nefyin yani mahsûrun anının genel veya özel olmasından dolayıdır. Mahsûrun anı ise بَلْ atıf harfiyle kurulan hasrda ma‘tûfun aleyhtir.

⁵⁵⁰ Avnî, *a.g.e.*, II, 78.

⁵⁵¹ Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîs*, s. 47; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 100; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 327; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389.

⁵⁵² Bk. Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 100; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

muhataba söylenen ve onun bu kanaatini tersine çeviren *مَا عَدْنَانُ قَائِمًا بَلْ قَاعِدٌ* “*Adnan ayakta değil, bilakis oturmakta*” cümlesinde de mevsûf sıfata kalb olarak hasredilmiştir.⁵⁵³ Hasrın türünün kalb olduğunu gösteren işaret, ayakta olmak ile oturmak fiillerinin birbirine zıt olmasıdır. Sıfatların zıt olması, hasrın türünün kalb olduğunu göstermektedir.⁵⁵⁴ Bu konuda bir başka örnek, sıfatın mevsûfa hasredildiği⁵⁵⁵ *مَا حَسَانُ شَاعِرًا بَلْ أَحْمَدٌ* “*Hasan şair değildir, bilakis Ahmet*” cümlesidir.⁵⁵⁶ Bu söz, Ahmet’in değil Hasan’ın şair olduğuna inanan muhataba söylendiğinde kalb hasrına, her ikisinin de şair olmadığına inanan muhataba söylendiğinde ise ifrâd hasrına örnek olur.

İfrâd ve kalb hasrı için uygun olan her örnek ta’yîn hasrı için de uygun olduğundan belâgat âlimleri ifrâd ve kalb hasırları için verdikleri örneklerle yetinmişler, ta’yîn hasrı için ayrıca örnek getirmemişlerdir.⁵⁵⁷ Bununla beraber, Ahmet’in yazarlık veya şairlik vasıflarından birine sahip olduğunu bilen, ancak bunlardan hangisine sahip olduğunu kesin olarak belirleyemeyen, kararsız muhataba söylenen *مَا أَحْمَدُ كَاتِبًا بَلْ شَاعِرٌ* “*Ahmet yazar değildir, bilakis şair*”⁵⁵⁸ sözü, mevsûfun sıfata ta’yîn olarak hasrına örnektir. Aynı şekilde Hasan ve Ahmet’ten birinin şair olduğunu bilen, ancak şair olanın hangisi olduğunu tam olarak belirleyemeyen, tereddütlü muhataba söylenen *مَا حَسَانُ شَاعِرًا بَلْ أَحْمَدٌ* “*Hasan şair değildir, bilakis Ahmet*” sözü de sıfatın mevsûfa ta’yîn olarak hasrına örnek teşkil eder.

⁵⁵³ Bk. Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 47; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 100; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 187; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 543; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 188; Desûkî, *a.g.e.*, II, 188.

⁵⁵⁴ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 61.

⁵⁵⁵ Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 47; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 100.

⁵⁵⁶ Bâbertî *مَا عَمْرُو شَاعِرًا بَلْ زَيْدٌ* “*Amr şair değildir, bilakis Zeyd’dir*” cümlesini mevsûfun sıfata hasrına örnek olarak getirmiştir (Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327). Ne var ki, kitabı neşreden de belirttiği üzere, bu cümlenin, mevsûfun sıfata hasrına örnek getirilmesi doğru değildir; cümle sıfatın mevsûfa hasrına örnektir. Nitekim Sekkâkî, İbnü’n-Nâzım, Hatîb el-Kazvînî, İcî, Bahâüddîn es-Sübkî, Kirmânî ve Teftâzânî aynı veya benzer cümleyi sıfatın mevsûfa hasrına örnek vermişlerdir. Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 47; *el-Îzâh*, s. 100; İcî, *el-Fevâ’id*, I, 498; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 187; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 497; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389.

⁵⁵⁷ Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 47; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 100; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 327; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; a.mlf., *Muḥtaşar*, II, 190; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 190.

⁵⁵⁸ Bu örnekte ma’tûf, mansub olan ma’tûfun aleyhe merfû olarak atfedilmiştir. Basra dil ekolüne göre, bu şekilde atıf caizdir, örnek bu görüşe göre gelmiştir (Bk. İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186).

2.3.2.1.3.3. *Lâkin* (لَٰكِنُّ) atıf harfiyle hasr

Lâkin (لَٰكِنُّ) atıf harfi, asıl olarak bu harfler ve harekelerle gelir.⁵⁵⁹ Bu, fiile benzeyen harflerden لَٰكِنُّ' nin hafifletilmiş şekli değildir.⁵⁶⁰ لَٰكِنُّ atıf harfi, anlam ve görev olarak بُل harfine benzemektedir.⁵⁶¹ Bu sebeple bu iki harf birbirinin yerine kullanılabilir. Bu sebeple bu iki harf birbirinin yerine kullanılabilir.

لَٰكِنُّ atıf harfi, cümlede kendisinden önceki olumsuz hükmü olduğu gibi bırakır, bu hükmün zıddını sonrasına taşır.⁵⁶² Böylece aynı cümlede nefiy ve isbatın bir arada bulunmasıyla hasr gerçekleşir.⁵⁶³

لَٰكِنُّ atıf harfinin hasra delâlet etmesi için aşağıdaki şartların sağlanmış olması gerekir:

a) Atıf kelimeler düzeyinde kalmalı, cümleler düzeyinde olmamalıdır. Bunun için ma'tûf ve ma'tûfun aleyh müfred olmalı, cümle olmamalıdır.⁵⁶⁴ Aksi durumda لَٰكِنُّ ibtida harfi olur⁵⁶⁵ ve bu durumda hasr bildirmez.

b) Atıf harfinin öncesi olumsuzluk (nefiy) veya yasaklama (nehiy) bildirmelidir.⁵⁶⁶ Öncesi olumlu veya emir bildiren bir yapıda olursa لَٰكِنُّ ibtida harfi olur,⁵⁶⁷ atıf harfi olmaz. Bu durumda öncesindeki olumlu yargıyı aynen sonrasına taşır. Öncesi hakkında sükût bildirir, nefiy veya isbat olarak herhangi bir yargıda bulunmaz.⁵⁶⁸ Böylece

⁵⁵⁹ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb*, III, 548.

⁵⁶⁰ Murâdî, *el-Cene 'd-dânî*, s. 586.

⁵⁶¹ Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 382; Süyûtî, *Hem 'u 'l-hevâmi*, III, 216; Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33; Tevâtî, *a.g.e.*, 90; Çelen, *Arapça 'da Edatlar*, s. 91.

⁵⁶² İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu 't-Taşrih*, II, 154; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiye*, s. 382; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 249.

⁵⁶³ Arefe, *a.g.e.*, s. 25-26.

⁵⁶⁴ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb*, III, 550; a.mlf., *Evzaḥu 'l-mesâlik*, III, 383-385; Süyûtî, *Hem 'u 'l-hevâmi*, III, 216; İbn Tûlûn, *a.g.e.*, II, 91; Muhyiddîn Abdülhamîd, *a.g.e.*, III, 385; Mahmûd Sa'd, *Hurûfü 'l-me'ânî beyne deḳâiki 'n-naḥvi ve le'âifi 'l-fikh*, Kalyûbiyye: Câmi'atü Benhâ, 1988.s. 111.

⁵⁶⁵ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb*, III, 548; Süyûtî, *Hem 'u 'l-hevâmi*, III, 216; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 52.

⁵⁶⁶ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni 'l-lebîb*, III, 550; a.mlf., *Evzaḥu 'l-mesâlik*, III, 385; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, s. 382; İbn Tûlûn, *a.g.e.*, II, 90; Muhyiddîn Abdülhamîd, *a.g.e.*, III, 384.

⁵⁶⁷ İbn Tûlûn, *a.g.e.*, II, 91.

⁵⁶⁸ İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Kaṭri 'n-nedâ*, s. 308.

cümle, لَكِنْ harfinden sonraki müsbet anlamını ifade edip, öncesindeki menfi anlamı ifade etmediğinden hasr meydana gelmez.

c) لَكِنْ atıf harfi, vav (وَ) atıf harfiyle birleşmemiş olmalıdır.⁵⁶⁹ Aksi durumda, iki atıf harfi bir araya gelemeyeceğinden لَكِنْ ibtida harfi olur.⁵⁷⁰ Vav (وَ) harfi, herhangi bir atıf harfiyle bir araya geldiğinde وَ atıf harfi olur, diğeri atıf harfi olmaktan çıkar.⁵⁷¹ Nahiv âlimlerinin çoğunluğu bu görüştedir.⁵⁷²

Besyûnî ve Tevâtî, bu üçüncü şartın çok önemli olmadığı kanaatindedirler. Onlara göre, Arapçanın seçkin ifade ve üslûpları içinde لَكِنْ harfinin, وَ harfi ile birlikte geldiği ve hasr bildirdiği birçok örneğin bulunmaktadır. مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولٌ ﷻ “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin babası değildir, fakat Allah’ın Resûlü”⁵⁷³ âyeti bunlardan biri olup, cümlede وَ لَكِنْ harflerinin birlikte gelmiş ve anlamı hasr hasretmiştir.⁵⁷⁴ Desûkî de âyetteki hasrın kalb hasrı olduğunu bildirmiştir.⁵⁷⁵ Buna göre, âyetin muhatapları, Hz. Muhammed’in (sav) peygamber olmadığına, Zeyd’in babası olduğuna inanan müşriklerdir. Müşriklerin söz konusu inançları tersine çevrilerek, Hz. Muhammed’in (sav), Zeyd’in babası olmadığı, peygamber olduğu bildirilmektedir.⁵⁷⁶ Ancak belâgat âlimlerinin çoğu bu âyette لَكِنْ harfinin, öncesindeki وَ atıf harfi sebebiyle, atıf harfi olmaktan çıkıp ibtida harfi olduğu ve hasr bildirmediği görüşündedirler. Onlara göre, âyette atıf harfinden sonra gelen رَسُولُ ﷻ “Allah’ın Resûlü” ifadesi, ma‘tûf değil

⁵⁶⁹ İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, s. 382; İbn Hişâm en-Nahvî, *Mugni’l-lebib*, III, 549, 550; a.mlf., *Evzahu’l-mesâlik*, III, 385; Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, III, 217; İbn Tûlûn, *a.g.e.*, II, 92; Muhyiddîn Abdülhamîd, *a.g.e.*, III, 384; Sa’d, *a.g.e.*, s. 111.

⁵⁷⁰ Süheyli, *a.g.e.*, s. 202; İbnü’n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, 382; Sa’d, *a.g.e.*, s. 112; Tâhir, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁷¹ Süheyli, *a.g.e.*, s. 202.

⁵⁷² Nahiv âlimleri, لَكِنْ atıf harfinin وَ harfiyle birlikte kullanılması hususunda üçe ayrılmışlardır. a) لَكِنْ atıf harfi sadece müfredlerin atfında وَ harfiyle gelir. b) لَكِنْ atıf harfi, وَ harfi olmadan gelir, birlikte gelirse وَ , atıf harfidir, diğeri değildir; bu nahivcilerin çoğunun görüşüdür. c) لَكِنْ atıf harfi وَ harfiyle de وَ harfi olmadan da gelebilir. Bu ikisi arasında fark yoktur. (Bk. Murâdî, *el-Cene’d-dâni*, s. 587-588; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu’t-Taşrih*, II, 154-155; a.mlf., *Mugni’l-lebib*, III, 549-552; Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, III, 217.)

⁵⁷³ el-Ahzâb, 33/40.

⁵⁷⁴ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁷⁵ Desûkî, *a.g.e.*, I, 383. Ayrıca bk. Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 97; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁷⁶ Desûkî, *a.g.e.*, I, 383; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 97; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

mahzuf كَانَ nakıs fiilinin haberidir.⁵⁷⁷ Ayrıca لَكِنَّ harfi, وَ harfiyle birleştğinde وَ, atıf harfi olur ve görevi de ma'tûf ile ma'tûfun aleyhi anlam ve yargıda eşitlemektir. Halbuki atıfın وَ لَكِنَّ harfleriyle yapıldığı cümlelerde hükümde eşitlik değil, zıtlık söz konusudur.⁵⁷⁸ Yukarıdaki âyette de durum budur. Âyette لَكِنَّ harfinin atıf harfi görevinde olduğunu kabul edenler, nahiv âlimlerinin genelinin ortak görüşünü değil, لَكِنَّ atıf harfinin وَ harfiyle birlikte kullanılabileceğini söyleyen bazı âlimlerin görüşünü benimsemişlerdir.

Sekkâkî⁵⁷⁹ ve Kazvîni'nin⁵⁸⁰ atıf konusundaki açıklamalarından لَكِنَّ atıf harfinin hasrın yollarından biri olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁸¹ Nitekim مَا جَاءَنِي بِكَرٍّ لَكِنَّ عُمَرَ “Bana Bekir gelmedi, lakin Ömer” sözü, Ömer'in gelmediğine, Bekir'in ise geldiğine inanan muhataba söylenmiş olup,⁵⁸² onun düşüncesini tersine çevirme amaçlanmıştır. Bu ise, hasrdır. İsferyîni el-İsferâyîni (öl.945/1538) de بَلْ, لَ ve لَكِنَّ'den başka hiçbir atıf harfinin hasr anlamı bildirmediğini söylerken, dolaylı olarak لَكِنَّ harfinin hasr yollarından biri olduğunu da söylemiştir.⁵⁸³ Desûkî de atıfla hasrdan maksadın, بَلْ, لَ ve لَكِنَّ atıf harfleriyle hasr olduğunu bildirmiştir.⁵⁸⁴

لَكِنَّ atıf harfi, hasr yollarından olduğu hâlde belâgata dair eserlerde genellikle لَكِنَّ harfiyle herhangi bir örnek getirilmemiştir. Bunun muhtemel bazı sebepleri şunlardır: Belâgat âlimleri, hasrın genel yollarını anlatmayı amaçlamışlardır. لَكِنَّ harfi ise, sadece kalb hasrında kullanıldığından hasrın genel yollarından değildir.⁵⁸⁵ Ayrıca bu harf, hasr konusundan önce, müsnedün ileyhin atfı⁵⁸⁶ konusunda incelenmiştir.⁵⁸⁷ Tekrara düşünmemek için hasr konusunda yeniden ele alınmamıştır.

⁵⁷⁷ Galâyîni, *a.g.e.*, III, 249; Fevzân, *a.g.e.*, II, 226; Sa'd, *a.g.e.*, s. 111.

⁵⁷⁸ Tâhir, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁷⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286.

⁵⁸⁰ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 54.

⁵⁸¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388.

⁵⁸² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 54; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 248; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 137.

⁵⁸³ İsferyîni, *a.g.e.*, I, 542.

⁵⁸⁴ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁵⁸⁵ İsferyîni, *a.g.e.*, I, 542.

⁵⁸⁶ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 54; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 249.

⁵⁸⁷ İsferyîni, *a.g.e.*, I, 543.

لَكِنْ atıf harfinin hasra delâleti mantûk (lafız) yoluyla değil mefhum (dolaylı anlam) yoluylaadır.⁵⁸⁸ Bu yolla gelen ifadelerde hasr, lafızdan değil, dolaylı anlamdan elde edilir.

لَكِنْ atıf harfiyle kurulan hasr ifadelerinde *mahsûr*, nefiy harfinin hemen akabinde, *mahsûrun fih* de atıf harfinin hemen peşinden gelir.⁵⁸⁹ Diğer bir söyleyişle, *mahsûrun fih*, atıf harfinden sonra gelen ma'tûf konumdaki öğedir.⁵⁹⁰ Ona karşılık gelen, ma'tûfun aleyh de *mahsûrun anhtır*.⁵⁹¹

مَا أَحْمَدُ كَاتِبًا لَكِنْ شَاعِرًا “Ahmet yazar değil, lakin şair”⁵⁹² cümlesinde de mahsûr, nefiy harfinden sonra gelen أَحْمَدُ “Ahmet” kişisidir. Mahsûrun fih de لَكِنْ atıf harfinden sonra gelen شَاعِرًا (şairlik) vasfıdır.⁵⁹³ لَكِنْ atıf harfî, öncesindeki olumsuz anlamı aynen bırakıp, Ahmet'te yazarlık vasfının bulunmadığını bildirirken; sonrasında, Ahmet'te şairlik vasfının bulunduğunu bildirmektedir. Böylece Ahmet'in yazar olmayıp, şair olduğu ifade edilmektedir.⁵⁹⁴ Aynı şekilde مَا حَسَّانٌ شَاعِرًا لَكِنْ أَحْمَدُ “Hasan şair değildir, lakin Ahmet”⁵⁹⁵ cümlesinde de mahsûr شَاعِرًا (şairlik) vasfı; mahsûrun fih, لَكِنْ atıf harfinin peşinden gelen أَحْمَدُ “Ahmet”tir. لَكِنْ atıf harfî, öncesindeki olumsuz anlamı aynen bırakıp, Hasan'da şairlik vasfının bulunmadığını bildirirken; sonrasında Ahmet'te şairlik vasfının bulunduğunu bildirmektedir. Böylece şairin Hasan değil, Ahmet olduğu söylenmektedir.

⁵⁸⁸ Tevâtî, *a.g.e.*, s. 92.

⁵⁸⁹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536; Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 382-383; İsa Ali el-Âkûb, Ali Sa’d eş-Şetivâ, *el-Kâfi fi ‘ulûmî’l-belâğati’l-‘Arabîyye: el-Me’ânî - el-Beyân - el-Bedî’*, Mısır: el-Câmiâtü’l-meftûha, 1993, s. 233; Bulut, *Belâgat Terimleri*, s. 262, 265; Mücahit, *a.g.t.*, s. 9.

⁵⁹⁰ Fazl Abbas, *‘İlmü’l-me’ânî*, s. 382-383; Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536; Cârim - Emîn, *a.g.e.*, 217; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33; Arefe, *a.g.e.*, s. 26; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 51; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90; Durmuş, “Hasr”, XVI, 393.

⁵⁹¹ Meydânî, *a.g.e.*, I, 535-536.

⁵⁹² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99-100; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵⁹³ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 191.

⁵⁹⁴ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 187; Desûkî, *a.g.e.*, II, 187.

⁵⁹⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 187; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-327; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 190.

لَكِنْ atıf harfinin hakîkî ve izâfî hasrlarda kullanılması konusunda meşhur görüş,⁵⁹⁶ لَكِنْ atıf harfinin sadece izâfî hasr için uygun olduğu şeklidir. لَكِنْ harfiyle gerçekleşen hasrlarda nefiy daima özeldir, asla genel olmaz. Bu sebeple لَكِنْ atıf harfinin, sadece izâfî hasrda kullanılacağı bildirilmiştir.⁵⁹⁷ Buna karşın Besyûnî ve Arefe gibi bazı araştırmacılara göre, لَكِنْ atıf harfiyle kurulan hasrlarda nefiy her zaman özel değildir, genel de olabilmektedir. Bu sebeple, لَكِنْ atıf harfi, hakîkî hasr için de uygundur.⁵⁹⁸ مَا جَاءَنِي أَحَدٌ لَكِنْ “Bana hiç kimse gelmedi, lakin Amr” cümlesinde, nefiy genel olduğundan hasr hakîkîdir. مَا جَاءَنِي طَلْحَةُ لَكِنْ عَمْرُو “Bana Talha gelmedi, lakin Amr” cümlesinde ise nefiy özel olduğundan hasr izâfîdir.⁵⁹⁹

Belâgat âlimlerinin sözlerinden, لَكِنْ atıf harfinin sadece izâfî hasrın sadece kalb hasrı için uygun olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁰⁰ Bu harf yoluyla hasr, yüklem bildirdiği anlamın herhangi biri tarafından gerçekleştirilmediğine inanan muhataba karşı ifade edilmektedir.⁶⁰¹ Nahiv âlimleri ise, لَكِنْ atıf harfinin, kalb hasrının yanı sıra ifrâd hasrı için de uygun olduğu kanaatindedirler.⁶⁰² Bununla beraber, muasır bazı araştırmacılar, لَكِنْ atıf harfinin kullanımının kalb hasrı ile sınırlanamayacağı, harfin ifrâd, kalb ve ta’yîn hasrlarının hepsi için uygun olduğunu ileri sürmüşlerdir.⁶⁰³

Belâgat kaynaklarında bu harf yoluyla kurulan ifrâd ve kalb hasrları için örnekler getirilmiş fakat ta’yîn hasrı için örnek getirilmemiş olmakla beraber ifrâd ve kalb hasrları için uygun olan her örneğin ta’yîn hasrı için de uygun olduğu malumdur.⁶⁰⁴ Âlimlerin sözlerinde aksi yönde bir açıklama ve işaret bulunmadığından لَكِنْ harfinin ifrâd, kalb

⁵⁹⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 100; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁵⁹⁷ Arefe, *a.g.e.*, s. 26; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 56.

⁵⁹⁸ Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 158-159; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁵⁹⁹ Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁶⁰⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 54, 99; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 382; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 248; Cürçânî, *el-Mişbâh*, s.147; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 137; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, I, 383; Desûkî, *a.g.e.*, I, 383.

⁶⁰¹ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 249; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, I, 383; Desûkî, *a.g.e.*, I, 383.

⁶⁰² Desûkî, *a.g.e.*, I, 383.

⁶⁰³ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, III, 22 (muhakkikin notu: 2); Arefe, *a.g.e.*, s. 26.

⁶⁰⁴ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 389; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 191.

ta'yîn hasrları için kullanılabileceğini söylemek mümkündür. Ta'yîn hasrında kullanımına dair örnek getirilmemiş olması, bu harfin ta'yîn hasrında kullanılmayacağı anlamına gelmemektedir.

مَا مَحْمُودٌ فَأَيْمًا لَكِنْ قَاعِدٌ “Mahmut ayakta durmuyor, lakin oturuyor”⁶⁰⁵ cümlesinde لَكِنْ harfi, hasr için gereken şartların tamamını sağladığından cümle hasr bildirmektedir. Nefiy özel ve mahsûrun anı da belli olduğundan, diğer bir ifadeyle, Mahmut “ayakta durma” fiiline kıyasla “oturma” fiiline hasredildiğinden dolayı hasr izâfidir. Bu söz Mahmut’un oturduğuna değil ayakta durduğuna inanan muhataba söylendiğinden hasr kalb hasrıdır. Cümlede fiillerin zıt olması da hasr türünün kalb hasrı olduğunu göstermektedir. مَا جَاءَنِي هَارُونَ لَكِنْ إِسْمَاعِيلُ “Bana Harun gelmedi, lakin İsmail” cümlesinde de لَكِنْ harfi hasr için gereken şartları sağladığından hasra delâlet etmektedir. “Gelme” fiilinin Harun tarafından yapılmadığını, İsmail tarafından yapıldığını bildirerek, fiili İsmail’e hasretmektedir. Nefiyin özel, mahsûrun anının bilinen, belli bir kişi olduğu cümlede “gelme” fiili İsmail’e, herkese değil Harun’a kıyasla hasredilmiştir; bu sebeple hasr izâfidir. Bu söz, Harun’un gelmediğine, İsmail’in geldiğine inanan muhataba söylendiğinde⁶⁰⁶ hasrın türü, kalb hasrıdır.⁶⁰⁷ İsmail’in ve Harun’un her ikisinin de gelmediğine inanan muhataba söylendiğinde ise ifrâd hasrı olur.⁶⁰⁸ Buna göre cümle, “Zannettiğin gibi Harun gelmedi, İsmail ise, zannettiğinin aksine geldi”⁶⁰⁹ anlamındadır. Aynı cümle, İsmail ve Harun’dan birinin geldiğini bilen, fakat hangisinin geldiğini tam olarak belirleyemeyen muhataba söylendiğinde ise, ta'yîn hasrına örnek teşkil eder.

⁶⁰⁵ Tevâtî, *a.g.e.*, s. 90.

⁶⁰⁶ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 54, 99; İbn Hişâm en-Nahvî, *Şerhu Kıtrî'n-nedâ*, s. 308; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 382; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 248; a.mlf., *Muhtaşar*, I, 383; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, I, 383; Desûkî, *a.g.e.*, II, 383.

⁶⁰⁷ Teftâzânî bu cümlede, nahivcilere göre ifrâd hasrı bulunduğunu söyler. Onlara göre, bu sözün muhatabı, Amr’ın gelmeyip Zeyd’in geldiğine inanan bir kimse değil, her ikisinin de gelmediğine inanan biridir. Bu durumda bu hasr, olumsuz yargıda (nefiyde) ortaklığa inanan bir muhataba yöneltilmiştir. Bu durumda ifrâd hasrına göre cümlenin anlamı şöyledir: “Zeyd tahmin ettiğin üzere gelmedi, Amr ise tahmin ettiğinin aksine geldi.” لَكِنْ harfinin bu cümlede her ikisinin de geldiğine -yani müsbet hükümde ortaklığa- inanan muhataba hasr-ı ifrâd olarak söylendiğini hiçkimse söylememiştir (Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 249; a.mlf., *Muhtaşar*, I, 383; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, I, 383; Desûkî, *a.g.e.*, I, 383). Zira bu durumda ma'tûf ile ma'tûfun aleyh olumlu olmuş olur. Böylece “لَكِنْ harfinin öncesinin olumsuz sonrasının olumlu olması” şartı oluşmaz ve hasr gerçekleşmez.

⁶⁰⁸ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 249; Desûkî, *a.g.e.*, I, 383.

⁶⁰⁹ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, I, 383.

2.3.2.1.4. *Takdîm Yoluyla Hasr*

Kelimeler cümlede belli bir düzen içinde dizilirler ve bir edebî zorunluluk olmadıkça sözdizimindeki düzenin bozulması güzel karşılanmaz.⁶¹⁰ Bu düzenin bozulması demek olan “*takdîm*”, birtakım edebî maksatlar gözeterek, sözdiziminde daha sonra gelmesi gereken öğeyi bulunması gereken yerinden daha önce getirmektir.”⁶¹¹

Takdîmin hasr yolu olması, nefiy + istisna manası içermesi sebebiyledir.⁶¹² Ancak takdîm yoluyla gelen ifadelerde hasr edatı bulunmadığından hasr, sözün anlamından karineler eşliğinde, zevkiselim vasıtasıyla anlaşılır.⁶¹³

Hasr, takdîmin temel anlamıdır.⁶¹⁴ Bu yüzden sözde takdîme genellikle hasr maksadıyla başvurulmaktadır. Bununla beraber takdim bazen hasrdan başka maksatlarla da gelebilmekte⁶¹⁵ ve yine bu maksatlardan biri veya birkaçı hasr ile birlikte de bulunabilmektedir.⁶¹⁶ Bu sebeple, bir sözde takdîme hangi maksatla başvurulduğu tam olarak karineler desteğinde anlaşılır.

Belâgat âlimlerinin neredeyse tamamı takdîmin hasra delâlet ettiğinde hemfikirdirler.⁶¹⁷ İbnü’l-Hâcib (öl.646/1249), İbn Ebü’l-Hadîd (öl.656/1258) ve Ebû Hayyân el-Endelüsî gibi bazı âlimlerden takdîmin hasr bildirmediği görüşü nakledilmişse de onların

⁶¹⁰ Arap Dili sözdiziminde cümlenin kurgusu için bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 342; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 96-97; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 377-379; Meydânî, *a.g.e.*, I, 350-361; Sebeytî, *a.g.e.*, s. 58-59.

⁶¹¹ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 320; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 197; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Cürcânî, *el-Miṣbâh*, s. 416; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 202.

⁶¹² İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ’iş*, I, 319; Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 328; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 266; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 546.

⁶¹³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; İbnü’n-Nâzım, *el-Miṣbâh*, s. 97; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 102; Tîbî, *Leṭâ’ifü’t-tibyân*, s. 92; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Kirmânî, *a.g.e.*, s. 518; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Cürcânî, *el-Miṣbâh*, s. 417; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 204; Desûkî, *a.g.e.*, II, 204.

⁶¹⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 94.

⁶¹⁵ Sözdiziminde takdîmin sebepleri için bk. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, I, 34; İbn Cinnî, *el-Ḥaşâ’iş*, I, 319; Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 107-108; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 291-294, 321, 342-345; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 54-57, 87-88, 94-96; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 33 vd.; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 375; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 113-114, 203-204; Desûkî, *a.g.e.*, II, 202. Ayrıca bk. Münîr Mahmûd el-Mesîrî, *Delâlâtü’t-takdîm ve’t-te’hîr fi’l-Ḳur’âni’l-kerîm: Dirâse tahlîliyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1426/2005, s. 49-67, 133-148; Mahmûd es-Seyyid Şeyhûn, *Esrârü’t-takdîm ve’t-te’hîr fi lügati’l-Ḳur’âni’l-kerîm*, Kahire: Dârü’l-Hidâye, t.y., s. 71, 74.

⁶¹⁶ Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 38; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 376.

⁶¹⁷ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 170-172, 174; a.mlf., *Mu’terekü’l-aḳrân*, I, 140-142.

bu açıklamalarından onların da takdîmin karineler desteğinde hasr bildirdiği kanaatinde oldukları anlaşılmaktadır.⁶¹⁸

Takdîm yoluyla gelen ifadelerde *mahsûrun fih*, olması gereken yerden öne alınmış ögedir, hasr onda meydana gelmektedir.⁶¹⁹ Bu öge, nefiy + istisna yoluyla kurulan hasrlarda istisna edatından hemen sonraki kelime yerindedir.⁶²⁰ *Mahsûr* onun ardından gelir.

“إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ” (Allah'im!) *Kulluğu sana ederiz ve yardımı senden isteriz*⁶²¹ âyetinde iki adet hasr vardır. *إِيَّاكَ نَعْبُدُ* “*Kulluğu sana ederiz*” cümlesinde mahsûr, *نَعْبُدُ* (kulluk etme) fiili; mahsûrun *fih* de fiilinin önüne geçirilmiş mefulün *bih* görevindeki *إِيَّاكَ* “*sana*” lafzıdır. *Mahsûrun anh*, kulluk etme bağlamında Allah'tan başka akla gelebilecek her şeydir. *وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ* “*ve yardımı senden isteriz*” ifadesinde de hasrın öğelerinin yerleri yukarıdaki gibidir.

Takdîm hasr yollarından biri olduğundan hasrın temel özelliği olan nefiy ve isbat anlamlarının her ikisine birden delâlet eder. Bu delâlette asıl olan, lafzın müsbeti, mefhumun da menfiyi bildirmesidir.⁶²² Bu sebeple takdîmle gelen ifadelerde sadece isbat edilen söylenir, nefyedilen ise sözün anlamından dolayı olarak anlaşılır.⁶²³ Takdîm yoluyla kurulan hasrda bu, asıl olmakla beraber, bazen bu aslın dışına çıkan kullanımlar da görülmektedir.⁶²⁴ Nitekim nefiyle birlikte gelen takdîm ifadelerinde durum böyledir.⁶²⁵

⁶¹⁸ Ebû Amr Osman b. Ömer, *el-İzâh fî şerhi'l-Mufaşşal*, I-II, nşr. Mûsâ Bennây el-Alilî, Bağdat: Vezâratü'l-evkâf ve's-şü'ûni'd-diniyye, 1402/1982, I, 47; Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetillâh el-Medâinî, *el-Felekü'd-dâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir*, nşr. Ahmed el-Havfî, Bedevî Tabâne, (*el-Meseli's-sâ'ir* ile birlikte), Kahire: Dârü'n-Nahda, t.y., IV, 258-259. Ayrıca bk. Merdâvî, *a.g.e.*, VI, 2965-2966; Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed İbnü'n-Neccâr el-Fütühî, *Muhtaşaru't-Tahrîr Şerhu'l-Kevkebi'l-münîr*, I-IV, nşr. Muhammed ez-Zühaylî, Nezîh Hammâd, Dimaşk: Mektebetü'l-'Abikân, 1418/1997, III, 522-523.

⁶¹⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 128; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 87, 102; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 109-110; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 227, 416; Meydânî, *a.g.e.*, I, 537; Fazl Abbas, *İlmü'l-me'ânî*, s. 382; Âküb, *a.g.e.*, s. 234.

⁶²⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143.

⁶²¹ el-Fâtiha, 1/5.

⁶²² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 102; Tîbî, *Letâ'ifu't-tibyân*, s. 97; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 394.

⁶²³ İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 206-207.

⁶²⁴ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 207; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 207.

⁶²⁵ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 416.

Takdîme, muhatabın, konuşan ile kendi arasında ihtilaf konusu olan olan meselede bilgi sahibi olması durumunda başvurulur. Muhatabın ne genel, ne özel olarak hakkında hiçbir bilgiye sahip olmadığı meselelerde kullanılmaz.⁶²⁶ Bu üslûpta muhatap, bir fiilin meydana geldiğini bilen fakat fiili kayıtlayan fâil, mef'ûl ve benzerlerinde yanılan biridir. Konuşan, takdîm yoluyla sözü hasrıyla söyleyerek, muhatabı yanlıştan doğruya döndürmeyi amaçlar.

Abdülkâhir el-Cürcânî, takdîm yolunun sadece kalb hasrı için uygun olduğunu söylemişse de⁶²⁷ âlimlerin geneli takdîmin hakîkî, izâfî, ifrâd, kalb ve ta'yîn olmak üzere hasrın bütün türleri için uygun olduğu kanaatindedirler.⁶²⁸

Arap Dilinde takdîm, “tehir niyetiyle yapılan takdîm” ve “tehir niyetiyle yapılmayan takdîm” olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir.⁶²⁹ Hasr bildiren takdîm, tehir niyetiyle yapılan takdîm olup, başlıca şu şekillerde meydana gelmektedir.

2.3.2.1.4.1. Müsnedin takdîmi yoluyla hasr

Bu, haberin mübtedâya takdîmidir.⁶³⁰ Bu takdîm, çoğunlukla mübtedânın habere hasrını bildirir.⁶³¹ Şayet takdîm edilen müsned, zarf anlamlı bir kelime ise, bu takdirde nefiy harfinden sonra geldiğinde her zaman, başında nefiy harfi olmadan geldiğinde ise, bazen hasr bildirir. Müsned, müfred isim ise, bu durumda takdîm çoğunlukla hasr ifade eder.⁶³²

⁶²⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 145.

⁶²⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143.

⁶²⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 403-404; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 81; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 102; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 416; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 202-203; Desûkî, *a.g.e.*, II, 202.

⁶²⁹ Diğer takdîm çeşidi, mübtedanın habere ve fiilin faile takdîmi gibi tehir niyeti taşımayan, sözde asıl olarak meydana gelen takdîmdir. Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 106; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 65; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 252.

⁶³⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 321, 403-404; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 87, 102; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 353, 393; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân*, I, 141; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 202.

⁶³¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 321, 403-404; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 87, 102; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 38; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 353-355, 393.

⁶³² Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 39-40.

Bu sebeple haberin mübtedâya takdîminin hasra delâleti, karineler ile muhatabın inanç ve tavrından anlaşılır. Buna göre, أَنَا تَمِيمِيَّيْ “*Temimliyim ben*” cümlesinde hasr, müfred haberin mübtedâya takdîmi yoluyla gerçekleşmiştir. Konuşan, bu yolla, kendini Temimli olmaya hasretmiş; Temimli olduğunu, ondan başka bir kabileye mensup olmadığını bildirmiştir. Aynı şekilde لَا إِلَيَّ إِسْطَنْبُولَ السَّفَرُ “*Yolculuk İstanbul’a değil*” cümlesinde de hasr, zarf anlamlı öne alınmış haberin nefiy harfinden sonra gelmesi sayesinde elde edilmiştir. Böylece yolculuğun İstanbul’a olmadığı, başka bir şehre olduğu hasrıyla vurgulanmıştır. Bu söz, nefiy harfi kullanılmadan getirildiğinde ise, karineler desteğinde, yolculuğun sadece İstanbul’a olduğunu, başka şehre olmadığını bildirir.

2.3.2.1.4.2. Müsnedün ileyhin takdîmi yoluyla hasr

Burada müsnedün ileyhin takdîminden maksat, failin fiile takdîmidir. Takdîm edilen failin, nefiy harfinden sonra gelip gelmemesine göre takdîmin hasra delâleti aşağıda geldiği üzere değişiklik gösterir.

a. Takdîm edilen fail, nefiy harfinden sonra geldiğinde bu takdîm her zaman hasr ifade eder. İşlendiği sabit olan fiilin, öne alınan isme ait kılınmasını reddeder, fiilin ondan başkasına ait olduğunu bildirir.⁶³³ Fail konumundaki kelimenin marife - nekre veya zamir - açık isim olmasının takdîmin hasra delâleti açısından önemi yoktur.⁶³⁴ Mesela, مَا أَنَا فَعَلْتُ “*Bunu ben yapmadım*” cümlesinde fiilinden önce getirilmiş olan fail zamiri nefiy harfinden sonra gelmiştir. Böylece konuşan, gerçekleştiği bilinen fiili yapanın kendisi olmadığını, kendisinden başkası olduğunu bildirmiştir.

b. Fail görevindeki kelime nefiy harfinden sonra gelmemiştir. Bu durumda takdîmin hasra delâleti aşağıdaki şekilde farklılık gösterir. Bu hasrda cümlenin olumlu veya olumsuz olmasının önemi yoktur.

⁶³³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 124-127; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 340.

⁶³⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 124; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 60, 131; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 259-262, 265; Şeyhûn, *a.g.e.*, s. 33; Abdülhâdî el-Adl, *Dirâsât tafşîliyye şâmile li-belâğati ‘Abdilkâhir fi’t-teşbih ve’t-temsîl - et-takdîm ve’t-te’hîr*, nşr. Abdüsselâm Ebü'n-Necâ Serhân, y.y.: Dârü'l-Fikri'l-hadîs, 1369/1950, s. 269.

1) Takdîm edilen fail görevli kelime, mârifeye ise ve nefiy harfinden sonra gelmemişse, bu durumda takdîm işlemi, hasır veya tekit gibi başka bir maksatla yapılmış olabilir.⁶³⁵ Takdîmin hangi maksatla yapıldığı, karinelerin yanı sıra muhatabın inanç ve tavırından anlaşılır.⁶³⁶ Takdîm, hasır maksadıyla yapılmışsa, bu takdirde, gerçekleştiği sabit olan fiilin, öne alınan isim tarafından işlendiğini, başkası tarafından işlenmediğini bildirir.⁶³⁷ Mesela, *أَنَا فَعَلْتُ هَذَا* “*Bunu ben yaptım*” cümlesinde fiilinden önce getirilmiş olan fail zamiri, nefiy harfinden sonra gelmemiştir. Dolayısıyla, karinelere ve duruma göre bazen hasır, bazen fiilin tekidini bildirir. Hasır bildirdiğinde, konuşan, fiili işleyenin kendisi olduğunu, başka birisi olmadığını haber vermeyi kastetmiştir.

2) Takdîm edilen fail nekre ise ve nefiy harfinden sonra gelmemişse, bu durumda nekre failin fiilinden önce getirilmesi kesinlikle hasır için olup, cinsin ya da sayının hasrını bildirir.⁶³⁸ Örneğin, *رَجُلٌ فَعَلَ هَذَا* “*Bunu bir erkek yaptı*” cümlesinde faili gösteren nekre isim, fiilinin önünde gelmiştir ve öncesinde de nefiy harfi bulunmamaktadır. Bu takdîmin hasır maksatlı olduğu kesindir. Böylece, fiili işleyenin iki kişi değil bir kişi yahut fiili işleyenin kadın değil erkek olduğu hasır vurgusuyla haber verilmiştir.

2.3.2.1.4.3. *Fiilin mütealliklerinin takdîmi yoluyla hasır*

Cümlede fiilin müteallikleri ya fiilden veya birbirlerinden önce getirilmek suretiyle takdîme başvurulabilir. Bu takdîm şu şekillerde meydana gelir.

a. Fiilin müteallikinin fiile (mamülün âmiline) takdimi: Bu takdim, çoğu defa, işlendiği sabit olan fiilin, onun öncesinde getirilen isme hasrını bildirir.⁶³⁹ Bu çerçevede mef'ûl, zarf, mecrûr vb. mamüller fiillerinden önce geldiklerinde bu takdîmin genellikle hasır bildirdiği hususunda âlimler hemfikirdirler.⁶⁴⁰ Bu takdîmde öne alınan ismin marife

⁶³⁵ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 60; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 259, 262, 265; Şeyhûn, *a.g.e.*, s. 38, 45, 49.

⁶³⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 56-57.

⁶³⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 128; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 337-338, 341.

⁶³⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 143-144; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 337, 404; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 59, 102; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 264; Şeyhûn, *a.g.e.*, s. 49.

⁶³⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 339; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 37; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 372-373, 393.

⁶⁴⁰ Süyûtî, *el-Îtkân*, III, 170-172, 174; a.mlf., *Mu'terekü'l-aḳrân*, I, 140-142; Sebeytî, *a.g.e.*, s. 65.

veya nekre olması yahut nefiy harfinden sonra gelmiş veya gelmemiş olması önemli değildir. فُرْحَةَ رَأَيْتُ “*Ferhat’ı gördüm*” cümlesinde mârife mef’ûl, fiilinden önce gelmiştir ve mef’ûlün öncesinde de nefiy harfi bulunmamaktadır. Bu takdîme çoğunlukla hasr maksadıyla başvurulur. Dolayısıyla bu cümle, failin “görme” fiilinin Ferhat’a hasredildiğini bildirmektedir. Böylece konuşan, Ferhat’ı gördüğünü, ondan başkasını görmediğini kastetmiştir.

b. Mütealliklerin birbirine takdîmi ise, tercih edilen görüşe göre, hasr bildirmemektedir.⁶⁴¹ Bu şekildeki takdîmin hasr için olduğunu söyleyen olmamıştır.⁶⁴²

Sekkâkî, âlimlerin geneline aykırı olarak takdîmin hasr bildirmesi için başka bazı şartlar da öne sürmüştür. Ancak onun öne sürdüğü şartların, yetiştiği felsefe ve mantık ortamının zorlamasının sonucu olduğu, bu sebeple bazen Arap Dilinin üslûplarındaki estetik ve güzellikleri fark edemeyip gözden kaçırdığı söylenmiştir.⁶⁴³

Tablo 13: Takdîmin hasra delâleti

HASR İFADESİ	HASR ŞARTLARI	HASRA DELÂLET
Müsnedin Takdîmi (Haberin Mübtedaya Takdîmi)		
تَمِيمِي أَنَا <i>Temimliyim ben</i>	Haber, müfred isim	Genellikle hasr bildirir
إِلَى إِسْطَنْبُولَ السَّفَرُ <i>Yolculuk İstanbul’adır</i>	Haber, zarf ve nefiy harfinden sonra değil	Bazen hasr bildirir
لَا إِلَى إِسْطَنْبُولَ السَّفَرُ <i>Yolculuk İstanbul’a değildir</i>	Haber, zarf ve nefiy harfinden sonra	Sadece hasr bildirir
Müsnedün İleyhin Takdîmi (Failin Fiile Takdîmi)		
مَا أَنَا فَعَلْتُ هَذَا <i>Bunu ben yapmadım</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, zamir ve nefiy harfinden sonra	Sadece hasr bildirir
مَا أَحْمَدُ فَعَلَ هَذَا <i>Bunu Ahmet yapmadı</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, marife isim ve nefiy harfinden sonra	Sadece hasr bildirir

⁶⁴¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 342-345; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 76; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 95-96; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 373-378; Desûkî, *a.g.e.*, II, 202.

⁶⁴² Sebeytî, *a.g.e.*, s. 67.

⁶⁴³ Sekkâkî’ye göre takdîmin hasr şartları ve bu şartların cumhurun görüşüyle mukayesesi için bk. Şeyhûn, *a.g.e.*, 49-57.

مَا رَجُلٌ قَالَ هَذَا <i>Bunu (bir) erkek söylemedi</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, nekre isim ve nefiy harfinden sonra	Sadece hasr bildirir
أَنَا فَعَلْتُ هَذَا <i>Bunu ben yaptım</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, zamir ve nefiy harfinden sonra değil	Karinelere ve duruma göre bazen hasr bazen fiilin tekidini bildirir
أَنَا مَا فَعَلْتُ هَذَا <i>Bunu ben yapmadım</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, zamir ve nefiy harfinden sonra değil	Karinelere ve duruma göre bazen hasr bazen fiilin tekidini bildirir
يُوسُفُ فَعَلَ هَذَا <i>Bunu Yusuf yaptı</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, marife isim ve nefiy harfinden sonra değil	Karinelere ve duruma göre bazen hasr bazen fiilin tekidini bildirir
يُوسُفُ مَا فَعَلَ هَذَا <i>Bunu Yusuf yapmadı</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, marife isim ve nefiy harfinden sonra değil	Karinelere ve duruma göre bazen hasr bazen fiilin tekidini bildirir
رَجُلٌ فَعَلَ هَذَا <i>Bunu (bir) erkek yaptı</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, nekre isim ve nefiy harfinden sonra değil	Sadece hasr bildirir
رَجُلٌ مَا فَعَلَ هَذَا <i>Bunu (bir) erkek yapmadı</i>	Müsned, fiil; müsnedün ileyh, nekre isim ve nefiy harfinden sonra değil	Sadece hasr bildirir
Fiilin Müteallaklarının Fiile Takdîmi (Mef'ûl vb.nin Fiile Takdîmi)		
فَرَحَةً رَأَيْتُ <i>Gördüm Ferhat'ı</i>	Mef'ûl, marife isim ve nefiy harfinden sonra değil	Genellikle hasr bildirir
مَا فَرَحَةً رَأَيْتُ <i>Görmedim Ferhat'ı</i>	Mef'ûl, marife isim ve nefiy harfinden sonra	Genellikle hasr bildirir
بِهَذَا أَمَرْتُكَ <i>Sana bunu emrettim</i>	Mef'ûl, marife isim ve nefiy harfinden sonra değil	Genellikle hasr bildirir
مَا بِهَذَا أَمَرْتُكَ <i>Sana bunu emretmedim</i>	Mef'ûl, marife isim ve nefiy harfinden sonra	Genellikle hasr bildirir
Fiilin Müteallaklarının Birbirine Takdîmi		
فَهَيْمَ مُحَمَّدًا فُوَادٌ <i>Fuat, Mehmet'i anladı</i>	Mamûlün, âmilinden önce gelmesi	Hasr bildirmez

2.3.2.2. Arap Belâgatında Hasrın Meşhur Olmayan Yolları

Bazı âlimler, “Hasr (Kasr)” konusunda hasrın yollarının sayısını “dört” olarak açıklamışlar ve bu yolları “*onların birincisi, ... ikincisi*” şeklinde sıralayarak belirtmişlerdir.⁶⁴⁴ Buna karşın bazıları da sayı belirtmeden “*Hasrın yolları vardır*” demeyi tercih etmişler ve hasrın yollarını “*onlardan biri, ... diğeri, ... (مِنْهَا)*” ifadesiyle sıralamışlardır.⁶⁴⁵

Onların hasrın yollarını maddeleştirirken مِنْهَا “*onlardan biri*” ifadesini kullanmalarından meânî ilminde hasrın yollarını geçen dört yolla sınırlamadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim daha sonra gelenler, kaynaklarda hasrın yollarından dört tanesine yer verildiğini, ancak hasrın yollarının bunlarla sınırlı olmayıp, bildirilenlerden daha fazla olduğunu ifade etmişlerdir.⁶⁴⁶

Bu âlimlerden bazısı, hasrın sayılan yollarına “*harf-i ta ‘rif yoluyla hasr*”ı ekleyerek hasrın yollarının sayısını beşe;⁶⁴⁷ kimisi bunlara “*fasl zamiri yoluyla hasr*”ı da ilave ederek sayıyı altıya çıkarmıştır.⁶⁴⁸ “*Harf-i ta ‘rif yoluyla hasr*”ı çeşitli alt başlıklara ayırarak hasrın yollarının sayısını yediye çıkarırlar da vardır.⁶⁴⁹ Bu açıklamalardan meânî ilminde hasrın yollarının, bu son ikisiyle birlikte, altı adet olduğu sonucu çıkmaktadır.

Hasr konusunda, geçen dört yoldan başkasına yer vermemiş olan âlimler ve diğerleri, fasl zamirinin ve özellikle cins için olan harf-i ta ‘rifin cümlede hasr maksadıyla geldiğinde hemfikirdirler.⁶⁵⁰ Fasl zamiri ve harf-i ta ‘rif, hasrın yollarından kabul edilmekle birlikte hasr konusunda bunlara yer verilmemesinin muhtemel bazı sebepleri şunlardır: Belâgat âlimleri, “*hasrın yolları*” ifadesiyle hasrın genel yollarını kastetmişler ve

⁶⁴⁴ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400-403; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 155-157; Tibî, *Leâ’ifü’t-tibyân*, s. 90-92.

⁶⁴⁵ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 47; a.mlf. *el-Îzah*, 100.

⁶⁴⁶ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Muhtaşar, II, 186; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 186; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 186-187; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407; Taşköprizâde, *a.g.e.*, s. 130.

⁶⁴⁷ Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 326-331.

⁶⁴⁸ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 318; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 197; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 504; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407; Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁶⁴⁹ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

⁶⁵⁰ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286, 315, 318. İcî, *el-Fevâ’id*, I, 359-360, 445; Kirmânî, *a.g.e.*, I, 445, 505.

hasr konusunda bu yolları anlatmakla yetinmişlerdir. “Fasl zamiri” ve “harf-i ta‘rif”, müsned ve müsnedün ileyh özgü durumlar olduklarından hasrın genel değil, özel yollarıdır.⁶⁵¹ Anılan dört yol ise, hasrın genel yollarıdır.⁶⁵² Hasrın yolları izah edilirken bu durum dikkate alınmış ve genel olanın yazımı tercih edilmiştir. “Fasl zamiri” ve “harf-i ta‘rif” daha önce anlatıldığından⁶⁵³ hasr konusunda tekrar edilmek istenmemiştir. “Atıf” ve “takdîm” de daha önce anlatılmış olmakla beraber bunlar müsnedün ileyh ile müsnedün yanı sıra başka konularla da ilişkili olduklarından hasr yolları anlatılırken tekrar edilmişlerdir.⁶⁵⁴

Hasrın yollarının izahında sadece geçen dört yolundan söz edilip, diğerlerinden söz edilmemiş olması, bu iki yolun daha önce anlatılmış olmasıyla açıklanabilirse de bunun yeterli bir açıklama olmadığını söylemek durumundayız. Zira izahı yapılmadan sadece isim olarak anılmaları ve bir referansla daha önce geçtikleri yerlerin belirtilmesi gereken bir makamda bunun yapılmamış olması, bu ikisinin, belâgat ilminde hasrın ittifak edilen meşhur yollarından olmadığını göstermektedir.⁶⁵⁵

Âlimlerin bu dört yoldan biri ile getirilen ifadelerin hasr bildirdiğinde hemfikir olmaları, diğerlerinde ise bu şekilde bir görüş birliğinin bulunmaması da böyle bir yazım tarzının benimsenmiş olmasında etkili olmuş olabilir. Böylece onlar, hakkında görüş birliği olan konuları anlatmakla yetinmişlerdir.⁶⁵⁶

Netice olarak, Kur’an’da fasl zamirinin bulunduğu veya müsned ve müsnedün ileyh’in ma‘rife olarak geldiği bir çok âyette bunlardan maksadın hasr olduğu anlaşılmaktadır. Dildeki örneklerinin yanı sıra Kur’an’da da kendilerine hasr maksadıyla çokça baş-

⁶⁵¹ Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 407; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 542-543.

⁶⁵² Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 326-331; Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388.

⁶⁵³ Bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286, 314-319, 400-404; İbnü’n-Nâzım, *el-Miṣbâh*, s. 124, 155-157; Hatîb el-Kazvînî, *Telhîs*, s. 24, 40; a.mlf., *el-İzâh*, s. 54, 85-86, 100-102; Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 250.

⁶⁵⁴ Tefâtâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 388; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 407; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 542.

⁶⁵⁵ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 34; Hâşimî, *a.g.e.*, s. 123.

⁶⁵⁶ Desûkî, *a.g.e.*, II, 186.

vurulmuş olması sebebiyle bu iki üslûp, terim anlamda hasrın yollarından olmayı ve incelenmeyi hak etmektedir.⁶⁵⁷ “*Hasrın meşhur olmayan yolları*” sözünen maksat, meânî ilminde “Hasr (Kasr)” konusunda ele alınmayan, farklı konularda çeşitli münasebetlerle hasra delâlet ettiği bildirilen bu üslûplardır.

Söze ince anlamlar ve lafızlar arasında anlam ilişkileri gibi edebî faydalar ve güzellikler katan, ancak temel belâgat kaynaklarında hasr konusunda yer verilmeyerek gaflet edilen⁶⁵⁸ hasrın bu iki önemli üslûbu aşağıda incelenecektir.

2.3.2.2.1. Fasl Zamiri Yoluyla Hasr

“*Fasl*”,⁶⁵⁹ mübtedâ ile haber veya aslı mübtedâ ve haber olan iki kelime arasında gelen, öncesindeki anlamında, şahıs, cinsiyet ve sayı bakımından ona benzeyen,⁶⁶⁰ merfû munfasıl zamir görünümünde bir kelimedir.⁶⁶¹ Görünüşü munfasıl zamiri andırıldığından “*zamir*” diye isimlendirilmiştir.⁶⁶² “*Fasl*” olarak adlandırılması ise, mübtedâ ile haber arasına girerek haberi sıfattan ayırması (*fasl*) ve sonrasındaki sıfat değil, haber olduğunu tayin etmesi sebebiyledir.

Bu zamirin cümlede *fasl* görevi görmesi için mübtedânın mârifeye, haberin ise, mârifeye veya mârifeye benzer bir kelime olması şarttır. “أَفْعَلُ مِنْ” veya “خَيْرٌ مِنْ” şeklinde gelen tafdîl isimleri ve muzâri fiil, harf-i târif almamaları yönüyle mârifeye isme benzetilmiştir.⁶⁶³ Faslın mazi fiilden önce gelmediği, bu sûrette gelmiş olan zamirlerin *fasl* değil

⁶⁵⁷ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 93; Muhammed Recâi Ahmed el-Cibâlî, “el-*Kaşr bi-zamîri*’l-faşli fi’l-Kur’âni’l-kerîm: Dirâse nahviyye belâgiyye ihsâiyye”, <https://tafsir.net/uploads/books/2845/8032.pdf>, s. 32-33, (10.09.2018).

⁶⁵⁸ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 92-93.

⁶⁵⁹ Bu zamiri, Basralılar “*fasl*”, Kûfeliler “*imâd*” ve “*di’âme*” diye isimlendirmektedirler. Bk. İbn Yaîş, *a.g.e.*, II, 328-329; İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu’t-Teshîl*, I, 167; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebib*, s. 641; Süyûtî, *Hem’u’l-hevâmi*, I, 275; Sabbân, *a.g.e.*, I, 417-418.

⁶⁶⁰ Faslın, habere uygunluğu zorunlu değildir. Bk. Desûkî, *a.g.e.*, I, 386.

⁶⁶¹ Faslın zamir, isim veya harf olduğu meselesinde farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmada “*fasl zamiri*” ifadesini tercih etmekle beraber bazen “*fasl*” demekte de bir sakınca görmedik. Bu meseledeki görüşler için bk. İbn Yaîş, *a.g.e.*, II, 329; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, I, 387-388; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 250; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 149; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 339; III, 170; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 140; III, 467; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, I, 386; Desûkî, *a.g.e.*, I, 386.

⁶⁶² Cibâlî, “el-*Kaşr bi-zamîri*’l-faşl”, s. 15.

⁶⁶³ Halhâlî, *a.g.e.*, I, 168; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 230-231; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 149.

mübtedâ olduğu öne sürülmüşse⁶⁶⁴ de Kur'an'ın delil hükmündeki kesin ifâdelerinde⁶⁶⁵ faslın mazi fiilden önce de geldiği görülmektedir.⁶⁶⁶ Sonuç olarak; fasl, haber konumundaki mârifet isim, مَنْ أَعْمَلُ veya مَنْ خَيْرٌ مِنْ formundaki tafdil ismi, mazi veya muzari fiilden önce gelen, şekilce mübtedâyâ benzeyen, munfasıl merfû zamir görünümlü bir lafızdır.⁶⁶⁷

2.3.2.2.1.1. Kur'an'da Fasl zamirinin geldiği durumlar

Kur'an'da, müsnedin, Allah'tan başkasına isnadının veya isnadda mevsûfların ortaklığının varsayılabilirdiği her yerde fasl zamirinin geldiği, bunun dışındaki durumlarda gelmediği görülmektedir. Necm sûresinin وَأَنَّهُ هُوَ أَضْحَكَ وَأَبْكَى وَأَنَّهُ هُوَ أَمَاتَ وَأَحْيَا وَأَنَّهُ خَلَقَ الزَّوْجَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَىٰ مِن نُّطْفَةٍ إِذَا تُمْنَىٰ وَأَنَّ عَلَيْهِ النَّسَاءَ الْأُخْرَىٰ وَأَنَّهُ هُوَ أَغْنَىٰ وَأَقْنَىٰ وَأَنَّهُ هُوَ رَبُّ الشِّعْرَىٰ وَأَنَّهُ أَهْلَكَ عَادًا الْأُولَىٰ “Muhakkak ki O, ancak O güldürmüş ve O ağlatmıştır. Gerçekten O, sadece O öldürmüş ve O hayat bahşetmiştir. Şüphesiz ki O, iki eşi; erkek ve kadını yaratmıştır. Ana rahmine atıldığı zaman o safi pek az bir sudan. O, en son diriltmeyi de yalnız O üstlenmiştir. Muhakkak O, sadece O zengin etmiştir ve sadece O, gelir getiren mal sahibi kılmıştır. Şüphesiz O, Şi'râ yıldızının Rabbi ancak O'dur. O, önceki Âd'ı da kesinlikle helak etmiştir.”⁶⁶⁸ âyetleri buna örnektir. Sûrede erkek ve kadın çiftini yaratma, tekrar diriltme, önceki Âd'ı helak etme fiilleri, Allah'tan başkasına isnadı düşünülme fiiller olduğundan ilgili âyetler fasl zamiri olmadan getirilmiştir. Fakat güldürme, ağlatma, öldürme, hayat bahşetme, gelir getiren mal sahibi kılma, zengin etme ve Şi'râ yıldızının Rabbi olma⁶⁶⁹ vasıfları, Allah'tan başkasına isnadı tasavvur edilebilen fiiller olduğundan ilgili âyetler fasl zamiriyle gelmiştir.⁶⁷⁰

⁶⁶⁴ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, I, 386-387; İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, I-XXII, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y., XXI, 361-362.

⁶⁶⁵ Örneğin, fasl zamiri en-Necm sûresinin 43, 44, 48 ve 49. âyetlerinde mazi fiillerden önce geldiği hâlde aynı bağlamdaki 45, 46, 47 ve 50. âyetlerinde bu şekilde gelmemiştir.

⁶⁶⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 280-281; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXVII, 143.

⁶⁶⁷ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 54; Tîbî, *Letâ'ifu't-tibyân*, I, 68; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 230-231; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 149.

⁶⁶⁸ en-Necm, 53/43-50.

⁶⁶⁹ Cahiliye döneminde bazı Araplar, Allah'ı bırakıp bu yıldızla tapıyorlardı. Âyet, Şi'râ yıldızının Rab olmadığını, Allah'ın onun Rabbi olduğunu bildirmektedir. Bk. Taberî, *a.g.e.*, XXII, 550-551.

⁶⁷⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 281-282; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 171; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân*, I, 140; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXVII, 143.

2.3.2.2.1.2. Fasl zamirinin cümledeki görevi

Sekkâkî ve Kazvînî gibi bazı âlimler, faslın maksadını *müsnedi müsnedün ileyhe tahsîs etmek* şeklinde açıklamış⁶⁷¹ olmakla beraber fasl sözde sadece bu maksatla gelmez. Onlar faslın belâgat ilminde öne çıkan en belirgin özellik ve görevini⁶⁷² belirtmekle yetinmişlerdir.⁶⁷³ Fasl zamiri, cümlede birden çok görev ve maksatla bulunur. Bunların bazıları nahivle, bazıları da belâgatla ilgilidir. Faslın nahivle ilgili görevi; kendisinden sonraki mârifeye ismin, öncesindeki mârifeye ismin sıfat, bedel, atf gibi tâbii değil, haberi olduğunu belirtmektir. Belâgatle ilgili görevi ise, haberi mübtedâya hasretmek veya harf-i ta'rif yoluyla gerçekleşmiş olan hasrı pekiştirmektir.⁶⁷⁴ Faslın, cümlede bu görevlerden hangisini yerine getirdiği lafız veya hâl karinelerinden anlaşılır.⁶⁷⁵

Faslın cümlede gördüğü görev ve söze kattığı edebî fayda şöyle açıklanabilir: *الشُّجَاعُ النَّاطِقُ بِالْحَقِّ يَبْغَى رِضَا اللَّهِ* “*Cesur, hakikati söyleyen, Allah'ın rızasını arar*” sözü üzerinde düşünüldüğünde söylenmesine sebep olan maksadın belirgin olmadığı görülmektedir. Bu sözün maksadı, cesur kimsenin, Allah'ın rızasını aradığını mı haber vermektir⁶⁷⁶ yoksa onun, hakikati söyleyen biri olduğunu mu?⁶⁷⁷ Cümlenin mevcut kurgusuyla her iki anlam da muhtemeldir; sözde bunlardan birinin kastedildiğini gösteren bir karine ve delâlet bulunmamaktadır.

Aynı söz, iki mârifeye isim arasında fasl zamiri getirilerek *الشُّجَاعُ هُوَ النَّاطِقُ بِالْحَقِّ يَبْغَى رِضَا اللَّهِ* “*Cesur, işte odur, hakikati söyleyen ve Allah'ın rızasını arayan kimse*” şeklinde

⁶⁷¹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, I, 114; Tibî, *Le'tâ 'ifü't-tibyân*, I, 68; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 230.

⁶⁷² Alûsî, *a.g.e.*, II, 183.

⁶⁷³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 94.

⁶⁷⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 178; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 46; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, I, 385, 387; Teftâzânî, *el-Mu'tavvel*, s. 252; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 149; Süyûtî, *el-İtkân*, II, 340; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, III, 467; Desûkî, *a.g.e.*, I, 386; Alûsî, *a.g.e.*, I, 128.

⁶⁷⁵ Süyûtî, *Nevâhidü'l-ebkâr*, I, 394-395; Şihâbüddîn Hafâcî, *a.g.e.*, I, 250.

⁶⁷⁶ Bu takdirde *الشُّجَاعُ* “*cesur*” lafzı, mübtedâ; *يَبْغَى رِضَا اللَّهِ* “*Allah'ın rızasını arar*” ifadesi de onun haberi olarak getirilmiş olup, sözdeki yargının zorunlu ve asıl ögesi durumundadır. *النَّاطِقُ* “*söyleyen*” lafzı ise, mübtedânın sıfatıdır; cümlede zorunlu olmayan, asıl anlama hizmet eden tamamlayıcı öge konumundadır.

⁶⁷⁷ Bu takdirde *النَّاطِقُ* “*söyleyen*” lafzı mübtedânın haberidir ve cümlenin zorunlu, temel ögesidir. Ondan sonrası ise, sözde zorunlu ve asıl olmayan, asıl anlama hizmet eden ve onu çeşitli yönlerden tamamlayan söz öbeği durumundadır.

söylendiğinde durum değişir. Bu takdirde sıfat veya haber olması muhtemel olan النَّاطِقُ “söyleyen” kelimesinin haber olduğu kesinlik kazanır. يَبْغَى رِضَا اللَّهِ “Allah’ın rızasını arar” sözünün haber olarak getirildiği ilk anlam imkânsız duruma gelir ve ikinci anlamın kastedildiği anlaşılır. Böylece fasl sayesinde, önceden mümkün görülen anlamlardan biri ortadan kaldırılarak, maksat açıkça ifade edilmiş olur.⁶⁷⁸

Bazen cümlede fasl zamirinin hangi görevle getirildiğini ayırt etmek güç bir hâl alabilmektedir. Meselâ, mübtedânın haberi ile inne (إِنَّ) ve kardeşlerinin haberlerinin merfû olması sebebiyle, bu suretle kurulan cümlelerde zamirin fasl mı yoksa mübtedâ mı olduğu sözün lafızlarından belli olmaz. Bu şekilde gelen, وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ “İşte onlardır felâha erenler, onlar”⁶⁷⁹ âyetinde olduğu üzere zamirden sonrasının merfû geldiği cümlelerde zamirin fasl mı yoksa mübtedâ mı olduğu⁶⁸⁰ ancak muhatabın kanaat ve tutumundan anlaşılır. Aynı şekilde, إِنْ كُنَّا نَحْنُ الْعَالِيَيْنِ “Şayet galip gelenler, biz olursak, biz”⁶⁸¹ şeklinde nevâsîh ile gelen cümlelerde nevâsîhin ismi merfû geldiğinden munfasıl merfû zamirin fasl mı lafzî tekit mi olduğunu sözün lafzından anlamak zordur.⁶⁸² Buna karşın, وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ “Biz geriye onun zürriyetini, onları bıraktık”⁶⁸³ şeklinde zanne (ظَنَّ) ve kardeşleri ile gelen cümlelerde zamirden önceki ve sonraki açık isimler mef’ûl göreviyle mansûb, munfasıl zamir de merfû geldiğinden zamirin mübteda veya lafzî tekit olmadığı, fasl olduğu bellidir.⁶⁸⁴

Lafzî tekit ve bedel olan kelimeler munfasıl merfû zamir olarak geldiğinde zamirin fasl zamiri mi yoksa tekit/bedel zamiri mi olduğunu ayırt etmek de zorlaşmaktadır.

⁶⁷⁸ Abbas Hasan, *a.g.e.*, I, 242-243.

⁶⁷⁹ el-Bakara, 2/5.

⁶⁸⁰ Âyetteki zamirin fasl veya mübteda olabileceği hakkında bk. Zeccâc, *a.g.e.*, I, 74, 453; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 46; Abdülhak b. Gâlib İbn ‘Atiyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, I-VI, nşr. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, Beyrut: Dârü’l-Kütüb’i’l-‘ilmiyye, 1422/2001, I, 86; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 40; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn*, I, 103.

⁶⁸¹ el-A‘râf, 7/113.

⁶⁸² Âyette zamirin fasl veya lafzî tekit olması muhtemeldir. Bk. Vâhidî, *el-Basîf*, IX, 276; Muhammed Senâullah el-Müzhirî, *et-Tefsîru’l-Müzhirî*, nşr. Gulâm Nebî et-Tûnusî, Pakistan: el-Mektebetü’r-Rüşdiyye, 1412, III, 392.

⁶⁸³ es-Saffât, 37/77.

⁶⁸⁴ Mâtürîdî, *a.g.e.*, VIII, 570; Vâhidî, *el-Basîf*, XI, 272; XIX, 267; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXVI, 339; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 89; Muhammed b. ‘Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu’l-ğadîr: el-Câmi’u beyne fenneyi’r-rivâyeti ve’l-dirâyeti min ‘ilmi’t-tefsîr*, I-VI, 2. bs., Dımaşk-Beyrut: Dârü’l-kelimi’t-tayyib, 1419/998, IV, 459; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 131.

Bu durumda zamirleri birbirinden ayırt etmenin başlıca iki yolu vardır: *Birincisi*, tekit olan kelime cümlede zamir olarak geldiğinde öncesindeki tekit edilen isim (müekked) kendisi gibi bir zamir olmak zorundadır; zira zamirle ancak zamir tekit edilir. Fasl ise, böyle değildir; ondan önceki kelime (mübtedâ) zamir veya açık ve belli bir isim olabilir. *İkincisi*, tekit lâmı (ل), faslın başında gelirken, lafzî tekit ve bedelin başında gelmez; bu lâm tekit ile müekkedin, bedel ile mübdelün minhin arasına girmez.⁶⁸⁵ *إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ* “(İsa hakkındaki) gerçek öykü işte bu, kesinlikle budur”⁶⁸⁶ âyetinde zamirin başındaki lâmu’l-ibtidâ, tekit lâmıdır, zamir de fasldır. Tekit lâmı, anlamı pekiştirmek; fasl zamiri de anlamı hasr ile ifade etmek maksadıyla getirilmiştir. Böylece fasl zamirinin bildirdiği hasr anlamı iyice pekiştirilmiş ve Hz. İsa hakkında gerçek haberin kesinlikle anlatılanlar olduğu, Hıristiyanların kitaplarının ve inançlarının anlattıkları olmadığı bildirilmiştir.⁶⁸⁷

Zamirin fasl olduğu belli olduktan sonra, haberin isim olarak geldiği cümlelerde faslın, tekit veya hasr görevlerinden hangisini yerine getirdiği şöyle tespit edilir: Şayet haberin, belirli bir varlığı (ahd) bildiren harf-i ta’rif⁶⁸⁸ geldiği kabul edilirse, bu durumda fasl zamiri hasr içindir ve hasr sadece onunla meydana gelmektedir. Haberin cins bildiren harf-i ta’rif⁶⁸⁹ geldiği kabul edilirse, bu takdirde hasr, harf-i ta’riften elde edilir ve fasl zamiri, var olan hasrı tekit içindir.⁶⁹⁰ *أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ* “Cennet halkı, işte

⁶⁸⁵ İbn Yaîş, *a.g.e.*, II, 333-334.

⁶⁸⁶ Âl-i ‘İmrân, 3/62.

⁶⁸⁷ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, III, 267.

⁶⁸⁸ *Ahd bildiren harf-i ta’rif*, zihinde veya zihindışında var olan belirli bir varlığın kendisini ifade etmek için o varlığı gösteren ismin başında getirilen elif lâm (ل) harfleridir. Buna *harf-i ta’rif li’l-ahd* denir. Bk. Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 449; İbn Yaîş, *a.g.e.*, V, 138; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, II, 180-181; Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, I, 309-310; Sâmerrâî, *a.g.e.*, I, 105-109.

⁶⁸⁹ *Cins bildiren harf-i ta’rif*, bir şeyin belli bir ferdini değil, o şeyin cinsinin tamamını belirtmek üzere cinsin fertlerinden birinin başında getirilen elif lâm (ل) harfleridir. Buna *harf-i ta’rif li’l-cins* denir. Cins bildiren harf-i ta’rif, bir sonraki konuda ele alınacaktır. Bk. Zemahşerî, *el-Mufaşşal*, s. 449; İbn Yaîş, *a.g.e.*, V, 138; İbn Hişâm en-Nahvî, *Evzaḥu’l-mesâlik*, II, 180-181; Süyûtî, *Hem ‘u’l-hevâmi*, I, 309-310; Sâmerrâî, *a.g.e.*, I, 105-109.

⁶⁹⁰ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 149; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 364.

onlardır mutluluğa eren, kazançlı kimseler!”⁶⁹¹ âyetinde hasr anlamı, sadece fasl zamiriyle gerçekleştirilmiştir.⁶⁹² إِنَّ اللَّهَ هُوَ الرَّزَّاقُ “Şüphesiz ki Allah, işte O’dur rızkı veren”⁶⁹³ âyetinde ise hasr, harf-i ta’rifle meydana gelmiş olup, fasl zamiri hasrı güçlendirmek amacıyla getirilmiştir.⁶⁹⁴

2.3.2.2.1.3. Fasl yoluyla hasrın gerçekleşmesi

Fasl yoluyla hasr şu şekilde meydana gelmektedir: Örneğin, اللَّهُ “Allah” denildikten sonra هُوَ “O” denilince, bu ifade biçiminden, Allah’ı başka mevsûflardan ayırmak, O’nu diğerlerinden ayrıcalıklı yapmak murat edildiği anlaşılır. Ardından الْعَلِيِّ الْكَبِيرِ “yüce ve ulu” denilince, ayrıcalığın hangi konuda olduğu belli olur ve bununla, yücelik ve ululuk vasıflarının Allah’a hasredilmek ve bu vasıflarda başkası O’na ortak yapılmamak istendiği bilinir.⁶⁹⁵ Zira bu üslûpla, vasıfta mevsufların ortaklığı düşüncesine son vermek, muhatabın tasavvurunu tersine döndürmek veya sıfatın sahibi olan mevsûfa dair şüphe ve tereddüdü gidermek kastedilmedikçe onun muhataba karşı kullanılması uygun olmaz. Bu, sıfatı mevsûfa hasretmekten başka bir şey değildir.⁶⁹⁶ Böylece müsnedin müsnedün ileyhte sabit olduğu, ondan başkasında sabit olmadığı ifade edilir. Bu anlam pekiştirilmek istendiğinde, anılan mevsûftan başkasının nefyedilmesiyle, meselâ atıf vasıtasıyla, وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ لَا أَضْنَانَاكُمْ “Şüphesiz ki Allah, işte O’dur, yüce olan, ulu olan; sizin putlarınız değil” denir.⁶⁹⁷

Bu örnekten de anlaşıldığı üzere, fasl yoluyla kurulan hasrlarda *mahsûrun fih*, müsnedün ileyh (mübtedâ); mahsur da müsned (haber) konumundaki ögedir.⁶⁹⁸ Bu suretle, haber mübtedâyaya; diğer bir söyleyişle, sıfat mevsûfa hasredilir. Böylece, haberin

⁶⁹¹ el-Hasr, 59/20.

⁶⁹² Süyûtî, *el-İtkân*, III, 171; a.mlf., *Mu`terekü'l-akrân*, I, 140; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XVIII, 115.

⁶⁹³ ez-Zâriyât, 51/58.

⁶⁹⁴ Süyûtî, *Nevâhidü'l-ebkâr*, I, 394; Şihâbeddîn el-Hafâcî, *a.g.e.*, I, 250; Müzhirî, *a.g.e.*, VIII, 69; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 111; Alûsî, *a.g.e.*, XIV, 23.

⁶⁹⁵ Bk. وَاللَّهُ هُوَ الْعَلِيُّ الْكَبِيرُ “Şüphesiz ki Allah, işte O’dur, yüce olan, ulu olan” (el-Hac, 22/62).

⁶⁹⁶ مُحَمَّدٌ هُوَ الشَّاعِرُ “Mehmet, işte odur şair” cümlesinde hasrın işleyişi hakkında bk. Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 92.

⁶⁹⁷ زَيْدٌ هُوَ الْقَائِمُ cümlesinin tekidi için bk. Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 250.

⁶⁹⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 542; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 174.

bildirdiği sıfatın mübtedânın gösterdiği mevsûfta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı ifade edilir.⁶⁹⁹

فَلَمَّا تَوَفَّيْتَنِي كُنْتَ أَنْتَ الرَّقِيبَ عَلَيْهِمْ “Beni vefat ettirince artık onların gözetleyicisi yalnızca Sen oldun”⁷⁰⁰ âyetinde أَنْتَ “Sen” zamiri, sonrasının mansûb olmasından dolayı mübtedâ değil fasldır, hasr için getirilmiştir. Faslın hasr maksadıyla gelmediği farz edildiğinde anlam düzgün ve doğru olmamaktadır. *Mahsûrun fih*, aslen mübteda olan ve cümlede كَانَ nakıs fiilinin ismi görevindeki, ona bitişik أَنْتَ “Sen” merfû muttasıl zamirinin gösterdiği Allah’tır. Bu fiilin mansûb haberi de الرَّقِيبَ (*mahsûr*)dur. Böylece الرَّقِيبَ (gözetleme) fiilini, bitişik أَنْتَ “Sen” zamiriyle gösterilen mevsûfa hasrederek, artık onların yegâne gözetleyicisinin Allah olduğunu, kendisinin vefat etmekle onların gözetleyicisi olmaktan çıktığını, onları Allah’tan başka gözetleyenin olmadığını haber vermektedir.⁷⁰¹ Bu anlam, faslın ancak hasr maksadıyla gelmesi hâlinde düzgün olmaktadır. Aynı şekilde وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ “İşte onlar, onlardır ateşin odunları!”⁷⁰² âyetinde de *mahsûrun fih*, mübtedâ konumundaki işaret sıfatı olan وَأُولَئِكَ “işte onlar”dır. *Mahsûr* da haber konumundaki وَقُودُ النَّارِ (ateşin odunu olma) fiilidir. Bu ikisi arasında bulunan merfû munfasıl هُمْ “onlar” zamiri hasr maksadıyla getirilmiştir. Bu zamir sayesinde (*ateşin odunu olma*) sıfatı, “işte onlar” diye gösterilen bilinen, belli bazı mevsûflara hasredilmiştir. Böylece, işaret edilen kimselerin cehennem ateşinin odunları olacakları (isbat), onlardan başkasının cehennem ateşinin odunu olmayacağı (nefiy) kastedilmiştir. Şayet âyet, fasl olmadan وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ “İşte onlar, ateşin odunlarıdır!” şeklinde gelmiş olsaydı, bu sözden, onların cehennem ateşinin odunları olacağı (isbat) anlaşılır; fakat onlardan başkasının cehennem ateşinin odunu olmayacağı (nefiy) anlaşılmazdı.

Fasl yoluyla hasr konusunda bir diğer mesele şudur: Fasl zamiri, dilde hasr için vazedilmiş bir edat değildir. Dolayısıyla onun bulunduğu ifadelerde hasr, cümledeki fasl zamirinden doğrudan elde edilmez. Bu yolla gelen ifadelerde hasr, edebî zevk yardımıyla

⁶⁹⁹ Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 230, 231; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 250, 252; Cürçânî, *el-Mişbâh*, s. 149; Desûkî, *a.g.e.*, I, 386, 388.

⁷⁰⁰ el-Mâide, 5/117.

⁷⁰¹ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, I, 387; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 171; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 140.

⁷⁰² Âl-i ‘İmrân, 3/10.

birtakım karine ve delâletler sayesinde sözün muhtevasından anlaşılmaktadır.⁷⁰³ Bu sebeple, fasl yoluyla gerçekleşen hasrlar, vaz'î değil, zevkîdir. Ayrıca fasl zamirinin hasra delâleti, hasrın meşhur yollarının hasra delâletleri kadar belirgin ve güçlü değildir.⁷⁰⁴

2.3.2.2.2. Harf-i Ta'rif Yoluyla Hasr

İsim cümlesinde mübtedânın mârife, haberin nekre gelmesi asıldır.⁷⁰⁵ Bazen birtakım edebî maksatlarla⁷⁰⁶ bu temel kural gözetilmez ve mübtedânın yanı sıra haber de mârife getirilir. Anlamı hasr vurgusuyla ifade etmek, bu maksatlardan biridir.⁷⁰⁷

Mübtedâ ve haberden biri, cins için olan harf-i ta'rif ile mârife getirildiğinde bazen bu durum, lafız veya hâl karinesinin desteğinde⁷⁰⁸ hasr ifade eder.⁷⁰⁹ Buna göre, أَحْمَدُ مُسَافِرٌ “Ahmet yolculuğa çıkıyor” sözü, أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Ahmet'tir yolculuğa çıkan” veya أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Yolculuğa çıkan Ahmet'tir” şeklinde söylendiğinde anlam hasr ile bildirilmiş olur. Böylece bu sözler, Ahmet'ten başka yolculuğa çıkanın olmadığını haber verir.⁷¹⁰ Çünkü أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Ahmet'tir yolculuğa çıkan” sözü أَحْمَدُ كُلِّ مُسَافِرٍ “Ahmet, her yolcudur” ve أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Yolculuğa çıkan Ahmet'tir” sözü de كُلِّ مُسَافِرٍ أَحْمَدٌ “Her yolcu, Ahmet'tir” takdirindedir.⁷¹¹ Böylece Ahmet, fert fert veya topluca, yolculuğa çıkan kimse-lerin tamamı yapıldığından yolcu cinsi ona hasredilmiştir.⁷¹² Bu örneklerden anlaşıldığı üzere, harf-i ta'rif ile, cinsin bütün fertleri kastedildiği zaman hasr belirgin olup, teker teker

⁷⁰³ Meydânî, *a.g.e.*, I, 530, 536, 542; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 173.

⁷⁰⁴ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 94.

⁷⁰⁵ Sîbeveyhi, *a.g.e.*, I, 48-49; İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, I, 65; Ebü'l-Berakât el-Enbârî, *a.g.e.*, I, 57; İbnü'n-Nâzım, *Şerhu Elfiyye*, s. 80; Nâzirü'l-ceyş, *a.g.e.*, II, 919.

⁷⁰⁶ Bu maksatlar için bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 177-189; Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, s. 81-85; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 314-319; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 85-86; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 13-14; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 344-350.

⁷⁰⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 178; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 318; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 40; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 86; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 13; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 496.

⁷⁰⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 544.

⁷⁰⁹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 178; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 40; a.mlf., *el-Îzâh*, s. 86; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 13; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 347.

⁷¹⁰ Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-îcâz*, s. 82; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 318.

⁷¹¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 100; Desükî, *a.g.e.*, II, 100.

⁷¹² İsferyânî, *a.g.e.*, I, 495-496.

bütün fertler cinsin anılan ferdine hasredilir.⁷¹³ Bu suretle, cinsin fertlerinin tamamının anılan fert olduğu; cinsin hiçbir ferдинin ondan başkası olmadığı ifade edilir.

أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Ahmet’tir yolculuğa çıkan” sözü, Ahmet’i ve başkasını şahsen tanıyan ve aynı şekilde bir yerde biri tarafından yolculuğa çıkma eyleminin gerçekleştirildiğinden haberdar olan, ancak bu işin Ahmet mi yoksa başkası tarafından mı gerçekleştirildiğini bilmeyen muhataba söylenir. Bu bağlam içinde bu söz, yolculuğa çıkanın Ahmet olduğunu, ondan başkası olmadığını bildirir. Şayet bu hasr vurgusu iyice pekiştirilmek istenirse, mübtedâ ile haber arasında fasl zamiri getirilerek, أَحْمَدُ هُوَ الْمُسَافِرِ “Ahmet, işte odur yolculuğa çıkan” denir.⁷¹⁴

أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ “Ahmet yolculuğa çıkıyor” sözünde vav (و) ile atıf mümkün olup, أَحْمَدُ أَوْ عُمَرُ الْمُسَافِرِ “Ahmet ve Ömer yolculuğa çıkıyorlar” denebilirken, aynı atıfla أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ وَ عُمَرُ “Ahmet’tir yolculuğa çıkan ve Ömer’dir” denilmesi doğru olmaz.⁷¹⁵ Zira vavla (و) atıf, yolculuğa çıkma eyleminde Ömer’i Ahmet’e ortak yapmakta ve ikisinin de kendi başlarına yolculuğa çıkan kimseler olduklarını bildirmektedir. Halbuki, الْمُسَافِرِ lafzındaki harf-i ta’rif, yolcu cinsini veya gerçekleşen belli bir yolculuğu kastedip, onu Ahmet’e hasr ile isnad ettiğinden artık yolculuğa çıkma fiilinin başkasına isnadı doğru olmaz.⁷¹⁶ أَحْمَدُ الْمُسَافِرِ وَ عُمَرُ “Ahmet’tir yolculuğa çıkan ve Ömer’dir” denilmesi, tekrarlanmayan tek bir yolculuğa çıkma davranışının, her biri kendi başına olmak üzere iki ayrı insana isnat edilmesi anlamına gelir ki, bu aklen ve vakıa olarak mümkün değildir. Dolayısıyla ikinci bir kimseye atfı doğru olmaz; atfedilmesi, anlamda tutarsızlığa ve çelişkiye yol açar.⁷¹⁷ Şayet yolculuğa çıkma fiili, iki veya daha fazla mevsûfa hasredilmek istenirse, haber, mevsûfların cinsiyet ve sayısına uygun surette getirilerek, örneğin, أَحْمَدُ وَ عُمَرُ الْمُسَافِرَانِ “Ahmet ve Ömer’dir yolculuğa çıkanlar” veya الْحَسَنُ وَ عَلِيٌّ وَ طَلْحَةُ الْمُسَافِرُونَ “Hasan, Ali ve Talha’dır yolculuğa çıkanlar” denir.⁷¹⁸

⁷¹³ Desûkî, a.g.e., II, 100.

⁷¹⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 178.

⁷¹⁵ Sekkâkî, a.g.e., s. 318.

⁷¹⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 178.

⁷¹⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 178; Muhammed el-Cürcânî, a.g.e., s. 67; Hatîb el-Kazvîni, el-Îzâh, s. 86; Halhâlî, a.g.e., s. 282; Bahâüddîn es-Sübkî, a.g.e., II, 99.

⁷¹⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, a.g.e., s. 179.

Harf-i ta‘rifle mârife ismin mübtedâ olarak getirildiği, *المُسَافِرُ أَحْمَدُ* “Yolculuğa çıkan Ahmet’tir” sözüne gelince, şayet harf-i ta‘rifle cins anlam kastedilmişse, cümlede mevsûf sıfattan sonra geldiğinden ardından başka bir mevsûf daha getirilebilir. Buna göre, *المُسَافِرُ أَحْمَدُ وَعُمَرُ* “Yolculuğa çıkan Ahmet ve Ömer’dir” denilerek, yolculuğa çıkma fiili, belli bir veya birden çok mevsûfa hasredilebilir.⁷¹⁹

المُسَافِرُ أَحْمَدُ “Yolculuğa çıkan Ahmet’tir” sözü ile *المُسَافِرُ أَحْمَدُ* “Yolculuğa çıkan Ahmet’tir” sözü görünüşte aynıdır. Her ikisi de hitap makamında, daha önceden haberdar olunan bir yolculuğa çıkma fiilinin sadece Ahmet tarafından işlendiğini bildirmekte ve Ahmet’ten başkasının yolculuğa çıkmamış olmasını gerektirmektedir. Bununla beraber bu iki söz, birbirinin bütünüyle aynı değildir, aralarında ince bir fark vardır.⁷²⁰ Şöyle ki: *المُسَافِرُ أَحْمَدُ* “Ahmet’tir yolculuğa çıkan” sözü, gerçekleşmiş ve muhatap tarafından bilinen; ancak Ahmet mi yoksa başkası, örneğin Ömer tarafından mı gerçekleştirildiği bilinmeyen bir yolculuğa çıkma fiili hakkında kullanılır. Bu fiille ilgili olarak ihtimal ve tereddüdü ortadan kaldırarak, yolculuğun Ahmet tarafından yapıldığını, Ömer tarafından yapılmadığını kesin olarak ifade eder. *المُسَافِرُ أَحْمَدُ* “Yolculuğa çıkan Ahmet’tir” sözünde ise, durum biraz farklıdır. Bu defa söz, birinin yolculuğa çıktığını uzaktan gören, ancak yolculuğa çıkanın Ahmet mi yoksa başkası mı olduğunu kestiremeyen muhataba söylenmiştir. *المُسَافِرُ أَحْمَدُ* sözüyle, muhataba âdetâ, “Yolculuğa çıktığını uzaktan görüp de Ahmet mi, Ömer mi olduğunu kestiremediğin yolcu var ya o, Ahmet’tir” denilmektedir.⁷²¹

Harf-i ta‘rif yoluyla kurulmuş hasrlarda lafız, doğrudan sadece müsbet anlamı gösterir, menfi anlam, lafız ve hâl karinesiyle hasrdan dolayı olarak elde edilir.⁷²² *رَشِيدٌ* “Reşit’tir sır saklayan” cümlesi, Reşit’i ve onun sır sakladığını lafız olarak içerirken, başkasını, meselâ Ferit’i ve onun sır saklamadığı bilgisini lafzen içermemektedir. Mahzûf lafızlar ve bunların bildirdiği olumsuz anlam, hâl karinesiyle hasrdan anlaşılacaktır.

⁷¹⁹ Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 219-220.

⁷²⁰ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 186.

⁷²¹ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 186; Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz*, s. 85.

⁷²² Besyûnî, *a.g.e.*, s. 331.

Bu yolla gelen ifadelerde hasır vurgusu, dilde özellikle bu maksatla konmuş herhangi bir edat yardımıyla sağlanmaz. Sağlam edebî zevk sayesinde sözün maksat ve mefhumundan anlaşılır. Bu bakımdan harf-i ta‘rif yoluyla kurulmuş hasırlar vaz‘î değil, zevkîdir.⁷²³

Harf-i ta‘rif yoluyla gelen ifadelerin hasıra delâletleri diğer hasır yollarıyla gelenlerinkinden zayıftır. Bu sebeple, isim cümlesinde isnadın iki veya bir tarafını harf-i ta‘rifle mârifeye getirmek, her zaman hasır bildirmez. Bu ifadelerin hasıra delâleti, ancak beraberlerindeki lafız ve hâl karineleri üzerinde yürütülen dikkatli tefekkür ve edebî zevk sayesinde sözün manasından anlaşılır.⁷²⁴

2.3.2.2.1. Harf-i ta‘rif yoluyla hasırda mahsûrun fih

Bazen isim cümlelerinde mübtedâ ve haberden birisi veya her ikisi birden cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye getirilir ve bundan hasır kastedilir. Mübtedâ ve haberden biri, cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye getirilip onunla hasır kastedildiğinde, cinsi bildiren isim diğerine hasredilmiş demektir.⁷²⁵ Diğer bir ifadeyle, cins isim, mahsûr; diğer mârifeye isim de mahsûrun fihtir.

Harf-i ta‘rif yoluyla kurulmuş hasırlarda haber, cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye getirilmişse, haberin mübtedâyaya hasır kastedilmiştir.⁷²⁶ Bu hasırda *mahsûr*, haber konumundaki öge; *mahsûrun fih* de mübtedâ konumundaki ögedir. Mübtedâ, cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye getirilmişse, mübtedâ habere hasredilmiş demektir.⁷²⁷ Bu defa *mahsûr*, mübtedâ konumundaki öge; *mahsûrun fih* de haber konumundaki öge olur.

مُحَمَّدٌ الْكَرِيمُ “Cömert olan, Mehmet’tir” ve مُحَمَّدٌ الْكَرِيمُ “Mehmet’tir, cömert olan” cümlelerinin ilkinde haber, diğerinde de mübtedâ cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye gelmiştir. Cümlelerin her ikisi de مَا الْكَرِيمُ إِلَّا مُحَمَّدٌ “Cömert olan, Mehmet’ten başkası değildir” takdirindedir. Buna göre, her iki cümlede mahsûr, الْكَرِيمُ (cömertlik) sıfatı; mahsûrun

⁷²³ Besyûnî, *a.g.e.*, s. 330; Meydânî, *a.g.e.*, I, 544.

⁷²⁴ Besyûnî, *a.g.e.*, s. 330; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 90.

⁷²⁵ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 282; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 100.

⁷²⁶ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 95; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 348; Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 216; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 99.

⁷²⁷ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 95; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 216; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 99-100; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101.

fih de مُحَمَّد “Mehmet” kişisidir. Aynı şekilde mahsûrun anı da cömertlik vasfıyla bir arada bulunamayacak olan cimrilik, bencillik gibi sıfatlardır. Bu hasır sayesinde, cins olarak cömertlik vasfı, mübalağa yoluyla Mehmet’e hasredilmiştir.

Şayet mübtedâ ve haberin her ikisi birden cins için olan harf-i ta‘rifle mârife getirilmişse, bununla bazen mübtedânın habere, bazen haberin mübtedâyâ hasrı kastedilir.⁷²⁸ Hasrın mübtedâ ve haberden hangisinde meydana geldiği karine yardımıyla anlaşılır.⁷²⁹ Söзде, hasrın gerçekleştiği yeri gösteren bir karine bulunmuyorsa, isim cümlesinde ilk ismin mübtedâ olduğu şeklindeki meşhur görüşe istinaden⁷³⁰ mübtedânın habere hasredildiği kabul edilir.

Mübtedâ ve haberin her ikisinin cins için olan harf-i ta‘rifle mârife getirildiği اَلْعُلَمَاءُ اَلْحَاشِعُونَ cümlesinde bazen mübtedânın habere, bazen de haberin mübtedâyâ hasrı kastedilir.⁷³¹ Hasrın hangisinde meydana geldiği karineden anlaşılır. Mübtedânın habere hasrı amaçlandığında bu cümle, “*Âlimler, huşû duyan kimselerdir*” anlamındadır. Bu takdirde âlimler, huşû duyan insanlar olma vasfına hasredilmiştir. Böylece, fert fert bütün âlimlerin, en üstün huşûya sahip kimseler oldukları, bunun dışında başka bir hâlde bulunmadıkları bildirilmiştir. Bu cümleyle haberin mübtedâyâ hasrı amaçlandığında ise, “*Âlimlerdir, huşû duyan kimseler*” anlamına gelir. Bu takdirle, huşû duyan kimseler olma vasfı, âlimlere hasredilmiştir. Böylece, huşû duyan insanlar olma nitelik ve özelliğinin tam ve mükemmel surette sadece âlimlerde bulunduğu, onlardan başkasında bulunmadığı ifade edilmiştir.

2.3.2.2.2. Harf-i ta‘rifle mârife getirmenin şartları

Cins için olan harf-i ta‘rifle mârife isim mübtedâ olarak getirildiğinde, hasrın gerçekleşmesi için ayrıca haberin de harf-i ta‘rifle mârife getirilmesi şart değildir. Hatta bu durumda haberin asıl olarak, mârife getirilme zorunluluğu yoktur. Bu tür ifadelerde haber özel isim, zamir, işaret ismi, ism-i mevsûl veya izafet gibi mârife çeşitlerinden

⁷²⁸ İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 100; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101.

⁷²⁹ Abdülfettâh Feyyûd el-Besyûnî, *‘İlmü’l-me‘ânî: Dirâse belâğiyye ve nakdiyye li-mesâilî’l-me‘ânî*, 4. bs., Kahire: Müessesetü’l-Muhtâr, 1436/2015, s. 328.

⁷³⁰ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 282-283; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 100-101; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 346, 350; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 210-211; a.mlf., *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 213-214; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 98.

⁷³¹ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 216; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 100; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101.

herhangi biri suretinde getirilebileceği gibi nekre olarak da getirilebilir. Hasr bildiren, الشَّاعِرُ مُحَمَّدٌ عَاكِفٌ “Şair, Mehmet Akif’tir” cümlesinde haber, cins için olan harf-i ta’rifle mârife olarak gelmiştir. Aynı şekilde haberlerin mârifenin farklı formlarından geldiği الشَّاعِرُ هُوَ “Şair odur”, الشَّاعِرُ هَذَا “Şair budur”, الشَّاعِرُ ابْنُ حَسَّانٍ “Şair, Hasan’ın oğludur” ve الشَّاعِرُ الَّذِي أَبُوهُ أَدِيبٌ “Şair, babası edip olan kimsedir” cümlelerinde mübtedâlar cins için olan harf-i ta’rifle mârife getirildiğinden bunlarda anlamlar hasr vurgusuyla ifade edilmiştir.⁷³²

Aynı şekilde mübtedâların cins için olan harf-i ta’rifle mârife geldiği التَّوَكُّلُ عَلَى الإِمَامِ مِنْ قُرَيْشٍ “Cömertlik müminlerdedir”, الأَلْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ “Hamd, âlemlerin Rabbi Allah’adır”⁷³³ âyetinde haberler şibh-i cümle olarak nekre gelmişlerdir. Cümlelerden ilkinde tevekkül Allah’a, ikincisinde cömertlik müminlere, üçüncüsünde devlet başkanlığı Kureyşli olmaya ve âyette de hamd Allah’a hasredilmiştir. Bu ifadeler sırasıyla, كُلُّ تَوَكُّلٍ عَلَى اللَّهِ “Tevekkülün hepsi Allah’adır”, كُلُّ كَرَمٍ فِي الْمُؤْمِنِينَ “Cömertliğin tamamı müminlerdedir”, كُلُّ إِمَامٍ مِنْ قُرَيْشٍ “Bütün imamlar Kureyşlidir” ve كُلُّ حَمْدٍ لِلَّهِ “Bütün hamdler Allah’adır” takdirindedir.⁷³⁴

2.3.2.2.3. Harf-i ta’rifle hasrda mahsûrun kayıtlı gelmesi

Cins için olan harf-i ta’rifle mârife getirilmiş mahsûr, bazen herhangi bir şart ve kayıtlı sınırlı olmayarak bazen de sıfat, hal, zarf, mef’ûl vb. ile kayıtlanarak hasredilir.⁷³⁵ Bu kayıtlı birlikte söz, mübalağa maksadıyla gelmez; bilakis mahsûrun mahsûrun fihten başkasında hakikaten bulunmadığı iddiasını taşır.⁷³⁶

حَالِدٌ الْوَفِيُّ حِينَ لَا يَفِي أَحَدٌ أَحَدًا “Halit’tir kimsenin kimseye vefa göstermediği zamanda vefakâr olan” cümlesinde vefakârlık vasfı, Halit’e kayıtsız şartsız şekilde değil,

⁷³² Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 347-348; Cürcânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 216; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101.

⁷³³ el-Fâtiha, 1/2.

⁷³⁴ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 348; Cürcânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 216-217; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 100; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101.

⁷³⁵ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 180-181; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 86; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 281-282; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 99; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 101; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101-102.

⁷³⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 180; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 13.

hiç kimsenin bir başkasına vefa göstermediği zamanla kayıtlı olarak hasredilmiştir.⁷³⁷ Böylece, sözü edilen durumda onun vefa sahibi olduğu, ondan başka vefa sahibi kimsenin bulunmadığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde *إِبْرَاهِيمُ الرَّجُلُ الْكَرِيمُ* “*İbrahim ’dir cömert adam*”, *أَبُو بَكْرٍ الْوَاهِبُ أَلْفَ دِينَارٍ* “*Haldun ’dur bineğe binmiş hâlde giden*” ve *أَبُو بَكْرٍ الْوَاهِبُ أَلْفَ دِينَارٍ* “*Ebubekir ’dir bin dinar bağış yapan*” cümlelerinde de harf-i ta‘rifle mârifeye vasıflar, sırayla sıfat, hâl ve mef‘ûl ile kayıtlanarak getirilmiş ve bu kayıtlarla, anılan mevsûflara hasredilmişlerdir. *إِبْرَاهِيمُ الرَّجُلُ الْكَرِيمُ* “*İbrahim ’dir cömert adam*” sözünde mutlak adamlık değil, cömertlikle nitelenen adamlık vasfı İbrahim'e hasredilerek, cömert adamın İbrahim olduğu, ondan başkası olmadığı bildirilmiştir. *أَبُو بَكْرٍ الْوَاهِبُ أَلْفَ دِينَارٍ* “*Haldun ’dur bineğe binmiş hâlde giden*” sözünde, mutlak gitme fiili değil, binekle kayıtlı gitme fiili Haldun’a hasredilerek, bineğe binmiş hâlde gidenin Haldun olduğu, ondan başkası olmadığı bildirilmiştir. *أَبُو بَكْرٍ الْوَاهِبُ أَلْفَ دِينَارٍ* “*Ebubekir ’dir bin dinar bağış yapan*” sözünde de mutlak bağış değil, bin dinarla kayıtlı bağış, Ebubekir’e hasredilerek, belirtilen bağışı yapanın Ebubekir olduğu, bu meblağda bağış yapan başka kimsenin bulunmadığı bildirilmiştir.⁷³⁸

2.3.2.2.2.4. Harf-i ta‘rifin uygun olduğu hasrlar

Harf-i ta‘rif yoluyla gelen ifadeler, hasrın hakîkî - izâfî ve tahkîkî - iddiâî çeşitlerinden gelmektedir.⁷³⁹ Hasrın bunlardan hangisi olduğu, karine yardımıyla sözün bağlam ve maksudından anlaşılır.⁷⁴⁰

Hasr, cinsin bildirdiği mananın mahsûrun fihten başkasında bulunmasının, hakikaten veya konuşanın itikadınca mümkün olmaması durumunda hakîkî - tahkîkîdir.⁷⁴¹ *اللَّهُ الْعَالِمُ الدَّاتُ* “*Allah ’tır zatıyla âlim olan*” cümlesi cins için olan harf-i ta‘rifle gelmiştir. zatı itibariyle bilen Allah olduğunu, O’ndan başkasının zatı itibariyle bilen olmadığını

⁷³⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 180; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 66-67; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 86; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 281-282.

⁷³⁸ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 348-349; Cürcânî, *Hâşiye ’ale’l-Muṭavvel*, s. 218; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 101; Desûkî, *a.g.e.*, II, 101-102.

⁷³⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 318-319; Hatîb el-Kazvîni, *Telhîş*, s. 40; a.mlf., *el-İzâh*, s. 86; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; Besyûnî, *a.g.e.*, s. 328-329.

⁷⁴⁰ İsferyînî, *a.g.e.*, I, 495.

⁷⁴¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü’l-icâz*, s. 82; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 86; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 347.

bildirmektedir. Bu anlam hakikat ve vakıya da uygun olduğundan bu hasr, hakîkî - tahkîkîdir.⁷⁴² Yine tek bir doktordan başkasının bulunmadığı bir çevrede söylenen أُيُوبُ الطَّيِّبُ “Eyüp’tür doktor” sözü de hakîkî - tahkîkî hasra örnektir.⁷⁴³ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِي “Allah kimi hidâyete erdirirse, işte odur hidâyet bulan!”⁷⁴⁴ âyetinde de hasr vurgusu, haberin الْمُهْتَدِي şeklinde cins için olan harf-i ta‘rifle mârifeye getirilmesinden elde edilmiştir. Âyet tam anlamıyla hidâyete ermiş kimseyi, sadece Allah’ın hidâyete erdirdiği kimseyle sınırlayarak, ondan başkasının kâmil surette hidâyete ermediğini bildirmektedir. Hasr, bir başka şeye kıyasla gelmediği ve nefiy genel olduğundan hasr hakîkîdir. Hidâyete ermiş kimsenin, vefat edinceye kadar tam ve mükemmel surette hidâyet üzere kalacağını bildirmesi bakımından iddiaîdir.⁷⁴⁵

Hasr, vakia olarak veya konuşanın itikadınca mümkün değilse, mübalağa maksadıyla getirilmiş demektir. Bu suretle gelen hasrlarda, cinsin manasının, mahsûrun fihte kâmil surette bulunduğu, ondan başkasında bu suretle bulunmadığı kastedilir.⁷⁴⁶ Ancak söz, buna uygun olarak gelmeyip, bu maksadı aşan bir üslûpla; mahsûrun bildirdiği anlamın mahsûrun fihten başkasında kesinlikle bulunmadığını ima eden bir tarzda getirilir.⁷⁴⁷ حَمَزَةُ الشُّجَاعِ “Hamza’dır cesur olan” denildiğinde bu ifadeyle hakikat ve vakıya uygunluk yani sadece Hamza’nın, cesaret vasfının tümüne hakikaten sahip olması kastedilmez. Bu ifade, bir başkasında kâmil surette bulunmayan cesaret vasfının Hamza’da eksiksiz ve mükemmel olarak bulunduğunu haber vermek için söylenmiştir.⁷⁴⁸ Bu bakımdan لَا شُّجَاعَ كَامِلًا غَيْرُ حَمَزَةِ “Cesarete Hamza’dan daha üstünü yoktur” anlamındadır.⁷⁴⁹ Ne var ki söz, Hamza’dan başka cesur kimsenin gerçekten bulunmadığı anlamını kastetmemekle bera-

⁷⁴² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 318-319.

⁷⁴³ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 86; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 281; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 97; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 99-100.

⁷⁴⁴ el-A‘râf, 7/178.

⁷⁴⁵ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, IX, 181.

⁷⁴⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü’l-îcâz*, s. 82-83; Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 86; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 347.

⁷⁴⁷ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 86; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 281; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 97; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 100; Desûkî, *a.g.e.*, II, 99-100.

⁷⁴⁸ Hatîb el-Kazvînî, *el-Îzâh*, s. 86.

⁷⁴⁹ Bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 66.

ber bunu ima eden bir üslûpla gelmiştir. Hamza'daki cesaret vasfının mükemmelliği karşısında bu vasıf, diğerlerinde daha aşağı seviyede kabul edilmiş ve onlarda görmezden gelinerek âdeta yok hükmünde kabul edilmiştir.⁷⁵⁰ Aynı şekilde, haberin cins için olan harf-i ta'rifle mârife geldiği ذَلِكُ الْكِتَابُ “İşte odur kitap”⁷⁵¹ âyetinde de hasr mübalağa kastıyla gelmiş olup, “kitap” cinsinin bütün üstün özelliklerinin Kur'an'da bulunduğunu haber vermektedir. Kur'an'dan başka, sayılamayacak kadar çok kitap bulunmasına rağmen bu kitaplar, “kitap” cinsinin hakikatini kâmil surette taşımadıkları itibarıyla yok hükmünde kabul edilmişler ve yegâne kitabın sadece Kur'an olduğu bildirilmiştir.⁷⁵²

Harf-i ta'rif yoluyla kurulan hasrlar, muhatabın kanaat ve durumuna göre, izâfi hasrın ifrâd, kalb ve ta'yîn çeşitlerinden getirilmeye uygundur. Bu hasr sayesinde muhatabın tasavvurundaki ortaklık düşüncesine son verilir, kanaat ve inancı tersine çevrilir yahut tereddüt ve şüphesi giderilir. Böylelikle, ihtilaf konusu olan meselede yanlıştan doğruya dönmesi amaçlanır.

Hasr, cins için olan harf-i ta'rif özgü bir durum değildir. Belli bir fert (ahd) için olan harf-i ta'rifle gelen ifadeler de karine desteğinde hasra delâlet ederler.⁷⁵³ Fakat bu harf-i ta'rif, kalb ve ta'yîn hasrları için uygun olmakla beraber ifrâd hasrı için uygun değildir. Zira bu harf-i ta'rifle gerçekleşen hasr ifadelerinde mahsûr, muayyen tek bir fert olduğundan ortaklık düşüncesine ve dolayısıyla ifrâd hasrına uygun değildir. Dolayısıyla فَارِسٌ الْمُنْطَلِقُ مِنَ الْمَدِينَةِ “Faris'tir şehirden ayrılan” sözünde الْمُنْطَلِقُ “ayrılan” lafzının başındaki harf-i ta'rif, şehirden gerçekleştiği bilinen bir “ayrılma” fiilini veya kim olduğu bilinemeyen bir “ayrılan kişi”yi göstermektedir.⁷⁵⁴ Bu cümle, muhatap, Fâris'in değil, örneğin Mustafa'nın şehirden ayrıldığına inanıyorsa kalb hasrına; Fâris ve Mustafa arasında tereddüt ediyor ve şehirden ayrılanın hangisi olduğuna karar veremiyorsa ta'yîn hasrına örnek teşkil eder. Her iki durumda da cümle فَارِسٌ الْمُنْطَلِقُ مِنَ الْمَدِينَةِ لَا مُصْطَفَى “Faris'tir

⁷⁵⁰ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 86; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 281; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 347; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 100.

⁷⁵¹ el-Bakara, 2/2.

⁷⁵² Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 319; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, I, 221.

⁷⁵³ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 186; Fahrüddîn er-Râzî, *Nihâyetü'l-icâz*, s. 82, 85; Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 219.

⁷⁵⁴ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 178-179.

şehirden ayrılan, Mustafa değil” takdirindedir.⁷⁵⁵ Ne var ki, aynı cümle, ifrâd hasrına örnek olmaz. Zira muhatap, ayrılma fiilinin sadece bir kişi tarafından gerçekleştirildiğini bildiğinden bu gerçekleşmiş tek ayrılma fiilinde mevsûfların ortaklığını aklına getirmez.

“O’dur sudan bir insan yaratıp da ondan soy sop ve hısımlık meydana getiren”⁷⁵⁶ âyetinde hasr, mübtedânın yanı sıra haberin mârife getirilmesinden elde edilmiştir. Hasr vurgusuyla, sayılan işlerde putların Allah’a ortaklığı inancına son verilmekte; bu işlerin هو “O” zamiriyle gösterilen tek ilaha özgü fiiller olduğu, bunları yapanın O’ndan başkası olmadığı haber verilmektedir. Sıfatta mevsûfların ortaklığına son vererek, mevsûfların sayısını bir tane ile sınırladığından âyetteki tahsîs, ifrâd hasrıdır.⁷⁵⁷ Aynı şekilde هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ ذُلُولًا “O’dur, yeryüzünü sizin ayaklarınızın altına seren”⁷⁵⁸ âyetinde de hasr haberin mârife getirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Âyette müşriklerin, Allah’tan başka ilahların bulunduğu şeklindeki inançlarına istinaden -her ne kadar açıkça dile getirmemiş olsalar da- yeryüzünü yaratıp insanın yaşamına uygun hâle getirenin Allah değil, putlar olduğuna inanan kimseler yerine konuldukları anlaşılmaktadır. Âyet onların bu inançlarını tersine çevirmeyi; yeryüzünü yaratıp insanın hizmetine verenin putlar değil, Allah olduğu inancını yerleştirmeyi amaçlamaktadır. Muhatabın inancını tersine çevirmeyi hedeflediğinden hasrın türü, kalb hasrıdır.⁷⁵⁹

Tablo 14: Hasr yollarına göre mahsûr ve mahsûrun fihînin cümledeki yerleri

HASR YOLU	MAHSÛRUN CÜMLEDEKİ YERİ	MAHSÛRUN FİHİN CÜMLEDEKİ YERİ	HASR CÜMLESİ	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
Nefiy + istisna formu	İstisna harfinden önce, nefiy harfinden hemen sonra	İstisna harfinden sonra (müstesna konumunda)	وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ	مُحَمَّدٌ	رَسُولٌ
İnnemâ (إِنَّمَا) edatı	إِنَّمَا harfinin hemen peşinden	Mahsûrdan sonra, sözün en son, bağımsız parçası	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ	الْمُؤْمِنُونَ	إِخْوَةٌ

⁷⁵⁵ Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 218-219; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 497; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 102; Desûkî, *a.g.e.*, II, 99.

⁷⁵⁶ el-Furkân, 25/54.

⁷⁵⁷ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XIX, 55.

⁷⁵⁸ el-Mülk, 67/15.

⁷⁵⁹ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIX, 32.

Bel (بِ) ve lâkin (لَكِنَّ) atıf harfleri	Atıf harfinden önce (ma'tûf aleyh konumunda)	Atıf harfinden sonra (ma'tûf konumunda)	مَا رَأَيْتُ حَسَنًا بَلْ لَكِنَّ طَارِقًا	رَأَيْتُ	طَارِقًا
Lâ (لَا) atıf harfi	Atıf harfinde önce, sözdiziminde önce	Atıf harfinden önce sözdiziminde sonra (ma'tûfun aleyh konumunda)	زُرْتُ بُورِصَةَ لَا أَنْقَرَةَ	زُرْتُ	بُورِصَةَ
Takdîm	Öne alınan kelimedenden sonra (mahsûrun fihten)	Sözdiziminde öne alınan kelime	إِيَّاكَ نَعْبُدُ	نَعْبُدُ	إِيَّاكَ
Fasl zamiri	Fasıl zamirinden sonraki isim, aslı haber olan isim	Fasl zamirinden önceki, aslı mübteda olan isim	خَالِدٌ هُوَ الْمُسَافِرُ	الْمُسَافِرُ	خَالِدٌ
Harf-i ta'rif	Cins bildiren harf-i ta'rifle marife isim	Cins bildiren harf-i ta'rifle mârife gelmiş olan isim	مُحَمَّدٌ الْكَرِيمُ	الْكَرِيمُ	مُحَمَّدٌ

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRK BELÂGATINDA HASR ÜSLÛBU

“*Belâgat-ı Lisân-ı Osmânî*”, “*Belâgat-ı Osmâniyye*” vb. eserlerin de katkısıyla adını Türk Dili ve Edebiyatı tarihine tescil ettirmiş olan şöhretli “*Türk Belâgatı*”¹ deyimini bugün kulağa ve fikre yabancı² bir sözdür. Bu yabancılama belki en önemli nedeni, günümüzde milli belâgatımıza dair eserlerin sayısının oldukça az olmasıdır. Bu alandaki yazım faaliyetleri Cumhuriyetin ilk dönemlerinden itibaren duraklamış ve âdeta Türk Belâgatı yokluğa ve bilinmezliğe mahkûm edilmiştir. Günümüzde M. Kaya Bilgegil’in “*Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*” ve M. A. Yekta Saraç’ın “*Klasik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*” isimli eserlerinden başka belâgatımızın bütün konularının derli toplu olarak incelendiği dört başı mamur bir belâgat kitabımız maalesef bulunmuyor.³ Bunun başlıca nedenleri, konunun ağır olması ve alandaki temel kaynaklara başvurabilmek için Arapça, Farsça ve Osmanlı Türkçesinin bilinmesinin gerekmesidir.⁴

Bu alandaki kitapların büyük çoğunluğu, belâgatın daha çok beyân ve bedî bölümlerini içeren ve “*edebî sanatlar*” diye ifade edilen konuları üzerinedir. Belâgatı edebî sanatlardan ibaret gören bir anlayışla kaleme alınan bu eserlerde meânî bölümüne yer

¹ Yabancılamanın aşinalığa, yadırgamanın benimsemeye dönüşmesi maksadı ve bir teklif olarak bu araştırmada “*Türk Dili*”, “*Türk edebiyatı*” veya “*Türk İslam edebiyatı*” deyimleri yerine “*Türk Belâgatı*” deyimini kullanmayı tercih ettik. Bu tercihimizde, söz konusu maksadın yanında adı geçen iki tabirin “*Türk Belâgatı*” ifadesinin tam karşılığı olmadığı kanaatimiz de etkili oldu. “*Dil*” bir cins/çatı kavram olarak edebiyatı ve belâgatı da kapsıyor. Bu sebeple belâgattan daha geniş bir kaplama sahiptir. “*Edebiyat*”a gelince, o da sadece söze odaklanmasıyla belâgattan ayrılıyor. Belâgat ise, sözün yanı sıra ve üstelik ondan önce muhataba yönelmesi ve sözün yapılandırılmasında onu esas almasıyla edebiyatın özel bir alanını oluşturuyor. Matematik diliyle ifade edilecek olursa, lisan anlamında “*dil*” ana küme, “*edebiyat*” onun alt kümesi, “*belâgat*” da edebiyatın alt kümesidir. Her belâgatlı söz aynı zamanda edebî iken her edebî söz belâgatlı olmayabiliyor. Bu bakımdan belâgat, edebiyatın özel ve seçkin bir alanıdır. “*Türk Belâgatı*” deyimini tercih ve teklif etmemiz bu itibarladır. Bu teklifimizden, “*Türk edebiyatı*” ya da “*Türk İslam edebiyatı*” vb. deyimlerin bütünüyle terk edilerek yerlerine “*Türk Belâgatı*” deyiminin kullanılmasını teklif ettiğimiz sonucu çıkarılamaz.

² “*Türk Belâgatı*” ifadesini daha önce Derya Adalar Subaşı, “*Arap ve Türk Belâgatında Me’ânî İlmine Genel Bir Bakış*” adlı makalesinde kullanmıştır. Bk. Derya Adalar Subaşı, “*Arap ve Türk Belâgatında Me’ânî İlmine Genel Bir Bakış*”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, sayı: 34, ss. 9-18.

³ Ahmet Kartal, “*Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve “Tezâd” ve “Telmih” Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış*”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, cilt: 16, sayı: 1, yıl: 2007, ss. 413-428.

⁴ Mücahit Kaçar, “*Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında “Belâgat” Çalışmaları*”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, yıl: 2007, ss. 315-330, s.s. 317.

verilmemiştir.⁵ Bu yüzden günümüzde Türk Dili ve Edebiyatı alanında yapılan çalışmalarda hasr üslûbuna dair edebî, bilimsel nitelikte bilgi oldukça azdır. Hasr üslûbunu konu edinen Türkçe çalışmalar genellikle Arap Belâgatı üzerinedir ve hasrı bu çerçevede ele almışlardır.⁶

Türk Belâgatında hasr üslûbunu inceleyen en kapsamlı çalışma Bilgegil'in "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri*" adlı kitabıdır. O da belâgatın bütün konularını incelemeyi hedeflediğinden hasr konusuna ancak beş sayfa ayırabilmiştir.⁷ Bu yüzden Türk Belâgatına ve Türk Belâgatında hasr üslûbuna dair geniş ve teferruatlı bilgi sunan edebî, bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır.

Hem bu önemli ihtiyaca dikkat çekmek hem giderilmesine katkı sağlamak amacıyla bu bölümde Türk Belâgatında hasr üslûbu incelenecektir. Hasr üslûbu, Türk edebiyatı tarihinde, bu araştırmada sunulduğu bilimsel sistematik yapı ve hacimde daha önce bir başkası tarafından yazılmış değildir. Sahip olduğu nitelikleriyle alanında bir ilk olması itibarıyla Türk Belâgatında hasr üslûbuna dair bu araştırma ve inceleme, Türk Belâgatına eski itibar ve şöhretinin tekrar kazandırılması yolunda atılmış bir adımdır. Hedeflediği maksatlar ve içerdiği faydalar bakımından önemlidir.

Bu bölümün yazımında biri ilahiyat, diğeri edebiyat olmak üzere iki ayrı bilim alanında birtakım faydalar gözetilmiştir. *İlahiyat* alanında gözetilen faydalardan ilki, içe dönük olup, yapacağımız meâl değerlendirmelerimizi Türk Dilinde sağlam ve muteber bir temele oturtmaktır. Dışa dönük faydası ise, bu incelemenin, meâl yazarları için Türk Dilinde hasr üslûbu ve özellikle hasrın ifade biçimleri konusunda ihtiyaçları karşılayan bilgileri veren ve olası hatalardan koruyan bir el kitabı niteliğini taşımasıdır. Böylece

⁵ Bk. Menderes Coşkun, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, 3. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012; H. İbrahim Şener, Âlim Yıldız, *Türk İslâm Edebiyatı*, 9. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018, s. 361-376; Mustafa İsmet Uzun, "Türk-İslâm Edebiyatında Belâgat: Başlıca Edebî Sanatlar", *Türk İslâm Edebiyatı*, 3. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 82-116; Nurullah Genç, "Edebî Sanatlar", *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 201-223; Yılmaz Taşçıoğlu, "Edebiyat, Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı", *Yeni Türk Edebiyatına Giriş*, 5 bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012. M. A. Yekta Saraç, *Eski Türk Edebiyatına Giriş* adlı kitabında meâninin konularından sadece îcâz ve itnâb'a yer vermiştir. Bk. *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, 2. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 2-101.

⁶ Bk. Mücahit, *a.g.t.*; Süleyman Gür, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı: Meânî-Beyân-Bedî'*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017, s. 173-192; Çağmar, *a.g.t.*, s. 151-176; Yazar, *a.g.t.*, s. 57-126; Yavuz, *a.g.b.*, s. 251-264.

⁷ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99-103

meâl yazarlarının, hasr üslûbuyla gelen âyetleri tercüme ederlerken âyetin üslûbuna en uygun Türkçe ifade biçimini bu çalışmada bulabilmeleri ve bu suretle anlatımda zenginliğe kavuşmaları hedeflenmiştir. Edebiyat alanında gözetilen fayda ise, dikkatleri geleneksel millî belâgatımıza çekmek ve bu alanda yapılacak yeni çalışmalara öncülük ederek, Türk Dili ve belâgatının gelişmesine katkı sağlamaktır.

Bu hedefler doğrultusunda Türk Belâgatında hasr üslûbu konusu anlamsal çerçeve, yapı ve işlevsellik bakımlarından ele alınacaktır. Ayrıca Anadolu Belâgat çalışmaları çerçevesinde hasr üslûbuna dair bir durum tespiti yapılacak ve hasr üslûbu Arap Belâgatı ile Türk Belâgatı arasında mukayese edilecektir.

1. HASRIN ANLAMSAL ÇERÇEVESİ

Hasr üslûbunun anlam çerçevesi, hasr kavramının ve hasr ile ilgili kavramların sözlük ve terim anlamları temelinde belirlenecektir. Ardından hasrın bu iki anlamı arasındaki anlam ilişkisi değerlendirilecektir.

1.1. HASR KAVRAMI

Bu başlık altında hasr kavramının sözlük ve terim anlamları Türkçenin belli başlı sözlükleri ile edebiyat ve belâgat kaynakları kapsamında incelenecektir.

1.1.1. Hasrın Sözlük Anlamı

“Hasr” kelimesi sözlükte,⁸ “*dar bir yere kapatma; etrafını çevirme, kuşatma; içine alma, kapsama; sıkıştırma; sınırlama, harekettten alıkoyma; genelden çıkarıp bir şeye özgü kılma, tahsîs etme; konuşurken veya okurken tutulup kalma; kısaltma*”⁹ gibi anlamlara gelmektedir.

⁸ Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*, “Hasr” maddesine yer vermemiştir. Bk. Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, nşr. Şükrü Halûk Akalın v.dğr., 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

⁹ François à Mesgnien Meninski, *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, continens nimirum lexicon Turcico-Ara-bico-Persicum et grammaticam Turcicam, cum adjectis ad singula ejus capita prae-ceptis grammaticis Arabicae et Persicae linguae opera, typis et sumptibus*, I-III, Vienna: 1680, I, 1767; Şemseddin Samî, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Kâmûs-ı Türkî*, 5. bs., İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017, s. 432; Ebüzziyâ Mehmed Tefîk, *Lugat-ı Ebüzziyâ*, I-II,

“Hasr” kelimesi dil ve edebiyatta “*hasren*” şeklinde tek başına, “*hasr-ı fikir, hasr-ı iştiğal, hasr-ı nazar*” gibi başka kelimelerle birlikte tamlama hâlinde ve “*hasredilmek, hasrolmak, hasrolunmak ve hasretmek, hasreylemek*” şeklinde çeşitli ek fiillerle birlikte kullanılmaktadır. Nitekim “*Hal ve istikbale ait hiçbir emel-i şahsî arkasında olmayıp selâmet-i vatana hasr-ı fikir ve niyet eylemiştir*”¹⁰ cümlesinde “*hasr-ı fikir*” tamlaması “bütün dikkatini sözü edilen şeye yönlendirme, yoğunlaştırma” anlamında kullanılmıştır.¹¹ Yine “*Kemal Bey, sizi tamamıyla kendime hasretmem fazla hodkâmlık olur*”¹² cümlesinde “*hasretmek*” kelimesi “bir şeyin bütününe yalnız belli birine ayırıp vermek, ona tahsîs etmek” anlamında gelmiştir. Aynı şekilde “*Öyle bir fikir açlığı duyuyorum ki ansiklopedinin bir cildi tamamen o memlekete hasredilmiş olsa yine doyamayacağım*”¹³ cümlesinde de “*hasredilmek*” tabiri “bir şey bütünüyle belli bir şeye ayrılıp verilmek, tahsîs edilmek” anlamında getirilmiştir.¹⁴

“Hasr” kelimesi, eski Türk şiirinde yok denecek kadar az gelmiştir.¹⁵ Fuzûlî, “*Leylâ ve Mecnûn*” adlı divanında “*hasr*” kelimesini, “kuşatma, sınırlandırma” anlamında şöyle kullanmıştır:

*“İlm-i irfânunda her kim bir yakîn bulmuş velî
Hiç şek yohdur kim ol idrâki hasr etmez yakîn”*¹⁶

Kostantiniyye: Matba’atu Ebüzziyâ, 1306/1890, I, 434; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, nşr. Aydın Sami Güneçal, 33. bs., Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017, s. 386; İlhan Ayverdi, *Asırlar Boyu Târihi Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs., İstanbul: Kubbealtı İktisâdî İşletmesi, 2016, s. 478; D. Mehmet Doğan, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 25. bs., Ankara: Yazar Yayınları (Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı İktisâdî İşletmesi), 2014, s. 706; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türkçesinin Söz Varlığı I-V*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007, II, 2389.

¹⁰ Mehmet Zeki Pakalın, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008, s. 95.

¹¹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 386; Yaşar Çağbayır, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017, s. 619.

¹² Reşat Nuri Güntekin, *Akşam Güneşi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1970, s. 117.

¹³ Refik Halid Karay, *Yezidin Kızı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009, s. 32.

¹⁴ TDK, *a.g.e.*, s. 1054; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 478; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 706; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, II, 2390.

¹⁵ Tebdiz projesi kapsamında, edebiyata dair 7-20. yy. ait 607 kaynakta yapılan taramanın yaklaşık 846 sonucundan sadece üçünde hasr kelimesi geçen sözlük anlamlarında gelmiştir. Bunlardan biri 16. yy. ait *Nev’i Divanı*’nda, ikisi de 17. yy. ait *Nâbi Divânı*’dır. Bk. Tebdiz projesi, “http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc”, (29.05.2018).

¹⁶ Bk. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78423/fuzuli---leyla-ve-mecnun.html>, (29.05.2018).

Yine Mehmed Uşşâkî (öl.1594), Nev’î-zâde Atâyî (öl.1634), Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî (öl.1734), Osman Servet Efendi (öl.1766) ve Abdî-i Karahisârî (öl.1885) de “hasr” kelimesini şiirlerinde kullanan şairlerden bazılarıdır.¹⁷

“Hasr”ın terim anlamını Türkçenin edebiyat ve belâgatına dair eserlerde araştırdığımızda bu üslûbun genellikle “*Kasr*” başlığı altında incelendiğini görüyoruz.¹⁸ Bu sebeple burada hasrın terim anlamından önce “kasr”ın da sözlük anlamını incelemek yerinde olacaktır. Böylece bu iki kavramın dildeki kullanımlarını mukayese etme imkânı da oluşacaktır. Buna karşın Türk Belâgatı meânî ilminde her iki kavramın terim anlamı aynı olduğundan ıstılah olarak sadece “hasr” terimi kullanılacaktır.

“*Kasr*” kelimesi sözlükte,¹⁹ “*kısa olma, kısa kesme, kısaltma;*²⁰ *kısmı, azaltma, eksiltme; sözü öz ve kısa bir şekilde söyleme; yolculukta dört rekât farz namazları iki rekât kılma; eksiklik, noksanlık; köşk, saray*²¹ ve *hapsetme, tahsîs etme, akşamlama*”²² gibi anlamlara gelmektedir.

“*Kasr*” kelimesi de dil ve edebiyatta “*kasr*” şeklinde tek başına, “*kasru’l-basar, kasr-ı yed, kasr-ı salât*” gibi başka kelimelerle birlikte tamlama hâlinde ve “*kasretmek,*

¹⁷ Bk. Metin Aydur, *Mehmed Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans tezi), Ordu Üniversitesi SBE, 2011, s. 226; Nev’î-zâde Atâyî, *Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194357/nevi-zade-atayi-divani.html> (29.05.2018); Arpaemîni-zâde Mustafâ Sâmî, *Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196126/arpaemini-zade-mustafa-sami-divani.html> (29.05.2018), s. 36, 101; Fatih Mehmet Özdemir, *Servet Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2015, s. 66, 95, 236, 369, 455; Hacer Sağlam, *Abdî-i Karahisârî ve Divanı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011, s. 189, 200, 404.

¹⁸ Örneğin bk. Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye (Birinci Cüz)*, Dersaadet: 1305 (1888), s. 19; Diyarbekirli Said Paşa, *Mizânü’l-edeb*, İstanbul: 1891; Manastırlı Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb: ‘İlm-i me’ânî*, I-III, Dersaadet: 1308/1891, s. 188.

¹⁹ Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan *Türkçe Sözlük*, “*Kasr*” maddesine ve türevlerine yer vermiştir. Bk. TDK, *a.g.e.*, “*kasr*” mad.

²⁰ Bazı sözlüklerde hasr üslûbuna ait birtakım edebiyat terimleri bu anlam temelinde açıklanmıştır. Meselâ, “*kasr-ı hakîki*”, kelimenin aslında okunuşça kısa olması; “*kasr-ı izâfi*”, kelimenin izâfi sûrette kısa okunması; “*kasrı vaz’î*”, kelimenin kullanım şekline kısa okunması ve “*kasr-ı zevkî*” de kelimenin edebî zevk sevkıyla kısa okunması şeklinde izah edilmiştir. (Bk. Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 568; Çağbayır, *a.g.e.*, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*.s. 568) Bu terimlerde “*kasr*”ın “*kısaltmak*” sözlük anlamında getirilmesi ve geçen edebiyat terimlerinin bu düzlemde anlatılması bir sehiv olsa gerektir. Zira adı geçen terimler edebiyatta bu anlamlarda gelmemektedir. Adı geçen terimler hakkında bk. bu kitap “2.2. Hasrın Çeşitleri” başlıklı bölüm.

²¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 831; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 568; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 636; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 971; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3068.

²² Terrarus, “<http://terrasus.com/sozluk.jsp?words=kasr>”, (17.02.2019).

kasreylemek” şeklinde çeşitli ek fiiller olarak gelmektedir.²³ Nitekim “*Bu kelime de elifin meddi lügat olduğu gibi kasrı de lügattir*”²⁴ cümlesinde “kasr” kısaltma; “*Bu fasılda ‘kasru’l-basar’ hakkında mühim tedkikât vardır*”²⁵ cümlesinde “*kasru’l-basar*” ifadesi “*uzağı iyi görememe, miyopluk*” anlamında gelmiştir.²⁶ Aynı şekilde “*Müslümanlara hayat verecek da’veti ilme, cihâda yahud şehâdete kasr etmek muvafık değildir*”²⁷ cümlesinde de “*kasr etmek*” ifadesi “*bir şeyi yalnız belli bir şeye ayırmak, ona tahsîs etmek*” anlamında kullanılmıştır.

“Kasr” kelimesi eski Türk şiirinde az gelmiştir.²⁸ Onlardan biri olan Süleyman Çelebi (öl.1422) “kasr” kelimesini *Mevlid*’inin aşağıdaki beytinde “kısaltmak” sözlük anlamıyla şöyle kullanmıştır:

*“Hakk’a çok şükr ü habîbine selâm
Kasredip mi’râcın uş (işte) kıldık tamâm”*²⁹

Yine Mostarlı Hasan Ziyâ’î (öl.1584), Nev’î-zâde Atâyî (öl.1635), Beyânî (öl.1664) ve Şeyh Galib (öl.1799) “kasr” kelimesine sözlük anlamında yer veren divan şairlerimizden bazılarıdır.³⁰

²³ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 636; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 971; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3069.

²⁴ Bereket-zâde İsmail Hakkı, “Tefsîr-i Şerif Envâr-ı Kur’ân”, *Sırâtümüstakîm*, cilt: 4, sayı: 98, yıl: 1910, ss. 332-337, s. 337, (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2015).

²⁵ M. Şemseddin, “Felsefe: İslâm’da Fen ve Felsefe”, *Sırâtümüstakîm*, cilt: 9, sayı: 210, yıl: 1910, ss. 22-25, s. 23, (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2017).

²⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 636; Çağbayır, *a.g.e.*, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 845; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 568.

²⁷ Mehmed Âkif, “Tefsîr-i Şerif”, *Sırâtümüstakîm*, cilt: 8, sayı: 201, yıl: 1912, ss. 354, s. 354, (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016).

²⁸ “Hasr” kelimesi, tebdiz.com üzerindeki VII-XX. yy. dönemlerine ait 607 eserde 846 sonuç verirken, “kasr” kelimesinin arama sonuçları 226’dır. Bk. http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc (29.05.2018).

²⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 636. Ayrıca bk. “<https://defter-i-ussak.blogspot.com/2015/05/vesiletun-necatn-mirac-bolumu.html>”, (19.07.2018).

³⁰ Mostarlı Hasan Ziyâ’î, *Mostarlı Hasan Ziyâ’î Divânı*, nşr. Müberra Gürgendereli, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>, Gazel: 93, 248, 374, 418, 432, (20.07.2018); Nev’î-zâde Atâyî, *Sohbetü’l-Ebkâr*, nşr. Muhammet Yelten, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0>, s. 44, 45, 67, 148, (20.05.2018); Fatih Başpınar, *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî’nin Divân’ı (İnceleme- Tenkitli Metin)*, (Doktora Tezi), Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi SBE, 2008, s. 396, 456, 517, 522, 523; Şeyh Gâlib, *Divân*, nşr. Naci Okçu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78404/seyh-galib-divani.html>, (29.05.2018).

Hasr tabirinin Türk Dilindeki anlamları Arap Dilindeki anlamları ile mukayese edildiğinde her iki dilde sözlük anlamlarının aynı olduğu görülüyor. Arapça kökenli bu kelimeler, anlamda bir değişiklik veya daralmaya uğramadan dilimize aynıyla geçmiş ve Türk Dili ve Edebiyatında bu anlamlarda kullanılmıştır.

1.1.2. Hasrın Terim Anlamı

Belâgat ilminde hasr üslûbu için çeşitli tanımlar yapılmıştır. Bunlardan, “*Bir şeyi diğer bir şeye tahsîs etme*”³¹ şeklindeki tarifi meşhurdur. Hasr üslûbu için bu yaygın tarifi yanı sıra “*Belirli bir tarz ve üslûp üzere bir şeyi başkasına tahsîs etme*”³², “*Bir şeyin başkalarında bulunmayıp ancak bir şeye bulunduğu söyleme*”³³ ve “*Bir lafız veya lafız grubunun ifade ettiği anlamı, diğer bir lafız veya lafız grubuna tahsîs etme*”³⁴ gibi başka tarifler de yapılmıştır.³⁵

Bir kavram için yapılan tanımın, o kavramı bütün yönleriyle kuşatması, ondan olmayanı içermemesi, açık olması ve zihinde herhangi bir soruya yer bırakmaması güzeldir. Geçmiş âlimlerimiz bu durumu tanımın, efrâdını câmi, ağıyârını mâni nitelikte olması ifadesiyle anlatmışlardır. Tanımın efrâdını câmi, ağıyârını mâni niteliği taşıması ise, yakın cinsini ve yakın faslını içermesiyle gerçekleşir.

Bu itibarla, geçen tanımlardan ikincisinin, diğerlerinden fazla olarak yakın faslı da içermesi sebebiyle diğerlerinden isabetli olduğu söylenebilir. Bununla beraber, tanımında geçen “tahsîs etme” ifadesinin hasrın uzak cinsi olduğu itibara alındığında uzak cins ve yakın ayırmadan meydana gelen bu tanımın, eksik özsel tanım (hadd-i nâkıs) niteliğini taşıdığı görülüyor.

³¹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 188; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 89 (36); Tâhir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 87.

³² Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, nşr. Şahin Baranoğlu, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi SBE, 1999, s. 97.

³³ Tâhir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 87.

³⁴ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

³⁵ Diğer bazı tanımlar için bk. Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 190; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 82; Tâhir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 87; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. L.

Sonuç olarak, “hasr”, meânî ilmine ait bir kavramdır ve bu durum, onu adsal (ismî/lafzî)³⁶ olarak istenildiği gibi tanımlama imkânı vermektedir. Dolayısıyla hasrın tanımlarından herhangi birini, tanımlananı doğru şekilde gösterdiği sürece yanlış olarak nitelemek mümkün görünmemektedir. Bu şekildeki bir değerlendirme nesnel olmaktan çok, öznel olacaktır. Bununla beraber biz, hasrın bir meânî terimi olmasını göz önünde bulundurarak, “meânî terimi” ifadesini yakın cins olarak alacak ve buradan hareketle mantığın hadd-i tâm teorisine³⁷ uygun nitelikte iki tanım teklif edeceğiz.

Hasr üslûbu için önerdiğimiz tanımlardan ilki şöyledir:

“Hasr, tahsis bildiren meânî terimidir.”

Bu tanımda, “meânî terimi” ifadesi, yakın cins ve “tahsis bildiren” ifadesi de hasrı meânî ilminin diğer terimlerinden ayıran yakın ayırmadır. Bu tanımın diğerlerinden farkı, diğerleri hasrı, uzak cins (tahsis) ve yakın ayırım (belli yollar) temelinde tanımlarken, bu tanım yakın cins (meânî terimi) ve yakın ayırım (tahsis bildiren) temelinde tanımlamaktadır. Bu özelliğiyle hadd-i tâm niteliğini hâiz bu tanımın, hasrın ilimler terminolojisindeki yerini ve anlamını çok kısa ve belirgin biçimde gösterdiği söylenebilir.

Hasr üslûbu için teklif ettiğimiz diğer tanım ise şudur:

“Hasr; hasra delâlet ettiği belirtilen üslûplardan biriyle, bir şeyin bir şeyde bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığını bildirme anlamında bir meânî terimidir.”

Bu tanımda da “meânî terimi” ifadesi, yakın cins, “hasra delâlet ettiği belirtilen üslûplardan biriyle, bir şeyin bir şeyde bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığını

³⁶ Adsal (ismî/lafzî) tanım: Bir lafzı, onun manasını gösteren başka bir lafızla tarif etmektir. Diğer bir söyleyişle, adsal tanım, bir adın açıklanmasından meydana gelen tanımdır. Bir adı açıklamak, kapalı bir sözü ondan daha açık bir sözle tanımlamaktır. “Beşer” kelimesini “insan” kelimesi ile, “müsavat” kelimesini “eşitlik” kelimesi ile açıklamak gibi. Adsal tanımlar, tanımı yapanlara bağlı olduğundan bunlarda bir ismi, istenildiği gibi tanımlama özgürlüğü ve keyfiliği vardır. İlimlere ait kavramların tanımı bu adsal tanımlardır. Daha fazlası için bk. Ahmed Nazîf b. Mehmed, *Mefhûm-ı Veleddiyye Mine'l-Âdâb*, (Mantık Risaleleri içinde), ed. İbrahim Çapak, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 199; Necati Öner, *Klasik Mantık*, 5. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986, s. 40-41; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 84; Abdullah Demir, “Mantıkta Tanım ve Hukuk Açısından Önemi”, *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 3, yıl: 2016, ss. 3219-3229, s. 3223.

³⁷ Tam özsel tanım (hadd-i tâm) için bk. Gazzâlî, *a.g.e.*, s. 387-392; Semerkandî, *a.g.e.*, s. 150; Mehmed Çelebi, *a.g.e.*, s. 78; İstanbûlî, *a.g.e.*, s. 163; Emiroğlu, *a.g.e.*, s. 83; İsmâil Ferruh Efendi, *a.g.e.*, s. 102.

bildirme” ifadesi de yakın ayırımıdır. Yakın cins ve yakın ayırımından meydana gelen bu tanımın da hadd-i tām niteliğine sahip olduğu görülmektedir.

2. HASR ÜSLÛBUNUN YAPISI VE İŞLEVİ

Bu bölümde Türk Belâgatında hasr üslûbu, öğeleri, çeşitleri, yolları bakımından ele alınacaktır.

2.1. HASRIN ÖĞELERİ

“Hasrın öğeleri”, her hasrda bulunması zorunlu olan, herhangi birinin yokluğunda hasrın gerçekleşmediği temel birimlerdir. Aşağıda hasrın öğeleri ve bunların cümledeki konumları hakkında bilgi verilmektedir.

2.1.1. Hasrın Öğeleri

Hasrın, *mahsûr*, *mahsûrun fih*, *mahsûrun bih* ve *mahsûrun anh* olmak üzere dört öğesi vardır. Belâgat kaynaklarının hasrın öğelerini *mahsûr*, *mahsûrun fih* olarak anmaları,³⁸ bu ikisinin, her hasrda lafzen zorunlu öğeler olmasından dolayıdır. Zira hasrın diğer iki öğesi, cümlede lafzen veya mukadder olarak gelebilmektedir. Mukadder olarak geldiklerinde sözün dizge, maksat, bağlam ve karinelere dolaylı olarak elde edilir. Söz gelimi, “*Akif sadece şairdir, romancı değildir*” ifadesinde hasrın öğelerinin tümü lafzen gelmiştir. Aynı anlam kısaca “*Şairdir Akif*” şeklinde de ifade edilebilir. Akif’in şair olup, romancı olmadığı anlamı, “*Akif şair midir romancı mıdır?*” şeklindeki bir soruya cevap olarak gelmesi dışında iki kelimedenden daha azıyla ifade edilemez. Ancak böyle bir durumda “*Şairdir*” denilerek tek lafızla hasr mümkün ve uygun olur.

Mahsûr, hasrda başkasına tahsîs edilen; *mahsûrun fih*, hasrda kendisine tahsîs edilendir.³⁹ *Mahsûrun bih* -meşhur adıyla *turuku’l-hasr/hasrın yolları*⁴⁰ - tahsîsin, kendisi sayesinde gerçekleştiği şekil ve sûretlerdir. Bunlar, meânî ilminde hasr ifade ettiği belirtilen belli üslûplardır. *Mahsûrun anh* ise, mahsûrdan nefyedilen; onda bulunmadığı, sabit olmadığı bildirilen şeydir. Hasr ifadelerinde *mahsûrun anh* çoğunlukla lafzen yer almaz,

³⁸ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213. Ayrıca bk. Cürçânî, *Mu’cemu’t-Ta’rifât*, s.147; Desûkî, *a.g.e.*, I, 580-582; Meydânî, *a.g.e.*, I, 526; Fazl Abbas, *’İlmü’l-me’ânî*, s. 374.

³⁹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213.

⁴⁰ Meydânî, *a.g.e.*, II, 527.

sözün maksat, bağlam ve karinelerinden, dolaylı olarak elde edilir. Hasrda *mahsûrun fih*, hükmün kendisinde sabit olduğu tarafı (isbatı) oluştururken, *mahsûrun anh*, hükmün kendilerinden nefyedildiği, sabit olmadığı tarafı (nefiy) oluşturur.

2.1.2. Hasrın Öğelerinin Cümledeki Yerleri

Hasr ile bildirilen anlamın doğru anlaşılabilmesi için öncelikle *mahsûrun fihin* doğru tespit edilmesi gerekir. Cümlelerde *mahsûrun fihin yeri* şöyle tespit edilir: Hasr edatı yoluyla gelen ifadelerde *mahsûrun fih*, hasr edatının, önünde veya bir ek yardımıyla ardında geldiği lafızdır. Takdîm-tehir yoluyla gelen ifadelerde ise *mahsûrun fih*, isim cümlesinde “-dir” yüklem edatının eklendiği lafız; fiil cümlesinde de takdîm-tehirle yükleme yaklaştırılmış lafızdır.⁴¹ Örneğin, hasrın edatı yoluyla gerçekleştiği “*Hayat sadece yorgunluktur*” cümlesinde *mahsûrun fih*, hasr edatının ardından gelen “yorgunluk” lafzı; *mahsûr* da “hayat” lafzıdır. Mukadder *mahsûrun anh* ise, sözün maksat ve bağlamıyla bağlantılı olarak akla gelebilecek rahatlık, dinlenme gibi yorgunluğa aykırı ve zıt durumlardır. Böylece hayat yorgunluğa tahsîs edilmiştir. Aynı şekilde hasrın yüklem belirtili getirilmesi yoluyla gerçekleştiği “*Çay, işte budur*” cümlesinde de *mahsûrun fih*, “-dir” yüklem ekinin eklendiği “bu” lafzı; *mahsûr* da “çay” lafzıdır. Mukadder *mahsûrun anh* ise, sözün maksat ve bağlamıyla alakalı olarak akla gelebilecek, “bu” diyerek belirtilenden başka bütün çaylardır. Böylece çay, işaret edilene tahsîs edilmiştir.

2.2. HASRIN ÇEŞİTLERİ

Hasr; *mahsûr*, *mahsûrun anh*, muhatabın kanaat ve durumu, hasr ile bildirilen anlamın hakikat ve vâkıya uygunluğu ve hasrın kuruluşu bakımından çeşitlere ayrılır.

2.2.1. Mahsûr Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr ile gelen ifadelerde ya mevsûf sıfata veya sıfat mevsûfa hasredilir.⁴² Hasrın bunlardan hangisi olduğu, *mahsûr* olan lafızdan bilinir; zira başkasına hasredilen odur.

⁴¹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20-21.

⁴² Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 89 (36); Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 97; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 102; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

Mahsûr, mevsûf olduğunda mahsûrun fiî sıfat; mahsûr, sıfat olduğunda da mahsûrun fiî mevsûf olmak durumundadır. Mahsûr ve mahsûrun fiînin her ikisi birden mevsûf veya sıfat olarak gelmez.⁴³ Mahsûr mevsûf olduğunda, *mevsûf sıfata*; mahsûr sıfat olduğunda da *sıfat mevsûfa* hasredilmiş demektir. Burada *sıfat* ile kastedilen, bir ismi niteleyen dil bilgisi ögesi değil, bir haber, hüküm, iş, oluş, davranış, durum gibi nitelenebilecek, yüklenilebilecek bir anlamdır.⁴⁴ Cümlede isim veya fiil soylu yüklem, mastar sıfattır. *Mevsûf* ile kastedilen de herhangi bir sıfatla nitelenen, diğer bir söyleyişle, kendisine bir iş, oluş, davranış veya durum nispet edilen, nitelik ve anlamın kendisinde var olduğu veya onu gerçekleştirdiği ifade edilen zihni veya harici varlıktır.⁴⁵ Cümledeki özne veya sözde özne, mevsûftur. Böylece ya iş, oluş, davranış veya durum bir varlığa veya varlık bir iş, oluş, davranış veya duruma hasredilir.

2.2.1.1. *Mevsûfun Sıfata Hasrı*

Mevsûfun sıfata hasrı, mevsûfu, cümlede anılan sıfata isnad edip, ondan başkasına isnadını engellemektir.⁴⁶ Diğer bir söyleyişle, *mevsûfu sıfata hasretmek*; mevsûfu, birçok sıfattan birine veya iki sıfattan diğerine yahut tereddüt edilen iki sıfattan birine tahsîs etmektir.⁴⁷

Bu hasrıyla, mevsûfun belirtilen sıfatla sınırlandırıldığı, onu aşmadığı ve onun dışında başka hiçbir sıfatla nitelenmediği ifade edilmektedir.⁴⁸ Dolayısıyla *mevsûfun sıfata hasrı*, söz konusu sıfatın başka mevsûflarda bulunmasını engellemez; aynı sıfat başka

⁴³ Bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 166.

⁴⁴ Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 173; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

⁴⁵ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

⁴⁶ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214.

⁴⁷ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s. 94; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168; Desûkî, *a.g.e.*, II, 167.

⁴⁸ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 168-169; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168.

mevsûflarda da bulunabilir.⁴⁹ Mevsûfun gerçekten tek bir sifata hasredilmesi ancak onun bütün sıfatlarının bilinip biri hariç tamamının nefyedilmesinden sonra mümkün olacağından ve bunun da imkânsız olmasından dolayı neredeyse dilde örnekleri bulunmamaktadır.⁵⁰ Bu hasr sayesinde muhatabın, mevsûfta bulunan sıfat hakkındaki yanlış kanaati düzeltilmiş veya tereddüdü giderilmiş olmaktadır.

Buna göre, “*Sen sadece eleştiriyorsun*” cümlesinde *mahsûrun fih* olan eleştirme, hem bir fiil, davranış olduğundan hem de cümlede yüklem görevinde bulunduğundan *sıfattır*. *Mahsûr* olan “sen” lafzı da söz konusu sıfatla nitelenen, anılan fiili gerçekleştiren zatı gösterdiğinden *mevsûftur*. Cümlede mahsûr, mevsûf olduğundan hasrın türü *mevsûfun sifata hasrıdır*. Bu hasr ifadesiyle, konuşan, muhatabının eleştirdiğini, fakat eleştirdiği konularda hiçbir çözüm getirmediğini haber vermektedir. Aynı şekilde “*Ferhat Bey bestekardır, güfteci değildir*” cümlesinde de *mahsûr*, Ferhat Bey; *mahsûrun fih* de bestekarlıktır. Ferhat Bey, zat ismi ve kendisi hakkında bir haber ve hüküm bildirilen özne olduğundan *mevsûf*; bestekarlık da o zatı niteleyen bir anlam, kendisi hakkında bildirilen bir hüküm olduğundan *sıfattır*. Cümlede mahsûr, mevsûf olarak geldiğinden hasrın türü, *mevsûfun sifata hasrıdır*.

2.2.1.2. Sıfatın Mevsûfa Hasrı

Sıfatın mevsûfa hasrı, sıfatı, anılan mevsûfla sınırlayıp, ondan başkasında bulunmasını engellemektir.⁵¹ Diğer bir söyleyişle, *sıfatı mevsûfa hasretmek*; sıfatı, birçok mevsûftan birine veya iki mevsûftan diğerine yahut tereddüt edilen iki mevsûftan birine tahsîs etmektir.⁵² Bu hasrıyla, sıfatın, zikredilen mevsûfta var olduğu, ondan başka hiçbir

⁴⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; İbnü'n-Nâzım, *a.g.e.*, s. 94; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 382; a.mlf., *Muhtaşar*, II, 169; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁵⁰ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Bahâüddîn es-Sübkî *a.g.e.*, II, 168; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 382-383; Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 239; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 536; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

⁵¹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214.

⁵² Hasr konusunda sıfat ve mevsûf ile kastedilenin dil bilgisindeki özne ve yüklem olduğunu ve “*Şu adam bütün gün yalnız, sigara içmekle vaktini geçirir*” cümlesinde yüklem özneye hasredildiğini söyleyen olmuşa da (Kadriye Yılmaz Orak, *Belagat Geleneğimiz ve Belagat-i Lisan-ı Osmani*, İstanbul:

mevsûfta bulunmadığı kastedilmektedir.⁵³ Dolayısıyla sıfatı mevsûfa hasretmek, söz konusu mevsûfta başka sıfatların bulunmasını engellemez,⁵⁴ fakat o sıfat anılan mevsûftan başkasında kesinlikle var olamaz.⁵⁵ Hasrın bu çeşidinin mevsûfun sıfata hasrının aksine, dilde örnekleri çokça bulunur.⁵⁶ Bu hasr, muhatabın, sıfatla nitelenen mevsûf hakkındaki yanlış kanaatini düzeltme veya tereddüdünü giderme maksadıyla kullanılmaktadır.

Buna göre, “*Rızkı veren Allah’tır, işverenler değildir*” cümlesinde *mahsûr* olan rızık verme, Allah’ı niteleyen bir fiil ve hâl olduğundan, Yüce Allah hakkında bir niteliği haber verdiğinden sıfattır. *Mahsûrun fih* olan Allah-u Teâlâ da o sıfatla nitelenen, bu fiili gerçekleştiren, hâlin sahibi zat-ı zülcelali gösterdiğinden mevsûftur. Cümlede mahsûr, sıfat olarak geldiğinden hasrın türü, *sıfatın mevsûfa hasrı* şeklinde gerçekleşmiştir. Bu hasr ifadesiyle, “rızık verme” fiili Allah’a hasredilmiş, rızık işverenlerin vermediği ifade edilmiştir. Aynı şekilde “*Geçen hafta Ankara’ya yüksek hızlı trenle gittim*” cümlesinde de *mahsûrun fih* olan “yüksek hızlı tren”, gitme fiilinin konusu durumundaki nesne olduğundan mevsûftur. Aynı şekilde mahsûr olan failin geçen hafta ve Ankara ile kayıtlı “gitme” fiili de sıfattır. Mahsûr, sıfat olduğundan tahsîs, *sıfatın mevsûfa hasrı* şeklinde gerçekleşmiştir. Konuşan, bu sözüyle, geçen hafta Ankara’ya yüksek hızlı trenle gittiğini, başka bir ulaşım aracıyla gitmediğini haber vermektedir.

Tablo 15: Mevsûfun sıfata hasrı ile sıfatın mevsûfa hasrının karşılaştırılması

HASRIN TÜRÜ	MEVSÛFUN DURUMU	SIFATIN DURUMU
Mevsûfun Sıfata Hasrı	Mevsûfta başka sıfat yok	Sıfat başka mevsûfta bulunabilir
Sıfatın Mevsûfa Hasrı	Mevsûfta başka sıfat bulunabilir	Sıfat başka mevsûfta yok

Kitabevi, 2013, s. 182.) bu, isabetli değildir. Zira kasr konusunda mevsûf, özne olabileceği gibi cümlenin tamamlayıcı diğer öğelerinden herhangi biri de olabilmektedir. Nitekim geçen cümlede *mahsûrun fih* “yalnız” edatından sonra gelmiş olan “sigara içmek” ifadesidir ve bu kelime grubu cümlede tümleç görevindedir. Dolayısıyla bu cümlede özne ve zaman zarfı ile ilişkili yüklem özneye değil, tümlece hasredilmiştir.

⁵³ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382.

⁵⁴ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214.

⁵⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 401; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 94; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382.

⁵⁶ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; Bahâüddîn es-Sübki *a.g.e.*, c. II, 169; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, c. II, 173.

2.2.2. Mahsûrun Anh Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasrda *mahsûrun anh* ile, mahsûrun fihte belirtilenden başka sıfatların veya mevsûfların tamamı veya belli bazıları kastedilir ve nefyedilir. Sıfatların veya mevsûfların tamamı kastedildiğinde onlara yönelen nefiy genel olur ve böylece bunların tamamı yok hükmünde kabul edilir. Sıfatların veya mevsûfların tamamı değil de belirli bazıları kastedildiğinde ise, ona yönelen nefiy özel olacağından sadece belli bazı sıfatlar veya mevsûflar yok hükmünde kabul edilir. *Bütün sıfatlar veya mevsûflardan* maksat, dilsel geleneğin ve delâleti belirleyen esasların onayladığı, sözün maksat ve bağlamıyla ilgili olarak akla gelebilecek bütün sıfatlar veya mevsûflardır. Sözle hiçbir ilgisi bulunmayan, dilsel geleneğin ve delâleti belirleyen esasların onaylamadığı, sözün maksat ve bağlamıyla ilgili olarak akla da gelmeyecek olan sıfatlar veya mevsûflar, mahsûrun anhin kapsamına dâhil değildir.⁵⁷ Meselâ, “*Fuat sadece ayakta dur*” dendiğinde bu sözle, Fuat’tan oturma, yatma ve yaslanma gibi ayakta durmayla çelişen sıfatlar nefyedilmekte; siyah-beyaz tenli, uzun-kısa boylu, şişman-zayıf veya cahil-bilgili olma gibi ayakta durmayla hiçbir ilgisi bulunmayan sıfatlar nefyedilmemektedir. Yine “*Ayakta Fuat’dan başka kimse yok*” sözüyle de dünyada ondan başka ayakta duran kimsenin bulunmadığı değil, belirli bir yer ve çevrede ondan başka ayakta duranın olmadığı kastedilir.⁵⁸

Hasr, mahsûrun anh ile, mahsûrun fihte belirtilenden başka mevsûfların veya sıfatların tamamının veya belli bazılarının kastedilmesine yani nefyin genel veya özel olmasına göre *hakîkî* ve *izâfî* olmak üzere ikiye ayrılır.

2.2.2.1. Hakîkî Hasr

Hakîkî hasr, mahsûru mahsûrun fihe, gerçekte ve hakikatında onu aşmayacak ve başkasına geçmeyecek şekilde hasretmektir.⁵⁹ Mahsûrun mahsûrun fihi hakikaten aşmaması ancak nefyin mahsûrun anhin tamamını kapsayacak şekilde genelleştirilmesiyle

⁵⁷ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁵⁸ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 346; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 104-105.

⁵⁹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 91 (37); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 82-83; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 102.

mümkündür. Dolayısıyla *hakîkî hasr*, nefyi genelleştirerek; mahsûrun fihte belirtilen hariç akla gelebilecek⁶⁰ sıfatların veya mevsûfların tamamını yok saymak veya bunların hiçbirinin olmadığını bildirmek sûretiyle gerçekleştirilen hasrdır.⁶¹ Bu hasr türünde mevsûf sıfata onun dışındaki sıfatların tamamına kıyasla hasredilir, sadece belirli başka bir sıfata kıyasla hasredilmez. Aynı şekilde sıfat da mevsûfa onun dışındaki bütün mevsûflara kıyasla hasredilir, belirli başka bir mevsûfa kıyasla hasredilmez.⁶² Bu yüzden hakîkî hasrda muhatabın inancı ve tavrı dikkate alınmaz.⁶³

Hakîkî hasr iki şekilde meydana gelir: Birincisi; biri hariç bütün sıfatları nefyedererek mevsûfu o tek sıfata hasretmektir. Hakîkî hasrın bu çeşidine *mevsûfun sıfata hakîkî olarak hasrı* denir. Bu hasr ile mevsûfta ikinci bir sıfatın bulunma ihtimalinin olmadığına hükmedilmektedir.⁶⁴ Halbuki sadece bir tek vasfı olup, ondan başka vasfı bulunmayan hiçbir varlık yoktur; aksine her varlığın birden çok hususiyeti ve niteliği vardır. Ayrıca bir şeyin bütün vasıflarını bilebilmek ve bunları nefyetmek zor, hatta bazen imkânsız olduğundan *mevsûfu sıfata hakîkî olarak hasretmek*, hakikat ve vakiyaya uygun bir anlam değildir, imkânsızdır.⁶⁵ Hakîkî hasrın ikinci biçimi, biri hariç bütün mevsûfların nefyedererek sıfatı o tek mevsûfa hasretmektir. Böylece konuşan, sıfatın sadece bir tek mevsûfta bulunduğu, ondan başka hiçbir mevsûfta bulunmadığına hükmeder. Sıfat bir tek mevsûfa hasredildiğinden başka mevsûflarda bulunması mümkün değildir. Fakat mevsûf o sıfatın beraberinde başka sıfatlara sahip olabilir.⁶⁶ Hakîkî hasrın bu biçimine de *sıfatın mevsûfa hakîkî olarak hasrı* denir. Bunun hakikat ve vakiyada aynen söylendiği gibi olması

⁶⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 51-52.

⁶¹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; Cürcânî, *el-Hâşiye*, s. 236; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 169, 172; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166.

⁶² Halhâlî, *a.g.e.*, s. 311; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321.

⁶³ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 538.

⁶⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 168.

⁶⁵ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Bahâüddîn es-Sübki *a.g.e.*, II, 168; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 382-383; Cürcânî, *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel*, s. 239; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 536; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

⁶⁶ Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 169.

mümkün olduğundan *sıfatın mevsûfa hakikî olarak hasrının* dilde örnekleri bolca bulunur.⁶⁷

Bu çerçevede, “*Öldüren ve yaşatan ancak Allah’tır*” cümlesinde mahsûrun anı ile, belli bazı mevsûflar değil, Allah’tan başka bütün mevsûflar kastedilmiş ve bunların hiçbirinde öldürme ve yaşatma sıfatlarının bulunmadığı bildirilmiştir. Bu cümlede nefiy, Allah hariç bütün mevsûfları kapsayacak şekilde genel olduğundan hasr hakikîdir. Aynı şekilde “*Türkiye’nin başkenti Ankara’dır*” cümlesinde de mahsûrun anı ile, belli bazı mevsûflar değil, sözün maksat ve bağlamıyla ilgili olarak Ankara’dan başka akla gelebilecek şehirlerin tamamı kastedilmiştir. Cümlede nefiy genel olduğundan hasr hakikîdir.

2.2.2.2. İzâfî Hasr

“*Nisbî hasr*” ve “*mecâzî hasr*” olarak da anılan⁶⁸ “*izâfî hasr*”, muhatabın kanaat ve durumunu dikkate alarak, onun inanç veya durumundaki bazı şeylere kıyasla bir şeyi başka bir şeye hasretmektir.⁶⁹ İzâfî hasrda nefiy genel değil, özel olduğundan mahsûrun anı ile, mahsûrun fihte belirtilenin dışındaki sıfatların veya mevsûfların tamamı değil, belli bazıları kastedilir ve sadece bunlar nefyedilir.⁷⁰ Böylece mahsûrun bildirdiği anlamın bunlarda bulunmadığı bildirilir veya bu anlam onlarda yok hükmünde kabul edilir.

Buna göre, izâfî hasr iki şekilde meydana gelir: Birincisi; belirli bir sıfatı veya sıfatları göz önüne alıp, bunları nefyederek mevsûfu sıfata hasretmektir.⁷¹ Böylece mevsûfun söz konusu sıfatı aşip bilinen, belirli sıfat veya sıfatlara geçmediğine hükmedilir.⁷² İzâfî hasrın bu çeşidine *mevsûfun sıfata izâfî olarak hasrı* denir. İzâfî hasrın diğer biçimi ise, belirli bir mevsûfu veya mevsûfları göz önüne alıp bunları nefyederek sıfatı

⁶⁷ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383.

⁶⁸ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 191; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 91 (37); Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 97; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103.

⁶⁹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 191; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 91 (37); Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103.

⁷⁰ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381; Cürçânî, *Hâşiye ‘ale’l-Muṭavvel*, s. 236; Ebü’l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 717; Desûkî, *a.g.e.*, II, 166; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 166; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1320.

⁷¹ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁷² Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 168.

mevsûfa hasretmektir.⁷³ Böylece sıfatın belli bazı mevsûflara geçmediğine hükmedilir.⁷⁴ İzâfî hasrın bu biçimine de *sıfatın mevsûfa izâfî olarak hasrı* adı verilir.

Hakîkî hasrın aksine izâfî hasrda muhatabın inancı ve tavrı, önemlidir, dikkate alınır. Mahsûrun anh (nefyedilenler) belirli sıfatlar veya mevsûflar olduğundan onları tayin edip belirleyen, muhatabın inancı ve tutumudur.⁷⁵

Diğer yandan izâfî hasrda sıfatların veya mevsûfların sadece bir kısmı nefyedildiğinden⁷⁶ geri planda nefyedilmeyen sıfatlar veya mevsûflar bulunmaktadır. Bunlar, hasrın maksadı dışında olduklarından görmezden gelinirler, haklarında sükût edilip olumlu (isbat) veya olumsuz (nefiy) bir yargıda bulunulmaz.⁷⁷

Gerçek dostun iyi ve kötü günlerin her ikisinde tanınacağı kanaatinde olan muhataba söylenen “*Gerçek dostu, ancak kötü günde tanırırsın*” cümlesinde, nefyedilen mevsûf, kötü gün hariç mutlak gün yani nasıl olduğuna bakılmaksızın günlerin tamamı değil, muhatabın kanaatinden anlaşıldığı üzere, iyi gündür. Bu hasr ifadesinde nefiy, özel olup belli bir güne yöneldiğinden hasrın türü izâfîdir. Konuşan, bu hasr ifadesiyle muhatabına, gerçek dostun kötü günde tanınacağını, iyi günde tanınamayacağını haber vermeyi kastetmiştir. Aynı şekilde konuşanın, kendisine sert sözler söyleyen muhatabına karşı söylediği “*Çatabilirsən sadece fikirlerime çat, bana değil*” cümlesinde nefiy, cümlenin bağlamından anlaşıldığı üzere genel değil, özeldir. Diğer bir söyleyişle, mahsûrun anh, konuşanın fikirlerinden başka her şeyi değil, sadece zatıdır. Böylece konuşan muhatabından, çatma fiilinin kapsamını “fikirleri” ile sınırlandırıp, “zatına” yöneltmemesini istemektedir. Bu örnekte mahsûrun anh, belli bir mevsûf ve hasr da ona izafetle kurulmuş olduğundan hasrın türü izâfîdir.

⁷³ Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁷⁴ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 169.

⁷⁵ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 55.

⁷⁶ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 311; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 381.

⁷⁷ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 55.

2.2.3. Muhatap Bakımından Hasrın Çeşitleri

Kendisine sözün hasr ile söylendiği insanlar inanç ve durumları bakımından araştırıldıklarında aşağıdakilerden biri oldukları görülür:

a. Konuşanın isbat ettiği sübutuna inanmakla beraber onun nefyettiğinin de sübutuna inanmaktadır. Diğer bir söyleyişle, muhatap, konuşanın, mahsûrun fihte var olduğunu bildirdiği mevsûf veya sıfatın onda var olduğuna inanmakla beraber onun var olmadığını bildirdiklerinin de var olduğuna inanmaktadır.

b. Konuşanın bildirdiği anlam ve yargının tersine yani onun isbat ettiği nef-yine, nefyettiğinin de sübutuna inanmaktadır. Diğer bir söyleyişle, muhatap, konuşanın, mahsûrun fihte var olduğunu bildirdiği sıfat veya mevsûfun onda var olmadığına; var olmadığını bildirdiğinin ise var olduğuna inanmaktadır.

c. Mevsûfta iki sıfattan birinin yahut sıfatın iki mevsûftan birinde bulunduğu inanmakta fakat mevsûftaki sıfatı yahut sıfatın bulunduğu mevsûfu ta'yîn edemeyip tereddüt etmektedir.⁷⁸ Muhatabın tereddüdü, sıfatın veya mevsûfun aslen var mı yoksa yok mu olduğu hususunda değildir. Aksi takdirde hasrdan söz edilemez; zira hasr, nefiy ve isbatın biraraya gelmesinin sonucudur, sıfatların veya mevsûfların aslen var mı yok mu olduğuna dair duyulan tereddüt, isbatın olmadığını gösterir. Sözün kendisine hasr ile söylendiği kimse, mevsûfta sıfatlardan birinin veya sıfatın mevsûflardan birinde var olduğuna kesin kanaat etmekle beraber onun hangi sıfat veya mevsûf olduğuna karar verememektedir.

Buna göre, “*Âgah Bey sadece hattattır, kaligraf değildir*” sözüne muhatap olan bir kimse, kanaat ve tutum bakımından değerlendirildiğinde bu kişinin aşağıdakilerden biri olduğu görülür:

a) Âgah Bey’in hem hattat hem kaligraf olduğuna inanmaktadır.

b) Âgah Bey’in kaligraf olduğuna, hattat olmadığına inanmaktadır.

c) Âgah Bey’in hat veya kaligrafî sanatlarından birini icra ettiğini bilmekte fakat bu ikisinden hangisini icra ettiğini bilmeyip tereddüt etmektedir.

⁷⁸ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s.57.

Hasr, muhatabın söz konusu kanaat ve durumları itibariyle “*ifrâd hasrı*”, “*kalb hasrı*” ve “*ta’yîn hasrı*”⁷⁹ şeklinde üçe ayrılır.⁸⁰ Muhatabın inanç ve durumu, sadece izâfi hasrda dikkate alındığından⁸¹ belâgat ve edebiyat kaynakları hasrın bu şekildeki ayrımını izâfi hasr kapsamında incelemişlerdir.⁸² Ancak biz, adı geçen hasr çeşitlerini izâfi hasrın çeşitleri şeklinde değil, muhatabın kanaat ve durumu temelinde ele aldık.

Bu yolla gelen hasr ifadeleri, muhatabın inanç ve durumuna göre kurulduğundan bir sözdeki hasrın bunlardan hangisi olduğu da ancak muhatabın kanaat ve tutumundan bilinir.⁸³ Dolayısıyla hasr ile bildirilen bir anlamın doğru anlaşılabilmesi için muhatabın inanç ve durumunun doğru tespit edilmesi önemlidir.

2.2.3.1. İfrâd Hasrı

“*İfrâd hasrı*”⁸⁴, yukarıdaki birinci durumdaki muhataba karşı kullanılan hasr çeşididir.⁸⁵ Muhatabın tasavvurundaki birden fazla sayıdaki mevsûfların veya sıfatların sayısı bir tane ile sınırlanarak teke indirilir ve hasr onda gerçekleştirilir.⁸⁶ Bu hasr ile, *mevsûfta birden çok sıfatın bulunduğu yahut sıfatın birden çok mevsûfta var olduğu* şeklindeki hükümde ortaklık düşüncesine son verilmektedir.⁸⁷

Tariften de anlaşıldığı üzere, ifrâd hasrı iki şekilde meydana gelmektedir: Birincisi; konuşan, mevsûfta birden çok sıfatın bulunduğu inanan muhatabın tasavvurundaki

⁷⁹ Ahmed Hamdî, ta’yîn hasrından söz etmemiştir. Bk. Ahmed Hamdî Şîrvânî, *Belâgat-i Lisân-i Osmânî*, Osmanlıca Belâgat, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293 (1876), s. 47.

⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁸¹ Zira hakîkî hasrda, hükümde ortaklığa inanma veya ortaklarda tereddüt etme mümkün olmadığından dolayı muhatap dikkate alınmamaktadır. Bk. Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 405.

⁸² Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 98. Ayrıca bk. Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 407; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; Desûkî, *a.g.e.*, II, 175; Fâzîlî, *a.g.e.*, s. 157.

⁸³ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 55; Meydânî, *a.g.e.*, I, 529.

⁸⁴ Arapçadan Türkçeye tercüme edilmiş, Türkçe yazılmış veya sadeleştirilmiş bazı belâgat kitaplarında bu hasrın adı “*efrâd*” şeklinde gelmiştir (bk. İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 92; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103.). Ne var ki bu adlandırma isabetli değildir. Doğrusu “*kalb hasrı*, *ta'yîn hasrı*” adlarında olduğu üzere bunu da “*ifrâd*” şeklinde mastar olarak tespit edip, hasrın adını “*ifrâd*” şeklinde getirmektir.

⁸⁵ Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 137; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 57-58.

⁸⁶ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 179.

⁸⁷ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 191; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 93 (38); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 83; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 97; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103. Ayrıca bk. Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

sıfatların sayısını bir tane ile sınırlayarak, mevsûfta bir sıfatın bulunduğunu, ondan başka sıfatın bulunmadığını kesin sûrette ifade eder.⁸⁸ İfrâd hasrının bu biçimine *mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrı* denir. Mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrında nefyedilen ve isbat edilen sıfatların, kısa boylu-uzun boylu, zengin-fakir, ayakta-oturuyor gibi *mevsûfta bir arada bulunması mümkün olmayan zıt veya aykırı sıfatlar olmaması* şarttır.⁸⁹ Aksi takdirde muhatap, bu sıfatların hepsinin mevsûfta beraberce bulunduğunu zihninde şekillendiremez ve hasr yoluyla sayılarını bir tane ile sınırlandırması mümkün olmaz. Dolayısıyla hasr meydana gelmez. Bu sebeple “*Feridun sadece sanat yönetmenidir*” sözünde nefyedilen sıfat redaktörlük, çevirmenlik, piyanistlik vb. olabilir ama sanat yönetmenliğinin zıddı olan “sanat yönetmenliği yapamama” olamaz.⁹⁰ Zira “sanat yönetmenliği yapma” ve “sanat yönetmenliği yapamama” birbirine zıt iki vasıf olup, aynı mevsûfta bir araya gelmeleri mümkün değildir. Bu sebeple “*Feridun sanat yönetmenidir; sanat yönetmenliği yapamaz biri değildir*” sözü ifrâd hasrı için doğru örnek olmaz.⁹¹ İfrâd hasrının ikinci biçimi; konuşan, sıfatın birden çok mevsûfta bulunduğuna inanan muhatabın tasavvurundaki mevsûfların sayısını bir tane ile sınırlayarak, sıfatın sadece bir mevsûfta bulunduğunu, ondan başkasında bulunmadığını kesin biçimde bildirir.⁹² İfrâd hasrının bu biçimine *sıfatın mevsûfa ifrâd olarak hasrı* denir.⁹³

Buna göre, “*Âgah Bey sadece hattattır, kaligraf değildir*” sözü, Âgah Bey’in hem hattat hem kaligraf olduğuna inanan birine söylendiğinde *mevsûfun sıfata ifrâd olarak*

⁸⁸ Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 47; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 215-216; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 191-192; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 93 (38); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 83; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103.

⁸⁹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 217-218; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 192. Ayrıca bk. Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99-100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 182; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 182.

⁹⁰ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 182; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’küb, *a.g.e.*, II, 182.

⁹¹ Arefe, *a.g.e.*, s. 18.

⁹² Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 47; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 216; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 93 (38); Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 98.

⁹³ Yılmaz Orak, Ahmed Hamdî’nin isimlendirmesi ve örneğinden yola çıkarak ifrâd hasrını, “muhatabın, bir sıfatın birden fazla mevsûfta (özne) olduğu kanaatini değiştirmek için mütekelimin o sıfatın belirli bir kişide olduğunu söylemesidir” (Bk. Yılmaz Orak, *a.g.e.*, s. 183) şeklinde tarif etmiştir ki, bu tanımın, mevsûfun sıfata ifrâd olarak hasrını kapsamadığından eksik olduğu görülmektedir.

*hasrı*na örnek teşkil eder. Bu hasırla, Âgah Bey’de aynı anda var olduğuna inanılan hattatlık ve kaligrafi sanatlarından kaligrafi olumsuzlanarak, onda sadece hattatlık sanatının bulunduğu bildirilmektedir. Böylece muhatabın, Âgah Bey hakkındaki yanlış bir düşüncesi düzeltilmek istenmektedir.

2.2.3.2. *Kalb Hasrı*

“*Kalb hasrı*”, yukarıdaki ikinci durumdaki muhataba karşı kullanılan hasır çeşididir. Muhatabın inancının tersine hüküm vermek yani nefyettiğini isbat etmek, isbat ettiğini de nefyetmek sûretiyle gerçekleştirilen hasırdır.⁹⁴ Böylece muhatabın var olduğuna inandığı sıfatın veya mevsûfun var olmadığı, onun var olmadığına inandığı sıfatın veya mevsûfun ise var olduğu söylenir.⁹⁵ Neticede muhatabın hükmüne zıt, yeni bir anlam ve hüküm ortaya konur.

Kalb hasrı da ifrâd hasrı gibi iki şekilde meydana gelir: Birincisi; muhatabın, mevsûfta var olduğuna inandığı sıfatın onda var olmadığını, var olmadığına inandığı sıfatın ise var olduğunu söyleyerek, mevsûfu muhatabın kanaatinin tersine diğer sıfata hasretmektir.⁹⁶ Kalb hasrının bu biçimine *mevsûfun sıfata kalb olarak hasrı* denir. Mevsûfun sıfata kalb olarak hasredilebilmesi için, nefyedilen ve isbat edilen sıfatların, hakikat ve vâkıada veya muhatabın inancında birbirinin zıddı veya muhalifi olmasını şart koşanların⁹⁷ yanında bu şartın gereksiz olduğunu söyleyenler de vardır.⁹⁸ Bazıları da bu meselede orta yolu bulmaya çalışarak, sıfatların birbirine zıt olmasının, kalb hasrının geçerlilik şartı değil estetik şartı olduğunu, anılan şart sağlandığında hasrın güzel, aksi takdirde geçerli

⁹⁴ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 216; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 192; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 93 (38); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 83.

⁹⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 78; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 137; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

⁹⁶ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 216-217; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 192; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 98. Ayrıca bk. Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 137.

⁹⁷ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 218; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 192. Ayrıca bk. Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 79; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 100; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 315; Tefâtânî, *Muṭṭaşar*, II, 183; Desûkî, *a.g.e.*, II, 183, 184.

⁹⁸ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 316, 317; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 184.

ama güzel olmadığını söylemişlerdir.⁹⁹ Netice olarak, mevsûfun sîfata kalb olarak hasrında nefyedilen ve isbat edilen sîfatların birbirine zıt olmasının şart olmadığı, ancak böyle bir zıtlığın bulunması durumunda hasrın kesinlikle kalb hasrı olduğu söylenebilir. Buna göre, her kalb hasrında sîfatlar birbirine zıt olmayabilir, fakat *zıt sîfatlar arasında meydana gelen her hasrın kalb hasrı olduğu* kesindir.¹⁰⁰ Mevsûfta, zıt sîfatlardan birinin bulunduğu kanaat edildiğinde, dolaylı olarak, diğerinin bulunmadığına akıl kanaat getirir ve böylece kalb hasrı gerçekleşir.¹⁰¹ Kalb hasrının ikinci biçimi de muhatabın, sîfatın, var olduğuna inandığı mevsûfta yok olduğunu, yok olduğuna inandığı mevsûfta var olduğunu söyleyerek, sîfatı muhatabın inancının tersine diğer mevsûfa hasretmek şeklinde meydana gelir.¹⁰² Kalb hasrının bu biçimine de *sîfatın mevsûfa kalb olarak hasrı* denir.

Geçen “*Âgah Bey sadece hattattır, kaligraf değildir*” sözü, Âgah Bey’in hattat değil, kaligraf olduğuna inanan kimseye söylendiğinde *mevsûfun sîfata kalb olarak hasrına* örnek teşkil eder. Bu hasrıyla, muhatabın kanaati tersine çevrilerek, Âgah Bey’de yokluğuna inanılan hattatlık sanatının onda varlığı; var olduğuna inanılan kaligrafî sanatının ise onda yokluğu haber verilmektedir. Böylece muhatabın, Âgah Beyin icra ettiği sanaata dair yanlış düşüncesinin düzeltilmesi hedeflenmektedir.

2.2.3.3. *Ta’yîn Hasrı*

“*Ta’yîn hasrı*”, yukarıdaki üçüncü durumdaki, tereddütlü muhataba karşı kullanılan hasr çeşididir. Mevsûfta sîfatlardan hangisinin veya sîfatın mevsûflardan hangisinde bulunduğu karar vermekte güçlük çeken muhatabın tereddüdünü gidermek üzere, mevsûflardan veya sîfatlardan birini belirleyerek mevsûfu sîfata veya sîfatı mevsûfa hasretmektir.¹⁰³

⁹⁹ Desûkî, *a.g.e.*, II, 184.

¹⁰⁰ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰¹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 218.

¹⁰² Said Paşa, *a.g.e.*, s. 216. Ayrıca bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 400; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 167; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, I, 137.

¹⁰³ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 217; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 192; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 93 (38); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 83; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 98; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 103.

Diğer iki hasr gibi ta'yîn hasrı da iki şekilde meydana gelmektedir: Birincisi; mevsûfta iki sıfattan birinin bulunduğu bilen ama ondaki sıfatın hangisi olduğuna karar veremeyen muhatabın tereddüdünü gidermek üzere sıfatlardan birini belirleyerek mevsûfu sığata hasretmektir.¹⁰⁴ Ta'yîn hasrının bu çeşidine *mevsûfun sığata tâyinle hasrı* denir. Mevsûfun sığata tâyin yoluyla hasredilebilmesi için nefiy ve isbatında tereddüt edilen sıfatlar arasında bir ilgi ve münasebetin bulunması ya da sıfatların birbirlerine zıt veya aykırı olmaları şarttır.¹⁰⁵ Dolayısıyla “*Hüsrev, yazar mıdır, şair midir?*” gibi birbiriyle ilgili veya “*Fahreddin ayakta mıdır, oturmakta mıdır?*” gibi tahayyülde birbirine zıt veya aykırı sıfatlarla gelen hasr ifadeleri ta'yîn hasrına örnek teşkil ederken; “*Hüseyin oturmakta mıdır, beyaz tenli midir?*” veya “*Bilal öğrenci midir, uyumakta mıdır?*” gibi tahayyülde aralarında bir ilgi ve münasebetin bulunmadığı sıfatlarla gelen ifadeler ta'yîn hasrına örnek teşkil etmez.¹⁰⁶ Ta'yîn hasrının diğer şekli ise, sıfatın iki mevsûftan birinde bulunduğu inanan fakat söz konusu mevsûfun hangisi olduğuna karar veremeyen muhatabın tereddüdünü gidermek üzere mevsûflardan birini belirleyerek sığatı mevsûfa hasretmektir.¹⁰⁷ Ta'yîn hasrının bu biçimine de *sığatın mevsûfa tâyinle hasrı* denir.

Aynı şekilde, “*Âgah Bey sadece hattattır, kaligraf değildir*” sözü, Âgah Bey'in hattatlık ve kaligrafi sanatlarından birini icra ettiğini bilen fakat hangisini icra ettiğine karar veremeyen kimseye söylenecek olursa, bu defa *mevsûfun sığata ta'yînle hasrına* örnek teşkil eder. Bu hasr ile, muhatabın Âgah Bey'in hattat mı yoksa kaligraf mı olduğu hususundaki tereddüdü, sanatlardan biri belirlenmek ve Âgah Bey'in hattatlık sanatına hasredilmesi sûretiyle giderilmektedir.

2.2.3.4. İ'lâmî İbtidâî Hasr

“İ'lâmî ibtidâî hasr”, konuşanın, kendi düşünce ve inancını, aynı konuda herhangi bir fikir ve kanaati olmayan muhataba doğrudan hasr vurgusuyla bildirmesidir.¹⁰⁸

¹⁰⁴ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 217; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 98. Ayrıca bk. Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹⁰⁵ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 218; Mehmed Rifat, *Mecâmi 'ü'l-edeb*, s. 192.

¹⁰⁶ Bu ifadelerde aslen hasr da meydana gelmez.

¹⁰⁷ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 217; Mehmed Rifat, *Mecâmi 'ü'l-edeb*, s. 192. Ayrıca bk. Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 78; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 385.

¹⁰⁸ Meydânî, *a.g.e.*, I, 528.

Malum olduğu üzere hasırdan maksat, muhatabın yanlış kanaat ve davranışını düzelterek onu doğruya döndürmektir. Dolayısıyla bu hasırdan muhatap, konuşanın ifade ettiği mesele hakkında yanlış kanaat ve tutum ortaya koyan kimse yerine konur.

Muhatap, mukteza-yı hâle muhalif olarak, aşağıdakilerden biri kabul edilir.

a) Sıfatın birden çok mevsûfta veya mevsûfta birden fazla sıfatın bulunduğu inanan,

b) Sıfatın anılandan başka mevsûfta veya mevsûfta anılandan başka sıfatın bulunduğu inanan,

c) Sıfatın mevsûflardan hangisinde veya mevsûfta sıfatlardan hangisinin bulunduğu tam olarak belirleyemeyen kararsız kimse yerine konur. Böylece sözün hasırla söylenmesi uygun ve güzel olur.¹⁰⁹

İ'lâmî ibtidâî hasır, mahsûrun mevsûf veya sıfat olmasına göre “mevsûfun sıfata i'lâmî ibtidâî hasrı” ve “sıfatın mevsûfa i'lâmî ibtidâî hasrı” olmak üzere ikiye ayrılır.

“*Mevsûfun sıfata i'lâmî ibtidâî hasrı*”, mevsûfta bulunan sıfatın hangisi olduğu hakkında hiçbir bilgi ve kanaate sahip olmayan muhataba söylenen ve sıfatlardan birine mevsûfu hasreden sözdür. Adnan'ın nerede olduğu hakkında hiçbir fikir ve kanaati olmayan muhataba söylenen “*Adnan şirketten başka bir yerde değildir*” sözü mevsûfun sıfata i'lâmî ibtidâî hasrına örnektir. Bu hasır ifadesinde muhatap Adnan'ın şirkette olmadığına, şirketten başka bir yerde olduğuna inanan kimse yerine konmuştur. Böylece, bu hasır ifadesiyle, Adnan'ın şirketten başka bir yerde olmadığı, şirkette olduğu fikri, başka bütün ihtimalleri ortadan kaldıran bir kesinlikle ifade edilmiş ve zihne yerleştirilmek istenmiştir.

“*Sıfatın mevsûfa i'lâmî ibtidâî hasrı*”na gelince, bu da sıfatın hangi mevsûfta bulunduğu hakkında herhangi bir bilgi ve kanaate sahip olmayan muhataba söylenen ve mevsûflardan birine sıfatı hasreden sözdür. Belediyedeki şehir planlayıcıları hakkında herhangi bir bilgisi olmayan muhataba doğrudan söylenen “*Şehir planlayıcısı sadece Bahadır Beydir*” sözü bu çeşit hasra bir örnektir. Bu konuşmada muhatap, belediyedeki şehir

¹⁰⁹ Bu konu belâgata dair eserlerde “Sözün mukteza-yı zahirin tersine söylenmesi” vb. başlıklar altında incelenmektedir. Bk. Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 29-31; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 9-11; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 174-177; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 21; Meydânî, *a.g.e.*, I, 182-185.

planlayıcısını bilen kimse yerine konmuş ve bu ifade biçimiyle, bu hususu kendisinin de bildiği ima edilmiştir. Bu hasr sayesinde belediyede Bahadır Bey'den başka şehir planlayıcısının olmadığı, belediyedeki şehir planlayıcısının Bahadır Bey olduğu, tekitle ve tariz yollu ifade edilmiştir.

2.2.4. Hakikat ve Vakıaya Uygunluk Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr ifadeleri, bildirdiği yargının hakikat ve vakıaya uygunluğu yönünden incelendiğinde bazılarının hakikat ve vakıaya bütünüyle uygun olduğu, bazılarının ise böyle olmadığı fakat çeşitli kişisel değerlendirmelerle uygunluğun iddia edildiği görülmektedir. Hasr buna göre, *tahkîkî* ve *iddiâî* olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.¹¹⁰

Belâgat kitapları genellikle, hasrın tahkîkî ve iddiâî şeklindeki ayrımını hakîkî hasrın çerçevesinde ele almışlardır.¹¹¹ Hakîkî hasrda yapılan bu ayrım gayri hakîkî hasrda yapılmamıştır. Ne var ki, hakikat ve vakıaya uygun olup olmama, her yargı ifadesi hakkında geçerli bir durum ve niteliktir. Dolayısıyla izâfî hasr ile bildirilen yargılar da hakikat ve vakıaya uygun olabilir veya olmayabilir. Bu sebeple biz bu bölümde konuyu, hakîkî hasr çerçevesinde değil, hakikat ve vakıaya uygunluk yönüyle ele alacak ve izâfî hasrı da kapsama dâhil edeceğiz.¹¹² Belâgat yazarlarının bu meseleyi hakîkî hasr çerçevesinde ele almış olmaları, izâfî hasrı gerçek hasr değil, mecâzen hasr kabul etmelerinden dolayıdır.

2.2.4.1. Tahkîkî Hasr

Hasr ile ifade edilen anlam ve yargının, hakikat ve vakıaya ne eksik ne fazla, tam olarak uygun olduğu hasra *tahkîkî hasr* denir.¹¹³ Böylece, mübalağa ve iddia kastedilme-

¹¹⁰ Belâgat yazarları, bu başlık altındaki konuları hakîkî hasrda ele almışlardır. Halbuki hasr ifadesinin hakikat ve vâkıaya uygunluğu sadece hakîkî hasr için değil, izâfî hasr için de söz konusudur. Bu sebeple bu konuyu her iki hasr çeşidini kapsayacak şekilde “Hasrın Çeşitleri” başlığı altında bağımsız olarak ele aldık.

¹¹¹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383; Cürçânî, *el-Miṣbâh*, s. 407; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172.

¹¹² Çalışmada hasrın hakîkî veya izâfî şeklindeki ayrımı mahsûrun anının (nefyedilenin) genel veya özel olması üzerinde temellendirilmiştir. Bk. “Mahsûrun Anı Bakımından Hasrın Çeşitleri” başlıklı konu.

¹¹³ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 215; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 191; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 91 (37). Ayrıca bk. Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 46.

den, mahsûrun hakikat ve vakıada mahsûrun fihten başkasında bulunmadığına hükmedilir.¹¹⁴ Bu sebeple *mevsûfu sıfata hakîkî tahkîkî olarak hasretmek*, mübalağa ve iddia dışında mümkün değildir. Bu yüzden mevsûfun sıfata hakîkî tahkîkî olarak hasredildiği sözlerde hakikat ve vakıaya uygunluk kastedilmez. Bu sebeple dildeki örnekleri oldukça azdır.¹¹⁵ Buna karşın, hasrıyla bildirilen anlamın hakikatte aynen söylendiği gibi olması mümkün olduğundan *sıfatın mevsûfa hakîkî tahkîkî hasrının* dilde örnekleri çoktur.¹¹⁶

Hastanede sadece bir beyin cerrahı bulunduğu hâlde iki beyin cerrahının bulunduğu inanan kimseye söylenen “*Hastanede sadece bir beyin cerrahı vardır*” sözünde anlam hasrıyla ifade edilmiştir. Bu cümlenin bildirdiği yargı, hakikat ve vakıayla tam olarak örtüştüğünden cümledeki hasrın türü tahkîkîdir. Aynı şekilde “*Yaşatan ve öldüren yalnızca Allah'tır*” cümlesinde de yaşatanın ve öldürenin Allah olduğu, Ondan başkası olmadığı hasr vurgusuyla dile getirilmiştir. Hayat verme ve öldürme fiillerinin insanın kudretinde ve tasarrufunda olmadığı; bu fiilleri takdir edip gerçekleştirenin yalnızca Allah olduğu inkâr edilemez bir hakikattir. Nitekim Allah bu gerçeği haber vermiştir.¹¹⁷ Dolayısıyla yaşatanın ve öldürenin sadece Allah olduğu, Ondan başkası olmadığı anlamı, hakikat ve vakıaya tam olarak uygun olduğundan bu sözde hasrın türü tahkîkîdir.

2.2.4.2. İddiâî Hasr

İddiâî hasr, hasrıyla bildirilen anlamın, hakikat ve vakıaya tam olarak uygun olmadığı fakat mübalağa¹¹⁸ yoluyla uygunluğunun iddia edildiği hasrdır. Gerçekte birden fazla mevsûf veya sıfat bulunduğu hâlde öznel birtakım değerlendirmeler neticesinde onlardan birinin diğerlerinden daha üstün ve mükemmel olduğuna inanılır. Diğerleri ondan aşağı görülür, onlara değer ve önem verilmez, bunlar mükemmel olmadıklarından tümünden yok

¹¹⁴ Fâzılî, *a.g.e.*, s. 153; Arefe, *a.g.e.*, s. 14.

¹¹⁵ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 321; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 32; Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 406; Süyûtî, *el-İtkân*, III, 166; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, I, 136; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 172; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 51.

¹¹⁶ Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Halhâlî, *a.g.e.*, s. 312; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 168; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 383.

¹¹⁷ Örneğin bk. Yûnus, 10/56; el-Mü'minûn, 23/80; el-Mü'min, 40/68.

¹¹⁸ *Mübalağa*: Bir sıfatın bir kimsede eksiksiz ve mükemmel olarak bulunduğunu ifade etmektir. Bk. Bulut, *Belâgat*, s. 84.

hükümünde kabul edilirler.¹¹⁹ Böylece sıfatı, daha üstün gördüğü mevsûfa veya mevsûfu, daha üstün gördüğü sıfata hasreder.¹²⁰

Bu hasr, hakikat ve vakıayı dikkate almadığından¹²¹ ve söyleyenin kendi kişisel tercihine dayandığından hiçbir zaman hakikat ve vakıayla tam olarak uyuşmaz. Hasr ile bildirilen anlam ile vakıadaki durum arasında -az veya çok- farklılık vardır. Bu hasr temelde *mübalağa* kastıyla geldiğinden gelen sözler genellikle *yalan* değil, *mecâz* olarak yorumlanır.

Bu çerçevede, sıfatın mevsûfa hasredildiği “*Ülkeleri iflasa sürükleyen, israftan başkası değildir*” cümlesini değerlendirdiğimizde bu sözün, hakikat ve vakıaya bütünüyle uygun olmadığı görülmektedir. Zira ülkeleri iflasa götüren nedenler savurganlıkla sınırlı olmayıp, bunun, kötü yönetim, ekonominin kayıt dışı olması, yolsuzluk, rüşvet, çeşitli hilelerle vergi kaçırma, erken emeklilik gibi ülkeden ülkeye değişen birçok nedeni olabilmektedir.¹²² Hakikat böyle olmakla beraber, konuşan kişisel değerlendirmelerine dayanarak, israfı nedenlerin hepsinden daha önemli ve kritik görüp, diğer nedenleri onun yanında adeta yok hükmünde kabul ederek sözünü hasr ile ifade etmiştir. Böylece ülkeleri iflasa götüren sebebin sadece israf olduğunu, ülkelerin başka hiçbir nedenle iflas etmediklerini söylemiştir. Dolayısıyla konuşan, bu sözle, “*Ülkeleri iflasa sürükleyen, israftan daha önemli ve etkin sebep yoktur*” anlamını kastetmiş, ancak zihnindeki bu anlamı, diğer bütün sebepleri tamamen yok sayan bir üslûpla dile getirmiştir. Lafızların dile getirdiği anlamın vakıayla ne eksik ne fazla tam olarak örtüşmediği, kişisel tercih ve kanaate dayandığı ortadadır. Bu yönden hasr iddiâdir.

2.2.5. Kuruluşu Bakımından Hasrın Çeşitleri

Hasr ifadeleri, kuruluş ve gerçekleşme biçimleri bakımından incelendiğinde bunların bir kısmının, dilde asıl olarak hasr maksadıyla gelen edatlar ile nefiy + istisna formu

¹¹⁹ Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya'kûb, *a.g.e.*, II, 174.

¹²⁰ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 215; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 191; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 91 (37); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 83; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 97; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 102-103.

¹²¹ Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 46.

¹²² Örneğin, 2011 yılında Yunanistan'ın karşı karşıya kaldığı iflasın nedenleri için bk. <http://www.gazetevatan.com/bir-ulke-boyle-batti--385568-ekonomi/> (06.07.2018).

gibi yollarla, diğer bir kısmının ise, cümlelerin çatısında veya dizgesinde birtakım değişiklikler yapılması yoluyla geldiği görülmektedir. Buna göre hasr, *vaz'î* ve *zevkî* şeklinde ikiye ayrılmaktadır.

2.2.5.1. *Vaz'î Hasr*

Vaz'î hasr, “sadece, ancak, başka” vb. hasr edatlarıyla veya nefiy+isbat formuyla kurulan hasrdır.¹²³ Hasrın bu şekilde isimlendirilmesi, bu kelimelerin dilde asıl olarak¹²⁴ hasr maksadıyla gelmesindedir.¹²⁵ Dilin ilk kurucusu (vâzı'ı) bu edatları başka bir amaçla değil, hasr bildirmeleri maksadıyla koymuştur.¹²⁶ Nitekim akıl bu yollardan biriyle gelen söz üzerinde düşündüğünde onun hasr bildirdiğine kesin kanaat getirir. Bu çerçevede “*Öğrenciler sadece sınav haftası ders çalışıyorlar*”, “*Gençlik şarabını tadan, dünyada kendisinden başkasını görmez*”, “*Allah var, gam yok*” ve “*Bugün gelme, yarın gel*” cümleleri hasrın meydana gelme biçimi yönüyle değerlendirildiğinde tahsîsin, ilk ikisinde sırasıyla “sadece, başka” edatları yoluyla, son ikisinde de nefiy+isbat yoluyla kurulduğu görülmektedir. Hasr anlamı cümlelerin doğrudan lafızlarından elde edildiğinden bu ifadelerdeki hasr *vaz'î*dir.

2.2.5.2. *Zevkî Hasr*

Zevkî hasr, *vaz'î* hasr dışında bir yolla; cümlelerin çatısında veya dizgesinde birtakım değişiklikler yapılması yoluyla gerçekleştirilen ve ancak sözün anlamından, edebî

¹²³ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi 'ü'l-edeb*, s. 188; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 101.

¹²⁴ Bilgegil, *vaz'î hasr* yerine *Durumla İlgili Daraltma* adını kullanmıştır. Muhtemelen *vaz'* kelimesinin sözlükte *mevzi*, *durum* anlamında gelmesine bakarak böyle bir isimlendirme yapmış olmalıdır. Ancak *vaz'* kelimesinin *ortaya koyma*, *tâyin ve tespit etme* anlamları da bulunmaktadır. Dil ve edebiyatta “*Bir kelimenin dilde ilk defa bir anlam için tespit ve tayin edilmesi*” anlamında kullanılır. Dolayısıyla *vaz'î hasr* ifadesinde *vaz'* ile kastedilen; *durum* anlamı değil, bir anlam için ilk defa bir kelimenin tayin edilmesi anlamıdır. (*Vaz'* ve vazedilmek, vazolunmak vb. kelimeler için bk. Seyyid Şerif Cürçânî, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, (*Kitâbu't-Ta'rîfât*), İstanbul: Bahar Yayınları, 1997, s. 246; Şemseddin Samî, *a.g.e.*, s. 1156; TDK, *a.g.e.*, s. 2474; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1310; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 1370; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1777.

¹²⁵ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 102; Durmuş, “Hasr”, *DİA*, XVI,393.

¹²⁶ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 322; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393. Ayrıca bk. Arefe, *a.g.e.*, s. 51; Sebeytî, *a.g.e.*, I, 72.

zevk yardımıyla anlaşılabilir. ¹²⁷ Zevkî hasır, doğrudan cümlelerin lafızlarından değil, ancak anlam, bağlam ve karinelerden yola çıkılarak edebî zevk sayesinde çatısından veya dizgesinden anlaşıldığından dolayı lafzî değil aklı bir çıkarımadır. ¹²⁸ Cümlede hasır vurgusunu kavrayan, akıl değil; akıl yardımıyla edebî zevktir. ¹²⁹ Bu sebeple edebî zevk sahibi kişi, hasır bildiren bir sözle karşılaşır ve üzerinde düşündüğü zaman, belâgatçıların hasra dair açıklamalarından habersiz olsa dahi, ondaki hasır vurgusunu hemen fark eder. ¹³⁰ Bununla beraber, naklî ve aklî bilgileri kavramadaki üstün yeteneğine rağmen edebî zevk sahibi bazı kimselerin bazen sözlerdeki zevkî hasır fark edemedikleri ¹³¹ ve reddettikleri görülmektedir. ¹³²

Herhangi bir anlamı, zevki hasır yoluyla iletmenin, cümlede yüklemi şahıs zamiri, özel isim veya sıfat-fiil olarak getirme, öğeleri olmaları gereken yerden önce veya sonra getirme (takdîm-tehir), kendisine hasır yapılacak lafzî tekrarlama gibi birçok biçimi bulunmaktadır. Örneğin, hasır, “*Televizyondur ahlaki yozlaşmanın sebebi*” ve “*Otobüs, karşıdan gelmekte olan kamyonla yoğun sis yüzünden çarpıştı*” cümlelerinde takdîm-tehir, “*Bir adamı zengin yapan kalbidir*” cümlesinde öznenin sıfat, yüklem zat ismi olarak getirilmesi ve “*Buraya bak, buraya*” cümlesinde sözün lafızlarından birinin tekrar edilmesi yoluyla gerçekleşmiştir. Bu sözlerde hasır anlamı, cümlelerin doğrudan lafızlarından değil, çatılarından veya dizgelerinden edebî zevk sayesinde anlaşıldığı için bu ifadelerdeki hasır zevkîdir.

2.3. HASRIN YOLLARI

Sözü hasır söylemenin birçok yolu bulunmaktadır. Bu yolları, özellikleri itibarıyla dildeki yollar ve belâgat ilmindeki yollar şeklinde ikiye ayırabiliriz.

¹²⁷ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 77, 126, 188; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 101.

¹²⁸ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 404; İbnü’n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 97; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 76; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 99; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 323-324; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 204; Desûkî, *a.g.e.*, II, 204.

¹²⁹ Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 332.

¹³⁰ Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 393; Arefe, *a.g.e.*, s. 50-51.

¹³¹ İsferyânî, *a.g.e.*, I, 551.

¹³² Cürcânî, *el-Mişbâh*, s. 417.

2.3.1. Türk Dilinde Hasrın Yolları

Türk Dilinde hasrın yollarından maksat, terim anlamda hasr üslûbunun yollarını da kapsayan, Türk Dilinde tahsîs anlamı ifade eden tüm ifade biçimleridir. Bu ifade biçimlerini dört başlık hâlinde gruplandırabiliriz.

a) *Hasra delâlet eden edatlar yoluyla hasr:* Bu, sözü hasr anlamı bildiren isim ve fiiller kullanmak suretiyle gerçekleştirmektir. Bu hasr, “*bizzat kendisi, mahsus, hâs, münhasır, özgü, özel* gibi isimler; *hasretmek, tahsîs etmek, özgülemek, adamak* gibi fiiller kullanarak gerçekleştirilir. Nitekim hasr, “*Vapurların siyah renge boyanmış olması İstanbul’un yaza mahsus güzelliğine büyük bir zarar veriyor*”¹³³ cümlesinde “mahsus”,¹³⁴ “*Hayâtını evine, zevcine hasretmişti*”¹³⁵ cümlesinde de “hasretmek”¹³⁶ fiili sayesinde gerçekleşmiştir.

b) *Zihinsel, duygusal yahut durumsal karineler yardımıyla hasr:*¹³⁷ “*Göklerin, yerin ve bu ikisi arasındakilerin Rabbidir*”,¹³⁸ “*Allah her şeye kadîrdir*”¹³⁹ ve “*Güneş, ışığını yeryüzüne yayıyor*”¹⁴⁰ cümlelerinde hasr bu yolla elde edilmiştir.

c) *Hasra delâlet eden edatlar yoluyla hasr:* Bu, hasr edatları yoluyla kurulan hasrdır. “*Sabahları bir fincan kahveden başka içecek içemiyorum*”, “*Beni ancak sen anlarsın*” ve “*Bugün canım kimseyi görmek istemiyordu fakat seni*” cümlelerinde hasr bu suretle gerçekleştirilmiştir.

d) *Sağlam edebî zevkle anlaşılabilir birtakım işaretler yardımıyla hasr:* Bu, cümlenin kurgusunu farklı getirmek suretiyle gerçekleştirilen hasrdır. “*Sana bu kitabı armağan ediyorum*” “*Zor gününde bendim sana yardım eden, ben*” ve “*Camî ben kırmadım, Ahmet kırdı*” cümleleri de bu yolla kurulmuş bazı hasr ifadeleridir.

¹³³ İsa Kocakaplan, *Ahmet Haşim*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2009.s. 152

¹³⁴ TDK, *Türkçe Sözlük*; Ayverdi, *a.g.e*; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*.

¹³⁵ Ömer Seyfeddin, *Seçme Hikayeler-2*, Ötüken Neşriyat, 2013.

¹³⁶ TDK, *Türkçe Sözlük*; Ayverdi, *a.g.e*; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*.

¹³⁷ Meydânî, *a.g.e.*, I, 530.

¹³⁸ Meryem, 19/65.

¹³⁹ Âl-i İmrân, 3/29, 189; el-Mâide, 5/40; et-Tevbe, 9/39.

¹⁴⁰ Meydânî, *a.g.e.*, I, 530.

2.3.2. Türk Belâgatında Hasrın Yolları

Türk Belâgatında hasrın yollarından maksat, bazı edebî ve anlamsal özellikleri sebebiyle meânî ilmine konu olmuş, hasra delâlet eden birtakım özel ifade biçimleridir. Bu ifade biçimleri, hasrın meşhur yolları ve meşhur olmayan yolları şeklinde iki ana başlık altında incelenmektedir.

2.3.2.1. Türk Belâgatında Hasrın Meşhur Yolları

“*Hasrın meşhur yolları*” ile kastedilen, meânî ilmine dair eserlerde hasr (kasr) başlığı altında gelmiş olan hasr üslûplarıdır. Bunlar aşağıda maddeler hâlinde incelenecektir.

2.3.2.1.1. İstisna edatı + olumsuz yüklem yoluyla hasr

Türk Dilinde, istisna edatı ile olumsuz yüklemi aynı sözde bir arada getirmek hasr anlamı bildirir. Başlıca istisna edatları şunlardır: *-den başka, hariç, gayri, illâ, dışında, özge ve ma'adâ*.¹⁴¹

Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, istisna edatının doğrudan ilgili veya bağlı olduğu kelimedir. İstisna edatı, ilgili olduğu kelimeye bir ek (-den) yardımıyla bağlanmış hâlde hemen onun ardından gelir.¹⁴² Bu suretle mahsûrun bildirdiği anlam, istisna edatının doğrudan bağlantılı olduğu kelimedeki isbat ve ondan başkasından nefyedir.¹⁴³

İstisna edatı yoluyla *mevsûf sıfata hasredilmek istendiğinde* istisna edatı, yüklemden önce,¹⁴⁴ mahsûrun fih konumundaki sıfatın hemen ardında getirilir. Böylece edatın

¹⁴¹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19; Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 46; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 81-82; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 99-100; Manastırlı Mehmed Rifat, *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye*, Dersaadet: 1303/1887, II, 189; Tâhir-ül Mevlî, *a.g.e.*, s. 87; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99, 100; a.mlf., *Türkçe Dilbilgisi*, s. 48; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76; Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, s. 512-513, 1070, 1076; Feyza Hepçilingirler, *Türkçe Dilbilgisi: Öğretme Kitabı*, 8. bs., İstanbul: Everest Yayınları, 2013, s. 164-165; Ahmet Isparta, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010, s. 165-167.

¹⁴² Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19.

¹⁴³ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 81; Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 101.

¹⁴⁴ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19-20.

ilgili ve bağılı olduğu lafız, *mahsûrun fih* olur ve hasr sıfatta gerçekleşir. Meselâ, “*Savurganlığın sonu, yoksulluktan başka bir şey değildir*” cümlesi nefiy + istisna yoluyla meydana gelen hasrın bir örneğidir. Bu hasr ifadesinde *mahsûr*, “savurganlığın sonu”; *mahsûrun fih* de hasr edatının “-dan” ekiyle bağlandığı “yoksulluk”tur. Mevsûfun sıfata hasredildiği cümlede savurganlığın akıbetinin yoksulluk olduğu, başka hiçbir şey olmadığı haber verilmektedir.

Sıfat mevsûfa bu yolla hasredilmek istendiği takdirde hasr edatı, cümlede özne görevinde bulunan lafzın hemen ardında getirilir. *Mahsûrun fih*, edatın ilişkili ve bağlantılı olduğu lafızdır. Bu lafız mevsûf olduğundan hasr mevsûfta gerçekleşir.¹⁴⁵ Meselâ, “*Zihindeki ıstırap veren düşünceleri gözyaşından başkası temizlemez*” cümlesinde hasr, nefiy + istisna yoluyla gerçekleştirilmiştir. Cümlede *mahsûr*, “zihindeki ıstırap veren düşüncelerin temizlenmesi”; *mahsûrun fih* de “gözyaşı”dır. Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede, ıstırap veren düşüncelerin gözyaşıyla temizleneceği, ondan başka hiçbir şeyle temizlenmeyeceği bildirilmektedir.

2.3.2.1.2. *Hasra delâlet eden edatlar yoluyla hasr*

Türk Belâgatında anlamı hasr ile bildirilen yollarından bir diğeri, cümlede *hasr edatları* adı verilen kelimeler kullanmaktır. Hasrın yolları içinde en fazla tercih edilen bu kelimelerin başlıcaları *ancak, yalnız/ca, sade/ce, sırf, tek, bir tek* zarfları ve *için* edatıdır. Bunların yanında *mahsus, yegâne* ve *ibaret* sıfatları da Türk dilinde cümlede hasr göreviyle de gelmektedir.¹⁴⁶ Tekrarlanan “*ne... ne...*” kelimelerinin de hasr edatı olduğu söylenmişse de¹⁴⁷ bu görüş, isabetli değildir. Zira bu edatları, cümlede asıl olarak, olumsuzluk maksadıyla kullanılmaktadır¹⁴⁸ ve hasr göreviyle gelmemektedir.

¹⁴⁵ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20.

¹⁴⁶ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19; Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 46; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 81-82; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 99-100; Mehmed Rifat, *Külliyât-ı Kavâid*, II, 189; Tâhir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 87; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99, 100; Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 48; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 512-513, 1070, 1076; Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 164-165; Isparta, *a.g.t.*, s. 165-167.

¹⁴⁷ Sezai Güneş, *Anlatım Bilgisi*, 2. bs., İzmir: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası, 1999, s. 29.

¹⁴⁸ Bilgegil, *Türkçe Dilbilgisi*, s. 222; Kormaz, *a.g.e.*, s. 938; Muhittin Bilgin, *a.g.e.*, s. 336-337.

Hasr edatları yoluyla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, edattan hemen sonraki kelimedir. Hasr edatı mahsûrun *fih* olan kelimenin önünde gelir.¹⁴⁹ Böylece mahsûrun bildirdiği anlam, edatın önündeki kelimedeki isbat ve ondan başkasından nefyedilir.¹⁵⁰

Hasr edatı yoluyla *mevsûf sıfata hasredilmek istendiğinde* edat cümlede sıfat (yüklem) görevinde bulunan kelimenin önünde getirilir. Böylece edatın ilgili ve bağlı olduğu lafız *mahsûrun fih* olur ve hasr sıfatta gerçekleşir. Meselâ, “*Savurganlığın sonu, ancak yoksulluktur*” cümlesi hasr edatı yoluyla meydana gelen hasra örnektir. Bu hasr ifadesinde *mahsûr*, “savurganlığın sonu”; *mahsûrun fih* de hasr edatının ardından gelen “yoksulluk”tur. Mevsûfun sıfata hasredildiği cümlede savurganlığın akıbetinin yoksulluk olduğu, başka hiçbir şey olmadığı haber verilmiştir.

Sıfat mevsûfa hasr edatı yoluyla hasredilmek istendiği takdirde hasr edatı, cümlede özne görevinde bulunan lafzın önünde getirilir. *Mahsûrun fih* edattan sonraki lafızdır. Bu lafız mevsûf olduğundan hasr mevsûfta gerçekleşir.¹⁵¹ Meselâ, hasrın bu yolla gerçekleştiği “*Zihindeki ıstırap veren düşünceler ancak gözyaşı ile temizlenir*” cümlesinde de tahsîs, hasr edatı yoluyla gerçekleştirilmiştir. Cümlede *mahsûr*, “zihindeki ıstırap veren düşüncelerin temizlenmesi”; *mahsûrun fih* de “gözyaşı”dır. Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede, ıstırap veren düşüncelerin gözyaşıyla temizleneceği, başka hiçbir şeyle temizlenmeyeceği bildirilmiştir.

2.3.2.1.3. Bağlaçlar yoluyla hasr

Türk Belâgatında bazen *fakat*, *lakin*, *illâ*, *belki*, *meğer*, *değil*, *bilakis* gibi bazı bağlaç ve edatlar cümlede hasr görevli olarak gelir ve bu suretle anlam hasrıyla ifade edilir.

Türk Belâgatında bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, bağlaçtan hemen sonraki kelimedir. Diğer bir söyleyişle, bağlaç mahsûrun *fih* olan kelimenin önünde konumlanır. Böylece mahsûrun bildirdiği anlamın, bağlacın önündeki kelimedeki var olduğu ve ondan başkasında yok olduğu kastedilir.

¹⁴⁹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19.

¹⁵⁰ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19; Ahmed Cevdet Paşa, *Belâgat-i Osmâniyye*, s. 81; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 101.

¹⁵¹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20.

Bağlaç yoluyla *mevsûf sıfata hasredilmek istendiğinde* edat cümlede sıfat (yüklem) görevinde bulunan kelimenin önünde getirilir. Böylece bağlaçtan sonraki yüklem görevli kelime *mahsûrun fih* olur ve hasr sıfatta gerçekleşir. Meselâ, “*Bunu fakat siz biliyorsunuz*” cümlesinde hasr “*fakat*” bağlacı yoluyla gerçekleşmiştir. Cümlede mahsûr, “bilme” fiili; mahsûrun fih de bağlacın ardından gelen “siz” zamirinin gösterdiği muhataptır. Cümlede “bilme” fiili, bu bağlaç sayesinde, mevsûf olan muhataba (siz) hasredilmiştir. Böylece muhataba, kendisinin bildiği, kendisinden başka hiç kimsenin bilmediği ifade edilmiştir. Aynı şekilde “*Ben Hasan geldi sanıyordum, meğer Ahmet’miş*” cümlesi de bağlaç yoluyla meydana gelen hasra örnektir. Bu hasr ifadesinde *mahsûr*, “gelme” fiili; *mahsûrun fih* de bağlacın ardından gelen “Ahmet”tir. Bu yolla, “gelme” fiili mevsûfa olan Ahmet’e hasredilmiştir. Bu suretle, gelenin Hasan olmadığı, Ahmet olduğu haber verilmiştir. Yine “*Kitabı okuyan Hatice değil, belki Zeynep’tir*” cümlesinde hasr anlamı “*belki*” bağlacıyla elde edilmiştir. Cümlede *mahsûr*, “okuma” fiili; *mahsûrun fih* de “Zeynep”tir. Bu suretle, kitabı “okuma” sıfatı, mevsûf olan Zeynep’e hasredilmiştir. Böylece, kitabı okuyanın Hatice olmadığı, Zeynep olduğu bildirilmiştir.

Sıfat mevsûfa bağlaç yoluyla hasredilmek istendiği takdirde de bağlaç, cümlede yüklem dışındaki kelimenin önünde getirilir. *Mahsûrun fih* bağlaçtan sonraki lafızdır. Bu lafız mevsûf olduğundan hasr mevsûfta gerçekleşir. Meselâ, “*Bunu fakat sana söylüyorum*” cümlesinde de hasr, “*fakat*” bağlacı yoluyla gerçekleştirilmiştir. Cümlede *mahsûr*, “söyleme” fiili; *mahsûrun fih* de “sana” zamiriyle gösterilen muhataptır. “Söyleme” sıfatının mevsûf olan muhataba hasredildiği cümlede konunun muhataba söylendiği, ondan başkasına söylenmediği bildirilmiştir. Aynı şekilde “*Beni senden kimse ayırmaz illâ ecel*” cümlesinde de hasr “*illâ*” bağlacı yoluyla gerçekleşmiştir. Böylece “*ayırmak*” fiili “*sen*” zamiriyle işaret edilen muhataba hasredilmiştir. Aynı şekilde “*Bütün gün hiçbir şey içmedi, belki biraz su içer*” cümlesinde de “*belki*” bağlacı yoluyla “*içmek*” fiili “*su*”ya hasredilmiştir.¹⁵²

¹⁵² Cümlede hasrın, bağlaç yoluyla meydana geldiği örnekler için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125, 483, 778, 1079; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99; Hacıminoğlu, *a.g.e.*, s. 148, 160, 180.

2.3.2.1.4. Olumlu ve olumsuz yüklemeleri bir arada getirme yoluyla hasır

Cümlede nefiy ve isbatı bir arada getirmek de anlamı hasırla ifade etmenin bir başka yoludur.¹⁵³ Nefiy ve isbatı birlikte getirmekten maksat, aynı söz içinde olumlu ve olumsuz çatılı yüklemelerin bir arada getirilmesidir. Böylece cümledeki anlam ve yargı, olumsuzlandığı şeyde yok sayılmak ve olumlandığı şeyde itiraf ve tasdik edilmek sûretiyle hasredilmektedir. Bu tür ifadelerde *mahsûrun fih*, cümledeki anlam ve yargının, hakkında olumlandığı lafızdır.

Bu çerçevede, “*Biz bilmeyiz, Allah bilir*” cümlesinde “bilmeyiz” (nefiy) ve “bilir” (isbat) fiillerinin bir arada getirilmesi sayesinde anlamın hasırla ifade edildiği görülmektedir. Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede, *mahsûr*, “bilme”; *mahsûrun fih* de “Allahu Teâlâ”dır. Konuşan, böylelikle, “bilme”yi Allah’a hasretmiş; Allah’ın bildiğini, kendilerinin bilmediğini söylemiştir.

Aynı şekilde “*Ben bunu Mustafa’ya söylemedim, Mehmet’e söyledim. Şimdi evde değildir, okuldadır. Bilal perşembe günü gelmedi, cumartesi günü geldi. Askere giden Ali’dir, Hüseyin değil. Bunu söyleyen ben değilim, sensin*” gibi cümlelerde de hasır olumsuz ve olumlu anlamların aynı sözde bir arada bulunmasından elde edilmiştir. Böylece zahir veya mukadder olumlu yüklemelerin bildirdiği anlamlar, kendilerinden önceki veya sonraki isimlere hasredilmişlerdir. Buna göre, ikinci cümlede “olma, bulunma” anlamı, “ev”den olumsuzlanarak, “okul”a hasredilmiştir. Son cümle de “*Bunu ben söylemedim, sen söyledin*” takdirinde olup, konuşan, kendisinde yok olduğunu belirttiği “söyleme” fiilinin muhatapta var olduğunu söylemiştir.

2.3.2.1.5. Özneyi sıfat, yüklemi somut isim olarak getirme yoluyla hasır

Sözde asıl olan, öznenin somut isim; yüklem de sıfat olmasıdır. Anlamı hasırla bildirmek maksadıyla bazen bu asıl, tersine çevrilir ve cümlede özne, sıfat; yüklem de somut isim olarak getirilir.¹⁵⁴ Burada *sıfat* ile kastedilen, bir ismi niteleyen dil bilgisi

¹⁵³ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 213-214; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 188-189; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 81; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 99; Tâhir-ül Mevlevî, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁵⁴ Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 98; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

ögesi değil, bir haber, yargı, iş, oluş, eylem veya durum bildiren lafızdır.¹⁵⁵ Bu yolla kurulan hasrlarda *mahsûrun fih*, cümlede yüklem görevli lafızdır. Bu lafız, somut isim olduğundan bu yolla gelen ifadelerde daima *sıfat mevsûfa* hasredilir.

Bu çerçevede, “*Okuduğum, romandır*” cümlesinde hasrın, öznenin “okuduğum” şeklinde sıfat-fiil; yüklem “roman” şeklinde somut isim olarak getirilmesiyle gerçekleştiği görülmektedir. Cümlede *mahsûr*, “okuduğum”; *mahsûrun fih* de “roman”dır. Konuşan, okumasını romana hasrettiği sözünde, okuduğunun roman olduğunu, romandan başka bir şey olmadığını haber vermektedir.

2.3.2.1.6. Yükleme şahıs veya işaret zamiri yahut sıfatı olarak getirme yoluyla hasr

İsim cümlelerinde yüklem genellikle belirtisiz kelime olarak gelir ve bu durumda hasr vurgusu taşımaz.¹⁵⁶ Bu tür cümlelerde yüklem belirtili kelime olarak gelmesi, anlatımda hasrın kastedildiğini gösterir.¹⁵⁷

Cümlede yüklem şahıs veya işaret zamiri olması yükleme belirtili yapar ve anlam hasr ile ifade edilmiş olur. Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, yüklem olduğundan *mevsûf sıfata* (özne yükleme) hasredilir. Meselâ, “*Bu sözlerim sanadır*” cümlesinde de yüklem “sanadır” şeklinde şahıs zamiri olarak gelmiş; böylece anlam hasr ile ifade edilmiştir. Bu sayede, sözlerin muhataba söylendiği, ondan başkasına söylenmediği vurgulanmıştır.

Aynı şekilde “*Çay budur*” (başkası değil), “*Kitap budur*” (başkası değil), “*Lütfi şudur*” (başkası değil), “*Zalim odur*” (başkası değil) ve “*Kazanan benim*” (başkası değil) cümlelerinde yüklem olan “bu, şu” kelimeleri işaret sıfatı; “o, ben” kelimeleri de kişi

¹⁵⁵ Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100.

¹⁵⁶ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 207; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 134; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 83 (33).

¹⁵⁷ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 207; Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 134; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 83 (33); Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 64; Mehmet Abdurrahman, *Belagat-ı Osmanîyye*, haz. Mustafa Tekdemir, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2012, s. 43, 64; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100.

zamiri olarak gelmiştir.¹⁵⁸ Böylece özneler yüklemlerine hasredilerek, onların yüklemle-
rinin bildirdiğinden başka bir şey olmadıkları ifade edilmiştir.

2.3.2.1.7. Sözdiziminde öğeleri takdîm-tehir yoluyla hasr

“Taktîm-Tehir”, bir veya birden fazla öğeyi olmaları gereken yerden daha önce veya daha sonra getirerek sözdizimindeki yerlerini değiştirmektir. Bu tür cümlelerde hasr, sözün anlamından anlaşılır. Bu yolla kurulan hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, isim cümlelerinde “-dir” eki almış yüklem;¹⁵⁹ fiil cümlelerinde de yüklem en yakın öğedir.

Bu yolla isim cümlesinde *sıfat mevsûfa hasredilmek istendiğinde* yüklem olan lafız öne alınır ve “-dir” eki de tehir edilen öznenin sonuna eklenir. “*Mehmet Bey yazardır*” cümlesi, takdîm-tehir yoluyla “*Yazar, Mehmet Bey’dir*” şeklinde söylendiğinde anlam hasr ile ifade edilmiş olur. Cümlede *mahsûrun fih*, “Mehmet Bey’dir” yüklemidir. Bu hasr ile, yazarlık adı geçen kişiye hasredilmekte; yazarın o olduğu, ondan başkasının yazar olmadığı bildirilmektedir. Aynı şekilde *mevsûf sıfata hasredilmek istendiğinde* de “-dir” eki öne alınan yüklem sonuna getirilir. Buna göre, geçen cümle “*Yazardır Mehmet Bey*” şeklinde söylendiğinde yine anlam hasr ile ifade edilmiş olur. Ancak bu defa cümlede *mahsûrun fih*, “yazardır” yüklemidir. Böylece Mehmet Bey yazarlığa hasredilmekte ve onun yazar olduğu; yazarlıktan başka vasfının bulunmadığı haber verilmektedir.¹⁶⁰

Fiil cümlesinde *sıfat mevsûfa hasredilmek istenirse*, mahsûrun fih yüklem en yakın öğe olduğundan, hasredilecek öğe fiilin önünde getirilir. Meselâ, uzaktan görünen birkaç kimsenin arasından birini kastederek, tümleci fiile takdîmle, “*Sakallıyı tanıdım*” dendiğinde fiilin önünde getirilmekle “sakallı” lafzı mahsûrun fih yapılmış ve söz hasr ile ifade edilmiş olur. Fiilin tümlece hasredildiği bu cümleyle “*Yalnız sakallıyı tanıdım, diğerlerini tanımadım*” anlamı kastedilmiştir. Bu cümle tümleci fiilden tehirle “*Tanıdım sakallıyı*” şeklinde söylendiğinde sakallının tanındığı söylenmiş, fakat diğerleri hakkında

¹⁵⁸ Mehmed Rifat, *Mecâmi ‘ü’l-edeb*, s. 174; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü’l-belâga*, s. 98; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

¹⁵⁹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20.

¹⁶⁰ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20.

sükût edilmiş, tanınıp tanınmadıklarına dair bir yargıda bulunulmamış olur. Bu söz, konuşanın diğerlerini de tanımış olmasına engel değildir.¹⁶¹ Bu cümleyle, fiil öne alınmakla vurgulanarak, sakallının kesinlikle tanındığı ifade edilmiştir.

Türkçenin sözdiziminde takdîm-tehir yoluyla hasrın çeşitli biçimleri vardır. Bunların belli başlıları şunlardır:

2.3.2.1.7.1. *Tümleçi tehirle özneyi yükleme yaklaştırma yoluyla hasr*

Türkçe sözdiziminde kurallı (düz) cümle, özne + tümleç + yüklem şeklinde yapılır ve bu yapı içinde belirtili özne tümleçlerden önce gelir.¹⁶² Sözdiziminde lafızların konumları çok önemlidir ve her bir lafzın bir vurgusal değeri bulunur. Bir lafzın, başka bir lafızdan önce veya sonra gelmesine göre vurgusal değeri değişir. Yüklem, genellikle cümlede en değerli ögedir; diğer ögeler de ona yakınlıklarına göre değerlendirilir¹⁶³. Yükleme en yakın konumdaki öge, yüklemden sonra en değerli ve güçlü ikinci ögedir ve cümlede asıl vurgulanan da odur.¹⁶⁴ Cümlede yüklem yeri sabit tutulmak kaydıyla, tümleçlerin öznenin önce getirilip, öznenin yüklem hemen önünde getirilmesi, öznenin değerini ve gücünü artırır; söz hasr üslûbuyla ifade edilmiş olur.¹⁶⁵ Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, mevsûf yani öznedir; hasr onda gerçekleşir. Böylece yüklem bildirdiği yargı özneye (sıfat mevsûfa) hasredilir.¹⁶⁶

Bu çerçevede, “*Ona kapıyı Fazilet Hanım açmış*” cümlesinde de söz dizimi, tümleçlerin takdîmiyle öznenin yükleme yakınlaştırılması şeklinde yapılandırılmıştır. Bu üslûp, anlatımda hasr vurgusunun kastedildiğini göstermektedir. Nitekim bu yapı sayesinde, nesnelere ilişkili “açma” fiili, yüklemden sonraki en önemli ve ona en yakın öge

¹⁶¹ Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 46.

¹⁶² Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 98-99; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 67, 74; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76.

¹⁶³ Demir, *a.g.e.*, s. 177, 179, 235.

¹⁶⁴ Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁶⁵ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 74, 81; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 98-99; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi* s. 67, 76; Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 47-48.

¹⁶⁶ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 74; Abdurrahman Süreyyâ, *Mizânü'l-belâga*, s. 98-99; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi* s. 67, 76; Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 47-48.

Bilgegil, tümleç öznenin önce getirildiğinde, öznenin manasının yükleme hasredildiğini söylemiştir (Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100). Bu ondan bir sehiv olsa gerektir. Zira bu durumda yükleme en yakın öge özne olduğundan yüklem manası özneye hasredilmektedir (Kırş. Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi* s. 76).

olan “Fazilet Hanım” belirtili öznesine hasredilmiştir. Böylece söz konusu kişiye kapıyı açanın Fazilet Hanım olduğu, ona kapıyı ondan başkasının açmadığı ifade edilmiştir.

Yine “Okuduğun şiiri Cahit yazdı. Bursa ’ya Bedrettin ile ben gittim. Bunu sana Cevâhir gönderdi” cümlelerinde de hasr, belirtili öznenin yüklem yanına konumlandırılması yoluyla elde edilmiştir.

2.3.2.1.7.2. Tümleçleri takdîm-tehirle yükleme yaklaştırma yoluyla hasr

Söz diziminde öznenin ve yüklem yerlerini sabit tutarak, tümleçlerden birini, cümledeki yerini değiştirerek yükleme yaklaştırmak, sözün hasr vurgusuyla söylenmesini sağlar.¹⁶⁷ Bu yolla gelen ifadelerde *mahsûrun fih*, yükleme en yakın tümleçtir. Yüklem bildirdiği iş ve oluş ona hasredilir.¹⁶⁸ Sözelimi, “Soğuk bir kış günü çiçekçi dükkanına karanfil almak için girdim” cümlesinde sebep bildiren zarf tümleci yükleme yaklaştırılmış ve bu sayede cümlenin bildirdiği yargı hasr ile ifade edilmiştir. Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, söz dizimindeki en son yani yükleme en yakın tümleçtir ki burada “karanfil almak için” ifadesidir. Bu tahsîsle, özne, zaman ve yer ile kayıtlı “girme” fiili, zarf tümlecinin belirttiği sebebe hasredilmiş; söz konusu girme fiilinin anılan sebepten dolayı gerçekleştirildiği, başka hiçbir sebeple gerçekleştirilmediği anlamı kastedilmiştir. Böylece soğuk bir kış günü çiçekçi dükkanına karanfil satın alma maksadıyla girildiği; anılan günde, zikredilen dükkâna bundan başka hiçbir sebeple girilmediği bildirilmektedir.

Aynı şekilde “Ben bu kitabı bugün Davut ’tan aldım (başkasından değil). Ben bugün Davut ’tan bu kitabı aldım (başka kitabı değil). Ben Davut ’tan bu kitabı bugün aldım (başka bir gün değil)” cümlelerinde de yüklem en sondaki -fiillerine en yakın- tümleçlerine hasredilmiştir.

¹⁶⁷ Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 46; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 212; Abdurrahman Süreyyâ, *Mîzânü ’l-belâga*, s. 99; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 75-76, 81-83; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 97, 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 67, 76; Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 48.

¹⁶⁸ Ahmed Hamdî, *a.g.e.*, s. 46; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 75; Abdurrahman Süreyyâ, *Mîzânü ’l-belâga*, s. 99; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 100; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 100; Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 47-48.

2.3.2.1.7.3. İsim cümlesinde yüklem öznenen önce getirilmesi yoluyla hasr

Türkçenin sözdiziminde kurallı (düz) cümlede öğeler, özne + tümleç + yüklem şeklinde konumlanırlar. Bu dizgede özne başta, yüklem sonda yer alır¹⁶⁹, öznenin yüklemden önce gelmesi temel kuraldır.¹⁷⁰ Bazen bu temel kural, anlamı hasr vurgusuyla ifade etmek için tersine işletilir ve yüklem öznenen önce getirilir.¹⁷¹ Ancak bu durumda cümlede hasr edatının bulunmaması şarttır¹⁷² yoksa hasr bu edat yoluyla gerçekleşmiş olur. Şayet isim cümlesinde yüklem öznenen önce getirilerek, *sıfat mevsûfa hasredilmek istenirse*, özne ile yüklem görevli lafızlar cümledeki normal yerlerinde sabit tutularak, “-dir” yüklem eki öznenin sonuna eklenir ve böylece özne yükleme, yüklem de özneye dönüştürülmüş; yüklem öznenen önce gelmiş olur. Eğer yüklem öznenen önce getirilmek sûretiyle *mevsûf sıfata hasredilmek istenirse*, takdîm-tehir yoluyla yüklem ile öznenin yerleri değiştirilerek yüklem öznenen önce getirilir¹⁷³.

Söz gelimi, “*Gülnihal jinekologtur*” cümlesinde adı geçen hanımefendinin jinekolog olduğu söylenmektedir. Bu cümle, öğeleri yerlerinde sabit kalmak kaydıyla yüklem özneye dönüştürülerek, “*Gülnihal’dir jinekolog*” şeklinde söylendiğinde bu defa anlam hasr üslûbuyla iletilmiş olur. Böylece cümle, jinekologluk mesleğini Gülnihal’e hasretmekte; Gülnihal’in jinekolog olduğunu, ondan başkasının jinekolog olmadığını bildirmektedir.¹⁷⁴ Geçen cümle, yüklem öznenen önce getirilmek sûretiyle “*Jinekologtur Gülnihal*” şeklinde söylendiğinde de anlam yine hasr ile ifade edilmiştir. Ancak bu defa öncekinden farklı olarak, Gülnihal jinekologluk mesleğine hasredilmekte; Gülnihal’in jinekolog olduğunu, onun jinekologluktan başka vasfının bulunmadığını bildirmektedir.¹⁷⁵

¹⁶⁹ Demir, *a.g.e.*, s. 179, 235.

¹⁷⁰ Mehmet Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 126; Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 43.

¹⁷¹ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 19-20; Said Paşa, *a.g.e.*, s. 212, 214; Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 72, 78, 126; İbnülkâmil, *a.g.e.*, s. 67 (25); Mirdûhîzade Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebuzziyâ, 1890, s. 174; Mehmet Abdurrahman, *a.g.e.*, s. 37; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 43; Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 67.

¹⁷² Mehmed Rifat, *Mecâmi’ü’l-edeb*, s. 72, 78, 126.

¹⁷³ Mirdûhîzade Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat (Sözün Gemisi)*, trc. Zekeriya Başkal, Ankara: Taşhan Kitap Yayınları, 2011, s. 189-190.

¹⁷⁴ Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, s. 189-190.

¹⁷⁵ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20.

2.3.2.1.8. Sözüün parçalarından birini tekrar etme yoluyla hasr

Türk Dilinde, bazen çeşitli edebî gayelerle sözün bazı parçaları tekrar edilmektedir. Hasr bu gayelerden biridir¹⁷⁶ ve cümlede sözün maksat ve bağlamından anlaşılır. Bu yolla gelen ifadelerde *mahsûrun fih*, tekrar edilen kelimedir; hasr onda meydana gelmektedir. Örneğin, “*Bu kitabı ben yazdım ben*” cümlesinde anlam, “ben” kelimesinin tekrarlanması sayesinde hasr ile ifade edilmiştir. Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede *mahsûrun fih*, “ben” lafzının gösterdiği birinci tekil kişidir. Böylece, konuşan kişi, gösterdiği kitabı yazma işini kendisine hasretmekte; kitabı kendisinin yazdığını, başkasının yazmadığını haber vermektedir.

Aynı şekilde “*Süleyman’ı gördüm Süleyman’ı* (başkasını değil). *Şimdi doğruca eve gideceksin eve* (başka yere değil). *Kahveyi sade içerim sade* (başka surette değil). *Evden ağlayarak çıktı ağlayarak* (başka hâlde değil)” cümlelerinde de yüklem tekrar edilen öğelerine hasredilmişlerdir.

2.3.2.2. Türk Belâgatında Hasrın Meşhur Olmayan Yolları

“*Hasrın meşhur olmayan yolları*” sözünden maksat, meânî ilminde hasr (kasr) başlığı altında gelmeyip, başka konularda incelenen ve hasra delâlet ettiği bildirilen bazı üslûplardır. Yine kimi belâgat yazarlarının, hasr anlamı bildirdiğini ileri sürdükleri bazı ifade yolları da burada ele alınacaktır.

2.3.2.2.1. Yüklemi özel isim veya unvan grubu olarak getirme yoluyla hasr

Yüklem özel isim veya unvan grubu olduğunda anlam hasr ile ifade edilmiş olur. Bu tür hasr ifadelerinde *sıfat mevsûfa* hasredilir.¹⁷⁷ Söz gelimi, “*Türkiye’nin en kalabalık şehri İstanbul’dur*” cümlesinde yüklem “İstanbul’dur” şeklinde özel isim olarak geldiği görülmektedir. Bu sayede anlam hasr ile ifade edilmiş; Türkiye’nin en kalabalık şehri olma sıfatı “İstanbul” mevsûfuna hasredilmiştir. Böylece, Türkiye’nin en kalabalık şehrinin İstanbul olduğu, başka bir şehir olmadığı bildirilmektedir.

¹⁷⁶ Abdurrahman Süreyya, *Mizânü’l-belâga*, s. 99.

¹⁷⁷ Hacı İbrâhim Efendi, *Edebiyyât-i Osmâniyye*, s. 20; Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, s. 176; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 59.

2.3.2.2.2. *Yüklemi sıfat-fiil olarak getirme yoluyla hasr*

Yüklem sıfat-fiil olarak getirildiğinde anlam hasr ile ifade edilmiş olur. Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mevsûf sıfata* hasredilmektedir.¹⁷⁸ Bu çerçevede “Ahmet, gördüğüdür” cümlesi incelendiğinde yüklem sıfat-fiil olduğu görülmektedir. Yüklem bu sütte getirilmesi, cümlenin yargısının hasr ile ifade edilmesini sağlamıştır. Böylece mevsûf olan “Ahmet” muhatabın “görme” sıfatına hasredilmiş; Ahmet’in görülen kimse olduğu, görülenden başkası olmadığı bildirilmiştir.

2.3.2.2.3. *Özneyi belirtisiz kelime olarak getirme yoluyla hasr*

Türkçenin söz diziminde öznenin belirtili olarak gelmesi temel kuraldır.¹⁷⁹ Cümlede öznenin belirtisiz getirilmesi, temel kuralın dışına çıkmaktır ki bu ancak hasr gibi önemli edebî maksatla yapılır. Öznenin belirtisiz getirilmesi sayesinde, yüklem bildirdiği anlam, özneye (*sıfat mevsûfa*)¹⁸⁰ sayıda teklik veya tür bakımından hasredilir.¹⁸¹ “Bana bir adam geldi” cümlesinde özne “bir adam” şeklinde belirtisiz kelime grubu olarak gelmiştir. Böylece “gelme”, belirsiz kişiye sayıda teklik veya tür bakımından hasredilmektedir. Bu hasr ifadesiyle yerine göre, “Bana gelen bir kişidir, daha fazla değildir” veya “Bana gelen erkektir, kadın değildir” anlamlarından biri kastedilmektedir.¹⁸²

2.3.2.2.4. *Yüklemi isim veya sıfat tamlaması yahut belirtme grubu olarak getirme yoluyla hasr*

Yüklem isim veya sıfat tamlaması olarak geldiğinde anlam hasr ile ifade edilmiş olur.¹⁸³ Bu yolla gelen hasr ifadelerinde *mevsûf sıfata* hasredilir.¹⁸⁴ Örneğin, “Gerçek zenginlik, mal çokluğu değil, gönül tokluğudur” cümlesinde yüklem “gönül tokluğudur”

¹⁷⁸ Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, s. 176; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 59.

¹⁷⁹ Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁸⁰ Said Paşa, özne belirtisiz kelime olduğunda onun takdiminin, *cinsinin fertlerinden birinin fiile tahsisini* bildirdiğini söylemişse de (Said Paşa, *a.g.e.*, s. 198) doğrusu, *filin cinsin fertlerinden birine tahsisi* şeklinde olacaktır. Nitekim Cevdet Paşa, bu durumu, *filin cinse yahut sayıda tekliğe tahsisi* şeklinde açıklamıştır (Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 66).

¹⁸¹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 189; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 110-111; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 45, 48, 66-67.

¹⁸² Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 45, 66-67; Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 111.

¹⁸³ Mehmed Rifat, *Mecâmi'ü'l-edeb*, s. 133-134.

¹⁸⁴ Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, s. 176; Ahmed Cevdet Paşa, *a.g.e.*, s. 64; Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 59.

şeklinde isim tamlaması olarak gelmiş; böylece anlamın hasrıyla ifade edilmesi sağlanmış-
tır. Gerçek zenginliğin, gönül tokluğu durumuna hasredildiği cümlede, sözü edilen gerçek
zenginliğin, gönül tokluğu olduğu, mal çokluğu olmadığı bildirilmektedir.

2.3.2.2.5. Zarfın cümlede başında getirilmesi yoluyla hasr

Türkçenin sözdiziminde zarfın, fiilin önünde gelmesi temel kuraldır.¹⁸⁵ Bu temel
kuralın dışına çıkılarak zarfın fiilden uzaklaştırılarak sözün başında getirilmesi, ancak
birtakım edebî maksatlarla olur. Bu edebî maksatlardan biri de hasrdır.¹⁸⁶ Bu yolla gelen
hasr ifadelerinde *mahsûrun fih*, cümledeki yeri değiştirilip en başa alınan zarftır. Bu
hasrıyla, yüklem bildirdiği iş, oluş veya durum, zarfın bildirdiği anlamla sınırlandırılmak-
tadır. Söz gelimi, “*Ağlayarak, oturduğu yerden kalktı*” cümlesinde “ağlayarak” zarfının,
asıl yeri olan “kalktı” yüklemine önünden alınarak, cümle başında getirildiği görülmek-
tedir. Böylece yüklem zarfa hasredilmiş; yüklem anlamı zarfın anlamıyla sınırlandırıl-
mıştır. Bu sözle, oturduğu yerden kalkan kişinin ağlayarak kalktığı, bu hâlin dışında başka
hiçbir şekilde kalkmadığı ifade edilmiştir.

2.3.2.2.6. Cümleyi edilgen çatıda kurma yoluyla hasr

“*Güneş batarken yola çıkılacak*” ve “*Tarlalar ekilmemiş*” gibi cümlelerin edilgen
çatıları sebebiyle hasr bildirdiği ve dolayısıyla edilgen çatının hasr yolu olduğu söylen-
mişse de¹⁸⁷ bu görüş bütünüyle doğru değildir. Bu tür cümleler fiil soylu yükleme sahip
olduklarından hasr ancak, kelimelerin yerlerinin değiştirilmesinden kaynaklanır ve bu du-
rumda hasr, yükleme en yakın kelimedeki gerçekleşir.

Buna göre, ilk cümlede bütün kelimeler yerli yerinde olduğundan hasrdan söz edi-
lemez. Bu cümle “*Yola güneş batarken çıkılacak*” şeklinde düzenlendiğinde anlam hasrıyla
ifade edilmiş ve yolculuğa bildirilen vakitte çıkılacağı, başka bir vakitte çıkılmayacağı
vurgulanmış olur.

¹⁸⁵ Tahsin Banguoğlu, *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974, s. 371; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 451.

¹⁸⁶ Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 68.

¹⁸⁷ Sezai Güneş, *a.g.e.*, s. 30.

İkinci cümlede tümleçler cümleden çıkarılarak özne yükleme yakınlaştırılmıştır, bu ise anlamı hasrıyla ifade etmenin yollarından biridir. Fakat “ekilmemiş” fiili olumsuz, dolayısıyla yok hükmünde olduğundan ve yok olan var olana hasredilemeyeceğinden bu cümlede hasır vurgusu bulunmamaktadır.¹⁸⁸ Cümle, “*Tarlalardan başka alanlar ekilmiş*” anlamındadır. Buna göre, bu cümlelerin maksadı, *tarlalardan başka alanların ekildiğini* haber vermektir, *ekilmemeyi tarlalara hasretmek* değildir. Tarlaların anılması, onların da ekildiği yönünde oluşabilecek yanlış düşüncenin önüne geçmek içindir.¹⁸⁹

Neticede, edilgen çatı ekleri, dilde asıl olarak, geçişli fiilleri geçişsiz fiillere dönüştürmek için gelmektedir¹⁹⁰ ve bu çatıyla düzenlenmiş cümlelerde hasır, edilgen çatı sebebiyle değil, yükleme uzak kelimelerin takdim tehir yoluyla ona yakınlaştırılmasıyla gerçekleşmektedir.

2.3.2.2.7. *Fiil cümlesinde öznenin yüklemden önce getirilmesi yoluyla hasır*

Düz fiil cümlesinde belirtili özne, anlamı güçlendirmek ve hasrıyla ifade etmek gibi bazı edebî maksatlarla yüklemden önce tekrarlanmaktadır.¹⁹¹ Bu cümlelerin hasır bildirmesi, konuşanın maksadına bağlıdır; şayet öznenin yüklemden önce getirilmesinden maksat hasır ise, sözün hasır bildirdiği; aksi takdirde hasır bildirmediği kabul edilir. Dolayısıyla bu cümlelerde hasır, sözün maksat ve bağlamının yanı sıra cümlede öznenin vurgulanmasından anlaşılır. Bu yolla gelen ifadelerde *mahsûrun fih* öznedir; hasır onda meydana gelmekte, yüklem anlamı özneye (*sıfat mevsûfa*) hasredilmektedir.¹⁹²

Buna göre, “*Ben senin ihtiyaçlarını karşıladım*” cümlesinde belirtili özne, yüklemde “m” şahıs eki olarak bulunmakla beraber cümlede yüklemden önce tekrar gelmiştir. Bu cümle konuşanın maksadına bağlı olarak hasır bildirebilir ve “*Senin ihtiyaçlarını ben karşıladım, senin ihtiyaçlarını benden başka hiç kimse karşılamadı*” anlamına gele-

¹⁸⁸ Sebeytî, *a.g.e.*, I, 38-39.

¹⁸⁹ İbn Ya‘kûb, *a.g.e.*, II, 191; İsferyâîni, *a.g.e.*, I, 219, 544; Desûkî, *a.g.e.*, II, 191; Siyalkûtî, *a.g.e.*, II, 139; Fâzılî, *a.g.e.*, s. 161; Besyûnî, *a.g.e.*, II, 33-34; Muhammed Ebû Mûsâ, *a.g.e.*, s. 126; Tevâtî, *a.g.e.*, s. 75.

¹⁹⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 547.

¹⁹¹ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 187-189.

¹⁹² Said Paşa, *a.g.e.*, s. 187-189.

bilir. Bu yapıdaki cümleler çoğunlukla yüklem bir den fazla kişi tarafından gerçekleştirdiğine inanan muhatabın tasavvurundaki mevsûfların sayısını tek/bir tane ile sınırlamak (ifrâd hasr) maksadıyla gelmektedir.¹⁹³ Buna karşın, hasr anlamı kastedilmeden, muhatabın zihnindeki anlamı güçlendirmek için söylenmiş olan “*Ahmet Bey sana yardım eder*” cümlesinde de belirtili özne yüklem den önce gelmiş olmakla beraber bu söz hasr anlamı bildirmemektedir. Bu sebeple bu cümle “*Sana Ahmet Bey yardım eder, sana başka hiç kimse yardım etmez*” anlamına gelmemektedir.¹⁹⁴

2.3.2.2.8. Birinci şahıs zamiri kipini nefiy edatına dönüştürme yoluyla hasr

“*Aramadık yer kalmadı, gezmedik yer, söylemedik söz bırakmadı*” cümlelerinde görüldüğü üzere birinci şahıs kipini nefiy edatına dönüştürmenin hasr yolu olduğunu savunan olmuşsa da¹⁹⁵ bunun isabetli bir görüş olmadığı ortadadır. Zira bu cümlelerin maksadı, her yerin arandığını, her yerin gezildiğini ve her sözün söylendiğini haber vermektir, aramayı belli bir yere, gezmeyi belli bir mekâna ve söylemeyi belli bir söze hasretmek değildir. Çünkü hasr, *olumlu ve olumsuz anlamların (nefiy ve isbatın) bir arada gelmesiyle ortaya çıkan anlamın vurgusudur*. Söz konusu örnekler incelendiğinde bunların hepsinin anlamca olumlu cümleler oldukları görülmektedir. Dolayısıyla olumsuz anlam (nefiy) içermediklerinden bu cümlelerde hasr gereklememiştir. Netice olarak, birinci şahıs kipini nefiy edatına dönüştürmenin, anlamı hasr ile ifade etmenin yollarından biri olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

3. TÜRK BELÂGATI HASR ÜSLÛBUNUN ARAP BELÂGATI HASR ÜSLÛBUYLA MUKAYESESİ

Kur’an ve hadislerde çokça başvurulmuş olduğundan Arap Belâgati hasr üslûbu, sadece Arap Müslümanların değil, Arap olmayanların da yakından ilgilendikleri bir konu olmuştur. Meânî ilminin konuları arasında yer almasının yanında hakkında pek çok bağımsız çalışma yapılmış ve yapılmaktadır.¹⁹⁶ Ne yazık ki, aynı değerlendirmeyi, Türk

¹⁹³ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁹⁴ Said Paşa, *a.g.e.*, s. 188.

¹⁹⁵ Abdurrahman Süreyyâ, *Sefîne-i Belâgat*, s. 192.

¹⁹⁶ Muhammed Ebû Mûsâ’nın hasr üslûbuna 154 sayfa ayırdığı “*Delâlatü’l-terâkib*” ve Sebeyfî’nin iki cilt hâlinde hazırladığı “*Esâlîbü’l-kaşr fi ehâdisi’s-Sahîhayn ve delâletühe’l-belâğıyye*” adlı kitapları ile

Belâgatı hasr üslûbu için yapmak mümkün görünmemektedir. Türk Edebiyatı'nda hasr üslûbu, çoğunlukla ders notları niteliğindeki kitaplarda¹⁹⁷ incelenmiştir.¹⁹⁸ Cumhuriyet döneminde belâgata olan ilginin mahiyet değiştirmesiyle belâgat ilmi giderek bilinmezliğe terk edilmiştir.¹⁹⁹ Bunun kaçınılmaz sonucu olarak, özlü, güçlü bir edebî anlatım biçimi olan “*hasr üslûbu*”, Türk Dili ve Edebiyatı yazım tarihinde önemli bir varlık göstermemiştir.

Kur'an'da hasr üslûbuyla vurgulanan anlamların Türkçe meâllere yansıtılmasında karşılaşılan zorluk ve sıkıntıların önemli bir kısmı, millî belâgatımızın içinde bulunduğu ilgisizlik ve terk edilmişliğin yol açtığı bilgi eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Mahsûrun fihin yerinin doğru tespit edilememesi sebebiyle hasrın yanlış kelimedede gerçekleştirilmesi,²⁰⁰ hasr anlamının uygun şekilde Türkçeye yansıtılmaması²⁰¹ ve kaynak metindeki hasr vurgusunun hedef metinde terk edilmesi²⁰² hasr üslûbunun -özellikle hasr yollarının- Türk Dilinde yeterince bilinmemesinin yol açtığı zorluk ve sıkıntılardan bazılarıdır.

Nesrîn Tâhir'in “*Zâhiratü'l-Hasr ve'l-Kasr mefhûmen ve belâgaten fî itâri'l-Kur'âni'l-kerîm*” adlı doktora, Abdunnûr Humeydî'nin “*Üslûbul-kasr beyne Sibeveyhi ve Abdilkâhir el-Cürçânî*” ve Mustafa Mücahit'in “*Arap Dilinde Hasr Belâgatı ve Kur'anda Manaya Etkisi*” adlı yüksek lisans çalışmaları, hasr üslûbunu müstakil olarak ele alan çalışmalardan bazılarıdır.

¹⁹⁷ Bazı kitaplar ve okutuldukları okullar için bk. Mohammad Ali Shareef, *el-Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsü'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnîfi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2015, s. 59; Mustafa Tekdemir, *Mehmet Abdurrahman'ın Belâgat-ı Osmaniyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012, s. 1-2.

¹⁹⁸ Mehmet Akın, *Ruşçuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i: İnceleme-Metin-Terimler Dizini*, (Yüksel Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016, s. 5-7.

¹⁹⁹ Hacımüftüoğlu, *a.g.m.*, s. 126.

²⁰⁰ إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَةٌ “*Müminler ancak kardeşlerdir*” (el-Hucurât, 49/10) âyetine “*Sadece müminler kardeşlerdir*” şeklinde meâl verilmesi buna örnektir (Bk. Süleymaniye Vakfı, “*Süleymaniye Vakfı Meâli*”, <http://www.suleymaniyevakfimeali.com/Meâl/Hucurat.htm> (20.07.2018)).

²⁰¹ Hucurât sûresinin geçen âyetine “*Muhakkak müminler kardeşlerdir*” şeklinde meâl verilmesi bunun örneğidir (Bk. Süleyman Ateş, *Kur'an-ı Kerîm'in Yüce Meâli*, Ankara: Hayat Yayınları, 2017; Hüseyin Atay, *Kur'an: Türkçe Çeviri*, Ankara: Atay Yayınları, 2015).

²⁰² Aynı âyete “*Müminler kardeşlerdir*” şeklinde verilen meâl buna örnektir (Bk. M. Sait Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, I-V, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012, V, 31; Mehmet Yaşar Kandemir, Halit Zavalı, Ümit Şimşek, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, I-II, 5. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.)

Arap Belâgatı ile Türk Belâgatı hasr üslûpları mukayese edildiğinde kavram, terim ve başlıklandırma ve tasnif bakımından her iki hasr üslûp arasında çok fazla benzerliğin bulunduğu görülmektedir. Bu benzerliğin temel sebebi, ülkemizde belâgat çalışmalarının ilk olarak Arap Belâgatı üzerinden ve Arapça başlamış olması ve henüz bağımsız millî kimliğine kavuşmamış olmasıdır.

Hasr üslûbunun iki dilin belâgatları arasında öne çıkan benzerlik ve farklılıkları şunlardır:

1. Türk Dilinde hasr üslûbu yazıcılığı, Arap Belâgatı hasr üslûbundan çok sonradır ve başlangıçta kendine Arap Belâgatı hasr üslûbunu model almıştır.²⁰³
2. Arap Belâgatının hasr üslûbu, belâgat eserlerinde incelenmenin yanında ayrıca birçok bağımsız çalışmada ele alınmaktadır.²⁰⁴ Bu sayede konu ve meselelerin tasnifi ve sistematigi bakımından ilerlemiş ve gelişmiştir. Buna karşın Türk Belâgatı hasr üslûbu, bağımsız çalışmalara konu olması bir yana, edebiyatımızın Batının etkisine girip mahiyet değiştirdiği dönemden itibaren neredeyse üzerinde durulmaz olmuştur. XXI. asırda bu üslûbun, edebiyatımızda var oluş problemiyle karşı karşıya olduğunu söylemek abartı olmayacaktır.²⁰⁵
3. Hasr üslûbu, Arap Belâgatında günlük dilin yanı sıra âyet, hadis ve şiirden örnek ve şahitlerle kayda geçirilmiştir. Türk Belâgatında ise, âyet ve hadisten örneklere yer verilmeden,²⁰⁶ günlük dilden ve şiirden örneklerle ele alınmıştır.²⁰⁷

²⁰³ Muasır belâgat yazarlarımızdan Mehmet Kaya Bilgegil hasr üslûbunu yeni bir sistemle ele almakla beraber Arap Belâgatı geleneğinden de bütünüyle uzak kalamadığını söylemektedir (Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. XV).

²⁰⁴ Bilgegil'in "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*" adlı kitabı bu genellenmenin dışındadır. Adı geçen kitapta yazar, konuyu özgün ilmî bir tasnif ve sistemle incelemekle beraber yeni kavram ve terimler ortaya koyamamıştır. Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. XV.

²⁰⁵ Bugün okullarımızda edebiyat dersine giren öğretmenlerimizden konuştuklarımızın neredeyse tamamının bu üslûptan habersiz olduğunu belirtelim.

²⁰⁶ Türk Belâgatında hasr üslûbunun âyet ve hadisten örnek getirilmeden ele alınması, belâgatımızın, - başlangıçtaki- Kur'an'ın i'câzını anlama gayesinden uzaklaşmasının tezahürlerinden biridir.

²⁰⁷ Mesela, Bilgegil, hasr üslûbunda örnek olarak sadece iki şiir getirirken, Saraç ve Güneş konuyu ağırlıklı olarak şiirden şahitlerle delillendirmişlerdir. (Kırş. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 99-101); Saraç, *Klâsik Edebiyat Bilgisi*, s. 76-79; Sezai Güneş, *a.g.e.*, s. 29-30).

4. Türk Belâgatında hasr üslûbuna ait kavram ve terim adları ile tasnif sistemi büyük oranda Arap Belâgatından ödünç alınmıştır.²⁰⁸
5. Her iki belâgatta hasr yollarında benzerlik ve aynılık söz konusudur. Aşağıdaki tabloda, Arap Belâgatı hasr yoluna Türk Belâgatından karşılıklar gösterilmektedir. Bu tablo, Arapça hasr ifadelerinin Türkçede hangi ifade biçimleriyle karşılanabileceğine dair bir tekliftir.

Tablo 16: Arap Belâgatı hasr üslûplarına Türk Belâgatından denk veya yakın karşılıklar

ARAP BELÂGATINDA HASR YOLU	TÜRK BELÂGATINDA HASR YOLU
<ul style="list-style-type: none"> • Nefiy+İstisna yoluyla hasr ○ مَا جَاءَ إِلَّا أَحْمَدُ 	<ul style="list-style-type: none"> • İstisna + nefiy yoluyla hasr ○ Ahmet'ten başkası gelmedi. ○ Ahmet hariç kimse gelmedi. ○ Başkası değil, Ahmet geldi.
<ul style="list-style-type: none"> • İnnâ edatı yoluyla hasr ○ إِنَّمَا جَاءَ طَلْحَةُ 	<ul style="list-style-type: none"> • Hasr edatı yoluyla hasr ○ Sadece Talha geldi. ○ Bir tek Talha geldi.
<ul style="list-style-type: none"> • Atıf harfi yoluyla hasr ○ جَاءَ حَمْزَةُ لَا الْحَسَانَ 	<ul style="list-style-type: none"> • Bağlaç yoluyla hasr ○ Hamza geldi, Hasan değil. ○ Hasan değil, Hamza geldi. ○ Hasan gelmedi, fakat Hamza.
<ul style="list-style-type: none"> • Takdîm - tehir yoluyla hasr ○ مَا أَنَا بِحَدَّثْتُ عَنْكَ 	<ul style="list-style-type: none"> • Takdîm-tehir yoluyla hasr ○ Seni ben aramadım. ○ Ben aramadım seni.
<ul style="list-style-type: none"> • Fasil zamiri yoluyla hasr ○ إِسْمَاعِيلُ هُوَ الْمُسَافِرُ 	<ul style="list-style-type: none"> • Yükleme işaret veya şahıs zamiri getirme yoluyla hasr ○ İsmail, işte odur yolcu. ○ Yolcu, İsmail'in ta kendisidir. ○ İsmail'dir, işte odur, yolcu.
<ul style="list-style-type: none"> • Harf-i ta'rifle müsnedin marife getirilmesi yoluyla hasr ○ عَمْرُ الْمُسَافِرِ 	<ul style="list-style-type: none"> • Yükleme belirtili kelime olarak getirme yoluyla hasr ○ Ömer'dir yolcu.

²⁰⁸ Cumhuriyet döneminde Arapça terimlere Türkçe karşılıklar bulma girişimleri olmuşsa da bu sınırlı çerçevede olmuştur. Bu çerçevede hasr üslûbu için *daraltma*, *özüleştirme*, *özgüleyiş*, *özgüleme* gibi bazı Türkçe terimler önerilmiş, fakat bunlar *kasr/hasr* teriminin dil bilimsel Türkçe karşılığı olarak kabul görmediğinden yerleşmemiştir. Türkçede Arapça kelime ve kavramların bolca bulunuyor olmasından hasr üslûbuna yeni terimler aramaya çokça teşebbüs edilmemiştir. Önerilen bazı yeni terimler de başta sahipleri tarafından olmak üzere genel kabul görmediğinden Arapça kavram ve terimlerin kullanımına devam edilmiştir (Bk. Bilgegil, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri*, s. 29, 99-103).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUR'AN MEÂLLERİNİN HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Kur'an'da hasr üslûbuyla gelen otuz âyetin Türkçe meâlleri, âyetlerin ifade ettiği hasr anlamlarını Türk Diline yansıtılmaları açısından ele alınıp incelenecektir. Bu çerçevede öncelikle her bir âyetin, hasr vurgusuyla bildirdiği anlam belirlenecek, ardından âyetlerin seçilen meâllerdeki çevirileri ortaya konacak ve son olarak, bu meâller, âyetteki hasr vurgusunu Türkçeye aktarmaları bakımından değerlendirilecektir.

Fakat Kur'an meâllerini kritik etmeden önce tercüme ve meâlin ne olduğu, Kur'an'ın tercümesi ve bunun mümkün olup olmadığı, Kur'an'ın meâli ve buna duyulan ihtiyaç gibi bazı önemli hususlara değinmekte fayda vardır. Bundan başka, bu konuda geçmişte yapılmış çalışmalar, âyet ve meâllerin seçiminde ve meâlleri değerlendirmede izlediğimiz yöntem ve esaslarla ilgili gerekli bilgiler de verilecektir.

1. MEÂL VE KUR'AN TERCÜMESİ

Araştırma, Kur'an'ın Türkçe meâllerini hasr üslûbu açısından değerlendirmeyi amaç ve konu edindiğinden meâlin, eleştiriyi kendisine temel teşkil edecek sağlam ve güvenilir bilgiler üzerine oturtmak gereklidir. Bu çerçevede, *tercüme* ve *meâlin* ne olduğu, Kur'an'ın tercümesi, buna imkân olup olmadığı, Kur'an'ın meâli ve buna duyulan ihtiyaç gibi bazı hususlar aşağıda ele alınıp incelenecektir.

1.1. TERCÜME VE MEÂL

Meâlin, Kur'an'ın tercümesi olduğu şeklinde genel bir algı vardır. Bu algı kısmen doğru olsa bile bütünüyle doğru değildir. Zira müşterek noktaları olmakla beraber *tercüme* ve *meâl* tamamen birbirinin yerini alabilecek, denk ve eşit kavramlar değildir. Aşağıda bu hususa açıklık kazandırmak üzere, tercüme ve meâlin ne olduğu ve Kur'an'ın tercümesi ve meâli ifadelerinin hakikati ele alınacaktır.

1.1.1. Tercüme

“Tercüme” kelimesinin aslı, Arapça “*terceme*” olup,¹ dilimizde galat-ı meşhur olarak “tercüme” şeklinde kullanılmaktadır.² “Terceme (tercüme)” kelimesi sözlüklerde, “*Bir sözü, ulaşmadığı kimseye iletme, bir dilden bir başka dile aktarma, kendi dilinde veya başka bir dilde daha anlaşılır hâle getirme*”³ ve “*başka bir dile aktarılmış olan*”⁴ anlamlarına gelmektedir. Herkesçe bilinen, yaygın manada “*tercüme*”, bir sözü, bir başka dilde dengi bir söz ile aynen ifade etme işlemi⁵ ve bu işlem sonucu ortaya çıkan ürün⁶ demektir. Dilimizde “*çeviri, çevirme*” kelimeleri “*tercüme*” ismiyle aynı anlamdadır. Bu işi yapana “*mütercim, tercüman, çeviren, çevirici ve çevirmen*” denir.⁷ Bununla beraber tercüman ve mütercim arasında kaynak dildeki sözün sözlü veya yazılı olmasına göre bir ayırım vardır. “*Tercüman*” bir dilde söylenen sözü başka bir dile sözlü olarak çeviren;⁸ “*mütercim*” ise yazılı bir metni yazılı olduğu dilden başka bir dile yazılı olarak aktaran kimse⁹ hakkında kullanılır.

“*Tercüme*”, bir metin veya sözü başka bir dilde yeniden inşa etme faaliyetinin adıdır. Bu inşa iki şekilde gerçekleşir:

a. Bir dildeki sözü veya metni, kelimelerini diğer dilde en yakın karşılıklarıyla birebir değiştirmek suretiyle yeniden inşa etmek. Sözü veya metni, diğer dilde olabildiği

¹ Ebü'l-Bekâ, *a.g.e.*, s. 313; Tehânevî, *a.g.e.*, I, 414; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 311; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1239.

² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 311.

³ Cevherî, *a.g.e.*, V, 1928; İbn Manzûr, *a.g.e.*, XII, 66; Bedrüddîn b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu'l-kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y., XXIII, 115; Zebîdî, *a.g.e.*, XXXI, 327; Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 311; Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, I-II, 3. bs., Matbaatü İsâ el-Halebî ve şürekâhu, t.y., II, 109-110; M. Tayyib Okıç, “Hadîste Tercüman”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIV, sayı: 1, yıl: 1966, ss. 27-52, s. 31.

⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1239; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1682; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, V, 5739.

⁵ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, 3. bs., İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979, I, 9; Kâmile İmer v.dğr., *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayinevi, 2011, s. 73.

⁶ İmer, *a.g.e.*, s. 73.

⁷ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 226-227, 1239; TDK, *a.g.e.*, s. 525-526, 2329; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 309, 1682; Ali Bulut, *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*, 2. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2016, s. 13.

⁸ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, V, 5739.

⁹ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 4241.

ölçüde hiçbir kelimesini bırakmadan, kelimesi kelimesine, aynen ifade etmeyi hedeflediği için bu tür çeviriye “*harfî tercüme*”¹⁰ denmiştir.¹¹ *Tercüme/çeviri* denilince öncelikle kasdedilen ve anlaşılan bu çeşit tercümedir¹². Harfî tercüme, kelime merkezlidir; kaynak dildeki kelimenin anlamı tespit edilir ve hedef dilde onun yerine aynı anlamda başka bir kelime getirilir. Böylece kaynak dildeki anlamın yanı sıra kelime sayısı, cümle çatısı ve üslûbunu da hedef dilde aynıyla korumayı hedefler.¹³ Bu sebeple harfî tercümenin uzun veya edebî metinlerde uygulanması zordur.

b. Bir sözü veya metni, başka bir dilde anlam bakımından yeniden inşa etmek. Söz veya metnin anlamı hedef dile yorum katkılı olarak aktarıldığından bu tarz tercümeye “*tefsirî tercüme*” denir.¹⁴ Tefsirî tercümede önemli olan, anlam ve mesajın hedef dilde en iyi şekilde ifade edilmesidir. Bu yüzden “*tefsirî tercüme*”nin, *bir dilden başka bir dile anlam aktarımı* olduğu söylenebilir. Bu tercümenin harfî tercümedeki gibi kaynak dildeki her bir kelimeye hedef dilden karşılık bulma gibi katı kuralları yoktur. Kaynak metnin kelime sayısı, cümle çatısı ve üslûbu öncelikle gözetilmesi gereken hususlar değildir. Mütercime sağladığı esneklik ve serbestlik avantajıyla tefsirî tercüme günümüzde en çok tercih edilen tercüme çeşididir.¹⁵

¹⁰ Harfî tercüme, *lafzî tercüme*, *motamot çeviri* ve *literal çeviri* de denmektedir. Bk. Abdülcelil Bilgin, “Harfî ve Tefsirî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 33, yıl: 2010, ss. 171-186, s. 173.

¹¹ Bilgin, *a.g.m.*, s. 173; Taceddin Uzun, *Tercüme Sanatı ve Arapça’dan Türkçeye Nasıl Tercüme Yapılır?*, Konya: Uysal Kitabevi, 1995, s. 26; Bulut, *a.g.e.*, *Çeviri Teknikleri*, s. 13-14.

¹² Nitekim Süyûtî, *tercüme*yi, *لَفْظَةً بِلَفْظَةٍ تَقُومُ مَعَهَا* “*Bir lafzı, onun dengi başka bir lafızla değiştirmek*” biçiminde tanımlamıştır. Bk. Süyûtî, *el-İtkân*, I, 378; a.mlf. *Mu’terekü’l-akrân*, II, 196.

¹³ Zürkânî, *a.g.e.*, II, 111-112; Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, I-III, nşr. Muhammed el-Baltâcî, Kahire: Mektebetü Vehbe, t.y., I, 19; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988, s. 217; Bilgin, *a.g.m.*, s. 173.

¹⁴ Tefsirî tercüme, *meâlen tercüme*, *anlama dayalı tercüme*, *yorum dayalı tercüme*, *manevî tercüme* ve *serbest çeviri* de denmektedir. Bk. Bilgin, *a.g.m.*, s. 173.

¹⁵ Zürkânî, *a.g.e.*, II, 111-112; Muhammed Zehebî, *a.g.e.*, I, 19-22; Mustafa Dîb el-Bûgâ, Muhyiddin Dîb Mistû, *el-Vâzih fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*, 2. bs., Dımaşk: Dârü’l-Kelimi’t-tayyib, 1418/1998, s. 259; Nureddin Muhammed İtr, *‘Ulûmü’l-Kur’âni’l-Kerîm*, Dımaşk: Matbaatü es-Sabâh, 1414/1993, s. 116-118; Uzun, *a.g.e.*, s. 26-27; Ali Akpınar, *Kur’ân Tercüme Teknikleri*, Konya: Serhat Kitabevi, 2011, s. 14-22.

1.1.2. Meâl

“*Meâl*” kelimesi de tercüme kelimesi gibi dilimize Arapçadan geçmiş kelimelerdendir.¹⁶ Sözlükte, “maksat; mana, mefhum¹⁷; öz, özet¹⁸, meydana gelen, ortaya çıkan şey, sonuç, netice¹⁹ gibi anlamlara gelmektedir. Son dönem Osmanlı Türkçesinde “*mana*, *mefhum*” karşılığında kullanılırken zamanla bir sözün veya metnin başka bir dile nasıl ve ne türlü aktarıldığını bildiren örfî bir anlam kazanmıştır. Bu çerçevede, bir sözün veya metnin kelimesi kelimesine, aynen olmaksızın, asıl anlatılmak istenileni, özünü ifade edecek şekilde,²⁰ anlamca²¹, özet olarak²² aktarılması, “*meâlen*” kelimesiyle anlatılmıştır.

1.1.3. Kur’an Tercümesi ve Kur’an Meâli

“*Meâl*” kavramı, Osmanlı ilim geleneğinde ilk defa Elmalılı Hamdi Yazır’ın, tefsirine “*Yeni Meâlli Türkçe Tefsîr*” adını koymasıyla birlikte “Kur’an’ın, başka bir dile kelimesi kelimesine, aynen değil, mana ve mesajının aktarılması” şeklinde özel bir anlam kazanmıştır. Böylece Kur’an’ın metnini, kelimesi kelimesine olmaksızın, mana ve maksadını bildirecek şekilde Türk Diline aktarma işlemine ve Kur’an’ın, bu işlem sonunda ortaya çıkan yorum katkılı Türkçe anlamını içinde bulunduran kitaba “*meâl*” denmesi bir teamül hâline gelmiştir ve bu teamül günümüzde de sürdürülmektedir.²³

¹⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 966; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 782; TDK, *a.g.e.*, s. 1640; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169.

¹⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 966; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 706; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 782; TDK, *a.g.e.*, s. 1640; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3804.

¹⁸ Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169.

¹⁹ Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 706; TDK, *a.g.e.*, s. 1640; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3804.

²⁰ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3804.

²¹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 966; Devellioğlu, *a.g.e.*, s. 706; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 782; TDK, *a.g.e.*, s. 1640; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 3804.

²² Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1169.

²³ Dücane Cündioğlu, *Sözlü Kültür’den Yazılı Kültür’e Anlamın Tarihi*, 5. bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2014, s. 201; Mustafa Öztürk, *Meal Kültürümüz*, s. 32, 33; a.mlf., *Meal ve Tefsirin Serencamı*, s. 17, 29.

Yoruma dayalı da olsa, Kur'an'ın Arapçadan başka bir dile aktarılması neticede bir tercüme faaliyetidir ve “*meâl*”, Kur'an'ın açıklama ve yorum katkılı Türkçe tercümesinden başka bir şey değildir. Bu tercümeye “*meâl*” denmesi, Kur'an'ı başka bir dilde kelimesi kelimesine, cümle çatıları, söz dizgesi ve üslûplarıyla aynen ve eksiksiz tercüme etmenin imkânsız olduğu; Kur'an'ın ancak anlam ve mesajlarının, asıllarına yakın şekilde fakat biraz eksiğiyle tercüme edilebileceği anlayışı etkili olmuştur.²⁴ Diğer yandan, bu isimlendirme, bir tevazu ve haddi bilmenin ifadesi olmasının yanı sıra Kur'an'ı yorumdan arındırılmış şekilde tercüme etmenin mümkün olmadığını peşinen kabul etmenin göstergesidir.²⁵

Araştırmada, Elmalılı Hamdi Yazır dönemine kadar geçen dönemde hazırlanmış, Kur'an'ın Türkçe anlamını içinde barındıran kitaplar için “*tercüme/çeviri*”, Elmalılı'dan itibaren basım ve yayımı yapılanlar için ise “*meâl*” kavramını kullanacağız. Böylece Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan güzel bir geleneği de sürdürmüş olacağız. Aynı şekilde âyetin bir bölümünün Türkçe manası için “*tercüme/çeviri*”; tamamının Türkçe manası için de “*meâl*” kelimesini kullanacağız.

1.2. MEÂLE DUYULAN İHTİYAÇ

Kur'an-ı Kerîm, bu dünyanın geçici²⁶ sakinlerine, ömür sermayelerini boş yere harcamamaları,²⁷ en kârlı şekilde değerlendirmeleri²⁸ için Allah'ın tanıdığı son şans ve yegâne fırsattır.²⁹ İnsanlara düşen, bu fırsattan en âzamî ve en iyi biçimde yararlanmak; Kur'an'ı okumak,³⁰ anlamaya çalışmak,³¹ anlattıkları üzerinde zihin yormak,³² öğüt ve ibret almak³³ ve böylelikle ömür sermayelerini en kârlı biçimde değerlendirmektir.³⁴

²⁴ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 30.

²⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, 4. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015, s. 38.

²⁶ el-İsrâ, 17/28; er-Rûm, 30/8; er-Rahmân, 55/26; el-İnsân, 76/27.

²⁷ et-Tevbe, 9/69; Muhammed, 47/3.

²⁸ el-Bakara, 2/16; el-Fâtır, 35/29; es-Saf, 61/10.

²⁹ el-Kehf, 18/6.

³⁰ en-Neml, 27/91-92; el-Ankebût, 29/45; el-Müzzemmil, 73/2-4.

³¹ el-En'âm, 6/65; el-İsrâ, 17/41.

³² ez-Zuhuf, 43/3; ed-Duhân, 44/58; el-Kamer, 54/17, 22, 32, 40.

³³ el-En'âm, 6/126; el-A'râf, 7/26; en-Nahl, 16/90; el-Kasas, 28/46, 51.

³⁴ el-'Asr, 103/3.

Kur'an'da Allah konuşuyor. Ne dediğini öğrenmeyi istemek insanın doğal hakkıdır ve insan bu hakkı kullanmaktan sorumludur. İnsan bu hakkı kullanıp, Kur'an'ın anlam ve mesajını okuyup anladıkça, kendisinin, Allah'tan başkasına boyun eğmeyecek saygınlık ve şerefe sahip yüce bir varlık olduğunun bilincine de varacaktır.³⁵

Fakat dili Arapça olan Kur'an'ı anlamak; bu son ilâhî fırsattan yararlanmak Arapça bilenler şöyle dursun, Arapça bilmeyen insanlar için nasıl mümkün olacaktır?

Bunu gerçekleştirmenin iki yolu vardır: Bunlardan biri, bütün insanlara Arapçayı öğretmek, diğeri de Kur'an'ı insanların kendi dillerine tercüme etmektir. İlk seçenek hem maddî hem de manevî bakımdan imkânsızdır, ayrıca buna gerek de yoktur.³⁶ Bu durumda geriye tek yol kalmaktadır: Kur'an, dünyanın konuşulan dillerine tercüme edilecektir.

1.3. KUR'AN'IN TERCÜMESİNİN İMKÂNI VE DİNÎ HÜKMÜ

Kur'an, üslûbu ve anlamlarıyla akıllara durgunluk veren, hayrette bırakan edebî bir mucizedir. Onu başka bir dilde kelimesi kelimesine, aynen ifade edebilmek imkânsızdır.³⁷ Zira bu, onu, anlamlarının yanı sıra cümle çatısı, söz dizgesi, üslûbu, fesahat, belâgat ve i'câzına denk bir şekilde yeniden inşa etmek demektir ki, bu, mümkün değildir. Çünkü Kur'an, lafız ve manasıyla, üstün belâgat ve i'cazıyla bir benzeri asla getirilemeyecek nitelikte bir kitaptır. Yapılan çeviriler, tercüme yöntem ve prensipleri bakımından ne kadar başarılı olurlarsa olsunlar, eksik ve kusurlu olmaktan kurtulamayacaklardır. Buna bir de meâl yazarlarının ehliyetsizliği; Arap Dili ve Belâgatı ile Türk Dili ve Edebiyatındaki kifayetsizlikleri ve İslami ilimlerdeki yetersizlikleri eklenince meâllerdeki çeviri hataları haddi aşmaktadır.

Ancak bununla beraber Kur'an, anlamak ve öğüt almak isteyen Allah tarafından anlam ve mesajları kolaylaştırılmış evrensel bir kitaptır. O, belli bir coğrafyanın, zamanın ve toplumun insanlarına özgü olmayıp, inmeye başladığı andan itibaren dünya durdukça bütün insanlık için gönderilmiş ilahî bir rehberdir. Onun her zaman güven veren ve en

³⁵ Atay, *a.g.e.*, s. VI.

³⁶ Kur'an'da, dillerin farklı olması, Allah'ın bir âyeti olarak gösterilmektedir. Bk. er-Rûm, 30/22.

³⁷ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 30; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı: Meal-Tefsir*, 7. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2009, s. 33.

iyiye götüren rehberliğinden faydalanmak ise, ancak söylediklerini anlamakla mümkündür. Dolayısıyla bütün insanlığın kendine muhatap olduğu bir kitabın dünya dillerine tercüme edilmesi kaçınılmazdır. Bu zorunluluk, Kur'an'ın meâlen tercümesinin imkân dâhilinde olduğunun aklî bir göstergesidir. Bu sebeple, Kur'an'ın tercümesine duyulan aşırı ihtiyaçtan ötürü dünya dillerinde Kur'an meâlleri hazırlamanın farz olduğunu savunanlar vardır.³⁸

Gerçek şu ki, tercümenin bütün zorluklarına rağmen Kur'an'ın anlam ve mesajını, Arapça bilmeyen insanlara kendi dillerinde anlaşılır bir şekilde ifade etmek mümkündür.³⁹ Nitekim bu maksatla yüzyıllardan beri pek çok çalışma yapılmış, dünya dillerinde⁴⁰ binlerce meâl hazırlanmıştır.⁴¹ Günümüzde meâl yazıcılığına ek olarak, meâlleri çeşitli yönlerden ele alıp inceleyen, eleştiren, eksik ve hatalarına çözüm önerileri sunan ve böylece Kur'an'ın anlam ve mesajının bir başka dile olabildiğince isabetli şekilde aktarılmasını amaçlayan çalışmalar da her geçen gün artarak yapılmaktadır.⁴²

Diğer bir husus, Kur'an'ın başka bir dile tercümesinin din bakımından caiz olup olmadığı meselesidir ki, İslam âlimleri, Kur'an'ın, i'cazî özellikleri sebebiyle, harfî tercümesinin imkânsız olduğu, bu yüzden caiz olmadığı hususunda hemfikirdirler. Yine onlardan gelen bir başka görüş, Kur'an'ın tefsiri/meâlen tercümesinin mümkün ve buna duyulan aşırı ihtiyaç dolayısıyla Kur'an'ın meâlen tercümesinin caiz olduğudur.⁴³

³⁸ Nurettin İtr bunlardan biridir. bk. İtr, *a.g.e.*, s. 118.

³⁹ Esed, *a.g.e.*, s. 33.

⁴⁰ Burada Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, Kur'an'ı Müslümanların konuştuğu dillere çevirmek için 2015 yılında "Hiçbir Dil Kur'an'sız Kalmasın" sloganıyla 15 farklı dilde başlatıp, aşama aşama bütün dünya dillerini kapsayacak olan meâl projesini takdirle anmak gerekiyor. Farklı dillerdeki meâllerin, "Hediye Kur'an Olsun" projesiyle dünyanın dört bir yanındaki Müslümanlara ücretsiz olarak sunulması hedeflenmiştir. Bk. "<https://www.diyaret.tv/hicbir-lisan-kuransiz-kalmasin>". (03.08.2018).

⁴¹ 65 dilde 2 bin 672 adet basılmış Kur'an tercümesinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Bu tercümelelerin %95'ini Farsça, Türkçe ve Urduca tercümeleler oluşturuyor. Bk. "<http://www.akkalemler.com/diyaret-mealleri-denetleme-yetkisi-verildi-haber-30217>". (03.08.2018).

⁴² Kur'an'ın Türkçe meâllerindeki anlatım bozuklukları ve yapılan hatalar çeşitli makale ve kitaplarda ele alınmıştır. Örneğin bk. Mustafa Öztürk, *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, s. 35-64; Abdülcelil Bilgin, *Kur'an Meallerindeki Anlatım Bozuklukları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012, s. 35-236.

⁴³ İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, I-VII, nşr. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân, Dârü İbni 'Affân, 1417/1997, II, 107; Muhammed Zehebî, *a.g.e.*, I, 22; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 217; Osman Keskiöğlü, *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri (Ulûm-ı Kur'an)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987, s. 213; Akpınar, *a.g.e.*, s. 15; Ferruh Kahraman, *Ulûmu'l-Kur'an Özelinde Tefsirde İhtilaflar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011, s. 92-93.

Madem ki bu bölüm meâl eleştirisine ayrılmıştır, o zaman bununla ilgili olarak akla gelebilecek şu sorulara cevap vermek de yerinde olacaktır: Meâlin, eksiklik ve fazlalıklarla malûl olduğu peşinen kabul edildiğine göre, meâlleri taşıdıkları kusurlar sebebiyle eleştirmek vicdana ve adâlete ne kadar uymaktadır? Onları hangi yönden, ne ölçüde eleştirebiliriz?

Bu sorulara bizim cevabımız şudur: Kur'an'ı mana, üslûp, belâgat ve i'cazıyla, kelimesi kelimesine, aynıyla bir başka dilde ifade etmedeki kusurlarından dolayı meâlleri eleştirmek, insan takatinin üstünde bir işi meâl yazarından beklemek olacağından insafa sığmaz. Ancak meâllerden, Kur'an metnindeki i'caz ve belâgatı muhafaza edemeyecekleri bilinmekle beraber, en azından Kur'an'ın anlam ve mesajını olabileceği en doğru ve en kusursuz, eksiksiz şekilde hedef dilde ifade etmeleri beklenir. Bu ise, hemen olabilecek bir şey değildir. Bu süreçte istenmeyen birtakım hataların ve eksikliklerin meydana gelmesi kaçınılmazdır. Zira Kur'an ilahî, meâl ise beşeridir. İlahî olan karşısında beşerî olanın eksik ve kusurlu olmasından başkası mümkün değildir. Bu durum, meâlleri doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek maksadıyla inceleme işini yani meâl eleştirisini zorunlu hâle getirmektedir. Bizim meâl eleştirimizden maksat da bunu gerçekleştirmek yani meâlleri, Kur'an'ın anlam ve mesajını hedef dilde ifade etmeleri yönüyle inceleyip, doğru ve yanlışlarını bulup göstererek, daha doğru ve daha kusursuz meâllerin yazımına olumlu katkı sağlamaktır. Bu çalışmamızda çerçeveyi hasr üslûbuyla sınırladığımızdan ötürü meâlleri sadece anlam yönünden; âyetlerin hasr vurgusuyla ifade ettiği anlamları Türkçeye yansıtılmaları bakımından tenkit edeceğiz.

1.4. MEÂL GELENEĞİMİZ

Kur'an başka bir dile ilk olarak Hz. Peygamber döneminde tercüme edilmiştir. Ancak bu ilk tercüme, Kur'an'ın tamamını kapsamamış, bazı âyet ve surelerle sınırlı kalmıştır. Habeşistan'a hicret eden Müslümanların sözcüsü Ca'fer b. Ebû Tâlib'in (öl. 8/629), Habeş Necâşîsi Ashame b. Ebcer (öl. 9/630) ile maiyetinin huzurunda okuduğu Kur'an'ın⁴⁴ din âlimleri ve saray mensupları için Habeş diline tercüme edilmesi,⁴⁵ o dönemde gerçekleştirilen faaliyetlere bir örnektir. Allah Resûlü (sav) tarafından Arap olma-

⁴⁴ Muhammed el-Muttalibî İbn İshâk, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî*, nşr. Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1398/1978, s. 215; Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve vefayâtü'l-meşâhîri'l-a'lâm*, I-LII, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1413/1993, I, 193.

⁴⁵ Hidayet Aydar, "Kur'an: Tercümesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, XXVI, 405.

yan komşu ülkelerin devlet başkanlarına yazılan diplomatik mektuplarda bulunan âyetlerin gönderilen elçiler tarafından muhataplarına tercüme edilmesi⁴⁶ ve Selman-ı Fârisî'nin (öl.36/656 [?]) bazı İranlıların talebi üzerine onlar için Fatıha sûresini Farsçaya tercümesi⁴⁷ de Allah Resulü'nün döneminde Kur'an'ın tercümesine yönelik faaliyetlerden bazılarıdır.

Kur'an metninin tamamını kapsayan ilk tercüme, 127/745 yılında Berberî dilinde yapılmış,⁴⁸ fakat bu tercüme zamanımıza ulaşmamıştır. Kur'an'ın günümüze ulaşan, en eski tam metin tercümesi, Sâmânî devleti hükümdarlarından I. Mansûr b. Nûh b. Nâsır'ın (öl.350/961) emriyle Horasan ve Mâverâünnehirli âlimlerden oluşan bir heyet tarafından yapılan, beraberinde Taberî tefsirinin özetinin de yer aldığı Farsça çeviridir.⁴⁹

Türkler İslam dinine girdikleri dönemlerde Uygur alfabesini kullandıklarından Kur'an'ın ilk Türkçe tercümesi de Uygur dilinde yapılmıştır. Fakat bazı âyetlerin uygurca tercümelerini içeren belgeler bulunmakla beraber Kur'an'ın bütününe Uygurca tercümesi bulunmamaktadır.⁵⁰ Kur'an'ın günümüze ulaşmış ilk Türkçe tam metin tercümesi Oğuz dilinde olup, yukarıda sözü geçen Farsça tercüme model alınarak hazırlanmıştır.⁵¹ Mütercimi bilinmeyen ve müellif nüshası mevcut olmayan bu tercümenin bazı müstensih

⁴⁶ Ebû Abdullâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâti'l-kübrâ* I-VIII, nşr. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1410/1990, I, 198; Muhammed Hamîdullah, *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2015, s. 253-355.

⁴⁷ Muhammed b. Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993, I, 37; Alûsî, *a.g.e.*, VI, 365.

Zürkânî, bu haberin senedinin olmadığını, bu sebeple aslının bilinmediğini, bununla amel etmenin caiz olmadığını söylemiştir. Bk. Zürkânî, *a.g.e.*, II, 159.

⁴⁸ Muhammed Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, nşr. Ahmet Baydar, İstanbul: Beyan Yayınları, 2013, s. 106; Demirci, *a.g.e.*, s. 268; Mehmet Ünal, "Tefsire Giriş", *Tefsir El Kitabı*, 4 bs., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015, s. 112.

⁴⁹ Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 106; Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 221; Demirci, *a.g.e.*, s. 268; Ünal, *a.g.b.*, s. 112; Aydar, *a.g.mad.*, XXVI, 405.

⁵⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 223; Aydar, *a.g.mad.*, XXVI, 406; Mustafa Öztürk, *Meal ve Tefsirin Serencamı*, s. 18; Muhammed Hamîdullah, "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Yazma Tercümeleleri", (Mss of The Turkish Translations of The Holy Quran, Salih Tuğ), *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 14, yıl: ss. 65-80, s. 66.

⁵¹ Keskiöğlü, *a.g.e.*, s. 215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 222; Demirci, *a.g.e.*, s. 268; Ünal, *a.g.b.*, s. 112-113; Aydar, *a.g.mad.*, XXVI, 406; Abdülkadir Erdoğan, "Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Varlık Dergisi*, cilt: I, sayı: 1, yıl: 1938, ss. 47-51, s. 47-48.

yazmaları günümüze ulaşmıştır.⁵² Bunların en eskisi, Şîrazlı Muhammed b. Hâc Devletşah'a ait olup, 734/1334 yılında yazılmıştır.⁵³

Selçuklu ile Osmanlı'nın ilk dönemlerinde öğretim ve ilim dili Arapça olduğundan Kur'an'ın tercümesine fazla ihtiyaç duyulmamış ve bu yöndeki girişimler çok rağbet görmemiştir.⁵⁴ Bu tür faaliyetler sınırlı bir çerçevede ve genellikle taşralarda yürütülmüştür.⁵⁵

Bugünkü anlamdaki şekliyle Türkçe meâl geleneği, XIX. yy. da Tanzimat'ın ilanından hemen sonra (1839-1876), ulusçuluk ve Türkçülük akımıyla başlamıştır. Bu dönemde yayımlanan Kur'an tercümeleri genellikle Kur'an'ın Farsça çevirilerinin Türkçeye tercümesinden ibaret olup bunların da sayısı fazla değildir.⁵⁶

XX. yy.da II. Meşrutiyet'in ilanı (1908'de) birlikte ulusçuluk ve Türkçülük ideolojisinin artan etkisiyle "Türkçe Kur'an" düşüncesi ortaya atılmış ve Kur'an'ın Türkçeye tercümesine olan rağbet artmıştır. Böylece I. Dünya Savaşı'nın başlarında (1914), Bâbîâli'nin ilk Türk yayıncılarından İbrahim Hilmi Çığıracı (öl.1963) *Kur'an'ın tam metin ilk Türkçe tercümesini* basmaya başlamış; fakat tercümenin, Zeki Megamiz adlı bir Suriyeli Hristiyan tarafından yapıldığı ve savaşta Osmanlı aleyhine bir propaganda malzemesi olarak kullanılmak istendiği anlaşılınca ilk beş formasından sonra basımı devlet tarafından durdurulmuştur.⁵⁷

Kur'an'ın Türkçeye tercümesi faaliyetleri, Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir.⁵⁸ Ne var ki, Cumhuriyet, II. Meşrutiyetin devamı niteliğinde olduğundan bu dönemde yayımlanan Kur'an tercümeleri de öncekiler gibi siyasî maksatlı olmuştur.⁵⁹ Bazı yayıncılar da bu durumu fırsat bilip, Kur'an'ın tercümesini ticarî kazanç kaynağına

⁵² Hamîdullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 106; Aydar, *a.g.mad.*, XXVI, 406; Erdoğan, *a.g.m.*, s. 47-48.

⁵³ Keskiöğlü, *a.g.e.*, s.215; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 222; Demirci, *a.g.e.*, s. 268; Ünal, *a.g.e.*, s. 112-113; Aydar, *a.g.m.*, XXVI, 406; Erdoğan, *a.g.m.*, s. 48.

⁵⁴ Aydar, *a.g.m.*, XXVI, 406.

⁵⁵ Keskiöğlü, *a.g.e.*, s.215; Aydar, *a.g.m.*, XXVI, 406.

⁵⁶ Aydar, *a.g.m.*, XXVI, 406.

⁵⁷ Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, s. 187-189.

⁵⁸ Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, s. 201.

⁵⁹ Dücane Cündioğlu, *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998, s. 199; a.mlf., *Anlamın Tarihi*, s. 179, 180, 201.

dönüştürmüşlerdir.⁶⁰ Neticede, Arapça bilgisi yetersiz, İslami ilimlerden liyakatsiz pek çok kimse tarafından Kur'an'ın yanlışlarla dolu Türkçe tercümeleri yayımlanmıştır.⁶¹

Bu durum üzerine 1925 yılında Diyanet İşleri Reisliği, Mehmet Akif Ersoy'u Kur'an'ı tercüme etmekle, Elmalılı Hamdi Yazır'ı tefsir yazmakla görevlendirmiştir. Mehmet Akif Ersoy'un, başladığı tercüme işinden vazgeçmesi üzerine tercüme görevi de Elmalılı'ya verilmiştir.⁶² 1925 yılında yazılmaya başlanan tefsirin ilk cildi “*Yeni Meâlli Türkçe Tefsir*” adıyla 1935 yılında yayımlanmıştır.⁶³ Elmalılı, Kur'an'ı başka bir dile noksansız tercüme etmenin imkânsız olduğu; Kur'an'ın ancak, anlamlarının aslına yakın şekilde, fakat biraz noksanı ile ifade edilebileceği anlayışıyla kitabını “*tercüme*” yerine “*meâl*” diye isimlendirmiştir. Böylece ilk defa onunla başlayan Kur'an'ın Türkçe tercümelerinin “*meâl*” olarak adlandırılması, bir gelenek olmuştur.⁶⁴ Diğer yandan, Elmalılı'nın bu tefsiriyle birlikte devletin, resmî meâl ve tefsir hazırlatma geleneği de başlamıştır.⁶⁵

1928 yılında harf devrimiyle birlikte yayıncılık alanında ve buna bağlı olarak Kur'an'ın Türkçeye tercümesi faaliyetlerinde kısa bir duraklama dönemi yaşanmıştır. Osmanlı alfabesinin bırakılıp, Latin alfabesinin kullanılmaya başlandığı bu dönemde Latin harfleriyle hazırlanan yeni tercümelerin yanı sıra daha önce Osmanlı alfabesiyle yayımlanan ve yanlışları sebebiyle ilim çevresinden ağır eleştiriler alan bazı tercümeler bu defa Latin harfleriyle yeniden basılmıştır.

1980'li yıllardan itibaren “*meâlcilik*” akımının artan etkisiyle meâl okuma alışkanlığı artmış; buna bağlı olarak meâl yazım ve yayımında gözle görülür büyük bir artış olmuştur.⁶⁶

⁶⁰ Elmalılı, *Hak Dini*, I, 8; Aydar, a.g.m., XXVI, 407.

⁶¹ Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, s. 201; Mustafa Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 21-22.

⁶² Aydar, a.g.m., XXVI, 407.

⁶³ Mustafa Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 29.

⁶⁴ Mustafa Öztürk, *Meâl Kültürümüz*, s. 32, 33; a.mlf., *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 17, 29; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, s. 201.

⁶⁵ Mustafa Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 27.

⁶⁶ Çıbıklı, Tanzimat'tan 2014 yılına kadar yayımlanan 184 meâlin kronolojik bilgilerini vermiştir (Bk. Süleyman Recep Çıbıklı, *Söz Sanatları Açısından Meâl Problemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014.s. 28-50 Süleyman Recep Çıbıklı, “*Söz Sanatları Açısından*

Meâlleri inceleyen ve denetleyen bir mekanizmanın olmamasının yol açtığı serbest ortamda meâl yayımcılığı, dinî bir ihtiyacı giderme maksadından sapmış, âdeta ticarî nitelik kazanmıştır. 65 dilde 2 bin 672 adet basılmış Kur'an tercümesinin %95'ini sırasıyla Farsça, Türkçe ve Urduca tercümelerin oluşturduğu göz önüne alındığında Türkçe meâl çalışmalarının oldukça yaygın ve yoğun şekilde yürütüldüğü söylenebilir.⁶⁷ Hemen hemen her cemaatin ve dinî yayıncılık yapan her yayınevının, kendi anlayış ve meşrebine uygun meâli bulunmaktadır.⁶⁸ Kısa zaman aralıklarıyla bir yenisinin dolaşıma girmesinden dolayı meâllerin tam sayısı hakkında kesin rakam vermek güç olmakla birlikte bugün bu sayı 200'ü⁶⁹ aşmıştır.⁷⁰

2018 yılında Yeni hükümet sistemine geçişin ardından Cumhurbaşkanlığı kararnamesiyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'na meâlleri denetleme yetkisi verilmiştir. Böylece Diyanet, İslam dininin temel nitelikleri açısından sakıncalı olduğu tespit edilen meâllerin basım ve yayımının durdurulmasına, dağıtılanların toplatılması ve imha edilmesine, yayının internet ortamında yapılması hâlinde yayına erişimin engellenmesine⁷¹ karar verebilecektir.⁷² Diyanet bu yetkiyi etkin ve dürüst bir şekilde ve ehil kişiler eliyle işletebilirse, Türkçe meâllerde bir nitelik iyileşmesinin mümkün olacağı umulur. Böylece lafzı,

Meâl Problemleri", (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arap Dili ve Belâgati Anabilim Dalı, 2014, s. 28-50). Buna göre, Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar geçen dönemde yayımlanan telif-çeviri toplam meâl sayısı 6, Cumhuriyet'in ilanı-1960 yılları arasında 29, 1961-1979 yılları arasında 21, 1980-2001 yılları arasında 58 ve 2001-2013 yılları arasında da 70'dir.

⁶⁷ Bk. <http://www.akkalemler.com/diyanet-e-mealleri-denetleme-yetkisi-verildi-haber-30217> (03.08.2018).

⁶⁸ Farklı cemaatlerin okudukları meâller için bk. Mustafa Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 39-41.

⁶⁹ Mustafa Öztürk, *Meâl Kültürümüz*, s. 34; a.mlf., *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, 13; Demirci, a.g.e., s. 268; DİB, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 9.

⁷⁰ Tanzimat'tan günümüze Kur'an'ın Türkçe meâlleri için bk. Hamidullah, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, s. 195-215; Keskiöglü, a.g.e., s.217; Mustafa Öztürk, *Meâl ve Tefsirin Serencamı*, s. 16-34; Cündioğlu, *Anlamın Tarihi*, s. 157-202; Çıbıklı, *Meâl Problemleri*, s. 25-50; Aydar, a.g.m., XXVI, 407; Mehmet Yüksel, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat'tan Günümüze Matbu Kur'an Meallerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.s. 32-52; Muhammed Özcan, *Kur'an-ı Kerim'deki Bazı Deyimlerin Çeviri Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2013.s. 3-30, 187-188.

⁷¹ İlgili kararname, sakıncalı olduğu tespit edilen meâllerle ilgili cezai bir müeyyide getirmemiştir. Oysa kararname yürürlüğe girdikten sonra basım ve yayımı yapılan meâllerin ilgilileri için caydırıcı bazı müeyyidelerin olması yerinde olurdu. Bu tür meâllerin basım ve yayımı suç kapsamına girmediğinden böyle bir müeyyide öngörülmemiştir.

⁷² Bk. 2/7/2018 tarihli, 703 nolu KHK'nın 141. mad.nin (I) bendi:<http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709m3.htm&main=http://www.res->

üstün belâgat ve i'câzıyla kelimesi kelimesine, aynıyla olmamakla beraber Kur'an'ın diltici anlam ve mesajları, asıllarına yakın şekilde, daha az eksikle, anlamak ve öğüt almak isteyenlerin istifadesine sunulmuş olacaktır.

2. KUR'AN'DA HASR

Kur'an'da, terim anlamda hasra delâlet eden 887 cümle bulunmaktadır.⁷³ Bu cümlelerden, 416'sı (%46,90) nefiy + istisna, 234'ü (%26,381) harf-i ta'rif ve fasl zamiri, 144'ü (%16,234) takdîm ve 93'ü (%10,485) de innemâ yollarıyla gelmiştir.⁷⁴

Bu cümlelerden 651 tanesinde sıfat mevsûfa, 565 tanesinde de mevsûf sıfata hasredilmiştir. Hakîkî tahkîkî hasr ile gelenlerin sayısı 238, hakîkî iddiâî olanların sayısı da 145'tir. Bu hasrlardan 406'sı kalb, 162'si ifrâd ve 158 de ta'yîn hasrlarında gelmiştir.⁷⁵

Kur'an'da atıf yoluyla gelen, terim anlamda hasr cümlesi bulunmamaktadır. Bunun sebebi, Kur'an'daki atıf cümlelerinde, atıf harflerinde aranan şartları⁷⁶ sağlanmamış olmasıdır. Nitekim müteahhirûn dönemine ait eserlerde atıfla hasr konusu kelimelerin birbirine atfina dair günlük dilden örneklerle ele alınmıştır.⁷⁷ Desûkî hariç tutulursa, çalışmamıza esas teşkil eden temel kaynaklarda Kur'an'dan örnek yer almamıştır. Desûkî, مَا كَانَ مُحَمَّدٌ أَبَا أَحَدٍ مِنْ رِجَالِكُمْ وَلَكِنْ رَسُولَ اللَّهِ وَخَاتَمَ النَّبِيِّينَ harfinin hasr için olmayıp istidrâk için olduğu görüşünü reddetmiş ve “Muhammed, sizin erkeklerinizden hiçbirinin

migazete.gov.tr/eskiler/2018/07/20180709m3.htm (03.08.2018); 22/6/1965 tarih ve 633 numaralı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun'un 5. mad.nin (I) bendi: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.633.pdf> (03.08.2018).

⁷³ Atıf terimsel anlamda hasr yolu olmadığından yukarıdaki sayıya dâhil edilmemiştir. Sîbûker'e göre, Kur'an'da atıfla gelen hasr ifadeleri bulunmakta olup, bunların sayısı, 66 (%6,92)dır. Ona göre, Kur'an'daki hasr cümlelerinin toplam sayısı 953'tür. Bk. Sîbûker, *a.g.t.*, s. 260, 262. Krş. Cibâlî, *el-Şaṣr bi'l-edevât*, s. 215.

⁷⁴ Kur'an'da hasr üslûbunu konu alan çeşitli araştırmalarda hasr içeren âyetlerin miktarına ilişkin farklı sayılar verilmiştir. Söz konusu sayı farklılıkları, hasr edatlarının özelliklerinden ve bunlara bağlı olarak, âyetlerde hasr bildirip bildirmediği tartışmasından ileri gelmektedir. Yukarıda kaydettiğimiz sayılar, Sîbûker'in adı geçen doktora çalışmasından alınmış, parantez içindeki yüzdeler oranlar tarafımızdan eklenmiştir. Bk. Sîbûker, *a.g.t.*, s.122, 190, 214, 259, 262. Krş. Cibâlî, *el-Şaṣr bi'l-edevât*, s. 59, 98, 205, 208, 210-215.

⁷⁵ Sîbûker, *a.g.t.*, s. 262.

⁷⁶ Bu şartlar, ikinci bölümde, “2.3.2.1.3. Atıf Yoluyla Hasr” başlığı altında ayrıntılı olarak incelendi.

⁷⁷ Örneğin bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 335-336, 345; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 286, 400-401; Muhammed el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 76-80; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, s. 54, 100; Tefîzânî, *el-Muṭavvel*, s. 248-249, 388-389; Cürcânî, *el-Miṣbâh*, s. 240-241; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 542-543.

babası değil, lakin Allah'ın Resülü ve nebilerin sonuncusu"⁷⁸ âyetinin hasır bildirdiğini söylemiştir.⁷⁹

Geçmiş âlimlerin, atıfla hasır konusunu âyetlerle örneklendirmemeleri, söz konusu harflerin, atıf harfi göreviyle hasra delâlet etmeleri için gereken şartların tamamının oluşmamış, bu harfin Kur'an'dan atıf göreviyle gelmemiş⁸⁰ olmasından dolayıdır. Nitekim ل harfi Kur'an'da geldiği 1776 yerin tamamında nefiy veya nehiy harfi yerinde yahut tenbih harfi ل'ya dâhil olarak gelmiştir.⁸¹ ل harfi 127⁸², لَكِنَّ harfi 7⁸³ yerde ve son harf vav (و) ile birlikte وَلَكِنَّ şeklinde 57⁸⁴ yerde gelmiş ve bu âyetlerde atıf kelimeler düzeyinde değil, cümleler düzeyinde gerçekleşmiştir.⁸⁵ Nahiv ilminin, bu harflerin atıf görevi görmesi için tespit ettiği şartlar oluşmadığından âyetlerdeki atıf, terim anlamda hasır yolu kabul edilmemiştir. Nitekim Desûkî, ve İsmâuddîn el-İsferâyînî, cümlelerin atfının terim anlamda hasır yolu olmadığını belirtmişlerdir.⁸⁶ Böylece belâgatın temel kaynaklarında, atıf yoluyla hasır konusu anlatılırken âyetlere yer verilmemiş, örnekler, kelimelerin atfı kapsamında günlük hayattan getirilmiştir.

Bununla beraber, günümüzde bazı eserlerde atıfla hasır konusunda Kur'an'dan da örneklerin getirildiği görülmektedir. Ebû Mûsâ, Besyûnî ve Tevâtî eserlerinde atıfla hasır

⁷⁸ el-Ahzâb, 33/40.

⁷⁹ Desûkî, *a.g.e.*, I, 669.

⁸⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 270; a.mlf., *Mu'terekü'l-akrân*, II, 287.

⁸¹ Web üzerinde çalışan arama motorunda yapılan bir taramanın sonucu için bk. <http://quran.qurancomplex.gov.sa/quran/Search/hits.asp?l=arb&wordtxsrch=%E1%C7&SType=SuffMode&AndOr=Oring&Seq=&Start=1&Adv=1>

⁸² Bk. <http://quran.qurancomplex.gov.sa/Quran/Search/hits.asp?start=1&AndOr=Anding&Seq=Sequential&SType=ExactMode&Adv=0&wordtxsrch=%C8%E1&l=arb>; <https://www.alfanous.org/tr/aya/?sortedby=score&recitation=14&fuzzy=True&query=ل&translation=en.transliteration&page=1&unit=aya&view=default>

⁸³ Bk. <http://quran.qurancomplex.gov.sa/Quran/Search/hits.asp?start=1&AndOr=Anding&Seq=Sequential&SType=ExactMode&Adv=0&wordtxsrch=%E1%DF%E4&l=arb>; https://www.alfanous.org/tr/aya/?sortedby=score&recitation=14&fuzzy=True&query=aya_%3Aلكِنَّ%D9%90%D9%90&translation=en.transliteration&page=1&unit=aya&view=default

⁸⁴ Bk. <http://quran.qurancomplex.gov.sa/Quran/Search/hits.asp?start=1&AndOr=Anding&Seq=Sequential&SType=ExactMode&Adv=0&wordtxsrch=%E6%E1%DF%E4%F3%F3%F8%F8%FA&l=arb>; https://www.alfanous.org/tr/aya/?sortedby=score&recitation=14&fuzzy=True&query=aya_%3Aلكِنَّ%D9%90%D9%90&translation=en.transliteration&page=1&unit=aya&view=default

⁸⁵ Tâhir, *a.g.t.*, s. 100-101.

⁸⁶ Desûkî, *a.g.e.*, I, 667.

konusunda Ahzâb sûresinin yukarıda geçen âyetine yer vermişlerdir. Söz konusu âyeti Ebû Mûsâ, لَكِنْ atıf harfinden öncesinin, hakkında sükût edilmiş bir söz olmadığını; Besyûnî de لَكِنْ harfinin Arap Dilinin seçkin edebî eserlerinde vav (و) ile birlikte de geldiğini, vav (و) ile gelmeme şartının gereksiz olduğunu⁸⁷ örneklendirmek için getirmişlerdir. Tâhir de اَحْيَاءَ بَلِّ اَمْوَاتًا بَلِّ سَبِيلِ اللّٰهِ اَمْوَاتًا بَلِّ اَحْيَاءَ “Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma; bilakis diriler”⁸⁸ âyetine yer vermiştir. Tâhir, âyeti, atıfla hasrın Kur’an’daki tek örneği olarak göstermiştir. Ne var ki o, âyetteki atfın hasra delâletini açıklarken, Mushaf’ta merfû gelen ma’tûfun mansûb okunduğu kıraati esas almıştır. Âyet, Mushaf’ta geldiği اَحْيَاءَ şeklindeki merfû kıraate göre, hasr ifade etmemektedir.⁸⁹

Sibûker de atfın cümleler düzeyinde olmaması ve لَكِنْ harfinin vav (و) ile gelmesi şartlarında müsamahakâr bir tutum sergilemiştir. Ona göre, Kur’an’da بَلِّ ve لَكِنْ/لَكِنْ harfleriyle gelen âyetlerden 66 tanesi hasr ifade etmektedir. Bunların 19 tanesi isim ve 47 tanesi de fiil cümlesinde gelmiştir.⁹⁰ Cibâlî ise, لَكِنْ harfinin Kur’an’da cümleleri atfettiğini, istidrâk görevinde geldiğini ve hasra delâlet etmediğini belirtir. بَلِّ harfinin de âyetlerde idrâb maksadıyla bulunduğunu, idrâb ibtâlî çeşidinden gelenlerin hasr anlamı ifade ettiğini belirtir. Ona göre, malum atıf şartları kelimelerin atfında geçerlidir, cümlelerin atfında geçerli değildir. Kur’an’da بَلِّ harfiyle gelip, hasr ifade eden 54 âyet bulunmaktadır.⁹¹

Sonuç olarak, بَلِّ harfi, Kur’an’da genellikle öncesindeki hükmü iptal etmek (idrâb ibtâlî) veya bir maksadın bitip diğerinin başladığına uyarıda bulunmak (idrâb intikâlî) maksadıyla gelmiştir.⁹² Ancak bunların hiçbirinde atıf görevinde gelmemiştir.⁹³ Dolayısıyla bu harfle atıf, Kur’an’da terim anlamda hasr yolu değildir. Diğer yandan âlimlerin,

⁸⁷ Besyûnî, *a.g.e.*, s. 308.

⁸⁸ Âl-i ‘Imrân, 3/169.

⁸⁹ Cumhuriyet kıraatine göre; بَلِّ, atıf harfi değil, intikal bildiren idrâb harfidir (Bk. İbn Âşûr, *a.g.e.*, IV, 165; Derviş, *İ’râbu’l-Kur’âni’l-kerîm*, II, 107; Sâfi, *el-Cedvelü fi i’râbil-Kur’ân*, II, 371). Atfın sonrasındaki اَحْيَاءَ kelimesi, mahzûf mübtedanın merfû haberi olup, بَلِّ هُمْ اَحْيَاءَ “Bilakis onlar diridirler” takdirindedir (Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 439; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-vecîz*, I, 540; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 311; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, II, 52; III, 429).

⁹⁰ Sibûker, *a.g.t.*, s. 205, 262-323.

⁹¹ Cibâlî, *el-Kaşr bi’l-edevât*, s. 181-190.

⁹² İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu’l-Kâfiye*, II, 1233; İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb*, II, 184.

⁹³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni’l-lebîb*, II, 184-185.

atıfla hasr konusunda âyet örnek getirmemiş olmalarından, onların, Kur'an'da atıf yoluyla gelen hasr ifadesinin bulunmadığı kanaatinde olduklarını düşündürmektedir. Sonrakilerin atıfla hasra örnek olarak getirdikleri âyetler, ıstılâhî anlamda hasrın örnekleri değil, dildeki tahsîsin Kur'an'daki örnekleri olarak kabul edilebilir.

3. HASR ÜSLÛBU AÇISINDAN KUR'AN MEÂLLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu başlıkta Kur'an'ın otuz hasr cümlesinin yirmi meâldeki tercümelere, hasr üslûbu açısından incelenecektir. Âyetler, Mushaf'taki sûre ve âyet numarasına göre Türk Dilinde hasrı yansıtma bakımından kritik edileceklerdir.

3.1. Nefiy + İstisnâ Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Kur'an'da nefiy + istisna yoluyla hasr bildiren cümlelerin sayısı 416'dır. Bunların 133'ü isim cümlesi, 283'ü de fiil cümlesidir.⁹⁴ Nefiy + istisna yolu, istisna ve nefiyin lafızlarına göre¹⁹ مَا + إِلَّا, لَّا النَّافِيَّةُ + إِلَّا, إِنَّ + إِلَّا, هَلْ + إِلَّا ve عَيْزٌ + لَّا vb. on dokuz farklı formda gelmiştir. Bu formlar içinde hasr, 211 cümleyle en fazla مَا + إِلَّا formundan gelmiştir. Onu 124 cümleyle لَّا النَّافِيَّةُ + إِلَّا formu ve onu da 106 cümleyle إِنَّ + إِلَّا formu izlemiştir. Dördüncü sırada لَّا النَّافِيَّةُ + إِلَّا formu olup, onun cümle sayısı, 27'dir.⁹⁵

Burada nefiy + istisnânın مَا + إِلَّا formundan sekiz, لَّا + إِلَّا formundan 4, إِنَّ + إِلَّا formundan 3, هَلْ + إِلَّا ve anlamca olumsuz yüklemden sonra istisna formundan da birer âyet olmak üzere toplam on yedi âyetin meâli hasr üslûbu bakımından değerlendirilecektir. Bu âyetler, nefiy + istisna formlarının kullanım miktarlarına gruplandırıldıktan sonra sûre ve âyet numarasına göre sıralanacaklardır. Ardından her bir hasr cümlesi, girişte belirtilen prensiplere uygun şekilde incelenecek ve Türk Dilinde hasrı yansıtma açısından kritik edilecektir.

⁹⁴ Sîbûker, *a.g.t.*, s. 262.

⁹⁵ Sayısal değerler için bk. Cibâlî, *el-Ğaşr bi'l-edevât*, s. 100-169. Krş. a.mlf. *a.g.e.*, s. 98, 205; Sîbûker, *a.g.t.*, s. 122, 259, 262

1 وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ⁹⁶

Tablo 17: el-Bakara, 2/143. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSURUN FÎH
مَا + إِلَّا	جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا	لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ
Nefiy + İstisna	Kıblenin değiştirilmesi	Peygambere uyma hususunda insanları sınama

Âyette nefiy (ما) ve istisna (إِلَّا)⁹⁷ bir arada getirilerek anlam hasr ile ifade edilmiştir. Ayrıca istisna cümlesinde müstesna minhin cümlede lafız olarak bulunmadığı görülmektedir. Müstesna minhin lafzının cümleden çıkarılması neticesinde fiilin anlamı bütünüyle müstesnaya odaklanmıştır. Bu durum, müstesna minhin hazfinden hasrın amaçlandığını göstermektedir.

Hasr ifadesinde istisna, mef'ûl-i li-eclihten yapılmış⁹⁸ ve böylece, failin mef'ûl-i bihe müteallik fiili mef'ûl-i li-eclihe hasredilmiştir (bk. Tablo 17). Buna göre cümle, müstesna minhin takdiriyle “مَا سَبَبَ تَحْوِيلِ الْقِبْلَةِ لِشَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَّا كَذَا” “Kıblenin değiştirilme sebebi, şundan başka hiçbir şey değildir” yerindedir.

⁹⁶ el-Bakara, 2/143. Âyetin tam metni şöyledir:

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعُ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَيَّ عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضِيعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرُؤُوفٌ رَحِيمٌ

⁹⁷ Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa ed-Dervîş, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, I-X, 3. bs., Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1415, I, 202; Ahmed 'Ubeyd ed-De'âs, Ahmed M. el-Humeydân, İsmâil Mahmûd el-Kâsım, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-kerîm*, I-III, Dımaşk: Dârü'l-Münîr-Dârü'l-Fârâbî, 1425, I, 60; Behcet Abdülvâhid Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-murattel*, I-XII, Amman: Dârü'l-fikr, 1414/1993, I, 182; Mahmûd Sâfî, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Kur'an ve şarfihî ve beyânihi me'a fevâid nahviyye hâme*, I-XVI, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'l-İmân, 1416/1995, I, 290.

⁹⁸ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtî*, II, 15; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü'l-maşûn*, II, 154; Muhammed b. Yavsî Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kur'âni'l-kerîm*, I-IX, Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ty., I, 173.

1.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Kible, Beytülmakdis'ten Kâbe'ye döndürülünce Yahudiler, münafıklar ve müşrikler bu durumu dillerine dolamışlar hatta İslam dinine girmiş olanlardan bazıları dinlerinden dönmüşlerdi.⁹⁹ Âyet, kible değişikliğinin sebep ve maksadı hakkında zihinlerin iyice karıştığı bir ortamda meseleye açıklık getirmek üzere nazil olmuştur.

Âyette hasr vurgusuyla, kıblenin, Peygambere uyma hususunda insanları sınamak¹⁰⁰ maksadıyla değiştirildiği (isbat); kible değişikliğinin bundan başka hiçbir maksadının olmadığı (nefiy) bildirilmektedir.

1.2. Âyette Hasr Vurgulanan Anlamın Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Yöneldiğin (Kâbe)’yi ise, sırf elçiye uyanları, ökçesi üzerinde dönmüş olanlardan ayırt edelim diye kible yaptık.”
2. **Atay:** “Elçiye uyanları topukları üzerinde döneceklerden ayırt etmek için, bulunmuş olduğun yeri yönelim yeri yaptık.”
3. **Ateş:** “Biz, Peygamber’e uyanı, ökçesi üzerinde geriye dönenden ayıralım diye, eskiden yöneldiğin Kâbe’yi kible yaptık.”
4. **Ayıntabî:** “Biz senin yönelmekte olduğun Kâbe’yi, ancak Peygambere uyanları, uymayıp dinden dönenlerden ayırdetmek için kible yaptık.”
5. **Bilmen:** “Ve senin evvelce tarafına müteveccih bulunduğun Kâbeyi yine kible yapmadık, ancak Resule kimlerin tâbi olacaklarını gerisi gerisine döneceklerden temyiz etmek için yaptık.”
6. **Çantay:** “(Habibim) senin hâlâ üstünde durageldiğin (Kâbe’yi tekrar) kible yapmamız; o peygambere (sana) uyanları (senin izince gidenleri) ayağının iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden (irtidad edeceklerden ve münafıklardan) ayırt etmemiz içindir.”
7. **DİB:** “...biz, yönelmekte olduğun ciheti ancak; Resûl’e tabi olanlarla, gerisin geriye dönecekleri ayırd edelim diye kible yaptık.”
8. **Döndüren:** “Biz, üzerinde bulunduğun kibleyi, sırf elçiye uyanları, ökçesi üzerinde dönmüş olanlardan ayırt edelim diye kible yaptık.”

⁹⁹ Taberî, *a.g.e.*, III, 139-140, 157-158; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, I, 218-219.

¹⁰⁰ İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, I, 220; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baħrû’l-muħîṭ*, II, 15; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, I, 173.

9. **Elmalı-Dumlu:** “Bizim, yönelmiş olduğun kibleyi değiştirmemiz, sadece, Elçimize uyanlarla, uymayıp gerisin geriye dönenleri birbirinden ayırmaktır.”
10. **Elmalı:** “Kibleyi mukaddema durduğun [önceden yöneldiğin] Kâ’be yapışımız da sırf şunun içindir: Peygamber’in izince gidecekleri, iki ökçesi üzerinde geri döneceklerden ayıralım.”
11. **Feyzli:** “(Resûlüm! Biz vaktiyle arzulayıp da şu anda) yöneldiğin kible (olan Kâbe’yi) ancak (sen) Peygamber(im’e) uyanları, topukları üzerinde geri dönen (münâfık ve mürted)lerden ayıralım (da onlar bilinsinler) diye kible yaptık.”
12. **İslâmoğlu:** “Elçi’ye uyanların arasından topukları üzerinde gerisin geri dönenleri belirtelim için, senin şu an yöneldiğin yönü kible olarak tayin ettik.”
13. **Kur’an Yolu:** “Biz bu yöneldiğin kibleyi özellikle resule uyanlarla sırt çevirenleri açıkça ayırt edelim diye belirledik.”
14. **Öztürk(M):** “[Ey peygamber!] Şimdi yönelmiş olduğun Kâbe’yi kible yapmamızın sebebi, sana uyup uymayanları ortaya çıkarmaktı.”
15. **Öztürk(YN):** “Biz, eskiden üzerinde olduğunu; resule uyanı, ökçesi üstüne gerisin geri dönenlerden ayırmak dışında bir şey için kible hâline getirmedi.”
16. **Sülün:** “Üzerinde bulunduğun kibleyi Biz, tamamen, Peygambere uyanları ayağının iki ökçesi üzerinde gerisin geri döneceklerden ayırt etmek için (kible) yaptık.”
17. **Şimşek:** “Daha önce yöneldiğin kibleyi, elçiye uyanları gerisin geriye döneceklerden ayırt etmek için belirlemiştik.”¹⁰¹
18. **TDV:** “Senin yöneldiğin yeri (Kâbe’yi) biz ancak Peygamber’e uyanı, ökçeleri üzerinde geri dönenlerden ayırdetmemiz için kible yaptık.”
19. **Toptaş:** “Sen’in üzerinde bulunduğun Kâbe’yi kible yapmamız, rasûle uyanlarla iki topuğu üzerine geri dönenleri ayırdetmek içindir.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “(Habîbim! Evvelce) üzerinde bulunduğun o (Kâ’be-i Muazzama) yönü(nü), ancak o peygamber(in tüm getirdiklerin)e tamamen uymakta olan kişiyi, (neshe itiraz edip dinden çıkararak) iki ökçesi üzerinde geri dönecek olandan ayırıp (, ezelde) bil(diğimizi) herkese bildir)elim diye (yeniden) kible yaptık.”

¹⁰¹ Sait Şimşek, a.g.e., I, 171.

1.3. Âyetteki Hasr Açısından Meâllerin Değerlendirilmesi

Meâller, âyette hasr üslûbuyla ifade edilen nefiy ve isbat anlamlarının her ikisini birden Türk Diline yansıtılmaları bakımından incelendiğinde yaklaşık yarısının hasrı ifade edemediği görülmektedir. Şöyle ki;

Ateş'e ait meâlde, âyetteki hasr anlamının, “*diye*” edatıyla Türk Diline yansıtılmak istendiği anlaşılmaktadır. Halbuki bu edat, cümlede öğeleri birbirine sebep, maksat ilişkisi ile bağlamaktadır;¹⁰² öğeler arasında hasr ilişkisi kurmamaktadır. Bu tercümede hasr, “*Kâbe’yi*” lafzında gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde âyetteki hasr anlamı, Sülün’e ait meâlde “*tamamen*” zarfıyla gerçekleştirilmek istenmiş görünmektedir. Şayet böyleyse, bu zarf, fiildeki oluş ve kılışa kesinlik kazandırmak, fiili bu açıdan pekiştirmek için gelmekte;¹⁰³ hasr görevi ile gelmemektedir. Yine aynı meâlde kullanılmış olan “*için*” edatı da öncesini sonrasındaki fiile sebep, maksat ilişkisi ile bağlamak için gelmiştir.¹⁰⁴ Kur’an Yolu meâli de âyette hasr ile vurgulanan isbat ve nefiy anlamlarını “*özellikle*” bağlacıyla Türk Diline aktarmayı kastetmiş görünmektedir. Ne var ki, bu bağlaç, cümlede “*üsteleme, tekit*” görevi ile gelmekte olup;¹⁰⁵ hasr işlevi veya görevi bulunmamaktadır. Aynı şekilde çeviride geçen “*açıkça*” zarfının, fiilin aşikare olarak yapıldığını bildirmek; “*diye*” edatının da kendisinden önceki öge ile sonrasındaki fiil arasında sebep, maksat ilişkisi kurmak için geldiği anlaşılmaktadır. Yine âyetteki hasr anlamı, Atay, İslâmoğlu, Şimşek meâllerinde, sebep gösteren “*için*” edatı ile yansıtılmaya çalışılmıştır. Halbuki, bu meâllerde “*için*” edatı, fiilin gerekçesini göstermek için gelmiş olup, âyetteki lâm-ı ta’lîli (ﻝ) karşılamaktadır. Hasr ise, lâm harfinden değil; nefiy + istisnadan elde edilmektedir. Öztürk(M)’ün meâlinden de âyette hasr ile vurgulanan anlamı, “*sebep*” kelimesiyle

¹⁰² “*Diye*” edatının kullanım alanları ve anlamları için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 188; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 293; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 988-992, 1076-1077; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 404; Necmettin Hacıeminoğlu, *Türk Dilinde Edatlar (Eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar -Yazı dilinde-)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2015, s. 198-199.

¹⁰³ “*Tamamen*” zarfının kullanım alanları ve anlamları için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 343; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1198; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1631.

¹⁰⁴ “*İçin*” edatının kullanım alanları ve anlamları için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 188; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 537; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 510, 1076; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 808; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 98.

¹⁰⁵ “*Özellikle*” bağlacının kullanım alanları ve anlamları için bk. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 1123, 1129; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 969; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1364.

Türk Diline yansıtmayı kastettiği anlaşılmaktadır. Ancak bu kelime fiilin yapılmasının sebebini¹⁰⁶ göstermekle birlikte sebeb belirlenen ile sınırlı olduğunu, başka bir sebeb olmadığını bildirmemektedir.

Sonuç olarak, bu meâller, kıblenin, Peygamber'e uyma hususunda insanların imtihan edilmeleri maksadıyla değiştirildiğini (isbat) bildirmekte; kible değişikliğinin kesinlikle bundan başka hiçbir sebebini bulunmadığını (nefiy) bildirmemektedir. Bu çevirilerde, nefiyin eksik olması sebebiyle, hasr Türk Diline belirgin şekilde aktarılamamıştır.

Bu yetersiz çevirilere karşılık, âyette hasr ile vurgulanan anlamı, Akdemir, Döndüren meâllerinin “*sırf*”; Ayntabî, Bilmen, DİB, Feyizli, TDV ve Ustaosmanoğlu meâllerinin “*ancak*”; Elmalı-Dumlu meâlinin “*sadece*” kelimeleriyle; Öztürk(YN) meâlinin “*nefiy + dışında*¹⁰⁷ (= *nefiy + istisna*)” yoluyla Türk Diline isabetli şekilde yansıttıkları görülmektedir. Aynı anlamı Çantay ve Toptaş meâlleri, sebep bildiren “*için*” edatını cümlelerin sonunda “*-dir*” ekiyle yükleme dönüştürüp, böylelikle fiili sebebe hasretmek suretiyle Türk Diline uygun şekilde aktarmışlardır. Elmalı'ya ait çeviride de hem “*sırf*” hem de “*içindir*” zarf-yüklemine kullanılarak hasr ile vurgulanan nefiy ve isbat anlamları açık ve belirgin bir üslûpla Türk Diline yansıtıldığı görülmektedir.

Bu isabetli çevirilerin yanı sıra âyetteki hasr, nefiy + istisna yolu da muhafaza edilerek, Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Yönelmekte olduğun kibleyi, Peygamber'e uyanları ökçeleri üzerinde geriye döneneceklerden ayırmaktan başka bir maksatla değiştirmedik.”

¹⁰⁶ “*Sebeb*” kelimesinin anlamları için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 552; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1071; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1487.

¹⁰⁷ İstisna bildiren “*dışında*” zarfının hasr bildiren “*-den başka, -nin haricinde*” için bk. “*dışında*” zarfının hasr bildiren “*-den başka, -nin haricinde*” anlamları için bk. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 280; TDK, *a.g.e.*, s. 652.

2 وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا بَيْنَهُمْ¹⁰⁸

Tablo 18: Âl-i İmrân, 3/19. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSUR	MAHSURUN FÎH
مَا + إِلَّا	اِخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ	مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ
Nefiy + İstisna	Kitap verilenlerin ihtilafa düşmeleri	Kendilerine ilim geldikten sonra

Kitap verilenlerin ihtilafının belirtildiği ifadede, nefiy (ما) ve istisna (إِلَّا)¹⁰⁹ birlikte gelmiş, bu ikisinin aynı sözde bir arada bulunması anlatımda hasrı meydana getirmiştir. Ayrıca, istisna cümlesinde müstesna minhin hazfedilmesiyle fiilin bütünüyle sadece müstesna yöneltilmiş olması da anlatımda hasrın amaçlandığı kanısını oluşturmaktadır.

İstisnanın zamanların veya hallerin genelinden yapıldığı¹¹⁰ âyette mahsûrun fih, “kendilerine ilim geldikten sonra” ifadesidir, hasr burada gerçekleşmiştir. Bu şekilde, failden (الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) meydana gelen fiil (اِخْتَلَفَ), belli bir zamana veya hâle (مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ) hasredilmiştir (bk. Tablo 18). Hasr ifadesi, mahzûf olan müstesna minhin takdiriyle, وَمَا اخْتَلَفُوا فِي حَالٍ مِنَ الْأَحْوَالِ أَوْ فِي وَقْتٍ مِنَ الْأَوْقَاتِ إِلَّا بَعْدَ أَنْ عَلِمُوا بِأَنَّهُ الْحَقُّ الَّذِي لَا مَحِيدَ عَنْهُ “Onun, inkârı mümkün olmayan kesin hak olduğunu bildikleri bir dönemden veya halden başkasında ihtilafa düşmediler” anlamındadır.¹¹¹

2.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Bu ifade, Allah katında dinin sadece İslam olduğunun ve Allah’ın, âyetlerini inkâr edenleri süratle hesaba çekeceğinin haber verildiği bir bağlamın ortasında gelmiştir. Kitap

¹⁰⁸ Âl-i İmrân, 3/19. Âyetin tam metni şu şekildedir:

إِنَّ الَّذِينَ عِنْدَ اللَّهِ فِي الْإِسْلَامِ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَعْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ

¹⁰⁹ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, III, 197; Derviş, *a.g.e.*, I, 1411; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, II, 132.

¹¹⁰ Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 18; İsmâil Hakkı b. Mustafa el-Bursevî, *Rûhu’l-beyân fî tefsîri’l-Şur’ân*, I-X, Beyrut: Dârü’l-Fikr, ty., II, 13; Alûsî, *a.g.e.*, II, 104.

¹¹¹ Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 18; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, II, 13.

verilenlerin ihtilaflarının, ancak kendilerine ilim geldikten sonra meydana geldiğini (isbat), bundan başka bir suretle veya zamanda meydana gelmediğini (nefiy) bildirmektedir.¹¹²

2.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıması

1. **Akdemir:** “*Bununla birlikte, kendilerine kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlıktan ötürü, ayrılığa düşmüşlerdir.*”
2. **Atay:** “*Ne var ki, kitap verilenler, ilim kendilerine geldikten sonra aralarındaki çekemezlikten ötürü anlayamadılar.*”
3. **Ateş:** “*Kitâb verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan ötürü ayrılığa düştüler.*”
4. **Ayıntabî:** “*İslâm dini hakkında, kendilerine kitap verilenler (Hıristiyanlar, Yahudiler ve daha önce kendilerine kitap gönderilmiş olanlar) ancak, hakikati bildikten sonra, haset ve kıskançlıkları yüzünden (yahut liderlik hırsı yüzünden) ihtilâfa düştüler.*”¹¹³
5. **Bilmen:** “*O kendilerine kitap verilmiş olanların ihtilâfta¹¹⁴ bulunmaları ise kendilerine ilim geldikten sonra aralarındaki mücerret hasetten dolaydır.*”¹¹⁵
6. **Çantay:** “*Kitap verilenler (başka suretle değil) ancak kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtirastan dolayı, ihtilâfa düştü.*”
7. **DİB:** “*Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra sırf, aralarındaki ihtiras ve aşırılık yüzünden ayrılığa düştüler.*”
8. **Döndüren:** “*Bununla birlikte, kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler.*”

¹¹² Müfessirlerin, “*Kitap verilenler*”in kimler olduğu ve hangi meselede ihtilaf ettikleri hususundaki açıklamaları için bk. Taberî, *a.g.e.*, VI, 276-278; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, I-VI, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y., I, 380; Begavî, *a.g.e.*, II, 19; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, VII, 172; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 44.

¹¹³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsiri: Kur'an-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, I-IV, nşr. Abdullah Yücel, İstanbul: Huzur Yayınevi, 2015, I, 211.

¹¹⁴ Bu kelime meâlde “*ihtilâta*” şeklinde gelmiş olmakla beraber tefsirde doğru biçimiyle “*ihtilâfta*” şeklinde yer almıştır. Doğrusu, tefsirde geçtiği üzeredir. Biz de meâlde tefsirdeki hâliyle aldık. Bk. Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, ty., I, 336.

¹¹⁵ Bilmen, *a.g.e.*, I, 335.

9. **Elmalı-Dumlu:** “Kendilerine kitap verilenler, sırf aralarındaki kıskançlıktan dolayı bu hususta ayrılığa düştüler.”
10. **Elmalılı:** “O kitâb verilenlerin ihtilâf etmeleri ise sırf -kendilerine ilim geldikten sonra- aralarındaki bağıyden (ve) ihtirâstandır.”
11. **Feyizli:** “Ancak kitap verilen (yahudi ve hristiyan)lar, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki ihtiras yüzünden ayrılığa düştüler.”
12. **İslâmoğlu:** “Daha önce kendilerine vahiy emanet edilenler, başka değıil, yalnızca kıskançlıktan dolayı kendilerine gerçeğın bilgisi ulaştığı hâlde farklı görüşlere saptılar.”
13. **Kur’an Yolu:** “Kitap verilenler, ancak kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki hak tanımazlık yüzünden ayrılığa düştüler.”
14. **Öztürk(M):** “Ne var ki geçmişte ilahî vahye muhatap kılınanlar [Yahudiler ve Hristiyanlar], kendilerine [sırf Allah’a itaat ve teslimiyeti emreden] onca vahiy [Tevrat ve İncil] gelmesine rağmen aralarındaki kıskançlıklar ve inatlaşmalar yüzünden [o ilahî vahiyleri kendi arzularına uygun şekilde yorumlamak suretiyle] ihtilafa düşüp farklı gruplara ayrıldılar.”
15. **Öztürk(YN):** “Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ilim geldikten sonra, aralarındaki kıskançlık/doymazlık/azgınlık/denge noktasından sapma/yalancılık/zulüm/kibir/zinakârlık yüzünden ihtilafa düştü.”
16. **Sülün:** “Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonra sırf aralarındaki kıskançlıktan dolayı anlaşmazlığa düşmüş (tüm peygamberlerin ortak paydası olan İslâm’ı terk etmişler)dir.”
17. **Şimşek:** “Kitap verilmiş olanlar kendilerine ilim geldikten sonra, sırf aralarındaki hırs ve azgınlık sebebiyle ayrılığa düştüler.”¹¹⁶
18. **TDV:** “Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler.”
19. **Toptaş:** “Kitap verilenler kendilerine ilim verildikten sonra, aralarındaki taşkınlık yüzünden ayrılığa düştüler.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “O kendilerine (Tevrât ve İncil) kitap(ları) verilmiş olan (Yahudi ve Hristiyan)lar, (İslâm’ın hak olduğuna dâir kesin) ilim onlara geldikten sonra, (hak ve hakikati anladıkları hâlde) ancak aralarında bulunan bir kıskançlıktan dolayı ayrılığa düşmüştür.”

¹¹⁶ Sait Şimşek, a.g.e., I, 328.

2.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyette hasr üslûbuyla vurgulanan anlamı Türk Diline yansıtılmaları yönünden incelendiğinde Akdemir, Atay, Döndüren, Feyizli, Öztürk(M), Öztürk(YN), TDV ve Toptaş'a ait meâllerin, âyetteki hasr anlamını Türk Diline yansıtmadıkları görülmektedir. Bu meâllerden, kitap verilenlerin, ilim kendilerine ulaştıktan sonra ihtilafa düştükleri (isbat) anlaşılma ile beraber, ihtilafın bundan başka bir şekilde ya da zamanda meydana gelmediği (nefiy) anlaşılmamaktadır.

Ateş, Bilmen, DİB, Elmalı-Dumlu, İslâmoğlu, Sülün, Şimşek, Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde ise hasr, بَعِيًا بَيْنَهُمْ “*aralarındaki ihtiras yüzünden*” ifadesinde gerçekleştirilmiş; mahsûrun fihi olan مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ “*kendilerine ilim geldikten sonra*” ifadesinde ise, terk edilmiştir. Dolayısıyla âyetteki hasr anlamı bu meâllerde Türk Diline yansıtılmamıştır.

Aynı şekilde Elmalılı meâlinde de mahsûrun fihi, “*sırf -kendilerine ilim geldikten sonra- aralarındaki bağyden (ve) ihtirâstan*” şeklinde ara söz hâlinde getirilerek, hasr belirsiz bir hâle sokulmuş görünmektedir.

Bu eksik çevirilere karşılık, Ayıntabî, Çantay ve Kur'an Yolu meâllerinin âyette hasr ile vurgulanan anlamı “*ancak*” zarfıyla Türk Diline isabetli şekilde yansıttıkları görülmektedir.

Bu isabetli çevirilerin yanı sıra âyetteki hasr, nefiy + istisna yolu aynen muhafaza edilerek, Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“*Kitap verilenler, aralarındaki kıskançlık yüzünden, başka bir zamanda değil, ilim kendilerine geldikten sonra ihtilafa düştüler.*”

3 وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ¹¹⁷

Tablo 19: en-Nisâ, 4/64. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSUR	MAHSURUN FİH
مَا + إِلَّا	أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ	لِيُطَاعَ
Nefiy + İstisna	Peygamberlerin gönderilmeleri	(Kendilerine) itaat edilmeleri

Cümlede مَا, nefiy harfi; إِلَّا da istisna edatıdır.¹¹⁸ Nefiy ve istisnanın bir arada gelmesinden anlatımda hasr meydana gelmiştir. Müstesna minhin hazfedilmesi de fiili bütünüyle sadece müstesnaya yönelmiştir ki bu da söz konusu üslûpla hasrın amaçlandığını düşündürmektedir.

İstisnanın mef'ûl-i li-eclihten yapıldığı¹¹⁹ âyette mahsûrun fih, لِيُطَاعَ “kendisine itaat edilsin diye” ifadesidir, hasr onda gerçekleşmiştir. Böylece (اللَّهُ/نَحْنُ) failinin (مِنْ رَسُولٍ) mef'ûlüne müteallik (أَرْسَل) fiili (لِيُطَاعَ) mef'ûl-i li-eclihine hasredilmiştir (bk. Tablo 19).

3.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyette, Allah'a ve Resûlüne itaatin emredilip, bunun, imanın bir gereği ve tamamlayıcısı olduğunun; münafıkların Hz. Peygamber'e itaatten yüz çevirerek böylelikle kendilerine yazık ettiklerinin anlatıldığı bir bağlamda gelmiştir.¹²⁰

¹¹⁷ en-Nisâ, 4/64. Âyetin tam metni:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ وَلَوْ أَنَّهُمْ إِذْ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ جَاءُوكَ فَاسْتَغْفَرُوا اللَّهَ وَاسْتَغْفَرَ لَهُمُ الرَّسُولُ لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّابًا رَجِيمًا

¹¹⁸ Dervîş, *a.g.e.*, II, 248; Mahmûd Sâfî, *a.g.e.*, V, 78; Ebû Bilâl Ahmed b. Muhammed el-Harrât, *el-Müctebâ min müşkili i'râbi'l-Kur'ân*, I-IV, Medine-i Münevvere: Mecma'u'l-Melik Fehd li-tıbbâ'ati'l-Mushafi's-şerif, 1426, I, 183; De'âs, *a.g.e.*, I, 205.

¹¹⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtût*, III, 693; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, IV, 18; Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Hanbelî İbn Âdil ed-Dımaşkî, *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, I-XX, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvid, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmıyye, 1419/1998, VI, 464.

¹²⁰ Bk. en-Nisâ, 4/59-69.

Hasr ifadesi, mahzûf olan müstesna minhin takdiriyle, وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ لِّشَيْءٍ مِّنَ الْأَشْيَاءِ إِلَّا لِأَجْلِ الطَّاعَةِ “Biz hiçbir peygamberi kendisine itaat edilmesi dışında bir sebep ve maksatla göndermedik” anlamındadır.¹²¹

Cümlede müstesnâ minh لِّشَيْءٍ مِّنَ الْأَشْيَاءِ “hiçbir sebep ve maksatla” şeklinde âm lafız takdir olunmakla beraber, bağlam (siyak ve sibak) ve nüzûl sebebi çerçevesinde değerlendirildiğinde onunla âm değil, لِيُغْضَى “itâatsizlik edilsin” şeklinde hâs lafız ve anlamın¹²² kastedildiği anlaşılmaktadır.¹²³ Dolayısıyla âyette, peygambere itaat ispat edilirken, ona itaatsizlik nefyedilmiştir.

Böylece, hasr üslûbuyla, bütün peygamberlerin, kendilerine itaat edilmesi maksadıyla gönderildikleri (isbat), kesinlikle bundan başka bir maksatla/itaatsizlik edilsinler diye gönderilmedikleri (nefiy) vurgulanmaktadır.

3.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıması

1. **Akdemir:** “Biz, her elçiyi ancak Allah’ın izniyle kendisine itaat edilmesi için göndermişizdir.”
2. **Atay:** “Biz, her elçiyi, ancak, Allah’ın bildirimine göre O’na boyun eğilmesi için gönderdik.”
3. **Ateş:** “Biz hiçbir peygamberi, Allah’ın izniyle itâat edilmekten başka bir amaçla göndermedik.”
4. **Ayıntabî:** “Bir gönderdiğimiz Resulleri, Allah Teâlâ’nın emriyle, kavmi kendisine itaat etsin diye gönderdik.”¹²⁴

¹²¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhtâ*, III, 693. Farklı takdirler için bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn*, IV, 18; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 196; Alüsî, *a.g.e.*, III, 68.

¹²² Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *el-Vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dimaşk, Beyrut: Dârü’l-Kalem, ed-Dârü’ş-Şâmiyye, 1415/1995, s. 272. s. 272; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, X, 125; İbn Âdil, *a.g.e.*, VI, 463; Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed el-Mahallî, Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Süyûtî, *Tefsîri’l-Celâleyn*, 3. bs., Kahire: Dârü’l-Hadis, 1422/2001, I, 112. Ayrıca bk. Mâtürîdî, *a.g.e.*, III, 239; Alî b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü’-te`vil fi me`âni’-tenzîl: Tefsîri’l-Hâzin*, I-IV, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-ilmiyye, 1425/2004, I, 395; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 196; Alüsî, *a.g.e.*, III, 68.

¹²³ Vâhidî, âyette peygambere itaatin zikredilmesinin sebebinin, münafıkların Hz. Peygamberden yüz çevirerek tagutun hakemliğine başvurmaları olduğunu söyler. Bk. Vâhidî, *el-Basît*, VI, 559.

¹²⁴ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, 319.

5. **Bilmen:** “Biz hiçbir peygamber göndermedik. Ancak Allah Tealâ'nın izniyle itaat edilmesi için gönderdik.”¹²⁵
6. **Çantay:** “Biz hiçbir peygamberi, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesinden başka bir hikmetle, göndermedik.”
7. **DİB:** “Biz her peygamberi surf, Allah'ın izni ile itaat edilmek üzere gönderdik.”
8. **Döndüren:** “Biz her bir elçiyi, Allah'ın izniyle, kendisine itâat edilmesi için göndermişizdir.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Biz bütün peygamberleri, ancak Allah'ın emriyle kendilerine itaat edilsin diye gönderdik.”
10. **Elmalı:** “Biz herhangi bir peygamberi gönderdikse, mahzâ [ancak] Allah'ın izniyle itâ'at edilmek için gönderdik.”
11. **Feyzli:** “Biz, bütün peygamberleri ancak Allah'ın izni (emri) doğrultusunda kendilerine itaat edilsin diye gönderdik.”
12. **İslâmoğlu:** “Zira Biz, her peygamberi, Allah'ın izni dâhilinde sadece kendilerine itaat olunsunlar diye gönderdik.”
13. **Kur'an Yolu:** “Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.”
14. **Öztürk(M):** “Biz her peygamberi -Allah'ın emri uyarınca- kendisine tâbi olunsun diye gönderdik.”
15. **Öztürk(YN):** “Biz hiçbir resulü, Allah'ın izniyle kendisine itaat edilmesi dışında bir amaçla göndermedik.”
16. **Sülün:** “Biz bütün elçileri elbette-Allah'ın izniyle- kendilerine itaat edilsin diye göndeririz.”
17. **Şimşek:** “Biz, herhangi bir elçiyi, ancak Allah'ın izniyle kendisine itaat edilsin diye göndermişizdir.”
18. **TDV:** “Biz her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.”
19. **Toptaş:** “Biz gönderdiğimiz her rasülü, Allah'ın izni ile, itaat olunsun için gönderdik.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Biz hiçbir peygamberi Allâh'ın izniyle kendisine itaat olunmasından başka bir şey için göndermedik!”

¹²⁵ Bilmen, a.g.e., II, 618.

3.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyette hasrıyla vurgulanan anlamları Türk Diline yansıtılmaları bakımından incelendiğinde Ayıntabî, Döndüren, Öztürk(M) ve Toptaş'a ait meâllerdeki tercümelerde, hasrın Türk Diline yansıtılmadığı görülmektedir. Sülün'e ait meâlde de âdeta hasr anlamı Türkçeye “*elbette*” zarfıyla aktarılmaya çalışılmıştır. Şayet böyleyse, bu zarf, Türk Dilinde sözü pekiştirmek ve kesinleştirmek için gelmekte,¹²⁶ fakat hasr maksadıyla gelmemektedir. Dolayısıyla bu meâl de âyette hasrıyla vurgulanan anlamı Türk Diline aktarmakta yetersiz kalmıştır. Bu meâllerden, her bir peygamberin, kendisine itaat edilmesi maksadıyla gönderildiği (isbat) anlaşılmalı beraber, bunun dışında başka hiçbir maksatla gönderilmediği (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın meydana gelmesi için zorunlu olan iki temel anlamdan “nefiy” eksik olduğundan bu meâllerde hasr tahakkuk etmemiştir.

Bu eksik çevirilere karşılık, âyette hasrıyla vurgulanan anlam, Akdemir, Atay, Bilmen, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, Kur'an Yolu, Şimşek ve TDV'ye ait meâllerde “*ancak*”; İslâmoğlu'na ait meâlde “*sadece*” ve DİB'ye ait meâlde de “*sırf*” zarflarıyla Türk Diline uygun şekilde aktarılmıştır. Yine Ateş, Çantay ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde “*-den başka*” ve Öztürk(YN) meâlinde de “*dışında*” edatlarıyla hasr anlamı Türk Diline doğru şekilde yansıtılmıştır.

Tercümeleler, hasrıyla vurgulanan anlamı göstermeleri bakımından incelendiğinde Akdemir, Atay, Bilmen, DİB, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, İslâmoğlu, Kur'an Yolu, Şimşek ve TDV'ye ait meâllerde âyetin tercümesinin cumhurun görüşüne uygun olarak geldiği görülmektedir. Bu çevirilerde lafız (mantûk) müsbet anlamı gösterirken, menfi anlam lafızdan dolayı (mefhum) olarak anlaşılmaktadır. Buna karşılık Ateş, Çantay, Öztürk(YN) ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde ise lafız menfi anlamı göstermekte, müsbet anlam lafızdan dolayı olarak elde edilmektedir. Bilmen'e ait tercümede ise, menfi ve müsbet anlamların her ikisi de lafızdan anlaşılmaktadır. Ancak Bilmen, menfi anlamı, “*Biz, hiçbir peygamber göndermedik*” şeklinde bağımsız bir cümle olarak kaydetmiştir ki kanaatimizce bu çeviri eksiktir. Zira çevirinin, âyet metninde mahzuf olup müstesnanın

¹²⁶ “*Elbette*” kelimesinin anlamları için bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125., s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 336; TDK, *a.g.e.*, s. 780.

lafzından anlaşılan “*herhangi bir maksatla*” veya “*isyan edilsin diye*” şeklindeki mukadder anlamın dikkate alınmadan yapıldığı görülmektedir. Halbuki istisnanın ilk bölümünde nefyedilen, bu anlamdır ve menfi cümlelerin tercümesinde dikkate alınmalıdır. Bu itibarla “*Biz, hiçbir peygamberi herhangi bir maksatla göndermedik*” veya “*Biz, hiçbir peygamberi kendisine itaatsizlik edilsin diye göndermedik*” şeklinde bir tercüme daha isabetli olurdu. Zira hasr ifadesinde istisnanın ilk bölümünde nefyedilen anlam, istisna edatından sonra gelen bölümde isbat edilen anlamın zıddıdır ki bu da peygamberin bildirilenin dışında başka hiçbir maksatla gönderilmediği anlamıdır.

Hasr anlamını yansıtan meâller, hasrı gerçekleştirdikleri kelime bakımından incelendiğinde, İslâmoğlu, Kur’an Yolu ve TDV’ye ait tercümelelerin âyetin sözdizimine ve üslûbuna uygun olarak hasrın “*itaat*” kelimesi üzerinde gerçekleştirdikleri görülmektedir. Diğer tercümelerde ise, istisna edatından hemen sonra “*Allah’ın izni/Allah’ın emri*” ifadelerinin gelmiş olması hasrın bunlarda gerçekleşmesinin kastedildiği kanısını oluşturmaktadır. Zira bilindiği üzere, nefiy + istisna yoluyla gelen ifadelerde hasr, istisna edatından hemen sonraki lafızda gerçekleşmektedir. Bu bakımdan, hasrı “*itaat*” kelimesi üzerinde gerçekleştiren meâllerin diğerlerinden daha başarılı olduğu söylenebilir.

Âyetin hasr ile bildirilen anlamı, nefiy + istisna yolu korunarak Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“*Biz hiçbir peygamberi, kendilerine itaat edilmesi dışında bir maksatla göndermedik.*”

4 مَا نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ¹²⁷

Tablo 20: el-A'râf, 7/20. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
ما + إلا	نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ	أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ
Nefiy + İstisna	Rabbiniz ikinize bu ağacı yasakladı	İki melek yahut ebedilerden olma(ma)nız

Âyette hasr, nefiy (ما) ve istisnanın (إِلَّا)¹²⁸ aynı cümlede bir arada gelmesiyle gerçekleşmiştir. Müstesna minhin hazfedilerek fiilin bütünüyle müstesnaya yöneltmiş olması, hasrın kastedildiğini göstermektedir.

Hasr ifadesinde هَذِهِ الشَّجَرَةِ عَنْ نَهَاكُمْ رَبُّكُمْ “Rabbiniz, ikinize bu ağacı yasakladı” ifadesi “mahsûr” ve أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ “iki melek olmanızı yahut cennette sonsuza kadar kalanlardan olmanızı (istemediği)¹²⁹ için” ifadesi de “mahsûrun fih”tir. Böylece failin (رَبُّ) iki mef’ûle (عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ) müteallak fiili (نَهَى) belli bir sebebe (أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ) hasredilmiştir (bk. Tablo 20).

4.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyetin ifadesi, şeytanın günaha sokmak maksadıyla Hz. Âdem ve Havva’ya söylediği yalan ve iftira sözlerden biridir.¹³⁰

¹²⁷ el-A'râf, 7/20. Âyetin tam metni:

وَسَوَّسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوَاتِحِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ

¹²⁸ Derviş, a.g.e., II, 526; De’âs, a.g.e., I, 354; Sâfi, a.g.e., IV, 375.

¹²⁹ Tefsir âlimleri, müstesnada hazif bulunduğunu belirtmişlerdir. Bazılarına göre mahzûf, muzâf konumundaki كَرَاهَةً أَنْ تَكُونَا ismi, bazılarına göre ise, nefiy harfi لَا’dır. Birinci görüşe göre anlam, “iki melek olmanızı veya (cennette) sonsuza kadar kalanlardan olmanızı istemediği için”, ikinci görüşe göre de “iki melek olmamanız veya (cennette) sonsuza kadar kalanlardan olmamanız için” şeklindedir. İsmi takdirinin harfin takdirinden daha isabetli olduğu söylenmiştir. Bk. İbn ‘Atıyye, a.g.e., III, 533; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, XIV, 50; Kurtubî, a.g.e., VII, 178; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Baḥrû’l-muḥîṭ*, V, 25.

¹³⁰ Ebü’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, *Tefsîrû’l-Ḳur’âni’l-‘azîm*, I-VIII, nşr. Sâmî b. M. Selâme, 2. bs., Riyâd: Dâru Ṭayyibe, 1420/1999, III, 357.

Müferrağ istisnanın, mef'ûl-i li-eclihten¹³¹ yapıldığı âyette müstesna minh لَشَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ veya وَعَرَضِ لِعَلَّةٍ وَغَرَضٍ şeklinde takdir edilir. Buna göre, müstesna minhin takdiriyle âyet, مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ لِعَلَّةٍ وَغَرَضٍ إِلَّا لِعَرَضٍ أَنْ تَكُونَا مَلَائِكِينَ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ “Rabbiniz ikinize bu ağacı, (ondan yediğiniz takdirde) iki melek yahut cennette sonsuza kadar kalanlardan olmanızdan başka hiçbir sebep ve maksatla yasaklamadı” anlamındadır.¹³²

Âyette, hasr üslûbuyla, Hz. Âdem ve Havva’ya ağaçtan yemenin yasak edilmesinin sebebinin, melek yahut cennette sonsuza kadar kalanlardan olmalarının istenmemesi olduğu (isbat); yasağın bundan başka hiçbir sebebinin bulunmadığı (nefiy) anlamı kastedilmiştir.

4.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıması

1. **Akdemir:** “Rabbiniz, o ağaca yaklaşmanızı, sırf melek ya da ölümsüzlerden olmamanız için yasakladı.”
2. **Atay:** “Rabbinizin sizi bu ağaçtan menetmesi, melek olmanızı veya burada temelli kalmanızı önlemek içindir.”
3. **Ateş:** “Rabb’iniz, başka bir sebepten dolayı değil, sırf, melek olursunuz ya da ebedî kalıcılardan olursunuz diye sizi şu ağaçtan menetti.”
4. **Ayıntabî:** “Rabbinizin, sizi bu ağaca yaklaşımdan men edişi, sadece melek olmamanız veya ebedi olarak cennette kalmamanız içindir.”¹³³
5. **Bilmen:** “Rabbiniz sizi bu ağaçtan nehy etmedi, ancak iki melek olacağınız veya ebedî kalacaklardan bulunacağınız için nehy etti.”¹³⁴
6. **Çantay:** “Rabbiniz size bu ağacı başka bir şey için değil, ancak iki melek olacağınız yahut (ölümden âzâde ve) ebedî kalıcılardan bulunacağınız için (yani böyle olmayasınız diye) yasak etti.”
7. **DİB:** “Rabbiniz size bu ağacı ancak, melek olmayasınız, ya da (cennette) ebedî kalacaklardan olmayasınız diye yasakladı.”

¹³¹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muhîf*, V, 25; Semîn el-Halebî, *ed-Dürü ’l-masûn*, V, 278; İbn Âdil ed-Dmaşkî, *a.g.e.*, IX, 56; Alûsî, *a.g.e.*, IV, 340; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 59.

¹³² İbn ‘Atıyye, *a.g.e.*, III, 533; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü ’l-muhîf*, V, 25; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, VIII, 59.

¹³³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 72.

¹³⁴ Bilmen, *a.g.e.*, II, 1001.

8. **Döndüren:** “Rabbiniz o ağaca yaklaşmanızı, sırf melek ya da ölümsüzlerden olmamanız için yasakladı.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Rabbinizin sizin bu ağaçtan yemenizi yasaklamış olması, sırf sizin iki melek olup, burada ebedi kalanlardan olmanızı engellemek içindir!”
10. **Elmalı:** “Sizi, Rabbiniz başka bir şey için değil, sırf melek olacağınız yâhûd ebediyyen kalanlardan olacağınız için bu ağaçtan nehyetti.”
11. **Feyizli:** “Rabbiniz size, meleklerden olursunuz veya (cennette) ebedî kalanlardan bulunursunuz diye, bu ağaçtan (meyve) yemenizi yasakladı.”
12. **İslâmoğlu:** “Rabbinizin sizi bu ağaçtan uzak tutması, başka değil, sadece siz (ondan yiyince) iki melek (gibi) olursunuz ya da ölümsüzleşirsiniz de ondandır.”
13. **Kur’an Yolu:** “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî yaşayanlardan olursunuz diye yasakladı.”
14. **Öztürk(M):** “Bakın, rabbiniz size bu ağacı birer melek olmayasınız ya da sonsuza dek yaşamayasınız diye yasakladı.”
15. **Öztürk(YN):** “Rabbinizin sizi şu ağaçtan uzak tutması, iki melek/iki melik olmayasınız yahut ölümsüzler arasına katılmayasınız diyedir.”
16. **Sülün:** “Siz birer meleğe dönüşürsünüz ya da ölümsüzlerden olursunuz diye Rabbiniz sizi bu ağaçtan men’etti.”
17. **Şimşek:** “Rabbiniz size bu ağacı, sırf melek olursunuz yahut ebedi kalanlardan olursunuz diye yasakladı.”¹³⁵
18. **TDV:** “Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı.”
19. **Toptaş:** “Sizin melek olmanızı veya burada sonsuza değin kalanlardan olmanızı engellemek için Rabbiniz bu ağacı size yasakladı.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Sırf iki melek olursunuz yahut her ikiniz de (cennette) sonsuza dek kalanlardan bulunursunuz diye (bunu istemediğinden) Rabbiniz sizi işte bu ağaçtan engelledi!”

4.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Türkçe meâller, âyette hasr ile ifade edilen anlamı Türk Diline yansıtılmaları bakımından değerlendirildiğinde Atay, Feyizli, Sülün ve Toptaş’a ait meâllerin hasr anlamını

¹³⁵ Sait Şimşek, *a.g.e.*, II, 259.

Türkçeye yansıtmadığı görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelerden, Hz. Âdem ve Havva'ya, melek yahut cennette sonsuza kadar kalanlardan olmaları istenmediği için ağaçtan yemelerinin yasaklandığı (isbat) anlaşılma ile beraber, ağaçtan yeme yasağının bundan başka hiçbir sebebinin bulunmadığı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın zorunlu şartlarından olan nefyi göstermedikleri için adı geçen tercümelerde hasır gerçekleşmemiş, bu tercümeleler âyetteki hasır anlamını Türk Diline aktarmakta yetersiz kalmışlardır.

Bunlara karşılık, âyette hasır üslûbuyla vurgulanan anlam Akdemir, Ateş, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Kur'an Yolu, Şimşek, TDV ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde “*sırf*”; Ayıntabî ve İslâmoğlu'na ait meâllerde “*sadece*”; Bilmen, Çantay ve DİB'ye ait meâllerde de “*ancak*” zarflarıyla Türk Diline isabetli bir şekilde aktarılmıştır. Aynı şekilde Atay'a ait meâlde “*için*” ve Öztürk(YN)'e ait meâlde de “*diye*” zarflarının sonuna “*-dir*” yüklem eki getirilmek ve böylece bunlar mahsûrun fihi yapılmak; Öztürk(M) meâlinde de tümleçlerin yeri değiştirilerek sebep bildiren tümleç yükleme yaklaştırılmak suretiyle hasır anlamı uygun şekilde Türkçeye yansıtılmıştır.

Bu meâller, hasır yolları bakımından incelendiğinde âyetteki hasır Ayıntabî, Elmalı-Dumlu ve İslâmoğlu'na meâllerin hasır edatı + sebep bildiren zarfı mahsûrun fihi konumunda getirmek; Bilmen'e ait meâlin de hasır edatı + aynı fiili hem menfi (nefiy) hem müsbet kullanmak (isbat) suretiyle Türk Dilinde iki ayrı yoldan ifade ettikleri görülmektedir.

Aynı şekilde Ateş, Bilmen, Çantay, Elmalı ve İslâmoğlu'na ait meâllerde müsbet ve menfi anlamların her ikisinin de sözde açıkça geldiği görülmektedir. Bilmen'e ait meâlde hasır, fiilin hem olumsuz hem de olumlu getirilmesi suretiyle gerçekleştirilirken; diğerlerinde, menfi anlam “*değil*” olumsuzluk edatı yardımıyla, müsbet anlam da fiilin olumlu getirilmesi suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu tercümelerde lafızdan her iki anlam da dolaysız anlaşılmaktadır. Diğer meâllerde ise lafız, müsbet anlamı göstermekte, menfi anlam lafızdan dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Yalnız şu var ki, Bilmen dışındaki meâllerde menfi anlam, “*başka bir şey için değil, başka bir sebepten dolayı değil*” vb. ifadelerle mahsûrun fihin dışındaki sebeplerin tümünü nefyedecek şekilde tam olarak yansıtılmışken, Bilmen'e ait meâlde bu anlamın eksik kaldığı görülmektedir. Adı geçen meâlde menfi anlam, “*bu ağaçtan nehy etmedi*” şeklinde tercüme edilerek hasırın maksudından kısmen uzaklaşmıştır. “*Rabbimiz sizi bu ağaçtan hiçbir sebeple nehyetmedi*” şeklindeki

bir tercüme daha uygun olurdu. Bilmen'in lafzî/harfî tercümeğe aşırı bağılı kalması, meâlinin kısmen anlaşılmasını zorlaştırmıştır.

Yine Ateş, Elmalı, Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde hasr anlamı isabetle yansıtılmakla beraber, tümlecini yükleme yakınlaştırıldığı ve böylece vurgunun "ağaca" yapıldığı görülmektedir. Akdemir, Atay, Ayıntabî, Bilmen, Çantay, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Kuran Yolu, Öztürk(YN), Şimşek ve TDV'ye ait meâllerde ise, sebep bildiren "için, diye" vb. edatlar yüklemde yakınında veya yüklem olarak getirilerek, vurgu sebebe yapılmıştır. Bu yönüyle bu meâllerin daha isabetli olduğu söylenebilir. Ayıntabî'ye ait meâlde hasr edatının yanı sıra sebep bildiren "için" kelimesinin yüklem yapılarak mahsûrun fihi olarak getirilmesiyle hasrın oldukça açık ve kesin olarak yansıtıldığı görülmektedir.

Geçen isabetli tercümeğin yanı sıra bu âyetin anlamı, hasr yolu nefdiy + istisna muhafaza edilerek Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

"Rabbimiz, ikinize o ağacı, başka bir sebeple değil, meleğe dönüşmenizi yahut (cennette) sonsuza kadar kalanlardan olmanızı istemediği için yasakladı."

5 مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا¹³⁶

Tablo 21: Yâsîn, 36/15. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
مَا + إِلَّا	أَنْتُمْ	بَشَرٌ
Nefiy + İstisna	Sizler	İnsan

Âyette nefiy (مَا) ve istisnanın (إِلَّا) bir arada geldiği¹³⁷ görülmektedir. Bu ikisinin aynı cümlede gelmesi, anlamın hasr ile iletmesine imkân vermiştir. Cümlede mahsûr, mübteda görevinde bulunan أَنْتُمْ "siz" mevsûfu ve mahsûrun fihi de onun haberi olan بَشَرٌ "insan olma" vasfıdır (bk. Tablo 21).

¹³⁶ Yâsîn, 36/15. Âyetin tam metni: قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِّثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ

¹³⁷ Sâfi, a.g.e., XI, 297; Derviş, a.g.e., VI, 313; De'âs, a.g.e., III, 89; Behcet Abdülvâhid Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'âni'l-kerîm fi'l-i'câz: I'râben ve tefsîren bi-îcâz*, I-X, Amman: Mektebetü Dendîs, 1422/2001, VIII, 328.

5.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Kâfirler, peygamberlerin şahsiyeti hakkında batıl bir inanç besliyorlar, peygamberlerin insan olamayacağına, kesinlikle melek olmaları gerektiğine inanıyorlardı. Bunun içindir ki, kendilerine gelen Allah'ın elçilerinin peygamberliğini, onların melek olmalarını gerekçe göstererek inkâr etmişlerdir.¹³⁸ Âyetteki ifade, bu inkâr bağlamında söyledikleri sözlerden biridir.¹³⁹

İstisnanın müferrağ olarak geldiği cümlede müstesna minh ile âmm değil, hâs anlam yani vasıfların tümü değil, sadece melek olma vasfı kastedilmiştir.¹⁴⁰ “İnsan olma” vasfı, “melek olma” vasfına kıyasla söylenmiştir. Buna göre âyet, mahzûf müstesna minhin مَلَائِكَةً “melekler” şeklinde takdiriyle, مَا أَنْتُمْ مَلَائِكَةٌ إِلَّا بِبَشَرٍ مِثْلَنَا “Sizler, bizim gibi melek olmayıp, insandan başka bir varlık değilsiniz” anlamındadır.¹⁴¹

Muhatapların “insan” vasfıyla sınırlı oldukları söylenerek (isbat), dolaylı olarak, bununla onların bu vasfı aşip da “melek” vasfına geçmelerinin mümkün olmadığı yani kesinlikle melek olmadıkları (nefiy) anlamı kastedilmiştir. Böylece kafirler, “Allah bir peygamber gönderecek olsaydı, peygamber olarak kesinlikle melekleri gönderirdi”¹⁴² şeklindeki batıl zanna dayanarak kendileri gibi insan olan¹⁴³ Allah elçilerinin peygamber olmadıklarını iddia etmişlerdir.

5.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıması

1. **Akdemir:** “Siz de bizim gibi bir insansınız.”
2. **Atay:** “Siz de ancak bizim gibi birer beşersiniz.”
3. **Ateş:** “Siz de bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz.”

¹³⁸ Taberî, *a.g.e.*, XIX, 415; er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, XXVI, 260; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 393.

¹³⁹ Yâsîn, 36/13-19.

¹⁴⁰ el-Mü'minûn, 23/24.

¹⁴¹ Şeyhlî, *a.g.e.*, VIII, 328.

¹⁴² el-Mü'minûn, 24/23; Fussilet, 41/14

¹⁴³ Peygamberler de çeşitli münasebetlerle, melek olmadıklarını, insan olduklarını bizzat söylemişlerdir. Bk. İbrâhîm, 14/11; el-Kehf, 18/110; el-Fussilet, 41/6.

4. **Ayıntabî:** “Siz de, bizim gibi sadece bir insansınız.”¹⁴⁴
5. **Bilmen:** “Siz bizim gibi bir insandan başka değilsiniz.”¹⁴⁵
6. **Çantay:** “Siz, (...) bizim gibi insandan başka (kimseler) değilsiniz.”
7. **DİB:** “Siz de ancak bizim gibi insansınız.”
8. **Döndüren:** “Siz de bizim gibi birer insansınız.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Siz de bizim gibi insandan başka değilsiniz.”
10. **Elmalı:** “Bizim gibi bir(er) beşerden başka bir şey değilsiniz.”
11. **Feyizli:** “Siz de bizim gibi bir beşerden başkası değilsiniz.”
12. **İslâmoğlu:** “Siz de sadece bizim gibi beşer türüne mensupsunuz.”
13. **Kur’an Yolu:** “Siz de ancak bizler gibi insanlarsınız.”
14. **Öztürk(M):** “Siz [Allah’ın elçisi değil] sadece bizim gibi birer insansınız.”
15. **Öztürk(YN):** “Siz, bizim gibi birer insandan başka şey değilsiniz.”
16. **Sülün:** “Siz de bizim gibi birer insansınız!”
17. **Şimşek:** “Siz de sadece bizim gibi bir beşersiniz.”¹⁴⁶
18. **TDV:** “Siz de ancak bizim gibi birer insansınız.”
19. **Toptaş:** “Siz de bizim gibi insansınız.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Siz ancak bizim gibi (yeyip içen, dolayısıyla bize karşı hiçbir üstünlüğü bulunmayan) birer beşersiniz!”

5.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, bu âyette hasr üslubuyla ifade edilen anlamı Türk Diline yansıtılmaları bakımından incelendiğinde Akdemir, Döndüren, Sülün ve Toptaş’a ait meâllerin Türk Dilinde hasrın ifade biçimlerine uygun olarak gelmedikleri, bunlarda hasr üslubunun

¹⁴⁴ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 10.

¹⁴⁵ Bilmen, *a.g.e.*, VI, 2923.

¹⁴⁶ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 262.

âyete kazandırdığı ince anlamın zayi edildiği görülmektedir. Bu tercümelere, muhatapların insan oldukları (isbat) anlamı anlaşılacakla beraber, insandan başkası/melek olmadıkları (nefiy) anlamı anlaşılmamaktadır.

Bunlara karşılık, âyette hasrıyla vurgulanan bu anlamlar Atay, DİB, Kur'an Yolu, TDV ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde “*ancak*” ve Ayıntabî, İslâmoğlu, Öztürk(M) ve Şimşek'e ait meâllerde “*sadece*” gibi hasr edatlarıyla; Ateş, Bilmen, Çantay, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, Öztürk(YN)'e ait meâllerde de “*başka*” istisna ve “*değil*” nefiy edatlarıyla Türkçeye başarılı şekilde yansıtılmıştır.

Meâller hasrı göstermeleri bakımından incelendiğinde Atay, Ayıntabî, DİB, İslâmoğlu, Kur'an Yolu, Şimşek, TDV ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde lafzın hasr ifadesindeki müsbet anlamı gösterdiği, menfi anlamın lafızdan dolaylı olarak anlaşıldığı görülmektedir. Buna karşılık Ateş, Bilmen, Çantay, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, Öztürk(M) ve Öztürk(YN)'e ait meâllerde ise lafız, müsbet anlamın yanında menfi anlam da metinde açıkça yer almıştır. Öztürk(M)'e ait meâlde hasr üslûbu “*değil*” nefiy edatı ve “*sadece*” hasr edatıyla gelirken, diğerlerinde “*başka*” istisna ve “*değil*” nefiy edatıyla gelmiştir. Nefiy + istisna/hasrdan meydana gelen bu anlatım biçimlerinin, nefiy + istisna yoluyla gelen hasr ifadelerinin tercümesi için daha uygun; dolayısıyla bu tercümelelerin diğerlerinden daha başarılı olduğu söylenebilir.

Meâlleri hasrın gerçekleştiği kelime yönüyle değerlendirdiğimizde de meâllerin ikiye ayrıldığı görülmektedir. Âyette “*insan*” kelimesi mevsûf, “*bizim gibi*” ifadesi vasıftır. Sıfat tamlamasında asıl öge, mevsûf olduğundan âyetin tercümesinde vurgunun sıfata değil mevsûfa yapılması daha isabetli olacaktır. Buna göre, “*sadece insansınız*” ve “*insandan başka bir şey değilsiniz*” şeklinde vurguyu mevsûfa (insana) yapan tercümelelerin, “*sadece bizim gibi*” şeklinde vurguyu sıfata (bizim gibi) yapan tercümelelerden daha isabetli olduğu söylenebilir.

Âyet-i kerimenin anlamını, hasrı gerçekleştiren nefiy + istisna yolu da korunarak şu şekilde ifade etmek de mümkündür:

“*Sizler de bizler gibi insandan başka bir şey değilsiniz.*”

Tablo 22: el-Mü'min (el-Gâfir), 40/37. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
مَا + إِلَّا	كَيْدُ فِرْعَوْنَ	فِي تَبَابٍ
Nefiy + İstisna	Firavunun hilesi	Hüsranda

Âyette مَا, nefiy harfî; إِلَّا da istisna ve hasr edatıdır.¹⁴⁸ Nefiy ve istisnanın aynı cümlede bir araya gelmesi hasrı meydana getirmiştir. Hasr cümlesinde *mahsûrun* mübteda konumundaki كَيْدُ فِرْعَوْنَ “*Firavun’un hilesi*” ve *mahsûrun fihi* de haber konumundaki فِي تَبَابٍ “*hüsrandadır*” ifadesi olduğu görülmektedir (bk. Tablo 22). Mübteda ile haber arasındaki hasr, *mevsûfun sıfata hasrı* olarak gerçekleşmiştir.

6.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, Firavun’un Mûsâ’nın etkisini azaltmak maksadıyla yaptırdığı kule planının başarısızlıkla sonuçlanacağını, bu uğurda gayretlerin ve harcamaların boşa gideceğinin haber verildiği bir bağlamda gelmiştir.¹⁴⁹

İstisnanın müferrağ olarak geldiği cümlede istisna mukadder hallerden yapılmaktadır.¹⁵⁰ Mahzûf müstesna minhin takdiriyle cümlenin açılımı وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ فِي حَالٍ مِّنَ الْأَحْوَالِ إِلَّا فِي حَالٍ تَبَابٍ “*Firavun’un düzen ve tuzağı, hüsrandan başka bir hâl ve durumla neticelenmeyecektir*” şeklindedir. Müstesna minhin genel (âmm) lafız olarak takdir edildiği cümlede ona yönelen nefiy de geneldir. Böylece, âyette bildirilenin dışında akla gelebilecek bütün hâl ve durumlar nefyedilerek, mevsûfun belirtilenden başka bir hâl ve surette bulunmasının imkânsız olduğu anlamı kastedilmiştir. Böylece âyetten, Firavun’un

¹⁴⁷ el-Mü'min (el-Gâfir), 40/37. Âyetin tam metni şöyledir:

أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَاطَّلَعَ إِلَى إِلِهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيْنَ لِفِرْعَوْنَ سَوْءَ عَمَلِهِ وَضَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ

¹⁴⁸ Dervîş, *a.g.e.*, VI, 575; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XII, 247; De‘âs, *a.g.e.*, III, 157; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ‘râbü’l-mufaşşal*, X, 266.

¹⁴⁹ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 388.

¹⁵⁰ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIV, 148.

düzen ve tuzaklarının, zerre miktarınca olsun başarıya ulaşmasının imkânsız olduğu, onun bütün çabalarının tam bir hüsrandan¹⁵¹ başka bir neticeyle sonuçlanmayacağı anlaşılmaktadır.

6.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıması

1. **Akdemir:** “*Firavun’un planı da tam anlamıyla sonuçsuz kalmıştı!*”
2. **Atay:** “*Firavun’un düzeni kuşkusuz boşa gidecekti.*”
3. **Ateş:** “*Fir’avn’in tuzağı, tamâmen boşa çıktı.*”
4. **Ayıntabî:** “*Firavun’un tuzağı, tamamen boşa çıktı.*”¹⁵²
5. **Bilmen:** “*Fir’avn’un hîlesi, başka değil, bir hüsranda bulunmaktan ibaretti.*”¹⁵³
6. **Çantay:** “*Firavun’un düzeni, başka değil ancak hüsranda idi.*”
7. **DİB:** “*Firavun’un tuzağı, tamamen sonuçsuz kaldı.*”
8. **Döndüren:** “*Firavun’un planı da elbette sonuçsuz kalmıştı!*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*Firavun’un planı, boşa gitmekten öte bir şeye yaramadı.*”
10. **Elmalı:** “*Fir’avn düzeni hep hüsrân/[ziyân]dadır.*”
11. **Feyzli:** “*Firavun’un tuzağı elbette yok olacaktı.*”
12. **İslâmoğlu:** “*Neticede Firavun’un düzeni, çöküşü (hızlandırmaktan) başka hiçbir işe yaramadı.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*Firavun’un tuzağı hüsrandan başka bir sonuç doğurmadı.*”
14. **Öztürk(M):** “*Ayrıca Firavun’un Musa’yı bertaraf etmek için kurduğu tuzaklar da kendi helak ve hüsraniyle sonuçlandı.*”
15. **Öztürk(YN):** “*Firavun’un tuzağı hep kayıptadır.*”
16. **Sülün:** “*Firavun’un numarası elbette boşa çıkacaktı.*”
17. **Şimşek:** “*Firavun’un tuzağı boşa çıktı.*”
18. **TDV:** “*Firavun’un tuzağı, tamamen boşa çıktı.*”
19. **Toptaş:** “*Firavun’un hilesi helâkten başka bir şey değildir.*”

¹⁵¹ Şemsü’-d-Dîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi’î el-Hatîb eş-Şirbinî, *es-Sirâcü’l-münîr fî’l-i’âneti ‘alâ ma’rifeti ba’zi me’âni kelâmi Rabbinâ’l-ḥakîmi’l-ḥabîr*, I-IV, Kahire: Matba’atu Bûlâk, 1285, III, 484.

¹⁵² Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 85.

¹⁵³ Bilmen, *a.g.e.*, VII, 3148.

20. **Ustaosmanoğlu:** “*Oysa Firavun’un (hakkı iptal hususundaki çabası ve) hilesi ancak bir (bitiş ve) tükeniş içerisindedir.*”

6.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetin hasr üslûbuyla bildirdiği anlamı Türk Diline yansıtılmaları bakımından değerlendirildiğinde, Öztürk(M) ve Şimşek’e ait meâllerdeki tercümelerde müsbet anlamın anlaşılıp, menfî anlamın anlaşılmaması sebebiyle hasr gerçekleşmemiştir.

Hasr, Akdemir’e ait meâlde “*tam anlamıyla*”, Ateş, Ayıntabî, DİB ve TDV’ye ait meâllerde de “*tamamen*” ifadeleriyle gerçekleştirilmek istenmiş görünüyor. Şayet böyleyse bu ifadeler, fiildeki oluş ve kılışa işlev ve kesinlik kazandırmak, onları bu açıdan pekiştirmek için gelmekte,¹⁵⁴ hasra delâlet etmemektedir.

Benzer biçimde âyetteki hasr, Atay’a ait meâlde “*kuşkusuz*”, Döndüren, Feyizli ve Sülün’e ait meâllerde de “*elbette*” zarflarıyla Türkçeye yansıtılmak istenmiş görünüyorlar. Ne var ki, bu kelimeler de fiildeki oluş ve kılışa kesinlik kazandıran, onları pekiştiren zarflar olup,¹⁵⁵ hasra bildirdelâlet etmemektedirler. Bu çevirilerin hepsinden, Firavun’un hilesinin kesinlikle hüsrana sonuçlanacağı (isbat) anlaşılma ile beraber, söz konusu hilenin hüsrandan başka sûrette neticelenmesinin mümkün olmadığı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Nefiy anlamı eksik olduğundan bu çevirilerde de hasr gerçekleşmemiş ve âyette hasr ile bildirilen anlam Türk Diline yansıtılmamıştır.

Bu yetersiz ve eksik çevirilere karşın, âyetteki hasr anlamı, Elmalılı ve Öztürk(YN)’e ait meâllerde “*bütün*” ve “*daima*” anlamlarına gelen¹⁵⁶ “*hep*” zarfıyla Türk Diline yansıtılmıştır. Bu zarf, zamanda süreklilik anlamıyla, “*Firavun’un hilesinin her vakit hüsranda*” olduğunu (isbat) bildirmektedir. Bundan, dolaylı olarak, onun hilesinin hüsrandan başka bir şekilde sonuçlanmasının mümkün olmadığı (nefiy) anlamı da anlaşılmaktadır. Bu bakımdan bu çevirilerin, hasr anlamını Türk Diline aktardıkları söylenebilir.

¹⁵⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 343; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1198; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁵⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 336, 720; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507-508.

¹⁵⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1166., s. 1166; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 497., s. 497.

Aynı şekilde Bilmen, “sadece -den meydana gelmiş, başka bir şey değil, ancak bu” anlamına gelen¹⁵⁷ “-dan ibaretti”; Elmalı-Dumlu, “söylenenin daha ilerisinde, sonrasında bulunan”ı bildiren¹⁵⁸ “-den öte”; İslâmoğlu, Kur’an Yolu ve Toptaş da “söylenenin dışında kalan diğerleri”ni gösteren¹⁵⁹ “-dan başka” takılarıyla hasrı Türk Diline isabetli şekilde yansıtılmışlardır. Aynı şekilde Çantay ve Ustaosmanoğlu sınırlama bildiren¹⁶⁰ “ancak” edatı hasr anlamını Türkçeye uygun şekilde yansıtılmışlardır. Âyetteki hasr anlamını daha anlaşılır ve belirgin şekilde ifade etmesi sebebiyle Çantay tarafından yapılan çeviri diğerlerinden daha isabetli gözükmektedir.

Âyette hasrıyla vurgulanan anlam, hasrın ifade yolu da korunarak Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“*Firavunun tuzağı, hüsrandan başka bir şekilde sonuçlanmayacaktır.*”

7 وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ¹⁶¹

Tablo 23: ez-Zuhruf, 43/7. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
مَا + إِلَّا	يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ	كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ
Nefiy + İstisna	Onlara peygamber gelir	Onunla alay ederlerdi

Âyette nefiy (مَا) ve istisna (إِلَّا) bir arada gelerek,¹⁶² anlamın hasrıyla ifade edilmesine meydan vermiştir. Fiil cümlesinde gerçekleşen hasrda *mahsûr*, يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ “onlara peygamber gelir” ve *mahsûrun fih* de كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ “onunla alay ederlerdi” ifadesidir.

¹⁵⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 718; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 532.

¹⁵⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 153; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 968.

¹⁵⁹ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 209; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 120.

¹⁶⁰ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 512.

¹⁶¹ ez-Zuhruf, 43/7. Âyetin tam metni şöyledir: وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ نَبِيِّ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ

¹⁶² Dervîş, *a.g.e.*, IX, 61; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XIII, 65; Harrât, *a.g.e.*, III, 1146; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, X, 426; Mahmûd Süleyman Yâkût, *İ'râbü'l-Kur'âni'l-kerîm*, I-X, İskenderiye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-câmi'iyye, t.y., IX, 4244.

Mahsûrun fih, cümlede hâl konumundadır,¹⁶³ hâlin sahibi de يَا تَيْبُهُمْ fiiline muttasıl, geçmiş toplumlara gösteren, mef'ûl-i bih zamiridir.¹⁶⁴ Hal, sahibinde bulunan bir vasıf olduğundan, mahsûr bakımından hasrın türü *mevsûfun sıfata hasrıdır*.

7.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr, geçmiş toplumlara nice peygamberlerin gönderildiği, onların, peygamberleri ciddiye alıp iman etmek yerine yalanlayıp alaya aldıkları, bunun üzerine hepsinin helak edildiğinin haber verildiği bir bağlamda¹⁶⁵ gelmiştir.¹⁶⁶

İstisnanın¹⁶⁷ müferrağ olarak geldiği âyette müstesna minh أَحْوَالِهِمْ “hal-lerinden herhangi bir hâlde” şeklinde¹⁶⁸ âmm (genel) lafız olarak takdir edilmekle beraber onunla, “iman etme” anlamının kastedildiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁹ Yani “alaya alma” hâli, “iman etme” hâline nispetle, onun yerine gelmiştir. Buna göre, hasr ifadesinde nefyedilen, toplumların bütün hâl ve davranışları değil, sadece “iman etme” hâlidir. Böylece, geçmiş toplumların kendilerine gelen her peygamberi alaya aldıkları (isbat), onlara karşı bundan başka bir tutum ve tavır takınmadıkları, ciddiye almayıp iman etmedikleri (nefiy) bildirilmektedir.

7.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Ancak onlar, kendilerine gelen her peygamberi mutlaka alaya alırlardı.”

¹⁶³ De‘âs, *a.g.e.*, III, 194.

¹⁶⁴ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 570; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XXVII, 619; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 352; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXV, 224. Ayrıca benzer başka bir âyetin irabı için bk. İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, IV, 445.

Âyette, sâhibu'l-hâlin, fail görevindeki نَبِيِّ kelimesi olması da mümkündür. (Bk. Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XIII, 65; Harrât, *a.g.e.*, III, 1146.) Buna takdirde hal, toplumlarına geldiklerinde peygamberlerin durumunun alaya alınmaktan ibaret olduğunu bildirir.

¹⁶⁵ Bk. ez-Zuhurf, 43/5-8.

¹⁶⁶ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 570; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 237; Kurtubî, *a.g.e.*, XVI, 63; Beyzâvî, *a.g.e.*, V, 87; Alûsî, *a.g.e.*, XIII, 66.

¹⁶⁷ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXV, 165-166; De‘âs, *a.g.e.*, III, 194.

¹⁶⁸ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXV, 165-166.

¹⁶⁹ Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. ‘Abdilcebbâr el-Mervezî es-Sem‘ânî, *Tefsîru'l-Kur‘ân*, I-VI, nşr. Yâsir b. İbrâhîm, Ğanîm b. ‘Abbâs, Riyad: Dârü'l-Vatan, 1418/1997, V, 91.

2. **Atay:** “Kendilerine gelen her peygamberi kesinlikle alaya alırlardı.”
3. **Ateş:** “Onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki mutlaka onunla alay etmesinler.”
4. **Ayıntabî:** “Onlar kendilerine gelen her peygamberi mutlak alaya alırlardı.”¹⁷⁰
5. **Bilmen:** “Onlara bir Peygamber gelmiş olmazdı ki, İllâ onunla istihza eder olmuşlardı.”¹⁷¹
6. **Çantay:** “Onlar da, kendilerine bir peygamber gelmeye dursun, ille onunla istihza ederlerdi.”
7. **DİB:** “(Onlar da) kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.”
8. **Döndüren:** “Ama kendilerine gönderilen her peygamberle alay etmiştiler.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Onlara hiçbir peygamber gelmezdi ki onunla dalga geçmiş olmasınlar.”
10. **Elmalı:** “Hiçbir peygamber de gelmiyordu ki kendilerine onunla mutlak eğlenmesinler.”
11. **Feyizli:** “Onlara bir peygamber gelmeye görsün, mutlaka onunla alay ederlerdi.”
12. **İslâmoğlu:** “Ama kendilerine gönderilen her peygamberle alay etmişlerdi.”
13. **Kur’an Yolu:** “Kendilerine gelen her peygamber ile alay edip durdular.”
14. **Öztürk(M):** “Ama o kavimler kendilerine gelen peygamberlerle hep alay ettiler.”
15. **Öztürk(YN):** “Onlara bir peygamber geldiğinde onunla mutlaka alay ederlerdi.”
16. **Sülün:** “Kendilerine bir peygamber geldiğinde mutlaka onunla alay ederlerdi.”
17. **Şimşek:** “Onlara ne zaman bir peygamber gelse mutlaka onunla alay ettiler.”
18. **TDV:** “Onlar, kendilerine gelen her peygamberi mutlaka alaya alırlardı.”
19. **Toptaş:** “Kendilerine gelen her peygamberi alaya alırlardı.”

¹⁷⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 122.

¹⁷¹ Bilmen, *a.g.e.*, VII, 3261.

20. **Ustaosmanoğlu:** “Kendilerine hiçbir nebî gelmiyordu ki, onunla sürekli alay etmekte bulunmuş olmasınlar!”

7.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri hasr üslûbu açısından değerlendirdiğimizde, Döndüren, İslâmoğlu ve Toptaş’a ait meâllerde hasrın zayıf edildiği, Türk Diline yansıtılmadığı görülmektedir.

Aynı şekilde Akdemir, Ateş, Ayıntabî, DİB, Elmalılı, Feyizli, Öztürk(YN), Sülün, Şimşek ve TDV’ye ait çevirilerde “*mutlak*¹⁷²/*mutlaka*”¹⁷³ ve Atay’a ait çeviride “*kesinlikle*”¹⁷⁴ zarflarıyla Türk Diline yansıtılmak istenmiş görünüyor. Halbuki bu sözcükler cümlede, fiildeki oluş ve kılışa kesinlik kazandırmak, onu pekiştirmek için gelen bu sözcükler hasr anlamı bildirmemektedir.

Âyetteki hasr, Bilmen’e ait meâlde *illâ* ve Çantay’a ait meâlde de *ille* zarflarıyla Türk Diline aktarılmak istenmiş görünüyor. *İllâ* zarfı, “ancak, fakat, hatta, mutlaka, -den başka, sırf” anlamlarında istisna ve kesinlik için kullanılmaktadır.¹⁷⁵ Bilmen’e ait meâldeki çeviride, edatın kesinlik anlamı daha belirgin görünüyor. Onun harfi tercümeyle bağlı kalması hasr anlamını belirsizleştirmiştir. Aynı şekilde, *illâ* zarfının uzatmasız biçimi olan *ille* zarfı da “özellikle, kesinlikle, aksi takdirde, fakat” anlamlarında kesinlik ve üsteleme için gelmektedir.¹⁷⁶ Çantay çevirisinde de öne çıkan anlamının kesinlik ve üsteleme olduğu görülmektedir. Bu zarflar, cümledeki olumlu yargıyı pekiştirmekte, fakat anlamı onunla sınırlamamaktadırlar. Bu çevirilerde nefiy anlamı belirgin olmadığından âyetteki hasr Türk Diline yansıtılamamıştır.

¹⁷² Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1054; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 859; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 948.

¹⁷³ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1054; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 859; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 948; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507.

¹⁷⁴ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 660; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 755.

¹⁷⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507, 1129; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 160-161; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 624.

¹⁷⁶ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 624; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507, 1129; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 246.

Diğer yandan Ateş, Elmalı-Dumlu ve Elmalı'ya ait meâllerdeki de çeviriler iki olumsuz yargıyla kurulduğundan anlamca olumludurlar. Bunlarda olumsuz anlam belirlenmiştir, bu sebeple hasır ifade etmemektedirler.

Bu eksik veya yetersiz tercümelere karşın, Kur'an Yolu, “-(y)-*Ip dur-*” süreklilik fiilini;¹⁷⁷ Öztürk(M), “*hep*”¹⁷⁸ zarfını ve Ustaosmanoğlu da “*sürekli*”¹⁷⁹ zarfını kullanmak suretiyle hasır anlamını Türk Diline isabetli şekilde yansıtmışlardır. Bu meâllerden, geçmiş toplumların, peygamberleri sürekli olarak alaya aldıkları (isbat) anlamı doğrudan, onları hiçbir zaman ciddiye alıp iman etmedikleri (nefiy) anlamı da dolaylı olarak anlaşılmaktadır.

Âyetin hasırla bildirdiği anlam, hasırın ifade yolu nefiy + istisna muhafaza edilerek, Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Onlar, kendilerine ne zaman bir peygamber gelse, onu alaya almaktan başka bir tavır takınmadılar.”

8 وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ¹⁸⁰

Tablo 24: el-Beyyine, 98/5. âyetin hasır çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
مَا + إِلَّا	أَمْرُوا	لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ
Nefiy + İstisna	Onlara emredildi	Küfür ve şirkten uzak, dupduru bir tevhit inancıyla Allah'a kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri

¹⁷⁷ “-(y)-*Ip dur-*” süreklilik fiili, bir eylemin, birleşik fiilin içinde bulunduğu zaman kesiminde sürmekte veya yapılmakta olduğunu gösterir. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 152, 588, 820-823.

¹⁷⁸ “*Hep*” zarfı, eylemin her zaman yapıldığını, yapılmasına devam edildiğini bildirir. Bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 1166; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 455; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 497.

¹⁷⁹ “*Sürekli*” zarfı, eylemin kesintisiz, devamlı şekilde yapıldığını göstermektedir. Bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 582; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 1143; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 1214.

¹⁸⁰ el-Beyyine, 98/5. Âyetin tam metni şöyledir:

وَمَا أَمْرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ

Âyette, nefiy (مَا) ve istisna (إِلَّا) bir arada getirilmiş,¹⁸¹ böylece maksat hasr üslûbuyla ifade edilmiştir. Âyette, zamir olarak gelmiş olan nâibu'l-fâil, mef'ûl-i bihe hasredilmiştir (bk. Tablo 24). Bundan maksat da nâibu'l-fâilin, mef'ûl-i bihe müteallik fiile hasrıdır. Bu durumda cümle مَا هُمْ إِلَّا مَأْمُورُونَ بِعِبَادَةِ اللَّهِ وَإِقَامِ الصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ yerindedir. Hasrın mahsûr bakımından türü, *mevsûfun sıfata hasrı*dir.¹⁸² Âyette geçen وَيُقِيمُوا وَيُؤْتُوا fiilleri وَلِيُقِيمُوا وَيُؤْتُوا fiiline atfedildiğinden yerindedirler.¹⁸³ Dolayısıyla bu iki fiil de müstesnaya dâhildir; hasr bu fiillerde de meydana gelmiştir. Fiillerin başındaki mecrûr lâm (لِ) harfi, fiile mastar anlamı kazandıran أَنْ harfi yerindedir.¹⁸⁴

İstisnanın müferrağ olarak geldiği cümlede müstesna minh, fiilin mahzûf müteallakı olup, مِنَ الْأَشْيَاءِ “şey” şeklinde takdir edilir.¹⁸⁵ Dolayısıyla âyet, وَمَا أُمِرُوا بِشَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ yerindedir.¹⁸⁶ Bununla beraber, mukadder müstesna minh ile hâs (özel) anlam; Allah'ın Kitabı'nda bulunan hükümler kastedilmiştir. Bu sebeple müstesna minh, fiilin mahzûf müteallakı olup مِنْ شَرَائِعِ وَأَحْكَامِ “şer'i ve dini herhangi bir hükümle” şeklinde takdir edilir.¹⁸⁷ Âyette anılan hükümler, Tevrat ve İncil'deki hükümlere kıyasla gelmiştir.

¹⁸¹ Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XV, 377; Dervîş, *a.g.e.*, VIII, 374; De'âs, *a.g.e.*, III, 460.

¹⁸² Nâibü'l-fâil, mef'ûl-i bihe hasrı, nâibu'l-fâile isnad edilmiş fiilin, mef'ûl-i bihe hasrı şeklinde de meydana gelir ki bu durumda cümle مَا هُمْ إِلَّا مَأْمُورُهُمْ بِالْعِبَادَةِ وَالصَّلَاةِ وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ “Onlara emredilen, Allah'a kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekten başkası değildir” takdiriyle, sıfatın mevsûfa hasrı olur. Bk. Bâbertî, *Şerhu't-Telhîs*, s. 340; İsferyânî, *a.g.e.*, I, 563; Siyâlkûtî, *a.g.e.*, I, 151.

¹⁸³ Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 541; Dervîş, *a.g.e.*, X, 543.

¹⁸⁴ Nehhâs, *a.g.e.*, V, 169; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 242; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 580; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 428-429.

¹⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXXII, 44; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 480.

¹⁸⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 42, 242; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 480.

Fiilin başındaki lamın, sebep bildiren كَيْ harfi yerinde olduğu da söylenmiştir. Buna göre de cümlenin takdirlerle birlikte açılımı, وَمَا أُمِرُوا بِمَا أُمِرُوا بِهِ لِشَيْءٍ مِنَ الْأَشْيَاءِ إِلَّا مِنْ أَجْلِ أَنْ يَعْبُدُوا اللَّهَ şeklinde olur. Bk. Muhammed b. Abdîrahmân Muînüddîn el-İcî, *Câmi'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân: Tefsîru'l-İcî*, I-IV, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004, IV, 517; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 428. Ayrıca bk. Nehhâs, *a.g.e.*, V, 169; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 782; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 242; Şevkânî, *a.g.e.*, V, 580; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 428-429.

¹⁸⁷ Dervîş, *a.g.e.*, X, 543.

8.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, Yahudi ve Hıristiyanlara gerek Tevrat ve İncil’de ve gerekse Kur’an’da aynı dosdoğru dinle emredildiklerini, dolayısıyla ne kendi aralarında ihtilafa düşmek ne de İslam’dan yüz çevirmek için hiçbir mazeret ve bahanelerinin olmadığını haber veren bir bağlamda gelmiştir.¹⁸⁸

Âyet, Yahudi ve Hıristiyanlara, belirtilenlerden başkasının emredilmediğini söylemektedir. Halbuki kitaplarında onlara emredilenler bunlardan fazladır.¹⁹⁰ Dindeki konumu, önemi, sosyal boyutu vb. itibarlarla vurgu, anılan hükümlere yapılmış, bunlara kıyasla diğer hükümler âdeta yok sayılmıştır. Dolayısıyla bu hasr ifadesiyle hakikat ve vakıya uygunluğun kastedilmediği, ifadenin sayılan hükümleri öne çıkarmak için mübalağa ile geldiği anlaşılmaktadır.

8.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “...onlara; inançlarında samimi bir biçimde, içlerinden gelerek ve Allah dışındaki bütün tanrıları reddederek Allah’a ibadet etmelerinden [O’nun için çalışmalarından], namazı kılmalarından ve zekatı vermelerinden başka bir şey buyrulmamıştı.”
2. **Atay:** “Oysa onlar doğruya yönelerek, bağlılığı yalnız Allah’a öz kılıp O’na kulluk etmek, namazı kılmak ve zekatı vermekle emrolunmuşlardı.”
3. **Ateş:** “Oysa kendilerine, dini yalnız Allah’a hâlis kılıp O’nu birleyerek Allah’a kulluk etmeleri, namazı kılmaları, zekatı vermeleri emredilmişti.”

¹⁸⁸ Mâtürîdî, *a.g.e.*, X, 591; Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 215-216; Begavî, *a.g.e.*, V, 291; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XXXII, 241; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 144; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 480.

¹⁸⁹ Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 216; Begavî, *a.g.e.*, V, 291; Ebü’l-Ferec Abdurrahman b. Ali İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, I-IV, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî, Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1422/2001; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XI, 122; XXXII, 142; Kurtubî, *a.g.e.*, XX, 144; Hâzin, *a.g.e.*, IV, 455.

¹⁹⁰ Örneğin, oruç tutma ve kısas cezasının emredilmesi; haksız yere öldürmenin yasaklanması bu âyette belirtilmeyen; Tevrat ve İncil’in asıllarında açıklanan hükümlerendir. Bk. el-Bakara, 2/183; el-Mâide, 5/32, 45.

4. **Ayıntabî:** “Halbuki kendilerine, sadece hakka yönelip, dini kendine tahsîs ederek, ancak Allah Tealâ’ya ibadet etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmiştir.”¹⁹¹
5. **Bilmen:** “Halbuki, onlar emr olunmadılar, ancak dinde ihlâs sahipleri, müvehhitler olarak ibadet etsinler ve namazı dosdoğru kılsınlar ve zekâtı versinler -diye emrolunmuşlardır-.”
6. **Çantay:** “Halbuki onlar Allah’a, O’nun dîninde ihlâs (ve samimiyyet) erbabı ve muvahhidler olarak ibadet etmelerinden, namazı dosdoğru kılmalarından, zekâtı vermelerinden başkasıyla emr olunmamışlardı.”
7. **DİB:** “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimse-ler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti.”
8. **Döndüren:** “Oysa onlara, dini yalnız Allah’a hâlis kılıp, O’nu birleyerek, Allah’a kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti.”
9. **Elmalî-Dumlu:** “Oysa onlar, batıl inançlardan uzaklaşarak içtenlikle Allah’a ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardı.”
10. **Elmalî:** “Halbuki onlar ancak şununla emrolunmuşlardı: Hakkperest-muvahhid (hanîfler) olarak dîni Allah için hâlis kılarak, yalnız Allâh’a ibâdet etsinler ve namazı dürüst kılsınlar ve zekâtı versinler.”
11. **Feyzli:** “Halbuki onlar, ‘Allah’ı birleyerek’ (O’na) kulluk etmek, bu dini yalnız Allah’a has kılmak, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekten başka bir şey ile emredilmediler.”
12. **İslâmoğlu:** “Oysa kendileri yalnızca Allah’a kulluk etmek, din koyma yetkisinin sadece O’na mahsus olduğuna iman edip bâtil olan her şeyden uzak durmak, ibadeti hakkıyla eda etmek, arınmak ve artmak için verilmesi gerekeni vermekle emrolunmuşlardı.”
13. **Kur’an Yolu:** “Halbuki onlara, Allah’a kulluk etmeleri, Hanîfler olarak O’na yürekten inanıp boyun eğmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti.”
14. **Öztürk(M):** “Hâlbuki onlara her türlü batıl inançtan arınmış olarak yalnız Allah’a yönelip yalnız O’na kulluk/ibadet etmeleri, namazı hakkıyla kılmaları, zekâtı vermeleri emredilmişti.”

¹⁹¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, a.g.e., IV, 98.

15. **Öztürk(YN):** “Oysaki onlara, dini yalnız O’na özgülüyerek, dosdoğru yürüyen kişiler hâlinde sadece Allah’a ibadet etmeleri, namazı/duayı yerine getirmeleri, zekâtı vermeleri emredilmişti.”
16. **Sülün:** “Hâlbuki onlara emredilen; samimi birer muvahhit olarak dini yalnızca Allah’a özgü kılıp (sadece) O’na kulluk etmek; namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekten ibaretti.”
17. **Şimşek:** “Oysa onlar, ancak dini Allah’a hâlis kılan hanifler olarak Allah’a ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak ve zekâtı vermekle emrolunmuşlardı.”
18. **TDV:** “Halbuki onlara ancak, dini yalnız O’na has kılarak ve hanifler olarak Allah’a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu.”
19. **Toptaş:** “Halbuki onlar, dini Allah’a hâlis kılarak, hanifler olarak (küfre meyil dahi etmeden) Allah’a ibadet etmek, namazı dosdoğru kılmak, zekâtı vermekle emrolunmuşlardı.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Oysa onlar (kendi kitaplarında) ancak, dini (ve ibadeti) O (Allâh-u Azîmüŝŝâ)na tahsîs edenler ve (yanlış inançlardan uzaklaşıp, tüm peygamberlere inanan) hanîf kimseler olarak Allâh’a ibadet etmeleriyle, o (farz) namaz(lar)ı hakkıyla kılmalarıyla ve zekâtı vermeleriyle emrolunmuşlardı.”

8.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Âyet meâlleri, hasr üslubunu Türk Diline yansıtılmaları bakımından değerlendirildiklerinde Atay, Ateş, Elmalı-Dumlu, Kur’an Yolu ve Toptaş’a ait meâllerde hasr üslubuyla vurgulanan anlamın Türk Diline aktarılmadığı görülmektedir. Bu meâllerden, ehl-i kitabın, Allah’a kulluk etmek, namazı kılmak ve zekâtı vermekle emrolunduğu (isbat) anlaşılacakla beraber, bunlardan başka hiçbir şeyle emrolunmadığı (nefiy) anlaşılmaktadır.

Öte yandan âyetteki hasrı Türk Diline aktaran meâllerin bazılarında da hasrın yanlış kelime veya söz üzerinde gerçekleştirildiği veya noktalama işareti eksikliği sebebiyle mahsûrun fihin kaplamasının daraltıldığı görülmektedir. Bu çerçevede Ayıntabî, DİB, Öztürk(YN) ve Şimşek meâllerinde hasr üslubu “*ancak*”, Döndüren, Öztürk(M) ve İslâmoğlu meâlinde de “*yalnız/ca*” edatıyla Türk Diline aktarılmıştır. Fakat bu tercüme-

lerde hasr edatından sonra virgül, noktalı virgül veya benzer görevi üstlenecek bir noktalama işareti kullanılmamış olması, hasrın kaplamında belirsizliğe yol açmıştır. Noktalama işaretinin eksikliği sebebiyle, Ayıntabî, Öztürk(M), Öztürk(YN) meâllerinde “başkasına değil sadece Allah’a ibadet etmeleri” ve DİB meâlinde de “başka bir suret ve hâlde değil, ancak dini Allah’a has kılarak ve hakka yönelen kimseler olarak” anlamları öne çıkmıştır. İslâmoğlu meâlinde de “yalnızca” edatıyla gerçekleşen hasrın kapsamı, noktalama işaretinin eksikliği sebebiyle daralmış, böylece âdeta ibadeti eda etme, verilmesi gerekeni verme davranışları hasrın kapsamı dışında kalmıştır. Bunlarda hasr edatlarından sonra getirilecek noktalı virgülle, kaplam ve belirsizlik sorunu büyük oranda ortadan kalacaktır. Nitekim TDV ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerde hasr edatından sonra getirilen noktalama işareti sayesinde bu belirsizlik bulunmamaktadır. Döndüren’e ait meâlde de hasr, “Allah” lafzı üzerinde gerçekleştirilerek “dini başkasına değil, sadece Allah’a hâlis kılma” anlamı belirgindir. Dolayısıyla bu meâller, âyetteki hasrı Türk Diline uygun ve doğru şekilde yansıtamamışlardır.

Buna karşın Akdemir, Çantay ve Feyizli’nin “-den başka” edatı; Bilmen’in müsbet ve menfi anlamları bir arada getirmekle; Elmalılı, TDV ve Ustaosmanoğlu’nun “ancak” edatı; Sülün’ün “emredilen...-den ibaretti”¹⁹² ifadesiyle, âyetteki hasrı Türk Diline isabetli şekilde yansıttıkları görülmektedir. Hasrı “-den başka” edatıyla aktaran meâllerde menfi anlam doğrudan, müsbet anlam dolaylı olarak anlaşılırken, hasrı “ancak” ve “sadece” edatlarıyla veya “-den ibaret” ifadesiyle yansıtan meâllerde ise müsbet anlam doğrudan, menfi anlam dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Bununla beraber Elmalılı meâlindeki tercümede “Halbuki onlar ancak şununla emrolunmuşlardı” denilerek hasrın kaplamı, noktalama işareti ve açıklama cümlesi sayesinde belirginleştirilmiştir. Yine Allah lafzından önce getirilen “yalnız” hasr edatından sonra cümleler tekrarlanan “ve” bağlacıyla birbirine bağlanarak hasrın sonrasının tamamını kapsadığına işaret edilmiştir.

Âyette hasr ile bildirilen anlam, hasrın yolu nefiy + istisna da muhafaza edilerek Türk Dilinde şu şekilde ifade edilebilir:

¹⁹² “-den ibaretti” ifadesi sözlükte, “-den oluşmak, meydana gelmek; ancak bu kadar olmak” anlamlarına geldiğinden çevirinin Kur’an metnindeki hasrı okuyucuya yansıttığı kanaatindeyiz. “-den ibaretti” sözünün anlamı için bk. TDK, *a.g.e.*, s. 1137.

“Halbuki onlara da küfür ve şirkten uzak, dupduru bir tevhit inancına sahip kişiler hâlinde Allah’a kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermelerinden başkası emredilmemişti.”

2 لَا تَأْتِيكُم إِلَّا بَعْتَةٌ¹⁹³

Tablo 25: el-A‘râf, 7/187. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
لَا + إِلَّا	تَأْتِيكُم	بَعْتَةٌ
Nefiy + İstisna	Size gelir	Ansızın

Âyette hasr, nefiy (لَا) ve istisnanın (إِلَّا) aynı sözde bir arada gelmesinden gerçekleşmiştir. Mahsûrun fih, istisna edatından sonra gelen ve cümlede hâl görevi gören بَعْتَةٌ kelimesidir. Hasr, fail görevli zi’l-hâl ile hâl arasında meydana gelmiştir (bk. Tablo 25). Böylece failin, fiilini ancak bu hâl üzere gerçekleştireceği, başka bir hâl üzere gerçekleştirmeyeceği ifade edilmiştir.

9.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Katâde b. Diâme’den gelen rivâyete göre, soruyu soran Kureyşli kâfirlerdi; kıyametin vaktini Hz. Peygamber’in bildiğini düşünmüşler ve akrabalık bağını kullanarak, başkasından gizlediği bu vakti kendilerine bildirmesini istemişlerdi. İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre ise, soruyu soranlar Yahudilerdi. Onlar, Hz. Peygamberi zorda bırakmak amacıyla ona gelmişler, kendilerinin kıyametin vaktini bildiklerini belirtip, ondan bu vakti kendilerine söylemesini istemişler, doğru söylediği takdirde kendisine iman edeceklerini bildirmişlerdi. Âyet, kıyametin vaktini bazı kimselerin bildiği şeklindeki bu yanlış inancı tersine çevirerek düzeltmek amacıyla nazil olmuştur.

Doğrusu, kıyametin vaktine dair Allah’tan herhangi bir bilgi gelmemiş ve onun bilgisi bütün mahlûkattan gizlenmiştir. Bu sebeple, onun zamanını ne bilen biri ne de

¹⁹³ el-A‘râf, 7/187. Âyetin tam metni şöyledir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ رَبِّي لَا يُجَلِّيهَا لِوَقْتِهَا إِلَّا هُوَ تَقُلَّتْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا تَأْتِيكُم إِلَّا بَعْتَةٌ يَسْأَلُونَكَ كَأَنَّكَ خَفِيٌّ عَنْهَا قُلْ إِنَّمَا عِلْمُهَا عِنْدَ اللَّهِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

öğrenme imkânı vardır. Dolayısıyla kıyametin kopuşu, önceden bilinemeyeceğinden, ancak beklenmedik bir anda birdenbire gerçekleşecek; vakti, koptuğunda bilinmiş olacaktır.

9.2. Âyetteki Hasır Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*O, size ansızın gelecektir.*”
2. **Atay:** “*...o Saat, ansızın size gelecektir.*”
3. **Ateş:** “*O size ansızın gelecektir.*”
4. **Ayıntabî:** “*O, size ancak ansızın gelir.*”¹⁹⁴
5. **Bilmen:** “*O sizlere ansızın geliverir.*”¹⁹⁵
6. **Çantay:** “*O, size (başka suretle değil) ancak ansızın gelir.*”
7. **DİB:** “*O size ancak ansızın gelecektir.*”
8. **Döndüren:** “*O, size ansızın gelecektir!*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*Size ansızın gelir.*”
10. **Elmalılı:** “*O size ancak bağıteten [ânsızın] gelecek.*”
11. **Feyzli:** “*O size ancak ansızın gelecektir.*”
12. **İslâmoğlu:** “*...sizi haberiniz olmadan ansızın yakalayacaktır.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*Sizi ansızın yakalayacaktır!*”
14. **Öztürk(M):** “*Üstelik o sizi ansızın yakalayacaktır.*”
15. **Öztürk(YN):** “*O, size ansızın gelecektir, başka değil.*”
16. **Sülün:** “*O size ansızın gelecektir.*”
17. **Şimşek:** “*Kıyamet ancak umulmadık bir anda başınızda kopuverir.*”
18. **TDV:** “*O size ansızın gelecektir.*”
19. **Toptaş:** “*O, size ansızın gelir.*”

¹⁹⁴ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 134., II, 134.

¹⁹⁵ Bilmen, *a.g.e.*, II, 1134., II, 1134.

20. Ustaosmanoğlu: “O size ancak (hiç beklemediğiniz bir gaflet ânında) ansızın gelecektir.”

9.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasrı Türk Diline yansıtılmaları bakımından değerlendirildiğinde Akdemir, Atay, Ateş, Bilmen, Döndüren, Elmalı-Dumlu, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Sülün, TDV ve Toptaş’a ait meâllerin genel olarak hasrı “...ansızın gelecektir/yakalayacaktır” vb. ifadeyle tercüme ettikleri görülmektedir. Bu şekildeki çeviriler, kıyametin ansızın kopacağını (isbat) haber vermekle beraber, kıyametin bundan başka hiçbir sûretle ve şekilde kopmayacağını (nefiy) haber vermemektedir. Söz konusu olumsuz (nefiy) anlam belirgin olmadığından bu çeviriler, hasr anlamını ifade etmemektedir.

Buna karşın, Ayıntabî, Çantay, DİB, Elmalı, Feyizli, Şimşek ve Ustaosmanoğlu “ancak” ve Öztürk(YN) de “...başka değil” zarflarıyla âyetteki hasrı Türkçeye isabetli şekilde yansıtmışlardır. Bu çevirilerin içinde, parantez içinde mahsûrun anha da yer vermesi sebebiyle Çantay’ın çevirisinin, hasr üslûbunda olumsuz anlamı da göstermesi bakımından diğerlerinden farklı olduğu görülüyor.

Âyette nefiy + istisna yoluyla gerçekleşen hasr anlamı, Türk Dilinde aynı veya yakın bir üslûpla şöyle de ifade edilebilir:

“O, size, başka hiçbir surette değil, birdenbire gelecektir.”

10 وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ¹⁹⁶

Tablo 26: et-Tevbe, 9/54. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
لَا + إِلَّا	يُنْفِقُونَ	وَهُمْ كَارِهُونَ
Nefiy + İstisna	Allah yolunda harcamaları yapıyorlar	Onlar gönülsüz

¹⁹⁶ et-Tevbe, 9/54. Âyetin tam metni şöyledir:

وَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ تُقْبَلَ مِنْهُمْ نَفَقَاتُهُمْ إِلَّا أَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَبِرَسُولِهِ وَلَا يَأْتُونَ الصَّلَاةَ إِلَّا وَهُمْ كُسَالَىٰ وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ

Âyette nefiy (لَا) ve istisna (إِلَّا) harfleri aynı sözde birlikte yer almış, nefiy ve istisna'nın birlikteliği anlatımda hasrı meydana getirmiştir. Olumsuz cümlede istisna harfi, hasr edatı görevindedir.¹⁹⁷ وَهُمْ كَارِهُونَ ifadesi hâl olup, mahsûrun fihtir. Her ikisinin de sahibi يُنْفِقُونَ fiilinde münafıkları gösteren, bitişik fail zamiri vav harfi olup, cümlede mahsûr görevindedir. Böylece hâl sahibi, hâle hasredilmiştir. Cümlede de hasr, zi'l-hâl ile hâli arasında, zi'l-hâlin/hâl sahibinin (mevsûfun) hâle (sıfata) hasredilmesi şeklinde meydana gelmiştir (bk. Tablo 26). Buna göre cümle, مَا هُمْ إِلَّا يُنْفِقُونَ عَلَى الْكِرَاهِيَّةِ, “Onlar, Allah yolunda gönülsüz harcayanlardan başkası değildirler” takdirindedir.

Hasr ifadesinde istisna'nın türü müferrağ olup müstesna minh âmm takdir edilmekle beraber onunla belli bir hâl kastedilmektedir. Nitekim bir âyet öncesinde infakı طَوْعاً أَوْ كَرْهاً “gönüllü veya gönülsüz” hangi hâl ve sûretle işlerlerse kabul edilmeyeceği bildirilmektedir ki bu da müstesna minhin belirli olduğunu göstermektedir. Buna göre وَهُمْ كَارِهُونَ “gönülsüz olmaları” وَهُمْ طَائِعُونَ “gönüllü olmaları” hâline kıyasla gelmiştir.¹⁹⁸

10.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyette ilk cümlede faillerin Allah yolunda harcama yaptıkları esnadaki hâleri “gönülsüz olma” sıfatına hasredilmiştir.¹⁹⁹ Böylelikle faillerin, fiillerini yaparlarken sadece anılan hâlde buldukları ve başka hiçbir hâlde bulunmadıkları vurgulanmıştır.

Âyet, kendilerinden söz edilen ve gerçekte Allah'a ve Peygamberine iman etmemiş olan, zevahiri kurtarmak ve Müslümanlardan gelebilecek zarardan korunmak için

¹⁹⁷ Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, V, 363; Dervîş, *a.g.e.*, III, 227-228; De'âs, *a.g.e.*, I, 462; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, IV, 315; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'ân*, IV, 184.

¹⁹⁸ Bazı müfessirler müstesna minhi âm takdir etmişlerdir (Bk. Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XVI, 92; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 564; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 577; Alûsî, *a.g.e.*, X, 117.). Âm müstesna minh ile âm kastedildiğinde hasr hakîki olur.

¹⁹⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, VI, 67; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, V, 363; Harrât, *a.g.e.*, II, 399; Yâkût, *a.g.e.*, IV, 1900-1901.

Müslümanlarla namaz kılan ve infak eden münafıkların Tebük savaşı sürecinde²⁰⁰ ve başka zamanlarda sergiledikleri hâl ve tavırlarını haber vermektedir.

10.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... ve istemeyerek harcamaları ...”
2. **Atay:** “... ve istemeyerek vermeleri ...”
3. **Ateş:** “... ve istemeye istemeye sadaka verirler.”
4. **Ayıntabî:** “... ve istemeyerek harcarlar.”²⁰¹
5. **Bilmen:** “... ve onlar ancak kerih görür oldukları hâlde infakta bulunurlar.”²⁰²
6. **Çantay:** “Onlar iştahsız olmadıkça da harcamazlar.”
7. **DİB:** “... ve ancak gönülsüzce harcamaları...”
8. **Döndüren:** “...ve istemeyerek bağışta bulunmalarıdır.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “... ve (Allah yolunda) harcamalarını isteyerek yapmaları ...”
10. **Elmalı:** “... verdiklerini de ancak istemeyerek veriyorlar.”
11. **Feyzli:** “... ve (sadakayı) isteksiz vermeleridir.”
12. **İslâmoğlu:** “... ve onlar her daim gönülsüzce hayır yaparlar.”
13. **Kur’an Yolu:** “... ve harcamalarını gönülsüz olarak yaparlar.”
14. **Öztürk(M):** “... ve söz konusu harcamaları/yardımları kerhen yapmaları...”
15. **Öztürk(YN):** “... infak edip dağıttıklarını da içlerinden gelmeyerek verirler.”
16. **Sülün:** “... ve mallarını kerhen infak etmeleri...”
17. **Şimşek:** “...ve nihâyet gönülsüzce vermeleri hariç infakta bulunmamaları...”
18. **TDV:** “... ve istemeyerek harcamaları...”
19. **Toptaş:** “... ve istemeyerek infakta bulunmalarıdır.

²⁰⁰ Sûre, son iki âyeti hariç, Tebük Seferi’nden az bir zaman önce başlayıp Medine’den Tebük’e yapılan uzun yürüyüş sırasında ve seferden döndükten hemen sonraki günlerde vahyedilmiştir. Ele aldığı konuların başında bu süreçte münafıkların sergiledikleri davranışlar gelmektedir. Bk. Esed, *a.g.e.*, s. 423; DİB, *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, II, 716-717.

²⁰¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 206., II, 206.

²⁰² Bilmen, *a.g.e.*, III, 1282. III, 1282.

20. **Ustaosmanoğlu:** “... ve onların (sevap ummayan, azaptan da korkmayan) isteksiz kimseler olmaktan başka bir sûretle infakta bulunmamalarıdır.”

10.3. Meâllerin Âyetteki Hasr slubu Açısından Değerlendirilmesi

Âyette hasr la vurgulanan anlamların Türkçe meâllerdeki tercümeleri, hasr anlamını yansıtma ları yönüyle değerlendirildiğinde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Feyizli, Kur’an Yolu, ztrk(M), ztrk(YN), Sülün, TDV ve Toptaş’a ait tercümelerde hasr üslûbunun cümleye kazandırdığı tahsîs anlamı Türkçeye yansıtılmamıştır. Bu tercümelerden, Allah yolundaki harcamalarını gönülsüzce yaptıkları (isbat) anlaşılma kla beraber harcamaları bundan başka bir psikoloji ile yapmadıkları (nefiy) anlaşılma maktadır. Bu sebeple bu çevirilerde, hasr üslûbunun kazandırdığı tahsîs anlamı kaybolmuştur.

Buna karşılık Bilmen, DİB ve Elmalılı’ya ait meâllerde hasr anlamı “*ancak*”, Şimşek meâlinde “*hariç*” edatlarıyla; antay meâlinde “*-dıka*” zarf-fiil ekiyle Türk Diline yansıtılmıştır. Çantay’ın “*Onlar iştahsız olmadıkça da harcamazlar*” cümlesi anlaşılması zor olmakla beraber “onlar ancak isteksiz Şekilde harcarlar” anlamında olduğundan Kur’an cümlesindeki hasr anlamını Türkçeye aktarmıştır. İslâmoğlu da hasr la “*her daim*” ifadesiyle Türk Diline aktarmıştır. Her iki ifade de zamanda süreklilik bildirmekte olup, onların söz konusu fiiller esnasında hallerinin âyette belirtildiği gibi olduğunu, başka türlü olmadığını bildirir.

Âyette hasr la vurgulanan anlam, nefiy + istisna üslûbu da gözetilerek Türk Dilinde Şöyle de ifade edilebilir:

“*Onlar, Allah yolundaki harcamaları da gönülsüz olmalarından başka bir hâlde yapmazlar.*”

11 لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيكُمَا²⁰³

Tablo 27: Yûsuf, 12/37. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
لَا + إِلَّا	يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ	نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيكُمَا
Nefiy + İstisna	Yiyeceğiniz yemek ikinize gelir	Size gelmeden önce ben onu size tabir etmiş olurum

Cümlede nefiy ve istisna (لَا+إِلَّا) birlikte gelmiştir; لَّا harfî, hasr edatı görevindedir.²⁰⁴ Cümlede, fail görevindeki zilhâl hâle hasredilmiştir (bk. Tablo 27). Böylece gelme fiilini işlediği esnada zilhâlin (yemeğin) durumu, mezkûr hâl (tabiri bildirilmiş olmak) ile sınırlanmış; bu hâlin ötesine geçmediği bildirilmiştir. Müstesna minh âm olmakla beraber hâs kastedilmiştir, takdiri şöyledir: لَا يَأْتِي الطَّعَامُ الْمُعْتَادُ إِلَّا فِي حَالِ أَنِّي قَدْ نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِ رُؤْيَاكُمَا،²⁰⁵ أَيَّ لَا فِي حَالِ عَدَمِهِ

11.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

يَأْتِيكُمَا بِتَأْوِيلِهِ cümlesi, hâl yerindedir, mahsûrun fihtir;²⁰⁶ vasıf ile husûsîleşmiş nekre طَعَامٌ kelimesi²⁰⁷ de zilhâl yerindedir,²⁰⁸ mahsûrdur. Tahsîs, *zilhâlin hâle hasrı* şeklinde gerçekleşmiştir ki bu, *mevsûfun sıfata* hasrıdır.

²⁰³ Yûsuf, 12/37. Âyetin tam metni şöyledir:

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيكُمَا ذَلِكَ مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِيَّيَ تَرَكْتُ مَلَّةَ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ

²⁰⁴ Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, V, 363; Dervîş, *a.g.e.*, III, 227228; De'âs, *a.g.e.*, I, 462; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-Î'râbü'l-mufaşşal*, IV, 315; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'ân*, IV, 184.

²⁰⁵ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XII, 271.

²⁰⁶ Cümleyi طَعَامٌ kelimesinin sıfatı olarak kabul etmek de mümkündür. Bu takdirde لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ فِي حَالِ şeklinde olur. Bk. Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, VI, 496-497; Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Hanbelî İbn Âdil ed-Dımaşkî *el-Lübâb fi 'ulûmi'l-Kitâb*, I-XX, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Ali Muhammed Mu'avvid, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1419/1998, XI, 101; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, III, 144; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 696; Alûsî, *a.g.e.*, XII, 240.

²⁰⁷ Cümlede يُزْرَقَانِهِ fiil cümlesi sıfat, طَعَامٌ kelimesi de bu sıfatı taşıyan yani mevsûftur.

²⁰⁸ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, VI, 496-497; İbn Âdil, *a.g.e.*, XI, 101; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, III, 144; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 696; Alûsî, *a.g.e.*, XII, 240.

İstisna müferrağ olduğundan²⁰⁹ müstesna minh, âmm lafız olarak takdir edilir.²¹⁰ Fakat burada lafız âm takdir edilmekle beraber hâs kastedilmektedir. Zira âyette istisna, iki hâlden yapılmaktadır ki, bunlar “rüyanın tevilini haber verme hâli” ile “rüyanın tevilini haber vermeme hâli”dir.²¹¹ Müstesna minh bu ikisinden meydana gelmekte, bunlardan “rüyanın tevilini haber vermeme hâli” nefyedilirken, “rüyanın tevilini haber verme hâli” isbat edilmektedir.

Rüyalarını ne zaman yorumlayacağı hususunda muhatapların tereddüdünü giderdiğinden *tayin* hasrıdır. Diğer yandan, hasr ile bildirilenler, Hz. Yusuf’un zindanda geçirdiği dönemde tanıklar huzurunda bizzat yaşanmış olaylar olduğundan hakikat ve vakiya tamamıyla uygundur, yani hasr tahkîkidir.

Neticede Hz. Yusuf, önceden bildirdiği öğün yemeğinin geleceğini ve yemeğin, anlattığı özelliklerde olacağını, bildirdiğinden farklı bir yemeğin gelmeyeceğini söylemiştir.²¹²

11.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*Yiyeyeğiniz yemek size ulaşmadan önce, size rüyanızın tabirini bildireceğim.*”
2. **Atay:** “*...size verilen yemek daha gelmeden onu size yorumlarım.*”
3. **Ateş:** “*Size rızık olarak verilen yemek henüz size gelmezden önce bunun yorumunu size haber vermiş olurum.*”
4. **Ayıntabî:** “*Size, rızık olarak gelecek yemeklerinizin, daha gelmeden önce, ne olduğunu haber verebilirim.*”²¹³

²⁰⁹ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, VI, 496-497; İbn Âdil, *a.g.e.*, XI, 100; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, III, 144; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 696; Alûsî, *a.g.e.*, XII, 240.

²¹⁰ Bu takdir şöyle yapılabilir: لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ فِي حَالٍ مِنَ الْأَحْوَالِ إِلَّا حَالٌ مَا نَبَأْتُمَا، أَي: بَيَّنْتُ لَكُمَا مَا هَيْبَتُهُ وَكَيْفِيَّتُهُ. “Henüz ikinize gelmeden önce ben o yemeğin mahiyetini ve keyfiyetini size haber vermiş olurum.” Bk. Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, III, 144; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 696; Alûsî, *a.g.e.*, XII, 240.

²¹¹ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XII, 271.

²¹² Taberî, *a.g.e.*, XVI, 100-101; Maverdî, *a.g.e.*, III, 37; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, III, 242; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 470; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVIII, 455; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 696; Muhammed Reşîd b. Alî Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur’âni'l-hakîm: Tefsîrü'l-Menâr*, I-XII, Kahire: el-Hey’etü'l-Mısriyyetü'l-‘âmme li'l-kitâb, 1990, XII, 251.

²¹³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 309.

5. **Bilmen:** “İkinize merzuk olacağınız bir taam gelmez ki, illâ ben onu daha size gelmezden evvel haber veririm.”²¹⁴
6. **Çantay:** “Size rızıklanacağınız bir taam gelecek oldu mu, ben muhakkak onun ne olduğunu size daha gelmezden evvel haber veririm.”
7. **DİB:** “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden önce onun ne olduğunu bildiririm.”
8. **Döndüren:** “Yiyeceğiniz yemek size ulaşmadan önce, bunun yorumunu size bildiririm.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Yiyeceğiniz yemek gelmeden önce ben size onun yemeğin ne olduğunu daha önceden söylerim.”
10. **Elmalı:** “(Rü’yâda) size merzûk olacağınız bir taam [yemek/yiyecek] gelecek (olsa), her hâlde [şüphesiz] o (rü’yâdaki hâdise vukua) gelmezden evvel ben size bunun ta’bîrini [te’vîlini: nasıl gerçekleşeceğini] haber vermiş bulunurum.”
11. **Feyzli:** “Size kendisiyle rızıklanacağınız bir yemek gelecek, o daha size gelmeden önce onun ne olduğunu size haber veririm.”
12. **İslâmoğlu:** “Öğününüz size ulaşmadan, ben her ikinize de rüyanızın altında yatan anlamı, (onun sonucu) başınıza gelmeden haber vereceğim.”
13. **Kur’an Yolu:** “Size erzak olarak verilen yemek gelmeden önce, onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim.”
14. **Öztürk(M):** “Bugünkü yemeğiniz önünüze gelmeden ben sizin rüyanızı yorumlarım.”
15. **Öztürk(YN):** “Rızıklanacağınız herhangi bir yemek size gelmeden önce onun yorumunu ikinize mutlaka bildiririm.”
16. **Sülün:** “İkinizin nasipleneceği bir yemeğin size gelmesinden önce ben size onun yorumunu bildiririm.”
17. **Şimşek:** “Daha yemeğiniz size verilmeden önce onun ne olduğunu size haber vereceğim.”
18. **TDV:** “Size yedirilecek yemek gelmeden önce onun yorumunu mutlaka size haber vereceğim.”
19. **Toptaş:** “Sizin yiyeceğiniz yemek size gelmeden ben o’nun yorumunu size haber veririm.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Size (rüyanızda veya gerçek hayatta) kendisiyle rızıklandırılacağınız hiçbir yemek gelmez ki, mutlaka o size gelmeden önce

²¹⁴ Bilmen, a.g.e., III, 1561.

ben size onun te'vilini (, mâhiyetini, şeklini, rengini ve ne zaman size ulaşacağını) haber vermiş olurum!”

11.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Elimizdeki meâllerin neredeyse tamamında bu hasr ifadesinin, yaklaşık olarak, “*Yemeğiniz size gelmeden önce ben size onun yorumunu bildiririm*” şeklinde tercüme edildiği görülmektedir. Âyette yemeğin gelme hâli, Hz. Yusuf tarafından tabir edilmiş olduğu hâle hasredilirken meâllerde bu “hal” söz konusu değildir. Meâllerdeki çeviriler, *أَنْ يَأْتِيَكُمَا طَعَامٌ تُزْرَقَانِهِ* şeklinde hasr üslûbunun kullanılmadığı bir metnin tercümesi olmaya daha uygundur. Mütercimlerden bazıları geçen anlamı, “*muhakkak, şüphesiz, mutlaka*” pekiştiricilerinden biri ile kesinleştirmiştir. Mevcut çeviriler, her ne kadar Hz. Yusuf’un rüyayı, yemek gelmeden önce yorumlayacağını bildirmekteyse de (isbat), yemeğin, rüyanın Hz. Yusuf tarafından tabir edilmiş olduğu hâlde geleceği, tabir edilmediği hâlde gelmeyeceğini (nefiy) bildirmemektedir. Hasrın meydana gelme şartlarından biri (nefiy) eksik olduğundan Kur’an cümlesinde var olan hasr anlamı, bu çevirilerde ihmal edilmiş, hiçbir şekilde Türkçeye yansıtılmamıştır. Böylece bu Kur’an cümlesinde hasr üslûbunun meydana getirdiği bir edebi zevki ve nükteli de bu Türkçe çevirilerde görmek mümkün olmamaktadır.

Ömer Nasuhi Bilmen tarafından yapılan çeviride olumsuz anlamdan sonra istisna edatı “*illa*” getirilerek hasr anlamının yansıtılmaya çalışıldığı görülmektedir. Ancak bu tercüme yüklem anlamını pekiştirmekte olup, failin fiilinin belli bir “hal”le sınırlandırıldığı anlamı anlaşılmamaktadır.

Âyette hasr ile söylenen anlam, nefiy + istisna üslûbu korunarak Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“Hiçbir öğün yemeğiniz, daha önce benim mahiyetini bildirdiğimden başka bir hâlde size gelmez.”

Tablo 28: el-Ahzâb, 33/18. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
لَا + إِلَّا	يَأْتُونَ الْبَأْسَ	قَلِيلًا
Nefiy + İstisna	Savaşa katılırlar	Az

Âyette nefiy (مَا) ve istisna (إِلَّا) bir arada geldiğinden²¹⁶ anlatımda hasr meydana gelmiştir. Ayrıca istisna müferrag getirilmek suretiyle fiilin mahzûf olan müstesna min-hden feragat ettirilerek bütünüyle müstesnaya tahsîs edildiği görülmektedir ki bu durum, anlatımda hasrın kastedildiğini göstermektedir.

Âyette mahsûrun fih, mevsûfunun yerinde gelmiş olan قَلِيلًا sıfatıdır (bk. Tablo 28). Sıfatın mevsûfu mahzûf olup, mef'ûl-i mutlak (إِثْبَانًا قَلِيلًا) veya zarf (زَمَانًا قَلِيلًا) olduğu yahut mahsûrun fihin, يَأْتُونَ fiilindeki muzmar failden müstesna görevli bir lafız (قَلِيلًا مِنْهُمْ) olduğu şeklinde farklı yorumlar vardır.²¹⁷ Müferrağ istisna cümlesinde mahzûf müstesna minh müstesnanın cinsine uygun genel anlamlı bir lafız takdir edildiği bilinmektedir.

Buna göre, âyetin anlamı, وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِثْبَانًا إِلَّا إِثْبَانًا قَلِيلًا “Savaşlara, az bir miktarı dışında katılmıyorlar”, وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ زَمَانًا إِلَّا زَمَانًا قَلِيلًا “Savaşa az bir müddet dışında katılmıyorlar” veya وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ “Savaşa onların az bir kısmı dışında kimse katılmıyor” şeklindedir.

12.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Münafıklar, Hendek (Ahzab) savaşında Müslümanların yanında savaşa katılmak için çeşitli mazeretler öne sürmüşlerdi. Müminlerin kınamasından çekinerek savaşa

²¹⁵ el-Ahzâb, 33/18. Âyetin tam metni şöyledir:

قَدْ يَعْلَمُ اللَّهُ الْمُعَوِّقِينَ مِنْكُمْ وَالْقَائِلِينَ لِإِخْوَانِهِمْ هَلُمَّ إِلَيْنَا وَلَا يَأْتُونَ الْبَأْسَ إِلَّا قَلِيلًا

²¹⁶ Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XI, 142; De'âs, *a.g.e.*, III, 45.

²¹⁷ Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 228; Nesefî, *a.g.e.*, III, 123; İbn Cüzey Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzil*, I-II, nşr. Abdullâh el-Hâlidî, Beyrut: Şeriketü Dâri'l-Erkam, 1416/1996, II, 148; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VII, 96; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 161.

katılmaya mecbur kaldıklarında Müslümanların yanında savaştıkları izlenimini vermek için onlarla beraber savaş meydanına gitmişler, çok az bir süre kaldıktan sonra ilk fırsatta gizlice evlerine geri dönmüşlerdi.²¹⁸ Âyet, Hendek savaşı esnasında münafıkların bu psikolojilerini ve tavırlarını haber vermektedir.

Âyette failin mef'ûle müteallik fiili belirli bir mef'ûl-i mutlaka, zarfa veya faile hasredilmektedir. Böylece söz konusu fiilin az sayıda, az bir zaman süresince yahut az bir topluluk tarafından meydana geldiği (isbat); belirtilen sayının dışında, zamandan başkasında yahut belirtilenden başka hiçbir kimse tarafından meydana gelmediği (nefiy) ifade edilmektedir.

12.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Zaten onlar, savaşa, zora pek gelemmezler.”
2. **Atay:** “...Onların pek azı savaşımaya gelir.”
3. **Ateş:** “Onlar savaşa pek az gelirler.”
4. **Ayıntabî:** “(Bu sebepten) savaşa onların pek azı gelir.”²¹⁹
5. **Bilmen:** “Halbuki onlar savaşa gelmezler; bir azı müstesna!”²²⁰
6. **Çantay:** “Bunların pek azından başkası harbe gelmezler.”
7. **DİB:** “Savaşa pek az gelirler.”
8. **Döndüren:** “Zaten onlar savaşa, zora pek gelemmezler.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Onlar savaşa çok az katılırlar.”
10. **Elmalılı:** “... (onlar) harbe pek az geliyorlardı.”
11. **Feyzli:** “Zaten bunların pek azı dışındakiler savaşa gelmezler.”
12. **İslâmoğlu:** “...kendileri muharabeye çok az katıldıkları hâlde...”
13. **Kur'an Yolu:** “Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”
14. **Öztürk(M):** “Böyle diyenler, [savaşa katılsalar bile] doğru-dürüst savaşacak değillerdir.”

²¹⁸ Taberî, *a.g.e.*, XX, 230; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 228; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhît*, VIII, 463; Ebüssüüd Efendi, *a.g.e.*, VII, 96.

²¹⁹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 400.

²²⁰ Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y., VI, 2792.

15. **Öztürk(YN):** “Zaten onlar savaşa/zora çok az gelirler.”
16. **Sülün:** “Pek azı dışında, savaşa gelmezler!..”
17. **Şimşek:** “Zaten bunlar çok az olmak dışında savaşa katılmaz.”
18. **TDV:** “Zaten bunların pek azı savaşa gelir.”
19. **Toptaş:** “Onların çok azı zor’a (savaşa) gelir.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Zaten onlar savaşa ancak pek az (bir zaman, orada kendilerini göstermek için) gelirler.”

12.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller bu âyette hasr ile vurgulanan anlamı Türk Dilinde ifade etmeleri yönüyle incelendiğinde Öztürk(M)’e ait meâldeki tercümede hasr anlamı bütünüyle ihmal edilmiştir. Diğer yandan meâllerin çoğunda da hasr anlamının “pek, pek az, pek azı, çok az, çok azı” ifadeleriyle karşılanmak istendiği görülüyor. Şayet böyleyse, malumdur ki, Türk Dilinde “pek” zarfı, sıfatın veya fiilin önüne gelerek, sıfatlarda ve fiillerde aşırılık derecesi bildirmekte²²¹ ve “çok, fazla, gâyet” gibi anlamlara gelmektedir.²²² Anlamdaki aşırılık, bazen aksinin nefyini bildirirse de bunlardaki hasr anlamı her zaman belirgin ve açık değildir.

Âyette hasr ile vurgulanan anlamı, Akdemir, Ateş, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalı, İslâmoğlu, Öztürk(YN)’e ait tercümelerden, savaşa katılma fiilinin çok yapılmadığı, oldukça az yapıldığı (isbat); Atay, Ayıntabî, Kur’an Yolu, TDV ve Toptaş’a ait tercümelerden de sözü edilenlerin çok az bir kısmının savaşa katıldıkları (isbat) anlaşılacaktır. Bu tercümelerde nefiy anlamı belirgin olmadığından hasr ifade etmemektedir. Bu sebeple hasr ifade eden ifade yollarının ayrıca kullanılmasına yerinde olacaktır.

Buna karşın, hasr anlamı, Bilmen’e ait tercümede “gelmezler müstesna”, Çantay’a ait tercümede “-dan başkası gelmez”, Feyizli, Sülün ve Şimşek’e ait tercümelerde “pek azı dışında gelmezler” vb. bir nefiy + istisna üslubuyla Türk Diline isabetli şekilde

²²¹ Korkmaz, a.g.e.s. 374, 517, 520

²²² Şemseddin Sami, a.g.e.s. 281; Ayverdi, a.g.e.s. 985; Mehmet Doğan, a.g.e., s. 1068; TDK, a.g.e., s. 1906.

yansıtılmıştır. Hasr anlamı, Ustaosmanoğlu'na ait tercümede de “*ancak*” hasr edatıyla ifade edilmiştir.

Âyette hasr ile vurgulanan anlam, hasrın nefiy + istisnadan oluşan ifade yolu da gözetilerek Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“*Bunlar savaşa da pek az dışında katılmazlar.*”

13 *إِنْ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ*²²³

Tablo 29: *el-Kasas, 28/19. âyetin hasr çözümlemesi*

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنْ + إِلَّا	تُرِيدُ	أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا
Nefiy + İstisna	İstiyorsun	Zorba olmayı

Cümlede yer alan *إِنْ* harfi, nefiy bildiren *مَا* harfi yerinde olup, olumsuzluk bildirmektedir;²²⁴ bu yüzden istisna cümlesinin ilk bölümü *مَا تُرِيدُ* yerindedir.²²⁵

Müferrağ istisnadan sonra geldiğinden dolayı istisna edatı *إِلَّا*, hasr edatı görevi görmektedir (bk. Tablo 29).²²⁶ Bu suretle, cümlede nefiy ve istisna bir arada gelmiş ve bu sayede, cümlenin bildirdiği anlam ve yargının hasr ile ifade edilmesi mümkün olmuştur.

²²³ *el-Kasas, 28/19. Âyetin tam metni şöyledir:*

فَلَمَّا أَنْ أَرَادَ أَنْ يَبْطِشَ بِالَّذِي هُوَ عَدُوٌّ لَهُمَا قَالَ يَا مُوسَى أَتُرِيدُ أَنْ تَمُوتَ كَمَا مَاتَ نَارًا بِأَلْمَسِ إِنَّ تُرِيدُ إِلَّا أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا فِي الْأَرْضِ وَمَا تُرِيدُ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُضْلِحِينَ

²²⁴ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, VIII, 376; a.mlf., *Belâgatü'l-Ḳur'ân*, VII, 422; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, X, 238; Muhammed Ali Tâhâ ed-Dürre, *Tefsîrü'l-Ḳur'âni'l-kerîm ve i'râbuhu ve beyânuh*, I-X, Dimaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1430/2009, VII, 32.

²²⁵ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân el-Belhî, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, I-V, nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, Beyrut: Dârü İhyâi't-turâs, 1423/2002, III, 340; Taberî, *a.g.e.*, XIX, 545; Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, III, 394; Begavî, *a.g.e.*, III, 528; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 265; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 174; Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb el-Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-mikbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, t.y., s. 324; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VII, 7; Alûsî, *a.g.e.*, X, 268.

²²⁶ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, VIII, 376; a.mlf., *Belâgatü'l-Ḳur'ân*, VII, 422; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, X, 238; Dürre, *a.g.e.*, VII, 32.

Ayrıca istisna cümlesinde müstesna minhin hazfedilmiş olmasından dolayı fiilin anlamı tamamıyla müstesnaya taşınmış ve sadece onda gerçekleşmiştir. Böylece anlamın, cümlenin lafızlarından sadece birinde gerçekleştiği haber verilmek kastedilmiştir ki bu, hasırdır. Âyette istisnanın müferrağ olarak getirilmesi, anlatımda hasrın amaçlandığını göstermektedir.

Bu hasrla, failin تُرِيدُ “istemek, kastetmek” fiili, cümlede أَنْ تَكُونَ جَبَّارًا “zorba olmayı” şeklinde masdar-ı müevvel olarak gelmiş olan mef’ûlün bihe tahsîs edilmiştir.²²⁷

13.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr cümlesi, Hz. Mûsâ’nın biri İsrâiloğullarından diğeri Kıptîlerden olan iki kişinin kavgasına karışıp, Kıptîye bir yumruk vurarak ölümüne sebep olduğunun ve devlet tarafından yakalanması emrinin verilmesi üzerine Mısır’ı terkettiğinin anlatıldığı bir bağlamda gelmiştir.²²⁸ Âyetlerde anlatıldığına göre, Hz. Musa, bir gün şehirde dolaşırken biri İsrâiloğullarından diğeri Kıptîlerden olan iki kişinin kavga ettiğini görmüş, İsrâillinin kendisinden yardım istemesi üzerine Hz. Musa, Kıptîye bir yumruk vurmuş ve ölümüne sebep olmuştur. Ertesi gün aynı İsrâillinin bir başka Kıptîyle kavga ettiğini görmüş, kendisinden yardım isteyen İsrailiyi bu defa azarlamış, Kıptî’ye vuracağı sırada İsraili, Hz. Musa’nın, kendisini öldüreceğini sanarak Hz. Musa’yı ifşa etmiş ve onun Mısır’da halkın arasını bulmak niyetinde olmayıp, ancak zorba olmak amacı güttüğünü söylemiştir. Bunlar olup biterken şehrin öbür ucundan bir adam koşarak gelip, ileri gelenlerin, Hz. Musa’yı öldürmek için toplantı hâlinde olduklarını haber vermiş ve Hz. Musa gizlice şehirden ayrılmıştır.

Konuşan, hasr üslubuyla söylediği bu sözle, Hz. Musa’nın, kuvvetine güvenerek ve güç kullanarak başkalarına hükmeden, her dediğini yaptıran biri olma amacı güttüğünü, bundan başka hiçbir maksat ve gayesinin olmadığını haber vermeyi kastetmiştir.

²²⁷ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ’râbü’l-mufaşşal*, VIII, 377; a.mlf., *Belâgatü’l-Kur’ân*, VII, 422; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, X, 238; Dürre, *a.g.e.*, VII, 32.

²²⁸ Bk. el-Kasas, 28/15-22.

Âyetlerin tefsiri için bk. Taberî, *a.g.e.*, XIX, 543-550; Begavî, *a.g.e.*, III, 526-528; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihü’l-ğayb*, XXIV, 583-587; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 259-266; Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 173-175; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VII, 6-8; Alûsi, *a.g.e.*, X, 262-269.

13.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*Sen ülkede illa da bir zorba olmak istiyorsun...*”
2. **Atay:** “*Sen ..., ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun.*”
3. **Ateş:** “*Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun...*”
4. **Ayıntabî:** “*Sen ... Mısır toprağında ancak zorbalık etmek istiyorsun ...*”²²⁹
5. **Bilmen:** “*Sen yerde başka değil, zorba olmak istiyorsun.*”²³⁰
6. **Çantay:** “*... bu yerde ille yaman bir zorba olmak istiyorsun sen!*”
7. **DİB:** “*Sen ancak yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun.*”
8. **Döndüren:** “*Sen ancak bu yerde bir zorba olmak istiyorsun.*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*Sen yeryüzünde sırf bir zorba olmak istiyorsun ...*”
10. **Elmalı:** “*... yeryüzünde bir zorba mı olmak istiyorsun?*”
11. **Feyzli:** “*(Demek ki) sen yeryüzünde bir zorba olmak emelindesin ...*”
12. **İslâmoğlu:** “*Anlaşılan senin arzun ... ülkenin başına zorba kesilmek.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*... bu ülkede sadece azılı bir zorba olmak istiyorsun.*”
14. **Öztürk(M):** “*Belli ki senin amacın, ... bu memleketin başına zorba kesilme-
tir!*”
15. **Öztürk(YN):** “*Sen yeryüzünde zorba olmaktan başka bir şey istemiyorsun.*”
16. **Sülün:** “*Senin tek muradın ülkede bir zorba olmak!*”
17. **Şimşek:** “*Yeryüzünde zorba biri olmak istiyorsun.*”²³¹
18. **TDV:** “*... bu yerde ille yaman bir zorba olmayı arzuluyorsun sen!*”
19. **Toptaş:** “*Sen yeryüzünde bir zorba olmak istiyorsun.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*Sen ancak yer(yüzün)de (işin nereye varacağını düşünme-
den asıp kesen) bir zorba olmanı istiyorsun ...*”

²²⁹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 320.

²³⁰ Bilmen, *a.g.e.*, V, 2586.

²³¹ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 51.

13.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türkçeye yansıtılmaları bakımından değerlendirdiğimizde Ateş, Elmalılı, Feyizli, İslâmoğlu, Öztürk(M), Şimşek ve Toptaş'a ait meâllerdeki tercümelerde söz konusu anlamın bulunmadığı görülmektedir. Bunlardaki tercüme-lerden, ülkede zorba olmak maksadı güdüldüğü anlamı (isbat) anlaşılırken, zorbalıktan başka hiçbir maksadın güdülmediği anlamı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın gerçekleşme şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu tercümelerde hasr gerçekleşmemiştir.

Çantay'a ve TDV'ye ait meâllerde âyetteki hasr anlamının Türk Dilinde “*ille*” edatıyla karşılanmak istenmiş görünüyor. “*İlle*” edatı dilde “ne olursa olsun, hangi şartta olursa olsun, herhâlde, muhakkak, mutlaka; özellikle, bilhassa, hele; aksi takdirde, aksi hâlde, yoksa”²³² anlamlarında²³³ kesinlik ve üsteleme maksadıyla gelmektedir. Bu iki tercümede edatın bu maksatla geldiği anlaşılmaktadır. Netice olarak, bu tercümelerden, zorba olmak maksadı güdüldüğü anlamı (isbat) anlaşılırken, zorbalıktan başka hiçbir maksadın güdülmediği anlamı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın meydana gelme şartlarından biri olan nefyin eksik olması sebebiyle bu tercümelerde hasr gerçekleşmemiştir.

Diğer yandan, Akdemir'e ait meâlde de âyetteki hasr anlamı “*illa*” edatıyla karşılanmak istenmiştir. Türkiye Türkçesinde nadir olarak kullanılan²³⁴ bu edat “*ille*” edatının aslı olup²³⁵ dilde onunla aynı anlamlarda²³⁶ kesinlik ve üsteleme maksadıyla gelmektedir. “*İlla*”nın “*ille*”den farklı olarak, “-den başka, hariç” anlamında istisna ve “sadece, ancak, yalnız” anlamları da bulunmakla²³⁷ beraber Osmanlı'nın son dönemlerinde bu manalarda kullanımı iyice azalmış,²³⁸ Türkiye Türkçesinde ise neredeyse tamamen terk edilmiştir.²³⁹ Akdemir'in meâlindeki tercümede bu edatın kullanımıyla hasr anlamı kastedilmiş olması

²³² Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük (I-II)*, I-II, nşr. İsmail Parlatır v.dğr., 9. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998, I, 1072.

²³³ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; TDK, *Türkçe Sözlük (I-II)*, I, 1072; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 246.

²³⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125.

²³⁵ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125.

²³⁶ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; TDK, *Türkçe Sözlük (I-II)*, I, 1072.

²³⁷ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 841.

²³⁸ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125.

²³⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 161.

ihtimali bulunmakla beraber edatın dilimizde eskimiş olması sebebiyle hasr, açık ve belirsizdir, sözün lafızlarından hemen anlaşılmemektedir. Şayet “illa” yerine “ancak, sadece, sırf” vb. hasr görevli bir edat kullanılmış olsaydı, hasr anlamı daha aşikâr olacak ve kolay anlaşılacaktı. Bununla birlikte, hasr anlamını ihtimalinden dolayı bu tercümenin âyetteki hasr anlamını kapalı ve belirsiz bir şekilde de olsa ifade ettiği kabul edilebilir.

Bunlara karşın, âyetteki hasr anlamı Atay, Ayıntabî, DİB, Döndüren ve Ustaosmanoğlu meâllerinde “*ancak*”; Bilmen ve Öztürk(YN) meâllerinde “*başka*”; Elmalı-Dumlu meâlinde “*sırf*”; Kur’an Yolu meâlinde “*sadece*” ve Sülün meâlinde de “*tek*” hasr edatlarıyla Türk Diline isabetli şekilde yansıtılmıştır. Hasr cümlesinin bu meâllerdeki tercüme, âyetin maksadına uygun ve ondaki hasrı yansıtıcı niteliktedir.

Hasrı ifade eden meâller, üslûp ve anlam bakımından değerlendirildiklerinde Ayıntabî’nin ve Elmalı-Dumlu’nun tercümelerinin hasrı açıkça “zorbalık etmek” anlamında gerçekleştirerek âyetin maksadına daha yakın oldukları görülmektedir. Şayet bu tercüme, âyette olduğu gibi Türk Dilinde de nefiy + isbat (edatla hasr) yoluyla gelmiş olsalardı, Kur’an’ın üslûbunu da muhafaza etmiş olurlardı. Aynı şekilde Sülün’ün tercümesi, âyetteki hasr anlamını özlü ve güçlü bir şekilde ifade etmekle beraber hasrın “ülkede” kelimesi üzerinde gerçekleşmesi ihtimaline yol açan bir üslûpla gelmiştir. Bu tercüme de “Senin ülkede tek muradın bir zorba olmak!” şeklinde gelmiş olsaydı kanaatimizce maksadı daha açık ifade etmiş olurdu.

Bu uygun çevirilerin yanı sıra hasr ifade eden bu Kur’an cümlesinin anlamı Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Sen ülkede zorba olmaktan başka bir maksat gütmüyorsun!”

Tablo 30: Sâd, 38/14. âyetin hasır çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنْ + إِلَّا	كُلِّ	كَذَّبَ الرَّسُلَ
Nefiy + İstisna	Hepsi	Peygamberleri yalanladı

Âyette إِنْ, olumsuzluk harfi olup,²⁴¹ مَا harfi yerindedir.²⁴² كُلِّ kelimesi de muzaftır, muzafun ileyhi hafzedildiğinden tenvin almıştır.²⁴³ Cümlelerin edattan önceki bölümü, muzafun ileyhin takdirıyla مَا كُلِّ حِزْبٍ مِنْ هَذِهِ الْأَحْزَابِ şeklinde takdir edilir.²⁴⁴ İstisna edatı (إِلَّا), aynı sözde nefiy (إِنْ) bir arada geldiğinden hasır meydana gelmiştir (bk. Tablo 30).²⁴⁵

Bu suretle, cümlede nefiy ve istisna bir arada gelmiş ve bu sayede cümlelerin bildirdiği anlam ve yargı hasırla ifade edilmiştir.

Cümlede istisnanın türü müferrağdır. Müstesna minhin hafzedilmesi neticesinde müsnedün ileyhin (mübtedanın) anlamı tümüyle müsnedde (haberde) toplanmış, onunla sınırlanmıştır. Bu şekilde cümlelerin, bazı lafızlarının, birçok lafızından sadece biriyle sı-

²⁴⁰ Sâd, 38/14.

²⁴¹ عِقَابُ cümlesinde فَ harfinin, atf harfi (Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XII, 108; Dürre, *a.g.e.*, VIII, 118; Dervîş, *a.g.e.*, VI, 445) veya sebep bildiren harf (Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, X, 91; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'ân*, VIII, 474) olduğu şeklinde iki farklı görüş bulunduğu için âyetin sonraki bölümünü araştırmaya dâhil etmedik.

²⁴¹ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 486; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XII, 108; Dürre, *a.g.e.*, VIII, 118; Dervîş, *a.g.e.*, VI, 445; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, X, 90.

²⁴² Taberî, *a.g.e.*, XXI, 160; Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, III, 542; Begavî, *a.g.e.*, IV, 56; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 155; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtî*, IX, 141.

²⁴³ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, X, 90; Dürre, *a.g.e.*, VIII, 118.

²⁴⁴ Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 486. Benzer takdirler için bk. Taberî, *a.g.e.*, XXI, 160; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtî*, IX, 141; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 6; Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Sa'îd el-Kâsımî, *Mehâsinü't-te'vil*, I-IX, nşr. M. Bâsil 'Uyûnu's-Suud, Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418, VIII, 244.

²⁴⁵ Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XII, 108; Dervîş, *a.g.e.*, XI, 445; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'ân*, VIII, 474; Dürre, *a.g.e.*, VIII, 118.

nırlanıp, ona özgü yapılması, hasırdır. Anlatımda hasrın amaçlanması durumunda istisna-
nın müferrağ olarak getirilmesi yaygın bir uygulamadır. Aynı şekilde bu istisna cümlesi
de kendisinden önceki anlam ve yargıyı pekiştirmek ve hasr için gelmiştir.²⁴⁶

Âyette istisna, hallerin genelinden yapılmıştır. Hasr cümlesinin tam biçimi مَا كُنُّ
لَيْسُوا إِلَّا مُكَذِّبِينَ “O gruplardan hiçbiri,
Peygamberleri yalanlamaktan başka bir hâl ve tutum içinde değildiler” şeklinde²⁴⁷ takdir
edilebilir. Mübtedanın, habere hasredildiği²⁴⁸ cümle kısaca لَيْسُوا إِلَّا مُكَذِّبِينَ “Onlar yalan-
layanlardan başkası değildiler” şeklinde de düşünülebilir.²⁴⁹

14.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Araplara, geçmişte maddî ve dünyevî güçlerine güvenerek inkâr ve kötülöklere
dalan, üstelik kendilerini kurtarmak için gönderilmiş peygamberleri yalancılıkla suçla-
yanların mutlaka en ağır şekilde cezalandırıldıklarının hatırlatıldığı ve Hz. Muhammed’e
karşı benzer tutumlar sergileyenlerin de uyarılarak aynı kötü sona uğramamak için geç-
mişten ibret alıp, geçmiştekilerin yanlışlarını tekrar etmemelerinin istendiği bir bağlamda
gelmiştir.²⁵⁰

Hasr cümlesinde mevsûf sıfata tahsîs edilmiş; böylece, mevsûfun belirtilenden
başka sıfatının olmadığı anlamı kastedilmiştir. Böylelikle, geçmiş toplumların, peygam-
berleri yalanlamadaki inat ve ölçüsüzlükleri dikkate alınıp, bunun dışındaki bütün hâl ve
tavırları yok hükmünde kabul edilmiştir.²⁵¹ Şu hâlde bu hasr ifadesiyle, daha önce sözü

²⁴⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 76; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîr*, IX, 141. Ayrıca bk. Nasrullah
b. Muhammed Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve'ş-şâ'ir*, I-IV, nşr. Ahmed el-
Havfî, Bedevî Tabâne, 2. bs., Kahire: Dâru Nehdati Mısır, t.y., III, 9; Nasrullah b. Muhammed Ziyâüddîn
İbnü'l-Esîr, *el-Câmi'u'l-kebîr fi şinâ'ateyi'l-manzûm mine'l-kelem ve'l-mensûr*, nşr. Mustafa Cevâd,
Cemîl Saîd, Bağdad: Matba'atu'l-Mecma'u'l-İlmî, 1375/1956, s. 206.

²⁴⁷ Başka bir takdir için bk. Şevkânî, *a.g.e.*, IV, 486.

²⁴⁸ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 222.

²⁴⁹ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 222.

²⁵⁰ Sâd, 38/2-16.

²⁵¹ Kâsımî, *a.g.e.*, VIII, 244; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 222.

edilen geçmiş toplumların peygamberlere karşı takındıkları yegâne tavır ve tutumun kesinlikle onları yalanlamak olduğu, onlara karşı bundan başka bir tutum ve davranış geliştirmedikleri haber verilmektedir.

Nefiy + istisna yoluyla gerçekleşen hasrın bildirilen bu anlam, ayrıca müsnedün ileyh, fiil olan müsnedinden önce getirilerek (takdîm) hasrın aynı cümlede ikinci kez gerçekleştirilmesi suretiyle pekiştirilmiştir.²⁵²

14.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Onlardan her biri elçileri yalanlamışlardı.”
2. **Atay:** “Onların her biri elçileri yalanladı.”
3. **Ateş:** “Hepsi de elçileri yalanladılar.”
4. **Ayıntabî:** “Bunların her biri, peygamberlerini yalancı saydılar.”²⁵³
5. **Bilmen:** “Başka değil, hepsi de peygamberleri tekzib ettiler.”²⁵⁴
6. **Çantay:** “Onların herbiri, başka değil, gönderilen (o peygamber)leri tekzib etdi(ler)”
7. **DİB:** “(O grupların) her biri peygamberleri yalanladı.”
8. **Döndüren:** “Onlardan her biri, gönderilen elçileri yalanlamış.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Onların hepsi peygamberlerini yalanlamış.”
10. **Elmalı:** “Başka değil, hepsi gönderilen elçileri (resûlleri) tekzib etti.”
11. **Feyizli:** “(Onlardan) her biri peygamberleri yalanlamaktan başka (bir şey) yapmadılar.”
12. **İslâmoğlu:** “Hepsi de elçileri yalanladılar.”
13. **Kur’an Yolu:** “Hepsi de elçileri yalancılıkla suçladılar.”
14. **Öztürk(M):** “İşte bütün bu toplumlar peygamberleri yalanladılar.”
15. **Öztürk(YN):** “Bunların hepsi, resulleri yalanlamaktan başka bir şey yapmadılar.”
16. **Sülün:** “Hepsi peygamberleri yalanladı.”

²⁵² İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 222.

²⁵³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 46.

²⁵⁴ Bilmen, *a.g.e.*, VI, 3022.

17. **Şimşek:** “*Hepsi de peygamberleri yalanladılar.*”²⁵⁵
18. **TDV:** “*Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar.*”
19. **Toptaş:** “*Onların hepsi peygamberleri yalanladı.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*Hepsi de (hiçbir iyilikle tanınmamış,) ancak peygamberleri yalanlamış (olmakla şöhret bulup anılmış)ti.*”

14.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türkçede ifadeleri yönüyle değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Sülün, Şimşek, TDV ve Toptaş’a ait tercümelerde hasr anlamının ifade edilmediği görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelerden, geçmiş kavimlerin hepsinin, peygamberleri yalanladıkları anlamı (*isbat*) anlaşılırken, onlara karşı tutum ve tavırlarının peygamberleri yalanlamaktan başkası olmadığı anlamı (*nefiy*) anlaşılmamaktadır. Hasrın şartlarından nefiy eksik olduğundan bu meâllerdeki tercümelerde hasr gerçekleşmemiştir.

Buna karşın, Bilmen, Çantay ve Elmalılı meâllerinde “*başka değil*” ifadesiyle, Feyizli ve Öztürk(YN) meâllerinde “*başka*” ve Ustaosmanoğlu meâlinde de “*ancak*” hasr edatlarıyla âyetteki hasr Türk Diline yansıtılmıştır. Böylece bu meâllerdeki tercümelerden, hem geçmiş kavimlerin hepsinin, peygamberleri yalanladıkları (*isbat*) anlamı hem o kavimlerin onlara karşı tutum ve tavırlarının peygamberleri yalanlamaktan başkası olmadığı (*nefiy*) anlamı anlaşılmaktadır. İsbat ve nefiyi bir arada içerdiğinden âyetteki hasr cümlesinin bu meâllerdeki tercümeleleri, kanaatimizce isabetli ve âyetteki hasrı yansıtıcı niteliktedir.

Hasrı isabetle yansıtan meâller, üslûp ve anlam bakımından değerlendirildiklerinde “*Başka değil, hepsi de peygamberleri tekzip ettiler*” şeklinde gelen meâllerin hasr cümlesini harfî tercüme tekniğiyle çevirdikleri görülmektedir. Kur’an’ın üslûbuna uygun düşmekle birlikte tekniğin yol açtığı zafiyetin sebebiyle edebî estetiğini yitiren bu tercümelere karşın âyetin serbest tercümeleri de bulunmaktadır. Nitekim “*Onların hepsi, resulleri yalanlamaktan başka bir şey yapmadılar*” şeklinde gelen tercümele bu yöntemle

²⁵⁵ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 313.

yapılmış olup, hasrın üslûbunu muhafaza etmenin yanında anlatımda da daha başarılıdır- lar.

Kur'an'ın hasrıyla gelmiş olan bu âyeti, hasr yoluna bağlı kalınarak Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Onların hepsi de resulleri yalanlamaktan başka bir şey yapmadı.”

15 **إِنَّ الْكَافِرُونَ إِلَّا فِي غُرُورٍ**²⁵⁶

Tablo 31: el-Mülk, 67/20. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنَّ + إِلَّا	الْكَافِرُونَ	فِي غُرُورٍ
Nefiy + İstisna	Kafirler	Aldanış içindedirler

Hasr ifadesinde geçen إِنَّ, cümleyi olumsuz yapan مَا harfî manasındadır. Bu sebeple istisna cümlesinin baş tarafı مَا الْكَافِرُونَ yerindedir.²⁵⁷ Nefiyden sonra geldiğinden dolayı إِلَّا hasr edatı görevindedir.²⁵⁸ Nefiy ve istisnanın bir arada gelmesiyle anlatımda hasr meydana gelmiştir (bk. Tablo 31). İstisna cümlesinde müstesna minhin mahzûf olarak gelmesinden de mübtedanın anlamının bütünüyle haberine tahsîs edilmesinin amaçlandığı anlaşılmaktadır. Böylece cümlelerin bildirdiği yargı hasr üslûbuyla ifade edilmiştir.

²⁵⁶ el-Mülk, 67/20. Âyetin tam metni şöyledir:

أَمَّنْ هَذَا الَّذِي هُوَ جُنْدٌ لَكُمْ يَنْصُرُكُمْ مِنْ دُونِ الرَّحْمَنِ إِنَّ الْكَافِرِينَ إِلَّا فِي غُرُورٍ

²⁵⁷ Abdullah b. Müslim İbn Kuteybe, *Te'vilü müşkili'l-Kur'an*, nşr. İbrâhîm Şemsu'd-Dîn, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1428/2007, s. 293; Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 81; Ebû Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'an*, I-II, nşr. Hâtim Sâlih ed-Damin, Beyrut: Muessesetü'r-Risâle, 1405, I, 100; Saîd b. Mes'ade Ahfeş el-Evsat, *Kitâbü Me'âni'l-Kur'an*, I-II, nşr. Hüdâ Mahmûd Kırâ'a, Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1411/1990, I, 119; Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 514; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, IV, 901; Kurtubî, *a.g.e.*, II, 6; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 20.

²⁵⁸ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, XII, 102; a.mlf., *Belâgatü'l-Kur'an*, X, 236; Dürre, *a.g.e.*, X, 57; Dervîş, *a.g.e.*, VIII, 17.

İstisnanın hallerden yapıldığı hasr ifadesi *حَالٍ مِنَ الْأَحْوَالِ إِلَّا فِي حَالٍ* yerindedir.²⁵⁹ Hasr mübteda ile haberi arasında gerçekleşerek mevsûf sifata tahsîs edilmiştir. Böylelikle mevsûfun kanaat ve tutumu haberde bildirilenle sınırlandırılarak, mübteda konumunda gelenlerin bundan başka bir hâl ve vasıf üzere olmadıkları bildirilmiştir.

15.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr ifadesi, kafirlere, Allah'ı inkâr edenlerin geçmişte en ağır şekilde cezalandırıldıklarının ve kendilerinin de yerden veya gökten gelecek çeşitli felaketlerle aynı şekilde cezalandırılmaktan güvende olamayacaklarının anlatıldığı bir bağlamda gelmiştir.²⁶⁰ Bu bağlam içinde, hasr üslubuyla gelen bu sözle, musibet ve felaketlerden ilahların himayesi sayesinde güvende olduklarına inanan ve onlara ibadete devam eden kafirlerin²⁶¹ inançları tersine çevrilmektedir.²⁶² Böylelikle onların, inkâr ve şirk içindeyken, Allah'tan gelecek azaba karşı asla güvende olmadıkları; kendilerindeki güven duygusunun şeytanın yanıltması ve aldatmasından başka bir şey olmadığı anlatılmaktadır. Şu hâlde, bu hasr ifadesiyle, kafirlerin, bir yanılgı ve aldanışın içinde oldukları, hallerinin bundan başkası olmadığı haber verilmektedir.

15.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*İnkar edenler, gerçekten de bir aldanma içinde bulunmaktadır!*”
2. **Atay:** “*İnkarcılar sadece aldanmaktadırlar.*”
3. **Ateş:** “*Kafirler derin bir gaflet ve aldanma içindedirler.*”

²⁵⁹ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIX, 43. Cümle *مَا الْكَافِرُونَ فِي زَعْمِهِمْ أَنَّهُمْ مَحْفُوظُونَ مِنَ النَّوَائِبِ وَمِنْ بَأْسِ اللَّهِ تَعَالَى بِحِفْظِ* *آلِهَتِهِمْ إِلَّا فِي غُرُورٍ عَظِيمٍ مِنْ جِهَةِ الشَّيْطَانِ* şeklinde de takdir edilmiştir. Bk. Nehhâs, *a.g.e.*, IV, 310; Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 514; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 20.

²⁶⁰ Bk. el-Mülk, 67/16-21.

²⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 514; Mâtürîdî, *a.g.e.*, X, 124; Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, IV, 330; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu 'l-ğayb*, XXX, 594; Alûsî, *a.g.e.*, XV, 20.

²⁶² İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXIX, 43.

4. **Ayıntabî:** “*Kâfirler, ancak büyük bir aldaniş içindedirler.*”²⁶³
5. **Bilmen:** “*Kâfirler ise ancak bir gurur içindedirler.*”²⁶⁴
6. **Çantay:** “*Kâfirler gururdan başkası içinde değildirler.*”
7. **DİB:** “*İnkârcılar ancak bir aldaniş içindedirler.*”
8. **Döndüren:** “*İnkâr edenler, gerçekten büyük bir aldanma içindedirler!*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*İnkârcılar sadece bir yanlış içindedirler.*”
10. **Elmalı:** “*Kâfirler başka değil, sade bir gurur içindedirler.*”
11. **Feyzli:** “*Kâfirler ancak bir aldanma içindedirler.*”
12. **İslâmoğlu:** “*(Bu hakikati) inkâr edenler, başka değil, sadece sonu kestirilemeyen bir aldaniş içindedirler.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.*”
14. **Öztürk(M):** “*Bu kâfirler kesinlikle çok büyük bir yanlış içindedirler.*”
15. **Öztürk(YN):** “*İnkârcılar bir aldaniş/gurur içindedirler; hepsi bu!*”
16. **Sülün:** “*Sırf aldaniş içinde bu inkârcı nankörler.*”
17. **Şimşek:** “*Şüphesiz kâfirler bir aldaniş içindedirler.*”²⁶⁵
18. **TDV:** “*İnkârcılar ancak derin bir gaflet içinde bulunmaktadırlar.*”
19. **Toptaş:** “*Kâfirler bir aldanişın içindedirler.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*Kâfirler ancak büyük bir aldaniş içindedirler!*”

15.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr anlamını Türkçeye yansıtılmaları bakımından incelendiğinde Akdemir, Ateş, Döndüren, Öztürk(M), Şimşek ve Toptaş’a ait meâllerde hasr anlamının Türk Diline aktarılmadığı görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelemelerden, kâfirlerin bir

²⁶³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *Tibyân Tefsiri.*, IV, 46.

²⁶⁴ Bilmen, *Türkçe Meâl ve Tefsir*, VI, 3022.

²⁶⁵ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 313. IV, 313

yanılıgı ve aldanış içinde oldukları (isbat) anlaşılmakta fakat hallerinin aldanıştan başkası olmadığı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın gerçekleşme şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu meâllerdeki tercümelere hasr gerçekleşmemiştir.

Buna karşın âyetteki hasr üslûbunu, Atay, Elmalı-Dumlu ve Elmalı'ya ait meâl-lerde “*sadece*”; Ayıntabî, Bilmen, DİB, Feyizli, Kur'an Yolu, TDV ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde “*ancak*”; Çantay, İslâmoğlu'na ait meâllerde “*başka*”; Sülün'e ait meâlde “*sırf*” edatlarıyla ve Öztürk(YN)'e ait meâlde de *ancak bu kadar olmak* anlamına gelen “*hepsi bu*” ifadesiyle karşılanmıştır. Bu meâllerdeki tercümelere, hem kafirlerin bir yanılıgı ve aldanış içinde oldukları (isbat) hem de onların bu hallerinin aldanıştan başkası olmadığı (nefiy) birlikte anlaşılmaktadır. İsbat ve nefyi bir arada bildirdiklerinden hasr ifadesinin adı geçen meâllerdeki tercümelere, âyetteki hasrı yansıtıcı niteliktedir.

Hasr cümlesinin nefiy ve istisna yoluyla geldiği dikkate alındığında Çantay'a ait çevirinin âyetteki hasr üslûbuna münasip olarak nefiy ve istisna ile geldiği ve bu yönüyle âyetin hasr üslûbunu da Türk Diline yansıttığı söylenebilir.

Bu isabetli çevirilerin yanı sıra âyetteki hasr Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“*Kâfirler, mağrurluktan başka bir hâlde değiller.*”

16 هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ²⁶⁶

Tablo 32: el-Bakara, 2/210. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
هَلْ + إِلَّا	يَنْظُرُونَ	أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ
Nefiy + İstisna	Bekliyorlar	Allah'ın buluttan gölgelikler içinde ve meleklerin, kendilerine gelmesi ve işin bitirilmesi

²⁶⁶ el-Bakara, 2/210. Âyetin tam metni şöyledir:

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

Âyette هل “mi” soru harfi dilde asıl olarak cevap bekleyen gerçek soru cümleleri kurmak için gelir. Bazen bu âyette olduğu üzere soru harfleri asıl maksadı dışında olumsuzlama, şaşma, rica, abartı, sitem gibi çeşitli bazı edebî maksatlarla da gelir.²⁶⁷ Burada da soru gerçek maksadı dışında anlamı olumsuzlamak ve inkâr etmek üzere,²⁶⁸ ما “-ma” nefiy harfi yerinde gelmiştir;²⁶⁹ cümle مَا يَنْتَظِرُونَ “beklemiyorlar” anlamındadır.²⁷⁰ Diğer yandan istisnanın müferrağ getirilmesi, hem hasr edatı إِلَّا dan²⁷¹ öncesinin menfi anlamda olduğunu²⁷² hem fiilin anlamının müstesnaya odaklanmasının kastedildiğini göstermektedir. Fiilin anlamının, başkasında değil, sadece müstesnada toplanması, hasırdan başka bir şey değildir. Böylece nefiy ve isbat, müferrağ istisnada bir arada getirilerek, anlam hasırla ifade edilmiştir.

Cümlede mahsûr, يَنْتَظِرُونَ “bekliyorlar” fiili, mahsûrun fih de onun mef’ûlün bihi görevinde olan²⁷³ أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ “Allah’ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelmesi ve işlerinin bitirilivermesi” ifadesidir (bk. Tablo 32). Müstesna minh, mahzûf olduğundan شَيْئًا “şey” şeklinde genel anlamlı bir kelime olarak takdir edilir. Buna göre, hasr cümlesinin baş tarafı, مَا يَنْتَظِرُونَ شَيْئًا “hiçbir şey beklemiyorlar” şeklindedir.²⁷⁴ Bu suretle hasr cümlesi, مَا يَنْتَظِرُونَ شَيْئًا لِلْإِيمَانِ بِكَ إِلَّا، أَن يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ “Sana iman etmek için Allah’ın buluttan

²⁶⁷ Âyetin baş tarafı, lafzen soru cümlesi görünümünde olmakla beraber içerik olarak soru anlamı taşımayan, dolayısıyla cevap gerektirmeyen sözde soru cümlesidir. Sözde soru cümlesi için bk. Muhittin Bilgin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, 3. bs., Ankara: Anı Yayıncılık, 2013, s. 515-516; Tufan Demir, *a.g.e.*, s. 230; Günay Karaağaç, *Türkçe’nin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009, s. 252-253; Leylâ Karahan, *Türkçede Söz Dizimi*, 20. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014, s. 109; Fuat Bozkurt, *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*, 5. bs., Konya: Eğitim Yayınevi, 2017, s. 155.

²⁶⁸ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XIV, 188; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 25; Beyzâvî, *a.g.e.*, s. 134; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ*, II, 342; Ebü’l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *et-Tibyân fî i’râbi’l-Ḳur’ân*, I-II, nşr. Alî M. el-Bîcâvî, Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, t.y., I, 169, 154; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, II, 283.

²⁶⁹ İbn Kuteybe, *a.g.e.*, s. 288; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 25.

²⁷⁰ Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 180; Taberî, *a.g.e.*, IV, 265; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, V, 360; Kurtubî, *a.g.e.*, III, 25; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ*, II, 342; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, II, 283.

²⁷¹ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ’râbü’l-mufaşşal*, I, 271; Mahmûd Sâfî, *a.g.e.*, I, 430; Dervîş, *a.g.e.*, I, 273; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü’l-Ḳur’ân*, I, 433; Harrât, *a.g.e.*, I, 74.

²⁷² İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, II, 283.

²⁷³ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ’râbü’l-mufaşşal*, I, 271; a.mlf., *Belâgatü’l-Ḳur’ân*, I, 433; Mahmûd Sâfî, *a.g.e.*, I, 430; Dervîş, *a.g.e.*, I, 273; Harrât, *a.g.e.*, I, 74.

²⁷⁴ Dürre, *a.g.e.*, I, 487.

*gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelmesi ve işlerinin bitirilivermesinden başka hiçbir şey beklemiyorlar” yerindedir.*²⁷⁵

16.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, bütün insanların, topluca Müslüman olmalarının, şeytanın adımlarını izlememelerinin istendiği ve şeytanın düşmanlığına karşı uyarıldıkları; ne var ki apaçık delillere rağmen insanların imana yanaşmadıklarının haber verildiği bir bağlamda gelmiştir.²⁷⁶ Bu kontekst içinde, hasr cümlesiyle, inkârcıların iman etmek için âdetâ Allah'ın buluttan gölgelikler içinde ve meleklerin kendilerine gelmesini²⁷⁷ ve işlerinin bitirilmesini bekledikleri (isbat), bundan başkasını beklemedikleri (nefiy) vurgulanmaktadır.

16.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*Onlar ilahî takdir kesinleştiği hâlde, yine de Allah'ın ve meleklerin, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini mi bekliyorlar?*”
2. **Atay:** “*Onlar, buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini mi bekliyorlar? O durumda iş bitmiş olur.*”
3. **Ateş:** “*Onlar, ille buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?*”
4. **Ayıntabî:** “*Onlar, sadece Allah'ın, Meleklerle birlikte bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini, işin olup bitmesini bekliyorlar.*”²⁷⁸
5. **Bilmen:** “*Onlar ancak beyaz buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerin kendilerine gelmelerine intizarda bulunurlar. Halbuki emir tamam olmuştur.*”²⁷⁹
6. **Çantay:** “*Onlar (İslâm'a girmeyenler) ille Allah'ın buluttan gölgeler içinde meleklerle birlikte kendilerine gelivermesine ve işlerinin bitirilivermesine mi bakıyorlar?*”

²⁷⁵ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, V, 360; XIV, 188.

²⁷⁶ Bk. el-Bakara, 2/208-210

²⁷⁷ Bir başka âyette, gelmesi beklenenin, melekler, Allah veya Allah'ın âyetlerinden birisi olduğu bildirilir (el-En'âm, 6/158). Ayrıca “Allah'ın gelmesi” hakkındaki yorumlar için bk. Taberî, *a.g.e.*, IV, 265-266; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, V, 360; XIV, 188; İbn Âdil, *a.g.e.*, III, 487; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, II, 283.

²⁷⁸ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, 142.

²⁷⁹ Bilmen, *a.g.e.*, I, 208.

7. **DİB:** “Onlar (böyle davranmakla), bulut gölgeleri içinde Allah'ın (azabının) ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?”
8. **Döndüren:** “Onlar, Allah'ın meleklerle birlikte, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Bu açık delillere inanmayanlar, Allah'ın azabının ve meleklerin bulut gölgeleri içerisinde onlara gelip işin bitirilmesini mi bekliyorlar?!.”
10. **Elmalı:** “Onlar sâde gözetiyorlar ki, Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle geliversin de kendilerine iş bitiriliversin.”
11. **Feyzli:** “Onlar (Kur'an'a/İslâm'a karşı olup şeytana uyanlar), ille de bulut gölgeleri içinde kendilerine Allah'ın (azabının) ve (azap için) meleklerin gelmesini ve (helak olup gitmeleri ile) işin bitirilmesini mi bekliyorlar?”
12. **İslâmoğlu:** “Onlar, Allah'ın meleklerle birlikte bulutların gölgeleri arasından çıkagelmesini mi gözlüyorlar? Bu durumda iş bitirilmiş olurdu.”
13. **Kur'an Yolu:** “Onlar, ille de Allah'ın ve meleklerin, bulutların gölgeleri arasından çıkıp gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar!”
14. **Öztürk(M):** “Belli ki onlar iman etmek için ille de Allah'ın meleklerle birlikte bulut katmanları arasından çıkıp gelmesini bekliyorlar. Hâlbuki böyle bir durumda Allah'ın azap hükmü gerçekleşeceği için onların işi bitirilmiş olur.”
15. **Öztürk(YN):** “Onlar, Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgeler içinde kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?”
16. **Sülün:** “Galiba, bunlar Allah'ın buluttan gölgeler içinde, meleklerle birlikte kendilerine gelmesinden ve işlerinin bitirilivermesinden başka bir şey beklemiyorlar?!”
17. **Şimşek:** “Onlar, Allah'ın bulutlar içersinde meleklerle birlikte gelmesini mi bekliyorlar? (Ama o zaman) son karar verilmiş...”²⁸⁰
18. **TDV:** “Onlar, ille de buluttan gölgeler içinde Allah'ın ve meleklerinin gelmesini mi beklerler? Halbuki iş bitirilmiştir.”
19. **Toptaş:** “Onlar, Allah'ın ve meleklerin buluttan gölgeler içinde, onlara gelip işin bitmesini mi bekliyorlar?”

²⁸⁰ Sait Şimşek, a.g.e., I, 227.

20. **Ustaosmanoğlu:** “O (İslâm’a girmeyip kâfir ola)nlar (kıyâmet günü belirecek) gölge yapan birtakım bulutlar içinde Allâh’ın (cezasının, azapla görevli) meleklerle birlikte kendilerine gelmesinden ve o (helâk edilme) iş(lerin)in bitirilmiş olmasından başka bir şey beklemiyorlar.”

16.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamının Türkçede ifadesi yönünden değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, İslâmoğlu, Öztürk(YN), Şimşek ve Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerde, bu anlamın Türk Diline yansıtılmadığı görülmektedir. Bu çevirilerde, soru cümlesinde *nefiy* manası açık ve belirgin değildir. Bu tercümelerde, inkârcıların, Allah’ın meleklerle birlikte, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekledikleri (isbat) anlamı anlaşılırken; bundan başka bir şey beklemedikleri anlamı anlaşılmamaktadır. Hasrın zorunlu gerçekleşme şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu meâllerdeki çevirilerde hasr gerçekleşmemiştir.

Diğer yandan Ateş, Çantay, Feyizli, Kur’an Yolu, Öztürk(M) ve TDV’ye ait meâllerde âyetteki hasr üslûbunun, Türk Dilinde *ille* zarfıyla karşılanmak istenmiş görünüyor. Halbuki “*ille*” zarfı dilimizde “özellikle, kesinlikle, aksi takdirde, fakat” anlamlarında kesinlik ve üsteleme maksadıyla gelmektedir.²⁸¹ Dolayısıyla bu meâllerdeki tercümelerde pekiştirme anlamı öne çıkmış ve böylece, inkârcıların, Allah’ın meleklerle birlikte, bulut gölgeleri içinde kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini bekledikleri (isbat) anlamı pekiştirilerek ifade edilmiştir. Yine bu tercümelerdeki soru cümlelerinde de *nefiy* anlamı belirgin değildir. Hasrın gerçekleşme şartlarından nefyin; isbat edilenden başka bir iş yapmadıkları anlamının bulunmaması sebebiyle bu tercümelerde de hasr gerçekleşmemiştir. Hasr cümlesinin tercümesi, Öztürk(M) meâlinde olumlu normal/düz cümle; diğerlerinde olumlu soru cümlesi olarak gelmiştir.

²⁸¹ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507, 1129; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 246; Birol İpek, *Türkçede Pekiştirme Edatları*, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2009, s. 739. Ayrıca bk. Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 624.

Buna karşın Ayıntabî “*sadece*”, Bilmen “*ancak*”, Elmalılı “*sâde*”, Sülün ve Ustaosmanoğlu “*-den başka*” hasr edatlarıyla hasrı tercümelerinde gerçekleştirmişlerdir. Bilmen’in de âyette müstesnaya atıfla gelen “*işin bitirilivermesi*” ifadesini, yeni bir cümle olarak alıp, hasr kapsamına dâhil etmediği, bağımsız bir cümle olarak tercüme ettiği görülmektedir ki bu yorum, âyetin iki tefsirinden diğeridir.²⁸²

Bu meâller, üslûp olarak incelendiğinde hasrın, ilk dört meâldeki tercümelerde olumlu düz cümlede; Sülün’e ait tercümede ise olumsuz soru cümlesinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Sülün’ün tercümesinin, içerdiği soru cümlesi sayesinde âyetin üslûbuna daha yakın ve bu yönüyle daha isabetli olduğu söylenebilir. Ancak bununla beraber soru için kullanılmış olan “*galiba*” kelimesi, şüphe ve tereddüt anlamlarını çağrıştırmaktadır, hasr ise kesinlik bildiren bir üslûptur.

Âyette hasr ile bildirilen anlam, hasrın ifade biçimi de muhafaza edilerek Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“*Onlar, Allah’ın buluttan gölgelikler içinde ve meleklerin, kendilerine gelmesinden ve işin bitirilmesinden başkasını mı bekliyorlar!*”

17 فَأَبَى أَكْثَرَ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا²⁸³

Tablo 33: el-Furkân, 25/50. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
أَبَى + إِلَّا	أَكْثَرَ النَّاسِ	كُفُورًا
Nefîy + İstisna	İnsanların çoğu	Nankörlük

²⁸² Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, V, 361; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhît*, II, 345; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-maşûn*, II, 364-365; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, II, 287.

²⁸³ el-Furkân, 25/50. Âyetin tam metni şöyledir: وَلَقَدْ ضَرَفْنَا لَهُمْ بُيُوتَهُمْ لِيَتَذَكَّرُوا فَآبَى أَكْثَرَ النَّاسِ إِلَّا كُفُورًا

Hasr cümlesinin baş tarafında gelen *أبَى* kelimesi, “istek duymamak, arzu etmemek, kabul etmemek ve seçmemek” anlamında olumsuz fiildir.²⁸⁴ İstisnanın müferrağ gelmiş olması da anlamın olumsuz olduğunu göstermektedir. Cümlede nefiy ve istisna bir arada geldiğinden istisna edatı hasr görevi üstlenmiştir.²⁸⁵ Nefiy ve istisnanın aynı sözde bir araya gelmesi sayesinde anlam hasr ile ifade edilmiştir.

Diğer taraftan istisna cümlesinde müstesna minh hazfedilmiş ve böylece fiilin anlamı bütünüyle müstesnaya odaklanmıştır. Aynı şekilde bu durum da müstesna minhin hazfi ile hasrın amaçlandığını göstermektedir.²⁸⁶

Failin *mef'ûlün bihe*²⁸⁷ hasredildiği²⁸⁸ cümlede mahsûrun *fih*, müstesna konumundaki *كُفُورًا* “nankörlük” tür (bk. Tablo 33). Nankörlük, bir tavır ve tutum olduğundan müstesna minh onları da kapsayan *أمر أو عمل* “şey, durum, iş, tutum” gibi genel anlamlı bir lafız olarak takdir edilir. Buna göre, hasr cümlesi *فَلَمْ يَرْضَوْا أَمْرًا مِنَ الْأُمُورِ إِلَّا كُفُورًا* “Nankörlükten başka hiçbir şeye yanaşmadılar” vb. yerindedir.²⁸⁹ Bu üslûp sayesinde, insanların çoğunun Allah’a karşı takındıkları tavır ve tutum, nankörlüğe hasredilmiştir.

17.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr cümlesi, insanın akıl, vicdan ve basiretine hitap eden delillerin açıklandığı; insanın her an içinde yaşadığı tabiat olaylarındaki yaratıcı kudrete işaret eden ontolojik

²⁸⁴ Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-miğbâs*, s. 241, 305; İsmâil Hakkı Bursavî, *a.g.e.*, V, 201; Şevkânî, *a.g.e.*, III, 305; Alûsî, *a.g.e.*, VIII, 159.

²⁸⁵ Dervîş, *a.g.e.*, V, 367; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, VIII, 137; a.mlf., *Belâgatü'l-Şur'ân*, VII, 153; Mahmûd Sâfî, *a.g.e.*, X, 30.

²⁸⁶ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XV, 205.

²⁸⁷ Dervîş, *a.g.e.*, V, 367; Mahmûd Sâfî, *a.g.e.*, X, 30; De'âs, *a.g.e.*, II, 374; Muhammed Ca'fer eş-Şeyh İbrahim el-Kerbâsî, *İ'râbü'l-Şur'ân*, I-VIII, Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1422/2001, V, 522; Dürre, *a.g.e.*, VI, 500; Muhammed Mahmûd el-Kâdî, *İ'râbü'l-Şur'âni'l-kerîm*, Kahire: Alsaah, 1431/2010, s. 726.

كُفُورًا kelimesinin *mef'ûl-i li-eclih* veya *mef'ûl-i mutlak* olduğu da söylenmekle beraber ilk görüş daha doğru ve güzel bulunmuştur. Dervîş, *a.g.e.*, V, 367; Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, VIII, 137; a.mlf., *Belâgatü'l-Şur'ân*, VII, 153; Dürre, *a.g.e.*, VI, 500.

²⁸⁸ Failin *mef'ûlün bihe* hasrından maksat, failin gerçekleştirdiği fiilin, *mef'ûlün bihe* hasredilmesidir.

²⁸⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 692; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXI, 407; Hatîb eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 335; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XIX, 50.

düzenden, bu düzeni kuran ve devam ettiren ilâhî yasalardan bazı örneklerin verildiği; düşünüp ibret alsınlar diye bu hakikatlerin insanlar arasında tekrar tekrar açıklandığının haber verildiği bir bağlamda gelmiştir.²⁹⁰ Hasr cümlesi bu kontekst içinde, insanların çoğunun, Allah’a karşı nankörce davranış sergiledikleri; başka hiçbir tavır ve tutum takınmadıklarını bildirmektedir.

17.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... buna rağmen insanların çoğu yine de nankörlük yapmakta diretmektedirler.”
2. **Atay:** “Buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnir.”
3. **Ateş:** “Ama insanların çoğu nankörlükte direnmektedir.”
4. **Ayıntabî:** “Böyle iken, çoğu insanlar (şükürden çekinerek) nimete karşı nankörlüğü tercih ettiler.”²⁹¹
5. **Bilmen:** “Halbuki nâsın ekserisi ancak nankörlükte bulunmuştur.”²⁹²
6. **Çantay:** “Fakat insanların çoğu, ille nankörlük olmak üzere, dayattılar (inatlarından dönmediler).”
7. **DİB:** “Fakat insanların çoğu nankörlükte diretiler.”
8. **Döndüren:** “Ama insanların çoğu, inkârdan başkasına yanaşmaz.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Buna rağmen insanların çoğu nankörlükten başka bir şey yapmazlar.”
10. **Elmalılı:** “... yine de nâsın ekserîsi dayatmakta nankörlükten başkasına yanaşmamakta.”
11. **Feyzli:** “Ama insanların çoğu, ancak nankörlükte direndi(ler).”
12. **İslâmoğlu:** “Hal böyleyken insanların çoğu yine de yüz çevirmekte, nankörlükte direnmekteler.”
13. **Kur’an Yolu:** “...buna rağmen insanların çoğu nankörlükte direnip durmuşlardır.”

²⁹⁰ Bk. el-Furkân, 25/45-54.

Âyetin tefsiri için bk. Taberî, *a.g.e.*, XIX, 279-280; Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, III, 342-343; Begavî, *a.g.e.*, VI, 89; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 285; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, IV, 213-214; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXIV, 473; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 57; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XIX, 46-51.

²⁹¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 259.

²⁹² Bilmen, *a.g.e.*, V, 2420.

14. **Öztürk(M):** “*Ama gel gör ki insanların çoğu [Mekke halkının müşrik çoğunluğu] bunca nimete nankörlükle karşılık vermekten başka bir şey yapmıyor.*”
15. **Öztürk(YN):** “*Ama insanların çoğu sadece nankörlükte ısrar etmektedir.*”
16. **Sülün:** “*Buna rağmen, insanların çoğu nankörce inkâr etmekten başka bir şeye rıza göstermemekte!...*”
17. **Şimşek:** “*... insanların çoğu yine nankörlükten vazgeçmedi.*”²⁹³
18. **TDV:** “*... ama insanların çoğu ille nankörlük edip diretmiştir.*”
19. **Toptaş:** “*İnsanların çoğunluğu ise küfürde direndi.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*Ama insanların pek çoğu (öğütlenmek bir yana,) inkârdan/ nankörlükten / başka her şeyden kaçınmış (, kâfirlik ve nankörlükte ısrar edip kalmış)tır.*”

17.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri hasr üslûbu açısından değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabi, DİB, İslâmoğlu, Kuran Yolu, Şimşek, Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerde, âyette hasr ile vurgulan anlamın ihmal edildiği, Türk Diline yansıtılmadığı görülmektedir. Bu çevirilerde hasrın isbat anlamı; nankörlükte direktme, dayatma manası bulunmakla beraber, nefiy anlamı; nankörlükten başka bir şey yapmadıkları, başka bir şeyde direktmedikleri anlamı bulunmamaktadır. Bu sebeple bunlarda hasr gerçekleşmemiştir.

Diğer yandan âyetteki hasr anlamı, Çantay ve TDV’ye ait meâllerdeki tercümelerde *ille* zarfıyla Türk Diline aktarılmak istenmiş görünüyor. Halbuki *ille* zarfı dilimizde “özellikle, kesinlikle, aksi takdirde, fakat” anlamlarında kesinlik ve üsteleme için gelmektedir.²⁹⁴ Her iki çeviride edatın kesinlik ve üsteleme anlamı öne çıkmakta; insanların

²⁹³ Sait Şimşek, *a.g.e.*, III, 521.

²⁹⁴ Şemseddin Sami, *a.g.e.*, s. 125; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 554; Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507, 1129; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 246; İpek, *a.g.t.*, s. 739; Mehmet Doğan, *a.g.e.*, s. 624.

çoğunun muhakkak nankörlük yaptığı (isbat) söylenmekte fakat bundan başka bir iş yapmadıkları (nefiy) söylenmemektedir. Dolayısıyla bu iki tercümede de hasr gerçekleşmemiştir.²⁹⁵

Buna karşın, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalılı, Öztürk(M), Sülün, Ustaosmanoğlu “-den başka; Öztürk(YN) “sadece” ve Bilmen, Feyizli “ancak” hasr edatlarını kullanmak suretiyle bu hasr cümlesini Türk Dilinde isabetli şekilde ifade etmişlerdir. Bu meâllere ait çevirilerden, nankörlük edip bunda direttikleri manası (isbat) doğrudan, nankörlükten başka bir şey yapmadıkları, ondan başka bir şeyde diretmedikleri anlamı da (nefiy) dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Bu iki anlamın çevirilerde bulunmasıyla hasr gerçekleşmiştir.

Bu çevirilerin içinde, parantez içinde mahsûrun anha da yer vermesi sebebiyle Çantay’ın çevirisinin, hasr üslûbunu okuyucuya aktarma bakımından daha başarılı olduğu kanaatindeyiz.

Âyette nefiy + istisna yoluyla gelmiş olan hasr cümlesini Türk Dilinde “-den başka” edatını kullanmak suretiyle aynı hasr yoluyla ifade eden Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalılı, Öztürk(M) ve Sülün meâllerinin, hasrın anlamının yanında üslûbunu da muhafaza etmeleri yönüyle Bilmen, Feyizli ve Öztürk(YN) meâllerinden; cümledeki اَبَى mazi fiilini Türk Dilinde geçmiş zaman olarak ifade eden Ustaosmanoğlu meâlinin de hepsinden başarılı olduğu söylenebilir.

Ancak bununla beraber bu hasr cümlesi, metninde lafzen bulunmayan anlamları açıkça içermeyecek, böylece Kur’an’ın üslûbunu daha fazla yansıtacak şekilde şöyle de tercüme edilebilir:

“Hal böyleyken insanların çoğu, nankörlükten başkasına yanaşmadılar.”

²⁹⁵ Kur’an’ın bu hasr cümlesi, el-İsrâ sûresinde de aynıyla geçmektedir. el-Furkân sûresindeki hasr anlamını zayi eden DİB, İslâmoğlu meâlleri gibi bazı meâllerde el-İsrâ sûresinde bu cümle isabetli şekilde tercüme edilmiştir. Buna karşılık, el-Furkân sûresinde bu cümleyi isabetle tercüme eden Elmalılı, Feyizli, Öztürk(M) meâlleri gibi bazı meâllerde el-İsrâ sûresindeki bu hasr anlamı zayi edilmiştir. Elmalı-Dumlu, Sülün, Ustaosmanoğlu meâlleri gibi bazı meâllerde her iki surede de bu hasr ifadesi uygun şekilde Türkçeye aktarılırken; Çantay ve Toptaş meâllerinde her surede hasr anlamı zayi edilmiştir.

3.2. İnnema (إِنَّمَا) Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Kur'an'da hasr cümlelerinin 93 tanesi إِنَّمَا ve إِنَّمَا yoluyla gelmiştir. Bunların 87 tanesinde إِنَّمَا, 6 tanesinde de إِنَّمَا kullanılmıştır (bk. Tablo 34).²⁹⁶

Tablo 34: Kur'an'da innema ve ennema yoluyla gelen hasr ifadeleri

	İNNEMA	ENNEMA	Toplam
İsim Cümlesi	38	4	42
Fiil Cümlesi	49	2	51
Toplam	87	6	93

Bu âyetlerden beş tanesinin meâlleri, Türk Dilinde hasrı yansıtmaları bakımından aşağıda incelenmekte ve değerlendirilmektedir.

18 إِنَّمَا اسْتَرَلَهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا²⁹⁷

Tablo 35: Âl-i İmrân, 3/155. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنَّمَا	اسْتَرَلَهُمُ الشَّيْطَانُ	بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا
İnnemâ	Şeytan onlara yanlış sevk etti	İşledikleri bazı günahlar sebebiyle

Âyette hasr, إِنَّمَا yoluyla gerçekleşmiştir. Hasr ifadesinde geçen ve müstesna konumundaki بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” sözü, اسْتَرَلَّ “yanlış sevk etti” fiilinin yapılma sebebini bildirmekte olup,²⁹⁸ بِسَبَبِ بَعْضِ مَا كَسَبُوا مِنَ الذُّنُوبِ “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” anlamındadır.²⁹⁹ Bu suretle, failin mef'ûlün bihe müte-

²⁹⁶ Sîbûker, *a.g.t.*, s. 122, 259, 262. Krş. Cibâlî, *el-Kaşr bi'l-edevât*, s. 98, 205.

²⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/155. Âyetin tam metni şöyledir:

إِنَّ الَّذِينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ الْتَقَى الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَرَلَهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ

²⁹⁸ İbn 'Atiyye, *a.g.e.*, I, 530; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, IX, 399; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 44; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîf*, III, 399; Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, IV, 157; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, IV, 140.

²⁹⁹ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, II, 172; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü'l-Kur'an*, II, 204.

allik fiili mahsûrun fihte belirtilen mef'ûlün li-eclihe hasredilmiştir (bk. Tablo 35). Böylece fiilin, belirtilen sebepten dolayı meydana geldiği, başka hiçbir sebeple meydana gelmediği ifade edilmiştir.

18.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, Hz. Peygamber'in emrine itaat etmemenin nelere mal olduğunu Uhud savaşından bir örnekle göstererek; ibret alınması maksadıyla nâzil olmuştur. Savaşının ilk devresinde müşriklere epeyce zayıt verdirerek galip gelmiş olan Müslümanlar, zamanla dirençlerini kaybetmişler ve yenilgiye uğramışlardır. Bu yenilgiye, okçuların büyük çoğunluğunun, şeytanın vesvesesine aldanarak, Hz. Peygamber'in emrine aykırı olarak nöbet yerlerini terk etmeleri yol açmıştır. Böylece, gerçekleşmek üzere olan bir zafer yenilgiye dönüşmüştür.

Âyetteki hasr cümlesinde, zaferin yenilgiye dönüşmesinin sebebi ele alınmakta ve bu duruma, Müslümanların işlemiş oldukları bazı günahların³⁰⁰ yol açtığı,³⁰¹ yenilginin başka hiçbir sebeple meydana gelmediği haber verilmektedir.

18.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... işlemiş oldukları bazı hatalar yüzünden, şeytan onların ayaklarını kaydirmıştı.”
2. **Atay:** “... şeytan..., işledikleri bir takım işlerden dolayı kaydırmak istedi.”
3. **Ateş:** “... yaptıkları bazı işlerden dolayı şeytan, (yoldan) kaydırmak istemişti.”

³⁰⁰ Âyette geçen *بَغَضَ مَا كَسَبُوا* “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” sözündeki bazı günahtan maksat, Âli İmrân sûresinin 152-153. âyetlerinden de anlaşıldığı üzere, Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ederek dünyaya meyletme günahıdır. Bu konudaki yorumlar için bk. Mukâtil b. Süleymân, *a.g.e.*, I, 309; Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, I, 509; Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-âzim*, nşr. Es'ad Muhammed Tayyib, 3. bs., Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998, s. 797; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 430; İbn 'Atiyye, *a.g.e.*, I, 530; Begavî, *a.g.e.*, I, 525; Kurtubî, *a.g.e.*, IV, 244; Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I-III, nşr. Abdusselâm M. Alî Şâhîn, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994, II, 49; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, IV, 140.

³⁰¹ İbn 'Atiyye, *a.g.e.*, I, 530; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, IX, 399; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 44; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhîf*, III, 399; Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, IV, 157; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, IV, 140.

4. **Ayıntabî:** “Onları (merkezden ayrılmak, ganimete yönelmek, Resulullah’a muhalefet etmek gibi) bazı amelleri yüzünden şeytan ayaklarını kaydırmak istedi.”³⁰²
5. **Bilmen:** “... onların ayaklarını bazı kazanmış oldukları kusurları sebebiyle şeytan kaydırmak istemiştir.”³⁰³
6. **Çantay:** “... onları, irtikab ettikleri bazı şeyler yüzünden ancak şeytan kaydırmak istedi.”
7. **DİB:** “... şeytan ancak yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırmak istemişti.”
8. **Döndüren:** “İşlemiş oldukları bazı hatalardan dolayı şeytan, onların ayaklarını kaydırmıştı.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “... onları sadece şeytan, yaptıkları bir takım şeyler sebebiyle o hataya sürüklemişti.”
10. **Elmalı:** “... hakikaten onları Şeytan sırf bazı kesibleri behanesile kaydırmak istedi.”
11. **Feyzli:** “... içinizden geri dönüp gidenlerin işledikleri (hata)nın bir kısmından dolayı şeytan, ayaklarını kaydırmak istemişti.”
12. **İslâmoğlu:** “... birtakım eylemleri sebebiyle şeytan onların ayağını kaydırды.”
13. **Kur’an Yolu:** “... sırf yaptıkları bazı şeyler yüzünden şeytan onların ayaklarını kaydırmıştı.”
14. **Öztürk(M):** “... şeytan [ganimet sevdası] onların ayaklarını sırf kendi yanlışları yüzünden kaydırды.”
15. **Öztürk(YN):** “... yaptıkları bazı işler yüzünden şeytan onların ayağını kaydırmak istemişti.”
16. **Sülün:** “... Şeytan içinizden geri dönenlerin ayaklarını, şüphesiz, ‘kendi yaptıklarının bir kısmından ötürü’ kaydırmaya yeltenmiştir.”
17. **Şimşek:** “... şeytan sizden yüz çevirip gidenleri yaptıkları bazı hatalardan dolayı yoldan kaydırды.”³⁰⁴
18. **TDV:** “... sırf işledikleri bazı hatalar yüzünden şeytan (yerlerinden) kaydırmıştı.”

³⁰² Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, 269.

³⁰³ Bilmen, *a.g.e.*, I, 749.

³⁰⁴ Sait Şimşek, *a.g.e.*, I, 432.

19. **Toptaş:** “... yaptıkları şeylerin bir kısmından dolayı şeytan onların ayaklarını kaydirmek istemişti.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “... gerçekten şeytan onları, ancak (evvelce) kazanmış oldukları bazı (kötü) şeyler sebebiyle kaydirmek istemiştir.”

18.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr anlamını Türk Dilinde ifade etmeleri yönüyle değerlendirildiğinde âyetteki hasr ile ifade edilen anlamın bazı tercümelerde hiç bulunmadığı veya yanlış kelimedede gösterildiği; bunlara karşın diğer bir kısım meâllerdeki tercümelerde isabetli şekilde gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu çerçevede Atay, Şimşek ve Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerde hasr anlamının bulunmadığı görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelerden, şeytanın Müslümanları yanlışla, işledikleri bazı günahlar sebebiyle sevk ettiği (isbat) anlaşılmakta fakat yanlışla bundan başka hiçbir sebep ve maksatla sevk etmediği (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın gerçekleşme şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu iki tercümede hasr gerçekleşmemiştir. Aynı şekilde Sülün’e ait meâldeki tercümede de hasr anlamı “şüphesiz” kelimesi ile karşılanmak istenmiş görünüyor. Ne var ki bu kelime, cümlede, “muhakkak, kesin olarak, kesinlikle, elbette, kuşkusuz” anlamlarında,³⁰⁵ fiildeki oluş ve kılışa işlevce kesinlik kazandırmak, onları bu açıdan pekiştirmek için gelmekte;³⁰⁶ hasr göreviyle gelmemektedir.

Görüldüğü kadarıyla, âyetteki hasr, Akdemir, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Döndüren, Feyizli, İslâmoğlu ve Öztürk(YN)’e ait meâllerdeki tercümelerde “öznenin tehiri (yükleme yaklaştırılması)”; Çantay’a ait meâlde “*ancak*” ve Elmalı-Dumlu’ya ait meâlde de “*sadece*” edatlarıyla karşılanmıştır. Ancak bu meâllerdeki tercümelerde hasr بِغَضٍ مَا كَسَبُوا “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” ifadesinde gerçekleştirilmesi gerekirken الشَّيْطَانُ “şeytan” kelimesi üzerinde gerçekleştirilmiştir. Böylece, hasr ifadesi, “Müslüman-

³⁰⁵ Ayverdi, *a.g.e.*, s. ; TDK, *Türkçe Sözlük (I-II)*, II, 2104; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, IV, 4508.

³⁰⁶ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507-508.

ların yanlışa sevk eden şeytandı, ondan başkası değildi” anlamını öne çıkaran bir tercümeyle Türkçeye aktarılmıştır.³⁰⁷ Halbuki, إِنَّمَا yoluyla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun fihin yeri bellidir, bu yer, cümlelerin bağımsız son parçası ve kaydırıcıdır.³⁰⁸ Dolayısıyla bu hasr ifadesinde mahsûrun fihi, بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” ifadesidir. Diğer yandan الشَّيْطَانُ “şeytan” kelimesi, mahsûrun fihin değil, mahsûrun bir parçasıdır (bk. Tablo 35).³⁰⁹ Bu meâllerdeki tercümlerde hasr, “şeytan” lafzı üzerinde gerçekleştirildiğinden isabetli değildir.³¹⁰

Buna karşın, hasrı بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا “işledikleri bazı günahlar sebebiyle” ifadesinde gerçekleştiren ve “Şeytan onları yanlışa ancak işledikleri bazı günahlar sebebiyle sevk etti, başka bir sebeple değil” anlamı kazandıran bir vurguyla ifade eden meâller âyetin anlam ve maksadını daha iyi ifade etmişlerdir. Bu çerçevede DİB ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerde “ancak”; Elmalılı, Kur’an Yolu, Öztürk(M), TDV’ye ait meâllerde de “sırf” edatlarıyla âyetteki hasr anlamı Türkçeye isabetle yansıtılmıştır.

Âyette hasr ile bildirilen anlam, tahsîsin hasr edatından elde edildiği de göz önünde bulundurularak Türk Dilinde edat yoluyla şöyle de ifade edilebilir:

“Şeytan, onları yanlışa ancak, işledikleri bazı günahlar sebebiyle sürükledi.”

³⁰⁷ Hasrı Türk Dilinde “öznenin tehiri” yoluyla karşılamaya çalışan Akdemir, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Döndüren, Feyizli, İslâmoğlu, Öztürk(YN) ve Şimşek’e ait meâllerdeki tercümler “Şeytan onların ayaklarını kaydırmak istedi, başka bir amacı yoktu” şeklinde -hatalı- bir anlam çıkarmaya da açıktır.

³⁰⁸ Örneğin فِي السُّوقِ إِنَّمَا ضَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي السُّوقِ cümlesinde mahsûrun fihin فِي السُّوقِ ifadesi olduğu hakkında bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 412; Hatîb el-Kazvîni, *el-İzâh*, III, 46; Desûkî, *a.g.e.*, II, 231-232. Ayrıca bu yolla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun fihin yerine dair bk. Abdülkâhir el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 340, 345; Zemelkânî, *a.g.e.*, s. 95; Muhammed el-Cürçânî, *a.g.e.*, s. 84; Bahâüddîn es-Sübkî, *a.g.e.*, II, 191, 195, 233; Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 405; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 232-233; Tîbî, *Letâ’ifü’t-tibyân*, I, 94.

³⁰⁹ Mahsûrun yeri hakkında bk. Tefâtânî, *el-Muṭavvel*, s. 397; Meydânî, *a.g.e.*, I, 531.

³¹⁰ Galip Yavuz, meâlleri hasr yönüyle değerlendirdiği makalesinde, bu âyette hasrın الشَّيْطَانُ “şeytan” üzerine yapılması gerektiğini, بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا “işledikleri bazı günahlar” ifadesi üzerinde yapılmasının yanlış olduğunu; “yalnız şeytana uydular” anlamı kazandıran bir vurgunun yapılmasının lazım geldiğini söylemiştir. Bu sebeple savaştaki yenilginin sebebinin şeytan değil hatalar olduğu anlamını veren tercümeleleri de hatalı bulmuştur. (Bk. Yavuz, *a.g.b.*, s. 256.) Muhtemelen, bu yorumunda, إِنَّمَا yoluyla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun fihin yerini, hasr edatından sonra ikinci sıradaki kelime olarak belirlemesi etkili olmuştur. (Bk. Yavuz, *a.g.b.*, s. 254.) Halbuki belâgat âlimlerinin, mahsûrun fihin yerini açıklarlarken dile getirdikleri “mahsûrdan sonradır” şeklindeki ifadelerinden maksat, mahsûrun fihin mahsûrdan önce gelmediği, sonra geldiğini bildirmektir.

Tablo 36: Âl-i İmrân, 3/185. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنَّمَا	تُوفُونَ أَجُورَكُمْ	يَوْمَ الْقِيَامَةِ
İnnema	Amellerinizin karşılığını tam olarak alırsınız	Kıyamet günü

Cümlede **إِنَّمَا** lafzı, **إِلَّا + مَا** anlamındadır. Buna göre cümle **لَا تُوفُونَ أَجُورَكُمْ إِلَّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ** yerindedir.³¹² **إِنَّمَا** sayesinde anlam, hasr üslûbuyla ifade edilmiştir. Hasr, fiil cümlesinde meydana gelmiş, naibul failin mef'ûlün bihe müteallik fiili mef'ûlün fihe (zaman zarfına³¹³) hasredilmiştir (bk. Tablo 36). Mevsûf, sıfata hasredilerek mevsûfun, mahsûrun fihte belirtilenden başka sıfatının olmadığı anlamı kastedilmiştir. Muhataplar, amellerin tam karşılıklarının tam karşılığını ahirette alacaklarını bilmekle beraber kanaat ve tutumları göz önünde tutularak, amellerinin karşılığının dünya hayatında alınacağına inanan kimseler konumuna konarak bu hasr ile düşünceleri tersine çevrilmiş,³¹⁴ iyi ve kötü fiillerin karşılıklarının tam ve eksiksiz olarak dünyada değil ahirette alınacağı bildirilmiştir.

19.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, Uhud savaşında başlarına birçok sıkıntı gelmiş olan müminleri teselli etmek ve münafıkları kınamak maksadıyla gelmiştir.³¹⁵ Zaferin ardından gelen yenilgiye ve şehitlere üzülen Müslümanlar, dünya hayatının menfaatlerinden, zafer ve ganimetten başkasını arzulamayan kimseler konumuna konmuşlardır.³¹⁶

Allah yolunda gayret gösteren şehit veya gazi olan müminlerin, amellerinin karşılıkları dünya hayatında kısmen görülse bile onların tam karşılıklarının, eksiksiz mükafat

³¹¹ Âl-i İmrân, 3/185. Âyetin tam metni şöyledir:

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوفُونَ أَجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْعُرُورِ

³¹² Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, IX, 452; Nâzirü'l-ceyş, *a.g.e.*, I, 404; Reşid Rızâ, *a.g.e.*, IV, 222.

³¹³ İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-lebîb*, s. 407.

³¹⁴ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, IV, 188.

³¹⁵ DİB, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 730.

³¹⁶ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, IV, 188.

ve cezanın dünyada değil ahirette verileceği bildirilmektedir.³¹⁷ Kaldı ki en büyük nimet ve azap bir daha çıkarılmamak üzere cennete veya cehenneme yerleştirilmektir ki, zaten bu, dünya hayatında mümkün olmayacaktır. Zira dünya, amellerin karşılığını alma, mükafat ve ceza yeri değildir. Cennete veya cehenneme yerleşme tamamlanmadıkça amellerin karşılıkları tam olarak verilmiş olmayacaktır.³¹⁸ Amellerin karşılığını eksiksiz olarak dünyada almak mümkün değildir; bu ancak ahirette olacaktır.

Böylece, Müslümanlara, fitneye düşülmemesi ve Allah'ın yardımı hakkında yanlış düşüncelere kapılmaması gerektiği hatırlatılmaktadır.³¹⁹

19.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*Kıyamet günü, size [yaptıklarınızın] karşılıkları tam olarak verilecektir.*”
2. **Atay:** “*... ve diriliş günü ücretleriniz kesinlikle ödenecektir.*”
3. **Ateş:** “*Kıyamet günü ecirleriniz size eksiksiz verilecektir.*”
4. **Ayıntabî:** “*Kıyamet günü hayır ve şer herkesin amellerinin karşılığı tamamen verilecektir.*”³²⁰
5. **Bilmen:** “*Ve şüphe yok sizlere ecirleriniz kıyamet gününde ödenecektir.*”³²¹
6. **Çantay:** “*Ecirleriniz (yaptıklarınızın karşılıkları) muhakkak kıyamet günü tastamam verilecektir.*”
7. **DİB:** “*Ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir.*”
8. **Döndüren:** “*Kıyamet günü, size, yaptıklarınızın karşılıkları tam olarak verilecektir.*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*Kuşkusuz yaptıklarınızın karşılığı kıyamet günü eksiksiz ödenecektir.*”
10. **Elmalı:** “*... ecirleriniz ancak kıyamet günü tamamlanacak.*”

³¹⁷ Bk. Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I, 448-449; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, IX, 452; Beyzâvî, *a.g.e.*, II, 52; Neseî, *a.g.e.*, I, 318; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, II, 123; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 467; Alûsî, *a.g.e.*, II, 537; Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, IV, 222.

³¹⁸ Neseî, *a.g.e.*, I, 318; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtû*, III, 460.

³¹⁹ DİB, *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, I, 731.

³²⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, I, 281.

³²¹ Bilmen, *a.g.e.*, I, 514.

11. **Feyizli:** “*Ecirleriniz (yaptıklarınızın karşılıkları) ancak kıyamet günü tastamam verilecektir.*”
12. **İslâmoğlu:** “*Ve kıyamet gününde, karşılıklarınız size tam olarak ödenir.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*... yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir.*”
14. **Öztürk(M):** “*Bu dünyada yaptıklarınızın karşılığı kıyamet-hesap gününde size tastamam verilecektir.*”
15. **Öztürk(YN):** “*Hak ettiğiniz karşılıklar size, kıyamet günü, eksiksiz bir biçimde mutlaka verilecektir.*”
16. **Sülün:** “*Kıyamet Günü mükâfatlarınız size eksiksiz verilecektir.*”
17. **Şimşek:** “*Ve kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz verilecektir.*”³²²
18. **TDV:** “*Ve ancak kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı size tastamam verilecektir.*”
19. **Toptaş:** “*Kıyamet günü yaptıklarınızın karşılığı mutlaka ödenecektir.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*(İşte ölüm sonrası inkârcular karşılıksız kalmayacaktır. Bazıları bir zaman için dünya da yaptıklarının yanlarına kâr kaldığını zannetse de, iyi-kötü tüm yaptıklarınıza verilecek) karşılıklarınız size ancak (kabirleriniz den kalkacağınız) kıyâmet günü tamamıyla ödenecektir.*”

19.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türkçeye yansıtmaları açısından değerlendirdiğimizde Akdemir, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Döndüren, İslâmoğlu, Öztürk(M), Sülün ve Şimşek’e ait ait meâllerdeki tercümelerde bu anlamın bulunmadığı görülmektedir. Bu tercümelerden, amellerin karşılıklarının kıyamet günü tam olarak verileceği (isbat) anlamı anlaşılırken; karşılıkların eksiksiz olarak, ahiretten başkasında, dünyada verilmeyeceği (nefiy) anlamı anlaşılmamaktadır. Hasrın şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu meâllerdeki tercümelerde hasr gerçekleşmemiş; anlam hasr ile ifade edilmemiştir.

Yine söz konusu hasr anlamı, Atay’a ait meâlde “*kesinlikle*”, Çantay’a ait meâlde “*muhakkak*”, Elmalı-Dumlu’ya ait meâlde “*kuşkusuz*” ve “Öztürk(YN) ve Toptaş’a ait

³²² Sait Şimşek, *a.g.e.*, I, 456.

meâllerde “*mutlaka*” zarflarıyla karşılanmak istenmiş görünüyor. Şayet böyleyse bu zarflar, Türk Dilinde fiilin bildirdiği anlamı kesinlik kazandırmak ve güçlendirmek için gelmekte,³²³ hasr göreviyle gelmemektedir. Bu sebeple, bu tercümelerde de hasr gerçekleşmediğinden âyette hasr üslûbuyla vurgulanan ince anlam (nefiy anlamı) bu tercümelerde bulunmamaktadır. Bunlardan da amellerin karşılıklarının tam olarak ahiret hayatında verileceği, eksiksiz karşılıkların dünyada hayatında verilmeyeceği anlamı anlaşılmamaktadır.

Buna karşın, DİB, Elmalılı, Feyizli, Kur’an Yolu, TDV ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerdeki tercümeler, söz konusu hasr anlamını “*ancak*” edatıyla Türk Diline uygun şekilde aktarmışlardır. Bunlarda nefiy ve isbat anlamları bir arada bulunduğundan bunlar hasrı ifade edici nitelikte, bu bakımdan isabetli çevirilerdir.

Bununla beraber, âyetin hasrıyla gelen cümlesinde tahsîsin *يَوْمَ الْقِيَامَةِ* “kıyamet günü” üzerinde gerçekleşmiş olduğu dikkate alındığında Elmalılı ve Kur’an Yolu meâllerindeki tercümelerin, Kur’an’ın üslûbunu ve maksadını daha fazla muhafaza ve ifade ettikleri görülmektedir. Diğer tercümelerde söz konusu vurgu bu iki meâldeki kadar açık ve belirgin değildir. Bunlardan “*ancak kıyamet günü yaptıklarınızın (başka gün yaptıklarınızın değil)*” şeklinde hatalı bir anlama ihtimali bulunmaktadır.

Âyette hasrıyla vurgulanan anlam, hasrın ifade biçimine riayet edilerek Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Sizlere amellerinizin tam karşılığı ancak kıyamet gününde ödenecektir.”

20 *إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ*³²⁴

Tablo 37: ez-Zümer, 39/10. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنَّمَا	يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ	بِغَيْرِ حِسَابٍ
İnnema	Sabredenlere ödülleri verilir	Hesapsız, ölçüsüz şekilde

³²³ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507. Ayrıca bk. Ayverdi, *a.g.e.*, s. 660, 720, 841, 859; TDK, *Türkçe Sözlük (I-II)*, II, 1280, 1423, 1584, 1597; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, III, 2571, 2864, 3279, 3329;.

³²⁴ ez-Zümer, 39/10. Âyetin tam metni şöyledir:

قُلْ يَا عِبَادِ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا رَبَّكُمُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوفَى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ

إِنَّمَا edatı, إِلَّا + مَا anlamında hasr yoludur. Mahsûrun fihi, cümledeki son kayıt olup, بِغَيْرِ حِسَابٍ sözüdür; hasr onda gerçekleşmektedir (bk. Tablo 37). Buna göre hasr ifadesi, مَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ إِلَّا بِغَيْرِ حِسَابٍ yerindedir.³²⁵ Böylece anlam ve yargı, hasr üslubuyla ifade edilmiştir.

Hasr, sabra verilecek mükafatın, sabrın miktarı kadar olacağını, göğüs gerilen meşakkat ve zorluğun miktarından fazla olmayacağını zannedenlerin zanlarını tersine çevirmek ve bu yanlış kanaatlerini doğrusuyla düzeltmek üzere gelmiştir.³²⁶

“hesapsızca” cümlede أَجْرَ “ödül”ün veya الصَّابِرُونَ “sabredenler”in hâlini göstermektedir. Cümle, “ödül”ün hâli kabul edildiğinde, إِنَّمَا يُوفَّقُونَ أَجْرَهُمْ كَاتِبًا بِغَيْرِ حِسَابٍ ; “sabredenler”in hâli olarak alındığında da إِنَّمَا يُوفَّقُونَ أَجْرَهُمْ كَاتِبِينَ بِغَيْرِ حِسَابٍ عَلَيْهِ şeklinde takdir edilir.³²⁷ Şu hâlde hasr ile gelmiş olan âyet, مَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ إِلَّا كَاتِبًا, مَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ إِلَّا كَاتِبِينَ غَيْرِ مُحَاسِبِينَ veya مَا يُوفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ إِلَّا كَاتِبِينَ غَيْرِ مُحَاسِبِينَ yerindedir.

Hasr, fiil cümlesinde; failin mef'ûle müteallik fiili ile hâl arasında meydana gelmiştir. Bu suretle mevsûf sıfata hasredilerek, mevsûfun mahsûrun fihte belirtilenden başka vasfının olmadığı ifade edilmiştir.

20.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyetin, karşılaştıkları eziyet ve sıkıntılara tahammül gösterip, dinlerini terk etmeyen, dini yaşantılarında gevşeklik göstermeyen, gerektiğinde vatanından, malından-mülkünden, akraba ve dostlarından uzak kalmanın sıkıntı ve meşakkatini göze alıp hicret eden, sabreden Müslümanları teselli etmek ve ahirette bu sabırlarının mükafatının hesapsız olacağını haber vermek üzere nazil olduğu bildirilmiştir.³²⁸

³²⁵ Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh et-Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb fi'l-keşfi 'an kınâ'i'r-rayb: Hâşiyetü't-Tîbî 'ale'l-Keşşâf*, I-XVII, nşr. Cemil Benî 'Atâ, 1434/2013, XIII, 355; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 356.

³²⁶ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXIII, 356.

³²⁷ Alûsî, *a.g.e.*, XII, 238. Ayrıca bk. Neseî, *a.g.e.*, III, 173; Ebü'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, *et-Tibyân fi'r-râbi'l-Kur'ân*, Riyad-Amman: Beytü'l-efkârî'd-devliyye, 1419/1998, II, 1109.

³²⁸ Vâhidî, *a.g.e.*, *el-Vasîf*, III, 574; Begavî, *a.g.e.*, IV, 81; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXVI, 431; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VII, 246.

Bütün çabalarına rağmen bulunduğu ortamda dinî ve ahlâkî hayatını gereğince yaşama imkânı bulamayıp, başka bir ortam veya ülke bularak oraya gitmek, inandığı değerler uğruna birçok zorluk ve meşakkate tahammül göstermek, ancak büyük bir sabır ve kararlılıkla yapılabilecek en zor işlerdendir. Bu sebeple, inandığı değerlerden vazgeçmeyen, inançlı ve erdemli olarak yaşayabilmek uğruna büyük bir özveri ortaya koyan insanlara, sabırlarının karşılığı olarak ahirette verilecek mükafatın bildirildiği cümle hasr üslûbuyla gelmiştir. Netice olarak, bu hasr ile, sabredenlere verilecek ödülün çokluğundan dolayı ölçüsüz olacağı (isbat),³²⁹ başka şekilde olmayacağı (nefiy) haber verilmiştir.

20.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Güçlülere göğüs gerenlere de gelince; onlara karşılıkları hesapsız olarak ödenecektir.”
2. **Atay:** “Yalnız, katlananlara ödülleri sonsuz olarak ödenecektir.”
3. **Ateş:** “Ancak sabredenlere, ödülleri hesapsız ödenecektir.”
4. **Ayıntabî:** “Ancak (vatanından hicrete, sıkıntıya, ibadetteki meşakkate,) sabredenlerin mükâfatları hesapsız olarak verilecektir.”³³⁰
5. **Bilmen:** “Şüphe yok ki, sabredenler için mükâfatları hesapsız olarak ödenecektir.”³³¹
6. **Çantay:** “Ancak sabredenlere ecirleri hesapsız ödenecektir.”
7. **DİB:** “Sabredenlere mükafatları elbette hesapsız olarak verilir.”
8. **Döndüren:** “Ancak sabredenlere, karşılıkları hesapsız olarak ödenecektir.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Yalnız sabredenlerin ödülleri sınırsız olarak ödenir.”
10. **Elmalı:** “Ancak sabredenlerdir ki ecirlerine hesapsız erdirilir.”
11. **Feyzli:** “Ancak (Allah yolunda, taviz vermeden yaşamak için göç etmeye sabredip) dayanıp direnenlere mükâfatları hesapsız ödenecektir.”

³²⁹ Âyetin bu cümlesi “Diğer insanlar gibi hesaba çekilmeyecekleri ve hesaba çekilmeksizin cennete girecekleri” şeklinde de yorumlanmıştır (Bk. Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muħîṭ*, IX, 190; Alûsî, *a.g.e.*, XII, 238; Nesefî, *a.g.e.*, III, 173; Ukberî, *et-Tibyân*, II, 1109). Bu yoruma göre, bu hasr ifadesiyle, sabredenlerin hesaba çekilmeksizin, doğrudan cennete girecekleri, ahirette durumlarının başka türlü olmayacağı bildirilmiş olmaktadır.

³³⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 62.

³³¹ Bilmen, *a.g.e.*, VI, 3068.

12. **İslâmoğlu:** “Şüphesiz sabredenlere, karşılıkları hesapsız verilecektir.”
13. **Kur’an Yolu:** “Sabredenlere mükâfatları hesapsız verilecektir.”
14. **Öztürk(M):** “Unutmayın ki Allah yolunda hicret etmek, vatanından sürülmek gibi zorluklara göğüs gerenlere sınırsız mükafat verilecektir.”
15. **Öztürk(YN):** “Sadece sabredenlere, ücretleri hesapsız ödenecektir.”
16. **Sülün:** “Sabredenlere, mükâfatları mutlaka hesapsız ödenir.”
17. **Şimşek:** “Şüphesiz sabredenlere mükafatları sınırsız verilecektir.”³³²
18. **TDV:** “Yalnız sabredenlere, mükâfatları hesapsız ödenecektir.”
19. **Toptaş:** “Ancak sabredenlere mükafatı hesapsız verilir.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “(Her amelin belirli bir karşılığı varsa da) ancak sabredenlere ecirleri (ölçü ve tartıya tâbi olmaksızın) hesapsız olarak tasmam ödenecektir.”

20.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr üslûbunu Türk Dilinde gerçekleştirmeleri ve üslûbun söze kattığı anlamı ifade etmeleri açısından değerlendirildiklerinde onlardaki tercümelemlerin bir kısmında hasrın hiç gerçekleşmediği; bir kısmında ise hasrın yanlış kelime üzerinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu durumda çalışmaya dayanak teşkil eden meâllerin hiçbirinde, hasr, âyetin üslûp, anlam ve maksadına uygun şekilde Türkçeye aktarılmamıştır.

Bu çerçevede Akdemir, Kur’an Yolu, Öztürk(M)’e ait meâllerdeki tercümelerden, sabredenlere ahirette verilecek ödülün hesapsız olacağı (isbat) anlamı anlaşılma-ber ödülün hesapsız olmasından başka bir şekilde olmayacağı (nefiy) anlamı anlaşılma-maktadır. Nefyin eksik olması sebebiyle hasr gerçekleşmemiş ve bu üslûbun âyete kattığı ince anlam Türkçede ifade edilememiştir.

Aynı şekilde, söz konusu hasr anlamı, Bilmen’e ait meâlde “şüphe yok”, DİB’ye ait meâlde “elbette”, İslâmoğlu ve Şimşek’e ait meâllerde “şüphesiz” ve Sülün’e ait meâlde de “mutlaka” zarflarıyla gerçekleştirilmek istenmiş görünüyor. Şayet böyleyse, bu zarflar dilimizde, fiildeki oluş ve kılış anlamını kesinleştirmek ve güçlendirmek için geldikleri³³³ hasr göreviyle gelmediklerinden bu tercümelerde de hasr zayi olmuştur.

³³² Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 343.

³³³ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 508. Ayrıca bk. TDK, *Türkçe Sözlük (I-II)*, I, 694; II, 1597, 2104; Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, II, 1412; III, 3329; IV, 4507-4508; Ayverdi, *a.g.e.*, s. 336, 859, 1178-1179.

Diğer yandan, âyetteki hasr, Atay, Elmalı-Dumlu ve TDV’ye ait meâllerde “yalnız”; Ateş, Ayıntabî, Çantay, Döndüren, Elmalılı, Feyizli, Toptaş ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerde “ancak” ve Öztürk(YN)’e ait meâlde “sadece” edatlarıyla Türkçede karşılanmış ve bu suretle hasr gerçekleşmiştir. Fakat âyette mahsûrun fiḥ بِغَيْرِ حِسَابٍ “hesapsız” sözü olduğu ve hasr onda meydana geldiği hâlde adı geçen tercümelerde hasr الصَّابِرُونَ “sabredenler” lafzında gerçekleştirilmiştir. Böylece “sabredenlere ödülün hesapsız verileceği (başka şekil ve suretle verilmeyeceği)” anlamı yerine “ödülün hesapsız olarak sadece sabredenlere verileceği (başkasına verilmeyeceği)” anlamı ifade edilmiştir. Bu anlamın âyetin üslûp ve maksadına aykırı olduğu açıktır.

Âyette hasr ile vurgulanan anlam, Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

“Sabredenlere ödülleri ancak hesapsız verilecektir.”

21 إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ³³⁴

Tablo 38: el-Fatır, 35/6. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
إِنَّمَا	يَدْعُوا حِزْبَهُ	لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ
İnnema	Taraftarını çağırır	Ateşe gireceklerden olmaları için

Âyette إِنَّمَا edatı, إِلَّا + مَا yerinde gelmiştir. Cümle مَا يَدْعُوا حِزْبَهُ إِلَّا لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ anlamındadır. Bu suretle nefiy ve istisna bir arada gelmiş ve bu sayede söz hasr üslûbuyla ifade edilmiştir.

Hasr, fiil cümlesinde; failin mef’ûlün bihe müteallik fiili ile mef’ûlün li-eclih arasında meydana gelmiş; fiil mef’ûlün li-eclihe hasredilmiştir. Mahsûrun fiḥ, masdar-ı müevvel konumunda olan لِيَكُونُوا fiili ve müteallikleridir (bk. Tablo 38). Fiile bitişmiş olan

³³⁴ el-Fatır, 35/6. Âyetin tam metni şöyledir:

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

lâm (ل) harfinin, sebep göstermek (tâil),³³⁵ bir durumdan başka bir duruma geçmeyi (sayrûret)³³⁶ veya varılan neticeyi göstermek (âkıbet)³³⁷ için gelmiştir.³³⁸

Mevsûfun sıfata hasredilerek, mevsûfun mahsûrun fihte belirtilenden başka sıfatının olmadığı anlamı kastedilmiştir. Böylece failin, fiilini zikredilen sebep ve maksatla işliyor olduğu, fiilinin bundan başka hiçbir gerekçe ve maksadının olmadığı belirtilmiştir. Yahut (lam (ل) harfinin sayrûret ve âkıbet için olduğu itibarıyla;) failin fiilinin belirtilenden başka bir hâl ve akıbetle neticelenmeyeceği ifade edilmiştir.

21.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr ifadesi, çok aldatan şeytanın insanın düşmanı olduğunun bildirilip, insanlardan, onu düşman olarak bilip, hile ve aldatmalarına karşı uyanık olmalarının istendiği ve vesveselerine kanıp kendisine tâbi olanları ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaları için çağırıldığı uyarısının yapıldığı bir bağlamda gelmiştir.³³⁹

Âyet, Böylece hasr ifadesiyle, şeytanın, heva ve arzulara uymaya, dünyaya meyletmeye yönelik vesveselerini insanların alevli ateşe atılmaları maksadıyla verdiği, vesveselerinin bundan başka hiçbir maksadının olmadığı anlamı kastedilmiştir. Yahut onun vesveselerine uyulduğu takdirde başa gelecek hâlin ve varılacak sonun, alevli ateşe atılmaktan başkası olmayacağı anlamı vurgulanmak istenmiştir.³⁴⁰

21.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “O, taraftarlarını alevli ateşe gireceklerden olmaya çağırır.”

2. **Atay:** “... o kendi taraftarlarını ateşlik kimseler olmaya çağırır.”

³³⁵ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, IX, 378; a.mlf., *Belâgatü'l-Kur'an*, VIII, 265; Dürre, *a.g.e.*, VII, 642.

³³⁶ İbn 'Atiyye, *a.g.e.*, IV, 430.

³³⁷ Dervîş, *a.g.e.*, VI, 264.

Alûsî, âkıbet lâmı olduğu görüşünü isabetli bulmamıştır. Bk. Alûsî, *a.g.e.*, XI, 342.

³³⁸ İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 261-262.

³³⁹ el-Fâtır, 35/5-6.

³⁴⁰ İbn 'Atiyye, *a.g.e.*, IV, 430; Şevkânî, *a.g.e.*, s. 389; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 342; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 261-262.

3. **Ateş:** “*O, partisini alevli ateşin halkından olmağa çağırır.*”
4. **Ayıntabî:** “*O, kendisine tabi olanları, cehennemlik olsunlar diye (heveslerine uymaya ve dünyaya meyletmeye) davet eder.*”³⁴¹
5. **Bilmen:** “*O muhakkak ki, kendi etrafında toplananları dâvet eder ki, alevli cehennem yâran'ından oluversinler.*”³⁴²
6. **Çantay:** “*O, (kendisine tâbi olan) güruhunu ancak alevli cehennem yârânından olmaları için davet eder.*”
7. **DİB:** “*O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateşe girecek kimselerden olmaya çağırır.*”
8. **Döndüren:** “*O, kendi yandaşlarını, alevli ateş ehlinde olmaya çağırır.*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*O, kendi taraftarlarını, ancak alevli ateşin halkından olmaya çağırır.*”
10. **Elmalı:** “*... çünkü o etrafına toplanan hizbini ancak eshabı Saîrden olsunlar diye da'vet eder.*”
11. **Feyzli:** “*O, kendi taraftarlarını ancak alevli ateş ehlinde olmaları için çağırır.*”
12. **İslâmoğlu:** “*O kendi yoldaşlarını, çılgın ateşin sakinleri olmaya çağırır.*”
13. **Kur'an Yolu:** “*Çünkü o kendisine uyacaklara yakıcı ateşin mahkûmlarından olsunlar diye çağrıda bulunur.*”
14. **Öztürk(M):** “*Çünkü şeytan kendine uyanları cehennemlikler arasına sürükler.*”
15. **Öztürk(YN):** “*Hiç kuşkusuz, o kendi hizbini cehennem yârânından olmaları için çağırır durur.*”
16. **Sülün:** “*O, taraftarlarını ancak Çılgın Ateş'in sahiplerinden olmaya çağırır.*”
17. **Şimşek:** “*O, taraftarlarını cehennemliklerden olmaya çağırır.*”³⁴³
18. **TDV:** “*O, kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinde olmaya çağırır.*”
19. **Toptaş:** “*Şeytan kendi taraftarlarını ancak ateş ehlinde olmaları için çağırır.*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*O, taraftarlarını ancak o son derece tutuşturulmuş ateşin arkadaşlarından olmaları için (nefsin arzusuna uymaya) davet etmektedir.*”

³⁴¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 444.

³⁴² Bilmen, *a.g.e.*, VI, 2886.

³⁴³ Sait Şimşek, *a.g.e.*, V, 238.

21.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr üslûbunu Türkçeye yansıtılmaları bakımından değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Döndüren, İslâmoğlu, Öztürk(M), Şimşek, Kur'an Yolu ve Öztürk(YN)'e ait meâllerdeki tercümelemlerin hasrı yansıtılmadıkları görülmektedir.

Diğer yandan, Akdemir, Atay, Ateş, Bilmen, Döndüren, İslâmoğlu, Öztürk(M), Şimşek'e ait tercümelemlerde, âyette لِيَكُونُوا fiilinin başındaki lâm (ل) harfinin, sebep gösterme, başa gelen hâli veya varılan neticeyi gösterme maksatları görmezden gelinerek, isme yönelme anlamı katan harf-i cer olarak alınıp, âyete, şeytanın, taraftarlarını alevli ateşe gireceklerden *olmaya çağırdığı* yönünde maksattan uzak bir anlam verilmiştir. Bu tercümelemlerden, şeytanın çağrısının sebebi veya akıbeti anlaşılmamakta; çağrısının neye olduğu anlaşılmaktadır. Halbuki şeytan, Allah'ın emirlerini çiğnemeye, günah işlemeye çağırılmaktadır. Bunu da sadece insanların ateşe atılmaları için yapmaktadır. Sonuç olarak, bu tercümelemlerden, şeytanın taraftarlarını alevli ateşe atılmaları *için çağırdığı* (isbat) ve bundan başka bir maksatla çağırılmadığı (nefiy) anlamlarının ikisi de anlaşılmamaktadır. Bu tercümelemlerde, hasrın şartlarından nefiy ve isbat eksik olduğundan hasr üslûbu gerçekleşmemiştir.

Öte yandan, Ayıntabî, Kur'an Yolu ve Öztürk(YN)'e ait meâllerdeki tercümelemlerde lâm harfine, sebep gösterme anlamı verilip, Türk Dilinde "için" zarfıyla karşılanmıştır. Bunlardan, şeytanın taraftarlarını alevli ateşe atılmaları *için çağırdığı* (isbat) anlamı anlaşılmakla beraber bundan başka bir maksatla çağırılmadığı (nefiy) anlamı bulunmamaktadır. Bu tercümelemlerde hasrın şartlarından nefiyin eksik olması sebebiyle gerçekleşmemiştir.

Bunlara karşın, âyetteki hasr üslûbu, Çantay, DİB, Elmalı-Dumlu, Elmalılı, Feyizli, Sülün, TDV, Toptaş ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde "*ancak*" edatıyla Türk Dilinde isabetli bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Bu meâllerdeki tercümelemler, âyetteki hasrı yansıtıcı niteliktedir.

Bu meâller, hasr anlamını yansıtılmaları bakımından değerlendirildiklerinde, DİB, Elmalı-Dumlu, Sülün, TDV'ye ait meâllerdeki tercümelemlerde de yukarıda anlatıldığı üzere, lâm harfi, isme yönelme anlamı katan harfi cer olarak alınıp, şeytanın, taraftarlarını

“ancak ... olmaya çağırıldığı” yönünde maksattan uzak bir mana verilmiştir. Bu tercüme-lerden, çağrısının sadece neye olduğu anlaşılakta; şeytanın çağrısını sadece hangi sebeple yaptığı veya sadece hangi hâl ve akıbetle neticelendiği anlaşılmamaktadır. Sonuç olarak, bu tercümelerde hasr üslûbu gerçekleşmiş olmakla beraber, âyette hasr ile kastedilen ince anlam maksadı karşılamamaktadır. Diğer yanda, Çantay, Elmalılı, Feyizli, Toptaş ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerdeki tercümelerin, âyetteki hasr üslûbunu ve bu üslûbun söze kattığı ince anlamı isabetle Türk Dilinde yansıttıkları görülmektedir. Bu tercümelerden, şeytanın taraftarlarını alevli ateşe atılmaları için çağırıldığı (isbat) ve onları bundan başka bir maksatla çağırmadığı (nefiy) anlamları bir arada anlaşılmaktadır.

Ustaosmanoğlu’na ait meâldeki tercüme, âyetteki hasr üslûbunu ve hasr anlamını aşikâre gösterdiğinden âyetin maksat ve anlamının bu meâlde daha açık ifade edildiği söylenebilir.

Bununla birlikte, lâm harfinin fiilin gerçekleşme sebebini, insanın düştüğü durumu veya insanı götürdüğü sonu göstermesi itibarlarıyla bu âyetin anlamını Türk Dilinde aşağıdaki şekilde de ifade edebiliriz:

“O, taraftarlarını ancak, alevli ateşin mensuplarından olmaya çağırır.”

22 إِنَّمَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ
إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ³⁴⁴

Tablo 39: el-Mümtehine, 60/9. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
إِنَّمَا	يَنْهَاكُمْ اللَّهُ	أَن تَوَلَّوْهُمْ
İnnemâ	Allah size yasaklar	dost olmanızı

³⁴⁴ el-Mümtehine, 60/9. Âyetin tam metni şöyledir:

إِنَّمَا يَنْهَاكُمْ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِّن دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَن تَوَلَّوْهُمْ وَمَن يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ

Âyette *إِنَّمَا* edatı, *إِلَّا* + *مَا* yerinde gelmiştir. Böylece cümlede nefiy ve istisna bir arada geldiğinden anlam, hasr üslûbuyla ifade edilmiştir. Hasr, fiil cümlesinde; *يُنْهَأُكُمْ* “*ya-saklama*” fiili ile *الَّذِينَ* ism-i mevsulü ve sılasından bedel-i iştimâl³⁴⁵ olan *أَنْ تَوَلَّوْهُمْ* “*dost olma*” arasında meydana gelmiş; fiil bedele hasredilmiştir. Mahsûrun *fih*, masdar-ı müevvel suretinde gelen bedel görevli *أَنْ تَوَلَّوْهُمْ* ifadesidir; hasr bu ifadede gerçekleşmiştir (bk. Tablo 39).

Nitekim cümlede, *أَنْ تَوَلَّوْهُمْ* ifadesinin *الَّذِينَ* ism-i mevsulü ve sılasından bedel-i iştimâl yapılarak³⁴⁶ cümlede en son olarak getirilmesinden maksadın da bu olduğu anlaşılıyor. Zira, bilindiği üzere, *إِنَّمَا* yoluyla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun *fih*, sözdeki en son ifadedir. Şayet cümle bedelsiz olarak *الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ* *إِنَّمَا يَنْهَأُكُمُ اللَّهُ عَنِ أَنْ تَتَوَلَّوْا الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ* şeklinde gelmiş olsaydı, mahsûrun *fihin*, ism-i mevsul ve sılası olduğu vehmedilecek ve “*Allah sadece bu kimselerle dost olmanızı yasaklıyor (başkalarıyla değil)*” şeklinde bir anlamaya ihtimal bulunacaktı. Ancak *أَنْ تَتَوَلَّوْا* “*dost olma*” ifadesi bedel yapılmak suretiyle en sonda getirilerek bu ihtimal ortadan kaldırılmıştır. Bilindiği üzere, bedel ile gelen cümlelerde asıl maksat, bedel olan kelime olup, öncesindeki kelime (*mübdelün minh*) ona bir hazırlık olarak zikredilmektedir. Bu sebeple, burada vurgu, belirli kişilere değil, onlarla kurulacak belli bazı ilişkilere dir. Bu itibarla âyetteki hasr ifadesi, *مَا يَنْهَأُكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ* şeklinde takdir edilir.³⁴⁷

Sıfat mevsûfa hasredilmekle, yasaklama sıfatının, dostluk kurma mevsûfuyla sınırlandırıldığı, sıfatın belirtilen mevsûftan başkasında bulunmadığı ifade edilmektedir.

³⁴⁵ Zeccâc, *a.g.e.*, V, 158; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, V, 297; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 521; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 60; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, X, 157; Alûsî, *a.g.e.*, XIV, 270; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXVIII, 153.

³⁴⁶ Zeccâc, *a.g.e.*, V, 158; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, V, 297; Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 521; Kurtubî, *a.g.e.*, XVIII, 60; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ*, X, 157; Alûsî, *a.g.e.*, XIV, 270; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXVIII, 153.

³⁴⁷ Bu takdir, *إِنَّمَا يَنْهَأُكُمُ اللَّهُ إِلَّا عَنِ أَنْ تَتَوَلَّوْا الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ* şeklinde yapmak da mümkündür. Bu durumda da hasr, *أَنْ تَتَوَلَّوْا* ifadesinde meydana gelmektedir. Ancak yukarıdaki takdirde hasrın söz dizimi, Mushaf’ın üslûbuna ve maksadına uygun olarak gelmiştir.

Nihâyet bu hasr ifadesiyle, müşriklerle bağ ve ilişkilerin herhangi bir kayıt ve şarta bağlanmadığını, ilişkilerin serbest bir biçimde geliştirilebileceğini zan veya bu konuda tereddüt edenlerin inançları tersine çevrilmektedir.³⁴⁸

22.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr ifadesi, müminlerin, değerler sıralamasına riayet hususunda uyarıldıkları, müşriklerle ilişkilerinin birtakım şartlara bağlandığı bir bağlam içerisinde gelmiştir.³⁴⁹

Âyetin nüzul sebebi olarak nakledilen Hâtıb b. Ebû Beltea (öl.30/650) olayından³⁵⁰ ve âyetin sözdizimi ile üslûbundan anladığımız üzere, bu hasr ifadesiyle, müminlerle din konusunda savaştan, onları yurtlarından çıkararak ve çıkarılmaları için destek verenlerle sadece Allah'a ve Resulüne iman ve bağlılık ilkesiyle bağdaşmayan, emanete hıyanet niteliği taşıyan ve Müslümanların güvenliğini ihlâl eden ilişkiler kurulması yasaklanmaktadır. Onlara iyilik, merhamet, adalet ve insaf gibi imanî ve ahlakî erdemler temelinde ilişkiler kurma yasaklanmamaktadır³⁵¹. Kaldı ki Allah'ın engin lütfu ve keremiyle, onların Müslümanlara olan düşmanlığını dostluğa dönüştürecek ve İslam dinine girmelerini sağlayacak olan da Müslümanların onlara karşı geliştireceği erdemli davranışlardır.³⁵² Dolayısıyla hasr üslûbu âyete, “*Allah onlarla sadece dost olmanızı yasaklamaktadır (başka insani ilişkiler kurmanızı değil)*” anlamı kazandırmıştır. Böylece, müşriklerle Müslümanların güvenliğini ihlâl edecek dostluk ilişkileri kurmanın yasaklandığı, bundan başkasının yasaklanmadığı bildirilmiştir.

22.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*Allah ancak dininizden dolayı sizinle savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanıza yardımcı olanları dost edinmenizi engeller.*”

³⁴⁸ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXVIII, 153.

³⁴⁹ el-Mümtehine, 60/1-8.

³⁵⁰ Rivâyetlere göre, bu sahâbî, Mekke'deki yakınlarının güvenliğini sağlamak amacıyla Hz. Peygamber'in Mekke fethi hazırlığıyla ilgili verdiği gizli bilgiyi Mekke müşriklerine sızdırmaya teşebbüs etmiş, ancak çok geçmeden vahiyle hakikat ortaya çıkmış, gönderilen mektup yerine ulaşmadan ele geçirilmiştir. Bk. Taberî, *a.g.e.*, XXIII, 311-315.

³⁵¹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXIX, 521.

³⁵² Bk. el-Mümtehine, 60/7.

2. **Atay:** “Allah, ancak sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasak eder.”
3. **Ateş:** “Allah sizi; ancak sizinle din hakkında savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan men eder.”
4. **Ayıntabî:** “Allah Teâlâ, sizi ancak, sizinle din hususunda savaşan, sizi yurduzdan çıkaran veya çıkarılmanız için destek veren kimselerle dostluk etmekten men eder.”³⁵³
5. **Bilmen:** “Allah, sizleri ancak din hususunda sizinle muharebede bulunmuş ve sizi yurduzdan çıkarmış ve sizin çıkarılmanıza yardım etmiş olan kimselere dostlukta bulunmanızdan nehyeder.”³⁵⁴
6. **Çantay:** “Allah, sizi ancak sizinle din muharebesi yapmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza arka çıkmış olanlara dostluk etmenizden men eder.”
7. **DİB:** “Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder.”
8. **Döndüren:** “Allah, ancak dininizden dolayı sizinle savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkaranları ve çıkarılmanıza yardımcı olanları dost edinmenizi yasaklar.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Allah, sadece sizinle din konusunda savaşanları, sizi yurduzdan çıkaranları ve sizin çıkarılmanıza yardımcı olanları dost edinmenizi yasaklar.”
10. **Elmalılı:** “Allah sizi ancak size din hakkında kıtal yapan ve sizi yurtlarınızdan çıkaran ve çıkarılmanıza muzaheret eden kimselerden, onlara dostluk etmenizden nehyediyor.”
11. **Feyizli:** “Allah, ancak din(iniz) hakkında sizinle savaşanlarla, sizi (dininize göre yaşadığınızdan dolayı hor görüp) yurduzdan (veya bulunduğunuz yerden) çıkaranlarla ve sizin çıkarılmanıza arka çıkanlarla dostluk kurmanızdan sizi men eder.”
12. **İslâmoğlu:** “Allah size, yalnızca sizinle din savaşı yapan ve sizi yurtlarınızdan çıkaran veya sizin çıkarılmanıza destek verenlerle dostluk kurmanızı yasaklar.”

³⁵³ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 290.

³⁵⁴ Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3694-3695.

13. **Kur'an Yolu:** *“Allah ancak, din konusunda sizinle savaşmış, sizi yurtlarınızdan çıkarmış ve çıkarılmanıza yardım etmiş olanlarla dostluk kurmanızı yasaklar.”*
14. **Öztürk(M):** *“Allah sadece din uğrunda size savaş açmış, sizi yurdunuzdan çıkarmış ve çıkarılmanız için [saldırgan müşriklere] destek sağlamış kimseleri dost edinmenizi yasaklar.”*
15. **Öztürk(YN):** *“Allah sizi; ancak din hakkında sizinle savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak, çıkarılmanıza yardım eden kimselerle dost olmaktan yasaklar.”*
16. **Sülün:** *“Allah size sadece; sizinle din uğrunda savaşan, sizi yurdunuzdan çıkararak ve çıkarılmanıza yardım eden kimseleri velî edinmenizi yasaklamaktadır.”*
17. **Şimşek:** *“Allah din konusunda sizinle savaşan, sizleri yurdunuzdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek olan kimseleri dost edinmekten sakındırıyor.”³⁵⁵*
18. **TDV:** *“Allah, yalnız sizinle din uğrunda savaşanları, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için onlara yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar.”*
19. **Toptaş:** *“Ancak Allah, din konusunda sizinle harp edenleri, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve sizin çıkarılmanıza yardım edenleri dost edinmenizi yasaklar.”*
20. **Ustaosmanoğlu:** *“Allâh sizi ancak o kimselerden; onlarla dostluk kurmanızdan engellemektedir ki, onlar din hususunda sizinle savaşmışlardır, sizi yurtlarınızdan çıkarmışlardır ve sizi çıkarmaya karşı birbirine arka çıkmışlardır.”*

22.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr üslubunu Türk Dilinde karşılamaları açısından değerlendirildiğinde Şimşek'e ait meâldeki tercümede hasr üslubunun karşılanmadığı görülmektedir. Bu tercümeden, Allah'ın, din konusunda Müslümanlarla savaşan, onları yurtlarından çıkararak ve çıkarılmaları için destek olan kimselerle Müslümanların güvenliğini ihlal edecek şekilde ilişkiler kurmalarının yasaklandığı (isbat) anlamı anlaşılacakla beraber bu ni-

³⁵⁵ Sait Şimşek, *a.g.e.*, V, 218.

telikte olmayan başka ilişkilerin kurulmasının yasaklanmadığı (nefiy) anlamı anlaşılma-
maktadır. Nefyin eksik olması sebebiyle bu tercümede hasr gerçekleşmemiş; hasrın söze
kazandırdığı anlam da zayi olmuştur.

Bunlara karşın, âyetteki hasr üslûbunun, Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Bilmen,
Çantay, DİB, Döndüren, Elmalı, Feyizli, Kur'an Yolu, Öztürk(YN), Toptaş ve Ustaos-
manoğlu'na ait meâllerde “*ancak*”; Elmalı-Dumlu, Öztürk(M), Sülün'e ait meâllerde “*sa-
dece*”; TDV'ye ait meâlde “*yalnız*” ve İslâmoğlu'na ait meâlde de “*yalnızca*” edatıyla
Türk Dilinde karşılanmıştır. Fakat bu meâllerden Toptaş'a ait tercümede “*Ancak Al-
lah...*” denilerek, hasr “*dost olma*” sözü yerine “Allah” lafz-ı celali üzerinde gerçekleştirilmiştir. Bu hasr ifadesinde, “*dost olmayı yasaklayan Allah'tır, O'ndan başkası değildir*”
vurgusu yapılmıştır. Böylece âyetin hasr üslûbuyla gözetildiği ve hedeflediği maksat ve
anlam kaybolmuştur.

Aynı şekilde hasr üslûbunu Türk Dilinde gerçekleştirmiş olan Akdemir, Atay,
Ateş, Bilmen, Çantay, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, İslâmoğlu, Öz-
türk(M), Öztürk(YN) ve TDV'ye ait meâllerdeki tercümelerde de hasr ile gözetilen maksat
ve anlam, âyette olduğu şekliyle açık ve belirgin değildir. Türk Belâgatında hasr edatı ya
mahsûrun fih olan lafzın hemen öncesinde veya hemen ardında yer alır. Bu tercümelerde
ise, hasr edatı, mahsûrun fihten uzakta kaldığından “*dost olma*”ya olan vurgu da zayıfla-
mıştır. Bu sebeple âyette hasr ile kastedilen anlamını bu tercümelerden hemen ve kolay-
lıkla anlayamıyoruz. Âyette hasr üslûbunun bedel ile geldiği göz önünde tutularak, “*Al-
lah, sizinle din konusunda savaşanları, sizi yurdunuzdan çıkarırları ve çıkarılmanıza
yardımcı olanları sadece dost olmanızı yasaklar*” (*dostluktan başka ilişkiler kurmanızı
değil*) şeklinde bir tercüme yapılmış olsaydı, âyetin üslûp ve maksadını daha iyi ifade
etmiş olurdu.

Ayıntabî, DİB, Kur'an Yolu, Sülün ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde bu durum
edattan sonra virgül veya noktalı virgül kullanılmak suretiyle edatın kapsamı cümlenin
sonuna kadar genişletilmek istenmiş görünüyor. Noktalama işareti bu maksadı kısmen
karşılama olmakla beraber cümlenin uzun olması sebebiyle maksat ve anlamı açık ve
belirgin biçimde ifade etme problemi bütünüyle çözülememiştir. Ancak bununla beraber
bu meâllerdeki tercümelerin, hasr üslûp ve maksadını karşılama bakımından daha isabetli
oldukları söylenebilir.

Âyetteki hasr ile vurgulanan anlam, ifade biçimi Türk Dilinde benzeri hasr edatıyla karşılanarak şöyle de ifade edilebilir:

“Allah, sizinle din konusunda savaşanlar, sizi yurdunuzdan çıkarırlar ve çıkarılmanıza yardımcı olanlarla yalnızca dost olmanızı yasaklar.”

3.3. Takdîm Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Kur'an'da takdîm yoluyla gelmiş 144 hasr cümlesi bulunmaktadır. Bunların 121'i fiil cümlesinde; 23'ü de isim cümlesinde gelmiştir (bk. Tablo 40).³⁵⁶

Tablo 40: Kur'an'da takdîm yoluyla gelmiş hasr ifadelerinin dağılımı

	TAKDİM
İsim Cümlesi	121
Fiil Cümlesi	23
Toplam	144

Kur'an'da takdîm yoluyla gelmiş hasr ifadelerinden dördünün meâllerdeki tercüme-leri, hasr anlamını Türk Diline yansıtılmaları yönüyle aşağıda değerlendirilecektir.

23 ³⁵⁷ إِلَى اللَّهِ تَصْيِيرُ الْأُمُورِ

Tablo 41: eş-Şûrâ, 42/53. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
تَقْدِيمِ مَا حَقُّهُ التَّأْخِيرِ	تَصْيِيرِ الْأُمُورِ	إِلَى اللَّهِ
Takdîm	Bütün işler döner	Allah'a

³⁵⁶ Sibûker, a.g.t., s. 122, 259, 262.

³⁵⁷ eş-Şûrâ, 42/53. Âyetin tam metni şöyledir:

صَرَاطِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِلَّا إِلَى اللَّهِ تَصْيِيرُ الْأُمُورِ

Âyette fiilin mütealliki olan câr ve mecrûrun,³⁵⁸ fiile takdîmi cümleye hasr anlamı kazandırmıştır.³⁵⁹ Cümlede hasr, takdîm yoluyla geldiğinden mahsûrun fih, kurallı, düz cümlede fiilden sonraki yeri değiştirilerek, fiilden öne alınmış olan إِيَّ اللهُ “Allah’a” ifadesidir (bk. Tablo 41). Cümle مَا تَصِيرُ الْأُمُورُ إِلَّا إِلَى اللهِ takdirindedir. Bu suretle fiil, müteallikine hasredilerek, cümle, “Allah’a döner, O’ndan başkasına değil” anlamı kazanmıştır.³⁶⁰

Sıfatın mevsûfa hasredildiği cümlede işlerin dönmesi sıfatının Allah’ta gerçekleştiği, O’ndan başkasında gerçekleşmediği anlamı kastedilmiştir.

23.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr ifadesi, ahiret hayatından bazı kesitlerin sunulup, hiçbir şeyin Allah’ın bilgisi dışında kalamayacağı ve insanlığın uzun gibi görünen serüveni bittiğinde O’nun huzurunda verilecek hesaptan asla kaçılmayacağı yönünde uyarıların yapıldığı bir bağlamın son cümlesi olarak gelmiştir. Dünyada bütün işler Allah’ın nihaî irade ve kudretine bağlı olmakla birlikte insanların ihtilâflarına bakan yargıçlar ve yöneticiler vardır, kendilerince bunlara bir çözüm bulmaktadırlar. Fakat kıyamet gününde O’ndan başka yargıç ve otorite olmayacağı için kaçınılmaz olarak bütün işlerin sonunda O’na arz edileceği hususu özellikle burada hasr vurgusuyla haber verilmiştir. İşlerin dönüp dolaşıp Allah’a varmasından maksat, mahşer günü verilecek hesaptır. Böylece müminler müjdelenirken, kafirler korkutulmaktadır.

Hasr ifadesinde, insanların maddi ve manevi bütün varlıklarının, iş, oluş ve durumlarının yargılanmak ve karşılığı eksiksiz verilmek üzere Allah’a arz edileceği, O’ndan başkasına arz edilmeyeceği ve sonuçlandırılmayacağı haber verilmektedir.

³⁵⁸ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ’râbü’l-mufaşşal*, X, 422; Sâlih eş-Şeyhlî, *Belâgatü’l-Kur’ân*, IX, 143.

³⁵⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXX, 731; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 39-40; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, X, 419; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXVI, 156.

³⁶⁰ Ahfeş el-Evsat, *a.g.e.*, II, 512; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 39-40; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VIII, 38; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VIII, 348; Ebü’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn ‘Acîbe, *el-Bahrü’l-medîd fi tefsîri’l-Kur’âni’l-mecîd*, I-V, nşr. Ahmed Abdullah el-Kuraşî, Kahire: Hasan Abbas Zekî, 1421/2000, V, 232; Alûsî, *a.g.e.*, XIII, 59; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXVI, 156.

23.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... bütün işler, sonunda Allah’a dönecektir!”
2. **Atay:** “Bütün işler Allah’a ulaşır.”
3. **Ateş:** “... bütün işler sonunda Allah’a varır.”
4. **Ayıntabî:** “... bütün işler ancak Allah Teâlâ’ya dönecektir.”³⁶¹
5. **Bilmen:** “Bütün işler Allah’a dönüp varacaktır.”³⁶²
6. **Çantay:** “(Bütün) işler ancak Allah’a dönüp varır.”
7. **DİB:** “... bütün işler sonunda Allah’a döner.”
8. **Döndüren:** “Bütün işler, sonunda Allah’a dönecektir.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “... bütün işler sonunda Allah’a döner.”
10. **Elmalı:** “... bütün işler döner dolaşır Allah’a varır.”
11. **Feyzli:** “... (bütün) işler, ancak Allah’a dönüp varır.”
12. **İslâmoğlu:** “Her iş döner dolaşır sonunda mutlaka Allah’a varır!”
13. **Kur’an Yolu:** “... bütün işler dönüp dolaşır Allah’a varır.”
14. **Öztürk(M):** “... bütün işler Allah’a döner, her şey Allah’ın bilgisi ve iradesi dâhilinde olup biter.”
15. **Öztürk(YN):** “Bütün iş ve oluşlar Allah’a varır!”
16. **Sülün:** “... yalnızca Allah’a döner çünkü bütün işler.”
17. **Şimşek:** “... işler sonunda Allah’a döner.”³⁶³
18. **TDV:** “... bütün işler sonunda Allah’a döner.”
19. **Toptaş:** “bütün işler Allah’a döner.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “... bütün işler ancak Allâh’a dönecektir. / (Şu anda da) bütün işler ancak Allâh’a dönmektedir.”

³⁶¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 121.

³⁶² Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 3694-3695.

³⁶³ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 461.

23.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türkçede ifade etmeleri yönünden değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ateş, Bilmen, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalı, İslâmoğlu, Kur'an Yolu, Öztürk(M), Öztürk(YN), Şimşek, TDV ve Toptaş'a ait meâllerdeki tercümelemlerin bu anlamın ifade edilmediği görülmektedir. Bu meâllerin bazıları "sonunda"³⁶⁴ ve "mutlaka"³⁶⁵ lafızlarıyla gelmiştir. Şayet âyetteki hasr üslubu Türk Dilinde bu lafızlarla karşılanmak istenmiş ise, bilindiği üzere, bu lafızlar dilde bu maksat ve görevle gelmemektedirler. Nitekim "sonunda" kelimesi, birtakım engelleme, olumsuzluk vb.ne rağmen bir işin, olayın veya durumun en son zamanda gerçekleştiğini, olduğunu veya yapıldığını bildirmek üzere gelir.³⁶⁶ "Mutlaka" kelimesi de dilde, cümlede fiildeki oluş ve kılışa kesinlik kazandırmak, fiili bu yönüyle kuvvetlendirmek maksadıyla gelmektedir.³⁶⁷ Neticede, bu tercümelemlerden, bütün işlerin Allah'a döneceği (isbat) anlaşılırken; işlerin O'ndan başkasına dönmeyeceği (nefiy) anlaşılmamaktadır. Hasrın meydana gelme şartlarından nefyin eksik olması sebebiyle bu meâllerdeki tercümelemlerde hasr gerçekleşmemiştir.

Buna karşılık, âyetteki hasr üslubu ve anlamı, Ayıntabî, Çantay, Feyizli ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerdeki tercümelemlerde "ancak" ve Sülün'e ait tercümede de "yalnızca" edatıyla Türkçeye isabetli şekilde yansıtılmıştır. Bu çevirilerden doğrudan, bütün işlerin Allah'a döneceği (isbat) anlamı dolaylı olarak da işlerin O'ndan başkasına dönmeyeceği (nefiy) anlamı bir arada anlaşılmaktadır. Bu tercümelemlerde hasr anlamı açıktır, kolaylıkla anlaşılmaktadır. Sülün'e ait meâldeki tercümenin diğerlerinden farklı olarak devrik cümle yapısıyla geldiği görülüyor.

Bununla beraber, hasr ile vurgulanan anlam, takdîm ifade yolu gözetilerek, Türk Dilinde şu şekilde de ifade edilebilir:

"Allah'a döner bütün işler."

³⁶⁴ Akdemir, Ateş, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, İslâmoğlu, Şimşek ve TDV'ye ait meâller.

³⁶⁵ İslâmoğlu'na ait meâl.

³⁶⁶ Çağbayır, *Türkçe Sözlük*, IV, 4297.

³⁶⁷ Korkmaz, *a.g.e.*, s. 507; Hacıeminoğlu, *a.g.e.*, s. 249.

Tablo 42: en-Nahl, 16/114. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
تَقْدِيمُ مَا حَقُّهُ التَّأْخِيرُ	تَعْبُدُونَ	إِيَّاهُ
Takdîm	İbadet ediyorsunuz	O'na

كَانَ 'nin haberi olarak gelen fiil cümlesinde mef'ûlün bihin fiilinin önünde geldiği görülüyor. Mamülün amilinden önce gelmesi, genellikle anlamın hasr üslûbuyla bildirilmek istendiği durumlarda başvurulan bir yoldur. Bu cümlede de söz konusu takdîmden maksat hasrdır.³⁶⁹ Takdîm yoluyla gelen hasr ifadelerinde mahsûrun fih, takdîm edilmiş lafız olduğundan âyette mahsûrun fih, mef'ûlün bih görevi gören إِيَّاهُ “O'na” zamiridir. Dolayısıyla cümle لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا إِيَّاهُ “O'ndan başkasına ibadet etmiyorsunuz” anlamındadır. Hasr, fiil ile mef'ûlün bihi arasında meydana gelmiş, ikinci şahıs failer tarafından işlenen ibadet fiili, mansub zamir ile gösterilen Allah Teâlâ'ya hasredilmiştir.

Cümlede sıfat (ibadet etme) mevsûfa (Allah) hasredilmek suretiyle failerin belirtilen sıfatının sadece bildirilen mevsûfta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı; mezkûr sıfatın sadece zikredilen mevsûfa karşı yapılıyor; ondan başkasına yapılmıyor olduğu anlamı kastedilmiştir.

24.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Hasr ifadesi, içinde buldukları bolluk ve güvenlik ortamını kendisine borçlu oldukları Allah'a karşı nankörlük eden, üstelik yaptıklarının yanlışlığını göstermeye ça-

³⁶⁸ en-Nahl, 16/114. Âyetin tam metni şöyledir:

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا بِنِعْمَتِ اللَّهِ إِنَّ كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

³⁶⁹ Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 339; İbnü'n-Nâzım, *el-Mişbâh*, s. 128; Hatîb el-Kazvîni, *el-Îzâh*, s. 95; Şevkânî, *a.g.e.*, I, 195; Fazl Abbas, *İlmü'l-me'ânî*, s. 247.

lışan Allah elçisini de yalancılıkla suçlayan şehir halkının bu yüzden uğradığı açlığı, korkuyu ve başlarına gelecek büyük azabı bir uyarı örneği olarak hatırlatan âyetlerin ardından *yalnızca Allah'a kulluk eden* kimselerin, O'nun verdiği nimetlerden yararlanırken Allah'a şükretmeleri gerektiğinin bildirildiği ve sonrasında bazı haram yiyeceklerin sayıldığı bağlamın ortasında gelmiştir.³⁷⁰

Bu bağlam içinde, hasr ifadesinde, muhataplar tarafından yerine getirilen ibadet işi, üçüncü şahıs zamirine hasredilmiş, böylece, -zaminin gösterdiği- *Allah'a ibadet edileceği* (isbat), *O'ndan başkasına ibadet edilmeyeceği* (nefiy) anlamları belirgin şekilde vurgulanmıştır.³⁷¹

24.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... eğer ibadet ettiğiniz [*kendisi için çalıştığınızı*] Allah ise...”
2. **Atay:** “Eğer, yalnız Allah'a tapıyorsanız ...”
3. **Ateş:** “... eğer O'na kulluk ediyorsanız.”
4. **Ayıntabî:** “Eğer yalnız Allah Teâlâ'ya ibadet ediyorsanız.”³⁷²
5. **Bilmen:** “... eğer ona ubûdiyette bulunur oldunuz iseniz.”³⁷³
6. **Çantay:** “... eğer O'na kulluk edecekseniz.”
7. **DİB:** “Eğer yalnız O'na ibadet ediyorsanız ...”
8. **Döndüren:** “... eğer, yalnız Allah'a ibadet ediyorsanız ...”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Eğer yalnız O'na kulluk ediyorsanız.”
10. **Elmalı:** “... eğer gerçekten ona ibadet edecek iseniz.”
11. **Feyzli:** “Eğer O'na kulluk ediyorsanız ...”

³⁷⁰ Bk. en-Nahl, 16/112-117.

³⁷¹ Bikâî, *a.g.e.*, IV, 318; İbn 'Acîbe, *a.g.e.*, I, 202; Şevkânî, *a.g.e.*, III, 239; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XIV, 309.

Bu hasr ifadesi Bakara (2/172) ve Fussilet (41/37) surelerinde de geçmektedir. Müfessirler âyetin lügavi tefsirini Bakara sûresinde yaptıkları ve diğer yerlerde tekrardan uzak durdukları için lügavi açıklamalar daha çok Bakara sûresinin tefsirinde gelmiştir. Bk. Mâtürîdî, *a.g.e.*, I, 623; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 214; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, V, 191; Beyzâvî, *a.g.e.*, I, 449; Nesefî, *a.g.e.*, I, 151; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, II, 114.

³⁷² Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 33.

³⁷³ Bilmen, *a.g.e.*, IV, 1834.

12. **İslâmoğlu:** “*Tabii ki, gerçekten yalnızca O’na kulluk etmek (istiyorsanız)...*”
13. **Kur’an Yolu:** “*... eğer yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız...*”
14. **Öztürk(M):** “*Mademki yalnız Allah’a kulluk/ibadet ediyorsunuz ...*”
15. **Öztürk(YN):** “*Eğer yalnız O’na ibadet ediyorsanız...*”
16. **Sülün:** “*... -Allah’a kulluk ediyorsanız- ...*”
17. **Şimşek:** “*Eğer yalnız Allah’a kulluk ediyorsanız ...*”³⁷⁴
18. **TDV:** “*... eğer (gerçekten) yalnız Allah’a ibadet ediyorsanız...*”
19. **Toptaş:** “*Eğer ancak ona ibadet ediyorsanız...*”
20. **Ustaosmanoğlu:** “*... eğer siz ancak O’na ibadet etme (niyetiyle putlara tap-
tığınızı iddia etme)kte olduysanız ...*”

24.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türkçeye yansıtılmaları bakımından değerlendirdiğimizde Akdemir, Ateş, Bilmen, Çantay, Elmalılı, Feyizli ve Sülün’e ait meâllerde bu anlamın bulunmadığı görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelere, *Allah’a ibadet edilmekte olduğu* anlamı (isbat) anlaşılırken, *O’ndan başkasına ibadet edilmemekte olduğu* anlamı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Nefyin eksik olması sebebiyle bu tercümelere hasr gerçekleşmemiş; âyette hasr üslubuyla dikkat çekilen anlam meâlde bulunmamaktadır.

Buna karşın, âyetteki hasr Atay, Ayıntabî, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Öztürk(YN), Şimşek ve TDV’ye ait meâllerde “*yalnız*”; Toptaş ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerde “*ancak*” ve İslâmoğlu’na ait meâlde de “*yalnızca*” edatıyla Türk Diline yansıtılmıştır. Hasr ifadesinin bu meâllerdeki tercümelere, âyetteki hasrı yansıtıcı nitelikte ve isabetlidir.

Bununla birlikte âyette hasr ile bildirilen anlamı, takdîm üslubunu muhafaza ederek şu şekilde de ifade edebiliriz:

“*Şayet kulluğu O’na ediyorsanız.*”

³⁷⁴ Sait Şimşek, *a.g.e.*, III, 187.

Tablo 43: es-Saffât, 37/47. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
تَقْدِيمُ مَا حَقُّهُ التَّأْخِيرُ	غَوْلٌ	لَا فِيهَا
Takdîm	İçenlere rahatsızlık veren haller	Onda yok

Cümlede nekre lafız hâlindeki mübtedâ, nefiyden sonra geldiğinden kurallı düz cümlede haberin ondan sonra gelmesi gerekir. Âyette sözdiziminde bu temel kuralın dışına çıkılarak haberin mübtedâdan önce getirilmesi, anlatımda hasrın kastedildiğini göstermektedir.³⁷⁶

Takdîm edilen haber, mahsûrun fih; mübtedâ da mahsûrdur.³⁷⁷ Böylelikle mübtedâ, kendisinden önce getirilmiş olan habere hasredilmiştir (bk. Tablo 43).³⁷⁸ Cümle, مَا الْعَوْلُ إِلَّا غَيْرُ كَائِنٍ فِي خُمُورِ الْجَنَّةِ لَا يَتَعَدَّاهُ إِلَى عَدَمِ الْكُونِ فِي خُمُورِ الدُّنْيَا “İçenlere rahatsızlık veren haller sadece cennet şarabında yoktur; bu durum dünya şarapları için geçerli değildir” takdirindedir.³⁷⁹

Âyette hasr, ortaklığı vehmedilene nispetle gelmiştir.³⁸⁰ Dolayısıyla cennet şarabından söz edilmesi, içilebilecek her şeye nispetle değil, dünya şarabına nispetlidir.³⁸¹

³⁷⁵ es-Saffât, 37/47. Âyetin tam metni şöyledir: لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ

³⁷⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 34-35; Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-maşûn*, I, 89; Şihâbeddîn el-Hafâcî, *a.g.e.*, VII, 269; Alûsî, *a.g.e.*, I, 110; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, I, 224; III, 271; XXIII, 113. Ayrıca bk. Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 340-341; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 100-101; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 40; III, 154; Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 109-110; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 110; Zerkeşî, *el-Burhân*, II, 414.

³⁷⁷ İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 109-110.

³⁷⁸ Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, II, 109-110; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 110, 112-113; Desûkî, *a.g.e.*, II, 111.

³⁷⁹ Nefiy harfi, mûsnedin parçası kabul edilerek cümleyi إِلَى يَتَجَاوَرُهُ إِلَى مَا عَدَمَ الْعَوْلُ إِلَّا حَاصِلٌ فِي خُمُورِ الْجَنَّةِ لَا يَتَجَاوَرُهُ إِلَى عَدَمِ الْكُونِ فِي خُمُورِ الدُّنْيَا gibî takdir etmek de mümkündür. Bu konudaki bazı açıklamalar için bk. Tefâtânî, *Muhtaşar*, II, 111-112; Şihâbeddîn el-Hafâcî, *a.g.e.*, I, 200; II, 243; İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 111, 112; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 358; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, III, 71; VII, 250; Desûkî, *a.g.e.*, II, 111.

³⁸⁰ İbn Ya‘küb, *a.g.e.*, II, 114.

³⁸¹ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 37; Begavî, *a.g.e.*, IV, 31; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 34-35; IV, 43; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 79. Ayrıca bk. Tefâtânî, *Muhtaşar*, II, 111-112; Desûkî, *a.g.e.*, II, 111-112; Gulâm Ali

Dolayısıyla söz, dünya ve cennet şarapları bağlamında dönmektedir. Dünya şarabında görülen sersemlik, iradenin ortadan kalkmasıyla düşünceyi, söz ve davranışları kontrol edememe, baş ağrısı, kusma, karın ağrısı gibi istenmeyen birçok durumun aynı şekilde cennet şarabında da bulunduğu inanan muhataba söylenmektedir.³⁸² Böylece, onun bu konudaki yanlış kanaat ve yargısı, hasr üslûplu bir anlatımla düzeltilmektedir.

Hasr ifadesinde “içenlere rahatsızlık veren haller (عَوَّل)” mevsûf, “bunların cennet şaraplarında bulunmaması” da sıfattır.³⁸³ Böylece mevsûf, “dünya şaraplarında bulunmama” ile “cennet şaraplarında bulunmama” sıfatlarından ikincisine hasredilmiştir.

25.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Burada hasr ifadesi, Allah’ın hâlis kullarının cennette nail olacakları nimetlerden örneklerin sıralandığı bir bağlamda cennet şarabını niteleyen sıfatlardan biri olarak gelmiştir.³⁸⁴

Bu ifadeyle, şarapla ilgili olarak akla gelebilecek, içenin sağlığına zarar veren ve çevresindeki insanlarda travmalara yol açan hallerin hiçbirinin cennet şarabında bulunmadığı söylenirken,³⁸⁵ zarif bir şekilde bir nükte ile bu hallerin tamamının dünya şarabında bulunduğu işaret edilmektedir.³⁸⁶ Böylece, cennet şarabı, iyi yanları söylenerek üstün tutulmaktadır.³⁸⁷

Muhammedî el-Bemyânî, *Dürüs fi'l-belâga: Şerhu Muhtaşari'l-me'ânî li't-Teftâzânî*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'l-Belâg, 1429/2008, II, 219.

³⁸² İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 111-113. İbn 'Âşûr hasrın türünü “kalb hasrı” olarak belirtmiştir (bk. İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, VII, 250; XXIII, 333. Ancak bu durumda şarabın kötü etkilerinin dünya şaraplarında bulunmadığına cennet şaraplarında bulunduğu inanan muhataba söylenmiş olacaktır ki, bu âyetin maksadına uygun bir anlam değildir. Bu tartışma için bk. İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 112.

³⁸³ Desûkî, *a.g.e.*, II, 111. Krş. İbn Ya'küb, *a.g.e.*, II, 111.

³⁸⁴ Sâlih eş-Şeyhlî, *el-İ'râbü'l-mufaşşal*, X, 26; a.mlf., *Belâgatü'l-Kur'an*, VIII, 406; Mahmûd Sâfi, *a.g.e.*, XII, 56; Derviş, *a.g.e.*, VIII, 297; Dürre, *a.g.e.*, VIII, 31.

³⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, XXI, 37; Nehhâs, *a.g.e.*, s. 284; Begavî, *a.g.e.*, IV, 31; VII, 40; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 34-35; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, XVI, 94; XXVI, 333; Kurtubî, *a.g.e.*, XV, 79; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muhtâ*, IX, 101.

³⁸⁶ İbn Cüzey, *a.g.e.*, I, 68; II, 191; Süyûtî, *Mu'terekü'l-akrân*, II, 185-186.

³⁸⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 34-35; IV, 43; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, II, 266; Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, *a.g.e.*, *el-Meşelü's-sâ'ir*, II, 179; Ziyâüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Câmi'u'l-kebîr*, s. 111; Neseфі, *a.g.e.*, I, 39; Yahyâ b. Hamza, *a.g.e.*, II, 40; III, 154; İbn Âdil, *a.g.e.*, I, 269.

Şu hâlde bu Kur'an cümlesi, hasr üslûplu anlatımıyla şu iki manayı birden söylemektedir: Birincisi; şarapla ilgili olarak akla gelebilecek sersemlik, iradenin ortadan kalkması, söz ve davranışları kontrol edememe, baş ve karın ağrısı ve kusma gibi içenleri rahatsız eden hallerin hiçbiri cennet şarabında bulunmamaktadır (nefiy). İkincisi; cennet şarabında bulunmadığı söylenen olumsuz hallerin tamamı dünya şarabında bulunmaktadır (isbat).

25.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... başlarını döndürmeyen ...”
2. **Atay:** “... Baş ağrısı vermeyen ...”
3. **Ateş:** “Onda ne sersemletme var ...”
4. **Ayıntabî:** “... Bu içekte (tikinti ve baş ağrısı gibi) bir sersemletme yoktur.”³⁸⁸
5. **Bilmen:** “Kendisinde ne bir gâile vardır ...”³⁸⁹
6. **Çantay:** “Orada bir humar (baş ağrısı) da yok ...”
7. **DİB:** “Onda baş döndürme özelliği yoktur.”
8. **Döndüren:** “... Ne baş ağrısı ... bulunmayan ...”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Onda endişe edilecek hiçbir şey yoktur ...”
10. **Elmalı:** “Onda ne bir gaile vardır ...”
11. **Feyzli:** “On(u içmelerinden kaynaklanan) hiçbir sersemletme (baş ağrısı ve sıkıntı) yoktur ...”
12. **İslâmoğlu:** “Ne onda bir zahmet var ve ne de ...”
13. **Kur'an Yolu:** “İçenlere dokunmaz ...”
14. **Öztürk(M):** “... ne başlarını ağrıtabilecek ...”
15. **Öztürk(YN):** “Sersemletme/baş ağrısı yok onda.”
16. **Sülün:** “ne sersemletir ...”
17. **Şimşek:** “Onda ne çarpan bir şey vardır ...”³⁹⁰
18. **TDV:** “O içkide ne sersemletme vardır ne de ...”

³⁸⁸ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 27.

³⁸⁹ Bilmen, *a.g.e.*, VI, 2975.

³⁹⁰ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 287.

19. **Toptaş:** “*Onda ne sersemlik vardır ...*”

20. **Ustaosmanoğlu:** “*(Aklı yavaş yavaş giderme, karın ağrısı ve baş ağrısı gibi) bir tür gizli helâk etme sadece onda yoktur*”

25.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyette hasr ile vurgulanan anlamın Türk Dilindeki ifadesi bakımından değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Çantay, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalı, Feyizli, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Sülün, Şimşek, TDV ve Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerin, âyetteki hasrı Türk Dilinde ifade etmedikleri görülmektedir. Bu tercümelere, içenleri rahatsız eden hallerin hiçbirinin cennet şarabında bulunmadığı (nefiy) anlamı anlaşılma ile beraber, söz konusu hallerin dünya şarabında bulunduğu (isbat) anlamı anlaşılmamaktadır.

Buna karşın, âyetteki hasr, Öztürk(YN)’e ait meâldeki tercümede, yer bildiren “*onda*” dolaylı tümleci, takdîm yoluyla yüklem yeri olan en sonda konumlandırılmak suretiyle³⁹¹ Türk Diline yansıtılmıştır. Böylece sersemletme ve baş ağrısı gibi hallerin, başkasında olmakla beraber cennet şarabında olmadığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde Ustaosmanoğlu’na ait meâldeki tercümede de bu anlam, hasr görevli “*sadece*” edatı sayesinde Türkçeye aktarılmıştır. Âyette hasr üslubu ile gelen cümlelerin bu iki meâldeki tercüme, hasrı yansıtıcı nitelikte ve isabetlidir. Bu tercümelere, hem içenlere rahatsızlık veren hallerin hiçbirinin cennet şarabında bulunmadığı (nefiy) hem de cennet şarabında bulunmayan o hallerin dünya şarabında bulunduğu (isbat) anlamları bir arada anlaşılmaktadır. Diğer yandan, Öztürk(YN)’ün tercümesinin, hasrı âyetin üslubuna uygun şekilde, takdîm yoluyla Türk Dilinde ifade etmiş olması sebebiyle daha isabetlidir.

Kur’an’ın bu cümlesini, âyetin üslubuna uygun olarak hasrı ifade edecek şekilde şöyle de tercüme edebiliriz:

“İçkinin rahatsızlık veren halleri onda yoktur.”

³⁹¹ Kelimeyi yüklem yeri olan en sonda konumlandırmanın ona hasr anlamı kazandırması hak. bk. Hepçilingirler, *a.g.e.*, s. 48.

26 **اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ**³⁹²

Tablo 44: el-Ankebût, 29/62. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
تَقْدِيمُ مَا حَقُّهُ التَّأخِيرُ	يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ	اللَّهُ
Takdîm	Kullarından dilediğine rızkı bollaştırıyor ve daraltıyor	Allah

Âyette, söz konusu bağlam içinde geçen lafız ve rivâyetlerde anlatılan hâl karine-lerinin eşliğinde,³⁹³ marife müsnedün ileyhın fiil hâlindeki müsnedine takdîminden hasrın kastedildiği anlaşılıyor.³⁹⁴ Şayet ifade, müsnedün ileyh takdîm edilmeksizin, **اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ** şeklinde gelmiş olsaydı hasr gerçekleşmeyecek ve âyet, rızkı bollaştırmanın ve daraltmanın Allah'tan başkası olmadığı anlamını ifade etmeyecek, O'ndan başkasının bu işlerde O'na ortak olmadığı söylenmemiş olacaktır.³⁹⁵

Hasr ifadesinde fiilinden önce gelmiş olan müsnedün ileyh (mübteda), mahsûrun fih; fiil hâlindeki müsned (haber) de mahsûrdur (bk. Tablo 44).³⁹⁶ Böylece fiilin bildirdiği anlam, öne geçmiş faile tahsîs edilmiştir.³⁹⁷ Cümle, **مَا يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ وَلَا يَقْدِرُهُ إِلَّا اللَّهُ**, “Rızkı dilediği kimseye genişleten ve ona daraltan Allah'tan başkası değildir” veya kısaca **لَا يَبْسُطُ وَلَا يَقْبِضُ إِلَّا اللَّهُ**, “Bollaştıran ve daraltan Allah'tan başkası değildir” takdirindedir. Sıfat mevsûfa hasredilerek, âyette sayılan rızkı bollaştırma ve daraltma vasıflarının, lafz-ı celalin gösterdiği müsnedün ileyhte (Allah'ta) bulunduğu, O'ndan başkasında bulunmadığı haber verilmektedir.

³⁹² el-Ankebût, 29/62. Âyetin tam metni şöyledir: **اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَيَقْدِرُ لَهُ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ**

³⁹³ Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 56-57.

³⁹⁴ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXI, 27.

³⁹⁵ Hüseyin, *a.g.e.*, s. 175.

³⁹⁶ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 128; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 337-338, 341.

³⁹⁷ Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 128; Sekkâkî, *a.g.e.*, s. 337-338, 341.

26.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Rivâyetler, âyetin, Müslümanlara Medine'ye hicret etmeleri emredilince bazıların, gurbette geçimlerini sağlayacakları işlerinin, mallarının ve kendilerine yardımcı olacak akrabalarının olmadığını, orada açlıktan öleceklerini düşünmeleri üzerine indirildiğini haber vermektedir.³⁹⁸

Âyetin bu cümlesi, hasr üslubuyla getirilerek, insanları bolluk ve refah yahut darlık ve sıkıntı içinde yaşatan sebebin, ekonomik, sosyal ve siyasi imkân, fırsat ve çevrenin varlığı veya yokluğu olmadığı, rızıklardaki bolluk ve darlığın Allah'ın takdiriyle meydana geldiği haber verilmektedir.³⁹⁹

26.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Allah, kullarından dilediğine rızık bol verir, dilediğine de kısar...”
2. **Atay:** “Allah, kullarından dileyene rızık yayar, kimine de ölçüyle verir.”
3. **Ateş:** “Allah kullarından dilediğine rızık açar da, kısar da.”
4. **Ayıntabî:** “Allah Teâlâ, kullarından dilediğinin rızıkını genişletir ve dilediğinininkini daraltır.”⁴⁰⁰
5. **Bilmen:** “Allah, rızık kullarından dilediğine yayar da ve onun için darlaştırır da.”⁴⁰¹
6. **Çantay:** “Allah, kullarından kimi dilerse onun rızıkını yayar (genişletir). Onu kısar da.”
7. **DİB:** “Allah kullarından dilediğine bol verir ve (dilediğine) kısar.”
8. **Döndüren:** “Allah, kullarından dilediğine rızık bol verir dilediğine de daraltır.”
9. **Elmah-Dumlu:** “Allah, kullarından dilediklerini rızık bol da verir kısar da.”
10. **Elmahlı:** “Allah, kullarından dilediğine rızık sererde kısar da ona”

³⁹⁸ Maverdî, *a.g.e.*, IV, 293; Begavî, *a.g.e.*, III, 564-565; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 358, 360; Nesefî, *a.g.e.*, II, 684; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü'l-muħîf*, VIII, 365.

³⁹⁹ Taberî, *a.g.e.*, XX, 59; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 12; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXI, 27; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtiħu'l-ğayb*, XXV, 72; Kurtubî, *a.g.e.*, XIII, 361.

⁴⁰⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 359.

⁴⁰¹ Bilmen, *a.g.e.*, V, 2679.

11. **Feyizli:** “Allah, kullarından dilediğine rızkı yayar (bol verir, dilediğine) kısar.”
12. **İslâmoğlu:** “Allah kullarından tercih edenin/tercih ettiğinin rızkını genişletir, ya da onu kulu lehine sınırlandırır.”
13. **Kur’an Yolu:** “Kullarından rızkı dilediğine bol bol, dilediğine de ölçülü veren Allah’tır.”
14. **Öztürk(M):** “Allah dilediği kullarına bol rızık verir, dilediğinin rızkını daraltır.”
15. **Öztürk(YN):** “Allah, kullarından dilediğine rızkı açıp yayar da ölçülü verip kısar da.”
16. **Sülün:** “Allah, kullarından dilediklerinin rızkını genişletiyor, daraltıyor.”
17. **Şimşek:** “Allah rızkı, dilediği kimseler için genişçe verir ya da kısar.”⁴⁰²
18. **TDV:** “Allah rızkı kullarından dilediğine bol bol verir, dilediğine de kısar.”
19. **Toptaş:** “Allah, kullarından dilediğine rızkı bolartan, dilediğine de daraltan Allah’tır.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Allâh (istediği zaman) kullarından dilediğine rızkı genişletir ve (dilediğinde) yine ona daraltır.”

26.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr anlamını Türkçeye yansıtmaları bakımından değerlendirildiğinde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Çantay, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Elmalılı, Feyizli, İslâmoğlu, Öztürk(M), Öztürk(YN), Sülün, Şimşek, TDV ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerin, âyetteki hasrı Türk Dilinde ifade etmedikleri görülmektedir. Bu meâllerdeki tercümelere, Allah’ın, kullarından dilediğine rızkı bollaştırdığı ve daralttığı (isbat) anlamı anlaşılacakla beraber, Allah’tan başkasının, rızkı bollaştırmadığı ve daraltmadığı (nefiy) anlamı anlaşılmamaktadır. Hasrı birlikte meydana getiren müsbet ve menfi manalardan menfi anlam eksik olduğundan bu tercümelere âyette hasr üslûbuyla dikkat çekilen anlam zayı olmuştur.

⁴⁰² Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 109.

Âyetteki hasrı yansıtmayan meâllere karşın, Kur'an Yolu ve Toptaş'a ait meâllerdeki tercümeleler, söz konusu hasr anlamını yansıtmacı nitelikte ve isabetlidir. Her iki meâlde de hasr, âyette mahsûrun fih olarak gelen müsnedün ileyh Türk Dilinde yüklem getirilmek ve böylece mahsûrun fih yapılmak suretiyle gerçekleştirilmiştir. Bu sayede her iki tercümeden, Allah'ın, kullarından dilediğine rızkı bollaştırdığı ve daralttığı (isbat) anlamının yanında, Allah'tan başkasının, rızkı bollaştırmadığı ve daraltmadığı (nefiy) anlamı da anlaşılmaktadır.

Kur'an'ın bu hasr cümlesi, âyetin hasrı gerçekleştirirken kullandığı üslûp muhafaza edilerek şöyle de tercüme edilebilir:

“Kullarından dilediğine rızkı Allah bollaştırıyor ve yine O daraltıyor.”

3.4. Atıf Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Kur'an'da terim anlamda atıfla hasrın örnekleri yer almamıştır. Atıfla hasra örnek olarak getirilen âyetler, hasrın ıstılâhî anlamda örnekleri olmayıp, dildeki tahsîsin Kur'an'daki örnekleridir. Bu konu, daha önce “Kur'an'da Hasr” başlığı altında incelendiğinden burada ayrıca ele alınmayacaktır.⁴⁰³

3.5. Fasl Zamiri Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Fasl, Kur'an'da هِي، هُمْ، هُوَ، أَنْتُمْ، أَنْتَ، نَحْنُ، أَنَا ve هُنَّ zamirleriyle gelmiştir.⁴⁰⁴ Fasl zamiri yoluyla gelen âyetlerden ikisinin meâllerdeki tercümeleri, hasrı Türk Diline yansıtılmaları açısından aşağıda değerlendirilecektir.

⁴⁰³ Bu konudaki açıklama, “Kur'an'daki Hasr İfadeleri” başlığı altında yapıldığından ayrıca burada tekrarlanmayacaktır.

⁴⁰⁴ Cibâlî, “el-Şaşr bi-zamiri'l-faşl”, s. 42, (10.09.2018).

27 أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ⁴⁰⁵

Tablo 45: et-Tevbe, 9/104. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
ضَمِيرُ الْفَضْلِ	يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ	اللَّهُ
Fasl zamiri	Kullarından tövbeyi kabul eder ve sadakaları alır	Allah

Âyette hasr, aslı mübteda ve haber olan الله ismi ile يَقْبَلُ fiili arasındaki fasl zamiri⁴⁰⁶ yoluyla gerçekleşmiştir.⁴⁰⁷ Âyetin bu cümlesinde, sıfat olan müsned, mevsûf olan müsnedün ileyhe hasredilmiştir (bk. Tablo 45). Buna göre cümle, لَا يَقْبَلُ التَّوْبَةَ وَلَا يَأْخُذُ “Allah’tan başkası, tövbeyi kabul edemez ve sadakaları alamaz”⁴⁰⁸ veya “Tövbeleri kabul etmek ve sadakaları almak, başkasına değil, Allah’a aittir”⁴⁰⁹ şeklinde takdir edilir.

Böylece sıfattan mevsûfların ortaklığı düşüncesine son verilmiş; sıfatın belirtilen mevsûfta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı ifade edilmiştir. Hasr, Hz. Peygamber’e nispetle gelmiştir, dolayısıyla tövbeyi ve sadakayı kabul etme sıfatlarının Allah’ta bulunduğu, Hz. Peygamber’de bulunmadığı kastedilmiştir. Buna göre âyet, اللَّهُ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ “Tövbeyi Allah kabul etmektedir, Peygamberi değil” takdirindedir.⁴¹⁰

⁴⁰⁵ et-Tevbe, 9/104. Âyetin tam metni şöyledir:

أَلَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

⁴⁰⁶ Nehhâs, a.g.e., II, 133; Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, VII, 353; Alûsî, a.g.e., VI, 15-16; İbn ‘Âşûr, a.g.e., XXII, 275.

Ukberî, kendisinden sonrakinin mârife veya mârife benzeri olmadığını, İbn Adil ed-Dımaşkî ise vasıf olma özelliğini taşımadığını belirterek âyetteki zamirin fasl olmadığını savunmuşlardır (Ukberî, *et-Tibyân*, II, 659; İbn Âdil, a.g.e., X, 196.) Ancak belâgat âlimleri, muzari fiili isim gibi kabul etmişler ve muzari haberden önce gelen munfasıl merfû zamirin fasıl zamiri olduğunu bildirmişlerdir. Bununla ilgili bk. ikinci bölümde “Fasl Zamiri Yoluyla Hasr” başlıklı konu.

⁴⁰⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 308; Kurtubî, a.g.e., VIII, 250; Nesefî, a.g.e., I, 707; İbn Cüzey, a.g.e., I, 347; Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, VII, 353; Hasen b. Muhammed Nizâmüddîn en-Nîsâbü’rî, *Ğarâ’ibü’l-Kur’ân ve regâ’ibü’l-furkân*, nşr. Zekeriyâ ‘Umeyrât, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1416, s. 527; Alûsî, a.g.e., VI, 16.

⁴⁰⁸ Arefe, a.g.e., I, 174.

⁴⁰⁹ Ebû Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhtî*, V, 500.

⁴¹⁰ Şihâbeddîn el-Hafâcî, a.g.e., IV, 360.

Şayet cümle, fasl zamiriyle gelmeyip, *اللَّهُ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبَادِهِ وَيَأْخُذُ الصَّدَقَاتِ* “Allah, kullarından tövbeyi kabul ediyor ve sadakaları alıyor” şeklinde normal cümle olarak gelmiş olsaydı, bu takdirde sıfatta mevsûfların ortaklığı ret edilmiş olmazdı. Allah’tan başka Hz. Peygamber’in de tövbeyi ve sadakaları kabul ettiği akla gelirdi.

Şu kadar var ki, Allah, kullarının tövbesini kabul veya ret etme yetki ve inisiyati-fini kendisinde tutmuş, peygamberlerine dahi vermemiştir. Âyetin bu ilk bölümü, tövbe-leri ve sadakaları kabul edenin kesinlikle sadece Allah olduğu gerçeğini bildirmek üzere hasrıyla gelmiştir.⁴¹¹ Aynı şekilde hemen ardından gelen *وَأَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ* “Tövbeyi çok kabul edenin, çok merhametli olanın Allah olduğunu (bilmediler mi?)” hasr cümlesi de bu anlamı pekiştirmek üzere gelmiştir.⁴¹²

27.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

İmkânları olduğu hâlde Tebük Seferi’ne katılmayan bazı kişiler, bundan son derece pişmanlık duymuşlar ve Hz. Peygamber seferdeyken kendilerini mescidin bir direğine bağlamışlardı. Allah Resûlü bizzat gelip onları kendi elleriyle serbest bırakıncaya kadar bağlarını çözmeyeceklerine dair yemin etmişlerdi. Resûlullah (sav) gelince, ondan, tövbelerini kabul etmesini, kendilerini arındırmak üzere mallarının bir miktarını almasını ve kendi adına sadaka olarak dağıtmasını, bağışlanmaları için Allah’a dua etmesini istemişlerdi. Ancak bütün ısrarlarına rağmen Hz. Peygamber, kendisine böyle bir şeyin emredilmediğini söyleyerek bu isteklerini geri çevirmişti. Bunun üzerine onlar da kendilerini Allah affedinceye kadar bağlarını çözmeyeceklerine dair yemin etmişlerdi. Bunun üzerine, Allah’ın onları bağışladığını müjdeleyen âyetler⁴¹³ nazil olmuştu.⁴¹⁴

Tövbelerinin kabul edilmesi ve sadakalarının alınması için Allah Resûlüne yapı-lan ısrarlı başvuruları, onun böyle bir yetki ve inisiyatife sahip olduğu şeklinde yanlış bir

⁴¹¹ Taberî, *a.g.e.*, XIV, 458; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, II, 308; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, III, 79; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XVI, 140; Kurtubî, *a.g.e.*, VIII, 250; Neseî, *a.g.e.*, I, 707; İbn Cüzey, *a.g.e.*, I, 347; Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, VII, 353; Nizâmeddin en-Nisâbüri, *a.g.e.*, s. 527; Alûsî, *a.g.e.*, VI, 16; Reşîd Rızâ, *a.g.e.*, XI, 26.

⁴¹² Hâzin, *a.g.e.*, II, 405; İbn Âdil, *a.g.e.*, X, 196; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, IV, 100.

⁴¹³ et-Tevbe, 9/102-106.

⁴¹⁴ Taberî, *a.g.e.*, XIV, 447-459.

kanaatte yol açması mümkündür.⁴¹⁵ Halbuki bu işleri yapan, görünüşte Hz. Peygamber olsa da hakikatte bu işlerin asıl kaynağı ilâhî irade, gerçek kabul mercii de Allah Teâlâ'dır, Hz. Peygamber bu işte sadece vasita görevi görmekte olup,⁴¹⁶ onun alması Allah'ın alması yerine geçmektedir.⁴¹⁷

Bu hakikati tam bir kesinlikle ortaya koymak üzere, hasırlı bir üslûpla, tövbe edenlerin tövbesini kabul veya ret etmenin ve verdiklerinde mallarından sadaka alıp almamanın hiç kimsenin yetki ve inisiyatifinde olmadığı, bu işlerin bütünüyle Allah'ın salâhiyet ve tasarrufunda olduğu bildirilmiştir.⁴¹⁸

27.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... Allah'ın, kullarının tövbelerini kabul ettiğini, sadakaları aldığı...”
2. **Atay:** “Allah'ın, kullarının tövbesini kabul ettiğini, gönüllü sunularını aldığı...”
3. **Ateş:** “... kullarından tövbeyi kabul eden, sadakaları alan Allah'tır.”
4. **Ayıntabî:** “... Allah Teâlâ kullarının tevbelerini kabul eder ve sadakalarını (bedelini vermek üzere) alır.”⁴¹⁹
5. **Bilmen:** “... muhakkak Allah Teâlâ, o Mâbudî Kerîm kullarından tövbeyi kabul eder ve sadakaları alır.”⁴²⁰
6. **Çantay:** “... şüphesiz Allah, kullarından (sadır olan) tövbeyi kabul edecek, sadakaları alacak olan ancak kendisidir.”
7. **DİB:** “... kullarının tövbesini kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğunu ...”
8. **Döndüren:** “... Allah'ın, kullarının tevbelerini kabul ettiğini, sadakaları aldığı...”
9. **Elmalı-Dumlu:** “... Allah'ın kullarının tevbelerini kabul ettiğini, sadakaları aldığı...”

⁴¹⁵ Şihâbeddîn el-Hafâcî, *a.g.e.*, IV, 360.

⁴¹⁶ Muhammed b. Abdillâh Ebû Bekir İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*, I-IV, nşr. M. Abdülkâdir 'Atâ, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2003, II, 580; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, IV, 100.

⁴¹⁷ Şihâbeddîn el-Hafâcî, *a.g.e.*, IV, 360.

⁴¹⁸ Taberî, *a.g.e.*, XIV, 458, 459.

⁴¹⁹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, II, 225.

⁴²⁰ Bilmen, *a.g.e.*, III, 1329.

10. **Elmalı:** “... Allah kullarından tevbeyi O kabul eder de sadakaları alır.”
11. **Feyizli:** “... kullarından tevbeyi ve sadakaları yalnız Allah ’ın kabul edeceğini ...”
12. **İslâmoğlu:** “... Allah, evet yalnızca O ’dur kullarının tevbelerini kabul eden; O ’na sadâkatlerini ifade için mallarından sunduklarını kabul buyuran da O.”
13. **Kur’an Yolu:** “... kullarının tövbesini kabul eden Allah ’tır, sadakaları kabul eden de O ’dur.”
14. **Öztürk(M):** “... Allah, günahlarından pişmanlık duyup tövbe eden kullarının tövbelerini de kabul eder, sadakalarını da.”
15. **Öztürk(YN):** “... Allah ’tır kullarından o tövbeyi kabul eden, o sadakaları alan.”
16. **Sülün:** “... kullarının tevbesini kabul eden ve sadakalarını alan, Allah ’tır...”
17. **Şimşek:** “... Allah kullarından tövbeyi kabul eder ve sadakaları alır...”⁴²¹
18. **TDV:** “Allah ’ın, kullarının tevbesini kabul edeceğini, sadakaları geri çevirmeyeceğini ...”
19. **Toptaş:** “... Allah kullarından tevbeyi kabul eder, sadakaları alır...”
20. **Ustaosmanoğlu:** “... gerçekten Allâh, kullarından tevbeyi kabul eden de, sadaka (ve zekât)ları al(ıp kabul buyur)an da ancak O ’dur.”

27.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyette hasr ile bildirilen anlamı Türk Diline yansıtılmaları bakımından değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ayıntabî, Bilmen, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Öztürk(M), Şimşek, TDV ve Toptaş’a ait meâllerin âyette hasr ile vurgulanan anlamı Türk Dilinde ifade etmedikleri görülmektedir. Bu tercümelere, Allah ’ın, tövbe ettiklerinde kullarının tövbesini kabul ettiği ve verdiklerinde sadakalarını aldığı (isbat) anlamı anlaşılabilir. Beraber, tövbeleri ve sadakaları kabul etme yetki ve inisiyatifine O ’ndan başkasının sahip olmadığı, bu işleri O ’ndan başkasının yapmadığı (nefiy) anlamı anlaşılmaktadır. Hasrın meydana gelme şartlarından nefiy anlamı eksik olduğundan adı geçen tercümelere hasr gerçekleşmemiştir.

⁴²¹ Sait Şimşek, *a.g.e.*, II, 496.

Buna karşın Ateş, Çantay, DİB, Elmalılı, Feyizli, İslâmoğlu, Kur'an Yolu, Öztürk(YN), Sülün ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerdeki tercümelerin, âyetteki hasrı Türk Dilinde uygun şekilde ifade ettikleri görülmektedir. Bu çerçevede âyetteki hasr, Ateş, Kur'an Yolu, Öztürk(YN) ve Sülün'e ait meâllerde, yüklem takdîm-tehirle, “Allah'tır” şeklinde özel isim olarak getirilmesi yoluyla gerçekleştirilmiştir. Aynı şekilde Çantay, İslâmoğlu ve Ustaosmanoğlu'na ait meâllerde de hasr, “ancak kendisidir” ve “yalnızca/ancak O'dur” şeklinde yüklem şahıs zamiri olarak getirilmesi ve hasr edatları yoluyla gerçekleşmiştir. Bu tercümelerde mahsûrun fih, yüklem kendisi ve hasr edatından sonra gelen kelimedir.

Âyetin hasr cümlesi, Elmalılı'ya ait meâlde “O kabul eder” ve Feyizli'ye ait meâlde “yalnız Allah'ın kabul edeceği” şeklinde tercüme edilmiş ve hasr “Allah” lafzının ve O'nun yerini tutan özne görevindeki şahıs zamirinin takdîm-tehir yoluyla yüklem hemen önünde konumlandırılması suretiyle gerçekleştirilmiştir. Feyizli'ye ait tercümede ayrıca hasr edatı kullanılmış, böylece anlatımda hasrın kastedildiği kesinleştirilmiştir.

Benzer şekilde DİB'ye ait meâlde tercüme “tövbeyi kabul edenin ve sadakaları alanın Allah olduğu” şeklinde gelmiş, özne görevli “Allah” lafzı takdîm-tehir yoluyla yüklem hemen önünde konumlandırılmış ve bu suretle hasr gerçekleştirilmiştir. “-en” yapı sîfat fiilden sonra “olmak” yardımcı fiilinin getirilmesiyle öznenin eylemle belirtildiği cümle, “tövbeyi ve sadakaları Allah'ın kabul ettiği” ifadesi takdirindedir. Bu tercümelerde de mahsûrun fih, hasr edatından sonra gelen ile yükleme en yakın kelime olan “Allah” lafzıdır. Böylece bu tercümelerde, cümlede bildirilen bütün iş ve kılışlar Allah'a hasredilmiştir.

Bu tercümelerden, hem Allah'ın, tövbe ettiklerinde kullarının tövbesini kabul ettiği ve verdiklerinde sadakalarını aldığı (isbat) anlamı hem de tövbeleri ve sadakaları kabul etme yetki ve inisiyatifine O'ndan başkasının sahip olmadığı, bu fiilleri gerçekleştirmediği (nefiy) anlamı birlikte anlaşılmalıdır. İsbat ve nefiy anlamlarını bir arada ifade ettiğinden bu meâller, âyetteki hasrı yansıtıcı nitelikte ve isabetlidir.

Âyette hasr ile vurgulanan anlam, âyetin üslûbuna denk veya yakın bir ifade yoluyla şöyle de ifade edilebilir:

“Allah, işte O'dur, kullarından tövbeyi kabul eden ve sadakaları alan.”

Tablo 46: ez-Zuhruf, 43/64. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
صَمِيرُ الْفَضْلِ	رَبِّي وَرَبُّكُمْ	اللَّهُ
Fasl zamiri	Benim de Rabbim sizin de Rabbiniz	Allah

Âyette hasr, müsnedün ileyh (mübteda) konumundaki اللّٰه ismi ile ve müsned (haber) konumundaki رَبِّي ismi arasındaki fasl zamiri yoluyla meydana gelmiştir (bk. Tablo 46).⁴²³ Müsnedin müsnedün ileyhe hasredildiği cümle, “Benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah’tan başkası değildir” veya اللّٰه رَبِّي وَرَبُّكُمْ لَا غَيْرُهُ “Allah’tır, benim de Rabbim sizin de Rabbiniz, O’ndan başkası değildir” takdirindedir.⁴²⁴ Mahsûr (rab olma), sıfat olduğundan hasr sıfatın mevsûfa tahsîsi şeklinde gerçekleşmiştir. Bu hasr ile, sıfattaki mevsûfların ortaklığı düşüncesine son verilerek, “rab olma” sıfatı Allah’a hasredilmiştir. Böylelikle, sıfatın belirtilen mevsûfta bulunduğu, ondan başkasında bulunmadığı ifade edilmiştir. Fasl zamiri söze, “Allah’ın rab olduğu” hükmünün yanı sıra “O’ndan başkasının rab olmadığı” anlamını katmıştır.

⁴²² ez-Zuhruf, 43/64. Âyetin tam metni şöyledir: إِنَّ اللَّهَ هُوَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَاعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

⁴²³ Muhammed b. Abdullâh el-Hatîb el-İskâfî, *Dürretü’t-tenzîl ve gürrretü’t-te’vil*, I-III, nşr. M. Mustafa Aydın, Mekke: Câmi’atü Ummi’l-kurâ, 1422/2001, I, 382, 383; Mahmûd b. Hamza Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Esrârü’t-tekrâr fi’l-Şur’ân: el-Bürhân fi tevcîhi müteşâbihi’l-Şur’ân li-mâ fihî mine’l-hücceti ve’l-beyân*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire: Dârü’l-Fazîle, 1977, s. 49; Zekeriyâ b. Muhammed Zekeriyâ el-Ensârî, *Fethu’r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi’l-Şur’ân*, nşr. M. Alî es-Sâbûnî, Beyrut: Dârü’l-Kur’âni’l-Kerîm, 1403/1983, s. 90; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXV, 248.

⁴²⁴ Bazıları, âyette hasrın, mübtedânın habere tahsîsi şeklinde gerçekleştiği görüşündedir. (Bk. Hatîb el-İskâfî, *a.g.e.*, I, 382-383; Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Esrârü’t-tekrâr*, s. 49. Buna göre âyet, لَيْسَ اللَّهُ إِلَّا رَبِّي وَرَبُّكُمْ “Allah, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz olma dışında bir vasfa sahip değildir” veya اللَّهُ رَبِّي وَرَبُّكُمْ لَا أَبِي وَأَبُؤُكُمْ “Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir ne benim babam ne de sizin babanızdır” takdirindedir. Ancak fasl yoluyla gerçekleşen hasrlarda âlimlerin çoğunluğunun görüşü, müsnedin müsnedün ileyhe hasredildiği şeklindedir. Bk. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 46; Hatîb el-Kazvînî, *el-İzâh*, s. 54; a.mlf., *el-İzâh*, II, 49-50 (Muhakkikin notu: 44); Bahâüddîn es-Sübki, *a.g.e.*, I, 386; Bâbertî, *Şerhu’t-Telhîs*, s. 231; Teftâzânî, *el-Muṭavvel*, s. 250, 252; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, I, 386-387; Desûkî, *a.g.e.*, I, 386, 388.

Şayet âyet, *إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ* “Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir” şeklinde fasl zamiri olmadan gelmiş olsaydı,⁴²⁵ bu takdirde “Allah’ın rab olduğu” hükmünü bildirecek, fakat sıfatta ortaklık düşüncesine son vermeyecek ve Allah’tan başka rablerin var olduğu düşüncesi akla gelebilecekti.

28.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Roma İmparatorluğunun baskısı altında ezilen, aşağılanan İsrailoğulları bir inanç ve gelenek karmaşası içinde yaşıyorlardı. Tevrat’ın bildirdiği dinde ihtilafa düşmüşler ve buna bağlı olarak çeşitli gruplara ve fraksiyonlara bölünmüşlerdi. Âyet, böyle bir inanç karmaşası ortamında Hz. İsa tarafından İsrailoğulları’na yöneltilen tevhit çağrılarında biridir.⁴²⁶

Âyetteki hasırlı anlatım söze iki anlam katmıştır: Birincisi, “Allah’ın rab olduğu” (isbat) hükmü; diğeri de “Allah’tan başkasının rab olmadığı” (nefiy) tahsîsidir.⁴²⁷ Bu hasr ifadesiyle, Allah’ın rab olduğu, O’ndan başkasının rab olmadığı tekitle vurgulanmıştır.⁴²⁸ Hasr izâfi kabul edildiğinde âyet, “Rab Allah’tır; sizin ibadete layık gördüğümüz ilahlar rab değildir” veya “Rab Allah’tır; İsa, rab değildir” anlamına gelmektedir.⁴²⁹

28.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “... Allah, benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir.”
2. **Atay:** “Doğrusu, Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir.”
3. **Ateş:** “Allah, işte benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz O’dur.”

⁴²⁵ Nitekim Âl-i İmrân (3/11) ve Meryem (18/36) sûrelerinde bu suretle gelmiştir.

⁴²⁶ Bk. ez-Zuhruf, 43/63-65

⁴²⁷ Âyetteki hasrı mübtedânın habere hasrı şeklinde de kabul edenlere göre âyetin ikinci anlamı şöyledir: “Allah, benim sadece Rabbimdir; babam değildir.” Böylece âyette Allah’ın Rab olduğu isbat edilirken (isbat), baba olduğu reddedilmektedir (nefiy). Bk. Hatîb el-İşkâfî, *a.g.e.*, I, 382, 383; Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Esrârü’t-tekrâr*, s. 49; Zekeriyâ el-Ensârî, *a.g.e.*, s. 90.

⁴²⁸ Âyette, Hz. İsa’nın Rab ve Allah’ın oğlu olmadığına ve dolayısıyla, Yüce Allah’ın, Hz. İsa’nın babası olmadığına ta’riz yoluyla işaret vardır.

⁴²⁹ Diğer takdire göre anlam, “Allah, Rabdir, baba değildir” şeklindedir.

4. **Ayıntabî:** “Şüphesiz Allah Teâlâ, benim de Rabbim’dir, sizin de Rabbiniz’dir.”⁴³⁰
5. **Bilmen:** “Şüphe yok ki Allah, O benim Rabbimdir ve sizin Rabbinizdir.”⁴³¹
6. **Çantay:** “Şüphesiz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbiniz.”
7. **DİB:** “Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir.”
8. **Döndüren:** “Çünkü Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Kuşkusuz Allah benim ve sizin yegane Rabbimizdir.”
10. **Elmalılı:** “Haberiniz olsun Allah benim rabbim sizin de rabbınız ancak odur.”⁴³²
11. **Feyizli:** “Şüphesiz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir.”
12. **İslâmoğlu:** “Elbet Allah benim Rabbimdir, sizin de Rabbiniz yalnızca O’dur.”
13. **Kur’an Yolu:** “Kuşkusuz Allah benim de rabbimdir, sizin de rabbinizdir.”
14. **Öztürk(M):** “Şüphesiz Allah benim de rabbim, sizin de rabbinizdir.”
15. **Öztürk(YN):** “Kuşkusuz, Allah hem benim Rabbimdir hem sizin Rabbinizdir.”
16. **Sülün:** “Şüphesiz, benim Rabbim de sizin Rabbiniz de Allah’tır.”
17. **Şimşek:** “Allah; şüphesiz ki O, benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir.”⁴³³
18. **TDV:** “Çünkü Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir.”
19. **Toptaş:** “Şüphesiz Allah benim de Rabbimdir, sizin de Rabbinizdir.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Şüphesiz ki; benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz ancak O Allâh’tır!”

28.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâlleri, âyetteki hasr anlamını Türk Dilinde ifadeleri yönüyle değerlendirdiğimizde Akdemir, Atay, Ayıntabî, Bilmen, Çantay, DİB, Döndüren, Feyizli, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Öztürk(YN), Şimşek, TDV ve Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerde âyette hasr ile vurgulanan anlamın Türk Dilinde ifade edilmediği görülmektedir. Âyette vurgu

⁴³⁰ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 133.

⁴³¹ Bilmen, *a.g.e.*, VII, 3294.

⁴³² Elmalılı’ya ait meâlde bu âyetin Türkçe anlamı bulunmamaktadır. Âyetin meâli, tefsirden aktarılmıştır. Bk. Elmalılı, *Hak Dini*, VI, 4282.

⁴³³ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 483.

“Allah” mevsûfunda olduğu hâlde bu tercümelere “Rab” sıfatı yüklem yapılarak öne çıkarılmış ve bu suretle vurgu ona yapılmıştır. Bu çevirilerden, Allah’ın rab olduğu (isbat) anlamı anlaşılmalı beraber, O’ndan başkasının rab olmadığı (nefiy) anlamı anlaşılmalıdır. Hasrın zorunlu anlamlarından nefiy eksik olduğundan adı geçen tercümelere hasr gerçekleşmemiştir.

Âyette fasl yoluyla hasr, “Allah” mevsûfunda gerçekleşmiştir. Hasrı “*yegâne*” edatıyla “Rab” sıfatında gerçekleştiren Elmalı-Dumlu’ya ait tercüme, hasrı Türk Dilinde ifade etme yönünden hatalıdır. Aynı şekilde âyette tek cümleden ibaret olan hasr ifadesi İslâmoğlu’na ait meâlde “*Elbet Allah benim Rabbimdir, sizin de Rabbiniz yalnızca O’dur*” şeklinde iki cümle hâlinde Türkçeye aktarılmıştır. Bu cümlelerden ilkinde hasr terk edilirken, ikincisinde Türk Diline isabetli şekilde yansıtılmıştır. Ne var ki, hasrı bir bütün olarak her iki cümlede de yansıtmadığı ve böylece anlam kaybına yol açtığından bu tercümeyle hasrı Türk Dilinde ifade etme yönüyle isabetli saymıyoruz.

Buna karşın hasr, Ateş’e ait meâlde “*O’dur*” şeklinde yüklem şahıs zamiri; Sü-lün’e ait meâlde “*Allah’tır*” şeklinde yüklem özel isim olarak getirilmek suretiyle gerçekleştirilmiştir. Yüklem, özel isim veya şahıs zamiri olarak getirilerek mahsûrun fih yapılmış, hasr bunlarda isabetle yansıtılmıştır. Aynı şekilde, Elmalı’ya ait meâlde “*ancak odur*” ve Ustaosmanoğlu’na ait meâlde de “*ancak O Allâh’tır*” şeklinde yüklem, özel isim veya şahıs zamiri getirilmesine ek olarak hemen öncesinde tahsîs bildiren “*yalnızca, ancak*” edatları getirilerek hasr açıkça ifade edilmiştir. Bu meâllerdeki tercümelere, hem Allah’ın Rab olduğu (isbat) hem de O’ndan başka Rabbin olmadığı (nefiy) anlamları birlikte anlaşılmalıdır. İsbat ve nefiy anlamlarını bir arada ifade ettiğinden bu tercüme-ler, âyetteki hasrı yansıtıcı nitelikte ve isabetlidir.

Âyette hasr ile vurgulanan anlam, hasrın ifade yolu da göz önünde bulundurulmak suretiyle Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“*Allah, işte O’dur, benim Rabbim ve sizin Rabbiniz.*”

3.6. Harf-i Ta'rif Yoluyla Hasr İfade Eden Âyetlerin Meâlleri

Hasrın harf-i ta'rif yoluyla gerçekleştiği âyetlerden ikisinin meâlleri, hasrı Türk Diline yansıtılmaları açısından aşağıda değerlendirilecektir.

29 **اللَّهُ الصَّمَدُ**⁴³⁴

Tablo 47: el-İhlâs, 112/2. âyetin hasr çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FÎH
تَغْرِيفُ الْمُشْتَدِّ	الصَّمَدُ	اللَّهُ
Müsnedin marife getirilmesi	Samed	Allah

Âyetin söz dizimi, isim cümlesi olarak kurulmuş olup, الله “Allah” lafz-ı celâli bu cümlemin mübtedâsı, الصَّمَدُ “samed”⁴³⁵ lafzı da haberidir.⁴³⁶ Hasr, cins bildiren⁴³⁷ harf-i târif (el-/ال) sayesinde haberin mârife getirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.⁴³⁸ Bu sûretle gelen hasr ifadelerinde mahsûr, harf-i târifin bulunduğu kelime olduğundan⁴³⁹ âyette mahsûrun fih, “Allah” lafz-ı celalidir. Bu suretle haberin mübtedâyaya hasredildiği cümle, لا صَمَدَ إِلَّا اللَّهُ “Allah’tan başka samed yoktur” takdirindedir.⁴⁴⁰

⁴³⁴ el-İhlâs, 112/2.

⁴³⁵ Birçok anlamı bulunan “samed”, âyette kısaca “var oluş bakımından hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç olmayıp kendisi dışındaki her şeyin varlık ve devamını kendisine borçlu olduğu vücûd” anlamında gelmiştir. (DİB, *Kur’an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, V, 715-716.) Samed isminin diğer anlamları için bk. Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 689-9692; Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 441; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 818; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 528; Fîrûzâbâdî, *Tenvîrûl-mikbâs*, s. 522.

⁴³⁶ Mekkî b. Ebî Tâlib, *Müşkilü i’râbi’l-Kur’ân*, II, 852; Ebü’l-Hasen Alî b. Faddâl el-Mücâşi’î, *en-Nüket fi’l-Kur’âni’l-Kerîm (fi me’âni’l-Kur’âni’l-kerîm ve i’râbih)* nşr. Abdullah ‘Abdülkâdir et-Tavîl, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1428/2007, s. 578; İsmail b. Muhammed Ebü’l-Kâsım el-İsfahânî, *İ’râbü’l-Kur’ân*, Riyad: Fehresetü Mektebeti el-Melik Fehd el-Vataniyye, 1415/1995, s. 562; Ebü Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahrü’l-muhîl*, X, 571; Mücîrüddin b. Muhammed el-Makdisî, *Fethu’r-Rahmân fi tefsiri’l-Kur’ân*, I-VII, nşr. Nüreddin et-Tâlib, Dımaşk: Dârü’n-Nevâdir, 1430/2009, VII, 461; Abdülkâdir b. Ömer el-Bağdâdî, *Hiżânetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-Arab*, I-XIII, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1418/1997, IX, 276.

⁴³⁷ İsmâil Hakki Bursevî, *a.g.e.*, X, 538.

⁴³⁸ Süyûtî, *el-İtkân*, II, 351; a.mlf., *Mu’terekü’l-akrân*, III, 476; Kâsmî, *a.g.e.*, VIII, 119; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618.

⁴³⁹ Halhâlî, *a.g.e.*, s. 282; İbn Ya’kûb, *a.g.e.*, II, 100.

⁴⁴⁰ Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 441; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, XXXII, 363; İbn Kesîr, *a.g.e.*, VIII, 528.

Mahlukât bazı yönlerden samed⁴⁴¹ olmakla beraber onlardaki samed vasfı, mutlak ve mükemmel bir samediyet olmadığı,⁴⁴² kendi kendilerine yetmeyip mutlaka başkasına muhtaç olduklarından Allah'ın mutlak ve kâmil samed vasfı karşısında bu vasıf onlarda yok hükmünde kabul edilmiştir. Bu suretle sıfat mevsûfa hasredilerek,⁴⁴³ samedin Allah olduğu, başka samedin bulunmadığı vurgulanmıştır.⁴⁴⁴ Söz konusu vasıfta mevsûfların ortaklığı düşüncesi ret ve inkâr edilmiş⁴⁴⁵ veya Allah'ın samed olmadığı, putların samed olduğu düşüncesi tersine çevrilmiştir.⁴⁴⁶

Şayet sözdizimi, haber nekre yapılarak **اللَّهُ صَمَدٌ** şeklinde getirilmiş olsaydı, Allah'ın yanı sıra başka samedin bulunduğu veya Allah'ın değil putların samed olduğu düşüncesi nihâyete erdirilmeyecek; Allah'ın beraberinde başkasının da (putların vb.) samediyet vasfa sahip olduğu veya Allah'ın samed olmadığı, putların samed olduğu akla gelebilecekti.

Haberin mârife veya nekre getirilmesi arasındaki bir ince fark da şudur: **اللَّهُ صَمَدٌ** sözü, muhataplar, Allah'ın samed olduğuna dair hiçbir bilgisi olmayan kişiler olduklarında uygun olur. Böylece onlara bilgi doğrudan verilmiş olur. Ancak **اللَّهُ الصَّمَدُ** sözü ise, muhatapların, samed vasfına birilerinin sahip olduğunu bilen kimselerdir. Böylelikle onlara, samedin başkası değil, Allah olduğu bildirilmiş olur.⁴⁴⁷ Yine **اللَّهُ الصَّمَدُ** sözüyle, bir kimsede bulunup bilinen belli bir samediyet vasfı değil, samediyet cinsi ve bu cinsin Al-

⁴⁴¹ “Samed” kelimesi, Arap Dilinde, *toplumda ileri gelen, önemli işlerde görüşü alınmadan karar verilmeyen, ihtiyaçların kendisine iletildiği kişileri* anlatan bir vasıftır. Bk. Ma‘mer b. Müsennâ, *Mecâzû'l-Kur‘ân*, nşr. Muhammed Fuâd Sezgin, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381/1961, s. 316; İbn Fâris, *Meğâyis*, III, 309-310; İbnü'l-Cevzî, *a.g.e.*, IV, 506; İbn Manzûr, *a.g.e.*, III, 258-259; Zebîdî, *a.g.e.*, VIII, 295.

⁴⁴² Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 441; Kâsımî, *a.g.e.*, VIII, 119.

⁴⁴³ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 617.

⁴⁴⁴ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ğayb*, XXXII, 363; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618.

⁴⁴⁵ Müşriklerin Allah'ın samed olduğunu bildiklerine dair bk. Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 492; Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya‘kûb el-Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fi lejâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, I-VI, nşr. M. Alî en-Neccâr, Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ, 1393-1416/1973-1996, III, 441; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, IX, 212; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, X, 538; Kâsımî, *a.g.e.*, VIII, 119.

⁴⁴⁶ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 492; Firûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz*, III, 441; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618.

⁴⁴⁷ Bk Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 177-178.

lah ile sınırlandırılması ve başkasında bu vasıftan pay bulunmadığı anlamı kastedilmektedir.⁴⁴⁸ Ayrıca bu ifade, Allah'ın mutlak ve kamil olan samediyet vasfında tek olduğu ve Allah'ta başkasında olmayan bir özellik ve seçkinliğin bulunduğu, insanların samediyet saydıkları şeylerin samediyet olmaktan çıktığı iddiasını taşımaktadır.⁴⁴⁹

Hasr, müşriklerin, Allah hakkındaki yanlış inançlarını düzeltmek ve Allah'ı bırakıp, ihtiyaçlarının gidermeleri ve korktuklarında kendilerini korumaları için putlarına dua etme alışkanlıklarını tersine çevirmek⁴⁵⁰ ve Allah'ın, ilahlık vasfını yakıştırdıkları putları vs. gibi olmadığı, onların aksine her bakımdan mutlak ve mükemmel surette samed olduğunu ifade etmek⁴⁵¹ maksadıyla gelmiştir.

29.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Sûre, Allah Resûlüne, müşrikler, Hıristiyanlar veya Yahudiler tarafından “*Rab-bini bize tanıt, O altından, tahtadan yoksa demirden midir?*” şeklinde sorular yönelmeleri üzerine nâzil olmuştur⁴⁵². Sûrenin maksadı, isim ve sıfatlarında Allah'ın ortağı ve benzeri olmasını, her türüyle şirki ret ve inkâr etmektir.⁴⁵³

Bu bağlam içinde âyet, Allah'tan başka samedin olmasını, “Samed” isminin O'ndan başkasına verilmesini⁴⁵⁴ ve Allah'tan her türlü ihtiyaç ve muhtaçlık durumunu nefyetmekte⁴⁵⁵ ve “Samed” isim ve vasfını bir tek Allah'a tahsîs etmektedir. Samed'in

⁴⁴⁸ Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 194-195.

⁴⁴⁹ Bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 198.

⁴⁵⁰ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 492; Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz*, III, 441; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618.

⁴⁵¹ Râgıb el-İsfahânî, *a.g.e.*, s. 492; Fîrûzâbâdî, *Beşâ'iru zevi't-temyîz*, III, 441.

⁴⁵² Taberî, *a.g.e.*, XXIV, 687-688; Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbu'n-nuzûl*, nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411, s. 501; Ebü İshak Ahmed b. Muhammed es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'an*, I-X, nşr. Ebü Muhammed b. 'Âşûr, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1422/2002, X, 332-333; Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, XXXII, 357; Ebü Muhammed 'İzzüddîn Abdülaziz b. 'Abdüsselâm ed-Dimeşkî İbn 'Abdüsselâm, *Tefsîru'l-Kur'an*, I-III, nşr. Abdullâh el-Vehbî, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1416/1996, III, 506; Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, VIII, 670.

⁴⁵³ Ahmed Mustafa el-Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, I-XXX, Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1365/1946, XXX, 266.

⁴⁵⁴ Tîbî, *Fütûhu'l-gayb*, XVI, 643.

⁴⁵⁵ Merâgî, *Tefsîrü'l-Merâgî*, XXX, 266.

Allah olduğunu (isbat), O’ndan başka samedin bulunmadığını (nefiy)⁴⁵⁶ bildirmektedir. Diğer bir ifadeyle; Allah’ın, bütün kemal sıfatlarla muttasıf, bütün eksiklik sıfatlarından uzak olduğunu; her şeyin var olmak ve varlığını devam ettirebilmek için mutlaka kendisine teveccüh ve iltica ettiği, kendisinin hiçbir maksatla hiçbir şeye teveccüh ve iltica etmediği yegâne varlığın Allah olduğunu ifade etmektedir.⁴⁵⁷

29.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “*O, ezeli olan ve [var olan her şeyin] sebebi olduğu hâlde kendisinin var oluş sebebi bulunmayandır.*”
2. **Atay:** “*Allah ... varlığı zorunlu olandır.*”
3. **Ateş:** “*Allah Samed’dir.*”
4. **Ayıntabî:** “*Hiçbir şeye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır. (Büyüklik onda nihâyet bulmuştur. O daimi ve bakidir. Her şeyden müstağnidir, hiçbir şeye ihtiyacı yoktur.)*”⁴⁵⁸
5. **Bilmen:** “*Allah, bütün mahlûkatın kendisine teveccüh ve iltica edeceği zât-ı ehadiyettir.*”⁴⁵⁹
6. **Çantay:** “*(O), Allah’tır, sameddir (zeval bulmayan bir bakidir, daimdir, herkesin ve herşey’in doğrudan doğruya muhtaç olduğu ve kastettiği yegâne varlıktır, ulular ulusudur).*”
7. **DİB:** “*Allah Samed’dir. (Her şey O’na muhtaçtır; O, hiçbir şeye muhtaç değildir.)*”
8. **Döndüren:** “*Allah Samed’tir.*”
9. **Elmalı-Dumlu:** “*Herkes Allah’a muhtaçtır.*”
10. **Elmalı:** “*Allah, o eksiksiz sameddir.*”
11. **Feyizli:** “*Allah Samed’dir (her varlık O’na muhtaçtır, O hiçbir şeye muhtaç değildir, başvurulup yardım istenilecek tek varlık O’dur).*”
12. **İslâmoğlu:** “*Allah Samed’dir.*”
13. **Kur’an Yolu:** “*Allah sameddir.*”

⁴⁵⁶ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu’l-ğayb*, XXXII, 363; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXX, 618.

⁴⁵⁷ Vâhidî, *el-Basît*, XXIV, 441; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 818; Bikâî, *a.g.e.*, XXII, 377.

⁴⁵⁸ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, IV, 460.

⁴⁵⁹ Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 4114.

14. **Öztürk(M):** “Allah her vasfiyla mükemmel, her türlü ihtiyaçtan münezzehtir.”
15. **Öztürk(YN):** “Allah’tur; Samed’dir/tüm ihtiyaçların, niyetlerin, övgülerin, yakarışların yöneldiği tek kuvvettir!”
16. **Sülün:** “Allah’tur; mutlak bir yetkinliğe sahiptir (Samed).”
17. **Şimşek:** “Allah Samed’dir (her şey ona muhtaçtır ama kendisinin hiçbir şeye ihtiyacı yoktur).”⁴⁶⁰
18. **TDV:** “Allah sameddir.”
19. **Toptaş:** “Allah, Samed’dir. (Her şey ona muhtaç, O hiçbir şeye muhtaç değildir).”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Ancak Allâh (, her şey Kendisine muhtaç olan, Kendisi ise hiçbir şeye ihtiyaç duymayan bir) Samed’dir!”

29.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyette hasrıyla vurgulanan anlamı Türk Diline yansıtılmaları açısından değerlendirildiğinde⁴⁶¹ Akdemir, Atay, Ateş, Çantay, DİB, Döndüren, Feyizli, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Öztürk(M), Şimşek, TDV ve Toptaş’a ait meâllerdeki tercümelerde bu anlamın Türk Diline yansıtılmadığı görülmektedir. Bu meâllerden bazılarının, samed isminin anlamını açarak geldiği görülmektedir.⁴⁶² Bu tercümelerden, Allah’ın, Samed olduğu (isbat) anlaşılacakla birlikte, O’ndan başka samedin olmadığı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Nefiy ve isbattan meydana gelen hasrın gerçekleşmesi için gerekli nefiy eksik olduğundan adı geçen tercümelerde hasr gerçekleşmemiştir.

Öztürk(YN)’ün meâlinde âyet metninde özne olan “Allah” lafzı, yüklem görevinde getirilmiştir. Bilmen’e ait meâlde âyet, “samed” kelimesinin anlamı açılarak tercüme edilmiştir.⁴⁶³ Sülün tarafından kaleme alınan meâldeki tercümeden de Allah’ın mutlak yetkinliğe sahip olduğu; Atay’ın meâlinde Allah’ın, zorunlu varlık olduğu; Ayıntabî

⁴⁶⁰ Sait Şimşek, *a.g.e.*, V, 502.

⁴⁶¹ Değerlendirmede, meâllerde parantez içinde veya eğik çizgiden sonra kaydedilen, -Samed isminin anlamına dair- açıklamalar dikkate alınmamıştır. Bunlar, tercümeden çıkarılmayıp, metinden daha küçük puntoyla aynen muhafaza edilmiştir.

⁴⁶² Akdemir, Atay, Ayıntabî, Bilmen ve Sülün’e ait meâllerdeki tercümeler.

⁴⁶³ Nitekim tefsirde de “Allâh: O Haalîk-ı Azîm, sameddir. Yâni.” denildikten sonra meâlde geldiği suretle samed isminin anlamı kaydedilmiştir. Bk. Bilmen, *a.g.e.*, VIII, 4115.

ve Elmalı-Dumlu'ya ait tercümelere her şeyin Allah'a muhtaç olduğu; Öztürk(M)'e ait meâlden Allah'ın her vasfıyla mükemmel, her türlü ihtiyaçtan münezzehtir olduğu anlaşıl- makla birlikte adı geçen meâllerdeki tercümelere hiçbirinden, Allah'tan başka samedin bulunmadığı (nefiy) anlaşılmamaktadır. Neticede bunlarda hasır gerçekleşmemiştir.

Buna karşın âyetteki hasır, Ustaosmanoğlu'na ait meâldeki tercümede “*ancak*” edatı yoluyla Türk Diline yansıtılmıştır. Tercümede öznenin önünde hasır edatı getirilmek suretiyle “*Allah*” lafz-ı celali mahsûrun fih yapılarak, Samed ismi O'na tahsîs edilmiştir. Bu meâldeki tercümeden, hem Allah'ın Samed olduğu (isbat) hem O'ndan başka samedin olmadığı (nefiy) anlamları birlikte anlaşılmaktadır. İsbat ve nefiy anlamlarını bir arada ve doğru anlatımla ifade ettiğinden bu meâldeki tercüme, âyetteki hasırı yansıtıcı nitelikte ve isabetlidir.

Âyette hasırın, yüklem harf-i ta'rifle mârifeye getirilmesi yoluyla elde edildiği göz önünde bulundurularak, hasır vurgulanmış anlam, Türk Dilinde denk veya yakın bir yolla -yüklem belirtili yapılarak- şöyle de ifade edilebilir:

“*Allah'tır Samed.*”

30 أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ 464

Tablo 48: el-Fâtır, 35/15. âyetin hasır çözümlemesi

HASR YOLU	MAHSÛR	MAHSÛRUN FİH
تَعْرِيفُ الْمُسْنَدِ	الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ	أَنْتُمْ
Müsnedin mârifeye getirilmesi	Muhtaç olanlar	Sizler

Âyetin sözdizimi, isim cümlesi formunda gelmiş olup, “siz” zamiri bu cümle- nin mübtedâsı, الْفُقَرَاءُ “*muhtaçlar*” kelimesi de haberidir.⁴⁶⁵ Hasır, cins bildiren harf-i

⁴⁶⁴ el-Fâtır, 35/15. Âyetin tam metni şöyledir: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَمِيدُ

⁴⁶⁵ Dervîş, a.g.e., VIII, 142; Sâlih eş-Şeyhlî, el-İ'râbü'l-mufaşşal, IX, 392; a.mlf., Belâgatü'l-Kur'an, VIII, 278-279; Dürre, a.g.e., VII, 660.

târifle⁴⁶⁶ haberin mârifeye getirilmesi yoluyla gerçekleşmiştir.⁴⁶⁷ Cümlede mahsûr, الْفُقَرَاءُ lafzı, mahsûrun fihi أَنْتُمْ zamiridir (bk. Tablo 48). Haberin mübtedâya hasredildiği cümle,⁴⁶⁸ أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ لَا فُقَرَاءَ إِلَى اللَّهِ إِلَّا أَنْتُمْ “Allah’a sizden başka muhtaç yok” veya الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ “Sizsiniz Allah’a muhtaç olan, O size muhtaç değil” takdirindedir.⁴⁶⁹

30.1. Âyetin Hasr Üslubuyla Bildirdiği Anlam

Âyet, Allah’ın, yaratışındaki sanatın inceliklerinin, bütün yaratılmışlara ait ayrıntıların bilgisine sahip olduğunun, kudretinin delillerinin, Allah’tan başka tapılan varlıkların acizliğinin, bunlardan medet umulmasının ne kadar abes olduğunun somut bir anlatım tarzı ile açıklandığı bir bağlamın ardından gelmektedir.⁴⁷⁰

Âyette “Allah’a muhtaç olma” sıfatı “siz” zamiriyle gösterilen mevsûflara hasredilmiştir.⁴⁷¹ Böylece, belirtilenden başka mevsûfların sıfatta ortaklığı veya sıfatın belirtilenin yerine başka mevsûfta bulunduğu düşüncesi ret ve inkâr edilmiştir. Bu hasr ile, söz konusu sıfatın anılan mevsûflarda bulunduğu, onlardan başkasında bulunmadığı; ilahî hitabın muhatabı olan insanların Allah’a muhtaç oldukları, onlardan başkasının Allah’a muhtaç olmadığı kastedilmiştir.

Âyette الْفُقَرَاءُ lafzının mârifeye getirilmesi mübalağa içindir; hasrın izâfî olduğunu göstermektedir.⁴⁷² Bu izafeti iki şekilde kurmak mümkündür. Birincisi, hasrın bütün mahlûkata kıyasla geldiği şeklindedir. Gerçekten de bütün mahlûkat Allah’a muhtaç olduğu hâlde insanın Allah’a ihtiyacının fazla ve aşırı olması karşısında diğerlerinin Allah’a

⁴⁶⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 606; Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, XIV, 366; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 356.

⁴⁶⁷ Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, XIV, 366; Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-me’âd fi hedyi hayri’l-ibâd*, I-V, Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1415/1994, V, 528; Muhammed Abdürraûf el-Münâvî, *Feyzü’l-kadîr şerhu’l-Câmi’i’ş-şagîr*, I-VI, Kahire: el-Mektebetü’t-ticâriyyetü’l-kübrâ, 1356/1937, III, 540; Muhammed b. Abdülbâkî ez-Zürkânî, *Şerhu’l-‘Allâme ez-Zürkânî ‘ale’l-Mevâhibi’l-ledünniyye bi’l-mînahi’l-Muhammediyye lil’l-‘Allâme el-Kaşallânî*, I-XII, nşr. M. Abdulaziz el-Hâlidî, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1417/1996, XII, 6.

⁴⁶⁸ Tîbî, *Fütûhu’l-ğayb*, XIV, 366; İbn Kayyim el-Cevziyye, *a.g.e.*, V, 528.

⁴⁶⁹ İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 285; Cibâlî, “el-Şaşr bi-zamîri’l-faşl”, s. 83, (10.09.2018).

⁴⁷⁰ Bk. el-Fâtır, 35/11-17.

⁴⁷¹ İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî, *Ni’metü’z-zerî’a fi nuşrati’ş-şerî’a*, nşr. Alî Rızâ b. Abdullah, Riyad: Dârü’l-Mesîr, 1419/1998, s. 56.

⁴⁷² İbn ‘Acîbe, *a.g.e.*, IV, 529; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 356; İbn ‘Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 286.

ihtiyaç durumları görmezden gelinmiş, âdeta yok hükmünde kabul edilmiştir. Ardından Allah'ın zatına, sıfatlarına hakîkî ihtiyaç bütün mahlûkat içinde insana tahsîs edilmiştir.⁴⁷³ Allah'a muhtaç olanların sadece insanlar olduğu, onlardan daha ileri derecede, kâmil manada⁴⁷⁴ Allah'a muhtaç başka bir varlığın bulunmadığı ifade edilmiştir.⁴⁷⁵ İkinci yoruma göre, hasr Allah'a izafetle gelmiştir. Böylece "Allah size, ibadetinize muhtaç değil, siz O'nun ihsan ve fazlına, O'na kulluk etmeye muhtaçsınız" anlamı kastedilmiştir.⁴⁷⁶

Sıfatın *أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ* şeklinde cins adı olarak getirilmesinin ince bir anlamı vardır. O da şudur: "Biz Allah'a muhtaç olma durumunu düşünür ve tam anlamıyla Allah'a muhtaç olmak için O'na karşı şiddetli bir ihtiyaç içinde olunması gerektiğini bildik. Bütün mahlûkatı tefekkür ettik ve siz insanlardan başka bu kavrama tıpatıp uyanı bulamadık. Sizlerin, insan olarak, Allah'a muhtaç olma niteliğini tam anlamıyla taşıdığınızı, bunun bütün şartlarını haiz olduğunuzu, bu hâlin özünün ve esasının sizlerde en mükemmel surette iyice bulunduğunu gördük." Görüldüğü üzere, bu söz dolaylı olarak, "Sizden başka muhtaç yok, sizden başkası zengindir" anlamına gelmektedir. Böylece başka hiçbir varlığın, Allah'a, insanlar kadar muhtaç olmadığı, onların, Allah'a muhtaçlıkta benzerlerinin bulunmadığı ve onların muhtaçlığı dışındaki her türlü muhtaçlığın âdeta zenginlik olduğu iddiasını da içermektedir.⁴⁷⁷

Şayet söz dizimi, haber nekre yapılarak *أَنْتُمْ فُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ* şeklinde getirilmiş olsaydı, bu manaların hiçbirini ifade etmez;⁴⁷⁸ Allah'a muhtaç olanların bir kısmını insanların oluşturduğunu ifade ederdi.⁴⁷⁹ Böylece ilahi hitabın muhatabı insanlarla beraber başka mahlûkatın da Allah'a muhtaç olduğu yahut insanların Allah'a muhtaç olmadığı, Allah'ın insanlara; onların ibadetine, duasına vs. muhtaç olduğu düşüncesi akla gelebilecekti.

⁴⁷³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 606; Bikâî, *a.g.e.*, XVI, 30; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 333.

⁴⁷⁴ Tîbî, *Fütûhu'l-ğayb*, XIV, 366.

⁴⁷⁵ Beyzâvî, *a.g.e.*, IV, 256; Bikâî, *a.g.e.*, XVI, 30; Ebüssuûd Efendi, *a.g.e.*, VII, 148; İsmâil Hakkı Bursevî, *a.g.e.*, VII, 333; İbn 'Acîbe, *a.g.e.*, IV, 529; Alûsî, *a.g.e.*, XI, 356; İbn 'Âşûr, *a.g.e.*, XXII, 286.

⁴⁷⁶ İbn 'Acîbe, *a.g.e.*, IV, 529.

⁴⁷⁷ *أَنْتَ الشُّجَاعُ* sözünün hasra delâleti hakkında bk. Abdülkâhir el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 196-198.

⁴⁷⁸ Bikâî, *a.g.e.*, XVI, 30.

⁴⁷⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 606.

Hasr, insanların özellikle müşriklerin “Allah’a kulluk” tasavvurundaki yanlış inançlarını düzeltmek için gelmiştir. Bu yolla âyet, Allah’a ibadet etmeye bütün mahlûkat içinde en fazla insanların ihtiyacının olduğu; Allah’ın onların ibadetlerine ihtiyaçları olmadığı, ibadete olan şiddetli ihtiyaçları sebebiyle ibadetin onlara emredildiği düşüncesini yerleştirmek amacı gütmektedir. Böylece, “mutlak ve kâmil surette zengin ve ihtiyaçsız olan Allah’ı razı etmeye çalışın ki, O da sizin varlığınızın devamı ve kıvamı için zorunlu olan maddi manevi ihtiyaçlarınızı gidersin” denmiştir.⁴⁸⁰

Neticede, bu âyetle, insanı yaratan ve onun ihtiyaçlarını en iyi bilen Yüce Allah, hasırlı bir anlatımla, bütün insanlığa yönelik bir hatırlatmada ve uyarıda bulunmaktadır: “Allah’a muhtaç olan başkası değil, sizsiniz; Allah hiçbir şeye ve hiç kimseye muhtaç değildir.”

30.2. Âyetteki Hasr Üslubunun Meâllere Yansıma Durumu

1. **Akdemir:** “Siz, Allah’a muhtaçsınız.”
2. **Atay:** “Siz Allah’a muhtaçsınız.”
3. **Ateş:** “Siz Allah’a muhtaçsınız.”
4. **Ayıntabî:** “Hepiniz, Allah Teâlâ’ya (O’nun lütfuna, rızık ve mağfiretine) muhtaçsınız.”⁴⁸¹
5. **Bilmen:** “Sizler Allah’a muhtaç fakirlersiniz.”⁴⁸²
6. **Çantay:** “Siz Allaha muhtaçsınız.”
7. **DİB:** “Siz Allah’a muhtaçsınız.”
8. **Döndüren:** “Siz, Allah’a muhtaçsınız.”
9. **Elmalı-Dumlu:** “Sizler Allah’a muhtaçsınız.”
10. **Elmalı:** “Sizsiniz hep Allah’a muhtaç fakara...”
11. **Feyzli:** “Siz Allah’a muhtaçsınız.”
12. **İslâmoğlu:** “Allah’a muhtaç olanlar sizlersiniz!”

⁴⁸⁰ Taberî, *a.g.e.*, XX, 454.

⁴⁸¹ Ayıntabî Mehmed Efendi, *a.g.e.*, III, 448.

⁴⁸² Bilmen, *a.g.e.*, VI, 2896.

13. **Kur'an Yolu:** “Allah’a muhtaç olan sizlersiniz.”
14. **Öztürk(M):** “Hepiniz Allah’a muhtaçsınız.”
15. **Öztürk(YN):** “Siz Allah’a yönelmiş yoksullarsınız!”
16. **Sülün:** “Allah’a muhtaç olan sizlersiniz.”
17. **Şimşek:** “Allah’a siz muhtaçsınız.”⁴⁸³
18. **TDV:** “Allah’a muhtaç olan sizsiniz.”
19. **Toptaş:** “Allah’a muhtaç olanlar sizlersiniz.”
20. **Ustaosmanoğlu:** “Allâh(ın dünyada rızık ve âfiyetine, âhirette ise O’nun mağfiret ve lütfuna her şeyden fazla) muhtaç olanlar ancak sizsiniz! (Zira varlığınız ve yaşamınız O’na bağlı olduğundan, her nefeste, her düşünüşte ve her bakışta sadece O’na muhtaçsınız!)”

30.3. Meâllerin Âyetteki Hasr Üslubu Açısından Değerlendirilmesi

Meâller, âyetteki hasr anlamını Türk Dilindeki ifadeleri yönüyle değerlendirildiğinde Akdemir, Atay, Ateş, Ayıntabî, Bilmen, Çantay, DİB, Döndüren, Elmalı-Dumlu, Feyizli, Öztürk(M), Öztürk(YN)’e ait meâllerdeki tercümelemlerin, âyette hasr ile vurgulanan anlamı Türk Dilinde ifade etmedikleri görülmektedir. Bu tercümelerden, insanların Allah’a muhtaç olduğu (isbat) anlamı anlaşılma ile beraber, onlardan başkasının Allah’a muhtaç olmadığı (nefiy) anlamı anlaşılma memaktadır. Hasrın gerçekleşmesi için zorunlu anlamlardan nefiy eksik olduğundan bu tercümelerde hasr gerçekleşmemiştir.

Buna karşın, Elmalılı, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Sülün, Şimşek, TDV, Toptaş ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerdeki tercümelerin âyetteki hasrı yansıtıcı nitelikte ve isabetli olduğu görülmektedir. Bunlardan Elmalılı, İslâmoğlu, Kur’an Yolu, Sülün, TDV, Toptaş ve Ustaosmanoğlu’na ait meâllerde hasr, “siz” zamiri yüklem ve böylece mahsûrun fih yapılmak; Şimşek’e ait meâlde de öznenin yükleme yakın konumlandırılması (takdîm-tehir) suretiyle gerçekleştirilmiştir. Ustaosmanoğlu’na ait meâlde “siz” zamirinden önce “ancak” edatı kullanılmış ve yüklem olarak gelen şahıs zamirinin mahsûrun fih olduğu kesinleştirilmiştir. Bu meâllerdeki tercümelerden, hem “siz” zamirinin gösterdiği,

⁴⁸³ Sait Şimşek, *a.g.e.*, IV, 244.

insanların Allah'a muhtaç olduğu (isbat) anlamı hem de onlardan başkasının Allah'a muhtaç olmadığı (nefiy) anlamı bir arada anlaşılmalıdır.

Âyette hasırla vurgulanan anlam, hasrın ifade yolu (yüklemin mârife getirilmesi) muhafaza edilerek Türk Dilinde şöyle de ifade edilebilir:

“Allah'a muhtaç olan sizlersiniz.”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hasr, makamın gerektirdiği ve muhatabın hâlinin çağırıldığı belâğî üslûplardan biridir. Kendisine bir ihtiyaç ve zaruret durumunda başvurulmaktadır. Bu yönüyle diğer üslûplardan farkı yoktur.

Hasrın ifade biçimleri, bizatihi belâğî sanatsal yapılar değil, ancak dil bilgisel görevsel yapılardır. Bu yapıların, buldukları cümlelerde öne çıkan görevlerinden biri de hasra delâlet etmektir.

Muhatap, hasr cümlesinin konusu olan yargıyı inkâr etmedikçe veya bu hükümden habersiz olup, söz konusu yargının, gaflet etmemesi gereken bir mesele olduğunu ikaz etme zarureti bulunmadıkça hasra başvurulmaz.

Hasr cümlesi, iki normal cümle gücündedir. Bu cümlelerden biri olumsuz diğeri olumlu iki farklı yargı ifade eder. Bu sayede, maksadı özlü ve güçlü bir şekilde bildirir; muhatabı derinden etkileme, ikna etme ve zihinde uzun süre kalabilme özelliğine sahiptir.

Kendisine hasr üslûbuyla hitapla edilen muhatap, şu dört kişiden biridir: Hasr cümlesinin konusu olan yargıda birden fazla ortakların bulunduğu inanan kimse, bu cümlenin bildirdiği yargının aksine inanan kimse, yargıda tereddüt eden kimse yahut meseleden tümüyle habersiz, zihni boş kimsedir.

Mahsûr, mahsûrun fih, mahsûrun anh ve mahsûrun bih öğelerinden meydana gelen hasr, mahsûr bakımından sıfatın mevsûfa hasrı, mevsûfun sıfata hasrı; mahsûrun anh bakımından hakîkî hasr, izâfî hasr çeşitlerine ayrılmaktadır. Aynı şekilde muhatap bakımından da ifrâd, kalb, ta'yîn ve i'lamî ibtidâî hasr şeklinde çeşitlenmektedir. Hakikat ve vakıaya uygunluk bakımından tahkîkî hasr ve iddiâî hasr kısımlarına ve kuruluş bakımından da vaz'î hasr ve zevkî hasr olarak ikiye ayrılmaktadır. Arap Belâgatında hasrın, üzerinde ittifak edilen ve hasrın yolları olarak açıklanan üslûpları dört tane olmakla beraber hasra delâlet ettiği bildirilen iki yoluyla beraber toplam altı yolunun bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırmalar sonunda Türk Belâgatında hasrın yollarının sayısı onbeş olarak tespit edilmiştir.

Cahiliye döneminden itibaren, yazılı değilse de sözlü gelenekte, çok iyi bilinmesi ve kullanılması hasrın, vahyin meşhur üslûplarından biri olmasında etkili olmuştur. İslam

âlimleri ilk dönemlerden itibaren Kur'an'ın anlam ve edebiyatının anlaşılmasına yönelik ilmî faaliyetler kapsamında yazdıkları eserlerinde hasr üslûbuna dair bilgiler de vermişlerdir. Henüz dil ve edebiyat ilimleri bilimsel bir disiplin olarak sistemleşmediği ve literatürleri oluşmadığından ilk zamanlar bu bilgiler oldukça az olmuştur. Ancak Kur'an'ın anlamlarını ve edebî i'câzını anlama faaliyetleriyle birlikte her geçen gün bu bilgiler artarak çoğalmış, gelişmiş ve olgunlaşmıştır. Abdülkâhir el-Cürcânî sayesinde, kendisinden söz ettirecek bir ilmî kemale ulaşmış ve nihâyet Sekkâkî ile, bilimsel sistematliğini elde etmiş ve sonra onun takipçisi Hatîb el-Kazvîni ile eksiklerini tamamlayarak meânî ilminin gelişmiş disiplinlerinden biri hâlini almıştır. Ancak ilmî oluşum ve kemâlin öncelendiği bu dönemde -belki de zorunlu olarak- belâgat ilmine bağlı olarak hasr üslûbu birtakım dönüşümler geçirmiştir. Abdülkâhir el-Cürcânî dönemindeki edebî his ve estetik boyutundan, edinilebilir bir alışkanlık olma vasfından soyutlanmış, neredeyse sadece ezberlenip öğrenilen tanımlar ve kurallardan ibaret bilgilere dönüşmüştür. İslamî ilimlerde meydana gelen ilerleme ve gelişmeye paralel olarak hasr üslûbu, modern dönemde de bilimsel çalışmalarda incelenmeye devam edilmiştir. Arap Belâgatında hasr, tarihin her döneminde Arap olan ve Arap olmayan araştırmacıların ilgi odağı olmuş ve olmaya devam etmektedir.

Türk Belâgatında hasr üslûbu, Anadolu belâgat çalışmaları kapsamında kaleme alınan belâgat kitapları temelinde incelenmiştir. Anadolu'da belâgat çalışmaları, başlangıçtan itibaren uzun bir süre Kur'an merkezli yürütüldüğünden bu konudaki öğretim ve telif faaliyetleri önceleri Arap Belâgatına yönelik olmuştur. Türk öğrencilerin Arapça belâgat eserlerini anlamakta zorlanmalarının da etkisiyle Türkçenin Belâgatına dair eserler kaleme alınmaya başlamıştır. Ancak bu eserler daha çok öğrencilere yönelik olduğundan millî Belâgatımız büyük bir gelişme gösterememiştir. Klasik Doğu edebiyatından modern Batı edebiyatına eğilimin de etkisiyle Tanzimat döneminden itibaren neredeyse terk edilmiştir. Cumhuriyet döneminde Belâgat ilmini bütün konularıyla içerecek tarzda sadece iki eser kaleme alınmıştır. Bunlardan biri Mehmet Kaya Bilgegil'in "*Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*" diğeri de M. A. Yekta Saraç'ın "*Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*" adlı kitaplarıdır. Son dönemlerde yazılan Türkçe eserlerin çoğu, Belâgatın Bedî ilminin konularına giren söz sanatlarına ilişkindir.

Meâl yazımında görülen artışın ve İslami ilimlerde özellikle Tefsir ve Arap Dili alanlarındaki akademik çalışmalarda görülen ilerleme ve gelişimin de etkisiyle hasr

üslûbuna dair Türkçe bazı bilimsel çalışmalar yapılmış olmakla beraber bunların çoğu Arap Belâgatında hasr üslûbuna dairdir. Bu konudaki büyük ihtiyaç sebebiyle, bu araştırmanın üçüncü bölümü Türk Belâgatında hasr üslûbu konusuna ayrılmıştır.

Anadolu'da belâgat çalışmaları, Arap Belâgatıyla başladığından bu belâgattan oldukça etkilenmiştir. Kavram ve terimlerini, başlıklarını ve sistematliğini Arap Belâgatından ödünç almıştır. Arapça kavram ve terimlere Türkçe karşılıklar bulunmaya yönelik bazı girişimler olmuşsa da bu, belâgatımız henüz bilimsel gelişimini tamamlamadığından mümkün olmamıştır.

Türk Belâgatında hasr üslûbunu ilk defa etraflıca incelemesiyle öne çıkan bu çalışmanın bazı eksiklikleri de bulunmaktadır. Bu eksiklikler, Türk hasr üslûbu için Arap Belâgatından ödünç alınan kavram ve terimlerin yerine Türkçe karşılıklar önermemiş ve Türk hasr üslûbunu bağımsız, özgün kimliğine kavuşturamamış olmasıdır. Bu meseleler, bu çalışmanın maksat ve hedefi dışında kaldığından özellikle göz ardı edilmiştir. Bilinçli olarak ihmal edilen bu eksiklikler, bu konuda yapılacak yeni araştırmalara havale edilmiştir. Bununla beraber, bu çalışmanın öncülüğü sayesinde, genelde Türk Belâgatının, özelde hasr üslûbunun bilimsel yeni çalışmalara konu edileceği, hata ve eksikliklerin giderileceği, neticede belâgatımızın gelişeceği ve bunun meâllerimizin dil ve üslûp niteliğini olumlu yönde artıracığı ümit edilmektedir.

Kur'an'da, terim anlamda, nefiy + istisna yoluyla hasr 416 cümlede, innema ve ennema yoluyla ile 93 cümlede, takdîm yoluyla 144 cümlede ve harf-i ta'rif ve fasl zamiri yollarıyla da 234 cümlede olmak üzere 887 cümlede hitap, hasr üslûbuyla gelmiştir. Atıfla gelen cümleler, terim anlamda hasr için gerekli şartları sağlamadığından bu sayıya dâhil edilmemiştir. Atıf yoluyla hasra delâlet eden cümleler, atıfla tahsîsin dildeki örnekleridir.

İnsanların inanç ve tutumları farklı olduğundan hatta aynı insanın kanaat ve davranışı olaylar karşısında değişiklik gösterdiğinden hasr farklı üslûplarla gelmiştir. Bu üslûplara bakarak muhatabın inanç ve tutumu hakkında ipuçları elde etmek mümkündür. Kur'an, farklı hasr üslûplarıyla mesajlarını iletirken, muhataplarını ikna ve razı edip, doğruya döndürmeyi murat etmiştir.

Kur'an'ın anlamlarının Türk Dilindeki tercümeleleri olan meâller genellikle âyetlerdeki hasrı Türk Diline ya hiç aktarmamışlar veya uygun ve doğru şekilde aktarmamışlardır. Hasrı yansıtırken de âyetlerin hasrı ifade yollarını göz önünde tutmamışlar, Türk

Dilinden ona denk veya yakın üslûplar kullanmamışlardır. Böylece, üslûplardan hasrın ve onun belli bir ifade yolunun tercih edilmesini gerektiren ilahî hikmet ve maksat da zayi olmuştur.

Araştırma ve incelemeler sonunda meâllerin %53,50'sinde hasrın terk edildiği, %38,17'sinde hasrın isabetle yansıtıldığı görülmüştür. Yine bunların %4,33'ünde hasr yanlış yansıtılmış, %3,5'inde hasrın hangi kelimedede gerçekleştiği belirsiz ve %0,50'sinde de lafzın hasra delâlet edip etmediği müphem hâldedir (bk. Ek 1).

Aynı şekilde âyetlerde hasr ile vurgulanan anlamları isabetle yansıtma açısından meâllerin durumuna baktığımızda Ustaosmanoğlu'na ait meâlin %90 oranla 30 hasr ifadesinin 27'sinde hasr isabetle yansıttığı görülmüştür. Onu sırasıyla %63,3 oranla 19 meâlde hasr Türk Dilinde isabetle yansıtan Elmalılı'ya ait meâl; ardından %53,3 oranla 16 hasr ifadesini isabetle yansıtan Çantay'a ait meâl gelmektedir. Ondan sonraki meâller, hasr isabetle yansıtma açısından %50'lik ortalamanın altında kalmışlardır. Bunların ardından %46,7'lik eşit hasr isabet oranıyla 14 hasr ifadesini Türkçeye isabetle yansıtan DİB, Feyizli, Kur'an Yolu, Öztürk(YN)'e ait meâller gelmektedir. Bunları sıralamada beşinci sırada %43,3 oranla 13 hasr ifadesinde isabet eden Bilmen'e ait meâl takip etmektedir (bk. Ek 3)

Âyetlerdeki hasr yansıtma açısından isabet oranı en düşük meâl ise, Akdemir'e ait meâldir. Söz konusu meâlin isabet oranı %13,3 olup, 30 âyetin sadece 4'ünde hasr Türk Diline isabetle yansıttığı görülmüştür. %16,7'lik düşük hasr isabet oranı ve 4 meâlde hasr isabetle yansıtmasıyla onu Öztürk(M)'e ait meâl izlemektedir. (bk. Ek 4).

Meâllerdeki hasr yanlışlarına bakıldığında en fazla yapılan hatanın, hasr Türk Dilinde yansıtılmamak, hasrı terk etmek olduğu görülmektedir. Diğer hataların az miktarda meydana geldiği sonucu çıkmaktadır. Mesela, Elmalı-Dumlu'ya ait meâlde 30 âyetin sadece 3'ünde hasr yanlış ögede gerçekleştirilmiştir.

Âyetin hasr yolu ile meâllerin hasr yolu mukayese edildiğinde, âyetlerde nefiy + istisna yoluyla gelen hasrın, Türk Dilinde büyük oranda (%62,4) hasr edatı yoluyla karşılandığı görülmüştür. Halbuki Türk Dilindeki hasr edatı üslûbu, âyetlerdeki innema edatına denk veya ona yakın bir üslûptur. Nefiy + istisna yolu ile hasr edatı yolları, birbirinden farklı üslûplardır ve birbirinin yerine kullanılmaları uygun değildir. Her biri farklı inanç ve tutumdaki muhataplar içindir. Kur'an'da nefiy + istisna yoluyla hasra delâlet

eden âyetler, Türk Dilinde de nefiy + istisna üslûbuyla karşılanmış olsaydı çok daha isabetli olurdu. Böylece, âyette hasr yolu olarak, nefiy + istisnanın seçilmesini gerektiren ilahî hikmet ve maksattan da uzaklaşılmamış olurdu. Nefiy + istisna yoluyla hasr için söylediklerimiz, takdîm yolu için de geçerlidir. Bu yolla gelen hasr ifadeleri de Türk Dilinde büyük çoğunlukla (%86,4 oranında) hasr edatı yoluyla karşılanmıştır. Fasl zamiri yoluyla gelen hasrın, Türk Dilinde yüklemi marife getirme yoluyla karşılanması uygun olmamıştır.

Buna karşın âyetlerde, harf-i ta'rif yoluyla gelen hasrlar Türk Dilinde ona denk veya yakın bir üslûp olan, yüklemi mârife getirme yoluyla karşılanmıştır. Neticede, meâller otuz âyette beş hasr yolundan ikisini (innema ve harf-i ta'rif) onlara denk veya yakın hasr yollarıyla; geri kalan üçünü ise, farklı hasr yollarıyla karşılamışlardır (bk. Ek 8).

Öneriler:

1. Kur'ân-ı Kerîm'in üslûplarına, Türk Dilinde denk veya yakın karşılıklar bulunmalıdır. Bu konuda Türk Dili ve Edebiyatı alanında çalışanlar akademisyenlerle ortak çalışmalar yapılabilir.
2. Kur'an'ın, anlamları gibi üslûpları da olabildiğince meâllerde yansıtılmalıdır. Bu çerçevede, Kur'an'da nefiy + istisna yoluyla gelen cümleler, Türk Dilinde nefiy + istisna yoluyla; Innema/ennema ile gelen cümleler, Türk Dilinde hasr edatları yoluyla; takdîm yoluyla gelen cümleler, Türk Dilinde takdîm üslûbuyla; fasl zamiri yoluyla gelen cümleler, yüklemi işaret veya şahıs zamiri getirme yoluyla ve harf-i ta'rif yoluyla hasr bildiren cümleler de yüklemi belirtili kelime getirme yoluyla karşılanabilir. Üçüncü bölümde bu konuya dair bazı tekliflerimiz olmuştur.
3. Kur'an'ın üslûpları ve Türk dilinde denk veya yakın karşılıkları iyice bilinmeden meâl yazımına girişilmemelidir veya bilen birinden destek alınmalıdır.
4. Türkçe meâller, Kur'an'ın farklı üslûpları bakımından incelenmeli, kritik edilmelidir. Anlatım sorunları tespit edilip ve giderilmesine dair çözüm yolları üretilmelidir.

5. Türk Dilinde hasr üslûbu konusunda bilgi eksikliği fazladır. Bu konuda bilimsel yayınların sayısı yok denecek kadar azdır. Bilimsel yayınların sayısı artırılarak bu konudaki bilgi eksiliği giderilmelidir.
6. Meânî ilmi, söyleyiş yönüyle anlamları konu edindiğinden önemlidir. Türk meânî ilminin bütün konularında bağımsız, özgün bilimsel yayınlar yapılmalıdır. Kitaplar, makaleler yayımlanmalı, lisans, yüksek lisans ve doktora seviyesinde tezler hazırlanmalı ve hazırlatılmalıdır.
7. Arap ve Türk dillerinde, genelde belâgat ilmi, özelde hasr üslûbu, edebî his ve zevk boyutu ile ilmî sistematiği buluşturan bir zeminde yeniden yazılmalıdır.

EKLER

Ek 1: Meâllerin âyetlerdeki hasrı yansıtmadaki isabet değerleri

Hasr İsbetli	Hasr Yok	Hasr İsbetsiz	Hasrın Yeri Belirsiz	Hasr Müphem *	Toplam
229	321	26	21	3	600
% 38,17	% 53,50	% 4,33	% 3,5	% 0,50	% 100

* “Hasr İsbetsiz” ifadesi, hasrın Türk Diline yanlış yansıtıldığını; “Hasrın Yeri Belirsiz” ifadesi meâlin dil ve üslûbu sebebiyle hasrın yerinin tam olarak tespit edilemediğini bildirmektedir. Bu belirsizliğin temel sebebi, çoğunlukla noktalama (virgül) işareti eksiliğidir. Bu eksiklik sebebiyle, asıl yerinden uzaklaşan hasr edatının kapsamını tayin etmek zorlaşmıştır. “Hasr Müphem” ifadesi ise, aynı sebeple cümlede hasrın belirgin ve açık olmadığını, bu yönüyle hasrın kastedilip kastedilmediğinin belirlenmediğini haber vermektedir.

Ek 2: Meâllerin âyetlerdeki hasrı Türk Diline yansıtma durumu (Alfabetik liste)

	Hasır isabetli		Hasır yok		Hasır isabetsiz		Hasrın yeri belirsiz		Hasır müphem		Toplam
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%	30/100%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%	30/100%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%	30/100%
Elmalılı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%	30/100%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%	30/100%
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%	30/100%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%	30/100%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%	30/100%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	53,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%	30/100%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	56,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	30/100%
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%	30/100%
Toplam	229	38,17%	321	53,5%	26	4,33%	21	3,5%	3	0,5%	600/100%

**Ek 3: Âyetlerdeki hasrı isabetle yansıtma açısından meâllerin sıralaması
(Hasr isabetliye göre sıralama)**

	Hasr isabetli		Hasr yok		Hasr isabetsiz		Hasrın yeri belirsiz		Hasr müphem	
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Elmalılı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	63,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	66,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%

**Ek 4: Âyetlerdeki hasrı yansıtmama bakımından meâllerin durumu
(Hasır yok'a göre sıralama)**

	Hasır isabetli		Hasır yok		Hasır isabetsiz		Hasırın yeri belirsiz		Hasır müphem	
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	66,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	63,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Elmalılı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%

Ek 5: Meâllerin âyetteki hasrı yansıma durumu (Hasır isabetsize göre sıralama)

	Hasır isabetli		Hasır yok		Hasır isabetsiz		Hasrın yeri belirsiz		Hasır müphem	
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	66,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	63,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Elmalı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Ek 6: Meâllerin âyetteki hasrı yansıtma durumu (Hasrın yeri belirsiz göre sıralama)

	Hasr isabetli		Hasr yok		Hasr isabetsiz		Hasrın yeri belirsiz		Hasr müphem	
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	63,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	66,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Elmalı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Ek 7: Meâllerin âyetteki hasrı yansıtma durumu (Hasır müphemeye göre sıralama)

	Hasır isabetli		Hasır yok		Hasır isabetsiz		Hasrın yeri belirsiz		Hasır müphem	
	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)	Adet	Oran (%)
Elmalı-Dumlu Meâli	10	33,3%	15	50,0%	3	10,0%	1	3,3%	1	3,3%
Bilmen Meâli	13	43,3%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	1	3,3%
Akdemir Meâli	4	13,3%	23	76,7%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
TDV Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	1	3,3%
İslâmoğlu Meâli	9	30,0%	17	56,7%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Öztürk(YN) Meâli	14	46,7%	12	40,0%	2	6,7%	2	6,7%	0	0,0%
Şimşek Meâli	8	26,7%	19	63,3%	1	3,3%	2	6,7%	0	0,0%
Öztürk(M) Meâli	5	16,7%	23	76,7%	0	0,0%	2	6,7%	0	0,0%
Ateş Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Döndüren Meâli	6	20,0%	21	70,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Toptaş Meâli	7	23,3%	20	66,7%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Feyizli Meâli	14	46,7%	13	43,3%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%
Ayıntabî Meâli	12	40,0%	16	53,3%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
DİB Meâli	14	46,7%	14	46,7%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Çantay Meâli	16	53,3%	12	40,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Elmalı Meâli	19	63,3%	9	30,0%	1	3,3%	1	3,3%	0	0,0%
Atay Meâli	7	23,3%	22	73,3%	0	0,0%	1	3,3%	0	0,0%
Sülün Meâli	12	40,0%	17	56,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Ustaosmanoğlu Meâli	27	90,0%	2	6,7%	1	3,3%	0	0,0%	0	0,0%
Kur'an Yolu Meâli	14	46,7%	16	53,3%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%

Ek 8: Kur'an'ın hasr üslûbu ile meâllerin hasr üslûbunun mukayesesi

	Nefiy + istisna		Hasr edatı		Takdîm		Yüklemi marife getirmek		Hasr anlamlı kelime		Olumlu + olumsuz yargılar	
Nefiy + istisna yoluyla gelen ifadeler	42	24,7%	106	62,4%	11	6,5%	1	0,6%	9	5,3%	1	0,6%
İnnema yoluyla gelen ifadeler	0	0,0%	53	84,1%	10	15,9%	0	0,0%	0	0,0%	0	0,0%
Takdîm yoluyla gelen ifadeler	0	0,0%	19	86,4%	1	4,5%	2	9,1%	0	0,0%	0	0,0%
Fasl zamiri yoluyla gelen ifadeler	0	0,0%	1	6,3%	2	12,5%	12	75,0%	1	6,3%	0	0,0%
Harf-i ta'rif yoluyla gelen ifadeler	0	0,0%	1	11,1%	1	11,1%	7	77,8%	0	0,0%	0	0,0%

**Ek 9: Âyetteki hasrı yansıtırma bakımından her bir meâlin ayrıntılı durumu
(alfabetik sıralama)**

Akdemir Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	23	76,7
Hasr isabetli	4	13,3
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Hasr müphem	1	3,3
Toplam	30	100,0

Atay Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	22	73,3
Hasr isabetli	7	23,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Ateş Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	21	70,0
Hasr isabetli	6	20,0
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Ayıntabî Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	16	53,3
Hasr isabetli	12	40,0
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Bilmen Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	13	43,3
Hasr yok	13	43,3
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Hasr müphem	1	3,3
Toplam	30	100,0

Çantay Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	16	53,3
Hasr yok	12	40,0
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

DİB Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	14	46,7
Hasr yok	14	46,7
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Döndüren Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	21	70,0
Hasr isabetli	6	20,0
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Elmah-Dumlu Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	15	50,0
Hasr isabetli	10	33,3
Hasr isabetsiz	3	10,0
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Hasr müphem	1	3,3
Toplam	30	100,0

Elmalı Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	19	63,3
Hasr yok	9	30,0
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Feyzli Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	14	46,7
Hasr yok	13	43,3
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

İslâmoğlu Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	17	56,7
Hasr isabetli	9	30,0
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	2	6,7
Toplam	30	100,0

Kur'an Yolu Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	16	53,3
Hasr isabetli	14	46,7
Toplam	30	100,0

Öztürk(M) Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	23	76,7
Hasr isabetli	5	16,7
Hasrın yeri belirsiz	2	6,7
Toplam	30	100,0

Öztürk(YN) Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	14	46,7
Hasr yok	12	40,0
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	2	6,7
Toplam	30	100,0

Sülün Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	17	56,7
Hasr isabetli	12	40,0
Hasr isabetsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Şimşek Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	19	63,3
Hasr isabetli	8	26,7
Hasrın yeri belirsiz	2	6,7
Hasr isabetsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

TDV Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	16	53,3
Hasr isabetli	12	40,0
Hasr isabetsiz	1	3,3
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Toptaş Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr yok	20	66,7
Hasr isabetli	7	23,3
Hasr isabetsiz	2	6,7
Hasrın yeri belirsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Ustaosmanoğlu Meâli

	Âyet Sayısı	Yüzde %
Hasr isabetli	27	90,0
Hasr yok	2	6,7
Hasr isabetsiz	1	3,3
Toplam	30	100,0

Ek 10: Meâllerin Kur'an'da nefiy + istisna yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi

	Hasr edatı	Takdîm	Yüklemi marife getirmek	Hasr anlamlı kelime	Olumlu + olumsuz yargılar
Akdemir Meâli	4	0	0	0	0
Atay Meâli	4	1	0	0	0
Ateş Meâli	2	0	0	0	0
Ayıntabî Meâli	9	0	0	0	0
Bilmen Meâli	8	1	0	1	1
Çantay Meâli	4	1	0	1	0
DİB Meâli	10	0	0	0	0
Döndüren Meâli	3	1	0	0	0
Elmalı-Dumlu Meâli	6	0	0	1	0
Elmalılı Meâli	9	0	0	1	0
Feyizli Meâli	5	1	0	0	0
İslâmoğlu Meâli	6	0	0	1	0
Kur'an Yolu Meâli	6	0	0	0	0
Öztürk(M) Meâli	2	1	0	1	0
Öztürk(YN) Meâli	2	2	1	1	0
Sülün Meâli	3	0	0	1	0
Şimşek Meâli	6	0	0	0	0
TDV Meâli	6	1	0	0	0
Toptaş Meâli	0	2	0	0	0
Ustaosmanoğlu Meâli	11	0	0	1	0
Toplam	106	11	1	9	1
	62,4%	6,5%	0,6%	5,3%	0,6%

Ek 11: Meâllerin Kur'an'da innema yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi

	Nefiy + istisna	Hasr edatı	Takdîm	Yüklemi marife getirmek	Hasr anlamlı kelime	Olumlu + olumsuz yargılar
Akdemir Meâli	0	1	1	0	0	0
Atay Meâli	0	2	0	0	0	0
Ateş Meâli	0	2	1	0	0	0
Ayıntabî Meâli	0	2	1	0	0	0
Bilmen Meâli	0	1	1	0	0	0
Çantay Meâli	0	4	0	0	0	0
DİB Meâli	0	4	0	0	0	0
Döndüren Meâli	0	2	1	0	0	0
Elmalı-Dumlu Meâli	0	4	0	0	0	0
Elmalı Meâli	0	5	0	0	0	0
Feyizli Meâli	0	4	1	0	0	0
İslâmoğlu Meâli	0	1	1	0	0	0
Kur'an Yolu Meâli	0	3	0	0	0	0
Öztürk(M) Meâli	0	1	1	0	0	0
Öztürk(YN) Meâli	0	2	1	0	0	0
Sülün Meâli	0	2	0	0	0	0
TDV Meâli	0	5	0	0	0	0
Toptaş Meâli	0	3	1	0	0	0
Ustaosmanoğlu Meâli	0	5	0	0	0	0
Toplam	0	53	10	0	0	0
	0,0%	84,1%	15,9%	0,0%	0,0%	0,0%

Ek 12: Meâllerin Kur'an'da takdîm yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi

	Nefiy+ istisna	Hasr edatı	Takdîm	Yüklemi marife getirmek	Hasr anlamlı kelime	Olumlu + olumsuz yargılar
Atay Meâli	0	1	0	0	0	0
Ayıntabî Meâli	0	2	0	0	0	0
Çantay Meâli	0	1	0	0	0	0
DİB Meâli	0	1	0	0	0	0
Döndüren Meâli	0	1	0	0	0	0
Elmalı-Dumlu Meâli	0	1	0	0	0	0
Feyizli Meâli	0	1	0	0	0	0
İslâmoğlu Meâli	0	1	0	0	0	0
Kur'an Yolu	0	1	0	1	0	0
Öztürk(M) Meâli	0	1	0	0	0	0
Öztürk(YN) Meâli	0	1	1	0	0	0
Sülün Meâli	0	1	0	0	0	0
Şimşek Meâli	0	1	0	0	0	0
TDV Meâli	0	1	0	0	0	0
Toptaş Meâli	0	1	0	1	0	0
Ustaosmanoğlu Meâli	0	3	0	0	0	0
Toplam	0	19	1	2	0	0
	0,0%	86,4%	4,5%	9,1%	0,0%	0,0%

Ek 13: Meâllerin Kur'an'da fasl zamiri yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi

	Nefiy+ istisna	Hasr edatı	Takdîm	Yüklemi marife getirmek	Hasr anlamlı kelime	Olumlu + olumsuz yargılar
Ateş Meâli	0	0	0	2	0	0
Çantay Meâli	0	0	0	1	0	0
DİB Meâli	0	0	1	0	0	0
Elmalı-Dumlu Meâli	0	0	0	0	1	0
Elmalılı Meâli	0	0	1	1	0	0
Feyizli Meâli	0	1	0	0	0	0
İslâmoğlu Meâli	0	0	0	2	0	0
Kur'an Yolu Meâli	0	0	0	1	0	0
Öztürk(YN) Meâli	0	0	0	1	0	0
Sülün Meâli	0	0	0	2	0	0
Ustaosmanoğlu Meâli	0	0	0	2	0	0
Toplam	0	1	2	12	1	0
	0,0%	6,3%	12,5%	75,0%	6,3%	0,0%

Ek 14: Meâllerin Kur'an'da harf-i ta'rif yoluyla gelen hasrı yansıtmaları bakımından mukayesesi

	Nefiy+ istisna	Hasr edatı	Takdîm	Yüklemi marife getirmek	Hasr anlamlı kelime	Olumlu + olumsuz yargılar
Elmalılı Meâli	0	0	0	1	0	0
İslâmoğlu Meâli	0	0	0	1	0	0
Kur'an Yolu Meâli	0	0	0	1	0	0
Sülün Meâli	0	0	0	1	0	0
Şimşek Meâli	0	0	1	0	0	0
TDV Meâli	0	0	0	1	0	0
Toptaş Meâli	0	0	0	1	0	0
Ustaosmanoğlu Meâli	0	1	0	1	0	0
Toplam	0	1	1	7	0	0
	0,0%	11,1%	11,1%	77,8%	0,0%	0,0%

KAYNAKÇA

- ABBAS HASAN, *en-Nahvu'l-vâfi: me'a rabtihi bi'l-esâlîbi'r-refî'a ve'l-hayâti'l-lüga-viyyeti'l-cedîde*, I-IV, 3. bs., Kahire: Dârü'l-Me'ârif, 1966.
- ABDURRAHMAN SÜREYYÂ, Mîrdûhîzade, *Sefîne-i Belâgat*, Kostantiniyye: Matbaa-i Ebüzziyâ, 1890.
- , *Mizânü'l-belâga*, nşr. Şahin Baranoğlu, (Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- , *Sefîne-i Belâgat*, [Sözün Gemisi (İnceleme-Metin)], nşr. Zekeriya Başkal, Ankara: Taşhan Kitap Yayınları, 2011.
- ABDÜLKÂHİR EL-CÜRCÂNÎ, *Delâilü'l-i'câz*, nşr. Mahmûd M. Şâkir, 3. bs., Kahire: Matbaatü'l-Medenî, 1413/1992.
- ABDÜLMÜTEÂL ES-SÂİDÎ, *Buğyetü'l-Îzâh li-Telhîşi'l-Miftâh*, I-IV, 8. bs., Kahire: Matbaatü ve Mektebetü Muhammed Ali Subhî, 1353/1935.
- , *el-Belâgatü'l-âliye: 'İlmü'l-me'ânî*, 2. bs., Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1411/1991.
- ADL, Abdülhâdî, *Dirâsât tafşîliyye şâmîle li-belâgati 'Abdilkâhir fi't-teşbih ve't-temsîl-et-takdîm ve't-te'hîr*, nşr. Abdüsselâm Ebü'n-Necâ Serhân, y.y.: Dârü'l-Fikri'l-hadîs, 1369/1950.
- AHFES EL-EVSAT, Saîd b. Mes'ade, *Kitâbü Me'âni'l-Ḳur'ân*, nşr. Hüdâ Mahmûd Kırâ'a, I-II, Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1411/1990.
- AHMED CEVDET PAŞA, *Belâgat-ı Osmâniyye*, 2. bs., İstanbul: Matbaa-i Osmâniyye, 1299 (1882).
- AHMED HAMDÎ ŞİRVÂNÎ, *Belâgat-i Lisân-i Osmânî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1293 (1876).
- AHMED NAZÎF b. MEHMED, “*Mefhûm-ı Velediyye Mine'l-Âdâb*”, Mantık Risaleleri içinde, (ed. İbrahim Çapak), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

- AHMED NEKERÎ, el-Kâdî Abdü'n-Nebî b. Abdu'r-Resûl, *Düstûrû'l- 'ulemâ': Câmi 'u'l- 'ulûm fî iştilâhâti'l-fünûn*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1421/2000.
- AKDEMİR, Salih, *Son Çağrı Kur'an*, 3. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- AKIN, Mehmet, *Rusçuklu M. Hayrî'nin Belâgat'i: İnceleme-Metin-Terimler Dizini*, (Yüksek Lisans Tezi), Malatya: İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.
- AKPINAR, Ali, *Kur'an Tercüme Teknikleri*, Konya: Serhat Kitabevi, 2011.
- ÂKÛB, İsâ Alî ve Alî Sa'd ŞETÎVÂ, *el-Kâfî fî 'ulûmi'l-belâgati'l- 'Arabîyye: el-Me'ânî - el-Beyân - el-Bedî'*, Mısır: el-Câmiâtü'l-meftûha, 1993.
- ÂKÛB, İsâ Alî, *el-Mufaşşal fî 'ulûmi'l-belâgati'l- 'Arabîyye: el-Me'ânî - el-Beyân - el-Bedî'*, Haleb: Menşûrâtü Câmi'ati Haleb, 1421/2000.
- ÂLÛSÎ, Şehâbüddîn Mahmûd b. Abdullâh, *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Şur'ânî'l- 'azîm ve's-seb'î'l-meşânî*, nşr. Ali Abdülbârî Atıyye, I-XVI, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l- 'ilmîyye, 1415.
- APAK, Adem, *Ana Hatlarıyla İslam Öncesi Arap Tarihi ve Kültürü*, 2. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- AREFE, Abdülazîz Abdülmü'tî, *min Belâgati'n-naẓmi'l- 'Arabî: Dirâse taḥlîliyye li-me-sâili 'ilmi'l-me'ânî*, I-II, 2. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405/1984.
- ARPAEMİNİ-ZÂDE MUSTAFÂ SÂMÎ, *Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196126/arpaemini-zade-mustafa-sami-divani.html> (29.05.2018).
- ATAY, Hüseyin, *Kur'an: Türkçe Çeviri*, Ankara: Atay Yayınları, 2015.
- ATÂYÎ, Nev'î-zâde, *Sohbetü'l-Ebkâr*, nşr. Muhammet Yelten, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0>.
- ATEŞ, Süleyman, *Kur'an-ı Kerîm'in Yüce Meâli*, Ankara: Hayat Yayınları, 2017.
- AVNÎ, Hâmid, *el-Minhâcü'l-vâzih li'l-belâga*, I-V, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, t.y.

- AYDAR, Hidâyet, “Kur’an: Tercümesi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002.
- AYDUR, Metin, *Mehammed Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans tezi), Ordu: Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- AYINTABÎ MEHMED EFENDÎ, *Tibyân Tefsiri: Kur’ân-ı Kerim Meâli ve Tefsiri*, nşr. Abdullah Yücel, I-IV, İstanbul: Huzur Yayınevi, 2015.
- AYNÎ, Bedrüddîn b. Ahmed, ‘*Umdetu’l-kârî Şerhu Sahihî’l-Buhârî*, I-XXV, Beyrut: Dârü ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, t.y.
- AYVERDÎ, İlhan, *Asırlar Boyu Târihî Seyri İçinde Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 3. bs., İstanbul: Kubbealtı İktisâdi İşletmesi, 2016.
- BÂBERTÎ, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd, *en-Nükkûd ve ’r-rüdüd Şerhu Muhtaşari İbn Hâcib*, nşr. Dayfullâh b. Sâlih b. Avn el-Umerî (c.1) ve Terhîb b. Rubey’ân ed-Dûsirî (c.2), I-II, Beyrut: Mektebetü’r-Rüşd Nâşirûn, 1426/2005.
- , *Şerhu’t-Telhîs*, nşr. M. Mustafa Ramazan, Trablus: el-Münşe’etü’l-’âmme, 1983.
- BAĞDÂDÎ, Abdülkâdir b. Ömer, *Hzânnetü’l-edeb ve lübbü lübâbi lisâni’l-’Arab*, nşr. Abdüsselâm M. Hârûn, I-XIII, Kahire: Mektebetü’l-Hâncî, 1418/1997.
- BAHÂÜDDÎN SÜBKÎ, Ahmed b. Alî, “*Arûsü’l-efrâh fî şerhi Telhîşî’l-Miftâh*”, *Şürûhu’t-Telhîs* içinde, I-IV, Beyrut: Dârü’l-İrşâdi’l-İslâmî, t.y.
- BANGUOĞLU, Tahsin, *Türkçenin Grameri*, İstanbul: Baha Matbaası, 1974.
- BAŞPINAR, Fatih, *17. Yüzyıl Şairlerinden Beyânî’nin Dîvân’ı (İnceleme- Tenkitli Metin)*, (Doktora Tezi), Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi SBE, 2008.
- BEGAVÎ, Hüseyin b. Mes’ûd el-Ferrâ, *Me’âlimü’t-tenzîl fî tefsiri’l-Kur’ân*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî, I-V, Beyrut: Dârü ihyâi’t-turâsi’l-Arabî, 1420.
- BEKRÎ ŞEYH EMÎN, *el-Belâgatü’l-’Arabiyye fî sevhî’l-cedîd*, I-III, Beyrut: Dârü’l-’ilm li’l-melâyîn, 1399/1979.
- BELHÎ, Ebü’l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, nşr. Abdullah Mahmûd Şehhâte, I-V, Beyrut: Dârü İhyâi’t-turâs, 1423/2002.

- BEMYÂNÎ, Gulâm Ali Muhammedî, *Dürûs fi'l-belâga: Şerhu Muhtaşari'l-me'ânî li't-Teftâzânî*, I-IV, Beyrut: Müessesetü'l-Belâğ, 1429/2008.
- BEREKZÂDE İSMAİL HAKKI, "Tefsîr-i Şerîf Envâr-ı Kur'ân", *Sirâtimüstakîm*, cilt: 4, sayı: 98, yıl: 1910, ss. 332-337 (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2015).
- BESYÛNÎ, Abdülfettâh Feyyûd, *İlmü'l-me'ânî: Dirâse belâgiyye ve nakdiyye li-me'sâili'l-me'ânî*, 4. bs., Kahire: Müessesetü'l-Muhtâr, 1436/2015.
- BEYZÂVÎ, Abdullâh b. Ömer, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman el-Mar'aşlî, I-V, Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1421/2000.
- BİKÂÎ, İbrâhîm b. Ömer, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, I-XXII, Kahire: Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, t.y.
- BİLGEGİL, Mehmet Kaya, *Edebiyat Bilgi ve Teorileri -I: Belâgat*, 2. bs., İstanbul: Enderun Kitabevi, 1989.
- , *Türkçe Dilbilgisi*, 3. bs., Erzurum: Salkımsöğüt Yayınevi, 2009.
- BİLGİN, Abdülcelil, "Harfî ve Tefsîrî Tercümenin İşlevselliği ve Aktüel Değeri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 1, sayı: 33, yıl: 2010, ss. 171-186.
- , *Kur'an Meâllerindeki Anlatım Bozuklukları*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012.
- BİLGİN, Muhittin, *Anlamdan Anlatıma Türkçemiz*, 3. bs., Ankara: Anı Yayıncılık, 2013.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, *Kur'anı Kerim'in Türkçe Meâli Âlisi ve Tefsiri*, I-VIII, İstanbul: Bilmen Basım ve Yayınevi, t.y.
- BOLELLİ, Nusrettin, *Belâgat: Beyân-Me'ânî-Bedî' İlimleri*, 6. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- BOZKURT, Fuat, *Türkiye Türkçesi (Dilbilgisi-Anlatım)*, 5. bs., Konya: Eğitim Yayınevi, 2017.
- BÛĞÂ, Mustafa Dîb ve Muhyiddin Dîb MISTÛ, *el-Vâzih fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, 2. bs., Dımaşk: Dârü'l-Kelimi't-tayyib, 1418/1998.

- BULUT, Ali, *Arapça-Türkçe Türkçe-Arapça Çeviri Teknikleri ve Başlıca Arapça Kalıplar*, 2. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları (İFAV), 2016.
- , *Belâgat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- , *Belâgat: Meâni-Beyân-Bedî'*, 4. bs., İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- BURSEVÎ, İsmâil Hakkı b. Mustafa, *Rûhu'l-beyân fî tefsîri'l-Şur'ân*, I-X, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- CÂRİM, Ali ve MUSTAFA EMİN, *el-Belâgatü'l-vâzıha: el-Beyân - el-Bedî' - el-Me'ânî*, Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1999.
- CERİR b. ATİYYE, *Dîvânu Cerîr*, nşr. Kerem el-Bustânî, Beyrut: Dârü Beyrut, 1406/1986.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1988.
- CESSÂS, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî, *Ahkâmü'l-Şur'ân*, nşr. Abdusselâm M. Alî Şâhîn, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- , *el-Füşûl fî'l-uşûl*, nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî, 2. bs., Kuveyt: Vezâ-retü'l-evkâfi'l-Kuveytiyye, 1414/1994.
- CEVHERÎ, İsmâil b. Hammâd, *eş-Şihâh: Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye*, I-VI, 4. bs., Beyrut: Dârü'l-'İlm li'l-melâyîn, 1407/1987.
- CİBÂLÎ, Muhammed Recâi Ahmed, "el-Şaşr bi-zamîri'l-faşl fi'l-Şur'âni'l-kerîm: Dirâse nahviyye belâgiyye ihşâiyye", <https://tafsir.net/uploads/books/2845/8032.pdf>.
- , *el-Şaşr bi'l-edevâti fi'l-Şur'âni'l-kerîm: Dirâse ihşâiyye belâgiyye tefsîriyye*, (Yüksek Lisan Tezi), Malezya: Câmi'atü Malaya, 2008.
- COŞKUN, Menderes, *Sözün Büyüsü Edebi Sanatlar*, 3. bs., İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012.
- CÜNDİOĞLU, Düccane, *Sözlü Kültür'den Yazılı Kültür'e Anlamın Tarihi*, 5. bs., İstanbul: Kapı Yayınları, 2014.

- , *Türkçe Kur'an ve Cumhuriyet İdeolojisi*, İstanbul: Kitabevi, 1998.
- CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü*, (çev. Ali Erkan), İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- , *el-Mişbâh fî şerhi'l-Miftâh*, nşr. Yüksel Çelik, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- , *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Kâfiye fi'n-naḥvi li-Muḥammed ibni'l-Ḥasan er-Razî el-Esterâbâdî*, 2. bs., Tahran: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Murtaziyye, 1366/ 1947.
- , *Hâşiye 'ale'l-Muṭavvel Şerhi Telḥîşi'l-Miftâhil-'ulûm*, nşr. Reşîd E'radî, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2007.
- , *Mu'cemü't-ta'rifât*, nşr. M. Siddîk el-Minşâvî, Kahire: Dârü'l-Fazîle, t.y.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar, *Ötüken Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2017.
- , *Ötüken Türkçe Sözlük: Orhun Yazıtlarından Günümüze Türkiye Türk-çesinin Söz Varlığı I-V*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2007.
- ÇAĞMAR, M. Edip, *Alıştırmalarla Belâgat*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2013.
- , *Arap Belâgatinde Te'kid*, (Doktora Tezi), Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- ÇANTAY, Hasan Basri, *Kur'an-ı Hakîm ve Meâl-i Kerîm*, nşr. M. A. Yekta Saraç, İstanbul: Risale Basın Yayın Ltd. Şti., 1993.
- ÇELİK, Yüksel, *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürçânî'nin "el-Misbâh fî Şerh el-Miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2009.
- ÇETİN, M. Nihad, "Arap (Yazı, Dil, Edebiyat)", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1991, III, ss. 276-309.
- ÇIBIKLI, Süleyman Recep, *Söz Sanatları Açısından Meâl Problemleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, 2014.
- ÇÖĞENLİ, M. Sadi, *Âyet ve Hadîs Örneklî Arapça Belâgat: Meânî, Beyân, Bedî*, Erzurum: Eser Ofset Matbaası, 2012.

- DÂRİMÎ, Abdullah b. Abdurrahman, *el-Müsned: es-Sünen*, nşr. Hüseyin Selim ed-Dârânî, I-IV, Riyad: Dârü'l-Mugnî, 1421/2000.
- DE'ÂS, Ahmed 'Ubeyd, Ahmed M. HUMEYDÂN ve İsmâil Mahmûd KÂSİM, *İ'râbü'l-
Kur'âni'l-kerîm*, I-III, Dımaşk: Dârü'l-Münîr-Dârü'l-Fârâbî, 1425.
- DEMİR, Abdullah, "Mantıkta Tanım ve Hukuk Açısından Önemi", *Marmara Üniver-
sitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi*, cilt: 22, sayı: 3, yıl: 2016,
ss. 3219-3229.
- DEMİR, Tufan, *Türkçe Dilbilgisi*, 3. bs., Ankara: Kurmay Kitap Yayın Dağıtım, 2013.
- DEMİRAYAK, Kenan, *Arap Edebiyatı Tarihi-I: Cahiliye Dönemi*, 3. bs., Kayseri:
Fenomen Yayınları, 2014.
- DEMİRCİ, Muhsin, *Kur'an Tarihi*, 8. bs., İstanbul: Marmara Üni. İlahiyat Fakültesi Vak-
fı (İFAV) Yayınları, 2015.
- DERRÂZ, Sabbâh Abîd, *Esâlibü'l-kaşr fi'l-Kur'âni'l-kerîm ve esrâruha'l-belâgiyye*,
Mısır: Matbaatü'l-Emâne, 1406/1986.
- DERVİŞ, Muhyiddîn b. Ahmed Mustafa, *İ'râbü'l-Kur'an ve beyânüh*, I-X, 3. bs., Beyrut:
Dârü İbn Kesîr, 1415.
- DESÜKÎ, Muhammed b. Ahmed, *Hâşiye 'alâ Şerhi's-Sa'd*, (Şürûhu't-Telhis içinde), I-
IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, t.y.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca - Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, nşr. Aydın Sami
Güneyçal, 33. bs., Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2017.
- DİB MEÂLİ, Halil Altuntaş ve Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*, 17. bs., Ankara:
Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009.
- DOĞAN, Candemir, *Kur'an-ı Kerim Meâllerinden Örneklerle Karşılaştırmalı Arapça-
Türkçe Bağlaçlar*, İstanbul: Cantaş Yayınları, 2013.
- DOĞAN, D. Mehmet, *Doğan Büyük Türkçe Sözlük*, 25. bs., Ankara: Yazar Yayınları
(Türkiye Yazarlar Birliği Vakfı İktisadî İşletmesi), 2014.
- DÖNDÜREN, Hamdi, *Evrensel Çağrı Kur'an-ı Kerim (Yüce Meâl ve Tefsiri)*, İstanbul:
Çelik Yayınevi, 2005.

- DURMUŞ, İsmail, “Hasr”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I-XLIV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 1997, XVI, ss. 392-393.
- , “İstisna”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2001, XXIII, ss. 388-390.
- , “Kazvîni, Hatîb”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2002, XXV, ss. 156-157.
- , “Meânî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2003, XXVIII, ss. 204-206.
- , “Sekkâkî, Ebû Ya’kûb”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2009, XXXVI, ss. 332-334.
- DÜRRE, Muhammed Ali Tâhâ, *Fethu’l-kebîri’l-müte’âl: İ’râbü’l-Mu’allaqâti’l-‘aşri’l-tıvâl*, I-II, 2. bs., Riyad: Mektebetü’s-Sevâd, 1409/1989.
- , *Tefsîrû’l-‘Kur’âni’l-kerîm ve i’râbuhu ve beyânüh*, I-X, Dımaşk-Beyrut: Dârü İbn Kesîr, 1430/2009.
- EBÛ ALÎ FÂRİSÎ, Hasen b. Ahmed, *el-Mesâ’ilü’s-Şîrâziyyât*, nşr. Hasan Hindâvî, I-II, Riyad: Künûzü İşbilyâ, 1424/2004.
- EBÛ BEKİR İBNÜ’L-ARABÎ, Muhammed b. Abdillâh, *Ahkâmü’l-‘Kur’ân*, nşr. M. Abdülkâdir ‘Atâ, I-IV, 3. bs., Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmîyye, 1424/2003.
- EBÛ HAYYÂN ENDELÛSÎ, Muhammed b. Yûsuf, *İrtişâfü’z-zarab min lisâni’l-‘Arab*, nşr. Receb Osman Muhammed, I-V, Kahire: Mektebetü’l-Hancî, 1418/1998.
- , *el-Bahrü’l-muhtî fi’t-tefsîr*, nşr. Sıdkî M. Cemîl, I-X, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1420.
- EBÛ HİLÂL ASKERÎ, Hasen b. Abdullâh, *Kitâbü’s-Şinâ’ateyn: el-Kitâbe ve’s-şi’r*, nşr. Ali M. el-Becâvî ve M. Ebü’l-Fazl İbrahim, Beyrut: el-Mektebetü’l-‘unsuriyye, 1419.
- EBÛ ZÜEYB HÜZELÎ, Huveylid b. Hâlid, “Şi’ru Ebî Züeyb”, *Dîvânü’l-Hüzeliyyîn*, I-III, Kahire: ed-Dârü’l-Kavmiyye, 1385/1965.
- EBÛ’L-BEKÂ KEFEVÎ, Eyyûb b. Mûsâ, *el-Külliyât: Mu’cem fi’l-muştalâhât ve’l-fürûki’l-lügaviyye*, nşr. Adnân Dervîş ve Muhammed Mısrî, 2. bs., Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1419/1998.

- EBÜ'L-BERAKÂT ENBÂRÎ, Abdurrahmân b. Muhammed b. Ubeydillâh, *el-Înşâf fi mesâili'l-hilâf beyne'n-naḥviyyîne'l-Başriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1424/2003.
- EBÜ'L-FIDÂ İMÂDÜDDİN, İsmâil b. Ali, *el-Künnâş fi fenneyi'n-naḥv ve's-şarf*, nşr. Riyâz b. Hasan el-Havvâm, I-II, Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1425/2004.
- EBÜ'L-FÜTÛH, Muhammed Hüseyin, *Üslûbü't-tevkîdi fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm*, Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1995.
- EBÜ'L-KÂSİM İSFAHÂNÎ, İsmail b. Muhammed, *İ'râbü'l-Ḳur'ân*, Riyad: Fehresetü Mektebeti el-Melik Fehd el-Vataniyye, 1415/1995.
- EBÜSSUÛD EFENDÎ, Muhammed b. Yavsî, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Ḳur'âni'l-kerîm*, I-IX, Beyrut: Dârü ihyâi't-turâsi'l-Arabî, t.y.
- EBÜZZİYÂ MEHMED TEVFİK, *Lugat-ı Ebüzziyâ*, I-II, Kostantiniyye: Matba'atu Ebüzziyâ, 1306/1890.
- ELMALI, Hüseyin, DURLU, Ömer, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Anlamı (Meâl)*, 8. bs., İstanbul: Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., 2014.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'ân Dili: Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli*, nşr. Ertuğrul Özalp, 4. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2014.
- , *Hak Dini Kur'an Dili*, I-X, 3. bs., İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- EMİROĞLU, İbrahim, *Klasik Mantığa Giriş*, 5. bs., Ankara: Elis Yayınları, 2009.
- ERDOĞAN, Abdülkadir, "Kur'an Tercümelelerinin Dil Bakımından Değerleri", *Varlık Dergisi*, cilt: I, sayı: 1, yıl: 1938, ss. 47-51.
- ERTUĞRUL, Osman, "Belâgatta Meânî İlmi", *İğdir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 5, yıl: 2015, ss. 155-180.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı: Meâl-Tefsir*, (çev. Cahit Koytak ve Ahmet Ertürk), 7. bs., İstanbul: İşaret Yayınları, 2009.
- EVS b. HACER, *Dîvânu Evs İbni Hacer*, nşr. Muhammed Yûsuf Necm, 3. bs., Beyrut: Dârü Sâdir, 1399/1979.
- EZHERÎ, Hâlid b. Abdullah, *Şerḥu'l-Ezheriyye*, Ḳahire: el-Matba'atu'l-Kubrâ, t.y.

- , *Şerhu't-Taşrih 'ale't-Tavzih*, nşr. M.Bâsil Uyûn es-Sûd, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1421/2000.
- EZHERÎ, Muhammed b. Ahmed, *Tehzîbü'l-luğa*, nşr. Abdülkerîm el-İzbâvî ve Muhammed Ali en-Neccâr, I-XV, Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-te'lif ve't-terceme, 1967.
- FAHRÜDDÎN RÂZÎ, Muhammed b. Ömer, *el-Maḥşûl fî 'ilmi 'uşûli'l-fikh*, nşr. Tâhâ Câbir el-Alvânî, I-VI, 2. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1412/1992.
- , *Mefâtihu'l-ğayb: et-Tefsîrû'l-kebîr*, I-XXXII, 3. bs., Beyrut: Dârü ih-yâit-türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- , *Nihâyetü'l-icâz fî dirâyeti'l-i'câz*, nşr. Nasrullah Hacı Müftüoğlu, Beyrut: Dârü Sâdir, 1424/2004.
- FÂZİLÎ, Muhammed, *Dirâse ve naqd fî mesâile belâgiyye hâmmе*, Tahran: Müessese-i mütâle'ât ve tahkîkât Ferhengî, 1986.
- FAZL HASAN ABBAS, *el-Belâğa funûnühâ ve efnânühâ: 'İlmü'l-me'ânî*, 12. bs., Ürdün: Dârü'n-Nefâis, 1429/2009.
- , *el-Belâğatü'l-müfterâ 'aleyhâ beyne'l-aşâle ve't-tebe'iyye*, Amman: Dârü'n-Nefâis, 1432/2011.
- FERRÂ, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'âni'l-Ḳur'ân*, nşr. Ahmed Yûsuf Necâtî ve M. Ali en-Neccâr, Kahire: Dârü'l-Mısriyye, 1955.
- FEVZÂN, Abdullah b. Sâlih, *Delîlü's-sâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, I-III, Büreyde: Dârü'l-müslim, 1416.
- FEYİZLÎ, Hasan Tahsin, *Feyzü'l-Furkân: Tefsîrli Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, nşr. Necdet Yılmaz, 9. bs., Server İletişim, 2015.
- FÎRÛZÂBÂDÎ, Ebü't-Tâhir Muhammed b. Ya'kûb, *Beşâ'iru zevi't-temyîz fî lefâ'ifi'l-kitâbi'l-'azîz*, nşr. M. Alî en-Neccâr, I-VI, Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ, 1393-1416/1973-1996.
- , *el-Ḳāmûsü'l-muḥîf*, Kahire: Daru'l-Hadîs, 1429/2008.
- , *Tenvîrû'l-miḳbâs min Tefsîri İbn 'Abbâs*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.

- GALÂYÎNÎ, Mustafâ b. Muhammed Selîm, *Câmi' u' d-dürûsi' l-' Arabiyye*, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1414/1993.
- GAZNEVÎ, Ebü'l-Kâsım Mahmûd, *Bâhirü' l-bürhân fi me'ânî müşkilâti' l-Ḳur'ân*, nşr. Suâd b. Sâlih b. Sa'id Bâbekî, Mekke: Câmi'atü Ümmi'l-Kurâ, 1419/1998.
- GAZZÂLÎ, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed, *Mi'yâru' l-İlm (İlmin Ölçütü)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- GENÇ, Nurullah, "Edebî Sanatlar", *Edebiyat Bilgi ve Kuramları*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1998.
- GÜLER, İsmail, "Dil Öğretimi, Dilbilgisi ve Arapça", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: 13, sayı: 2, yıl: 2004, ss. 169-182.
- GÜNEŞ, Bahadır, *Belâgat Ekseninde Retorik/Dil Bilimi Terimleri*, (Yüksek Lisans Tezi), Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2009.
- GÜNEŞ, Sezai, *Anlatım Bilgisi*, 2. bs., İzmir: D.E.Ü. Rektörlük Matbaası, 1999.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Akşam Güneşi*, İstanbul: İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1970.
- GÜR, Süleyman, *Anlatımlı Kur'ân Belâgatı: Meânî-Beyân-Bedî'*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017.
- HACI İBRÂHİM EFENDİ, *Edebiyyât-i Osmâniyye (Birinci Cüz)*, Dersaadet, 1305 (1888).
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin, *Türk Dilinde Edatlar (Eski Türkçe metinlerden zamanımıza kadar -Yazı dilinde-)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat 2015.
- HACİMÜFTÜOĞLU, Nasrullah, "Belâgat Ekolleri ve Anadolu Belâgat Çalışmaları", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, cilt: 1, sayı: 8, yıl: 1988, ss. 115-127.
- HALEBÎ, İbrâhîm b. Muhammed, *Ni'metü' z-zerî'a fi nuşrati' ş-şerî'a*, nşr. Alî Rızâ b. Abdullah, Riyad: Dârü'l-Mesîr, 1419/1998.
- HALHÂLÎ, Muhammed b. Muzaffer, *Miftâhu Telhîsi' l-Miftâh*, nşr. Hâşim Muhammed Hâşim, I-II, Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-türâs, 2007.

- HAMÎDULLAH, Muhammed, *Kur'an-ı Kerim Tarihi*, nşr. Ahmet Baydar, (çev. Abdül-aziz Hatip ve Mahmut Kanık), İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- , “Kur'an-ı Kerîm'in Türkçe Yazma Tercümelere”, (Mss of The Turkish Translations of The Holy Quran, çev. Salih Tuğ), *Türkiyat Mecmuası*, cilt: 14, yıl: ss. 65-80.
- , *İslâm Peygamberi: Hayatı ve Eserleri*, (çev. Mehmet Yazgan), İstanbul: Beyan Yayınları, 2015.
- HÂRİS b. HİLLİZE, *Dîvânu'l-Hâris ibni Hillizete'l-Yeşkürî*, nşr. Mervân el-'Atiyye, Dîmaşk: Dârü'l-İmâmi'n-Nevevî, 1415/1994.
- HARRÂT, Ebû Bilâl Ahmed b. Muhammed, *el-Müctebâ min müşkili i'râbi'l-Kur'an*, I-IV, Medine-i Münevvere: Mecma'u'l-Melik Fehd li-tıbbâ'ati'l-Mushafi's-şerîf, 1426.
- HÂŞİMÎ, Ahmed b. İbrâhîm, *Cevâhirü'l-belâga: fî edebiyâtı ve inşâi lügati'l-'Arab*, I-II, Beyrut: Müessesetü'l-a'lemî li'l-matbûât, 1429/2008.
- HATÎB EL-İSKÂFÎ, Muhammed b. Abdullâh, *Dürretü't-tenzîl ve gürrretü't-te'vîl*, nşr. M. Mustafa Aydın, I-III, Mekke: Câmi'atü Ummi'l-kurâ, 1422/2001.
- HATÎB EL-KAZVÎNÎ, Muhammed b. Abdurrahmân, *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga: el-Me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, 4. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1424/2003.
- , *Telhîşü'l-Miftâh*, Pakistan: Mektebetü'l-Büşrâ, 1431/2010.
- , *Telhîşü'l-Miftâh fî'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. Yâsîn Eyyûbî, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, 1432/2011.
- , *el-İzâh fî 'ulûmi'l-belâga*, nşr. M. Abdülmün'im Hafâcî, I-III, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Ceyl, t.y.
- HATÎB EŞ-ŞİRBÎNÎ, Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed eş-Şâfi'î, *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'ânîti 'alâ ma'rifeti ba'zi me'ânî kelâmi Rabbânâ'l-hakîmi'l-habîr*, I-IV, Kahire: Matba'atu Bûlâk, 1285.
- HÂZİN, Alî b. Muhammed, *Lübâbü't-te'vîl fî me'ânî't-tenzîl: Tefsîrü'l-Hâzin*, nşr. Muhammed Ali Beyzûn, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye, 1425/2004.

- HEPÇİLİNGİRLER, Feyza, *Türkçe Dilbilgisi: Öğretme Kitabı*, 8. bs., İstanbul: Everest Yayınları, 2013.
- HEREVÎ, Muhammedü'l-emîn b. Abdullah, *el-Kevkebü'l-vehhâc Şerhu Şahîhi Müslim: el-Kevkebü'l-vehhâc ve'-ravzü'l-behhâc fî Şerhi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc, nşr. Hâşim M. Alî Mehdî v.dğr.*, I-XXVI, Mekke: Dârü'l-Minhâc, 1430/ 2009.
- [HTTP://www.akkalemler.com/diyanet-e-meâlleri-denetleme-yetkisi-verildi-haber-30217](http://www.akkalemler.com/diyanet-e-meâlleri-denetleme-yetkisi-verildi-haber-30217).
- [HTTPS://defter-i-ussak.blogspot.com/2015/05/vesiletun-necatn-mirac-bolumu.html](https://defter-i-ussak.blogspot.com/2015/05/vesiletun-necatn-mirac-bolumu.html).
- [HTTPS://www.diyanet.tv/hicbir-lisan-kuransiz-kalmasin](https://www.diyanet.tv/hicbir-lisan-kuransiz-kalmasin).
- [HTTPS://www.kitapyurdu.com/kitap/kurani-kerim-meâli-turkce-ceviri/5043.html](https://www.kitapyurdu.com/kitap/kurani-kerim-meâli-turkce-ceviri/5043.html).
- [HTTP://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc](http://tebdiz.com/index.php?sayfa=arama_sonuc).
- [HTTP://terrasus.com/sozluk.jsp?words=kasr](http://terrasus.com/sozluk.jsp?words=kasr).
- HUMEYD b. SEVR, *Dîvânu Humeyd b. Sevr el-Hilâlî, nşr. Muhammed Şefik el-Baytâr, Abu Dabi: Dârü'l-Kütübil-vataniyye*, 1431/2010.
- HÜBEYL, Abdürrahim Muhammed, “Tecelliyâtü'l-cemâl fî üslûbi'l-kaşr”, *Mece-lletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, cilt: IX, sayı: 2, yıl: 2011, ss. 973-990.
- HÜSEYİN, Abdülkadir, *Fennü'l-belâğa*, 2. bs., Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1405/1984.
- ÎCÎ, Adudüddîn Abdurrahmân b. Ahmed, *el-Fevâ'idü'l-Ğıyâsiyye*, nşr. Ali b. Dahîlullah el-'Avfî, (*Tahkîku'l-el-Fevâ'idi'l-Ğıyâsiyye* ile birlikte), I-II, Medine: Mektebetü'l-'ulûmi ve'l-hikem, 1424.
- , *Şerhu Muhtaşari'l-Müntehâ*, nşr. M. Hasan İsmail, I-III, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1424/2004.
- ISPARTA, Ahmet, *Metin Oluşturmada Edatların Yeri*, (Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi, 2010.
- ITR, Nureddin Muhammed, *'Ulûmü'l-Ğur'âni'l-Kerîm*, Dimaşk: Matbaatü es-Sabâh, 1414/1993.
- İBN 'ACÎBE, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *el-Bahrü'l-medîd fî tefsîri'l-Ğur'âni'l-mecîd*, nşr. Ahmed Abdullah el-Kuraşî, I-V, Kahire: Hasan Abbas Zekî, 1421/2000.

- İBN ‘ÂŞÛR, Muhammed Tâhir b. Muhammed et-Tûnisî, *et-Tahrîr ve t-tenvîr*, I-XXX, Tunus: ed-Dârü’t-Tûnusiyye li’n-neşr, 1984.
- İBN ‘ATİYYE ENDELÛSÎ, Abdülhak b. Gâlib, *el-Muḥarrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, nşr. Abdusselâm Abdüşşâfi Muhammed, I-VI, Beyrut: Dârü’l-Kütüb’i’l-‘ilmiyye, 1422/2001.
- İBN ABDÛRABBÎH, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed, *el-‘İkdü’l-ferîd*, I-VIII, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, 1404/1984.
- İBN ABDÛSSELÂM DIMAŞKÎ, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülaziz, *Tefsîru’l-Kur’ân*, nşr. Abdullâh el-Vehbî, I-III, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1416/1996.
- İBN ÂDİL DIMAŞKÎ, Ebû Hafs Ömer b. Ali el-Hanbelî, *el-Lübâb fî ‘ulûmi’l-Kitâb*, nşr. Âdil Ahmed Abdulmevcûd ve Ali Muhammed Mu‘avvid, I-XX, Beyrut: Dârü’l-Kütübi’l-ilmiyye, 1419/1998.
- İBN CİNNÎ, Ebü’l-Feth Osmân b. Cinnî, *el-Ḥaşâ’iş*, nşr. M. Ali en-Neccâr, I-III, Kahire: el-Mektebetü’l-‘ilmiyye, 1372/1952.
- , *el-Lüma‘ fi’l-‘Arabiyye*, nşr. Fâiz Fâris, Kuveyt: Dârü’l-kütübi’s-sekâfiyye, t.y.
- İBN CÜZEY, Muhammed b. Ahmed el-Gırnâtî, *et-Teshîl li-‘ulûmi’t-tenzîl*, I-II, nşr. Abdullâh el-Hâlidî, Beyrut: Şeriketü Dâri’l-Erkam, 1416/1996.
- İBN DÜREYD, Muhammed b. Hasan, *Cemheretü’l-luġa*, nşr. Remzî Münîr el-Ba‘lebekkî, I-III, Beyrut: Dârü’l-‘İlm li’l-melâyîn, 1987.
- İBN EBÎ HÂTİM, Abdurrahman b. Ebû Hâtim er-Râzî, *Tefsîrü’l-Ḳur’âni’l-‘azîm*, nşr. Es‘ad Muhammed Tayyib, 3. bs., Suudi Arabistan: Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, 1419/1998.
- İBN FÂRÎS, Ebü’l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, *eş-Şâhibî fî fîkhi’l-lüġati’l-‘Arabiyyeti ve mesâilihâ ve süneni’l-‘Arabi ve kelâmihâ*, nşr. Ahmed Hasan Besec, Beyrut: Dârü’l-kütübi’l-‘ilmiyye, 1418/1997.
- , *Mu‘cemü meḳâyisi’l-lüġa*, nşr. ‘Abdusselâm M. Hârûn, I-VI, Beyrut: Dârü’l-Fikr, 1399/1979.
- İBN HİŞÂM EN-NAHVÎ, Abdullâh b. Yûsuf, *Evzaḥu’l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Yûsuf eş-Şeyh M. el-Bikâ‘î, I-IV, Beyrut: Dârü’l-Fikr, t.y.

- , *Mugni'l-lebîb 'an kütübi'l-e 'arîb, nşr.* Mâzin el-Mübârek ve M. Alî Hamdullâh, Dımaşk: Dârü'l-Fıkr, 1985.
- , *Şerhu Kıtrî'n-nedâ ve belli's-şadâ, nşr.* M. Muhyiddîn Abdülhamîd, Beyrut: Dârü'l-hayr, 1410/1990.
- İBN HİŞÂM, Abdülmelik b. Hişâm el-Himyerî, *es-Sîretü'n-nebeviyye, nşr.* Mustafa Sekkâ v.dğr., I-II, Mısır: Şeriketu mektebeti ve matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İBN İSHÂK, Muhammed el-Muttalibî, *Kitâbü's-Siyer ve'l-megâzî, nşr.* Süheyl Zekkâr, Beyrut: Dârü'l-Fıkr, 1398/1978.
- İBN KAYYİM CEVZİYYE, Muhammed b. Ebî Bekr, *Zâdü'l-me'âd fi hedyi hayri'l-ibâd, I-V, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994.*
- İBN KEMAL PAŞA, *Şerhu'l-İktinâş fi'l-farķi beyne'l-haşri ve'l-ihtişâş, Zeytinoğlu İlçe Halk Kütüphanesi, Zeytinoğlu Koleksiyonu, No. 43 Ze 1020/18, vr. 92b-93b+11.*
- İBN KESİR, Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm, nşr.* Sâmî b. M. Selâme, I-VIII, 2. bs., Riyâd: Dârü Tayyibe, 1420/1999.
- İBN KUTEYBE, Abdullah b. Müslim, *Te'vilü müşkili'l-Kur'ân, nşr.* İbrâhîm Şemsu'd-Dîn, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1428/2007.
- İBN MÂLİK ET-TÂÎ, Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye, nşr.* Abdülmün'im Ahmed Herîdî, I-V, Mekke: Dârü'l-me'mûn li't-turâs, 1402/1982.
- , *Şerhu't-Teshîl, nşr.* Abdurrahman es-Seyyid ve Muhammed Bedevî el-Mahtûn, I-IV, Kahire: Hecl, 1410/1990.
- İBN MANZÛR, Muhammed b. Mûkerrem, *Lisânü'l-'Arab, I-XV, 3. bs., Beyrut: Dârü Sâdir, 1414/1993.*
- İBN MEYYÂDE, Remmâh b. Ebred, *Şi'ru İbn Meyyâde, nşr.* Hanâ Cemîl Haddâd, Dımaşk: Mecmaü'l-Lügati'l-'Arabiyye, 1402/1982.
- İBN SA'D, Ebü 'Abdullâh Muhammed, *e't-Tabakâtü'l-kübrâ nşr.* M. Abdülkâdir Atâ, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1410/1990.

- İBN SÎDE, Alî b. İsmâîl ed-Darîr, *el-Muḥkem ve'l-muḥîṭü'l-a'zam*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, I-XI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1421/2000.
- İBN SİNÂN HAFÂCÎ, Abdullah b. Muhammed, *Sırrü'l-feşâḩa*, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1402/1982.
- İBN TÛLÛN, Muhammed b. Ali, *Şerḩu İbn Tûlûn 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. Abdülhamîd Câsim M. Feyyâz, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1423/2002.
- İBN YA'KÛB EL-MAĞRİBÎ, Ahmed b. Muhammed, *Mevâhibü'l-fettâḩ fi şerḩi Telḩîsi'l-Miftâḩ*, (*Şürûḩu't-Telḩîs* içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî.
- İBN YAİŞ, Ebü'l-Bekâ Muvaffakuddîn, *Şerḩu'l-Mufaşşal li'z-Zemaşşerî*, nşr. İmîl Bedî' Ya'kûb, I-VI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.
- İBNÛ'L-CEVZÎ, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*, nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1422/2001.
- İBNÛ'L-HÂCİB, Ebü Amr Osman b. Ömer, *el-İzâḩ fi şerḩi'l-Mufaşşal*, nşr. Mûsâ Bennây el-Alîlî, I-II, Bağdat: Vezâratü'l-evkâf ve's-şü'ûni'd-diniyye, 1402/1982.
- , *Muḩtaşarü Müntehe's-sûl ve'l-emel fi 'ilme-yi'l-uşûl ve'l-cedel*, nşr. Nezîr Hamâdû, I-II, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1427/2006.
- İBNÛ'N-NÂZİM, Bedrüddîn Muhammed b. Cemâlüddîn b. Mâlik, *el-Mişbâḩ fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî'*, nşr. Hüsnî Abdülcelîl, Kahire: Mektebetü'l-âdâb, 1409/1989.
- , *Şerḩu Elfiyyeti İbn Mâlik*, nşr. M. Bâsil 'Uyûnu's-sûd, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1420/2000.
- İBNÛ'N-NECCÂR FÛTÛHÎ, Takıyyüddîn Muhammed b. Ahmed, *Muḩtaşaru't-Tahrîr Şerḩu'l-Kevkebi'l-münîr*, nşr. Muhammed ez-Zühaylî ve Nezîh Hammâd, I-IV, Dimaşk: Mektebetü'l-'Abîkân, 1418/1997.
- İBNÛ'S-SERRÂC, Ebü Bekr Muhammed b. es-Serî, *el-Usûl fi'n-nahy*, nşr. Abdülhüseyn el-Fetlî, I-III, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1417/1996.
- İBNÛ'Ş-ŞÂT, Ebü'l-Kâsım Sirâcüddîn Kâsım b. Abdillâḩ, *İdrârü's-şurûḩ 'alâ envâ'i'l-furûḩ (el-Furûḩ ile birlikte)*, nşr. Halîl el-Mansûr, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1418/1998.

- İBNÜLKÂMİL, Mehmed Abdurrahman, *Belâgat-ı Osmâniyye, nşr.* Şamil Yeşilyurt, Kayseri: Kimlik Yayınları, 2017.
- İBRAHİM ENÎS, *Min Esrâri'l-lüga*, 6. bs., Kahire: Mektebetü Anglo el-Mısriyye, 1978.
- İMRUÜLKAYS b. HUCR, Ebû Vehb Hunduc b. Hucr, *Dîvân, nşr.* ‘Abdurrahman el-Mustâvî, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1425/2004.
- İPEK, Birol, *Türkçede Pekiştirme Edatları*, (Doktora Tezi), Elazığ: Fırat Üniversitesi, 2009.
- İSFAHÂNÎ, Mahmûd b. Abdurrahman, *Beyânu'l-Muhtasar Şerhu Muhtasari İbni'l-Hâcib*, nşr. Muhammed Mazhar Bekâ, I-III, Suudi Arabistan: Dârü'l-Medenî, 1406/1986.
- İSFERÂYİNÎ, İsamüddîn İbrâhîm b. Muhammed b. Arabşâh, *el-Aṭvel: Şerhu Telhîşi'l-Miftâh*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1422/2001.
- İSLÂMOĞLU, Mustafa, *Hayat Kitabı Kur'an: Gerekçeli Meâl-Tefsir*, Düşün Yayıncılık, 2014.
- İSMÂİL FERRUH EFENDÎ, *Mantık Risâlesi*, (Mantık Risâleleri içinde, ed. İbrahim Çapak), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- İSTANBÛLÎ, Mustafa Râşid, *İsâgûcî Tercümesi*, (Mantık Risâleleri içinde, ed. İbrahim Çapak), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- KAÇAR, Mücahit, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında “Belâgat” Çalışmaları”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, cilt: 5, sayı: 10, yıl: 2007, ss. 315-330.
- KAHRAMAN, Ferruh, *Ulûmu'l-Kur'ân Özelinde Tefsîrde İhtilaflar*, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2011.
- KALKİLE, Abdülaziz, *el-Belâgatü'l-istilâhiyye*, 3. bs., Kahire: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1412/1992.
- KÂMİLE İMER, Ahmet KOCAMAN ve A. Sumru ÖZSOY, *Dilbilim Sözlüğü*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

- KANDEMİR, Mehmet Yaşar, Halit ZAVALSIZ ve Ümit ŞİMŞEK, *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, I-II, 5. bs., İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2016.
- KARAAĞAÇ, Günay, *Türkçe'nin Söz Dizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2009.
- KARAHAN, Leylâ, *Türkçede Söz Dizimi*, 20. bs., Ankara: Akçağ Yayınları, 2014.
- KARTAL, Ahmet, "Türk Edebiyatında Belâgat Çalışmaları ve "Tezâd" ve "Telmîh" Sanatlarına Eleştirel Bir Bakış", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Ensti-tüsü Dergisi*, cilt: 16, sayı: 1, yıl: 2007, ss. 413-428.
- KÂSİMÎ, Muhammed Cemâleddîn b. Muhammed Sa'îd, *Mehâsinü't-te'vil*, nşr. M. Bâsil 'Uyûnu's-Suud, I-IX, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1418.
- KATLÂN, Meysa, *Şi'ru Sâ'ide b. Cüeyye el-Hüzelî*, (Yüksek Lisans Tezi), Dımaşk: Câmi'atü Dımaşk, 1424/2003.
- KÂZİM, Kâzım İbrahim, *el-İstişnâ fi't-türâsi'n-nahvî ve'l-belâgî*, Beyrut: Âlemü'l-kütüb, 1418/1998.
- KERBÂSÎ, Muhammed Ca'fer eş-Şeyh İbrahim, *İ'râbü'l-Kur'an*, I-VIII, Beyrut: Dârü ve Mektebetü'l-Hilâl, 1422/2001.
- KESKİOĞLU, Osman, *Nüzulünden İtibaren Kur'an-ı Kerim Bilgileri (Ulûm-ı Kur'an)*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1987.
- KİRMÂNÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf, *Tahkîku'l-Fevâ'idü'l-Gıyâsiyye*, nşr. Ali b. Dahîlullah el-'Avfî, I-II, Medine: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1424.
- KOCAKAPLAN, İsa, *Ahmet Haşim*, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı, 2009.
- KUR'AN YOLU MEÂLİ : Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıçı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş, *Kur'an Yolu Meâli*, 4. bs., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- KUR'AN YOLU TEFSİRİ: *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, Hayrettin Karaman v.dğr., I-V, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- KORKMAZ, Zeynep, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 3. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

- KURTUBÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Ḳur'ân*, nşr. Ahmed el-Berdûnî ve İbrâhîm Ettafeyyîş, I-XX (10 ciltte), 2. bs., Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1384/1964.
- KUTBÜDDÎN-i ŞÎRÂZÎ, Mahmûd b. Mes'ûd, *Miftâhu'l-Miftâh*, İstanbul Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Süleymaniye Amcazade Hüseyinpaşa Koleksiyonu, No. 34 Sü-Hü 394.
- KÜSEYYİR HUZÂÎ, İbn Abdurrahmân, *Dîvân*, nşr. İhsan Abbas, Beyrut: Dârü's-Sekâfe, 1391/1971.
- LEBÎD b. REBÎA, Ebû Akîl Lebîd b. Rebîa el-Âmirî, *Dîvân*, nşr. Hamdû Tammâs, Beyrut: Dârü'l-Marife, 1425/2004.
- M. ŞEMSEDDÎN, "Felsefe: İslâm'da Fen ve Felsefe", *Sırâtülmüstakîm*, cilt: 9, sayı: 210, yıl: 1910, ss. 22-25 (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2017).
- MAHALLÎ, Celâlüddîn Muhammed b. Ahmed ve Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir SÜYÛTÎ, *Tefsîrû'l-Celâleyn*, 3. bs., Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1422/2001.
- MAHMÛD KÂDÎ, Muhammed, *İ'râbü'l-Ḳur'âni'l-kerîm*, Kahire: Alsahoh, 1431/2010.
- MAHMÛD SÂFÎ, *el-Cedvel fi i'râbi'l-Ḳur'ân ve şarfîhi ve beyânihî me'a fevâid nahviyye hâmmе*, I-XVI, 3. bs., Beyrut: Müessesetü'l-Îmân, 1416/1995.
- MAKDÎSÎ, Mücîrüddin b. Muhammed, *Fethu'r-Rahmân fi tefsîri'l-Ḳur'ân*, nşr. Nûreddin et-Tâlib, I-VII, Dımaşk: Dârü'n-Nevâdir, 1430/2009.
- MÂTÜRÎDÎ, Ebû Mansûr Muhammed, *Te'vîlâtü Ehli's-sünne*, nşr. Mecdî Bâsellûm, I-X, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, 1426/2005.
- MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed, *en-Nüket ve'l-'uyûn*, nşr. Seyyid b. Abdülmaksûd, I-VI, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye, t.y.
- MÂZİN MÛBAREK, *el-Mûcez fi târihi'l-belâga*, 7. bs., Dımaşk: Dârü'l-fıkr, 1435/2014.
- MA'MER b. MÛSENNÂ, *Mecâzü'l-Ḳur'ân*, nşr. Muhammed Fuâd Sezgin, Kâhire: Mektebetü'l-Hâncî, 1381/1961.
- MEDÂİNÎ, Ebû Hâmid Abdülhamîd b. Hibetillâh, *el-Felekü'd-dâ'ir 'ale'l-Meseli's-sâ'ir*, nşr. Ahmed el-Havfî ve Bedevî Tabâne, (*el-Meselü's-sâir* ile birlikte), Kahire: Dârü'n-Nahda, t.y.

- MEHMED ÂKİF ERSOY, “Tefsîr-i Şerîf”, *Sırâtümüstakîm*, cilt: 8, sayı: 201, yıl: 1912, ss. 354 (Bağcılar Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, 2016).
- MEHMED ÇELEBÎ, Lâdikli, *Zübtedü'l-Beyân*, (*Mantık Risâleleri* içinde, ed. İbrahim Çapak), İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- MEHMED RÎFAT, Manastırlı, *Külliyât-ı Kavâid-i Osmâniyye*, Dersaadet, 1303/1887.
- , *Mecâmi'ü'l-edeb: 'İlm-i me'ânî*, I-III, Dersaadet, 1308/1891.
- MEHMET ABDURRAHMAN, *Belâgat-ı Osmanîyye*, (Yüksek Lisans Tezi), nşr. Mustafa Tekdemir, Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi SBE, 2012.
- MEHMET ZEKÎ PAKALIN, *Sicill-i Osmanî Zeyli*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2008.
- MEKKÎ b. EBÎ TÂLİB, Ebû Muhammed, *Müşkilü i'râbi'l-Kur'ân*, nşr. Hâtim Sâlih ed-Damin, I-II, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405.
- , *el-Hidâye ilâ bulûgi'n-nihâye fi 'ilmi me'ânî'l-Kur'ân ve tefsîrihi ve ahkâmihî ve cümelin min fünûni 'ulûmih*, I-XIII, Birleşik Arap Emirlikleri: Câmi'atu's-Şârîka, 1429/2008.
- MENİNSKÎ, François à Mesgnien, *Thesaurus linguarum orientalium, Turcicae, Arabicae, Persicae, continens nimirum lexicon Turcico-Ara-bico-Persicum et grammaticam Turcicam, cum adjunctis ad s ingula ejus capita prae-ceptis grammaticis A rabicae et Persicae linguae opera, typis et sumptibus*, I-III, Vienna, 1680.
- MER'Î b. YÛSUF KERMÎ, *Delîlü't-tâlibîn li-keîâmî'n-naḥviyyîn*, Kuveyt: İdâretü'l-mahtûtât ve'l-mektebâti'l-İslâmiyye, 1430/2009.
- MERÂGÎ, Ahmed Mustafa, *Tefsîrü'l-Merâgî*, I-XXX, Kahire: Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1365/1946.
- , *'Ulûmü'l-belâga: el-Beyân ve'l-me'ânî ve'l-bedî'*, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1414/1993.
- MERDÂVÎ, Alî b. Süleymân, *et-Taḥbîr Şerḥu't-Taḥrîr*, nşr. Abdurrahman el-Cebrîn, 'İvad el-Karnî ve Ahmed es-Serrâh, I-VIII, Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1421/2000.

- MESİRÎ, Münîr Mahmûd, *Delâlatü't-takdîm ve't-te'hîr fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm: Dirâse tahlîliyye*, Kahire: Mektebetü Vehbe, 1426/2005.
- MEYDÂNÎ, Abdurrahman H. Habenneke, *el-Belâgatü'l-'Arabîyye: üsûsühâ ve 'ulûmühâ ve fûnûnühâ*, I-II, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, 1416/1996.
- MOSTARLI HASAN ZİYÂ'Î, *Mostarlı Hasan Ziyâ'î Divânı*, (nşr. Müberra Gürgendere), Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/5621,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>.
- MU'ÎNÎ, Abdülhamîd Mahmûd, *Şi'ru Benî Temîm fi'l-'aşri'l-câhili*, 7. bs., Büreyde: Nâdî el-Kasîm el-Edebî, 1402/1982.
- MUFADDAL DABBÎ, Ebü'l-Abbâs Mufaddal b. Muhammed, *el-Mufaddaliyyât*, nşr. Ahmed M. Şâkir ve Abdüsselâm M. Hârûn, 6. bs., Kahire: Dârü'l-Meârif, 1361/1942.
- MUHAMMED b. ALÎ CÜRCÂNÎ, *el-İşârât ve't-tenbîhât fi 'ilmi'l-belâğa*, nşr. İbrâhîm Şemsüddîn, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1432/2011.
- MUHAMMED EBÛ MÛSÂ, Muhammed, *Delâlatü't-terâkîb*, 2. bs., Kahire: Mektebetü Vehbe, 1408/1987.
- MUHAMMED FUÂD ABDÛLBÂKÎ, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısrîyye, 1364/1945.
- MUHAMMED MUHYİDDÎN ABDÛLHAMÎD, *'Uddetü's-sâlik ilâ tahkîki Evzaḥi'l-mesâlik*, (*Evzaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* ile birlikte), I-IV, Beyrut: el-Mektebetü'l-'Asriyye, t.y.
- MUHAMMED ÖZCAN, *Kur'an-ı Kerîm'deki Bazı Deyimlerin Çeviri Stratejileri Açısından Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2013.
- MUÎNÜDDÎN İCÎ, Muhammed b. Abdurrahmân, *Câmi'u'l-beyân fi tefsîri'l-Ḳur'ân: Tefsîrû'l-İcî*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2004.

- MURÂDÎ, Bedrüddîn Hasan b. Kâsım, *Tavzîhu 'l-mekâşid bi-şerhi Elfiyyeti İbni Mâlik*, nşr. Abdurrahman Ali Süleyman, I-VI, Kahire: Dârü'l-fikri'l-'Arabî, 1422/2001.
- , *el-Cene 'd-dâni fi hurûfi 'l-me 'âni*, nşr. Fahreddîn Kabâve ve Muham-med Nedîm Fâzıl, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1413/1992.
- MÜBERRED, Muhammed b. Yezîd, *el-Muktezab*, nşr. M. Abdülhâlık Udayme, I-IV, Beyrut: Alemü'l-kütüb, t.y.
- MÜCAHÎT, Mustafa, *Arap Dilinde Hasr Belâgatı ve Kur'an'da Manaya Etkisi*, (Yüksek Lisans Tezi), Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.
- MÜCÂŞİ'Î, Ebü'l-Hasen Alî b. Faddâl, *en-Nuket fi'l-Şur'âni'l-Kerîm (fi me'âni'l-Şur'âni'l-kerîm ve i'râbih)* nşr. Abdullah 'Abdülkâdir et-Tavîl, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1428/2007.
- MÜNÂVÎ, Muhammed Abdürraûf, *Feyzü'l-kadîr şerhu'l-Câmi 'i's-şagîr*, I-VI, Kahire: el-Mektebetü't-ticâriyyetü'l-kübrâ, 1356/1937.
- MÜSENNÂ AHMED, Semîr Muhsin, *el-Hasr ve'l-kaşr fi'l-Şur'âni'l-kerîm: Dirâse belâgiyye*, (Yüksek Lisans Tezi), Yemen: Câmi'atu'l-İmân, 1429/2008.
- MÜSLİM b. HACCÂC, *el-Câmi 'u's-şahîh*, nşr. M. Fuâd Abdülbâki, I-V, Beyrut: Dârü İhyâi'l-kutubi'l-'Arabîyye, 1412/1991.
- MÜTERCİM ÂSİM EFENDÎ, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi: el-Okyânüsü'l-Basît fi Terce-meti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, nşr. Ahmet Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, I-VI, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2015.
- MÜZHİRÎ, Muhammed Senâullah, *et-Tefsîru'l-Müzhirî*, nşr. Ğulâm Nebî et-Tûnusî, Pakistan: el-Mektebetü'r-Rüşdiyye, 1412.
- NÂZİRÜ'L-CEYŞ, Muhammed b. Yûsuf et-Teymî, *Şerhu't-Teshîl: Temhîdu'l-kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-fevâid*, nşr. Ali Muhammed Fâhir v.dğr., I-XI, Kahire: Dârü's-Selâm, 1428.
- NECİB LEBEDÎ, Muhammed Semîr, *Mu'cemü'l-muştalahâti'n-naḥviyye ve's-şarfîyye*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.

- NEHHÂS, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed, *Î'râbü'l-Kur'an*, nşr. Abdülmün'im Halil İbrâhîm, I-V, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421.
- NESEFÎ, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, nşr. Yusuf Ali Bedevî ve Muhyiddin Dîb Mistû, I-III, Beyrut: Dârü'l-Kelimi't-tayyib, 1419/1998.
- NEV'Î-ZÂDE ATÂYÎ, *Dîvân*, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017, <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,194357/nevi-zade-atayi-divani.html> (29.05.2018).
- NİZÂMÜDDÎN NÎSÂBÛRÎ, Hasen b. Muhammed, *Ġarâ'ibü'l-Kur'an ve regâ'ibü'l-furkân*, nşr. Zekeriyâ 'Umeyrât, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1416.
- NÜVEYRÎ, Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, I-XXXIII, Kahire: Dârü'l-kütüb ve'l-vesâiku'l-kavmiyye, 1423.
- OKIÇ, M. Tayyib, "Hadîste Tercüman", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, cilt: XIV, sayı: 1, yıl: 1966, ss. 27-52.
- ÖMER SEYFEDDİN, *Seçme Hikayeler-2*, Ötüken Neşriyat, 2013.
- ÖNER, Necati, *Klasik Mantık*, 5. bs., Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1986.
- ÖZBALIKÇI, Mehmet Reşit, "Sîbeveyhi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2009, XXXVII, ss. 130-134.
- ÖZDEMİR, Fatih Mehmet, *Servet Dîvânı (İnceleme-Metin)*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, 2015.
- ÖZTÜRK, Mustafa, *Meâl Kültürümüz*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2008.
- , *Cumhuriyet Türkiye'sinde Meâl ve Tefsirin Serencamı*, 3. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- , *Kur'an ve Tefsir Kültürümüz*, 4. bs., Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- , *Kur'an-ı Kerim Meâli: Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meâli*, 113. bs., İstanbul: Yeni Boyut, 2013.

- RABÎ'ATÜ'L-KA'BÎ, *et-Terkîbü'l-istişnâi fi'l-Ḳur'âni'l-kerîm: Dirâse nahviyye belâ-ğiyye*, Beyrut: Dârü'l-garb el-İslâmî, 1993.
- RADÎ ESTERÂBÂDÎ, Radiyyüddîn Muhammed b. el-Hasen, *Şerhu'r-Radî 'alâ'l-Kâfiyeti li İbni'l-Hâcib, nşr.* Yûsuf Hasen 'Omer, I-IV, Libya: Câmi'atü Kar Yûnus, 1398/1978.
- RÂFÎ'Î, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, Beyrut: Dârü İbni Hazm, 1429/2008.
- RÂGİB İSFAHÂNÎ, Hüseyin b. Muhammed b. Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi ġarîbi'l-Ḳur'ân, nşr.* Safvân 'Adnân ed-Dâvûdî, Dımaşk - Beyrut: Dârü'l-Kalem - ed-Dârü's-Şâmiyye, 1412.
- REFİK HALİD KARAY, *Yezidin Kızı*, İstanbul: İnkılâp Kitabevi, 2009.
- REŞİD RIZÂ, Muhammed Reşîd b. Alî Rızâ, *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-hakîm: Tefsîrû'l-Menâr*, I-XII, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1990.
- RUMMÂNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. İsâ, *en-Nüket fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Muhammed Halefullah ve Muhammed Zağlûl Sellâm, (*Selâsü resâil fi i'câzi'l-Kur'ân* içinde), Kahire: Dârü'l-me'ârif, 1976.
- RÜ'BE b. ACCÂC, Ebü'l-Cahhâf Rû'be b. Abdullâh, "Dîvânü erâcîzi Rû'be b. el-'Accâc", *Mecmû'u eş'âri'l-'Arab*, nşr. Velîm b. Verd, Kuveyt: Dârü İbn Kuteybe, t.y.
- SA'D, Mahmûd, *Hurûfü'l-me'ânî beyne deķâiki'n-nahvi ve leţâifi'l-fikh*, Kalyûbiyye: Câmi'atü Benhâ, 1988.
- SÂ'İDE b. CÜEYYE HÜZELÎ, "Şi'ru Sâ'ide b. Cüeyye", *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, I-III, Kahire: ed-Dârü'l-Kavmiyye, 1385/1965, I, 167-242.
- SA'LEBÎ, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed, *el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Ḳur'ân*, nşr. Ebû Muhammed b. 'Âşûr, I-X, Beyrut: Dârü İhyâi't-türâsi'l-'Arabî, 1422/2002.
- SABBÂN, Ebü'l-İrfân Muhammed b. Alî, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Üşmûnî li-Elfiyeti İbn Mâlik*, I-III, Beyrut: Dârü'l-Kutubi'l-'ilmiyye, 1417/1997.
- SAFVET, Ahmet Zeki, *Cemheretü huţabi'l-'Arab fi 'uşûri'l-'Arabîyyeti'z-zâhire*, I-III, Beyrut: el-Mektebetü'l-'İlmiyye, t.y.

- SAĞLAM, Hacer, *Abd-i Karahisârî ve Divanı*, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi, 2011.
- SÂLİH ŞEYHLÎ, Behcet Abdülvâhid, *el-Î'râbü'l-mufaşşal li-Kitâbillâhi'l-murattel*, I-XII, Amman: Dârü'l-fıkr, 1414/ 1993.
- , *Belâgatü'l-Ḳur'âni'l-kerîm fi'l-i'câz: Î'râben ve tefsîren bi-îcâz*, I-X, Amman: Mektebetü Dendîs, 1422/2001.
- SAİD PAŞA, Diyarbekirli, *Mîzânü'l-edeb*, İstanbul, 1891.
- SÂMERRÂÎ, Sâlih Fâdıl, *Me'âni'n-naḥv*, I-IV, 2. bs., Kahire: Şeriketu'l-Âtik li-sınâ'ati'l-kitâb, 1423/2003.
- SARAÇ, M. A. Yekta, *Eski Türk Edebiyatına Giriş: Söz Sanatları*, nşr. Abdülkadir Gürer, 2. bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- , *Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat*, 12. bs., İstanbul: Gökkuşbu (Bilimevi Basın Yayın Ltd. Şti), 2014.
- SAYI, Ali, "Kur'an'da (إِنَّمَا) Edatı Üzerine", *İslami Araştırmalar*, cilt: 2, sayı: 6, yıl: 1988, ss. 75-84.
- SEBEYTÎ, Âmir b. Abdillâh, *Esâlibü'l-kaşr fi ehâdîsi 'ş-Şahîḥayn ve delâletühe'l-belâgiyye*, I-II, Medine: el-Câmi'atü'l-İslâmiyye, 1425.
- SEKKÂKÎ, Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Ebî Bekr, *Miftâhu'l-'ulûm*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 2011.
- SEMERKANDÎ, Şemsüddîn Muhammed b. Eşref, *Kıstâsu'l-efkâr fi tahkîki'l-esrâr (Düşüncenin Kıstası)*, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- SEMİN HALEBÎ, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf, *ed-Dürrü'l-maşûn fi 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, nşr. Ahmed M. el-Harrât, I-XI, Dımaşk: Dârü'l-Kalem, t.y.
- , *'Umdetü'l-huffâz fi tefsîri eşrefi'l-elfâz*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyû-nussûd, I-IV, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 1417/1996.

- SEM'ÂNÎ, Ebû'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. 'Abdilcebbâr el-Mervezî, *Tefsîru'l-Kur'ân*, nşr. Yâsir b. İbrâhîm ve Ğanîm b. 'Abbâs, I-VI, Riyad: Dârü'l-Vatan, 1418/1997.
- SERAHSÎ, Muhammed b. Ahmed, *el-Mebsût*, I-XXX, Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1414/1993.
- SHAREEF, Mohammad Ali, *el-Hatîb el-Kazvîni'nin Telhîsü'l-Miftâh Eseri Işığında Klâsik Türk Edebiyatı Belâgat Terimlerinin Tasnîfi*, (Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi, 2015.
- SÎBEVEYHÎ, Ebû Bişr Amr b. Osmân, *Kitâbu Sîbeveyhi (el-Kitâb)*, nşr. Abdüsselam M. Hârûn, I-V, 3. bs., Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1408/1988.
- SÎBÛKER, İsmâîl, *Üslûbü'l-kaşri fi'l-Kur'âni'l-kerîm ve âşâruhü'n-naḥviyye*, (Doktora Tezi), Cezayir: Câmi'atü Kasdi Merbah -Ouargla-, 2013.
- SÎRÂFÎ, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh, *Şerhu Kitabi Sîbeveyhi*, nşr. Ahmed Hasan Mehdilî ve 'Ali Sa'îd 'Ali, I-V, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye.
- SİYÂLKÛTÎ, Abdülhakîm b. Şemsiddîn Muhammed, *Hâşiyetü's-Siyalkûtî 'alâ Kitâbi'l-Muṭavvel*, nşr. Muhammed es-Seyyid Osman, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1433/2012.
- SUBAŞI, Derya Adalar, "Arap ve Türk Belâgatında Me'ânî İlmine Genel Bir Bakış", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, cilt: 7, sayı: 34, yıl: ss. 9-18.
- SÛBKÎ, Takıyyüddin Ali b. Abdülkâfi, *Fetâvâ's-Sûbkî*, I-II, Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, t.y.
- SÛHEYLÎ, Abdurrahmân b. Abdillâh, *Netâ'icü'l-fiker fi'n-naḥv*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd ve Ali Muhammed Mu'avvad, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992.
- SÛLÛN, Murat, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Anlamı*, İstanbul: Çağrı Yayınları, 2012.
- SÛYÛTÎ, Abdurrahman b. Ebî Bekir, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*, nşr. M. Ebû'l-Fazl İbrâhîm, I-IV, Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'amme li'l-küttâb, 1394/1974.
- , *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'n-naḥv*, nşr. Gâzî Muhtâr Tuleymât, I-IV, Dımaşk: Mecma'u'l-lügati'l-'Arabiyye bi-Dımaşk, 1407/1987.

- , *Mu'terekü'l-akrân fi i'câzi'l-Kur'ân*, nşr. Ahmed Şemsüddin, I-III, Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-'ilmiyye, 1408/1988.
- , *Nevâhidü'l-ebkâr ve şevâridü'l-efkâr: Hâşiye 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, I-III, Mekke: Câmi'atu Ummi'l-Kurâ, 1424/2005.
- , *Hem'u'l-hevâmi' fi şerhi Cem'i'l-cevâmi'*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, I-III, Kahire: el-Mektebetü't-Tevfikiyye, t.y.
- , *ed-Dürrü'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, I-VIII, Beyrut: Dârü'l-Fikr, t.y.
- ŞÂTIBÎ, İbrâhim b. Mûsâ, *el-Muvâfaqât*, nşr. Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Hasan Âl Selmân, I-VII: Dârü İbni 'Affân, 1417/1997.
- ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat: Kâmûs-ı Türkî*, nşr. Raşit Gündoğdu, Niyazi Adıgüzel ve Ebul Faruk Önal, 5. bs., İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2017.
- ŞENER, H. İbrahim ve Âlim YILDIZ, *Türk İslâm Edebiyatı*, 9. bs., İstanbul: Rağbet Yayınları, 2018.
- ŞENFERÂ, Amr b. Mâlik, *Dîvân*, nşr. Emîl Bedî' Ya'kûb, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1417/1996.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. 'Alî, *Fethu'l-kadîr: el-Câmi'u beyne fenneyi'r-rivâyeti ve'd-dirâyeti min 'ilmi't-tefsîr*, I-VI, 2. bs., Dimaşk-Beyrut: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1419/998.
- ŞEVKÎ DAYF, *el-Belâgatü'l-'Arabiyye: Ta'avvurun ve târîh*, 13. bs., Kahire: Dârü'l-me'ârif, 2011.
- ŞEYBÂNÎ, Mecdüddin Mübârek b. Esîrüddin Muhammed, *el-Bedî' fi 'ilmi'l-'Arabiyye*, nşr. Fethî Ahmed Aliyyüddîn, I-II, Mekke: Câmi'atü Ummi'l-kurâ, 1420.
- ŞEYH GÂLİB, *Dîvân*, (nşr. Naci Okçu), Kültür ve Turizm Bakanlığı, t.y., <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78404/seyh-galib-divani.html>.
- ŞEYHÛN, Mahmûd es-Seyyid, *Esrârü't-takdîm ve't-te'hîr fi lügati'l-Kur'âni'l-kerîm*, Kahire: Dârü'l-Hidâye, t.y.

- ŞİHÂBÜDDÎN HAFÂCÎ, Ahmed b. Muhammed, *Hâşîyetü's-Şihâb 'alâ'l-Beyzâvî: İnâyetü'l-Kâzî ve Kifâyetü'r-Râzî 'alâ Tefsîri'l-Beyzâvî*, I-VIII, Beyrut: Dârü Sâdir.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, nşr. Ahmet Fethi Polat, I-V, İstanbul: Beyan Yayınları, 2012.
- ŞÜCEYRÎ, Hâdî Ahmed Ferhân, *ed-Dirâsâtü'l-lügaviyye ve'n-naḥviyye fî müellefâti Şeyhi'l-İslâm İbn Teymiyye ve eserühâ fî istinbâti'l-aḥkâmi's-şer'iyye*, Beyrut: Dârü'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1422/2001.
- TABERÎ, Muhammed b. Cerîr, *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Ḳur'ân*, nşr. Ahmed M. Şâkir, I-XXIV, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1420/2000.
- TÂCÜLKURRÂ KİRMÂNÎ, Mahmûd b. Hamza, *Esrârü't-tekrâr fî'l-Ḳur'ân: el-Bürhân fî tevcîhi müteşâbihi'l-Ḳur'ân li-mâ fîhi mine'l-hücceti ve'l-beyân*, nşr. Abdülkâdir Ahmed Atâ, Kahire: Dârü'l-Fazîle, 1977.
- TÂHİR-ÜL MEVLEVÎ, *Edebiyat Lügatı*, nşr. Kemâl Edib Kürkçüoğlu, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- TÂHİR, Nesrîn, *Zâhiratü'l-ḥaşr ve'l-ḳaşr mefhûmen ve belâgaten fî iṭârî'l-Ḳur'âni'l-kerîm*, (Doktora Tezi), İslamabad: el-Câmi'atül-vataniyye li'l-lügâti'l-hadîse ve'l-'ulûm, 2007.
- TAŞÇIOĞLU, Yılmaz, "Edebiyat, Türk Edebiyatı, Yeni Türk Edebiyatı", *Yeni Türk Edebiyatına Giriş*, 5 bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- TAŞDELEN, Hasan, "Belâgat İlmi ve Tarihi", *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, Editör: İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- TAŞKÖPRİZÂDE AHMED EFENDİ, *Şerḥu'l-Fevâ'idi'l-Ġiyâsiyye fî 'ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân*, nşr. Ahmed Cevdet, Dersaadet, 1312.
- TDV MEÂLÎ: Hayrettin Karaman v.dğr., *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, 20. bs., Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- TEBRİZÎ, Hatîb, *Şerḥu İḥtiyârâti'l-Mufaddal*, nşr. Fahreddin Kabâve, I-IV, 2. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1407/1987.

- TEEBBETA ŞERRAN, Ebû Züheyr Sâbit b. Câbir, *Dîvânu Teebbeṭa Şerran ve aḥbâruhu*, nşr. Ali Zülfikar Şâkir, Beyrut: Dârü'l-Garbi'-İslâmî, 1404/1984.
- TEFTÂZÂNÎ, Sa'düddin Mes'ûd b. Ömer, *Muhtaşarü'l-me'ânî*, (*Şürûhu't-Telhîs* içinde), I-IV, Beyrut: Dârü'l-İrşâdi'l-İslâmî, t.y.
- , *el-Muṭavvel şerhu Telhîşi Miftâḥi'l-'ulûm*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1434/2013.
- TEHÂNEVÎ, Muhammed A'lâ b. Ali, *Mevsû'atü Keşşâfi ıṣṭilâḥâti'l-fünûn ve'l-'ulûm*, nşr. Refik el-'Acem v.dğr., I-II, Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- TEKDEMİR, Mustafa, *Mehmet Abdurrahman'ın Belâgat-ı Osmanîyye Adlı Eseri (Metin-İnceleme)*, (Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012.
- TEVÂTÎ, Hâlid b. Sâlih, *Mefhûmü'l-ḥaşr ve âsâruhü'l-fikḥiyye ve'l-uşûliyye*, Beyrut: Dârü İbn Hazm, 1435/2014.
- TÎBÎ, Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh, *Fütûḥu'l-ğayb fi'l-keşfi 'an kınâ'i'r-rayb: Ḥâşiyyetü't-Tîbî 'ale'l-Keşşâf*, nşr. Cemîl Benî 'Atâ, I-XVII, 1434/2013.
- , *Leṭâ'ifü't-tibyân fi 'ilmeyi'l-me'ânî ve'l-beyân*, nşr. Abdülhamîd Hindâvî, (*el-Kâşif 'an ḥakâ'i-ki's-sünen* ile birlikte), I-XIII, Mekke-Riyad: Mektebetü Nezâr Mustafa el-Bâz, 1417/1997.
- TOPTAŞ, Mahmut, *Kurân-ı Kerim: Türkçe Meâli*, nşr. Muhammed Yasin Can, İstanbul: Cantaş Yayınları, 2016.
- TÜRK DİL KURUMU, *Türkçe Sözlük (I-II)*, nşr. İsmail Parlatır v.dğr., I-II, 9. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1998.
- , *Türkçe Sözlük*, nşr. Şükrü Halûk Akalın v.dğr., 11. bs., Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- UKBERÎ, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin, *et-Tibyân fi'r-râbi'l-Ḳur'ân*, nşr. Alî M. el-Bicâvî, I-II, Kahire: İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şurekâhu, t.y.
- USEYMİN, Muhammed b. Sâlih, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*, 9. bs., Riyad: Mektebetü Rüşd, 1435/2014.

- USTAOSMANOĞLU, Mahmud, *Kur'ân-ı Mecîd ve Tefsirli Meâl'i Âlîsi*, <http://kurani-mecid.com/index.php?sayfa>.
- UZUN, Mustafa İsmet, “Türk-İslâm Edebiyatında Belâgat: Başlıca Edebî Sanatlar”, *Türk İslam Edebiyatı*, 3 bs., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2013.
- UZUN, Taceddin, *Tercüme Sanatı ve Arapça'dan Türkçeye Nasıl Tercüme Yapılır?*, Konya: Uysal Kitabevi, 1995.
- ÜNAL, Mehmet, “Tefsire Giriş”, *Tefsir El Kitabı*, 4 bs., Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- ÜŞMÜNÎ, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. İsa, *Şerh 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998.
- VÂHİDÎ, Alî b. Ahmed en-Nîsâbü'rî *el-Basîf fî tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Abdülaziz b. Sitâm Âl Su'ûd ve Türkî b. Sehv el-'Uteybî, I-XXIV, Silsiletü'r-resâilî'l-câmi'iyye, Riyad: Câmi'atü'l-İmam Muhammed b. Su'ûd el-İslâmiyye - 'Imâdetü'l-bahsi'l-ilmî, 1430/2009.
- , *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd v.dğr., I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1415/1994.
- , *el-Vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dımaşk, Beyrut: Dârü'l-Kalem, ed-Dârü's-Şâmiyye, 1415/1995.
- , *Esbâbu'n-nuzûl*, nşr. Kemâl Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîyye, 1411.
- WENSİNCK, Arent Jan, *el-Mu'cemü'l-müfehres li-elfâzi'l-hadîsi'n-nebevî*, I-VII, Leiden: E. J. Brill, 1936.
- YAHYÂ b. HAMZA, el-Müeyyed-Billâh, *eṭ-Ṭırâzü'l-müteżammin li-esrârî'l-belâga*, nşr. Abdulhamîd Hindâvî, I-III, Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, 1423/2002.
- YÂKÛT, Mahmûd Süleyman, *İ'râbu'l-Kur'âni'l-kerîm*, I-X, İskenderiye: Dârü'l-Ma'rifeti'l-câmi'iyye, t.y.
- YALAR, Mehmet, *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*, (Doktora Tezi), Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

- , “Arap Şiiri”, *İslâm Medeniyetinde Dil İlimleri: Tarih ve Problemler*, Editör: İsmail Güler, İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.
- YAVUZ, Galip, “Türkçe Meâllerde Hasr Üslubunun Yanlış Anlaşılmasından Kaynaklanan Yanlış Tercüme Sorunları”, *Kur’an Meâlleri Sempozyumu -eleştiriler ve öneriler-*, I-II, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, ss. 251-264.
- YAZAR, Tuncay, *Dil-Zihin Bağlamında Kasr Üslubu*, (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.
- YAZICI, Hüseyin, “İbnü’s-Serrâc”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, I-XLV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2000 ss. 205-206.
- YETİŞ, Kâzım, “Belâgat”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, I-XXXXV, İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 1992, V, ss. 384-387.
- YILMAZ ORAK, Kadriye, *Belâgat Geleneğimiz ve Belâgat-i Lisan-ı Osmani*, İstanbul: Kitabevi, 2013.
- YÜKSEL, Ahmet, *Arap Dilinde Atıf ve Atıf Harfleri*, (Doktora Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.
- YÜKSEL, Mehmet, *Çeviri Kuramı ve Problemleri Açısından Tanzimat’tan Günümüze Matbu Kur’an Meâllerinin Önsözlerinin Değerlendirilmesi*, (Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, 2011.
- ZEBÎDÎ, Muhammed Murtazâ, *Tâcü’l-‘arûs min cevâhiri’l-Ķâmûs*, nşr. Abdülazîz ‘İtr, I-XL, Kuveyt: Devletü’l-Kuveyt, 1392-1422/1972-2001.
- ZECCÂC, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî, *Me‘âni’l-Ķur‘ân ve i‘râbüh*, nşr. Abdülcelîl Abdüh Şelebî, I-V, Beyrut: ‘Âlemu’l-kutub, 1408/1988.
- ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed, *Târîhu’l-İslâm ve vefayâtü’l-meşâhiri’l-a‘lâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm Tedmürî, I-LII, 2. bs., Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1413/1993.
- ZEHEBÎ, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve’l-müfessirûn*, nşr. Muhammed el-Baltâcî, I-III, Kahire: Mektebetü Vehbe, t.y.
- ZEKERİYYÂ ENSÂRÎ, Zekerıyyâ b. Muhammed, *Fethu’r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisü fi’l-Ķur‘ân*, nşr. M. Alî es-Sâbûnî, Beyrut: Dârü’l-Kur‘âni’l-Kerîm, 1403/1983.

- ZEMAŞŞERÎ, Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf 'an haqâ'iki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi vücûhi't-te'vil*, I-IV, 3. bs., Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1407/1987.
- , *el-Mufaşşal fi şinâ'ati'l-i'râb*, nşr. Alî bû-Mûlahham, Beyrut: Mektebetü'l-Hilâl, 1993.
- , *Esâsü'l-belâga*, nşr. Muhammed Bâsil 'Uyûnussûd, I-II, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 1419/1998.
- ZEMELKÂNÎ, İbn Hatîb Zemelkân Kemâlüddîn Abdülvâhid, *el-Mecîd fi i'câzi'l-Ḳur'âni'l-mecîd*, nşr. Şa'bân Salâh, Kahire: Dârü's-sekâfeti'l-'Arabîye, 1410/1989.
- ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, nşr. M. Ebü'l-Fazl İbrâhim, I-IV, Kahire: Dârü İhyâ'i'l-kütübi'l-'Arabîye, 1376/1957.
- , *el-Bahrü'l-muhîṭ fi uşûli'l-fikh*, nşr. Muhammed M. Tâmir, I-IV, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 1421/2000.
- ZEVZENÎ, Hüseyin b. Ahmed, *Şerhu Mu'allakâti's-seb'a*, Beyrut: Dârü İhyâ'i't-turâsi'l-'Arabî, 1423/2002.
- ZEYREK, Kadir, *Arap Dilinde Olumsuzluk Bildiren Yapılar*, (Yüksek Lisans Tezi), Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- ZİRİKLÎ, Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd, *el-A'lâm*, I-VIII, 15. bs., Beyrut: Dârü'l-'ilm li'l-melâyîn, 1423/2002.
- ZİYÂÜDDÎN İBNÜ'L-ESÎR, Nasrullah b. Muhammed, *el-Câmi'u'l-kebîr fi şinâ'ateyi'l-manzûm mine'l-keâm ve'l-mensûr*, nşr. Mustafa Cevâd ve Cemîl Saîd, Bağdad: Matba'atu'l-Mecma'u'l-İlmî, 1375/1956.
- , *el-Meşelü's-sâ'ir fi edebi'l-kâtib ve's-şâ'ir*, nşr. Ahmed el-Havfî ve Bedevî Tabâne, I-IV, 2. bs., Kahire: Dârü Nehdati Mısr, t.y.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed Abdülazîm, *Menâhilü'l-'irfân fi 'ulûmi'l-Ḳur'ân*, I-II, 3. bs.: Matbaatü İsa el-Halebî ve şürekâhu, t.y.
- ZÜRKÂNÎ, Muhammed b. Abdülbâkî, *Şerhu'l-'Allâme ez-Zürkânî 'ale'l-Mevâhibi'l-ledünniyye bi'l-minahi'l-Muhammediyye lil-'Allâme el-Ḳaşallânî*, nşr. M. Abdulaziz el-Hâlidî, I-XII, Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 1417/1996.

ÖZGEÇMİŞ

Adı-Soyadı	Osman ARPAÇUKURU		
Doğum Yeri ve Yılı	Çankırı, 1968		
Bildiği Yabancı Diller	Arapça, Osmanlıca Türkçesi		
Eğitim Durumu	Başlama-Bitirme Yılı	Kurum Adı	
Lise	1983	1987	İstanbul Pendik İmam Hatip Lisesi
Lisans	1991	1995	Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi
Yüksek Lisans	2000	2006	Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora	2012	2019	Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çalıştığı Kurum (lar)	Başlama-Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı	
1.	2013		Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Üye Olduğu Bilimsel ve Meslekî Kuruluşlar	-		
Katıldığı Proje ve Toplantılar	-		
Yayınlar:	Telif: <ul style="list-style-type: none">• <i>Peygamberimizin Anlattığı Hikayeler</i>, Nar Yayınları, 2012.• <i>Ömer Muhtar</i>, İlke Yayıncılık, 2005. Çeviri: <ul style="list-style-type: none">• Gazali İmam, <i>el-Munkız mine 'd-Dalâl : Dalâletten Çıkış Yolu</i>, Beyan Yayınları, 2015.• Muhammed Kutup, <i>Hz. Peygamber'den Gençlere 50 Nasihat</i>, İlke Yayıncılık, 2000. Makale: <ul style="list-style-type: none">• Arapça Dersi Öğretim Programının Uygulanmasına Yönelik Bir Alan Araştırması (Tekirdağ İli / Süleymanpaşa İlçesi Örneği), <i>Tasavvur / Tekirdağ İlahiyat Dergisi</i>, yıl: 2018, cilt 4, ss. 167-190.		
Diğer:			
İletişim (e-posta):	oarpacukuru@nku.edu.tr		

26.07.2019

Osman ARPAÇUKURU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Osman ARPAÇUKURU
Tez Adı	Arap Belâgatında Hasr Üslûbu ve Kur'an Meâllerinin Hasr Üslûbu Açısından Değerlendirilmesi
Enstitü	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Tez Türü	Doktora
Tez Danışman(lar)ı	Prof. Dr. Mehmet YALAR
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni Kısıtlama	☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin %10'luk bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum. ☒ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum.

Hazırlamış olduğum tezimin belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

26.07.2019

